ANTANAS RUBŠYS

ŠVENTOJO RAŠTO KRAŠTUOSE

II dalis

APAŠTALO PAULIAUS PĖDSAKAIS

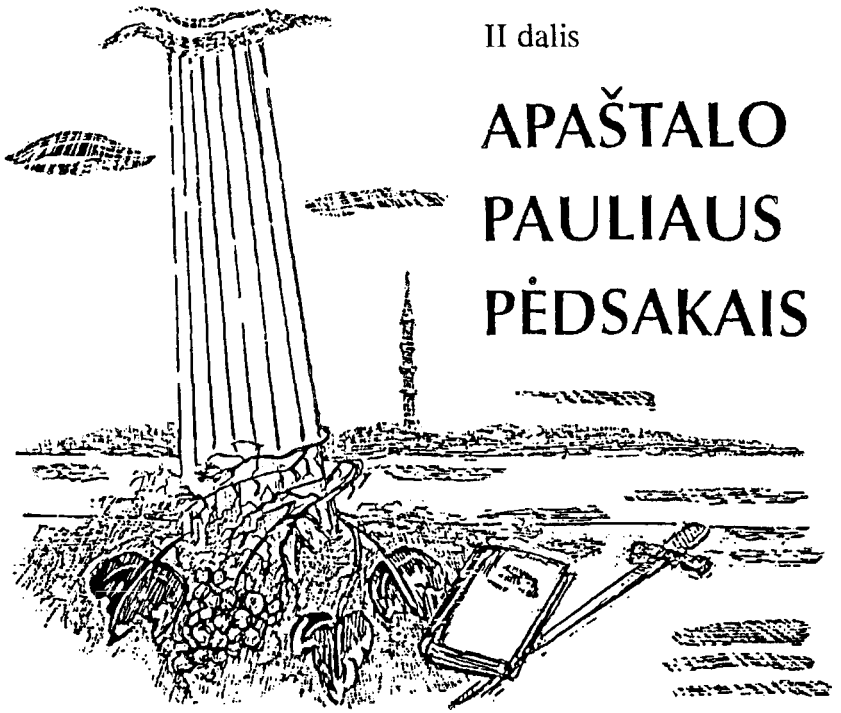

UDK 888-2-94
Ru-12

Knygos išleidimą parėmė
LIETUVIŲ KATALIKŲ RELIGINĖ ŠALPA

„KATALIKŲ PASAULIO" LEIDYKLOS IR VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETO KATALIKŲ TEOLOGIJOS FAKULTETO LEIDINYS

ISBN 9986-04-092-2 (2 tomas)
ISBN 9986-04-090-6 (3 tomai)

© Antanas Rubšys, 1998

TURINYS

Žodis Skaitytojui i
Dedikacija: Prelatas Jonas Kučingis — veiklos žmogus (Paulius Jurkus) iii

I SIRIJA 1

Apaštalas Paulius: "... vejuosi norėdamas pagauti, nes aš jau esu Kristaus Jėzaus pagautas" (Fil 3,12)

II GRAIKIJA 83

Apaštalas Paulius: "Atėniečiai, man rodos, kad jūs visais atžvilgiais pernelyg dievobaimingi. Vaikščiodamas ir apžiūrėdamas jūsų šventenybes, radau aukurą su užrašu: 'Nežinomam dievui'. Taigi aš noriu skelbti jums tai, kad jūs nepažindami garbinate" (Apd 17,22b-23)

III TURKIJA 289

Apaštalas Paulius: "Būdamas nuo nieko nepriklausomas, aš pasidariau vergas visiems, kad tik daugiau jų laimėčiau. Žydams buvau žydas, kad laimėčiau žydus. Tiems, kurie laikosi įstatymo, tapau įstatymo tarnu, kad laimėčiau besilaikančius įstatymo, nors pats nesu jam pavaldus. Tiems, kurie neturi įstatymo, buvau kaip neturintis įstatymo, kad laimėčiau tuos, kurie neturi įstatymo, nors pats esu ne be Dievo įstatymo, bet surištas Kristaus įstatymu. Silpniems pasidariau silpnas, kad laimėčiau silpnuosius. Visiems tapau viskuo, kad vienaip ar kitaip bent kai kuriuos išgelbėčiau. Visa tai darau dėl Evangelijos, kad būčiau jos dalininkas" (1 Kor 9,19-23)

RODYKLĖ
Naudotų Šventojo Rašto skaitinių 595
Dalykų ir vardų 600

AUTORIAUS ŽODIS

Ši knyga "Apaštalo Pauliaus pėdsakais Sirijoje, Graikijoje, Turkijoje" yra II veikalo *Šventojo Rašto kraštuose* dalis. Pirmoji dalis siejasi su Artimųjų Rytų šalimis: Mesopotamijos ir Egipto istorija, archeologija, kultūra, religija, raštija. Trečioji dalis — su apaštalu Pauliumi: Tautų apaštalo pėdsakai Italijoje, Kipre, Kretoje, Maltoje. Abi knygas išleido *Krikščionio Gyvenime* leidykla, Putnam'e, CT, JAV, vadovaujama prel. dr. Vytauto Balčiūno, 1981 ir 1990 m. Knygos sudomino daugelį šiapus ir anapus Atlanto.

Antroji *Šventojo Rašto kraštuose* veikalo dalis atspindi keliones — ne vieną, bet keliolika — į Siriją, Graikiją ir Turkiją — į vietas, susijusias su apaštalo Pauliaus veikla bei laiškais. Žinia apie Kristų buvo jo veiklos ir laiškų turinys. Jis vijosi, "norėdamas pagauti, nes jau {buvo} Kristaus Jėzaus pagautas" (Fil 3,12). "Jeigu mes persistengiame, — rašo Paulius korintiečiams, — tai Dievui; jei esame nuosaikūs — tai dėl jūsų. Kristaus meilė skatina mus..." (2 Kor 5,13-14). Mane apaštalo Pauliaus veikla ir laiškai "pagavo" jau pirmosios kelionės metu į Artimuosius Rytus — *Šventojo Rašto* kraštus 1958 m. Nuo tada iki 1989 m. skyriau daug laiko ir lėšų kelionėms, norėdamas "skaityti" jo laiškus vietose, kur jie buvo rašomi ir pirmą kartą skaitomi. Be to, mėginau užsirašyti savo įspūdžius apie apaštalo Pauliaus įkurtų parapijų nūdienę būklę.

Devyniolika šimtmečių skiria mus nuo pirmojo krikščionio amžiaus. Nūdienis šiuolaikinis — Sirijos ir Mažosios Azijos — Turkijos — veidas yra islamiškas. Graikija yra krikščioniška, bet jos krikščionybė yra savivaldi, atskira nuo Romos. Užtat kelionių metu po Siriją, Graikiją ir Turkiją teko susidurti bei patirti reiklių istorinių lūžių bei pervartų — helenizacijos, romanizacijos, bizantizacijos ir islamizacijos

— pėdsakus. Istorija yra ir svarbi praeities šviesa, ir ilgi praeities šešėliai. Nuo praeities pabėgti ar ją pakeisti neįmanoma, nes jos šviesa ir šešėliai sąlygoja dabartį. Užtat mėginant perprasti Šventojo Rašto kraštų dabartį, stengiausi turėti prieš akis praeities šviesą ir šešėlius, nes istorija — staklės, kuriose dabar Kūrėjas audžia Žinios apie Kristų ateitį — nežinomą, bet pažadėtą. Anot apaštalo Pauliaus, "O Dievo turtų, išminties ir pažinimo gelme! Kokie neištiriami jo sprendimai ir nesusekami jo keliai!" (Rom 11,33).

Krikščionio Gyvenime leidyklos knygų serijoje pirmosios dvi *Šventojo Rašto kraštuose* veikalo dalys buvo paženklintos nr. 21 ir nr. 21A. Dėlto šią dalį, norėdamas išreikšti padėką *Krikščionio Gyvenime* vadovui prel. dr. Vytautui Balčiūnui ir jo padėjėjui kun. istorijos lic. Rapolui Krasauskui, ženklinčiau leidyklos knygų serijos nr. 21B. Prof. Albina Pribušauskaitė knygą redagavo, meniškuoju knygos veidu rūpinosi Paulius Jurkus. Jonas Boguta ir jo darbuotojai, paslaugiu ir nagingu meistriškumu, paruošė knygą kelionei į Vilnių — *Katalikų pasaulio* leidyklą, Sigita Papečkienė ir Salomėja Narkėliūnaitė padarė kruopščią knygos korektūrą. *Katalikų pasaulio* leidyklos direktorius Vytautas Jasiukevičius bei leidyklos darbuotojai ir Adomo Jakšto spaustuvė Kaišiadoryse paruošė knygą kelionei į skaitytojo rankas. Visiems talkos bendrams priklauso mano nuoširdi padėka. Jų pastangomis smagu paimti knygą į rankas. Trūkumai ir spragos priklauso tik autoriui.

Skiriu prelatui Jonui A. Kučingiui,
savo mokytojui,
švenčiančiam
šešiasdešimties metų kunigystės jubiliejų

Autorius

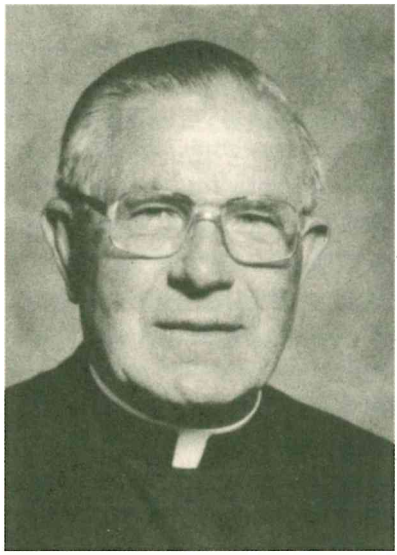

Tik žinau, kad kiekvienas palieka
pėdas žemėje, kai eina laukais.
Jeigu gilios — ilgam jos išlieka.
jei teisingos – jos tampa takais.

J. Marcinkevičius

Prelatas Jonas Kučingis – veiklos žmogus

Prie Ramiojo vandenyno, įsitvirtinęs Los Angeles mieste, dabar atokiai laikosi vienas prelatas, kurio gyvenimas buvo pilnas nerimo, meilės ir darbo kitų labui — Kristaus Bažnyčiai ir Lietuvai. Kas jis toks? Tai prelatas Jonas A. Kučingis, kadaise vadinęsis — Kučinskas, pavardę sulietuvinęs gaudamas JAV pilietybę. Jis yra gimęs 1908 m. gruodžio 23 d. Šnypšlių kaime, Švėkšnos valsčiuje, Tauragės apskrityje. Eidamas 38-tuosius metus, atvyko į Amerikos Jungtines Valstijas ir čia praleido savo gyvenimo didžiąją dalį. Jis čia pasireiškė kaip sumanus organizatorius, sutvirtinęs ir išpuoselėjęs Šv. Kazimiero parapiją, jautęs lietuviškos kultūros reikalus ir jiems skyręs daug dėmesio — savo gyvenimo 50 metų! Tad ir kyla klausimas: iš kur ateina tas žmogus, kas ir kur jį taip suformavo ir užugdė? Per panašias mokyklas, seminarijas juk praėjo ne vienas kunigas, mokyklų kapelionas, parapijos administratorius, jaunimo organizatorius, o mūsų atmintyje ryškiausiai įsirašė tik šis — prelatas Jonas Kučingis. Savo jaunystėje jis sutiko tokius žmones, kurie buvo kupini veiklos ir jaunimui įdiegė idealų ilgesį. Iš tų žmonių, iš mokytojų jis išsiugdė jautrumą aplinkai, suprato, ko tai aplinkai reikia, kad ten plėstųsi lietuviška katalikiška kultūra. Dideli ir patrauklūs aplinkos pavyzdžiai angažavo jaunuolį veiklai — siekti aukštų ir prasmingų idealų. Bet kur buvo tokia veikli aplinka? Tai Švėkšnoje!

Ir kas toji Švėkšna?

Švėkšna yra išskirtinė vieta, verta didesnio dėmesio. Ji kiekvieną atvykusį apsupa turtinga ir įdomia praeitimi. Čia dvaro rūmai, bibliotekos, parkai, mokyklos, pastatai, malūnai, lentpjūvės, elektros jėgainė. Kažkas artimo, pažįstamo ir drauge tolimo; rodos, girdi senovės

karo būgnus, medžioklės ragus, kai prajoja bajorų būriai. Švėkšną jau žinojo kryžiuočiai, kalaviju nešę krikščionybę. Ją vadino dvejopai — Švėkšna ir Švėkšta. Anais laikais kryžiuočiai įsiskverbė į lietuviškas žemes, užkariavo Prūsus, persikėlė per Nemuną, atėjo į Klaipėdos kraštą. Vytautas Didysis sustabdė jų ekspansiją, ir Klaipėdos krašto sienos nusistovėjo 700 metų. Klaipėdos kraštas liko vokiečių ordino pusėje, o Švėkšna — Žemaičių — Lietuvos pusėje. Švėkšna buvo tik 4,5 km nuo tos sienos. Suprantama, čia susitiko dvi kultūros. Per čia į Lietuvą pateko vakarietiškos prekės, modernesni įrankiai, naujų madų drabužiai. Tai buvo pažangioji Vakarų kultūra. Spaudos draudimo laikais per čia ir kitas panašias vietas buvo gabenama tautinio atgimimo spauda, kuri prikėlė Lietuvą. Čia buvo knygnešių centras. Švėkšna nuo seno buvo dinamiška ir veikli. Parapija įkurta 1509 m. Čia vystėsi ir senoji pramonė — 1624 m. čia buvo popieriaus, parako ir stiklo dirbtuvės. Popieriaus pagamindavo 750 000 lapų per metus; popieriaus net su vandens ženklais. Nors ta pramonė greitai sunyko, bet ji paliko gilius pėdsakus. Su Švėkšna surištas ir Platerių vardas. Anksčiau šių apylinkių savininkai keitėsi, bet 1766 m. gegužės 22 d. Vilniaus vaivada Mykolas Oginskis Švėkšnos dvarą su visomis vaitijomis ir ūkiais, Pajūrio apylinkėmis už 714 000 lenkiškų auksinų pardavė Livonijos kareivai Vilhelmui Plateriui. Ilgiems laikams Švėkšna liko grafų Platerių rankose. Jų palikuonys jau sutapo su nepriklausomos Lietuvos gyvenimu. Platerių dvaras su savo biblioteka, rūmais, su besilankančiais svečiais puošė visą aplinką, nešė naujų laikų ilgesį. Švėkšna buvo krašto pažiba! Švėkšnoje ilgą laiką klebonu buvo prel. Julius Maciejauskas, čia palikęs neišdildomus pėdsakus. Su šiuo prelatu Jonas Kučingis susitiko savo jaunystėje ir jam padarė lemiamą įspūdį. Tai buvo jo prototipas, žavėjęs savo dinamiška veikla, plačiu mostu, didybe. To meto Švėkšna — tai prel. Julius Maciejauskas! Prieš I-mą pasaulinį karą, kai Lietuvą valdė carų Rusija, pas jį svečiuodavosi Kauno gubernatorius, atvykęs čia medžioti.

Kas tas prel. Julius Maciejauskas?

Prel. Julius Maciejauskas buvo gimęs 1868 m. liepos 1 d. Papyvesių kaime, Pasvalio valsčiuje, Biržų apskrityje. 1891 m. baigė Žemaičių kunigų seminariją Kaune, 1899 m. spalio 28 d. paskirtas Švėkšnos klebonu. Čia klebonavo iki 1937 m.

Kun. J. Maciejauskas didele energija įsijungė į pastoracinį, visuomeninį darbą: 1900 — 1906 m. pastatė didingą mūrinę bažnyžią, įsteigė lietuvišką pradžios mokyklą, 1907 m. išplėtė ją į dviklasę, 1919 m. pavertė progimnazija, pagaliau klasikine 8 klasių Saulės gimnazija; pastatė naujus gimnazijos rūmus, įkūrė bendrabutį, seneliams vargšams Labdaros namus, įgijo namus ligoninei, įsteigė kooperatyvą *Nauda*, pieno perdirbimo bendrovę.

Savo veikla tiesiog pripildė Švėkšną. Per tą didelę veiklą atsidūrė finansiniuose sunkumuose, ir 1937 m. vysk. J. Staugaitis atleido jį iš klebono pareigų. Tada jis 1938 m. išvyko į Ameriką, kur prieš tai kelis kartus buvo lankęsis rinkdamas aukas gimnazijai ir kitiems reikalams. Sustojo Los Angeles, Kalifornijoje, kur tuo metu nebuvo lietuviškos parapijos. Ten ir pradėjo organizuoti Šv. Kazimiero parapiją, ėmė rūpintis tremtiniais, atsidūrusiais Vakaruose. Čia ir susitiko prel. Julius Maciejauskas ir kun. Jono Kučingio keliai.

Jaunuolis mokyklose

Jaunasis Jonas Kučingis iš pat mažens pateko į Švėkšną, į tą išskirtinį įdomų miestą. Čia pilna romantiškos senovės, pilna ir naujosios besikuriančios Lietuvos dinamizmo.

Čia Jonas Kučingis mokėsi, 1927 m. baigė Saulės progimnaziją ir išvyko Italijon, kur Turine 1929 baigė salezičių kolegiją.

Telšių kunigų seminarijoje

Grįžęs į Lietuvą, toliau mokėsi Telšių kunigų seminarijoje. Tai nebuvo kokia suskurdusi užkampio seminarijėlė, o puikiai organizuota, įrėminta į gražią aplinką, sutelkusi idealistinę profesūrą, kupina patriotizmo seminarija.

Seminarijos įkūrėjas buvo naujai suorganizuotos Telšių vyskupijos vyskupas Justinas Staugaitis, puikus administratorius, mėgęs didingas iškilmes, pompą, palaikęs tvarką, pastatęs daug naujų pastatų.

Seminarijos rektorius buvo prel. Vincentas Borisevičius, artimas vysk. J. Staugaičio draugas, to paties krašto, iš Suvalkijos, Seinų kunigų seminarijos auklėtinis. Rektorius ugdė klierikuose paklusnumą vyresniesiems, gilesnį religingumą, nes pats buvo toks — spinduliavo savo dvasingumu.

Mirus vysk. J. Staugaičiui, V. Borisevičius buvo Telšių vyskupas, sovietinės okupacijos metais drąsiai gynė Bažnyčią, suimtas ir kalintas, žiauriai kankintas ir Vilniuje prie Gedimino kalno nužudytas. Tai šventas kankinys, miręs už tikėjimą ir Lietuvą.

Seminarijos profesūra sugebėjo dalykiškai dėstyti savo kursus, ugdyti idealizmą, pasišventimą Bažnyčiai.

Telšiai turi reto grožio ir retos architektūros katedrą. Ji yra dviejų aukštų. Įėjęs į pirmą aukštą, matai dalį ir antrojo aukšto. Pakilęs į antrą aukštą, šonuose matai klauptus, suolus, iškilmingus altorius, viškas. Antrame aukšte yra vyskupo sostas. Čia vykdavo didžiosios iškilmės, pamaldos.

Katedroje buvo daug religinės muzikos, kuri darė įtakos klierikams ir kitiems katedros lankytojams. Katedros vargonininku buvo Albinas Jasenauskas, vargonų virtuozas, baigęs Varšuvos konservatoriją. Kiekvieną sekmadienį 3 val. popiet katedroje buvo iškilmingi mišparai; antrame aukšte už grotelių giedojo klierikų choras, viškose prie vargonų — mišrus choras. Po mišparų būdavo pusės valandos vargonų koncertas.

Reikėjo tik paklausyti tų mišparų, gražiausių tenorų balsų, psalmių ir kitų giesmių. Visa tai kėlė kažkur aukščiau, žmogų skaidrino, nuteikė kilnesniems dalykams.

Telšių kunigų seminariją Jonas Kučingis baigė cum laude, 1937 m. birželio 6 d. vysk. Justinas Staugaitis jį įšventino į kunigus.

Kunigo pareigose

Naujasis kunigas per savo primicijas tarė: "Prisiartinsiu prie Dievo altoriaus, prie Dievo, kuris linksmina mano jaunystę".

Kokie tai gražūs žodžiai — Jaunystė ir Dievas! Du galingi sparnai, kurie į gyvenimą iškėlė jaunus, dorus žmones.

Pirma vieta — vikaras Šilalėje. Drauge ir vidurinės mokyklos kapelionas. Čia jis dirbo 1937-38 mokslo metais. 1938-39 m. studijavo Milano Jėzaus Širdies universitete. Gilino teisės, sociologijos ir pedagogikos studijas. Prasidėjęs pasaulinis karas nutraukė studijas, ir jis grįžo į Telšius. 1939-40 m. ėjo 6-tojo L.K. Margio pulko ir amatų mokyklos kapeliono pareigas. Pirmojo bolševikmečio metu 1940-41 administravo Šilalės parapiją. Vokiečių okupacijos metais grįžo į Telšius, o 1941-44 m. buvo Telšių gimnazijos kapelionas.

Reikia pažymėti, kad jis ir Šilalėje, ir Telšiuose buvo geras kapelionas. Mokykloje atsiskleidė jo stiprus pedagoginis talentas. Buvo ne tik tikybos dėstytojas, pamokslų sakytojas ar mokinių moralės prievaizdas, bet ir mokinių draugas, tas žmogus, kuriam mokiniai galėjo patikėti savo rūpesčius, jaunatviškas problemas. Taip pat jis rūpinosi, kad neturtingieji turėtų kur gyventi, būtų pavalgę, galėtų įsigyti mokslo priemonių. Telšiuose neturtingiems mokiniams įsteigė bendrabutį ir valgyklą. Išleido moksleiviams giesmynėlį 1942 m. (su 1939 m. data).

Pasitraukia į Vokietiją

1944 m. vėlų rudenį kun. Jonas Kučingis su kitais pabėgėliais pasitraukė į Vokietiją, nes Lietuvą tada okupavo sovietinė Raudonoji Armija. Laikiną prieglobstį surado Rottenburgo vyskupijoje, Švabijoje, kaip Nasgenstadto vokiečių parapijos valdytojas ir nacių evakuotų seselių kapelionas. Taip pat buvo ir Rottenburgo vyskupijos lietuvių tremtinių kapelionas, daugeliui lietuvių padėjęs surasti darbą ir užuovėją pas savo parapijos vokiečius ūkininkus.

Kai 1945 m. pasibaigė pasaulinis karas, kun. Jonas Kučingis greitai susirišo su prel. J. Maciejausku, kuris tada jau buvo Los Angelėje.

Atvyksta į Ameriką

Prel. J. Maciejauskas pradžiugo, kad Vokietijoje atsirado jo globotinis jaunas kunigas Jonas Kučingis. Prašė jį kuo greičiau atvykti ir padėti organizuoti naują parapiją.

Kun. J. Kučingis nedelsdamas sutvarkė emigracijos dokumentus ir iš Vokietijos atvyko į Ameriką. Trumpai sustojęs Filadelfijoje, 1946 m. rudenį jau buvo Los Angelėje pas savo globėją, geradarį, bičiulį prel. J. Maciejauską. Naujasis kunigas tuoj buvo paskirtas Šv. Kazimiero parapijos vikaru.

Tuo metu prel. J. Maciejauskas susirgo. Sveikata vis blogėjo, tad 1947 m. balandžio 11 d. kun. Jonas Kučingis buvo paskirtas Šv. Kazimiero parapijos klebonu, o prel. Julius Maciejauskas mirė 1947 m. gegužės 11 d.

Šv. Kazimiero parapijos klebono pareigose

Į Los Angeles kun. Jonas Kučingis atvyko būdamas 39 metų, — pačiame savo pajėgume, — parengtas bet kokiam parapijos darbui. Kai ėjo 40-tuosius metus, jis buvo paskirtas Šv. Kazimiero parapijos klebonu. Tą parapiją buvo įkūręs prel. J. Maciejauskas, atvykęs čia 1938 m.

Lietuvišką parapiją įkurti buvo bandoma ir anksčiau, bet nesėkmingai. Lietuvių buvo nedaug ir tie patys gerokai parudavę. Prel. J. Maciejausko perimta bažnytėlė buvo įruošta senam name ir senam miesto rajone. Pats prelatas buvo be anglų kalbos ir be patirties veikti naujo krašto sąlygose. Didžioji imigrantų banga iš Europos dar nebuvo pajudėjusi. Atrodė, kad toji banga greičiau sustos didžiosiose lietuvių bendruomenėse Amerijos rytuose.

Taigi naujo klebono laukė dideli darbai: įsigyti parapijos centrui tinkamą vietą, pastatyti bažnyčią, parapijos salę, kleboniją, mokyklą, seselių namus; prasidėjus didžiajai imigracijai, vieną šaką pakreipti į Pietų Kaliforniją, paveikti ir senosios imigracijos lietuvius keltis čia iš rytų; organizuoti lietuvišką gyvenimą, kad jis būtų patrauklus lie-

tuvybe besirūpinančiom šeimom ir sudarytų pakankamą dirvą reikštis intelektualinėm jėgom.

Prel. Jonas Kučingis daug metų skyrė parapijos bazei įkurti. Geroje miesto dalyje pastatė naują bažnyčią, mokyklą, įsigijo kleboniją, seselių namus, sumodernino salę, nupirktas koncertinis pianinas.

Jo pastangomis per 300 lietuvių imigrantų buvo aprūpinti darbo ir buto garantijomis, ir jie atvyko į Pietų Kaliforniją; skatino žodžiu ir per spaudą lietuvių kėlimąsi iš rytų. Taip čia keliavo senosios ir naujosios imigracijos letuviai. Keliavo ir jaunos šeimos.

Šalia maldos namų pirmiausia buvo įkurta lietuviška mokykla. Metai iš metų mokykla augo, augo ir mokytojos Onos Razutienės vadovaujamas jaunimo ansamblis.

Su pirmais parapijos žingsniais augo parapijos choras, kuris buvo kultūrinės veiklos puoselėtojas.

Parapijos klebonas buvo ir kitų organizacijų kūrėjas, rengęs plataus masto kultūrinius renginius, koncertus, vaidinimus, meno parodas. Buvo naujo judėjimo pradininkas.

Jis įkūrė Lietuvos Vyčių kuopą, LRKS kuopą, Katalikių Moterų Sąjungos skyrių, Šv. Vardo draugijos skyrių, lituanistinę šeštadieninę mokyklą, vaikų darželį, organizavo plataus masto Kalifornijos lietuvių dienas.

Klebonas palaikė ryšius ir su amerikiečių pasauliu. Šv. Kazimiero parapijos pozityvus įnašas į šio krašto gyvenimą buvo pastebėtas ir Kalifornijos legislatūroje, ir Los Angeles apskrities ir miesto tarybose. Parapija ir jos vadovas kelis kartus buvo atžymėti specialiais raštais. Apie jį ir jo parapiją ne kartą rašė didieji Los Angeles laikraščiai. Klebonas buvo vienas iš pirmųjų, kuris Lietuvos laisvinimo reikalais vystė ryšius su JAV Kongreso nariais bei vietos valdžios pareigūnais.

Lietuviškos spaudos rėmėjas

Prel. J. Kučingis vertina lietuvišką spaudą ir ją palaiko stambiomis aukomis. Jo dėmesys lietuviškai spaudai siekia jaunystės metus, jis pats Padaubiečio slapyvardžiu nemažai rašė *Žemaičių prietelyje, Ryte,*

XX amžiuje, Kalifornijos lietuvyje, Drauge, Varpelyje, Mokykloje. Daugiausia rašė religiniais ir socialiniais klausimais.

Nuo 1952 m. leido ir redagavo Šv. Kazimiero parapijos biuletenį *Lietuvių žinias*, kur surinko daug medžiagos iš Kalifornijos lietuivių gyvenimo.

Veiklos įvertinimas

Įvertindamas kun. Jono Kučingio darbus, Šv. Tėvas 1965 m. vasario 11 d. jam suteikė Popiežiaus rūmų prelato titulą. Popiežiaus rašte taip rašoma: "Mes išrenkame, keliame ir skiriame Tave, Jonai Kučingi, iš Los Angeles arkivyskupijos, Kalifornijoje, Romos Dignitoriumi ir Mūsų Rūmų Prelatu su visomis teisėmis, kurios priklauso šiam titului".

Prel. Jono Kučingio kanoniškoji investitūra Šv. Kazimiero bažnyčioje buvo 1965 m. gegužės 23 d. Dalyvavo du vyskupai, daug kunigų. Iškilmių pamokslą sakė vysk. Pranciškus Brazys. Jis kalbėjo, kad dideli darbai atliekami tų, kurie turi didelį tikėjimą, viltį, ištvermę kančioje, sutarimo dvasią.

Gauta daugybė sveikinimų nuo aukštų Bažnyčios dignitorių ir eilinių pasauliečių. Pasiekė sveikinimai ir iš pavergtos Lietuvos. Įvykis susilaukė dėmesio ir amerikiečių spaudoje.

Prel. J. Kučingis į pensiją pasitraukė 1984 m. birželio 15 d. Gyvena parapijos klebonijoje. Dabar Šv. Kazimiero parapijai vadovauja mons. dr. Algirdas Olšauskas.

Prel. J. Kučingis keletą kartų lankėsi Lietuvoje, kur Švėkšnoje buvo iškilmingai sutiktas. 1993 m. gegužės 2 d. ten jis nuvežė prel. J. Maciejausko palaikus, ir jie iškilmingai buvo palaidoti. Šis prelatas Švėkšną statė, puošė, kad ji būtų iškili tarp kitų Lietuvos miestų. Ten ir jo palaikai sugrįžo, kad būtų vienybėje su jo Švėkšnai skirtais darbais.

Švėkšnos šviesuoliai

Iš tos dinamiškos, šviesą skleidžiančios vietovės be prel. Jono Kučingio dar yra kilusi nemaža eilė kitų: prel. K. Šaulys, dr. J. Šaulys, dr. K. Oželis, inž. J. Stanišauskas, prof. J. Rauktys, muzikas vargonų virtuozas J. Žukas, pedagogė A. Rugytė, mokytojas istorikas P. Sūdžius, dr. K. Alminauskis, J. Rupšys, J. Bartkus, dr. A. Plateris, J. Račkauskas.

Koks tai didelis įnašas į lietuviškąją kultūrą! Ir visa ateina iš Švėkšnos!

Šešiasdešimt Metų prie Dievo altoriaus

Prel. Jonas Kučingis nuo 1937 m. birželio 6 d., nuo Kunigystės šventimų, atėjo prie Dievo altoriaus ir ten paaukojo savo jaunystę, savo veiklą, didelį triūsą Bažnyčios ir Lietuvos labui.

Štai 1997 metai, jo Kunigystės 60 Metų sukaktis! Koks tai gražus metų skaičius! Tiek metų ištikimoje Dievo altoriaus ir Lietuvos tarnyboje! Įprasmindamas šią gražią sukaktį, prel. prof. Antanas Rubšys, Jubiliato mokinys, dedikuoja jam veikalo *Šventojo Rašto kraštuose* antrąją dalį *Apaštalo Pauliaus pėdsakai Sirijoje, Graikijoje, Turkijoje.*

Koks tai gražus nevystančių laurų vainikas Jubiliato šventei! Visiems jis primins ir šventę, ir Jubiliejų, ir Prelato darbus. Ir jo atlikti darbai irgi yra gražus nevystantis vainikas Bažnyčiai ir Tėvynei. Šv. Kazimiero parapija, visa išeivija ir visa Lietuva džiaugiasi ir didžiuojasi šiais Prelato Jono Kučingio darbais, kurie padarė mūsų gyvenimą šventesnį, gražesnį, kūrybingesnį, prasmingesnį.

Tegu visų padėka stiprina Jį gyvenimo kelionėje! Tegu Dievo palaima visada būna su Prelatu!

Paulius Jurkus, Woodhaven,
NY, 1996 12 20

APAŠTALO PAULIAUS PĖDSAKAIS SIRIJOJE

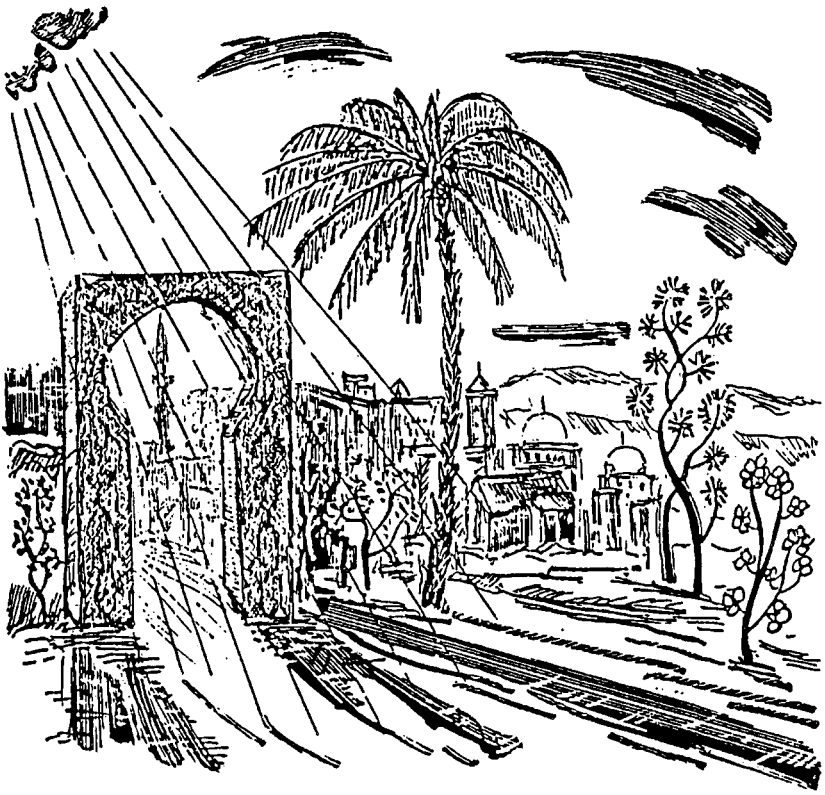

Iš Romos į Damaską

1980 m. birželio 2 d. Po dvejų metų vėl Romoje. Ir vėl pakeliui. Į Siriją, Libaną ir Graikiją.

— Kada išleki? — užklausia vyskupas Antanas Deksnys ir tuojau priduria: — Pavešiu į aerouostą.

— Vakare, — atsakau.

— Išvažiuosime iš ryto, nes turi kai ką ir Italijoje pamatyti, — su įprasta paslaugia šypsena taria vyskupas.

Lėktuvas į Damaską išskrenda 6.40 val. vakaro. Į oro uostą išvažiuojame 9.30 val. ryto. Vyskupas Deksnys juokaudamas primena, kad Europa — jos praeitis — yra mums svarbesnė už Sirijos praeitį.

— Ar buvai San Felice Circeo kalne, Terracina ir Pozzuoli miestuose? Kada skaitei paskutinį sykį Vergilijaus *Eneidą*? Juk Circeo kalne Enėją ir jo kelionės bendrus Kirkė kiaulėmis pavertė, Terracina mieste dar tebestovi Jupiterio šventovė, o Pozzuoli Tautų apaštalas Paulius, aplankęs Vergilijaus kapą, pareiškė: "Quid te fecissem, si te vivum invenissem, maxime poetarum!" (Kaip būčiau tave pagerbęs, jei būčiau gyvą sutikęs, o iškiliausias poete!) ...

Vyskupo klausimai taiklūs ir verčia susimąstyti. Studentaujant Romoje, tiesa, daug keliauta, bet vis netoli, nes nebuvo lėšų. Vergilijus skaitytas, bet jo *Eneidos* ryšys su Homero *Odisėja* taip ir buvo likęs miglotas. O juk Romos dainius Vergilijus rado kitą Trojos karo didvyrį — Enėją, deivės Veneros ir piemens Anchiso sūnų, ir savo *Eneidoje* apdainavo ir įamžino ne grįžimą į Namus — į Itakę, bet kelionę į ateitį — pažadėtą Romos miesto įkūrimą!

Vyskupas pats domisi Europos praeitimi ir kitus užkrečia.

Roma — amžina, Italija — graži

Sakoma, kad Roma yra amžina. Nors judri, bet neskuba, nors dygsta vis nauji priemiesčiai, bet išlieka sena. Tas pats spalvingas Čitta d'Oro — Auksinės (spalvos) miestas. Man Romoje amžinas liko vienas labai įdomių kunigų — kun. Vladas Delinikaitis. Šį rytą jis važiuoja drauge į *Eneidos* pasaulį, mane palydi į Siriją.

Sakoma, kad Italia e bella — Italija yra graži! Dabar pats tai regiu ir kartoju: "Italia e bella!" Važiuojame pačiu Tirėnų jūros pakraščiu. Valdžia jį padarė pamario kopų parku. Birželis Romos apylinkėse dažnai esti karštokas. Tačiau šiemet jis, kaip ir vyskupas Deksnys, gerumu mėgaujasi neskubėdamas. Šilojai parke, saulės glamonėjami, stiebte stiebiasi savo rasotomis galvutėmis.

Monte Circeo — Kirkės kalnas

Nuo Latina miesto pasukame San Felice link. Tolumoje dunkso Monte Circeo. Čia Vergilijaus Enėjas kadaise susidūrė su kerėtoja Kirke, Helijo — Saulės dukra. Pasak Homero *Odisėjos*, ji gyveno saloje, kur įviliodavo į savo pinkles jūreivius ir paversdavo juos kiaulėmis. Vergilijus savo *Eneidoje* Kirkę apgyvendina ant užgesusio ugnikalnio kauburio. Monte Circeo žiūri į Tirėnų jūrą saugiai įaugęs į Italijos pusiasalį. Kalno šonai statūs, atšlaitėse matyti uolėti slėniai su padrikusia migla. Kalno viršūnėje sparčiai auga debesis. Šiandien Monte Circeo bus su kepure.

San Felice miestelis dar mieguistas. O gal senove didžiuojasi! Romos amžių likučiai, Viduramžių feodalų pilaitės mūrai ... Visa Monte Circeo papėdėje. Pasiekiame kone pačią kauburio viršūnę. Toliau automobiliu važiuoti nebegalima. Vyskupas ištraukia žiūroną.

— Dabar, — sako, — keliausime žiūronais ...

Ant Monte Circeo tylu. Palikus Romos ūžmą, čia gali net tylą išgirsti.

Vyskupas Deksnys — Europos lietuvių tėvas

Įprasta matyti vyskupą iškilmėse — aukojant Auką, sutvirtinant, pamokslaujant. Dabar matau lietuvį vyskupą dalijantis savo brangiu laiku, ruginės duonos riekute, šiltos arbatos puoduku ir pokalbiu. Tikrai, pabuvęs su vyskupu kurį laiką, pajunti, kad dangus nėra tik kažkur toli ir aukštai, bet prasideda čia, širdyje.

Vyskupui Deksniui būdinga teigti, kad lietuviai yra tautos dalis, gyvenanti svetur. Užtat lietuviai neturį užsidaryti savyje, kaip kokiame garde, bet mylėti aplinką, juos supančius žmones, spindėti savo geromis savybėmis, noriai ateiti talkon, padėti. Tik būdami naudingi naujų visuomenių nariai, jie bus mylimi, gerbiami, turės daug draugų, kurie gali padėti kenčiančiai tautai dabar ir ateityje.

— O kur Kirkės pilaitė?

— Ar Enėjas turėjo bėdos su sirenomis?

Vyskupas tik juokiasi ir klausia, ar nereikės prisirišti prie automobilio ir užsikimšti ausis, kad, sirenoms ėmus savo dainas dainuoti, nebūtų susiviliota. Be to, pasiūlo ir žiūroną ...

— Gal, — sako juokdamasis, — pamatysi salą, kur kadaise nekaltų jūreivių tykojo sirenos.

— Ar Vergilijaus Enėjas turėjo prisirišti prie laivo stiebo ir ausis užsikimšti? Juk Sirena buvo viena iš trejeto nimfų graikų, o ne romėnų, mitologijoje?

Bandome palyginti *Eneidą* ir *Odisėją*, tačiau ir viena, ir kita jau senokai skaitytos ...

Kirkės pilaitės ant Monte Circeo nėra nė ženklo. Ant paties kauburio didoka išlyginta aikštė su turizmo įstaigos stogine. Po

ja keletas stalų su pritvirtintais prie jų suolais. Atokiau nuo kauburio, ant stataus šlaito į jūros pusę, gali atpažinti žmogaus rankų liestus senovės likučius: Viduramžių pilies pamatų ir sienų akmenys ...

Jupiterio šventovė Terracina mieste

Nuo Monte Circeo ir Teračinos miestas, ir šventovė matyti kaip ant delno. Tik nuo kalno į miestą įvažiavus, sunku susigaudyti. Teračinos miestas mėgaujasi jūra. Ir Via Appia — Apijaus vieškelis, kuris nūdien "senuoju" vadinamas, čia priartėja prie pat pajūrio.

Jupiteris — romėnų Dzeusas. Pasak Herodoto, kone visi dievai buvę garbinami Egipte, o iš ten jų garbinimas persikėlęs į Graikiją. Herodotas dar nebuvo pažinęs Romos galybės ir jos dievų panteono. Manau, kad jis būtų lengvai Jupiterį Dzeusu vadinęs. Būdinga ir tai, kad Jupiterio šventovė Teračinos mieste stovi ant šaunios pajūrio briaunos ir užima nepaprastai gražią vietą. Panašiai kaip Dzeusas Graikijoje. Jis irgi mėgo aukštumas ir gražią gamtą ...

Į Jupiterio šventovę reikia lipti. Ne laiptais, kaip Romoje, bet vingiuotu keliu. "Lipame" automobiliu. Nūdien kelias — seno miesto gatvelių labirintas. Vyskupas — įdomus vairuotojas, — dedasi kelio nežinąs. Drįsus patarti, kad suktų "į dešinę ir važiuotų tiesiai", juokdamasis suka į kairę. Jis gerai žino kelią į daugelį Italijos įžymybių. Ne tik žino kelią, bet ir nepasimeta.

Jupiterio šventovė — griuvėsiai. Nuo Monte Circeo mus atlydėjo tamsus debesis. Ūmai jis susiliejo su tirštu jūros rūku. Šventovę lankome gresiant perkūnijai ir lietui. Nejau Jupiterį Neptūnas ims vanoti! Šventovė stogo nebeturi. Tik tvirtus pamatus ir dar gana aukštas sienas.

Pagaliau oro uoste

Kirkė ir Jupiteris mus užbūrė. Be to, ir pats Teračinos miestas užlaikė. O laikrodis nenumaldomai tiksena. Jau trečia popiet. Sirijos avialinijos RB 412 skrydžio lėktuvas pakils 6.40 val. vakaro. Matyt, užsibuvome pas Jupiterį, nes jaučiu, kad ir vyskupas skuba. Bandau sakyti, kad "neimkim į galvą", jei lėktuvas ir be manęs pakils, juk ir Italijoje yra tiek daug ko pamatyti ...

Nūdien ir Italijoje vieškeliuose didelis eismas. Skubėk neskubėjęs, vieškelis yra tarsi lėtai tekančios upės vaga. O lietuje ji ir pavojinga. Fiumičino oro uostą pasiekiame jau po šešių. Skubiai dėkoju už tokį kultūringą pristatymą kelionei į Artimuosius Rytus.

Viduje spūstis. Vargais negalais susirandu kontorą, kur priimami keleiviai Damasko skrydžiui. Ten tik patarnautojas, — keleivių jau nebėra. Nejau būsiu pavėlavęs?! Patarnautojas neskubėdamas paima mano bilietą, paprašo paso ir, išduodamas išvykimo kortelę, prideda taloną vakarienei ir paaiškina:

— Išskris tik apie vidurnaktį. RB 412 turi atskristi iš Paryžiaus. Vėluoja, nes iš Paryžiaus oro uosto turi išskristi Popiežius ...

Keliaujant pravartu mažai ką vežtis ir viską su savim neštis. Paduodamas daiktus nuvežti, tampi labai priklausomas. Paprastai kelionėse omnia mea mecum porto — viską nešuosi su savimi. Perėjus pasų kontrolę, laisviau ir ramiau. Norisi pagalvoti su plunksna apie Vergilijų ir Romos susitikimą su Atėnais ir Sparta — su Homeru.

Vergilijus — poetas iš kaimo

Gimnazija buvo supažindinusi su Vergilijaus poezija. Nežinia kodėl nebuvo domėtasi jo asmeniu. O norint suprasti jo *Eneidą*, reikia susipažinti su jos autoriumi. Wer den Dichter will

verstehen, muss in Dichter's Lande gehen! (Kas nori suprasti poetą, turi keliauti į poeto kraštą!)

Publius Vergilius Maro (Publijus Vergilijus Maronas) buvo smulkaus žemvaldžio sūnus. Gimė kaime prie Mantujos, Romai dar esant respublika (70 m. prieš Kristų), mokėsi daug kur — Kremonoje, Milane, Romoje, bet daugiausia įsijautė į gamtą ir gyvenimą namie — tėvo ūkyje. Būdinga, kad iš Romos Vergilijus grįžo pas tėvą, — bent dešimtį metų dirbo ūkio darbus, mokėsi ir rašė ... poeziją! 41 m. prieš Kristų tėvo ūkelis buvo nusavintas legionierių labui, Vergilijus nukako į Romą, kur įėjo į imperatoriaus Augusto globojamą literatų būrelį. Roma dabar jau buvo imperija. Augustas jau buvo paskelbtas sudievintu Pontifex maximus — Didžiuoju Tilto statytoju.

Du Vergilijaus veikalai nesiliauja mane dominę: *Eklogos* — kaimo ir piemenų gyvenimo idilės ir *Eneida*. Pirmą sykį išgirdęs žodį "ekloga", tik išplėčiau akis ir pastačiau ausis. Kol nesusipažinau su graikų kalba, ir žodžio aiškinimai mažai tepadėjo. Dabar žinau, kad žodis "ekloga" reiškia "rinktinė ištrauka" ir yra vartojamas ženklinti Vergilijaus poemai, kurioje poetas kalba per piemenis.

Ketvirtoji Vergilijaus ekloga, kurią poetas sukūrė 40 m. prieš Kristų, mini Mergelę, dieviškos kilmės Kūdikį, prieš kurį iš pagarbos drebės visa žemė auksiniame taikos amžiuje, kai pradings visi "kaltės pėdsakai". O tai buvo dar keli dešimtmečiai prieš Jėzaus Kristaus gimimą. Nenuostabu, kad pirmųjų amžių krikščionys laikė Ketvirtąją Vergilijaus eklogą pagonijos pranašyste apie gimimą iš Mergelės Jėzaus Kristaus, kuris atleis žmonėms gimtąją nuodėmę. Šitoks Ketvirtosios eklogos aiškinimas suteikė Vergilijui vietą tarp pranašų, o Sibilei — Pranašei iš Kūmų (Cumae) — garbingą paminėjimą drauge su Dovydu giesmėje *Dies Irae* (Pykčio diena), kuri dar mūsų dienomis buvo giedama gedulingose šv. Mišiose. Senovės autoriai pažinojo bent dešimt Sibilių, bet Kūmų Sibilė buvo pati garsiausia. Kūmai buvo arti

Puteolų ir Neapolio — graikų Naumiesčio, kur Vergilijus ilgai gyveno ir kūrė.

Vergilijus nesako, kad Kūdikis buvo Mergelės pradėtas. Kūdikio dieviška kilmė yra tik simbolinė. Mergelė eklogoje yra Dikė — Teisingumas, mitologinė Jupiterio ir Temidės dukra. Ji buvusi žmonių neteisingumo išvaryta iš gyvenimo ilgų karų metu. Jos sugrįžimas į gyvenimą reiškė karų galą. Nenuostabu, kad šv. Jeronimas, sveiką požiūrį turintis Luko evangelijos aiškintojas, pavadino taip labai pamėgtą mesijinį eklogos aiškinimą nemokšiškumo apraiška.

Ketvirtoji ekloga yra verta dėmesio, nes padeda suprasti foną ir mąstyseną, kurios šviesoje žiningi pagonys — graikai ir romėnai — skaitė Luko ar Mato pasakojimą apie Jėzaus gimimą. Be to, Vergilijaus eklogos liudijimu, galima manyti, kad pagonių pasaulis pažinojo, bent netiesiogiai, kai kurias pranašo Izaijo temas — pranašystes apie Mergelę ir Kūdikį (žr. Iz 7-11).

Vergilijus ir *Eneida*

Eneida yra Vergilijaus šedevras. Ne tik tautinis Romos epas, bet ir kelionių, ir istorijos knyga. Ji atspindi visą tūkstantmetį sąmyšio, senųjų civilizacijų ir kultūrų veržlumą ir žlugimą: Kretą, Finikiją, Ugaritą, Trojį ... Pats Vergilijus gyveno iškiliausiu Pax Romana laikotarpiu — imperatoriaus Augusto valdymo metais. Žvelgdamas atgal iš savo dabarties, susieja jį su graikų įžvalga į istoriją kaip nuostabią kelionę. Odisėjas Homero *Odisėjoje* į ateitį nekeliauja, — tik sugrįžta į Itakės salą, kurioje kadaise prasidėjo jo odisėja. Tuo tarpu Enėjas Vergilijaus *Eneidoje* keliauja į ateitį — jam lemta "įkurti" Romą. Betgi Roma jau buvo įkurta prieš šimtmečius — 754 m. prieš Kristų!

Poetas istorikas nori duoti Romai idealą, kuris laiduotų ateitį: meilę ir atsidėjimą šeimai, lojalumą visuomenei ir pagarbą tam, kas šventa, — tautiniam palikimui. Enėjas išgyvena lemtį

kaip savo būvio turinį ir prasmę. Pražūsta jo gimtasis miestas — Troja, — nelaimė ir skausmas. Drauge jam pažadama, kad jis įkurs naują miestą ir pradės didingą žygį į ateitį.

Enėjas iškeliauja ir kelionėje patiria įvairiausių pavojų ir vargų. Nuo Homero Odisėjo jis skiriasi iš esmės. Mat jis keliauja ne todėl, kad pažintų pasaulį ir jo reiškinius, bet kad atrastų vietą, kurioje lemties sprendimu turi prasidėti nauja istorija. Enėjas gyvena pilną kovų gyvenimą, bet siekia ne ginklo garbės, o veržiasi į vietą, kur turi išsipildyti jam nustatyta užduotis ir turi būti padėti ateities pamatai. Jo būvis — lemtis tikrąja to žodžio prasme. Jo pagarba tam, kas šventa, daro jį pajėgų suprasti kelionės vyksmą kaip dieviškąją užduotį, ją pakelti ir įgyvendinti. Ne veltui Enėjas vadinamas maldinguoju.

Nenuostabu, kad Apaštalas Paulius, pasak legendos, pasiekęs Puteolus — senovės Kūmų miestą, norėjo aplankyti ir pagerbti poeto istoriko Vergilijaus kapą. Norisi spėlioti, kad Apaštalui *Eneida* liudijo "laikų pilnatvę, {kai} Dievas atsiuntė savo Sūnų, gimusį iš moters, pavaldų įstatymui" (Gal 4,4).

Damaske trečią valandą ryto

Lėktuvas ką tik persirito per Libano kalnus ir suka virš apšviesto Damasko. Rytuose jau rodosi aušros žara. Leidžiamės į Damasko oro uostą labai anksti. Galvoju apie Artimuosius Rytus ir pradedu rūpintis, kas manęs ten, žemai, laukia.

Sirija nėra draugiškas kraštas keliauninkams su JAV pasu. Tai man davė pajusti Sirijos ambasados tarnautoja Vašingtone. Prieš trejetą savaičių paskambinau, norėdamas pasiteirauti apie vizą ir kelionės sąlygas. Atsiliepė moteris. Išgirdusi apie mano norą keliauti į Siriją, paklausia:

— Ar esate buvęs Izraelyje?

— Taip. Keletą kartų, — atsakiau.

— Tai gali sudaryti jums sunkumų. Beje, ar pase nėra jokių

Izraelio antspaudų? — teiraujasi.

— Nėra, — paaiškinu.

— Tai labai svarbu! O kokia jūsų religija? — klausia.

— Krikščionis — katalikas.

— Pridėkite prie pareiškimo vizai gauti pažymą, kad esate krikščionis, — primena.

— Beje, — toliau teiraujasi, — kokia jūsų tautybė?

— Lietuvis.

Tyla. Matyt, tokia tautybė jai nėra aiški. Vėl girdžiu jos balsą:

— Juk Lietuva yra Sovietų Sąjungos dalis?

— Okupuota, — paaiškinu.

Tautybė ir pilietybė, kaip atrodo, jai yra viena ir tas pat. Išgirdusi, kad esu JAV pilietis, ji pažada tuojau pat išsiųsti anketą vizai.

Damaskas iš lėktuvo naktį

Apačioje mirkčioja Damaskas tūkstančių tūkstančiais akių. Skrendame virš oro uosto. Čia akys daugiaspalvės ir planingai išrikiuotos. Nuo oro uosto eina dvigretė akių rikiuotė, — kelias į miestą gana tiesus. Dešinėje dunkso dvejopas miestas: šerdis — Damasko senamiestis, tarsi didžiulė mirkčiojančių akučių puokštė, ir ūgliai — Damasko nauji rajonai plačiomis alėjomis ir šviesių akių gretomis.

Lėktuvas nutupia labai švelniai. Keleiviai — apie trejetas dešimčių — net paploja pilotui. Patarnautojas kreipiasi į keleivius su "Bienvenu!" bei arabišku "Ahlan wa sahlan!" ir paaiškina apie pasų kontrolę ir muitinę. Įdomu, kad Sirija naudoja amerikiečių gamintus lėktuvus — Boeing 727.

Sirija — Sovietų Sąjungos satelitas Artimuosiuose Rytuose. Pasų kontrolė greita. Priėjęs prie langelio, girdžiu:

— Zdrastvujte! — rusišką pasveikinimą.

— As salaam aleikum! — atsakau, paduodamas amerikie-

tišką pasą. Pasienietis plačiai nusišypso ir atsako su "Ahlan!" Paso nevarto, susiranda pase Sirijos vizą ir deda šalia jos antspaudą. Nei muitinėje nereikėjo ilgai užgaišti. Tik knygos apie Eblą–Tell Mardikhą patraukia tarnautojo dėmesį. "Jauskis kaip namie!" — atsisveikina. Būdinga, kad abu tarnautojai — pasų kontrolės ir muitinės — svetingi.

Al Jalaa viešbutyje

Ketvirta valanda ryto. Taksis atveža į vietinių gyventojų viešbutį Al Jalaa (El Džala). Jis nevakarietiškas. Dar tik parytys, bet jau verda gyvenimas. Jaučiuosi lyg tarp pingvinų. Didžiuma arabų su balto lino sijonais — galabijeh ir gaubtuvais — kalafijeh. Svetimšalio pastangos kreiptis į arabus jų kalba ne sykį daug padeda. Net pasveikinimas "Marhaba!" ar padėka "Šiukran!" juos sudomina ir draugiškai nuteikia. Apskritai arabai yra labai svetingi žmonės.

Arabų kalba yra Artimųjų Rytų kalba. Nuo Maroko vakaruose lig Irako rytuose ir lig Somalijos bei Sudano bent dvidešimties valstybių gyventojai kalba arabiškai. Be to, arabų kalba yra Korano, islamo šventosios knygos, kalba, todėl jos mokosi visos Žemės musulmonai. Kur tik musulmonas būtų, visur jis skaito Koraną ir meldžiasi Allai arabiškai. Nūdien islamas nebeturi vienos valstybės, — bent keturiasdešimt su viršum skirtingų karalysčių, respublikų ir diktatūrų save laiko islamiškomis, — nūdien kinta ir islamo kultūrinis pobūdis, tačiau islamas didžiuojasi savo religija — Koranu. Musulmonų įsitikinimu, Koranas yra Dievo padiktuotas religijos vadovas, nes apreiškia visiems žmonėms ir visiems laikams Dievo religiją.

Mano kambarys į šiaurryčių pusę. Iš ten pamažėle, bet vis ryškiau ir drąsiau švyti aušra. Damaske, seniausiame ir nuolat gyvenamame Žemės mieste, nelengva užmigti. Paryčiu — smagus laikas, nes vėsu. Langai atviri. Girdžiu žmones bendraujant

prie arbatos stiklo viešbučio kieme. Kitoje gatvės pusėje — stadionas. Ankstyvas bėgikas miklina kojas.

Pirmoji diena Sirijoje

Naktis be miego, diena be džiaugsmo? Tik ne Damaske! Muedzinai — maldos šaukliai neleidžia užmiršti, kad Alla — Dievas žmogui yra labai svarbus. Varpų Damaske negirdėsi, nors Sirijoje krikščionys ir sudaro 10% gyventojų. Musulmonai draudžia procesijas, skambinti varpais ir skelbti Evangeliją. Krikščionys ir žydai gali Dievą savaip garbinti tik savo šventovėse, bet ne už jų slenksčio. Pradedu savo viešnagę Damaske pas musulmonus mečetėje. Islamo malda įspūdinga. Tiesa, ne visi musulmonai skuba į mečetę, nors muedzinas ir šaukia ateiti maldai penkis kartus per dieną. Bet tie, kurie atskuba, meldžiasi labai nuoširdžiai. Islamas neturi kunigų, — maldai gali vadovauti kiekvienas padorus vyras. Moterų mečetėje šį rytą nematyti.

Troškulys ir alkis primena, kad reikia ieškoti pusryčių. Sirijoje, kaip ir kituose Artimųjų Rytų kraštuose, nakvynė ir pusryčiai neatskiriami. El Džala viešbutis nėra ištaigus, bet patarnautojas paslaugus. Vos atsisėdus prie stalo valgomajame, atskuba nešinas duona pintinėlėje ir lėkšte su pora sviesto gabaliukų bei šiek tiek uogienės. Pasveikinęs su "sabah el-kher" — "labą rytą", vėl nueina ir grįžta nešinas arbatos ąsočiu. Švečių valgomajame tik keletas. Jauni, kalbasi vokiškai.

Damaskas — seniausias gyvenamas miestas

Legendose Damaskas yra seniausias gyvenamas Žemės miestas. Įsikūręs palei Barados upę, Kasijaus kalno papėdėje, tarp Antilibano kalnų ir Sirijos dykumos, derlingosios Al Ghuta oazės viduryje. Upė, kalnai, dykuma, oazė su alyvmedžių ir vaismedžių

sodais ... Nenuostabu, kad senovėje buvo vadinamas Žemės rojumi. Keliskart pokalbiuose su musulmonais girdėjau, kad islamo pranašas Mahometas vengė lankytis Damaske, nes į Rojų norėjęs tik vieną kartą įeiti. "Miestų motinos" kilmė slypi praeities migloje. II tūkstantmetyje prieš Kristų Damaskas minimas Asirijos ir Egipto, anuometinių galybių, paminkliniuose įrašuose. Damaskas minimas *Pradžios knygoje:* Abraomas, aptalžęs keturių karalių kariaunas, juos vijosi net iki "Hobos, į šiaurę nuo Damasko" (Pr 14,15). Be to, atrodo, kad Abraomas turėjo ir šeimos tarną "Eliezerį iš Damasko" (Pr 15,2). Faraonas Tutmozis, Egipto Napoleonas, Damaską pajungė į savo imperiją. *Senajame Testamente* Damaskas užima žymią vietą. Karalius Dovydas buvo prijungęs jį prie savo karalystės, bet ilgainiui Damaskas tapo aramėjų karalystės sostine ir ne sykį vargino žydų tautą.

Tikrai, Damaskas gimė, kad būtų sostinė: aramėjų karalystės, romėnų ir bizantų provincijos, musulmonų kalifato, sirų respublikos ...

Kulniuoju palei Barados upę su miesto žemėlapiu rankoje ir žvalgausi: šiuolaikinė Viduržemio jūros kraštų architektūra ir arabų mečečių minaretai šalia senovės civilizacijos griuvėsių. Vieni šalia kitų stovi amžių nudilinti pastatai ir šiuolaikiniai daugiaaukščiai viešbučiai. Menasi senovės dievas — Hadadas, Damasko Jupiteris, menasi Tautų apaštalas Paulius ir Viešpaties mokinys Ananijas (žr. Apd 9).

Damaske antrąkart

Pirmąkart atkeliavau į Damaską iš Kairo. Tai buvo 1958 m. birželio 30 d. Ši data giliai įstrigo į atmintį, nes sugedo vienas dvimotorio lėktuvo motoras. O leistis reikėjo nuožmiame vėjyje. Leidomės su ugniagesių palyda iš abiejų šonų. Tais metais turėjau progos šiek tiek susipažinti su Damasko šventovėmis, muziejais, gyvenimu.

Šiandien norisi pradėti atnaujinti pažintį su Damasku, Apaštalo Pauliaus kelione į Damaską. Ir ji buvo labai nuotykinga — lemtingas nuotykis jo gyvenime.

Radęs nuošalią arbatinę, — dažniausiai tai erdvė arba po medžiais, arba po stogu ant stulpų, — paprašau mėtų arbatos ir atsiverčiu *Naująjį Testamentą.* Susirandu *Apaštalų darbų* skaitinį apie krikščionių persekiotoją Paulių Saulių, skubantį iš Jeruzalės į Damaską:

> ... Saulius, tebealsuodamas grasinimais ir žudynėmis prieš Viešpaties mokinius, nuėjo pas vyriausiąjį kunigą ir išgavo raštus Damasko sinagogoms, kad, užtikęs to kelio sekėjus vyrus ir moteris, galėtų juos suiminėti ir gabenti į Jeruzalę. Kai atjojo netoli Damasko, staiga jį apšvietė iš dangaus šviesa. Nukritęs žemėn, jis išgirdo balsą: "Sauliau, Sauliau, kam mane persekioji?" Jis klausė: "Kas tu esi, Viešpatie?" Šis atsakė: "Aš esu Jėzus, kurį tu persekioji. Kelkis, eik į miestą; tenai tau bus pasakyta, ką turi daryti". Jo kelionės draugai stovėjo be žado: jie girdėjo balsą, tačiau nieko nematė. Saulius atsikėlė nuo žemės, bet, atmerkęs akis, nieko nebematė. Paėmę už rankų, jie nuvedė jį į Damaską. Jis tris dienas išbuvo neregintis, nieko nevalgė ir negėrė.
>
> Damaske gyveno mokinys, vardu Ananijas. Jam apsireiškęs Viešpats prabilo: "Ananijau!" Šis atsakė: "Štai aš, Viešpatie". Viešpats tęsė: "Nueik į gatvę, vadinamą Tiesiąja, ir Judo namuose teiraukis tarsiečio, vardu Saulius. Štai jisai meldžiasi ir regėjime pamatė vyrą, vardu Ananijas, ateinantį ir uždedantį ant jo rankas, kad praregėtų". Ananijas atsakė: "Viešpatie, iš daugelio esu girdėjęs apie tą žmogų, kiek pikta jis yra padaręs tavo šventiesiems Jeruzalėje. Ir čia jis turi aukštųjų kunigų įgaliojimus suiminėti visus, kurie šaukiasi tavojo vardo". Viešpats jam tarė: "Eik, nes

jis yra mano rinktinis įrankis, kuris neš mano vardą tautoms, karaliams ir Izraelio vaikams. Aš jam parodysiu, kiek daug jam teks iškentėti dėl mano vardo". Taigi Ananijas nuėjo į tuos namus, uždėjo ant Sauliaus rankas ir tarė: "Broli Sauliau! Viešpats Jėzus, kuris tau apsireiškė kelyje, atsiuntė mane, kad tu vėl regėtum ir taptum pilnas Šventosios Dvasios". Ir bematant jam nuo akių lyg žvynai nukrito. Jis atgavo regėjimą ir priėmė krikštą. Paskui užvalgęs įgijo jėgų.

Pabuvęs kelias dienas su Damasko mokiniais, Saulius beregint ėmė skelbti sinagogose, kad Jėzus yra Dievo Sūnus. Visi, kurie tatai girdėjo, stebėjosi ir klausinėjo: "Argi čia ne tas pats, kuris Jeruzalėje persekiojo visus šio vardo išpažinėjus?! Argi jis nėra atvykęs jų suiminėti ir gabenti pas aukštuosius kunigus?!" (Apd 9,1-21).

Tiesiosios gatvės beieškant

Keliauti vienam yra įdomiau negu grupėje. Mat reikia pačiam viską susirasti. Užeinu į centrinę Damasko turizmo įstaigą. Paprastai tokiose įstaigose gali pasirinkti ir žemėlapių ir pasiklausti kelio. Deja, centrinė Damasko turizmo įstaiga turi tik dalinį Damasko žemėlapį. Tarnautoja paslaugi ir pataria nueiti į netolimą knygyną. "Gal, — sako, — ten rasite detalų ir tikslų žemėlapį". Deja. Sirai nemėgsta spausdinti miestų ar krašto žemėlapių turistams. Sakoma, kelio galas ant liežuvio! Nūdien Tiesioji gatvė turi kitokį vardą: Souk Madhat Bacha — Madhat Bacha dengta prekyvietė. Žemėlapiu nešinas, kulniuoju per senamiesčio labirintą į Tiesiąją gatvę. Žmonių pilnos gatvės, dviračių ir triračių sunkvežimėlių gausybė, retkarčiais ir didesnis automobilis bei autobusas bando slinkti pirmyn. Pėsčiam lengviau judėti. Souk Mahdat Bacha, pasirodo, turi daug padalų.

Sužinau iš praeivių, kad "Judo namai" turėtų būti kažkur El-Tawileh padaloje. Pasiekęs šią prekyvietės padalą, Judo namų nerandu. Judo namai Apaštalo Pauliaus laikais buvo užeigos vieta. Nūdien visur tik kišenės dydžio krautuvėlės. Gali jose daug ką pirkti. Radęs pašto įstaigėlę, nusiperku pašto ženklų ...

Tiesioji gatvė bent vieno kilometro ilgio. Maždaug puskelyje stovi 1948 m. atrasti ir atstatyti romėnų laikotarpio miesto vartai. Žmonių ir eismo čia mažiau. Berniukų būrys spardo aikštelėje futbolą. Berniukai lieka berniukais, — palikę futbolą, nori būti man gidais. Žiūrime drauge į žemėlapį, — surandame Šv. Ananijo šventovę prie Bab Charki (Bab Šarki) vartų. Dabar man lengviau. Turiu berniukų palydą. Pora jų net dviračius stumia. Nuo romėniškųjų vartų Tiesioji gatvė turi naują pavadinimą: Bab Šarki vartų gatvė.

Bab Šarki yra rytiniai Damasko vartai. Apaštalo Pauliaus amžiuje jų dar nebuvo, — jie statyti II pokristiniame amžiuje. Dar Bab Šarki vartų nepasiekus, jaunieji gidai tempia mane į siaurutę gatvelę, vardu Hannaniya — Ananijo gatvė. "Ten, — sako, — Kanissat el Hannaniya (Ananijo šventovė)". Jokio bokšto, jokio portalo. Tik virvute pajudinamas skambutis ir lentelė su arabišku ir prancūzišku įrašu. Patraukiu virvutę, apdovanoju savo jaunuosius gidus ir laukiu, kol atsidarys durys. Siena bent poros metrų aukščio, nesimato, kas yra už durų. Luktelėjus keletą minučių, atsiveria durys, ir mane pasitinka moteris su žvake! Moteris nusišypso ir kone balsu nusijuokia. Matyt, mano nustebimas ir ją nustebino! "Nous n'avons pas de lumiere aujourd'hui" (Šiandien neturime šviesos), — skubiai paaiškina.

Šv. Ananijo šventovė dabar yra po žeme. O kadaise ji buvo lygi su gatvės paviršiumi. Tai rodo, kad Damasko miestas augo ne tik į šonus, bet ir į aukštį. Šventovėlė, — ji mažutė, — stovi ant romėniškos pagonių šventovės likučių. Tai viena seniausių krikščionijos šventovių. Ji buvo prijungta prie šv. Ananijo namo. Nusileidęs laiptais, patenki į keliomis žvakėmis apšviestą ketur-

kampę erdvę su altoriumi viename pasienyje. Sienos iš pilkų akmenų, jas puošia paveikslai, kurių turinys atspindi Apaštalo Pauliaus nuotykius Damaske. Įdomiausias paveikslas: Apaštalas, prikalbėtas bėgti iš Damasko, palieka jį pro langą miesto sienoje. Šventovės prižiūrėtoja atkreipia mano dėmesį į keletą paminklinių įrašų. Vienu jų ji labiausiai patenkinta: Paulius VI aplankė Šv. Ananijo šventovę ir joje meldėsi!

Kur langas, pro kurį Apaštalas pabėgo?

Šventovės prižiūrėtoja — Charles de Foulcaud Seserų vienuolijos narė. Gyvena tarp musulmonų, rūpinasi jų vargšais ir tuo būdu yra Gerosios Naujienos spindulėlis islamo pasaulyje. Musulmonai neduoda teisės kitoms religijoms skelbti savo tikėjimą. Ji mane paveda iki Bab Šarki ir paaiškina, kad už 300 metrų yra kiti vartai, vardu Kisan, kurie buvo Apaštalo Pauliaus priešų saugomi, kai jis buvo nuleistas krepšyje pro langą.

Nūdieniai Bab Kisan vartai yra tik XIV a., bet jie buvo arabų pastatyti toje vietoje, kur Apaštalo Pauliaus bičiuliai rado saugų langą miesto sienoje ir jį išgelbėjo nuo priešų. Įdomu, kad vartai dabar neveda į miestą, bet yra šventovė — Apaštalo Pauliaus šventovė. Graikų ortodoksų ikonos pailiustruoja *Apaštalų darbų* aprašą:

> ... Saulius {Paulius} vis drąsiau kalbėjo ir kėlė sąmyšį tarp Damaske gyvenančių žydų, įrodinėdamas, kad Jėzus yra Mesijas. Po kurio laiko žydai susimokė jį nužudyti. Vis dėlto Saulius {Paulius} sužinojo apie jų sąmokslą. Dieną naktį jie tykojo prie vartų, norėdami jį užmušti, bet jo mokiniai nakčia nuleido jį per sieną ant virvių pintinėje (Apd 9,22-25).

Dabar per Bab Kisan į miestą neinama, — jie yra tapę graikų ortodoksų vedamo našlaityno dalimi.

Drąsos turėsi — laimėsi

Perėjęs per Damasko senamiestį, pasijunti, lyg jau niekur nebepaklystum. Dabar jau be žemėlapio rankoje grįžtu į Tiesiąją gatvę, o pasiekęs dengtuosius souks — prekyvietes, tarsi puikiai žinodamas, žingsniuoju omejadų mečetės link. Stabtelėjęs ir besižvalgydamas prie vienos gatvės kampo girdžiu: "May we help you?" (Ar jums reikia pagalbos?) Dvi jaunos siriukės bando savo anglų kalbos mokėjimą. Sirai — svetingi! Nuostabus jausmas svetimame didmiestyje. Net gaila pasakyti, kad "Thank you, I'm not lost" (Ačiū! Nesu pasiklydęs).

Musulmonai šaukiami vakaro maldai. Temsta. Senamiestis aidi nuo muedzinų šauksmų: "Allahu akbbar! Allahu akhbar! La illaha illa Alla, Muhammad rasul Aiiah!" (Alla didis! Alla didis! Tik Alla yra Dievas, Mahometas yra jo pranašas). Prekyvietės užsidaro. Tik kirpyklos veikia! Metas kur nors pavalgyti. Senamiestyje valgiai tik siriški. Gėrimai — vaisių. Atrodo, kad švieži. Tik stiklai mažai plaunami.

Iškyla į Sirijos šiaurę

Turizmo įstaigoje sužinojau, kad svetimtaučiai neturi teisės važinėti po kraštą viešaisiais autobusais. Jie privalo samdyti Kultūros ministerijos automobilį su gidu. Man rūpi pasiekti Palmyrą, Russafą, Alepą, Tell Mardikhą, Hamą, Homsą ... Viešbučio tarnautojas, išgirdęs apie mano planą, pataria Kultūros ministerijos paslaugomis tik iš dalies tesinaudoti, nes į Palmyrą net ir svetimtaučiai nuvažiuoja viešuoju autobusu be trukdymų, kas kita esą su Hama, Homsu, Tell Mardikhu, Alepu ir Russafa ... Ten esą daug kariuomenės užkardų. Ir kelionės kaina esanti perdėm skirtinga: autobusu į Palmyrą ir atgal — apie $ 5.00, o ministerijos automobiliu be $ 100.00 neapsieisi. Patarimas vertas arbatpinigių!

Autobusu į Palmyrą

Bilietą nusiperku iš anksto Karnako autobusų kontoroje. Kainuoja 12 siriškų svarų — apie $ 6.00. Iš viešbučio pakylu su tekančia saule. Autobusų stotyje jau rikiuojasi keleiviai. Visi vietiniai. Į mane niekas šnairomis nežiūri. Prieš lipant į autobusą išdalija sėdynių numerius. Vis nežinia kodėl lūkuriuoja. Jau laikas pajudėti, o kontoros tarnautojai bėginėja, rankomis skeryčioja, vienas ant kito barasi. Ilgainiui paaiškėja priežastis: autobusas laukė vienos svetimtautės. Ją ir porą didžiulių lagaminų atveža taksis. Vėl bėda! Ji nori palikti savo lagaminus apsaugai, bet nėra kur. Tik vairuotojas suranda išeitį: pakrauna juos apsaugai ant autobuso stogo!

Gavęs lapelį su vietos numeriu, atsisėdu. Stebiuosi, kodėl vieta šalia manęs laisva, nors autobusas pilnutėlis. Abu svetimšalius pasodina vieną prie kito. Ji iš Danijos. Didelė Artimųjų Rytų mėgėja.

Palmyra — oazė Sirijos dykumoje.

Į Palmyrą iš Damasko tiesiai per dykumą yra maždaug 230 km, o per Homsą geru vieškeliu — 325 km. Kai pirmąkart keliavau po Siriją, nepažindamas Sirijos dykumos, drįsau leistis į Palmyrą per dykumą, — kad tik tiesiai! Dabar, sėdėdamas patogiame autobuse, prisimenu aną kelionę, kuri giliai įstrigo atmintin. Tiesusis kelias nuo Damasko į Palmyrą eina karavanų pėdsakais, o dykumoje yra ir daubų, ir sausų upokšnių vagų, arabų vadinamų "vadi", su žiemos liūčių suneštu smėliu. Pasitaikė, kad mūsų autobusiukas įklimpo vieno vadi vagos smėlio duobėje. Nei pirmyn, nei atgal! O diena baisiai karšta! Jokio šešėlio! Reikėjo laukti, gal kas nors kitas važiuos "tiesiu keliu" į Palmyrą! Tik po šešeto valandų pasirodė toli toli ant karavanų kelio dulkių sūkurys. Palengvėle didėjo, ilgėjo ir artinosi prie

mūsų vadi smėlio duobėje. Laimė, tai buvo sirų kariuomenės patrulis, — viskas gerai pasibaigė ...

Išvažiuojame iš Damasko per naujamiestį. Gatvių vardai primena Egiptą — Port Saido bulvaras, ir Iraką — Bagdado bulvaras. Platūs, medžiais apsodinti, su didžiulėmis mečetėmis sankryžose. Pasukus į Halebo (Aleppo) bulvarą, žinau, kad važiuojame į šiaurės rytus — Homsą. Jau ir kelio rodyklės tai patvirtina: Homs 167 km.

Damasko naujamiestis driekiasi į šiaurę — Gutos lygumą, Barados laistomus Damasko sodus. Vešlūs vaismedžiai, gėlių lysvės, aukštomis tvoromis aptvertos vilos. Kelias — autostrada. Judame greitai. Danė pastebi, kad Damasko sodai baigiasi, nes gausėja alyvmedžių. Ją domina Sirijos žemės ūkis. Pasiekiame pirmąjį kaimą — Harastą. Damaskas — modernus didmiestis, o Harasta — senoviškas kaimas. Alyvmedžių sodai baigiasi, vynuogynai prasideda. Kairėje dunkso Antilibano kalnagūbriai. Autostrada vingiuoja kalnų papėdėmis. Dešinėje iki pat akiračio driekiasi niūri suarta dykuma su vandens kanalais laistymui. Ilgainiui įvažiuojame į kalnų slėnį. Autostrada dabar kopia šlaitais. Kur ne kur ženklai rodo į kaimus kalnuose. Pravažiavus kelią į Maalulą, — 50 km nuo Damasko, — paliekame kalnus. Tiesi autostrada raginte ragina skubėti per tuščius, negyvenamus tyrlaukius Homso linkui. Nebėra kur akių paganyti.

Kas yra Sirija?

Stebina gamtos ir peizažo įvairovė. Dar tik kelionės pradžia, o jau matyta Gutos oazė su Damasku — milijoniniu miestu, Barados slėnio sodai, Antilibano šlaitų vynuogynai, kalnai, dykuma, tyrlaukiai ... Į Siriją galėtum sudėti bemaž tris Lietuvas — ji užima 185 000 km^2, gyventojų skaičiumi kone dvigubai didesnė už Lietuvą. Jau pirmoje kelionėje buvau patyręs, kad Sirija turi dvi perdėm skirtingas geografines sritis: vakarinę ir ry-

tinę. Vakarinė glaudžiasi prie Vidužemio jūros, — ji apima keturias siauras, nuo pietų į šiaurę einančias zonas: pajūrį, kalnagūbrį Jabal an Nasayriyah, Didžiojo plyšio slėnį su šiaurėn tekančia Nahr al-Asi, arba Oronto upe, ir Antilibano kalnų virtinę su aukščiausiu Sirijoje 2814 m Hermono kalnu pietuose. Vakarinėje Sirijoje gyvena du trečdaliai visų gyventojų. Rytinė Sirijos geografinė sritis yra Sirijos dykuma. Tai beduinų šalis. Toli šiaurės rytų kampe Tigrio upė yra Sirijos ir Irako siena, o dykumą dalija, atskirdamas Siriją nuo Irako, žalias Eufrato upės slėnis. Tigrio ir Eufrato upės įrėmuoja Mesopotamiją — [Kraštą] tarp Upių, — vieną Vakarų kultūros ir civilizacijos lopšių.

Nūdien Sirijos gyentojai yra arabai ir kalba arabiškai. Jų tikėjimas — islamas. Didžiumas — sunitai su stipria šiitų — kalifo Alio sekėjų mažuma. Arabai, islamo religijos išjudinti, perėmė Siriją iš Bizantijos VII a. po Kristaus. Šiaurės rytuose palei Irako ir Turkijos sieną gausu kurdų. Tiesa, jie irgi musulmonai, bet kalba kurdiškai — viena iš indoeuropiečių kalbų. Sirijos pietvakariuose palei Libaną ir Izraelį sutinki druzus, — arabų ir Kryžiaus karų europiečių mišinį. Nustembi mėlynakį ir geltonplaukį pamatęs druzų kaime. Jų religija yra monoteistinė — islamo ir krikščionybės junginys, bet pašaliniams lieka paslaptimi, nes druzai neturi jokios religinės raštijos ir apie savo religiją net su kaimynais nenoriai kalba. O savuosius saisto paslapties priesaika. Sirų katalikų tėra labai mažai, krikščionių — graikų ortodoksų, armėnų ortodoksų ir sirų ortodoksų sutinki bemaž visuose didesniuose miestuose. Sutikti krikščionys arabai didžiuojasi savo įnašu į arabišką kultūrą, nors ir skundžiasi dažnu tautiečių musulmonų nepakantumu.

1958 metų kelionė po vakarinę Siriją

Homsas yra svarbi Sirijos vieškelių sankryža. Vairuotojas paskelbia, kad ilsėsimės pusę valandos. Išlipęs iš autobuso, pa-

junti, kaip įkyriai degina dykumos saulė. Danė nuskuba į keleivių užeigos namus, o aš, susiradęs paunksmę po kiemo medžiu, prisimenu savo pirmąją kelionę po vakarinę Siriją.

Paprastai dykumos karštis būna sausas, bet Homse šutnu. Mat šalia miesto yra didokas ežeras, Al Asi — "Upės maištininkės" užtvanka. Nahr al–Asi — "Upė maištininkė" yra Oronto upė. Savo spalvingą vardą gavo dėl to, kad ji teka į šiaurę, o ne į pietus, kaip daro kitos upės.

Vieškelių sankryža nužymėta krypčių nuorodomis: Palmyra — į rytus, Hama ir Alepas — į šiaurę ... Mano dėmesį patraukia nuorodos į vakarus — jų labai daug: Qalaat al–Hosn, Tartus, Latakja, Ras Šamra ... Qalaat al–Hosn — Kryžiuočių pilį, statytą XII-XIII a., lankiau per pirmąją kelionę. Ji liko atmintyje kaip šauniausias Viduramžių tvirtovių pavyzdys. Nūdien ji tebestūkso ant aukštoko kalno slėnyje, apsistačiusi dviem milžiniškomis mūro sienomis su trylika gynybos bokštų, išsipuošusi viduje iškiliomis riterių menėmis ir nuostabiai patrauklia tvirtovės šventove. Norėtųsi dar kartą pasižvalgyti nuo pilies bokštų ne tik po platų slėnį, bet ir pamatyti šiaurinį Libaną bei Vidaržemio jūrą ... Tartus ir Latakja yra seni ir šiuolaikiniai Sirijos uostai. Aną vasarą kelionės tikslas nebuvo nei žvalgytis nuo Qalaat al–Hosn bokštų, nei lankyti Sirijos miestus, bet susipažinti su viena svarbiausių *Senojo Testamento* studijoms vietą — su Ugaritu, nūdien arabų vadinamu Ras Šamra, arba "Krapų kalva".

Ras Šamroje — ant "Krapų kalvos"

Apie Ras Šamrą buvau daug skaitęs ir girdėjęs. Ras Šamroje — ant "Krapų kalvos" — praleidau tik trejetą valandų. Žinojau, kad archeologų atkastieji Ras Šamros griuvėsiai yra buvusi Ugarito karalystės sostinė. Šios sostinės vardas buvo žinomas iš egiptiečių ir hetitų šaltinių, bet jos vieta Artimųjų Rytų že-

mėlapyje ir jos istorija liko paslaptimi iki mūsų šimtmečio pradžios — 1928 m. Tais metais, anksti pavasarį, ūkininkas Minet al–Beida kaime prie Latakjos miesto arė kalvos šlaite. Ūmai jo arklo noragas užkliuvo už akmens, kuris atrodė kaip senas kapų paminklas. Radiniu susidomėjo prancūzų Senienų tarnyba Sirijoje ir Libane. Kapų paminklas padėjo jiems atrasti ir kapą, — ne bet kokį! Garsiųjų Graikijos Mikėnų stiliaus! Be to, kapas liudijo esant ir senas kapines. Tik reikėjo imtis darbo — jas atkasti! Archeologai pastebėjo, kad į rytus nuo atrasto kapo ir tariamų kapinių dunkso nemažas tell — piliakalnis — prie kito kaimo, vadinamo Ras Šamra — "Krapų kalva". Jeigu čia yra kapinės, tai ten turi slypėti miestas!

Claude F.A. Schaefferis 1929 m. balandžio 2 d. pradėjo raustis kapinėse, bet po mėnesio kasinėjimus perkėlė į Tell Ras Šamrą. Per keletą dienų archeologų pradiniai spėliojimai pasitvirtino: piliakalnis žada daug radinių! Gegužės 20-ąją buvo atrasta dvidešimt degto molio lentelių, parašytų iki tol nepažįstamu dantiraščiu. Jos buvo užtiktos vienų nuožmios ugnies sudegintų namų kambario kampe. Tai buvo pradžia svarbių atradimų, davusių nepaprastos vertės raštų ne tik finikiečių bei kanaaniečių religijai pažinti, bet ir *Senojo Testamento* mąstysenai ir kalbinei išraiškai geriau suprasti. Beje, archeologai, pradėję raustis po Ras Šamrą 1929 m., tebesirausia ten ir šiandien. (Archeologas Claude F.A. Shaefferis mirė 1990 m.)

Ras Šamra tell — piliakalnis — apima miestą, kuris buvo keliskart sugriautas ir vėl atstatytas. Giliausi piliakalnio klodai liudija neolito amžių — V tūkstantmetį prieš Kristų. Nūdien žinome ir jo tikrąjį vardą — Ugarit. Ugarito karalystė išsivystė į svarbų prekybos centrą su Mesopotamija. IV prieškristiniame tūkstantmetyje Ugaritas buvo pasiekęs aukštą civilizacijos lygį vakarinėje Sirijoje. Tarp 3000 ir 2000 metų prieš Kristų Ugarito karalystėje vyko didelis tautų kilnojimasis, kurį sukėlė amoriečių ir semitinių kanaaniečių veržimasis į šiaurės rytus. II prieš-

kristinio tūkstantmečio pradžioje Ugarito karalystė, norėdama apsiginti nuo šių proveržių, sudarė sutartį su Egiptu. Ugaritas buvo ir labai svarbus miniečių — Kipro ir Kretos prekybos centras Sirijoje. XV-XIV prieškristiniai šimtmečiai buvo Ugarito karalystės žydėjimo laikotarpis. Dar tebestovi karaliaus rūmų pamatai bei sienų likučiai, masyvių Baalo ir Dagono šventyklų kolonų gabalai, krūvos sukiužusių sostinės namų negrįstų gatvelių raizgyne. Giliai į atmintį įsirėžė Ugarito gyventojų rūpinimasis savo mirusiaisiais. Po daugeliu namų buvo rastos kriptos šeimos nariams laidoti. Akmeniniai laiptai veda žemyn į kriptą, kur būdavo padedami mirusiųjų kūnai, įvynioti į plaušinius kilimėlius, drauge su įrankiais, ginklais, puošmenimis, moliniais indais. Tiesa, nūdien visa sujaukta ir išdaužyta, tačiau šiuolaikiniai archeologai kur ne kur atstato kriptą į pirmykštę būklę.

Filistinų invazija į Artimuosius Rytus ir perėjimas į geležies amžių su jį lydėjusia ekonomine kaita XII a. prieš Kristų atnešė Ugarito karalystei nuosmukį. Baigiantis šiam šimtmečiui, jos sostinė, nors dar ir nevisiškai apleista, jau merdėjo.

Ugarito dantiraščio lentelių biblioteka

Archeologas Schaefferis ir jo bendradarbiai užtiko Ugarite ir biblioteką su šimtais dantiraščio lentelių. Kai kurios jų buvo naudojamos kaip mokymo priemonės. Tarp svarbesniųjų radinių yra dantiraščio lentelės iš XIV a. prieš Kristų. Jos apima senųjų kanaaniečių poeziją ir mitus. Rašytos trisdešimties ženklų alfabetu, seniausiu mums žinomų Žemėje alfabetų! 1930 metais — metų būvyje — jos buvo vokiečių ir prancūzų mokslininkų iššifruotos. Ugarito kalba yra semitinė ir gimininga *Senojo Testamento* hebrajų kalbai. Todėl Ugarito dantiraščio lentelės, šie pirmieji autentiški kanaaniečių religinės raštijos radiniai, yra nepaprastos reikšmės raštai Šventojo Rašto studijoms. Jos liudija

Senojo Testamento istoriją, kalbinę išraišką bei poeziją, dūodamos jo pasakojimams patikimą foną ir platesnius akiračius.

Vėl pakeliui į Palmyrą

Poilsio pusvalandis ilgokas. Tik po valandos grįžta autobuso vairuotojas. Ir keleiviai lyg žinodami neskuba į autobusą.

— Tadmor apie vidurdienį! — paskelbia vairuotojas.

Tadmor vardu nūdien sirai vadina Palmyrą. Be to, vairuotojas paprašo palikti ketvertą priekinių sėdynių laisvų. Keleiviai nenoromis nuslenka į autobuso galą. Juos galima lengvai suprasti, — gale labiausiai krato! Vos palikus Homsą, išryškėja, kam tos laisvos sėdynės. Į autobusą įlipa keturi ginkluoti kareiviai — karo žandarmerija.

Vieškelis nuo Homso į Palmyrą šaute šauna į rytus per lygią, rusvą dykumą. "Tadmor 155 km", — skaitau ženklą. Vidurdienis dar toli, bet dykumos kaitra drebina įkaitusį orą. Akys veltui ieško kur užkliūti — uolos ar vadi, už autobuso lango — dykuma lyg beribė jūra su saulėje virpančio oro bangomis.

Autobuse tylu. Išsiimu iš savo kelionės krepšio fotoaparatą, norėdamas nufotografuoti toli toli per dykumą lėtai judantį ilgą karavaną. Vairuotojas pakelia ranką ir atkreipia mano dėmesį į ženklą autobuso priekyje: "Fotografuoti griežtai draudžiama!" Ir kareiviai pasižiūri į mane su nerimu.

Šulinys dykumoje

Vieškelis kerta sausą upės vagą — vadi. Netoliese, vadi šone, krūmokšnių kuokštas, atokiau nuo jo keliolika kuprių, asilų, mulų. Šaltinis — maža oazėlė dykumoje! Autobusas sulėtina greitį. Danė, pamačiusi trejetą merginų traukiant iš šulinio virvę su kibiru vandens, prašo visiškai sustoti. Merginoms ištraukus kibirą iš gilaus šulinio, vyras išpila vandenį į ilgą lovį. Girdomi

gyvuliai. Viena mergina pripildo ožkos ar avies kailius ir kelia ant asilo kupros.

Šaltinis — šulinys dykumoje retas. Beduinai juos žino. Būdinga, kad prie šulinio dykumoje beduinai nepalieka nei virvės, nei kibiro. Vandeniui pasemti reikia talkos, reikia atsinešti ir virvę, ir kibirą. Jono evangelija aprašo Jėzaus susitikimą su samariete prie Sicharo (Jn 4,3-26). Tenai buvo Jokūbo šulinys. Nuvargęs iš kelionės, Jėzus prisėdo palei šulinį. Viena samarietė moteris atėjo semtis vandens. Jėzus ją paprašė: "Duok man gerti". Moteris, matydama, kad jis yra žydas, primena Jėzui, kad jam nedera prašyti ją, samarietę, gerti, o Jėzus ją nustebina savo žodžiais apie gyvąjį vandenį. Dabar, žiūrėdamas į sceną prie šulinio dykumoje, galiu geriau pajusti samarietės žodžius: "Viešpatie, bet juk tu neturi kuo pasemti, o šulinys gilus. Iš kur tu imsi gyvojo vandens?" (Jn 4,11).

Tankų ir sunkvežimių kolonos dykumoje

Kuo toliau nuo Homso, tuo tirštesnis eismas. Kariški sunkvežimių karavanai vieškelyje, tankų ir sunkvežimių kolonos abipus vieškelio dykumoje. Mūsų autobusą stabdo prie užkardų, žandarmerijos kareiviai keičiasi kas keliolika mylių. Kariškos stovyklos — tikri miestai dykumoje. Sirija turi daug ginklų!

Autobusas prisipildo stovinčių kareivių. Tarp jų matyti ir jaunų karininkų. Tik jie tarpusavyje kalbasi ir juokauja. Paprasti kareiviai ir autobuso keleiviai tyli ir tik žvalgosi pro langus.

Būdinga, kad aplink kariuomenės stovyklas palei vieškelį matyti saulės išbaltintų didelių ir mažų gyvulių skeletų. Tai turbūt savo tarnybą atlikę kupriai, mulai ir asilai ...

Pagaliau Tadmore — Palmyroje

Arabas dviračiu, asilo traukiamu vežimuku važiuoja pagrindine Palmyros gatve. Kadaise ji buvo dalis vieškelio karavanams iš Partijos! Autobusas Palmyroje nestoja. Palmyra — griuvėsiai! Juos lanko turistai, o šių nūdien Sirijoje labai maža. Autobusas skuba į netoliese žaliuojančią oazę — Tadmorą!

Nejučiomis imu lyginti Palmyros griuvėsius su neseniai dykumoje matyto kuprio skeletu. Palmyra yra iškilaus helenistinio miesto skeletas: helenistinio miesto nugarkaulis — pagrindinė gatvė, arba Kolonų kelias, ir helenistinio miesto šonkauliai — šalutinės gatvės abipus Kolonų kelio. Laikas suėdė, o saulė išbaltino per šimtmečius.

Vidurdienis. Autobusas išvažiuos į Damaską 5 val. popiet. Policininkas teiraujasi apie mano planus Tadmore. Paminėjus Palmyrą, pataria nusipirkti didelį butelį vandens. O gal net ir du, — palinkčioja galva ir palieka ramybėje.

Palmyra — imperatorės Zenobijos sostinė

Klajoju po griuvėsius. Klajoja ir danė. Man lengviau ir įdomiau, nes lankausi antrąkart. Ji bandysianti rasti Tadmore nakvynę, nes dabar griuvėsiuose per karšta. Tik teiraujasi, kaip pasiekti Tadmoro oazės vandenis ... Skiriamės, nes man labiau rūpi miesto griaučiai. Kolonų likučiai ir jų žemėje sukiužusios galvos kviečia prisėsti jų pavėsyje ir pamąstyti apie Zenobijos imperijos — civilizacijų — žlugimą.

Griuvėsiai yra iš Palmyros klestėjimo laikotarpio — I-II a. po Kristaus. Imperatorė Zenobija — 266-272 m. po Kristaus — apkūlė gerokai net Romos legionus! Keisti griuvėsiai, — juose nesivaidena šventieji ar narsuoliai, bet pirkliai. Miesto istorija — prekybos istorija. Pasak arabų padavimų, Tadmoras buvo įkurtas žydų karaliaus Saliamono. Šventasis Raštas apie "Tadmorą dyku-

moje" užsimena *2 Kronikų knygoje* (2 Kr 8,4). Archeologija liudija, kad Tadmoro istorinės šaknys yra kur kas gilesnės — XIX a. prieš Kristų. Kanaaniečiai ir vėliau aramėjai valdė šią "Palmės oazę" ant kelio iš Rytų į Vakarus — nuo Mesopotamijos į Egiptą. 64 m. prieš Kristų romėnai ne tik pakeitė miesto vardą į Palmyrą, bet ir paskatino jo augimą. Po romėnų sparnu Septimijus Odenatas padarė Palmyrą savavalde valstybe, apėmusia Siriją, šiaurės vakarų Mesopotamiją ir vakarinę Armėniją. Romėnai jam suteikė ne tik "Dux" (Vado), bet ir "Imperator" (Imperatoriaus) titulą. Septimijui Odenatui mirus, jo žmona Zenobija jautėsi imperatore, plėtė imperiją ir gražino sostinę Palmyrą ... Zenobijai sekėsi! Ji buvo labai valinga moteris! Gyventojai buvo maišyti: arabai, žydai, persai, — pasakiškai turtingi "Aukso upės" pirkliai. Mat Palmyra buvo ne tik kelio iš Egipto į Mesopotamiją oazė, bet ir kelio iš pietinės Arabijos į Vidužemio jūros kraštus kryžkelė. Todėl Palmyros pirklių laivai plaukiojo jūroje, o jų karavanai gabeno šilką iš tolimų Azijos krantų. Būdinga, kad Zenobija neleido savo "Aukso upės" pirkliams išlepti. Palmyra garsėjo dykumos beduinų kariuomene. Tam tikrą laiką Zenobija buvo Romos sąjungininkė su teise būti imperatore savo valstybės ribose. Tačiau Romai įsivėlus į karą su persais, Zenobija panūdo plėsti savo imperiją. Zenobija užkariavo Egiptą, jos kariuomenė sėkmingai veržėsi į Mažąją Aziją. Imperatorius Aurelianas buvo priverstas suteikti Zenobijai imperatorės titulą, bet to jai neužteko. Suteikdama sūnui Augusto titulą, Zenobija jį paskatino pasiskelbti nepriklausomu nuo Romos. Imperatorius Aurelianas neteko kantrybės ir išsirengė į žygį prieš Palmyrą. Zenobija neteko Egipto, buvo išstumta iš Mažosios Azijos, — pakriko jos kariuomenė. 272 m. Palmyra pasidavė Romai, o Zenobija buvo paimta į nelaisvę ir nugabenta į Romą. Čia jos laukė Aureliano pasityčiojimas, — surakinta auksiniais pančiais, ji turėjo sekti pergalės eitynėse paskui jo vežimą. Zenobija mirė Romos imperatorių viloje prie Tivoli miesto.

Palmyros dievai ir šventovės

Mano domesį Palmyros istorija pertraukia jauni balsai. Ketvertas Tadmoro mokinukų nori pasišnekėti svetimomis kalbomis. Pradeda nuo rusų. Matyt, čia dažni lankytojai yra rusų kareiviai, apmokantys sirų kariuomenę naudotis pakelėje matytais tankais. Į berniukų sveikinimą atsakau arabišku "Marhaba!" (Sveiki!). Jie domisi mano kelionių knygomis, moka suprasti Palmyros griuvėsių žemėlapį ir noriai ryžtasi drauge paklajoti po saulėje įkaitusias gatveles. Klajones pradedame nuo Zenobijos viešbučio. Jis, tiesa, tuščias, bet turi šalto kokakolos gėrimo. Be to, šalia mažas sodelis. Berniukai man rodo į netoli esančius šventovės griuvėsius ir pasako jos vardą — Baal–Šamin šventovė. Klausiu, kas yra tas "Baal–Šamin", kodėl žmonės tokią šventovę pastatė, kada ji buvo pastatyta. Jie to nežino. Sako, kad mokykloje apie tai neaiškinama, nes šventovė esanti iš "Al–Jahiliya", t.y. "Tamsos" laikotarpio, ir musulmonams nesvarbi. Tik svetimieji, kaip tu, jomis tesidomi. Al–Jahiliya laikotarpis musulmonų tikinčiajam buvo amžiai prieš islamo pranašą Mahometą, kuris reiškėsi VII a. po Kristaus. Papasakoju jiems apie Baalą — semitų gamtos dievą, garbintą žiloje senovėje, paaiškinu, kad šventovė buvo pastatyta 130-aisiais krikščioniškosios eros metais. Berniukai bando apskaičiuoti angliškai jos amžių ir daro išvadą, kad tai labai sena vieta.

Mokinukai ima domėtis griuvėsiais. Mane nutempia plačia, akmenimis grįsta Kolonų gatve, pro iškilmių vartus, į milžinišką 225 m terasą, ant kurios kadaise stovėjo kita Baalo šventovė. Ir ji iš II kristinio amžiaus. Berniukai prašo paaiškinti daug kur atstatytų kolonų ir sienų reljefus ir papuošimus. Palmyros architektai ir menininkai, neturėdami medžio, naudojo akmenį. Su akmeniu jie elgėsi, kaip elgiasi su medžiu Lietuvos, taip pat ir Žemaitijos, liaudies meistrai. Reljefai ir papuošimai apima Baalo, pagonių gamtos dievo ir valdovo, atgimimą ir mirtį —

metinį ciklą.

Palmyra buvo helenistinis miestas, — turėjo agora (aikštę) ir teatrą su dar gerai atrodančia scena. Berniukai apie graikus žino iš istorijos, bet apie helenizmą niekad negirdėję. Jų mokyklinis auklėjimas perdėm arabiškas ir musulmoniškas. Klausiu, kas buvo Zenobija. Berniukai atsako klausiančiomis plačiai išplėstomis akimis.

Į šiaurės vakarus nuo Palmyros griuvėsių yra dykumos kalvos. Ant vienos jų — sena arabų pilis. Arabai užėmė Palmyrą 634 m. Palmyra vėl tapo Tadmoru. Berniukai norėtų ir pilį iš arčiau parodyti, bet mano popietė Palmyros griuvėsių gatvėje turi baigtis. Autobusas į Damaską išvažiuoja 5 val. popiet.

Autobusą stabdo ginkluotas būrys

Dykumoje greitai vėsta. Be to, autobusas šaldomas. Malonu sėdėti ir stebėti jau ryto metą matytą dykumos gamtovaizdį. Autobusas skuba pirmyn per gintaro spalva nudažytą dykumą. Staigus autobuso stabdžių žvygtelėjimas ir žmonių klyksmas grąžina į Sirijos tikrovę. Priešais, skersai kelio stovi kitas autobusas, o iš jo mūsų autobuso link atskuba keletas vyrų su automatiniais ginklais. Apspinta visas duris ir veržiasi vidun. Keleiviai dar labiau klykia: "Užpuolis!" Paskui baisi tyla.

Iš mūsų autobuso pakyla du augaloti vyrai ir pribėga prie priekinių durų. Vieni kitiems parodo savo ženklus. Tada išlipa, paeina tolėliau nuo autobuso ir nervingai mosikuodami kalbasi. "Mūsiškiai" grįžta paraudę. Nežinia, kas nutiko. Niekas neklausia, kodėl ...

Homsą pasiekiame jau sutemus. Iki Damasko dar trejetas valandų kelionės.

Apaštalo Pauliaus pėdsakai Damaske

Vėl vartau *Apaštalų darbų* knygos puslapius. Vėl skaitau apie Apaštalo Pauliaus atsivertimą pakeliui į Damaską. Akys sustoja prie skyrelio antraštės: "Saulius skelbia Jėzų". Jame jis dar tebevadinamas Sauliumi, jo žydiškuoju vardu.

> O Saulius kaskart drąsiau kalbėjo ir kėlė sąmyšį tarp Damaske gyvenančių žydų, įrodinėdamas, kad Jėzus yra Mesijas. Po kurio laiko žydai susimokė jį nužudyti. Vis dėlto Saulius sužinojo apie jų sąmokslą (Apd 9,22-23).

Apaštalas Paulius įamžino savąją Jėzaus Mesijo sampratą *Laiške korintiečiams:* "Žydai reikalauja stebuklų, graikai ieško išminties, o mes skelbiame Jėzų nukryžiuotąjį, kuris žydams yra papiktinimas, pagonims — kvailystė. Bet pašauktiesiems — tiek žydams, tiek graikams — mes skelbiame Kristų {Mesiją}, kuris yra Dievo galybė ir Dievo išmintis" (1 Kor 1,22-24).

Klausiu save, kokia buvo anuomet Mesijo samprata žydų tautoje. Apaštalo Pauliaus Gerosios Naujienos skelbimo patirtis liudija, kad ji nebuvo vienalytė. Kenčiantis — nukryžiuotas Mesijas ir nūdien priverčia kiekvieną žmogų — tikintį ir netikintį — susimąstyti. Kančia žydų visuomenėje buvo laikoma bausme už nuodėmę. Argi Dievas baus savo Mesiją? Apaštalas Paulius, tapęs krikščioniu, rašė: "Dabar aš džiaugiuosi savo kentėjimais už jus ir savo trapioje prigimtyje papildau, ko dar trūksta Kristaus {Mesijo} vargams dėl jo Kūno, kuris yra Bažnyčia {Bendrija}" (Kol 1,24). Anot Apaštalo, nors būtumei aukso grynuolis, Karalystės pinigėliu tapsi kančios žaizdre.

Žydas Paulius ir krikščionis Paulius Dievo Mesiją suprato perdėm skirtingai. Ir tuometinėje žydų visuomenėje būta Mesijo sampratos skirtumų. Vieni žydai, gyvendami pranašų dvasia, laukė Mesijo atėjimo kaip religinio atnaujinimo ir sutaikinimo.

Naujasis Testamentas liudija, kad tokių asmenų buvo žydų visuomenėje: Marija, Elzbieta, Ana, Zacharijas, Simeonas ... Tai pajunti lėtai skaitydamas *Magnificat, Benedictus* ir *Nunc dimittis* giesmes Luko evangelijoje (žr. Lk 1-2). Kiti žydai, vedami politinių ir ekonominių siekių, laukė Mesijo atėjimo kaip politinio ir ekonominio išvadavimo iš svetimųjų jungo ir priespaudos. Tai liudija pranašysčių aiškinimas nešventraštinėje to meto žydų raštijoje ir apokrifiniai raštai, kaip antai *Saliamono psalmės, Enocho knyga, Ketvirtoji Ezdro knyga* ir *Barucho apokalipsė.* Tauta, patyrusi šimtmetinį svetimųjų jungą ir priespaudą, svajojo apie išvadavimą. Tai nesunku ir nūdien suprasti. Žydai ilgėjosi politinio Mesijo. Dėl šio poslinkio įtakos judaizmo religija savitai suprato pranašų religiją. Žydai nelaukė kenčiančio Dievo Tarno, apie kurį kalbėjo pranašas Izaijas (žr. Iz 52,13-53,12), bet laukė karvedžio ir politinio vado, apie kurį svajojo svetimųjų varginama tauta. Pranašo skelbimas, kad Dievo Tarnas – Mesijas turės kentėti, visiškai nesiderino su daugumos žydų ateities viltimis.

Nėra abejonės, kad Am ha'aretz — tie, kurie "vargsta ir yra prislėgti" — buvo atviresni laukimui Mesijo, kuris ateina įeiti į varganą žmogaus buitį. Tačiau net tarp Jėzaus mokinių buvo svajojančių apie pirmąsias vietas Mesijo karalystėje (žr. Mk 10,33-37). Net Apaštalas Petras priekaištavo Jėzui, kai jis kalbėjo apie savo būsimą kančią (žr. Mt 16,22; Mk 8,32). Ir po savo prisikėlimo iš numirusių Jėzus turėjo klausti mokinius pakeliui į Emausą: "Argi Mesijas neturėjo viso to iškentėti ir įžengti į savo garbę?!" (Lk 24,26).

Veltui vartau Damasko žemėlapį, ieškodamas ženklo apie pirmąjį Sauliaus susitikimą su Kentėjusiu Mesiju, kurio mokinių jis buvo atvykęs persekioti (žr. Apd 9,3-5). Tuščios pastangos! Tik dėmesį patraukia Bab Tuma — Šv. Tomo vartai. Mat ten viena prie kitos keletas krikščionių šventovių. O šiandien kaip tik sekmadienis, smagu pabūti tarp krikščionių!

Katalikų šventovę netrunku surasti. Nugirdęs itališkai kal-

bančius žmones apie Santa Messa, prisidedu prie jų. Šventove rūpinasi jėzuitai. Pamaldos vyksta arabų kalba. Tuojau po šv. Mišių meldžiamasi į Švč. Jėzaus Širdį. Žmonių tik keletas. O graikų ortodoksų šventovė didelė ir puošni. Meldžiamasi ir graikiškai, ir arabiškai. Giedotinis šaunaus choro žodis labai įsakmus. Suaugusieji pamaldose dalyvauja susitelkę, o vaikai žaidžia šventovės gale ir šoninėse navose. Būdinga, kad jie triukšmo nekelia ir netrukdo melstis. Tik retkarčiais motinos akimis permeta savo vaikus. Nejučiomis prisimenu Jėzaus žodžius savo mokiniams: "Leiskite mažutėlius prie manęs ... "

Graikų ortodoksų šventovėje vyrauja Apaštalo Pauliaus ikonos. Kunigas, paklaustas apie Apaštalo ryšį su šventove, atsako, kad visas Damaskas yra Apaštalui mielas ir brangus.

Sekmadienio popietė Damasko senamiestyje

Musulmonai meldžiasi penktadienį. Sekmadienis jiems yra darbo diena. Einu dar sykį Tiesiąja gatve Bab al-Šarki link. Tik čia teužtinku Apaštalo Pauliaus pėdsakus Damaske.

Sirai — paslaugūs šeimininkai. Bakšišo — rankpinigių už bet kokį patarnavimą iš svečio neprašo. Tai ne Egiptas! Nesijauti, kad norėtų svetimtautį prigauti ar išnaudoti. Krinta į akis moters buitis: moterys arba neša naštas ant galvos ir tempia vaikus už rankų, arba būreliais, lyg juodos žąsys palengva juda. Niekur nematau moters ilsintis. O vyrai ir dirba, ir ilsisi. Kai kurie jų, rodos, ilsisi nuo ryto iki vakaro! O ką jau kalbėti apie popietę: ilsisi plepėdami prie arbatos ar kavos puoduko, kauliukais žaisdami, nergileh — arabišką pypkę — rūkydami, šiaip sau spoksodami ... Sėsteliu tarp vyrų "tinginių" arbatos išgerti tik vyrams skirtoje kavinėje.

Turistų iš Vakarų Damaske turbūt šiemet tik vienas kitas. Svetimtaučių iš Rytų labai daug: rusai, vokiečiai, čekai, slovakai, lenkai ... Jie atsiųsti dirbti. Būdinga, kad kur ne kur vaikai pasi-

tinka su rusišku "zdrastvujte!" Tačiau rusiškų keiksmažodžių dar negirdėjau ...

Vakaro vėjas nuo Antilibano kalnų žvarbus net karštoje saulėje. Saulė ir leisdamasi kanda. Girdėti muedzinų balsai iš daugelio minaretų. Verksmingi, maldaujantys, primenantys, reikalaujantys ... Kvietimo juose nejauti, jauti reikalavimą: Alla yra Dievas! Jis reikalauja pulti veidu žemėn į Mekos pusę ir jam atsiduoti. Malda ne "Tėve mūsų", bet "Basm'allah" (Vardan Dievo). Musulmonai širsta ant krikščionių už tai, kad šie išpažįsta Triasmenį Dievą: Tėvą, Sūnų, Šventąja Dvasią. Pagal islamą, Dievas yra vienas ir nėra nei Tėvas, nei Sūnus, nei Šventoji Dvasia, bet — vienas ir vienintelis Dievas, arabiškai Al–Lah. Muedzinai šaukia maldai kone pusę valandos. Į mečetes mažai kas skuba. Daugumas nutyla ir lyg spokso į Dievą, Al–Lah — į gailestingąją Anapus paslaptį.

Į Sirijos šiaurę

Šiaurinė Sirija kadaise buvo krikščionybės lopšys. Nūdien tik jos rytinė dalis priklauso Sirijos respublikai, o vakarinė Sirija — Turkijai. Vakarinėje Sirijoje yra Antiochijos miestas, kuriame Jėzaus Kristaus mokiniai buvo pavadinti ne jėzuitais, bet krikščionimis (žr. Apd 11,26). Rytinėje Sirijos dalyje yra likučiai — griuvėsiai miestų, kuriuose pirmoji krikščionių karta iš pagonijos garbino Dievą "per Kristų, su Kristumi, Kristuje".

Antiochija savo didumu buvo trečias miestas Romos imperijoje. Jame buvo daugiau negu pusė milijono gyventojų. Tik imperijos sostinė Roma ir Aleksandrija Egipte jį viršijo gyventojų skaičiumi. Apaštalo Pauliaus gyvenimo kelias veda mus nuo didelio ir svarbaus miesto į didelį ir svarbų miestą, į Romos imperijos telkinius. Po Jeruzalės Antiochija tapo antrąja Krikščionių Bendrijos motina. Pradinės krikščionybės kelias į Dievo ateitį ėjo iš Jeruzalės į Antiochiją, į Romą ... į Europą, Afriką,

Aziją ... į Lietuvą ... Dvidešimt metų Antiochija buvo Apaštalo Pauliaus namai ir misijų centras. Kadangi Antiochija nūdien yra Turkijoje, ją lankysime ieškodami Apaštalo Pauliaus pėdsakų Turkijoje. Dabar Damaske planuoju keliauti į šiaurinę Sirijos dalį arabiškoje Sirijoje.

Važiuoti į šiaurę reikia ypatingo leidimo

— Šiaurinė Sirijos dalis yra ypatinga zona. Užsienietis gali ją lankyti tik su ypatingu vidaus reikalų ministerijos leidimu ... — paprašius bilieto į Alepą (Aleppo), paaiškina man autobusų stoties tarnautojas.

— Ar ilgai tenka leidimo laukti? — klausiu.

— Nuo jų priklauso, — atsako ir priduria: — Geriausia kreiptis per viešbučio tarnautojus. Jie turi pažįstamų ...

Leidimą keliauti į šiaurę gaunu per viešbučio tarnautoją be vargo. Man leidžiama keliauti po šiaurę dvi dienas, aplankyti Kala'at Sim'an — Simeono Stulpininko šventovės griuvėsius, Alepą ir Tell–Mardikhą — Eblos piliakalnį.

Kitą rytą, saulei kylant iš už Antilibano kalnų, manęs viešbučio kieme laukė vidaus reikalų ministerijos atsiųsta automašina su vairuotoju.

— Mano vardas Hussein Abdullah Ahmed. Esu jūsų paslaugoms. Štai leidimas, — prisistato.

— As salam aleikum! — pasisveikiname. Žiūrėdami į žemėlapį, aptariame kelionę. Pirmiausia pas Simeoną Stulpininką, paskui nakčiai į Alepą, o antrą dieną, grįždami į Damaską, sustosime prie Eblos piliakalnio. Mano vairuotojas kariškos išvaizdos, kalba angliškai ir gana draugiškas.

— Vadinkite mane Ahmedu, — ir sėdasi už vairo.

Pirmųjų amžių krikščionys Sirijoje

Pirmųjų amžių krikščionis Sirijoje po Konstantino Didžiojo įsako (313 m. po Kristaus) pažįstame iš piligrimų kelionių aprašų. Romos imperija buvo sukūrusi karo reikalams saugų vieškelių tinklą. Jais pasinaudojo tūkstančių tūkstančiai krikščionių piligrimų. Vyrai ir moterys palikdavo namus kartais net metams ar dar ilgesniam laikui. Tiesa, turizmo paslaugų tuomet nebuvo, bet krikščionys norėjo pabuvoti ten, kur augo ir brendo Krikščionių Bendrija.

Piligrimai turi ilgą istoriją. Imperatoriaus Konstantino motina Helena — šv. Elena — keliavo į Palestiną, ieškodama Kryžiaus. Šaunios Romos matronos atsisakydavo prabangių Romos gyvenimo sąlygų, norėdamos pagyventi Betliejuje.

Kala'at Sim'an — Simeono Stulpininko vieta

Šiaurinė Sirija kadaise buvo šventųjų laukas. Piligrimus traukdavo vienas ypatingas gyvas šventasis — pirmasis stulpų eremitas, atsiskyrėlis Simeonas. Jis gimęs Sisane (Sisan) 338 m. po Kristaus, imperatoriaus Teodosijaus valdymo metais. Simeono tėvai buvo pasiturintys krikščionys. Būdamas šešiolikmetis, nemėgo patogumų, sumanė praleisti visą vasarą užkastas žemėje iki kaklo. Užtat buvo pramintas Dvasios vaikinu.

Tapęs vienuoliu Antiochijoje, liko savimi nepatenkintas. Vienuolio gyvenimas jam atrodė per lengvas. Anot jo, tik per visišką kūno pažeminimą siela gali tapti laisva ir mėgautis Dievu. Tačiau bendrabroliai jo askezės nemėgo — po devynerių metų jį išmetė iš vienuolyno. Simeonas tapo vienuoliu kitame vienuolyne netoli Alepo. Ir čia gyveno laikydamasis savo askezės: įsimūrijo į celę visai gavėniai! Pasibaigus gavėniai, vandens ąsotis ir šeši duonos kepalai — bendrabrolių įdėtas maistas — buvo rasti nepaliesti.

Ilgainiui netoli vienuolyno kalno atšlaitėje prisirišo geležine grandine prie poros metrų aukščio stulpo. Plyta po plytos jo stulpas augo — pasiekė penkiolika metrų. Grotelių saugomas, mokinių maitinamas, kęsdamas vasaros karščius ir žiemos šaltį, taip išgyveno trisdešimt penkerius metus! Sėdėjo mąstydamas apie Dievą. Nenuostabu, kad Simeonas gavo "Stulpininko" pravardę.

Dar gyvas būdamas, Simeonas Stulpininkas tapo piligrimų kelionių centru. Nuo stulpo diktavo laiškus apie tuometinius Bendrijos reikalus imperatoriui Teodosijui ir popiežiui Leonui. Kai Simeonui ant kojų atsirado žaizdos, imperatorius rašė jam laišką, maldaudamas lipti nuo stulpo ir leisti dvaro gydytojams jį gydyti. Simeonas gražiai padėkojo, tačiau nuo stulpo nelipo ir daktarų neprisileido.

Naktimis ir rytais melsdavosi, mąstydavo. Popietėmis teisėjaudavo teologiniuose, teisiniuose ir šeimos reikaluose. Minios dykumos beduinų tapo krikščionimis. Simeonui mirus 459 m. po Kristaus, jo kūnas buvo nuneštas į Antiochiją.

Nūdien pas Simeoną Stulpininką piligrimai nekeliauja

Kelias į Kala'at Sim'aną duobėtas ir akmenuotas. Nūdien mažai kas juo keliauja. Aplinka dyka. Ūmai už uolų kampo iškyla Kala'at Sim'an griuvėsiai. Tylios sienos, be stogo. Netoliese likučiai Bizantijos piligrimų užeigos namų. Tik didingos Šv. Simeono šventovės trigubi vartai tebestovi bemaž sveiki. Pati šventovė — krūva pargriuvusių piliorių. Šventovės būta didžiulės. Architektai ją statė apie Simeono stulpą, palikdami jį po atviru dangumi, kaip šventovės centrą.

Basas arabiukas prižiūri jaunų ožiukų bandą. Ožiukai lyg bitės laksto po griuvėsius, rydami paskutinius želmenis. Piemenukas, ožiukai, griuvėsiai kelia nerimą: šitaip prieina liepto galą kilnios idėjos!

Kala'at Sim'ano šventovės griuvėsiai mena vieną iškiliausių krikščionijos laikotarpių. Sunku net patikėti, kad tokia vieta būtų galėjusi traukti žmones — vienuolius ir piligrimus — pagerbti atminimą žmogaus, kuris praleido savo gyvenimą ant stulpo. Norėtųsi šyptelti, bet nedrįstu, net gėdijuosi. Neturiu jokios teisės juoktis iš šv. Simeono amžiaus, nes jis buvo revoliucijos prieš materializmą pirmūnas. Po ilgų persekiojimo amžių Krikščionių Bendrija staiga buvo tapusi laisva. Ištrūkus į laisvę, dažnai ima suktis galva. Pravartu įsikąsti į apykaklę, kad nepargriūtum. Anuomet revoliucija prieš materializmą reiškėsi monasticizmu — pasitraukimu iš gyvenimo. Simeono Stulpininko garsas buvo toks įtaigus, kad anuometinė Sirija buvo tapusi eremitų stulpininkų šalimi. Beje, dažniausiai jie buvo pasauliečiai, norintys paruošti savo sielą amžinybei.

Ilgai buvoti pas Simeoną Stulpininką nėra kada. Ahmedas man primena, kad mūsų laukia policijos užkardos prie Alepo. Saulė linksta vakarop, nudažydama dykumą gintaro spalvomis, vėjas šokdina dykumos smėlį, šnerendamas sudžiūvusius želmenis. Darosi vėsiau. Vėl į kelią ...

Musulmonai nemėgsta kafyrų

Ahmedas — mažakalbis. Simeono Stulpininko gyvenimo istorija jį dar labiau nutildė.

— Nekoks vyras tas krikščionis! — kalba purtydamas galvą.

— Ar turite krikščionių kaimynų Damaske — klausiu.

— Nė vieno tokio kaip anas ... — džiugiai atsidūsta ir priduria, — Pranašas Mahometas — tebūna ramybė jam! — mėgo ne tik maldą, bet ir moteris, ir kvepalus ...

Musulmonai, kada tik pamini Mahometo vardą, tuojau pat priduria "Tebūna ramybė jam!" Panašiai elgiasi ir su Mozės bei Jėzaus vardais. Islamo religija moko, kad Mozė ir Jėzus buvo Dievo siųsti pranašai su Knyga žmonijai. O žydams ir krikščio-

nims sudarkius šios Knygos mokymą, Dievas pasiuntęs Mahometą, paskutinį pranašą su Knyga — arabišku Koranu kaip apreiškimo antspaudu. Ahmedas man aiškina:

— Koranas buvo apreikštas per angelą Gabrielį arabų kalba. Ne iš karto, bet per 22 metus. Mahometas — tebūna ramybė jam — buvo ummi — nemokytas, tačiau, angelo Gabrielio liepiamas "skaityti", priėmė Dievo mokymą žmonijai — Koraną (Skaitymą). Užtat ir šventasis Koranas mums, musulmonams, yra Skaitymas. Nors nūdien musulmonai nėra vien tik arabai, — arabai islame sudaro tik mažumą, — visi laikosi arabiško Korano. Koraną versti į kitas kalbas tolygu sunkiai nusidėti Allai ...

Ahmedas susimąsto. Bet po valandėlės vėl ima garsiai galvoti.

— Tiesa, šiuo metu yra pasaulyje bent 43 valstybės — karalystės, respublikos ... šventasis Koranas yra islamo šerdis.

— Žiūrėk, — įsiterpiu, — žydai turi Torą, t.y. Mokymą, krikščionys Evangeliją, t.y. Gerąją Naujieną, o jūs turite Koraną — Skaitymą.

— Mūsų Koranas ne tik pataiso ir papildo žydų Torą ir krikščionių Evangeliją, bet ir atmeta anksčiau Allos duotas Knygas, — nutraukia mane Ahmedas. Ir vėl nutyla.

— Žydus ir krikščionis mes laikome Knygos žmonėmis. Jie mums nėra "kafyrai" ("kafir — benkartas", arba netikėlis)!

Pirmąsyk kelionės metu įsisiūbavome pokalbiui. Pasiekus vieškelių sankryžą prie Alepo, atsiduriame lėtoje automašinų voroje. Nutylame.

— Karinė užkarda, — paaiškina Ahmedas.

Vora sparčiai tirpsta. Ateina mūsų eilė. Ahmedas paduoda kelionės lydraštį apkūniam puskarininkiui. Permetęs jį akimis, paprašo mano paso.

— Iš Amerikos?! Tokiam čia ne vieta! Kafyrai turi Damaske sėdėti!

— Esu krikščionis, aš nesu kafyras ...

Mano paaiškinimas puskarininkio nepatenkina. Ima širsti ne

tik ant manęs, bet ir ant vairuotojo Ahmedo. Laimė, iš netolimos palapinės pasirodo karininkas. Atskuba, mandagiai pasveikina ir palinki "Bon voyage!"

Abraomas ir Sara ilsėjosi Alepe

Už šiuolaikinio miesto vardo "Aleppo" slypi spalvinga legenda. Pasakojama, kad čia Abraomas ir Sara, keliaudami į Kanaaną — Pažado Žemę, buvę sustoję ir buvę vietinių gyventojų pavaišinti pienu. O pienas hebrajiškai yra vadinamas "halab". Ir Alepo miestas kadaise buvo Halabu vadinamas.

Į Alepo miestą mane traukė ne legenda apie jo vardo kilmę, bet miesto ryšiai su senove, kurią atspindi *Pradžios knyga* ir liudija šiuolaikinė archeologija.

Alepo miestas didžiuojasi penketo tūkstančių metų istorija. Kai Abraomas ir Sara keliavo, ieškodami Pažado Žemės, Alepas jau turėjo tūkstantį su viršum metų ir buvo žymus politinis ir prekybinis centras prie svarbaus prekybos kelio, Jūros vieškelio — Via Maris, einančio palei Vidaržemio jūrą iš Egipto vakaruose į Mesopotamiją rytuose. Mat Egiptas ir Mesopotamija, šie du Vakarų kultūros pirmūnai, norėdami vienas kitą užpulti ar vienas su kitu prekiauti, kito kelio tam neturėjo. Juos skyrė nepereinama Sirijos dykuma. Kupranugaris, dykumos laivas, buvo žmogaus prijaukintas tik XII a. prieš Kristų, o su asilu per dykumą keliauti nebuvo įmanoma. Taigi nenuostabu, kad Abraomas, žydų, krikščionių ir musulmonų monoteistinio tikėjimo protėvis, paliko savo pėdsakus legendoje apie pieną prie Alepo. *Pradžios knyga* kildina Abraomą ir Sarą iš kaldėjų Ūro šiuolaikinio Irako pietuose ir mini jų kelionę į Haraną nūdienės Turkijos pietų vakaruose. Ūre, — skaitau *Pradžios knygoje*, — "Viešpats tarė Abramui {Abram reiškia "Tėvas išaukštintas", vėliau jis vadinamas Abraomu, t.y. "Tėvu daugelio tautų"}: 'Eik iš savo gimtojo krašto, iš savo tėvo namų; eik į kraštą, kurį tau parodysiu'" (Pr 12,1).

Abramas pakluso. Nūdien Abraomą laiko savo tikėjimo protėviu ir žydai, ir krikščionys, ir musulmonai. Apaštalas Paulius po susitikimo su Prisikėlusiuoju pakeliui į Damaską rašė krikščionims iš pagonijos Galatijoje:

> Abraomas patikėjo Dievu, ir tai jam buvo įskaityta teisumu. Taigi supraskite, kad Abraomo vaikai yra tie, kurie tiki. Ir Raštas {t.y. Šventasis Raštas, arba *Pradžios knyga*}, numatydamas, kad Dievas tikėjimu nuteisina pagonis, iš anksto paskelbė Abraomui gerą naujieną: "Tavyje bus palaimintos visos tautos". Taigi tikintys žmonės susilaukia palaiminimo kartu su tikinčiuoju Abraomu (Gal 3,6-9).

Du Abraomo sūnūs, — vienas "iš vergės" Hagaros, o kitas "iš laisvosios" Saros, — sieja žydus, krikščionis ir musulmonus su Abraomo tikėjimu. Hagara buvo Saros vergė. Pas mus dažnai traukoma pečiais išgirdus, kad Abraomas turėjo sūnų iš savo žmonos vergės. Mums įprasta žiūrėti į Abraomą pagal krikščioniškosios etikos reikalavimus. Abraomas buvo II prieškristinio tūkstantmečio žmogus ir elgėsi pagal savo Mesopotamijos žmonių ir šeimos poreikius. Šeima buvo gyvybinė visuomenės ląstelė. Gimimas ne tik laidavo šeimos ateitį, bet ir žmogaus išlikimą po mirties. Nors apie žmogaus prisikėlimą Abraomas dar nieko nežinojo, tačiau jis ir jo amžininkai norėjo garantuoti savo išlikimą po mirties šeimos išlikimu. Archeologija aptiko Nuzi piliakalnyje (Mesopotamijoje) Abraomo ir Saros laikotarpio teisėtvarkos duomenis, kurie padeda suprasti bevaikės šeimos rūpesčius. Moteris, negalėdama pati pagimdyti šeimai palikuonio, turėdavo parūpinti vyrui savo vergę ir taip laiduoti šeimos išlikimą. Sara taip ir elgėsi. Hagara pagimdė Išmaelį — sūnų, vardu "Dievas išklausė". Ilgainiui Sara pradėjo neapkęsti Hagaros ir iš jos gimusio "sūnaus". Hagara buvo priversta pasitraukti iš Abraomo šeimos, Išmaelis užaugo ir tapo arabų

ji pradėjo ir pagimdė Abraomui sūnų Izaoką — "[Jis] juokėsi" (žr. Pr 17,15-22).

Žydai save laiko Abraomo ir Saros vaikais dėl fizinio — gimimo ryšio, o krikščionys dėl dvasinio — tikėjimo ryšio laiko Abraomą ir Sarą tikėjimo protėviais. Tuo tarpu musulmonai save sieja su Abraomu per Hagarą.

Alepas — dvikalbis miestas

Alepas sėdi plačioje dauboje su uolų iškyšuliais. Per miestą teka Vadi Kuveikas (Wadi Quweiq). Bet dabar — vasarą — tik sausa upės vaga. Čia nėra Damasko sodų su Barados upe nei Gutos oazės su šaltiniais. Žalumo labai nedaug. Tik kur ne kur mažos alyvmedžių ir figmedžių giraitės. Pilka aplinka ir pilki uolų iškyšuliai su neįprasta šviesos skraiste vakaro saulėje.

Gatvės judrios. Rodos, kad visa Sirija renkasi į Alepą nakčiai. Sunkvežimiai su važmomis, pilni žmonių automobiliai, naštomis apkrauti asilai ir mulai, moterų būreliai su krepšiais ant galvų ... Kartkartėmis net sunku pasakyti, kas į kurią pusę eina ar važiuoja. Alepo citadelė, tupinti ant aukšto uolos iškyšulio, iš tolo sako, kad skubėti nereikia.

Ahmedas klausinėja, kaip pasiekti "Alepo rūmų" viešbutį. Nustembu, kad jis atsakymo nesupranta. Juk čia Sirijos miestas? Pasirodo, Alepas yra arti arabų ir turkų kalbų takoskyros.

— Katra kalba vyrauja? — teiraujuosi.

— Sunku pasakyti. Priklauso nuo miesto dalies, — paaiškina man Ahmedas.

Alepas — dvikalbis. Lietuvos istorinę sostinę turbūt reikėtų vadinti net daugiakalbe.

Ką nori pamatyti Alepe?

Ryto metą aptariame su Ahmedu, ką pamatyti ir kada leistis kelionėn į vėliausių archeologinių radinių vietą, Eblos piliakalnį prie Tell-Mardikh miestelio. Laiko maža. Man rūpi Citadelė ir muziejus.

— Ar nenorite užsukti į Alepo Bazarą (Turgų)? Jo gatvės turi bent dvylika kilometrų! Visas dengtas! — uoliai siūlo Ahmedas.

— Užsukime pirma į Citadelę, o tada nuvežk mane į muziejų ir ten palik. Važiuok į Bazarą.

Ahmedas patenkintas. Turbūt turi pažįstamų. Be to, stovėti prie muziejaus irgi menkas malonumas. Sutariame, kad mane paims nuo muziejaus po vidurdienio maldos.

Citadelė — šauni arabų Viduramžių pilis

Citadelė pastatyta ant 50 m uolos, kurios šlaitai buvo architektų nulyginti. Pailgai apvali uolos viršūnė maždaug 375 m ilgio ir 275 m pločio. Pilies kalva apsupta stora siena. Kasinėjimai rodo, kad čia jau prieš tris tūkstantmečius būta tvirtovės. Dabartinė tvirtovė yra iš VII a. — arabų statyta ir daug sykių didinta bei stiprinta.

Tvirtovė ant aukštos uolos duoda progos pasižvalgyti po Alepo miestą ir apylinkes. Tik gaila, kad draudžiama naudotis fotoaparatu. Jį reikėjo atiduoti prie įėjimo. Nūdien tvirtovė tarnauja kariškiems poreikiams. Turistai nepageidaujami. Įeiti padėjo Ahmedas ir jam Vidaus reikalų ministerijos duotas leidimas. Sargyba paso nepaprašė. Nuolat akyse stovės dengti koridoriai su gynybos bokštais, didžiulė sosto salė su puikiomis ir meniškomis lubomis. O cisterna, retkarčiais naudota kaip kalėjimas belaisviams laikyti, ir 60 m gylio šulinys liudija arabų architektų nagingumą. Į šulinį nulipama 225 pakopų laiptais.

Nuo citadelės galiu atskirti senamiestį nuo naujų Alepo priemiesčių. Jie auga padrikai. Ir dengtasis Bazaras čia pat!

Alepo tautinis muziejus

Alepo muziejus visai jaunas. Įsteigtas tik 1965 m. Bet turi labai daug archeologinių radinių ir meno turtų. Be to, įdomiai ir nuosekliai sutvarkytas. Per keletą valandų neužmirštamai įsimena daugiaskarė Artimųjų Rytų kultūra: sumerai, amoritai, hetitai, mitaniečiai, asirai, babiloniečiai, persai, graikai, romėnai, bizantai, turkai ... Sutelkta daug arabų musulmonų meno ir buities vertybių.

3500-4000 metų senumo radiniai iš Tell–Hariri, senosios Mari miesto valstybės: vaisingumo bei vandens deivės ir maldoje paskendusio karaliaus Ištup–Izumo statulos, saulės dievo Šamašo (Šamaš) patekėjimas anapus kalnų, bronzinė liūtės galva ir karalių bei didžiūnų biustai. Radiniai iš Ras Šamros, senojo Ugarito, itin prabangūs — statulėlės iš aukso ar sidabro. Radiniai iš Tell Halaf (XIII-XII a. prieš Kristų) nuo Turkijos pasienio yra vertingiausi senovės sirų meno kūriniai: sparnuota saulė, ant liūtės nugaros stovinti deivė Aštara, sirų "Perkūnas" Hadadas, mitologiniai gyvūnai ir žvėrys ... Artimųjų Rytų meninininkai leido savo vaizduotei mėgautis įvaizdinant žmogaus mąstymą ir aplinką!

Alepo tautinis muziejus turi ir didžiumą Eblos karalystės archeologinių radinių. Visa kita jau buvau matęs per pirmąją kelionę po Siriją. Eblos karalystės radiniai anuomet tebedūlėjo po žeme ir buvo tik smilgomis apaugęs piliakalnis prie Tell–Mardiko miestelio. Juo 1964 m. susidomėjo italų archeologas mokslininkas Paolo Matthiae'as, jaunas, 23 metų Romos universiteto profesorius, o vėliau talkon atėjo Giovanni Pettinato, Romos universiteto asiriologijos profesorius. Kasinėjimų metu buvo atrasta Ebla, senos imperijos sostinė su karaliaus rūmais bei ar-

chyvu, turėjusiu tūkstančius dantiraščiu rašytų molio lentelių sumerų ir eblaitų kalba iš 2500–2300 m. prieš Kristų. Eblos imperija tuomet savo galybe prilygo Mesopotamijai ir Egiptui. Šie radiniai visą Artimųjų Rytų istoriją ir *Šventojo Rašto* pasaulį nušvies nauja šviesa.

Sunku palikti Eblos radinius muziejuje, bet jau Ahmedas laukia!

Eblos atradimas

Nūdien Ebla vadinama Tell-Mardikho (Tel Mardikh) vardu. Paolo Matthiae'as buvo pasiųstas į Siriją parinkti vietovę — piliakalnį archeologinei ekspedicijai. Jaunam mokslininkui Tell-Mardikho piliakalnis patiko dėl savo dydžio. "Tell", arba piliakalnis, yra dirbtinė kalva, sukurta amžių būvyje žmonių, gyvenusių toje pačioje vietovėje ir pakartotinai atstačiusių gyvenvietę ant savo pirmtakų paliktų griuvėsių. Dėl šito "pakartotinio" statymo, t.y. stratigrafijos, archeologai gali sudaryti gyvenvietės klodų palyginamąją chronologiją. Pasitaiko, kad jie užtinka buitinių rakandų, įrašų ar keramikos, žinomų iš kitų vietovių, kurie padeda jiems nustatyti tikslią kiekvieno klodo chronologiją.

Ahmedas noriai palieka Alepą. Kelrodis sako, kad esame ant vieškelio į Hamą, Homsą ir Damaską. Iki Damasko 362 km. Apie Eblą — Tell-Mardikhą nieko nesako. Net vietovės vardo nėra ant kelių rodyklės. Praskubame pro karinę užkardą. Išvažiuojančiųjų nestabdo ir netikrina.

— Tell-Mardikhas tolumoje kairėje, — staiga prakalba Ahmedas po gero pusvalandžio. Tell-Mardikho pašonėje lygumoje matyti ilgas Eblos piliakalnis. Jo kontūrai ryškūs.

— Didžiulis "tell", — sakau.

— Turi bent 140 akrų ploto, — pritaria Ahmedas. — Tai būtų apie 56 ha, — akrus pakeičia į hektarus, — didžiulis senovės miestas!

Greitai privažiuojame ir kelrodį su "Tell–Mardikh". Mažomis raidelėmis yra ir "Ibla" (Ebla). Išsukus iš vieškelio, reikia pervažiuoti Tell–Mardikho miestelį. Namai lyg senoviški Žemaitijos bičių aviliai, avys ir ožkos klajoja po dulkinas gatveles. Žolės niekur nematyti, bet jos kažką kramto. Vaikai mėto sutižusį futbolą. Pamatę automobilį, viską palieka ir mus vejasi. Už miestelio pasivejame ant asilo jojantį kerdžių su didele avių ir ožkų banda. Jam padeda keletas paauglių berniukų ir mergaičių. Vaizdas netikėtas: už kilometro ar pusantro tyso Ebla — piliakalnis, kurio žemės dengia senovės imperijos sostinę, priešais nūdienis kerdžius su avių ir ožkų banda, o už nugaros šiuolaikinis Sirijos kaimas.

Paolo Matthiae'o vadovaujami archeologai be didelio vargo atkasė milžiniškas šventoves, įtvirtinimus ir miesto vartus. Ir jų datą nustatė be didelio vargo: Artimųjų Rytų vidurinis bronzos laikotarpis (maždaug 1900-1800 m. prieš Kristų). Tačiau vietovės vardu pavadinti vis dar negalėjo, nes trūko įrašų. 1968 m. buvo rastas karaliaus statulos gabalas su įrašu, — didysis piliakalnis buvo pirmąkart atpažintas kaip Ebla.

Eblos vardas iki tol buvo žinomas tik keletui mokslininkų. Ji buvo vienas iš keturių miestų, minimų Nuzi žemėlapyje. O Nuzi buvo miestas valstybė nūdienos Kurdistane, apie 650 km nuo Eblos. Pats žemėlapis yra iš 2360-2180 m. prieš Kristų. Be to, Ebla minima ir Akado imperatoriaus Sargono Didžiojo sūnaus Naram–Sin paminkliniuose įrašuose, — jis giriasi ją užkariavęs. Po užkariavimo Naram–Sin pasivadino "Keturių šalių" karaliumi. Mokslininkai darė išvadą, kad Ebla bus buvusi svarbus centras.

Karališkojo archyvo atradimas 1974 ir 1976 m. iš laikotarpio prieš Naram–Sino (Naram–Sin) Eblos užkariavimą, — užtiktos dantiraščio lentelės yra iš 2500-2300 m. prieš Kristų, — padėjo mokslininkams pažinti senovės Eblą. Daugiau negu 17 000 dantiraščiu rašytų molio lentelių leidžia Artimųjų Rytų istorikams

ir *Šventojo Rašto* mokslininkams suvokti, kad Ebla buvo ne tik miestas, bet ir sostinė didžiulės imperijos, turėjusios savitą kultūrą ir civilizaciją, kurios įtaka reiškėsi visame Derlingojo pusmėnulio pasaulyje. Taigi turime žinių apie pasaulį, kuriame Dievas įėjo į istoriją, net iš laikotarpio prieš tikėjimo protėvius Abraomą ir Sarą.

Keletas valandų Eblos imperijos sostinėje

Kiek akys aprėpia lygi dykuma. Toli toli Alepo pusėje dunkso Zagros kalnų kontūrai. Automobilis, įgudusių Ahmedo rankų valdomas, šliaužia smėlėtu dykumos keliu. Nematau nei upės, nei šaltinių, stebina žali lopai — dirvos su trumpais želmenimis. Atrodo, lyg būtų miežiai.

— Laukai laistomi, — paaiškina Ahmedas.

Baigiasi ir smėlėtasis dykumos kelias. Ahmedas stabteli ir žvalgosi, akimis ieškodamas saugaus kelio per dykumos smėlį į šimtmetinių klodų saugomą Eblos imperijos sostinę. Esame vakariniame piliakalnio šone. Piliakalnis pailgas.

— Esu vežęs archeologus prieš keletą metų, — prabyla Ahmedas, — važiuodavau pro atkastus miesto vartus pietiniame gale, o iš ten į karaliaus rūmus ...

Ahmedo automobilis pritaikytas kelionėms per dykumą. Šniokšdamas ir lėtai slinkdamas, jis mus priveža prie atkastų Eblos vartų. Nutilus motorui, galima klausytis, ką sako Eblos piliakalnis. Kaitri dykumos popiečio tyla, tašyti akmenys miesto vartų griuvėsiuose, kiek atokiau — piliakalnio nugaros šlaite — dalis atkasto akropolio ...

Ką sako Eblos piliakalnis?

Skaitydamas apie archeologinius kasinėjimus, pasineri detalių apraše. Stovėdamas ant paties piliakalnio ir žvalgydamasis

po atkastas piliakalnio detales, pajunti kur kas daugiau. Eblos būta milžiniško miesto su šaunia civilizacija ir kultūra.

Ligšioliniai kasinėjimai rodo, kad Ebla buvo įdomi ir smagi vieta gyventi tarp 2400 ir 1600 m. prieš Kristų. Tai Eblos žydėjimo šimtmečiai! Po 1600 metų Ebla pavirto griuvėsiais. Nūdien lankau ir liečiu tik miesto sienų, karališkų pastatų ir šventyklų likučius. Iš griuvėsių gali spręsti apie pastatų dydį, statybos medžiagas, architektų nagingumą.

Archeologai turi lakią vaizduotę! Griuvėsių kalba suprantama tik įgudusiam archeologui. Archeologai Matthiae'as ir Pettinatas mokėsi suprasti Artimųjų Rytų griuvėsių kalbą nuo 1964 m.

Šiuo metu ant Eblos piliakalnio tylu, archeologai dabar nesirausia. Tylu! Įsiklausęs girdi dykumos vabzdžius. Kažkur anapus piliakalnio nugaros mekena ožka, o virš šiaurinės jo dalies didingai sklando keletas dykumos vanagų. Tylūs griuvėsiai ir tyli piliakalnio aplinka, tačiau šioje tyloje per šimtmečių šimtmečius slypėjo daug pasakantys, dantiraščiu įamžinti, III-I prieškristinių tūkstantmečių liudytojai.

Karaliaus Ibbit–Limo (–Lim) statulos liemuo

Per penkerius metus archeologai atidengė akropolio šiaurėje karaliaus rūmų dalį, didžiulę šventyklą vakarinėje akropolio dalyje bei kitas šventoves žemutiniame mieste ir tvirtovę rytiniame piliakalnio šone, aptiko keletą miesto vartų ir paprastų trobų kvartalus žemutiniame mieste, tačiau vis nežinojo tikrojo Tell–Mardikho piliakalnio vardo. Tik 1968 m. piliakalnis pasakė savo vardą: esu senoji Ebla! Tai įvyko aptikus statulos liemenį su įrašu akadų kalba. Statula, nors ir be galvos, savo vardą žinojo: Eblos karalius Ibbit–Limas, norėdamas pagerbti deivę "Eštarą" (Ištarą), dedikuoja jai savo statulą. Šis atradimas leido atpažinti Tell–Mardikho piliakalnio griuvėsiuose Eblą, iki šiol pažįstamą tik kaip vardą iš kitų Artimųjų Rytų archeologinių atradimų.

Vysk. Antanas Deksnys ir kun. Vladas Delinikaitis aptaria Vergilijaus *Eneidą*

Valstybės automašina su vairuotoju turistui iš užsienio. Fone Eblos piliakalnio šonas

Tell-Mardikh miestelis prie Eblos piliakalnio

Kelrodis į Tell-Mardikh ir Eblą

Sirijos dykumos miestelio vaizdas: Tell-Mardikh, netoli senosios Eblos piliakalnio

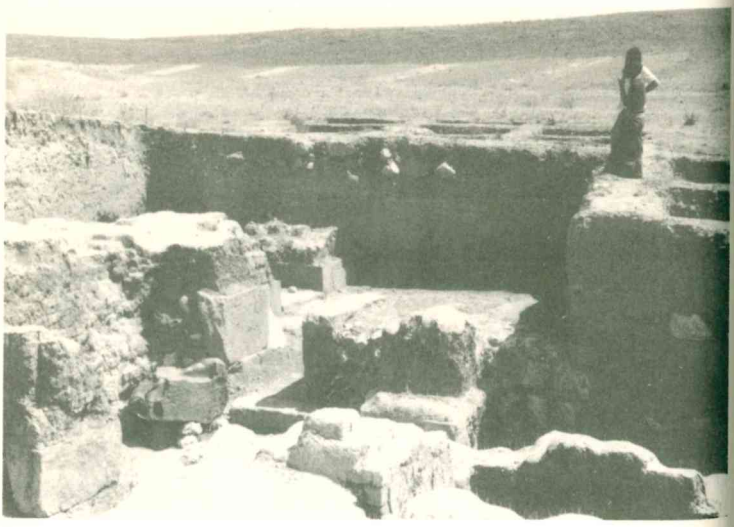

Eblos karaliaus rūmų likučiai

Paslaugūs gidai Palmyros griuvėsiuose

Alepo muziejuje prie dievaičio Perkūno

Maalula, Sirijos miestelis, kuriame ir nūdien tebekalbama aramėjiškai - Jėzaus kalba

Palmyros griuvėsiai: agora

Tautų apaštalo Pauliaus statula Šv. Petro bazilikos aikštėje. „Taigi Kristaus vietoje einame pasiuntinio pareigas... Kristaus vardu maldaujame: ‚Susitaikykite su Dievu'" (2 Kor 5,20)

Paestumas (Paestum). Atėnų nausėdijos miesto griuvėsiai pietinėje Italijoje. Atėnų imperija kūrė Graecia Magna - Didžiąją Graikiją - VI a. prieš Kristų, statydama šventoves Dzeusui ir Herai. Nūdien ši šventovė vadinama Poseidono vardu. Šventovės papėdėje prel. A. Bartkus ir kun. V. Delinikaitis

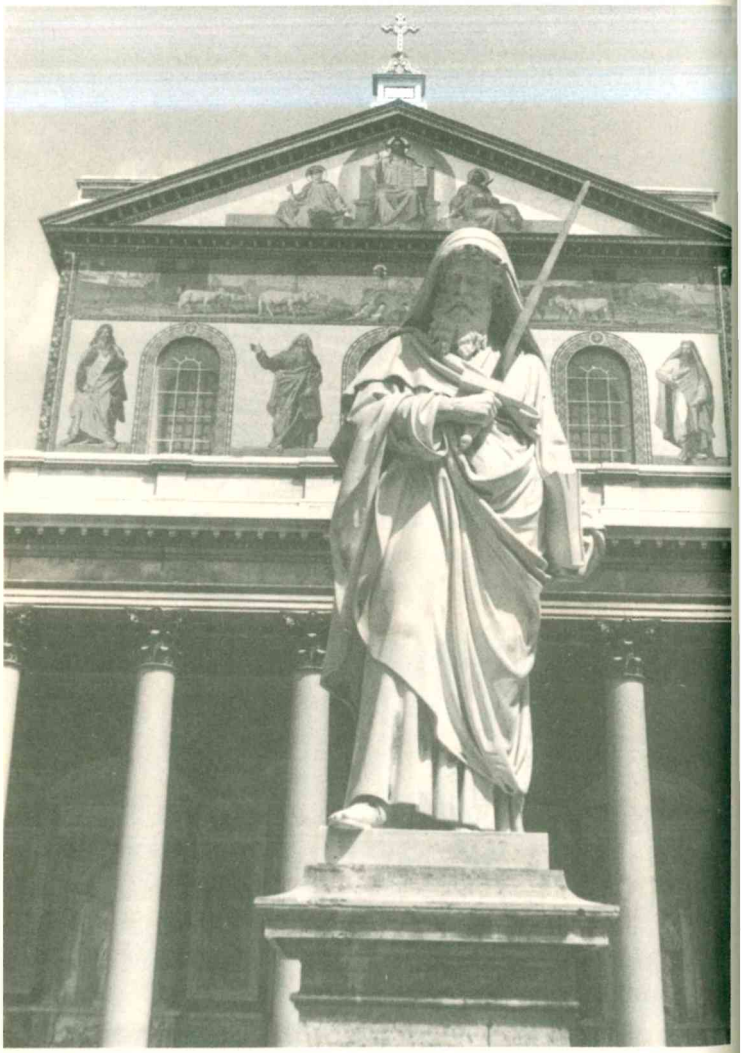

Tautų apaštalo šv. Pauliaus statula Bazilikos šventoriuje - atriume. Kalavijas Apaštalo rankoje - Dievo žodžio įvaizdis

Palmyra. centro griuvėsiai su arabų tvirtove ant kalno

Palmyra. Baal-Šamin(o) - Dangaus šeimininko - šventykla

Damaskas. Tiesioji gatvė nūdien

Damaskas. Romėniški miesto vartai nūdien nesaugomi

Su taksistu Alepo mieste

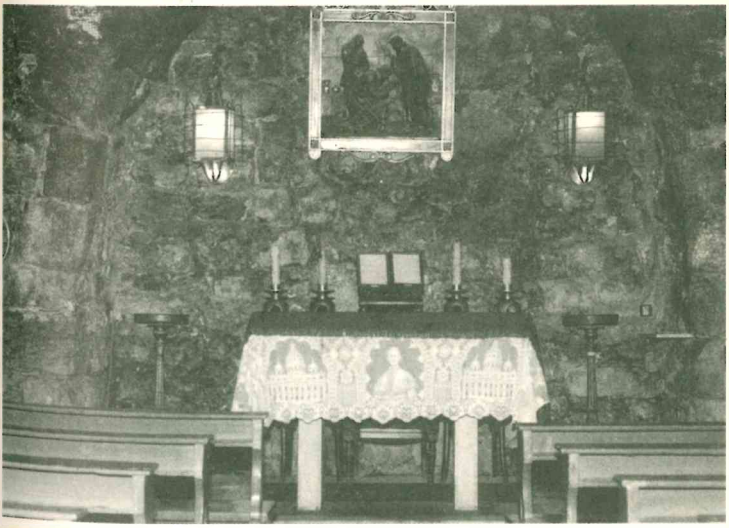

Šv. Ananijo šventovės vidus

Palmyra: Baalo šventyklos kolonos, asla ir sienų dalis

Nūdienis raitas kerdžius gano avių ir ožkų kaimenę. Fone Eblos piliakalnis

Karaliaus rūmai ir Karaliaus archyvas

1973 m. akropolio šiaurvakarių šlaite buvo atidengti įspūdingi pastatai. Vėlesni kasinėjimai parodė, kad jie buvo tik dalis Eblos karaliaus rūmų. Lankydamas archeologinius kasinėjimus be archeologo, pažįstančio vietą, pasijunti esąs tankiame miške. Daug matai, bet ne viską supranti. Mano laimei, pasirodo Eblos piliakalnio sargas. Ahmedas jį atveda. Mat jam pavesta globoti visus Eblos lankytojus. Gyvena Tell–Mardikhe. Pamatęs automobilį, važiuojantį piliakalnio link, jis mus pasivijo dviračiu.

Sargo padedamas, aplankau karaliaus rūmų kiemą su stoginėmis bent dviejuose šonuose. Kad čia kadaise būta stoginių, rodo apvalių skylių eilės asloje kolonoms. Kolonų nėra. Jos sudūlėjo, nes buvo medinės. Kieme stovi neaukštas, bet masyvus keturkampis bokštas su laiptais viduje. Turbūt karaliaus rūmai buvo dviaukščiai! Sargas rūmų kiemą vadina audiencijų sale. Iš tikro šiauriniame pasienyje tebestovi sosto pakyla iš grubių, baltu tinku dengtų plytų. Taigi karaliaus rūmų kiemas buvo ypatinga visuomeninės Eblos sąrangos vieta, — perėja iš paprastos gyventojų aplinkos į valdiškus pastatus.

— Eime į karaliaus archyvą, — šypsodamasis mane tempia sargas. Du kambariai, viename ir kitame rytinės stoginės gale, yra vieta, kur buvo rasta dauguma dantiraščiu rašytų molio lentelių.

— Čia buvo saugomi Eblos imperijos dokumentai, — iškilmingai taria šiuolaikinis siras.

Vienas kambarys mažas. Jis prie pat karaliaus rūmų kiemo, visiškai atkastas. Jį sargas vadina sandėliu. Jame buvę rasta maždaug tūkstantis ūkinio ir administracinio pobūdžio molio lentelių.

— Šiame kambaryje buvo laikomos pažymos maisto ir gėralo, išduoto Eblos tarnautojams ir pasiuntiniams, — šmaikščiai paaiškina sargas.

Kitas kambarys atokiau nuo karaliaus rūmų kiemo. Jį sargas vadina biblioteka. Molio lentelių jame buvo rasta apie keturiolika tūkstančių. Jų turinys apima tarptautinę audeklų prekybą, mokesčių bei duoklės mokėjimą metalais, ypač sidabru ir auksu. Be to, šiame kambaryje buvo aptikta ir sumerų kalbos žodžių rinkiniai bei sumerų ir eblaitų kalbų žodynai, tekstai su mitais, kerėjimais ir giesmėmis, tekstai su gyvulių bei augalų aprašais, asmeninių vardų sąrašais, detalus srities atlasas, karalių potvarkiai, valdytojų pranešimai, keletas tarptautinių sutarčių ...

— Ebla buvo didmiestis, imperijos sostinė! — didžiuojasi Ahmedas.

— Kiek gyventojų galėjo turėti anuomet Ebla? — teirauju-osi.

— Archeologai apskaičiavo, kad čia kadaise gyveno apie 260 000 gyventojų. Būdama imperijos sostinė, Ebla davė darbo daugiau negu vienuolikai tūkstančių karaliaus tarnautojų, — atsako sargas.

Karaliaus rūmų likučiai ir archyvas, atkasti prieš keletą metų, nūdien iš dalies vėl po smėliu. Saulė, dykumos liūtys ir smėlio audros griauna atkastas sienas ir aslas. Archeologija, atkasdama praeitį, sunaikina praeities likučius.

Ahmedas man primena, kad jau laikas atsisveikinti su Ebla. Dėkoju sargui už paslaugumą. Jis ne tik Eblos sargas, bet ir Tell–Mardikho pradžios mokyklos vedėjas. Nuo akropolio Eblos piliakalnio viršus atrodo lyg krateris. Ant sienų, apneštų amžių nuosėdomis, reti dykumos želmenys, o vidurys — žemų miežių laukas. Sargą mokytoją pavežame iki Tell–Mardikho. Jo mokiniai palydi mus su itališku "Ciao!"(Čiau!)

Didieji archeologiniai radiniai ir Šventasis Raštas

Iki Damasko dar apie tris šimtus kilometrų. Ahmedas, pasiekus vieškelį, klausia:

— Ar užsuksime į Maalulą?

— Ar spėtume prieš saulei leidžiantis?

— Žinoma! Maalula yra Sirijos miestelis, kurio gyventojų dauguma yra katalikai ir kalba senoviška aramėjų kalba.

Turėdamas laiko, bandau susieti Eblos piliakalnio radinius su kitais archeologiniais Artimųjų Rytų radiniais ir jų reikšme Šventojo Rašto, ypač *Senojo Testamento*, geresniam pažinimui.

Tell el–Amarna Egipte

1877 m. prie Tell el–Amarnos, palei Nilo upę, žemutiniame Egipte, buvo rasta keletas šimtų molio lentelių, kurios pasirodė labai svarbios Šventojo Rašto tyrinėjimui. Tiesa, jos rastos Egipte, bet tai buvo Egipto faraonui rašyti laiškai iš XIV prieškristinio amžiaus Sirijos ir Palestinos. Tyro, Biblos, Megido, Šechemo, Hazoro ir Jeruzalės miestų valstybių karaliukai rašė pranešimus faraonui dantiraščiu akadų kalba apie padėtį jų valdomose vietovėse. Tell el–Amarnos laiškai duoda ne tik istorinį foną žydų kelionei į Pažado Žemę, bet ir padeda geriau pažinti hebrajų kalbą. Abi — hebrajų ir akadų kalbos priklauso semitinių kalbų šeimai. Nenuostabu, kad Tell el–Amarnos laiškai nesiliauja dominti Artimųjų Rytų ir Šventojo Rašto tyrinėtojus.

Ugarito — Ras Šamros radiniai

1929 m. artojo norago užtikti radiniai ir maždaug keturi tūkstančiai dantiraščiu rašytų molio lentelių, — rašytu aštuonetu skirtingų kalbų, — XIV a. prieš Kristų yra tapę Šventojo Rašto

mokslininkų "aukso kasykla". Beje, Tell el-Amarnos laiškuose užsimenama ir apie Ugaritą, labai turtingą miestą, su auksu grįstomis gatvėmis! Juk ši vietovė yra netoli Vidurželmio pajūryje, tik už 85 km nuo Eblos, nuo vieškelio, kuriuo dabar mane Ahmedas skubiai veža.

Mari miesto valstybės radiniai

Mari miesto radiniai yra trečias reikšmingas šaltinis Šventajam Raštui pažinti. Mari miesto valstybės vietovę lankiau 1958 m. Jos griuvėsiai riogso Eufrato upės kilpoje prie Sirijos ir Irako sienos. 1935 m. juose buvo aptikta maždaug dvidešimt tūkstančių molinių, dantiraščiu rašytų lentelių iš 1800-1700 m. prieš Kristų. Kadangi, anot daugelio *Senojo Testamento* tyrinėtojų chronologijos, tai buvo Abraomo bei Saros kelionės iš Mesopotamijos į Pažado Žemę metas, Mari miesto molio lentelės padeda susipažinti su anuometiniais papročiais, teisėtvarka, religija ir Abraomo bei Saros savitu mąstymu ir tikėjimu.

Kumrano ritinių sensacija

1947 m. *Šventojo Rašto* — abiejų Testamentų — tyrinėtojų pasaulį praturtino netikėtai užtikti Kumrano radiniai ir Mirties jūros ritiniai. Kumranas yra apleista vietovė prie Negyvosios jūros Palestinoje. Kadaise čia būta esenų — vienos žydų sektos — "vienuolyno". Kumrano radiniai ir Negyvosios jūros ritiniai siejami su laikotarpiu nuo 150 m. prieš Kristų iki 135 m. po Kristaus. Negyvosios jūros ritinių reikšmė dvejopa. *Šventojo Rašto* ritiniai ir fragmentai liudija, kad tuomet žydai turėjo visą *Senojo Testamento* hebrajiškąjį *Šventąjį Raštą*, išskyrus *Esteros knygą*. Be to, pačių Kumrano "vienuolių" raštijos ritiniai padeda geriau pažinti istorinį judaizmo ir krikščionybės sąveikos foną Jėzaus Kristaus veiklos metu.

Akmenys ir molio lentelės kalba

Šventasis Raštas yra tikėjimo knyga ir istorija. Visas Dievo įkvėptas, bet ne visas apreikštas. Jo puslapiuose daug istorijos, geografijos, buitinių gyvenimo sąlygų, kurios ne tik dvelkia senove, bet ir yra mums perdėm svetimos. Pajunti būtiną reikalą susipažinti su Artimųjų Rytų istorija, geografija ir, kiek tai įmanoma, buitinėmis gyvenimo sąlygomis. Archeologiniai radiniai — piliakalnių akmenys ir dantiraščio lentelės — padeda "išgirsti", ką sako "įsiraštinęs" Dievo žodis. Sakoma, kad bent 90% Šventojo Rašto puslapių gali suprasti kiekvienas Dievybei atviras žmogus. Likusieji 10% reikalauja didesnių pastangų.

Būdinga, kad ir garsūs Artimųjų Rytų žinovai ne sykį suglūma ir nebežino, ką daryti. Prisimenu Giovanni Pettinatas, iššifravusio dantiraščio raštą eblaitų kalba, paskaitą 1974 m. Jis prisipažino: "Lengvai perskaitau dantiraščio lenteles, bet nė vieno žodžio nesuprantu!" Mat eblaitai, pasinaudodami sumerų dantiraščio ženklais, rašė savo, eblaitų, kalba. Panašiai būtų ir iškiliajam romėnui Julijui Cezariui skaitant lietuvišką knygą. Be abejo, ir jis panašiai skųstųsi, atpažindamas lotyniškas raides, bet nesuprasdamas lietuvių kalbos. Pettinato buvo sumerologas. Ilgainiui jis atpažino, kad eblaitų kalba buvo gimininga hebrajiškajai Šventojo Rašto ir ugaritų kalbai.

Eblos akmenys ir dantiraščio lentelės padeda mums intymiau susipažinti su anuometine buitimi. Nūdien šiaurinė Sirija atrodo lyg tuščia dykuma. Eblos ūkinio gyvenimo dantiraščio lentelės mums primena, kad šioje tuščioje dykumoje kadaise būta gausių vietovių su daugybe gyventojų.

Ir dvasinis Eblos imperijos pasaulis buvo labai turtingas. Atrodo, kad Eblos religija buvo daug kuo panaši į Ugarito religiją. Atpažinta net 460 dieviškų būtybių, — Ugaritas teturėjo tik 260! — 25 Eblos dievai ir deivės buvo labiau gerbiami už kitus. Dievų panteono galva buvo dievas Daganas. Kai kuriose

dantiraščio lentelėse jis vadinamas "Daganu, kanaaniečiu". Ketveri Eblos miesto vartai turi dievų vardus: Dagan{as}, Rasap{as}, Baal{as} ir saulės dievas Sipiš{as}. Baalas ir Rasapas turi po šventovę. Šventove pagerbta deivė Eštar{a} ir dievas Chamiš{as} (*Šventojo Rašto* "Chemošas"). Mane stebina dievas Dabir{as} — Maras! Kas mėnesį karališkoji šeima aukojo avių aukas svarbiesiems panteono dievams. Minimos ir maisto bei gėralų atnašos. Netrūko eblaitams nei kunigų, nei pranašų.

Ebla ir pasakojimas apie tikėjimo protėvius

Pradžios knygos pasakojimas apie Abraomą, Izaoką ir Jokūbą yra spalvingas. Jį skaitant, daugeliui kyla mintis, kad tai tik Artimųjų Rytų padavimai ir istorinės vertės neturinti tautosaka. Įdomiu sutapimu 1974 m. pasirodė veikalas *Pasakojimo apie protėvius istoriškumas* (T.L. Thompson, *The Historicity of the Patriarchal Narratives: The Quest for the Historical Abraham.* Berlin: De Gruyter, 1974), kuriame autorius teigia, kad Abraomas ir *Šventojo Rašto* tikėjimo protėviai nėra istorinės 2000-1500 m. prieš Kristų laikotarpio asmenybės. Vadinasi, *Senasis Testamentas* klysta. Po metų pasirodė dar kitas veikalas: *Abraomas istorijoje ir tikėjimo kraityje* (J. van Seters, *Abraham in History and Tradition.* New Haven: Yale U. Press, 1975), kurio autorius daro tas pačias išvadas. Vienas ir kitas teigia, kad visuomeninis ir teisinis pasakojimo apie protėvius kontekstas atspindi paskutinio tūkstantmečio prieš Kristų laikotarpį ir buvo sukurtas Babilonijos tremtyje šeštojo šimtmečio būvyje. Tremtis su visuomeniniais lūžiais ir pervartomis vertė žydus susikurti sau istorinę praeitį. Prisimenu, skaičiau šių veikalų recenziją 1977 m. Recenzijos autorius teigė, kad pasakojimo apie protėvius istoriškumas vispusiškai nuvertintas ir senasis protėvių laikotarpio datavimas tarp 2000-1500 m. prieš Kristų yra visiškai klaidingas.

Tikra ironija! Kai Vakaruose buvo spausdinami šie veikalai,

iš vieno Artimųjų Rytų akmenų ir dulkių piliakalnio prie Tell-Mardikho išlindo molio lentelės, kurios niekais pavertė žinovų teiginius. *Šventajame Rašte* Abraomo vardą turi tik vienas asmuo, "mūsų tikėjimo tėvas", anot Apaštalo Pauliaus. Eblos lentelėse šį vardą turi įvairūs asmenys. Ir kiti vardai, žinomi tik iš *Pradžios knygos*, kaip antai Esavas, Išmaelis ir Eberis, — hebrajų tautos protėvis, — irgi pasirodo lentelėse. Pirmojo žmogaus Adomo vardą liudija vieno Eblos valdytojo vardas: A-da-mu. Iki šiol Adomo vardas nebuvo užtiktas jokiame kitame senovės tekste, išskyrus *Šventąjį Raštą*.

Pradžios knyga pasakoja, kad Adomas davė vardus visiems galvijams, visiems padangių paukščiams ir visiems laukiniams žvėrims (žr. Pr 2,20). Šis teiginys man dabar daugiau pasako negu prieš Eblos lentelių skaitymą. Juk Eblos raštvedžiai ir karaliaus dvaro mokyklos mokiniai sudarė paukščių, gyvulių ir žuvų sąrašus, rūšiavo daržoves, augalus ir medžius bei medžio dirbinius, svėrė metalus, brangius ir nebrangius akmenis ...

Abraomo ir Saros laikai

Žydų tautos kilmė iš Abraomo yra kupina mįslių. Kai kurie istorikai datuoja Abraomą apie 2000-uosius metus, kiti apie 1700-uosius, o dar kiti apie 1400-uosius. Yra daug ir tokių, kurie nelaiko Abraomo ir Saros istoriniais asmenimis. Problemos šerdis yra *Pradžios knygos* 14 skyrius. Jis perdėm skiriasi nuo kitų *Pradžios knygos* skyrių apie Abraomą. Teigiama, kad Pr 14 skyrius yra neistoriškas ir turbūt pats vėliausias pasakojimo apie Abraomą tekstas.

Pr 14,2 ir 8 eilutės apima penkių nedorų, Dievo už nuodėmes sunaikintų miestų sąrašą. Tai Sodoma, Gomora, Adma, Zebojimai ir Bela. Šie penki miestai, tokia pat eile, pasirodo vienoje Eblos dantiraščio lentelėje! Kaip paaiškinti šitokią atitiktį? Ar ji atsitiktinė? Remiantis Eblos dantiraščio lentelėmis, nuo-

seklu manyti, kad įkvėptasis Pr 14 skyriaus autorius turėjo po ranka dantiraščio lentelę su penkių miestų sąrašu. Kitaip sakant, Pr 14 skyriaus turinys sietinas su Ebla.

Eblos radiniai ne tik patvirtina *Šventojo Rašto* duodamas žinias, bet ir duoda naujos įžvalgos bei daugiau šviesos aprašomiems asmenims, įvykiams ir mąstysenai pažinti. Šventajame Rašte Abraomas yra simbolis, didesnis negu istorinis asmuo: jis apima judaizmą, krikščionybę ir islamą. Tačiau archeologiniai radiniai rodo, kad Abraomas tikrai istorinis asmuo. Nors Abraomas turėjo ypatingą santykį su Dievu ir per savo tikėjimą tapo retu žmonijos pirmūnu, jis lieka konkretus istorinis asmuo.

Vejamės gestančią saulę ...

Ahmedas važiuoja sparčiai. Man berikiuojant mintis apie Eblos reikšmę Šventoje Rašto studijoms, jis mane pravežė pro Hamą ir Homsą. Nestojome. Hamoje atkreipė dėmesį į griuvėsius miesto centre ir pridūrė:

— Čia vyko skerdynės ...

Alavitai, viena šiitų musulmonų sekta, buvo sukilusi prieš Sirijos prezidentą Hafez Asadą. Šis be gailesčio juos iššudė. Ahmedo apie tai daugiau nesiteirauju. Jis pats daugiau nieko nesako. Ar Ahmedas yra alavitas?

Saulė vis arčiau akiračio vakaruose.

— Ar spėsime užsukti į Maalulą? — klausiu.

— Tik pusvalandžiui ...

Maalulos gyventojai kalba aramėjiškai

"Maalula" reiškia "Įėjimas". Vos pasukus iš vieškelio, pamatai Maalulos vardo prasmę: slėniu "įeinama" į kalnus. Saulės jau nebematome. Ji jau slepiasi už kauburių. Tačiau dar šviesu. Slėnyje vynuogynai, slėnio šonai uolos, o slėnio gale matyti it

kregždžių lizdai Maalulos namai. Maalula — spalvingiausias Sirijos miestelis! Gyventojai krikščionys, kalbantys aramėjų kalba, kuria kalbėjo Jėzus. Tai reta salelė arabų jūroje!

Maalulos žmonių kalba, išlikusi iki mūsų laikų, išsaugojo gyvą aramėjų kalbą, kadaise buvusią pietvakarių Azijos prekybos ir diplomatijos lingua franca. Būdinga, kad mokykloje jos nemokoma, ja nėra spausdinami laikraščiai, o tačiau ji gyva ir gaji. Vaikai gatvėse kalba aramėjiškai! Gailiuosi neturėdamas priemonės įsirašyti vaikų pokalbį.

Ahmedas man primena, kad turiu tik pusę valandos. Dar 60 km lig Damasko! O Maalula turi bent du tūkstančius gyventojų. Namai ant uolos briaunų bei šlaitų ir gatvelių rezginys — spalvingas chaosas. Tik vaikų vedamas surandu Mar Sarkis vienuolyną. Malonus prancūzas vienuolis tuojau siūlo apsistoti nakčiai ... Pasitenkinu pasižvalgymu nuo vienuolyno balkonėlio į apačioje pabirusią Maalulą ir sambrėškio gaubiamą "įėjimo" slėnį.

Damaskas — omejadų kalifato sostinė

Islamas, tiesa, gimė Mekoje (Makkah), augo Medinoje, bet tapo imperija Damaske. Pranašo Mahometo įpėdiniai save vadino kalifais. Pirmieji keturi kalifai turi rašidūnų — "teisėtai valdžiusiųjų" pravardę. Pirmieji du kalifai buvo kilę iš priešislaminės Mekos visuomenės nereikšmingųjų klanų, o trečiasis, vardu Utmanas, buvo turtingo Mekos omejadų klano narys. Su Utmano mirtimi prasidėjo islamo skilimas. Mat ketvirtasis kalifas — Alis, Mahometo pusbrolis ir žentas, panūdo mažinti omejadų įtaką. Bet išėjo visai priešingai. Omejadai sukūrė savo dinastinį kalifatą, o Alio sekėjai, jam tragiškai žuvus, davė pradžią naujam poslinkiui islame — šiizmui. Tuo būdu atsirado islame dvi šakos: sunitai — ortodoksai musulmonai, ir šiitai — lakūs Alio sekėjai. Omejadų dinastija viešpatavo Damaske kone visą šimtmetį —

nuo 661 iki 750 m. po Kristaus. Iš Damasko jie plėtė islamo imperiją ir Rytuose — Indijoje bei Kinijoje, ir Vakaruose. Omejadų armijos persikėlė per Gibraltarą ir, perlipusios per Pirėnus, brovėsi į pietinę Prancūziją. Damasko kalifai kūrė net laivyną Kiprui ir Bizantijai užpulti.

Mano viza baigiasi po trejeto dienų. Noriu likusį laiką praleisti omejadų kalifato sostinėje — Damaske. Čia būta Apaštalo Pauliaus, čia būta šaunaus krikščioniško centro, čia islamo kalifai mokėsi valdyti "pasaulį" Allos vardu.

Omejadų mečetė su trimis minaretais

Patirtis liudija, kad geriausiai galima įsiminti kojomis lankomas vietas. Ir Damaske taikau tą savo patirtimi įsigytą išmintį. Žinoma, reikia pradėti tuo, kas labiausiai domina.

Omejadų mečetė, kadaise matyta, buvo palikusi gilų įspūdį. Mat imamas — islamo pamaldų vedėjas, rodydamas į mečetės viduje stovinčią koplytėlę, kurioje esą laikoma šv. Jono Krikštytojo galva, kelissyk pakartojo: "Kas nelaiko Isa ir Yahya Dievo pranašais, negali būti musulmonu!" Isa — arabiškai Jėzus, o Yahya — Jonas Krikštytojas.

Mečetė milžiniška. Tai šauniausia Damasko šventa vieta. Ji stovi ant prieškristinės Hadado — Perkūno dievo šventovės. Ir romėnai čia kadaise garbino Jupiterį Damaskietį. IV kristiniame amžiuje krikščionis imperatorius Teodosijus ją perdirbo į baziliką šv. Jono Krikštytojo garbei, o musulmonas kalifas Al-Walidas 708 m., norėdamas duoti Damaskui omejadų dinastijos vertą mečetę, atėmė ją iš krikščionių. Laimė, musulmonų architektai nebuvo nuožmūs ikonoklastai. Bazilikos sąranga, net šv. Jono Krikštytojo koplytėlė jos viduryje, nebuvo pažeista.

Prie mečetės slenksčio daug žmonių. Seni vyrai ir moterys su vaikais ant rankų, berniukai ir mergaitės su knygų maišiukais ant nugarų nusimauna sandalus. Tik kai kurie palieka juos

slenksčio šonuose stovinčiose lentynose. Didžiuma nešasi rankose. Pirmąkart tai matant, musulmonų elgesys daro didelį įspūdį. Kojų nusiavimas, prieš einant į mečetę — Allos artumą, akivaizdžiai ir apčiuopiamai ženklina perėjimą į maldą — atsidavimą Allai. Nusiaunu ir aš batus, bet lentynoje nepalieku. Dedu juos į savo kelionės krepšį. Sakoma, kad atsarga gėdos nedaro! Likti be batų Damaske būtų nesmagu ... Keliu koją per slenkstį. Staiga mane kažkas paima už rankovės. Atsisuku. Mečetės durininkas, iki šiol ramiai mane stebėjęs, aiškina, kad per šias duris į mečetę eina tik musulmonai, o turistai turi eiti per kitas duris, mokėdami įėjimo mokestį. Turistų durys — šone, už keleto žingsnių esančiame mečetės priebutyje. Įėjimo mokestis mažas, bet tarnautojas primena, kad patogumo dėlei būtų pravartu samdyti valandai kitai mečetės gidą ...

Durys turistams atsidaro į mečetės kiemą — šventorių. Iš karto krinta į akis trys minaretai, paauksuotos mozaikos ant mečetės šono dešinėje, o kituose trijuose šonuose korintiškų kolonų stoginės. Gidas save vadina Saleh vardu. Kiemo lankymą pradeda supažindindamas mane su minaretais.

— Aukščiausias, — ranka rodydamas sako, — va anas mečetės pietryčių kampe, yra Isa {Jėzaus} minaretas.

— Kodėl jį taip vadinate?

— Ant jo nužengs pranašas Isa, kai ateis kovoti su Antikristu.

— O kas per vienas tas Antikristas? — klausiu.

— Jis reikšis prieš Paskutinį teismą, — gidas tik tiek man tepaaiškina.

Gidas atkreipia dėmesį į Arous — Sužadėtinės minaretą. Jis seniausias — iš omejadų laikų. Kodėl minaretas taip vadinamas, gidui neaišku. Abu nutariame, jog galbūt dėl to, kad jis puošniausias.

Mečetės šventorius kone tuščias ir labai tylus. Viduryje šulinys su čiaupais apeiginiams apsiplovimams. Dabar žvirblių būrys bando prie jų maudytis dienos karštyje. Kiemo šone ant

grindinio sėdi vieniša moteris su maldai iškeltomis rankomis. Jos veidas neuždengtas, akys užmerktos. Mudviejų lyg nepastebi. Kairėje prie stoginių kampo stovi ant aštuonių kolonų bizantiško stiliaus "Iždo namai".

Omejadų mečetės viduje

Gidas paslaugus. Nors, — sako, — fotografuoti ir neleidžiama, bet galite fotografuoti. Iš karto tai atrodo lyg turisto širdies paruošimas bakšišui duoti, bet, pabendravęs su Saleh ilgesnį laiką, pajutau, kad tai buvo paprastas, arabams įgimtas, svetingumo pasireiškimas.

Iš mečetės kiemo turistas patenka į šaunią maldos salę. Ji didžiulė. Gidas žino jos ilgį ir plotį metrais: 136 m ilgio ir 38 m pločio. Lubas laiko dvi masyvių korintiškų kolonų eilės, o grindys išklotos brangiais kilimais. Mihrabas — niša sienoje, rodanti į Meką, ir minbaras — sakykla — abi išpuoštos meniškomis mozaikomis ir auksakalių kūriniais. Rytinėje maldos salės dalyje maža koplytėlė, kurioje laikoma pranašo Jono Krikštytojo galva.

Mečetė yra musulmonų šventovė, ir ji labai skiriasi nuo krikščionių šventovės ir žydų sinagogos. Matai žmones besimeldžiančius, matai motinas maitinančias kūdikius, matai studentus "kalančius" fizikos ar chemijos formules egzaminams, matai prie kolonos sėdintį šeichą, aiškinantį Koraną keliems vyrams, matai miegančius, vaikščiojančius, bėgiojančius ... Islamas yra pasidavimas visu gyvenimu Allai. Kiekvienas veiksmas, nuo nežymiausio iki svarbiausio, priklauso Allai — Kūrėjui, Valdovui, Teisėjui ...

Saladino — Salah ad–Din — mauzoliejus

— Nepraleiskite progos aplankyti mūsų didžiūną Salah ad–Din, — atsisveikindamas vartuose po Sužadėtinės minaretu, man primena gidas.

— Kur jis? Ar jis arti? — klausiu.

— Salah ad–Din kapas už keleto žingsnių. Čia pat!

Saladiną man garsų padarė ne tik istorija, bet ir kelionės po Artimuosius Rytus. Keliaujant po šiaurinį Iraką, teko stabtelti Saladino gimtinėje, Tikrito (Tikrit) mieste ant vakarinio Eufrato kranto. Tikritas, tiesa, kadaise buvo kurdų miestas, — Salah ad–Din buvo kurdas, — bet nūdien čia arabai Saladiną savu laiko. Būdamas Tunise ir Egipte, susidūriau su Saladinu kaip islamo karvedžiu ir ajubitų kalifato žymūnu; Irane girdėjau jį giriamą už asasinų — islamiškos šiitų sekto apkarpymą. Žinoma, Kryžiaus karų istorija buvo vieta, kur pirmąkart susitikau su Saladinu.

— Salah ad–Din gyveno Damaske dešimt metų, — didžiuojasi šiuolaikinis arabas — mano gidas.

Hatino (Hattin) mūšis Galilėjoje 1187 m. buvo didžioji musulmonų pergalė prieš krikščionis. Salah ad–Din buvo pergalingas vadas, sujungęs musulmonus į džihadą (jihad). Įdomu, kad krikščionys anuos karus laikė Kryžiaus karais, o musulmonai Džihado karais. Vieniems ir kitiems jie buvo šventas reikalas. Krikščionims netekus Jeruzalės, buvo susitelkta Trečiajam Kryžiaus karui. Anglijos Ričardas I — Liūtaširdis ir Saladinas suėjo į grumtynes, kurios tapo riterių romanų siužetu. Saladinas buvo krikščionių gerbiamas kaip garbingas karvedys, o Saladinas laikė Ričardą I vertingu priešu. Trečiasis Kryžiaus karas Jeruzalės neišlaisvino, bet Saladinas sudarė su krikščionimis taikos sutartį, sutikdamas palikti Lotynų karalystei siaurą žemės ruožą palei Vidužemio jūrą nuo Tyro iki Jafos.

Saladino mauzoliejus statytas Vokietijos kaizerio Vilhelmo II. Puikiu marmuro mauzoliejumi vokiečių kaizeris pagerbė

kurdą — islamo karvedį — 1898 m., norėdamas įamžinti savo kelionę po Artimuosius Rytus. Viduje medinis XII a. Saladino sarkofagas, išpuoštas geometrinio raštavimo raižiniais ir kaligrafiškais įrašais.

Mauzoliejuje keliolika jaunų arabų. Tylu. Rankas sudėję ant krūtinės, stovi ir tik žiūri į Saladino sarkofagą. Išeidami žemai nusilenkia. Eina vis nauji lankytojai. Ir jie lenkiasi sarkofagui.

Išėjęs į gatvę, palaukiu išeinančiųjų, nes mane domina pagarbus lankytojų elgesys. Norisi išgirsti iš jaunų arabų musulmonų, ką jiems reiškia seniai gyvenęs kurdas — islamo karvedys.

— Jis man idealus musulmonas!

— Jis tikrai tikėjo Allą ir liudijo Mahometą [Tebūna jam ramybė!] buvus Allos pranašu ...

— Šiuolaikiniai vadai nėra nuoširdūs musulmonai ...

Šiuolaikinis jaunas arabas ieško autentiško islamo. Vienas jų mane vėl tempia į mauzoliejų ir rodo į turkišką įrašą, kuriame dėkojama Salah ad-Dinui už Jeruzalės išvadavimą iš kafyrų (netikėlių) rankų. Sutiktieji jauni musulmonai nėra atviri kitoms religijoms.

Liaudies muziejus pašos rūmuose

Asad Paša El-Azem buvo turkas Damasko valdytojas XVIII a. Jo pastatytieji rūmai ir nūdien patraukia akį, nes savo architektūra yra vieni įdomiausių arabų pasaulyje. Ir lankytojų daug. Vyrauja šeimos ir mokyklinio amžiaus vaikų grupės. Rūmai ne tik patrauklūs akiai, bet ir talpūs. Juose net du muziejai: Folkloro ir Sirijos liaudies.

Rūmai apima dvi dalis: selamlik — svečių ir priėmimo kambarius ir haremlik — haremą su kambariais daugelio žmonų šeimai. Nūdien jie turi tik vaškinius asmenis, buitinius rakandus, sutelktus liaudies meno turtus. Visi jie atspindi XVII-XVIII a. Siriją. Haremo kieme marmuro grindinys, vandens telkiniai ir

žydintys medeliai. Narveliuose čiulba paukščiukai. Svečių ir priėmimo rūmų dalyje yra keletas didžiulių menių, kurias nūdien Sirijos vyriausybė naudoja svarbiems posėdžiams su kitų šalių diplomatais. Pagrindinį rūmų kiemą supa kolonų stoginė, o jo viduryje gausiai trykšta vanduo iš marmurinio fontano. Ir čia daug įvairių gėlių ir žydinčių medžių. Apskritai Artimųjų Rytų žmonės mėgsta puošti kiemus. Jautiesi lyg rojuje. Medžių paunksmė ir fontano vanduo pasodina bei nutildo net jaunus pašos rūmų lankytojus.

Archeologijos muziejus

Archeologija, kasinėdama piliakalnius, padeda susitikti su praeities buitimi. Tačiau ji piliakalnius ne tik apnuogina, bet ir apiplėšia. Atrastieji buities liudytojai sutelkiami į muziejus. Damasko archeologijos muziejus yra Tautinis Sirijos muziejus. Jame sutelkta visa, kas reikšmingiausia, kas būdingiausia ir kas šiuo metu ypatingiausia Sirijos archeologijoje. Pasižvalgęs po Sirijos piliakalnius ir bent šiek tiek pamatęs jos gamtovaizdį, paskutinę viešnagės dieną paskiriu šiam muziejui.

Muziejus įsteigtas 1919 m., o 1936 m. perkeltas į naujus rūmus palei Barados upę. Pastatas turi keturis sparnus: Artimųjų Rytų — Sirijos, graikų — romėnų — bizantų, arabų — islamo ir šiuolaikinio — dabarties meno parodų sales.

XI a. prieš Kristų juodo bazalto hetitų liūtas tupi sodelyje prie įėjimo. Pirmoji salė įspūdinga. Ant dešinės sienos romėnų laikotarpio mozaikos triptikas su trimis moterimis — alegorijomis: Filosofija, Teisingumas, Auklėjimas. Grindyse šauni bizantiškojo stiliaus mozaika. Muziejaus sandara patogi lankytojui, nes radiniai sugrupuoti pagal jų vietoves: Ras Šamros, pajūrio Sirijos, Palmyros, Mari miesto ... kambariai. Radinių išdėstymas ir vykę architektūriniai vietovių atstatymai daro muziejų patrauklų ir lengvą lankyti.

Radinių gausa verčia rinktis, kuo domėtis. Įėjimo salėje pastebiu nuorodą į Dura Europas sinagogą. Ją pasiekiu per kiemą su palmėmis ir gėlių lysvėmis. Ši sinagoga yra III kristinio amžiaus žydų maldos namai, užtikti Dura Europas griuvėsiuose 1933 m. Atstatyta viskas iki smulkmenų. Sinagoga apima maldos kambarį su kiemeliu, apsuptą dorėniškų ir jonėniškų kolonų stogine. Dvejos durys veda į sinagogą: centrinės, šiek tiek platesnės, skirtos vyrams, o siauresnės kairėje — moterims.

Dura Europas sinagoga garsi savo freskomis *Senojo Testamento* motyvais. Kokia temų gausybė! Jokūbo sapnas, Išėjimas iš Egipto, Keturios Egipto rykštės, Mozė su pakelta lazda, Egiptiečių mirtis Nendrių jūroje ... Visa *Penkiaknygė* ant žemos sienos! Panašiai ir su *Pranašų knygomis*: karaliai ir pranašai freskose ženkliai kalba apie Dievą istorijoje. Nebūk laiko auka, kurk istoriją su istorijos Viešpačiu!

Dura Europas sinagogą lankau vienui vienas. Bent šiuo metu ji retai lankoma. Man užsibuvus, muziejaus tarnautojas keliskart įkiša galvą ir pasižvalgo.

Archeologų radiniai perkelti į muziejų

Žingsniuodamas ilgais muziejaus rūmų sparnais, mintimis grįžtu į neseniai matytus praeities griuvėsius — piliakalnius. Archeologai vienu kitu radiniu pailiustruoja Palmyrą, Ras Šamrą, Marį, Eblą ... Paprastai maketas padeda vaizdingai atkurti vietovę ir susieti su ja radinį.

Palmyra, šalia kambarių su gausiais reljefais, skulptūromis ir audiniais iš I-II a. po Kristaus, pailiustruota Iarhai šeimos kapu, kuris turi 30 nišų mirusiesiems su jų atvaizdais.

Ras Šamros kambariai atspindi archeologo M. Claude Schaefferio estetinį skonį. Lankytoją sveikina didžiulė dramblio kaulo lenta, užtikta karaliaus rūmuose. Abu šonai išpuošti reljefais. Galima atpažinti Ugarito deivę Ištarą, pavaizduotą kaip

egiptiečių deivė Hatora, su sirų dievo Baalo ragais. Kitame dramblio kaule įrėžta stovi nuoga deivė Ištara, su sfinksais iš abiejų šonų. Ras Šamros kambariuose gausu molio lentelių su dantiraščio įrašais. Ypatingoje vitrinoje išstatytas trisdešimties ženklų alfabetas, rašytas dantiraščiu. Rašoma iš kairės į dešinę, o ne iš dešinės į kairę, kaip tuomet įprasta. Šie trisdešimt ženklų rikiuojami ta pačia seka, kaip ir graikiškajame alfabete, kuris susijęs su finikiečių alfabetu. Juk čia yra ir mūsų lietuviškojo alfabeto ištaka!

Damasko archeologijos muziejų sunku aprašyti. Jame praleista diena mane nutildo. Žiūrėdamas į archeologijos radinius, nejučiomis įsiklausai į archeologų aistrą supažindinti šiuolaikinį žmogų ne tik su anuometine buitimi, bet ir anuometinio žmogaus galynėjimusi su būties klausimais. Du jausmai — nuostabos ir bėdos — sieja nūdienį žmogų su senovės žmonėmis.

Iš tamsos tenušvinta šviesa ... (2 Kor 4,6)

Kelionė po Siriją baigiasi. Paskutinis vakaras Damaske. Esu vienui vienas viešbučio laukiamajame. Vartau Apaštalo Pauliaus laiškus, ieškau vietų, kuriose rašoma apie jo nuostabiąją pervartą ir didįjį lūžį pakeliui į Damaską.

"Mes ne save pačius skelbiame, bet Kristų Jėzų kaip Viešpatį, save telaikydami jūsų tarnais dėl Jėzaus. Pats Dievas, kuris yra taręs: 'Iš tamsos tenušvinta šviesa'!, sušvito mūsų širdyse, kad pažintume Dievo šlovę, spindinčią Kristaus veide" (2 Kor 4,5-6). "Aš nesakau, kad jau esu ... gavęs {prisikėlimą iš numirusių} ar tapęs tobulas, bet vejuosi, norėdamas pagauti, nes jau esu Kristaus Jėzaus pagautas. Vis dėlto, ... nemanau, kad jau būčiau tai pasiekęs. Tik viena tikra: pamiršęs, kas už manęs, aš veržiuosi pirmyn, į tikslą, siekiu laimikio aukštybėse, prie kurio Dievas kviečia Kristuje Jėzuje" (Fil 3, 12-14). "Aš neperėmiau {Evangelijos} iš žmogaus ir nebuvau jos išmokytas, bet gavau Jėzaus

Kristaus apreiškimu" (Gal 1,12).

Kai Apaštalas Paulius žvelgė atgal į savo gyvenimą, jis dalijo jį į dienas be Kristaus ir dienas su Kristumi. Damaskas buvo ta pervartos ir lūžio vieta. Pervartą ir lūžio audrą ankstino Stepono nužudymas, krikščionių persekiojimas Judėjoje ir kelionė į Damaską. Pervartą ir lūžį išgyvenęs, Saulius Paulius paskyrė visą save dalytis gyvenimu "Kristuje" su "visu pasauliu".

Pervartos ir lūžiai kiekvieno žmogaus gyvenime yra susitikimai su būties klausimais. O būties klausimai neišvengiamai iškelia Dievo klausimą. Saulius Paulius, būdamas karštai tikintis žydas, tikėjo Dievą, — jam būties klausimas buvo Dievo užmojo pilnatvė, anas lemtingas Žemės įvykis — įėjimas į istoriją Dievo, "kuris mus per Kristų sutaikino su savimi ir davė mums sutaikinimo tarnystę. ... Taigi kas yra Kristuje, tas yra naujas kūrinys. Kas buvo sena — praėjo, štai atsirado nauja" (2 Kor 5, 17-18).

Lukas savo knygoje *Apaštalų darbai* sako: "Pabuvęs kelias dienas su Damasko mokiniais, Saulius beregint ėmė skelbti sinagogose, kad Jėzus yra Dievo Sūnus. Visi, kurie tai girdėjo, stebėjosi ir klausinėjo: 'Argi čia ne tas pats, kuris Jeruzalėje persekiojo visus šio vardo išpažinėjus?!'" Jis jautė pareigą paskelbti savo tautiečiams, kad Kristus yra Izraelio vilčių išsipildymas, žmonijos Gelbėtojas ir visų amžių bei visų tautų Lauktasis. Atrodo, kad neseniai Damaske susidariusi Krikščionių Bendrija apėmė bėglius iš Palestinos, kurie stengėsi palaikyti senuosius ryšius su sinagoga ir vengė sankirčių su tautiečiais žydais. Jiems buvo nejauku, kai naujasis Apaštalas Paulius atėjo pas juos, — Paulius dabar buvo jiems pavojingas. Damaske prasidėjo aitrioji Pauliaus tautiečių neapykanta Tautų Apaštalui ir nejaukusis krikščionių nerimas dėl jo saugumo. Pastarieji skatino jį bėgti — kaip galima greičiau palikti Damaską. Tai buvo Apaštalo Pauliaus pirmasis pabėgimas. Nuo dabar jo gyvenimas bus pabėgimų ir skubių "Sudiev!" seka.

... iškeliavau į Arabiją ... (Gal 1,17)

Luko nuoroda: "Po tam tikro laiko" (Apd 9,23), regis, sietina su paties Apaštalo Pauliaus "po trejų metų" (Gal 1,18). Vadinasi, Pauliui teko kuriam laikui pasitraukti į Arabijos dykumą.

Arabija tuomet apėmė didelį plotą — visą dabartinį Arabijos pusiasalį iki pat Damasko ir Eufrato upės šiaurėje. Tačiau, turint omenyje tuometinę politinę padėtį, Arabija buvo Arabia Petrea — akmeningoji, arba kalnuotoji, Arabija su garsiaisiais karavanų mazgais: Gerasa, šiuolaikiniu Džerasu — graikų ir romėnų laikotarpio griuvėsiais, Filadelfija, šiuolaikine Jordanijos karalystės sostine, Bosra Haurane, ir Emesa, šiuolaikiniu Sirijos miestu Homsu. Kaip tik tuo metu Arabijos šeichas Aretas buvo įtūžęs ant tetrarcho Herodo Antipo. Mat šis buvo išvaręs namo Areto dukterį — savo žmoną, — ir paėmęs žmona Herodiadą. Todėl Apaštalas Paulius jautėsi saugus nuo Sinedrijos persekiojimo.

Dykuma yra nepaprastas veiksnys išganymo istorijoje. Dykumoje Dievas susikūrė sau tautą iš padrikos bėglių minios. Dykumoje Jėzus pradėjo savo išganymo užduotį. Prieš keletą dienų klajojau po Simeono Stulpininko vietovę dykumoje ... Dykuma išaugino daugel pranašų ir religijos skelbėjų.

Apaštalas Paulius nieko nesako apie gyvenimą dykumoje. Įsivaizduoju, kad jis turėjo Raštus — šventąsias Knygas ir skaitė jas, išgyvendamas savo pervartą ir lūžį. Kaip jis pragyveno? Kuo jis vertėsi? Ar jam reikėjo varno su duona snape kaip pranašui Elijui? Ar jis užsidirbo sau pragyvenimą ausdamas palapines? Juk ir nūdien dykumoje kaimenės avių ir ožkų, palapines tebestato dykumos beduinai. Man į atmintį atklysta jo paties prisiminimai: " ... tą pirmenybę {Mozės įstatymą} aš dėl Kristaus palaikiau nuostoliu. O taip! Aš iš tikrųjų visa laikau nuostoliu palyginti su Kristaus Jėzaus, mano Viešpaties, pažinimo didybe. Dėl jo aš ryžausi visko netekti ir viską laikau sąšlavomis, kad tik

laimėčiau Kristų" (Fil 3,7-8).

Pervarta. Lūžis. Kaita. "Apsivilkti Viešpačiu Jėzumi Kristumi" (Rom 13,14) ir "būti tokio nusistatymo kaip Kristus Jėzus" (Fil 2,5). Pervarta, lūžis ir kaita buvo žaizdras, kuriame buvo nulieti metmenys Žinios apie Dievą Kristuje, paties Apaštalo vadinamos "mano paskelbtoji Evangelija", — ji nebuvo "iš žmonių", nes nebuvo perimta "iš žmogaus", bet "gauta Jėzaus Kristaus apreiškimu" (Gal 1,11-12), — ir jo įžvalga į Kristaus paslaptį — visuotinį išganymo užmojį.

Buvau svečias Damaske

Buvau svečias visuose Artimųjų Rytų kraštuose. Kai kur net po keletą kartų. Po Jeruzalės Damaskas man lieka artimiausias miestas. Nei Bagdadas, nei Teheranas, nei Kairas, nei Amanas, net Tunisas neturi to, kas yra Damaskas. Damaske sutinki gerumą, kuris prašnekina, pajunti norą patarnauti, paeiti keletą žingsnių, kad parodytų tau kelią ... Bakšišo niekas neprašo!

Sudiev, Sirija!

Oro uoste jokios tvarkos. Rusai ir rumunai rengia skrydžius. Prie kontorų, skirtų tik jiems, kalnai važmos. Rusai dažniausiai uniformuoti — karininkai ir kareiviai. Kai kurių karininkų žvaigždės gan didokos. Sirija — Sovietų Sąjungos satelitas Artimuosiuose Rytuose.

Muitinė nieko netikrina. Tik peršviečia kelionės krepšį. Paprašius nešviesti filmų, juos tik peržiūri. Amerikietiškas pasas nustebina pasienio sargybos karininką. Ilgėliau juo domisi. Uždėjęs antspaudą, palinki "Bon voyage!" Apskritai sirai nemėgsta uniformų oro uoste. Saugumiečiai — civiliai. Pažinti nesunku iš didelio žvalgymosi ir laisvo judėjimo pro uniformuotų sargybinių saugomas vietas. Be to, kai kurių ryšku ginklas po pažastimi.

Mano skrydis į Atėnus per Beirutą Maroko karalystės lėktuvu. Jis turi atskristi iš Rijado (Riyadh) Saudo Arabijoje. Vėluojasi. Krautuvė apgulta rusų ir rumunų.

Maroko karalystės lėktuvu į Atėnus

Didžiuma keleivių išlipa Damaske. Keleivių tik keliolika. Ir automatiniais ginklais ginkluotų vyrų keliolika. Jie be uniformų, patarnautojos į juos nekreipia dėmesio. Prieš lėktuvui pakylant, patarnautoja keliomis kalbomis prašo ir įspėja nefotografuoti iš lėktuvo, nes skrisime virš "karo" zonos.

Lėktuve pajunti, kad Marokas yra ilgokai buvęs prancūzų įtakojamas. Patarnautojos ne tik mandagios, bet paslaugios ir net rūpestingos. Prieš mane sėdi gerokai nesusigaudanti senutė. Patarnautoja jai skiria ypatingą dėmesį. Bemaž po dviejų savaičių gaunu į rankas tą pačią dieną išėjusį laikraštį Vakarų kalba — "Le Matin du Sahara" — iš Kasablankos. Tik jis labai jau parapinis.

Pakilus virš Damasko, daug matau. Pilna apkasų ir priešlėktuvinės gynybos! Ir pats Damaskas apačioje — senamiestis ir išsidriekęs naujasis Damaskas. Tuojau pat sukame į vakarus — vejamės sparčiai besileidžiančią saulę. Kasiono (Cassion) kalnas iš rytų pusės rudas rudas. Rytinė Antilibano kalnyno pašonė dar tebežėri dienos karščiu. Tačiau spalvos vakaro saulėje užburiančios — rusva, gelsva, auksinė. Tikras aksomas! Vos perskridus Antilibano kalnyną, vaizdas pasikeičia. Visur augmenija. Ne tik Beka'a slėnyje, bet ir ant kalnų šlaitų. Beka'a slėnis platus ir derlingas. Esame kaip tik virš vietos, kur slėnyje yra takoskyra, — Nahr al-Asi — Oronto upė teka šiaurėn, o Nahr al-Litani — į pietus. Beka'a slėnį nuo jūros skiria kiti kalnai — Libano kalnynas. Libano kalnynas yra tirštai apgyventas. Kaimai ir miestai pradeda degti šviesas nakčiai. Matosi vingiuoti kalnų keliai. Vieškeliu nuo Damasko į Beirutą plaukte plaukia eismas.

Lėktuvas jau prie Libano kalnų keterų. Vakaruose Vidur žemio jūra ir Beiruto šviesos. Debesys! Antrąkart matau debesis Sirijoje. Dykumoje tik kartą debesis temačiau. Skrendame virš Beiruto stogų — virš "sunaikinimo" linijos. Ji skiria miestą į dvi dalis: šiaurėje — arabai krikščionys maronitai, o pietuose – arabai musulmonai. Daugelis namų teturi tik sienas. Jų vidus išdegintas.

Beiruto oro uoste nutupiame tik išlaipinti ir priimti keleivių. Netrukus pakylame virš Vidužemio jūros, kuri ruošiasi nakčiai, dengdamasi rūko antklode. Tik Kipro sala dar proper šomis rodo savo miestų žibintus. Žmogus išmoko apvaldyti tam są. Po valandos būsiu Atėnuose — mieste, kur Žemės vaikas mokėsi galvoti ir apvaldyti tamsą protu, kur Apaštalas Paulius užtiko aukurą "Nežinomam dievui" (Apd 17,23) ir Dievo Kūrėjo vardu kvietė apvaldyti proto tamsą tikėjimu.

APAŠTALO PAULIAUS PĖDSAKAIS GRAIKIJOJE

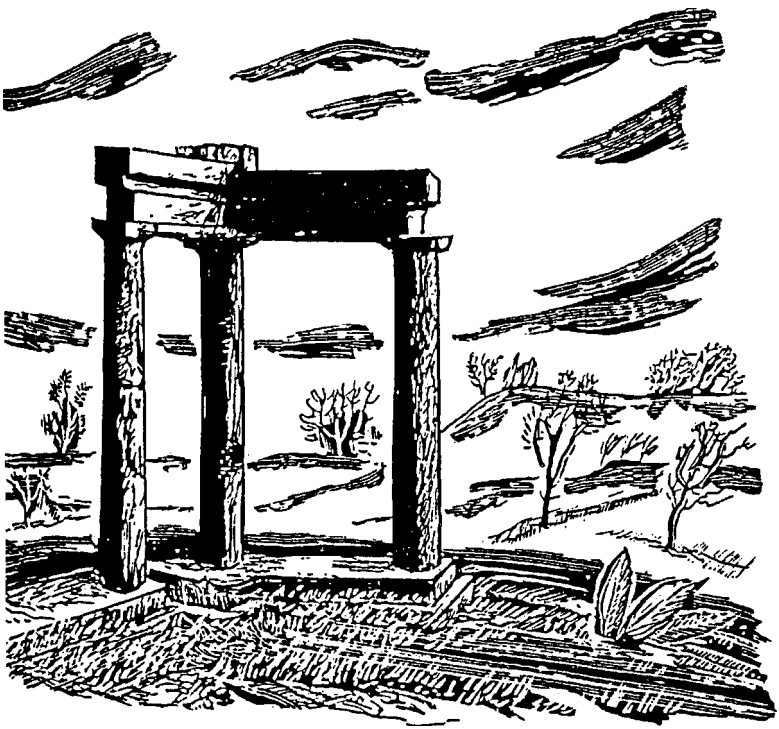

Geroji Naujiena ir Atėnai

Kelionė nuo Kipro Atėnų link kone visa virš pilkos ir vis tamsėjančios debesų antklodės ant Vidužemio jūros. Kartkartėmis toli vakaruose blyksteli paskutinė saulėlydžio prošvaistė. Tik arti Atėnų, debesis perkirtus, žemai vėl ima mirkčioti šviesų salelės. Tai Egėjo jūros salos. Jau skrendame virš Graikijos.

Krikščionybė gimė Jeruzalėje, bet augo, mokydamasi skelbti Gerąją Naujieną, graikų kultūros pasaulyje. Apaštalas Paulius kalbėjo ir rašė Atėnų kalba.

Į Graikiją keliauju jau ne pirmą kartą. Nuo 1958 m. vasaros, kada tik keletą dienų pasižvalgiau po Atėnus, Korintą ir Delfus, bemaž kas antri metai bastausi po Graikiją. Mane suviliojo Graikijos pagarba proto šviesai. Tik kartą žmonijos istorijoje teįvyko šis žodžiais neapsakomas stebuklas. Mažutė tauta vos per vieną šimtmetį pasiekė dvasios viršūnes moksle, mene, filosofijoje, politikoje, sporte ... Tos tautos vardas Graikija. O vieta, kur įvyko šis stebuklas, yra Atėnai.

V a. prieš Kristų Europa išgyveno sąmyšį. Romos karalystė jau buvo tapusi respublika ir mokėsi apsieiti be karaliaus. Be to, ji žvalgėsi po Ispaniją ir šiaurinę Afriką, kur steigė nausėdijas finikiečiai. Tuo tarpu graikai kūrėsi Apeninų pusiasalio pietuose, o etruskai — šiaurėje nuo Romos. Pačioje Graikijoje pradėjo iškilti miestai valstybės, o Atėnai, demokratijos idėjos pagauti, galynėjosi su diktatūrą pamėgusia Sparta. Tuometinė Europa išgyveno ir svetimųjų invaziją — veržėsi persai iš Rytų. Persai metėsi nešti Zaratustros šviesą — dualistinę pasaulio sampratą — "barbarams" anuometiniame Vakarų pasaulyje.

Staigus lėktuvo posūkis atkreipia mano dėmesį į tamsą už lango. Toli žemai už tamsos spindi tūstančiai šviesų — tai Atėnai. Pagarbą Atėnų proto šviesai sutikau mokykloje —

Tėvynėje, Vokietijoje, Italijoje, Artimuosiuose Rytuose ... Nejučiomis prisimenu istorikus — Herodotą ir Tukididą, dramaturgus — Eschilą, Sofoklį, Euripidą, filosofus — Sokratą, Platoną, Aristotelį, Epikūrą, Zenoną ... Lėktuvas daro posūkį virš Atėnų. Ant Akropolio švyti Partenonas — deivės Atėnės šventyklos griaučiai, o aplinkui šiuolaikinis Atėnų didmiestis. Stebiu pro lėktuvo langą amžinąją Atėnų dvasios jaunystę, spindinčią griuvėsiuose. Kaip jautėsi Apaštalas Paulius pasiekęs Atėnus? Jam nebuvo svetima graikų pagarba žmogui. Jis net rašys graikams krikščionims Filipuose: " ... mąstykite apie tai, kas teisinga, garbinga, teisu, tyra, mylėtina, giriama, — apie visa, kas dorybinga ir šlovinga" (Fil 4,8).

Laukiu kelionės bendro Atėnų oro uoste

Išvažiuodamas į Siriją, buvau susitaręs su kun. Delinikaičiu susitikti Atėnuose bendrai kelionei po Graikiją. Skubiai pereinu pasų kontrolę ir muitinę ir suku prie informacijos stalo. Ten buvome sutarę susitikti. Jo nėra. Skubu prie atvykimų lentos. Olympic Airlines lėktuvas, kuriuo jis turėjo atskristi, jau senokai čia. Teiraujuosi kontoroje, ar toks keleivis jau atvyko. Nežino.

Atėnų oro uoste keleivių sausakimša. Surasti kelionės bendrą sunku. Jaučiuosi tarsi ieškočiau adatos šieno kūgyje. Grįžtu vėl prie durų, pro kurias įėjau. Ogi mano kelionės bendras bestovįs! Smagu surasti pažįstamą oro uosto kamšalynėje.

Apaštalas Paulius Atėnuose

Į Atėnus patogiai atskridau iš Damasko. Apaštalas Paulius į Atėnus atbėgo iš Makedonijos — šiaurinės Graikijos. Apie tai rašo Lukas *Apaštalų darbuose*:

Sužinoję, kad Paulius jau Berėjoje skelbia Dievo žodį, Te-

salonikos žydai atskubėjo ir čionai drumsti ir kurstyti žmonių. Tuomet krikščionys skubiai išsiuntė Paulių prie jūros, o Silas ir Timotiejus pasiliko tenai. Pauliaus palydovai nuvedė jį iki Atėnų. Gavę įsakymą pranešti Silui ir Timotiejui, kad kuo greičiausiai atvyktų pas jį, grįžo atgal. Belaukdamas Atėnuose jų atvykstant ir matydamas pilną stabų miestą, Paulius netvėrė apmaudu (Apd 17,13-16).

Graikija, kuriai Apaštalas Paulius skelbė Dievo žodį, nebuvo ana išdidžioji, laisvę mylinti persų karų Hellas nei ana Periklio Graikija, netgi nei ne Makedonijos karalių Graikija, kadaise žėrėjusi Aleksandro Didžiojo garbe. Nuo Korinto žlugimo 146 m. prieš Kristų Graikija beliko Romos imperijos provincija, vardu Achaja. Gobšūs Romos valdytojai buvo ją apiplėšę ir nualinę. Graikija tebuvo tik praeities šešėlis, šalis nuniokota, jos miestų aikštėse ganėsi avys ir galvijai. Achajoje tik Atėnai ir Korintas dar gyvavo. Atėnai buvo gerbiami dėl jų praeities, o Korintą prikėlė iš griuvėsių Romos malonė.

Vis dėlto Atėnų griuvėsiai taip masino Romos diduomenę, kad joks romėnas nebuvo laikomas išauklėtu nestudijavęs Atėnuose. Atėnuose net Ciceronas, Ovidijus, Horacijus ir Vergilijus sėmėsi įkvėpimo. Atėnų pagerbti keliavo politikai ir karvedžiai — Cezaris, Antonijus, Pompėjus ir Augustas. Kaip nūdien kiekviena krikščioniška tauta laiko sau garbe turėti kokią įstaigą ar pastatyti paminklą Romoje ar Jeruzalėje, taip senovėje romėnai norėjo pastatyti šventovę, kolonadą, statulą.

Apaštalas jautėsi vienišas ir visų paliktas tarp šaltų marmuro griuvėsių ir naujų statinių. Anot Luko pasakojimo, "Paulius netvėrė apmaudu". Po keleto metų Apaštalas Paulius iš Korinto rašys laišką Romos krikščionių bendrijai ir pasmerks pagonių religijos klystkelius: "Juk tai, kas gali būti žinoma apie Dievą, jiems aišku, nes Dievas jiems tai leido suprasti. Jo neregimosios ypatybės — jo amžinoji galybė ir dievystė — nuo pat pasaulio

sukūrimo aiškiai suvokiamos protu iš jo kūrinių, taigi jie nepateisinami. Pažinę Dievą, jie negarbino jo kaip Dievo ir jam nedėkojo, bet tuščiai svarstydami paklydo, ir neišmani jų širdis aptemo. Girdamiesi esą išmintingi, tapo kvaili. Jie išmainė nenykstančiojo Dievo šlovę į nykstančius žmogaus, paukščių, keturkojų bei šliužų atvaizdus" (Rom 1,19-23).

Turbūt Apaštalas Paulius taip jautėsi, kaip mes jaučiamės patekę į Indijos Benaresą ar Nepalo Baktipūrą. Nenuostabu, kad jis priminė tesalonikiečiams: "vienas pasilikau Atėnuose", o jį atlydėjusius krikščionis įprašė "pranešti Silui ir Timotiejui, kad jie kuo greičiausiai atvyktų pas jį".

Leidžiamės po Atėnus

Turime savaitę laiko Graikijai pažinti. Užsitikrinę skrydį grįžti į Romą ir užsisakę Chat Tours turizmo kontoroje penketo dienų kelionę po klasikinę Graikiją, leidžiamės pėsčiomis į Atėnus. Daug kas taip daro. Atėnuose daug turistų, o ypač senų — vokiečių, prancūzų, italų ... Metais pasenstame visi, bet širdimi pasensta tik tie, kurie nori pasenti, ir širdimi išlieka jauni tik tie, kurie atsisako pasenti.

Sintagma — Konstitucijos aikštė yra geras taškas pradėti klajones po Atėnus. Čia Graikijos parlamentas, čia už Parlamento rūmų gražusis Tautinis sodas su Zappeion — Parodų pastatais. Priešais Parlamento rūmus Nežinomo kareivio kapas su zuavų garbės sargyba. Nors saulė spigina, jiedu iškilmingai, ritmingu žingsniu, daugelio akių lydimi, susitinka kapo priekyje ir, pagerbę kapą, šmaikščiai atsuka vienas kitam nugarą. Paėjėję į šonus, sutarškina šautuvus ir, atsigręžę vienas į kitą, lygiai iškilmingai ritmingu žingsniu grįžta prie kapo priekio. O saulė kepina, pašaliais vaikai lesina balandžius, turistai deda naują juostą į fotoaparatus ...

Zuavai liekni, kai kurie net šviesiaplaukiai, makedoniečiai.

Jų uniforma neįprasta kareiviams: baltas klostėtas sijonėlis ir balta palaidinė po auksu išsiuvinėtu baltos vilnos apsiaustu, galvą dengia raudona kepuraitė su uodega, ant kojų rudi smaili batai ... Mėlyna stati apykaklė prilaiko rudos spalvos puošmenis ant krūtinės ir nugaros ...

Zuavus užtinkame ir prie Prezidentūros. Čia jų ne du, bet keliolika. Matyt, laukia svarbių svečių. Prezidentūros rūmai kadaise buvo Karaliaus rūmai. 1830 m. Graikija tapo karalyste. Pirmuoju karaliumi pasirinko princą Otoną iš Bavarijos, o po trisdešimties metų išsirinko Danijos princą Vilhelmą, kuris tapo Jurgiu I. Šiuolaikinė Graikija neišvengė perversmų, diktatūros ir politinio sąmyšio. Ypač mūsų amžiuje Graikijos istorija buvo judri. Paskutinis karalius — Konstantinas II buvo pulkininkų perversmo priverstas palikti Graikiją 1967 m. Pulkininkų diktatūra sukniužo, "naujoji demokratija" žada nūdien daryti krašte tvarką.

Aplankę šiuolaikinį Graikijos centrą, nutariame eiti Akropolio — "aukštojo miesto", graikų krašto kultūrinio ir dvasinio gyvenimo širdies link. Akropolį vis matome tai per skerstgavį, tai virš pastatų. Akropolis valdo Atėnų akiračius. Norime rasti vietą, iš kurios eidami galėtume turėti Akropolį prieš akis. Tokią vietą surandame prie Dzeuso šventyklos ir Adriano vartų.

II a. po Kristaus Romos imperatorius Adrianas mėgo Graikiją ir nutarė užbaigti Dzeuso šventyklos statybą, graikų pradėtą prieš 700 metų! Korintiško stiliaus kolonos buvo milžiniškos — maždaug dviejų metrų storumo, ir jų būta net 104. Mudu berandame tik 16! Trys jau guli subirusios ant šonų, bet trylika dar tebestovi. Grakštūs Adriano vartai turi įrašus: vakarinėje pusėje Akropolio link "Tai yra Tesėjo miestas", o rytinėje pusėje Dzeuso šventyklos link "Tai yra Adriano miestas".

Adriano vartai įrėmina Akropolį su Partenono šventykla. Karalius Tesėjas yra legendinis Atėnų įkūrėjas. Pasak padavimų, jis sutelkė Atikos gentis prie Akropolio kalvos. Lygumoje tarp

Parnes, Pentelikon ir Hymettos kalnų, Akropolio papėdėje ilgainiui išaugo Atėnai. Tačiau tik VI a. prieš Kristų (594 m.) Solonas, sukurdamas Atėnams demokratišką konstituciją, padarė Tesėjo miestą politiniu ir kultūriniu graikų centru.

Akropolis — šventasis Atėnų kalnas

Skaisti, kaitri vidurdienio saulė teikia Akropoliui savitą spindesį. Deivės Atėnės šventykla užburia akis savo architektūra — erdvės apvaldymu. Uolėta kalva — šventasis Atėnų kalnas. Žiūrėdamas į Akropolį, mintimis nukeliauju į Vilnių — Gedimino pilies kalną. Juk ten lietuvių Tesėjas sutelkė aisčių gentis!

Palikę Dzeuso šventyklos griuvėsius ir Adriano vartus, žingsniuojame palei pietinį Akropolio šoną į Atėnų šventąjį kalną. Įėjimas į Akropolį, arba takas į šventąjį kalną, yra vakariniame kalvos šone. Aikštėje prie įėjimo spūstis. Vis atvažiuoja daugiau autobusų ir išlaipina naują turistų bangą. Visi nori tuojau pat pamatyti Partenoną!

Į Areopago kalvą lipti reikia gerų kojų

Aikštėje traukiamės į pašalį iš minios. Į Akropolį lipsime vėliau. Šalia Akropolio yra kita kalva — Areopagas. Ji turi ypatingą ryšį su Apaštalu Pauliumi. Graikai mėgo padavimus ir mitus. Pasak jų mitų, ant šios kalvos kadaise Olimpo dievai teisė karo dievą Arėją už Poseidono sūnaus nužudymą. Užtat jis ir dabar vadinamas "Arėjo kalva". Čia rinkdavosi Atėnų senatas — išminčiai ir didikai spręsti problemų. Apaštalas Paulius buvo pakviestas paaiškinti savo Gerąją Naujieną.

Areopagas — neaukšta, masyvi uola. Slidūs, uoloje iškirsti laiptai veda į viršų. Atokiau nuo laiptų, dešinėje pusėje įmūryta bronzinė lenta su Apaštalo Pauliaus Gerosios Naujienos paaiškinimu graikų kalba. Ne pirmą sykį lipu į Areopagą. Noriu

įspėti kun. Vladą Delinikaitį, kad būtų atsargus, nes laiptai slidūs. Tačiau nebereikia, nes jis pats pamato, kaip neatsargus "drąsuolis" išsitiesia aukštielninkas ...

Nuo Areopago kalvos matyti ne tik Akropolis visoje savo didybėje, bet ir Agora, ir Plaka — Atėnų senamiesčio dalys, ir Pnygs (Pnyx) kalva. Tylomis skaitome apie Apaštalo nuotykius Atėnuose ir jo kalbą Areopago senatui. Lukas rašo *Apaštalų darbuose*:

> Belaukdamas Atėnuose (Silo ir Timotiejaus) atvykstant ir matydamas pilną stabų miestą, Paulius netvėrė apmaudu. Jis aiškinosi sinagogoje su žydais ir dievobaimingaisiais ir kasdien kalbėdavo susirinkusiems aikštėje (agoroje). Kai kurie epikūrininkų ir stoikų filosofai bandė su juo ginčytis. Vieni klausė: "Ką šis plepys nori pasakyti?" Kiti: "Atrodo, kad jis — svetimų dievų skelbėjas". Mat jis skelbė Jėzų ir Prisikėlimą.
>
> Pagaliau jie paėmė, nusivedė jį į Areopagą ir tarė jam: "Ar mes negalėtume sužinoti, kokį naują mokslą tu skelbi? Regis, tu kalbi mūsų ausims negirdėtus dalykus. Taigi norėtume sužinoti, kas tai būtų". Mat visi atėniečiai ir ten gyvenantys ateiviai temoka leisti laiką, pasakodami naujienas arba jų klausydami.
>
> Tada Paulius, atsistojęs Areopago viduryje, prabilo:
>
> "Atėniečiai, man rodos, kad jūs visais atžvilgiais pernelyg dievobaimingi. Vaikščiodamas ir apžiūrinėdamas jūsų šventenybes, radau aukurą su užrašu: 'Nežinomam dievui'. Taigi aš noriu skelbti jums tai, ką jūs nepažindami garbinate. Dievas, pasaulio ir visko, kas jame yra, kūrėjas, būdamas dangaus ir žemės valdovas, gyvena ne rankų darbo

šventyklose ir nėra žmonių rankomis aptarnaujamas, tarsi jam ko trūktų. Jis gi pats visiems duoda gyvybę, alsavimą ir visa kita. Iš vienos šaknies jis išvedė visą žmonių giminę, kuri gyvena visoje žemėje. Tai jis nustatė aprėžtus laikus ir apsigyvenimo ribas, kad žmonės ieškotų Dievo ir tarytum apgraibomis jį atrastų, nes jis visiškai netoli nuo kiekvieno iš mūsų. Juk mes jame gyvename, judame ir esame, kaip yra pasakę kai kurie jūsų poetai:
'Mes esame iš jo giminės.'
Todėl, būdami dieviškos giminės, neturime manyti, jog Dievybė panaši į auksą, sidabrą, akmenį arba meno ar žmogaus minties kūrinius.
Ir štai Dievas nebežiūri anų neišmanymo laikų, bet dabar skelbia žmonėms, jog visiems visur reikia atsiversti.

Jis nustatė dieną, kada teisingai teis visą pasaulį per vieną žmogų, kurį tam paskyrė ir visiems už jį laidavo, prikeldamas iš numirusių."
Išgirdę kalbant apie prisikėlimą iš numirusių, vieni ėmė tyčiotis, o kiti sakė: "Apie tai paklausysime kitą kartą". Šitaip Paulius paliko jų būrį. Vis dėlto kai kurie vyrai stojo į jo pusę ir priėmė tikėjimą, Iš jų Dionizas, Areopago narys, viena moteris, vardu Damaridė, ir jų draugai (Apd 17,16-34).

Šie žodžiai nuskambėjo šioje vietoje maždaug prieš 1940 metų! Apaštalas Paulius išgirdo mandagų: "Nesivargink dėl mūsų!" Mat Apaštalo skelbimas priešinosi graikų protui, — religija, graikų supratimu, neturėjo drumsti proto išvadų. O Kūrimas ir Prisikėlimas buvo įvykiai, kurie visiškai nesiderino su graikų kosmologijos — Visatos ir antropologijos — žmogaus samprata.

Atėnai: Dievo žodis ir filosofai

Atėnuose Apaštalas Paulius susidūrė su stoikais ir Epikūro sekėjais. Graikų filosofijos aukso amžiuje Platonas mokė, kad tikrovė nėra vien pojūčiais suvokiami kasdieniški dalykai — namai, žmonės, geri ar blogi veiksmai. Tikrovė, anot Platono, yra ir amžinos idėjos. "Namo" idėja nepriklauso nuo vieno ar kito namo, "žmogaus" idėja — nuo vieno ar kito žmogaus; "gerumo" idėja nėra susijusi su gerais ar blogais žmonių darbais. Idėjos yra amžinos, nes jos nėra žmogaus proto sukurtos sąvokos, o tobula tikrovė, esanti virš viso, kas žemiška ir žmogiška. Kasdieniški daiktai ir veiksmai tėra tik netobuli šios amžinos tikrovės atspindžiai. Apaštalui Pauliui skelbiant Gerąją Naujieną, platonizmas jau buvo patyręs nuosmukį.

Stoikai atmetė Platono amžinąjį idėjų pasaulį ir kasdienos sampratą. Jų manymu, tikroji visata yra medžiaginių kūnų visumos sąveika, darniai veikiantis vienetas — organizmas, kurio širdis visatos siela, lygiai kaip ir žmogus yra kūnas, kurio širdis jo siela. O siela yra nuostabiai grakštus, visa apimąs, visur įsiskverbiąs pradas. Gausiai jos turi žmogus, mažiau gyvuliai, paukščiai bei augalai, dar mažiau negyvoji gamta. Ši visatos siela, anot stoikų, yra Protas, — graikiškai "logos", — neasmeninė jėga, veikianti visatoje, kurianti jos ateitį, vedanti ją į nustatytą tikslą. Stoikų kosmologija — visatos samprata buvo panteistinė, nes Dievą tapatino su visata — kosmosu. Kosmosas yra Dievas, nesukurtas, amžinas. Stoikų antropologija — žmogaus samprata — buvo kilni, nes skatino pažinti ir save, ir vadovautis Protu. Stoiškas gyvenimo būdas patraukė daug diduomenės ir liaudies, nes puoselėjo asmenišką žmogaus galvoseną ir laikyseną. Stoikas buvo giedro veido ir giedros širdies asmuo, galįs ramiai priimti gyvenime laimę ir nelaimę. Tiesa, stoikų savitvarda atbaidė daugelį, bet daugelį jį viliote viliojo. Stoikai buvo įsitikinę, kad blogis kada nors bus nugalėtas ir

pasakiška palaima viešpataus, o žmonijos darna bus įgyvendinta, sukuriant brolišką žmonių bendriją. Galop visata bus Dievo gerte sugerta, — Dievo, kuris yra visa visame. Didžiulis gaisras apvalys kosmosą, ir tada prasidės naujas amžių ratas.

Epikūras IV-II a. davė pradžią kur kas įmantresnei gyvenimo filosofijai negu stoicizmas: "Gyventi tik smagu!" Jo pažiūras pirmame prieškristiniame amžiuje priėmė net garsusis mąstytojas Lukrecijus ir poetas Horacijus. Epikūro mokymas liaudies nepatraukė, nes jis teigė, kad dievai gyvena toli nuo šio pasaulio ir nesirūpina žmonių džiaugsmais ir vargais. Sakoma, kad epikūrizmas ragino gyventi tik dabarties malonumais: "Valgyk, gerk ir linksminkis!" Tačiau ši epikūrizmo aptartis tėra tik dalis tiesos. Epikūras stengėsi vesti žmogų į vidinę ramybę, kuri remtųsi įsitikinimu, jog visatoje galioja pastovūs dėsniai. Jis norėjo išvaduoti žmogų iš nerimo ir baimės, kuri kyla tikint kaprizų pilnus dievus.

Nei stoicizmas, nei epikūrizmas neišvengė priemaišų. Ilgainiui iš šių filosofijų kilo mišri religinė galvosena, kuri reiškėsi tarp pseudointelektualų pirmame amžiuje prieš Kristų ir pirmame amžiuje po Kristaus. Iš stoicizmo buvo paimtas dėmesys protui, iš platonizmo — veržimasis į amžinybę, iš epikūrizmo ir stoicizmo — smalsumas medžiaginiam pasauliui. Tuo būdu atsirado eklektikai — mąstytojai, kurie rinkosi tai, kas jiems patiko iš įvairių filosofinių sistemų.

Kartu su filosofija klestėjo ir trys, vienas kitam artimi, keliai į visatos supratimą: astrologija, magija ir gnosticizmas. Tiesa, astrologija gimė ir brendo Mesopotamijoje, kur per amžių amžius buvo stebimi ir užrašomi tikslūs žvaigždžių ir planetų keliai. Buvo prieita prie išvados, kad žvaigždės valdo žmogaus gyvenimą, nes žvaigždžių sąranga žmogui gimstant nulemia jo gyvenimą. Todėl žmogus, norėdamas pasiekti laimę, turi pažinti ir, jei reikia, permaldauti žvaigždžių dvasias. Našus troškimas garantuoti sau malonę dvasių, kurios valdo žvaigždes, bei nuolati-

nis mėginimas sau palenkti ir kitas gamtos jėgas skatino ieškoti magiškų formulių, kurios padėtų apsisaugoti nuo blogio, numalšinti skausmą ir išvengti nelaimių.

Magija buvo žmogaus mokslas — technika — priversti dievus jam paklusti. Buvo tikima, kad žinantis daug magiškų formulių ir mokantis jomis kreiptis į didžiausią dievų skaičių gali garantuoti sau laimę Anapus. Ilgainiui net magiškos formulės atšipo. Žmogui reikėjo ieškoti naujų kelių į gyvenimo mįsles ir mirties paslaptis. Atsirado žinančiųjų — gnostikų — žmonių, kurie gyrėsi geriau žiną istorijos ir visatos paslaptis — turį gnosis. Jie siūlėsi padėti žmonėms suprasti savo likimą ir laiduoti sau laimingą ateitį.

Apaštalo Pauliaus susitikimas su Atėnų filosofais nebuvo tik paprastas istorinis įvykis. Susitiko Jeruzalė — tikėjimo išmintis su Atėnais — proto išmintimi; Dievo išmintis, apreikšta per pranašus, su žmonių išmintimi, išreikšta per filosofus; teologija gyvojo Dievo, puoselėta Jeruzalėje, su teologija Olimpo dievų — Dzeuso ir Heros, Atėnės ... , aprašytų Hesiodo *Teogonijoje* ir apdainuotų Homero *Iliadoje.*

Vos užmezgus pokalbį Areopage, dvi tiesos užgavo Atėnų protą, išmintį ir dievus. Viena jų siejosi su Visatos — kosmoso samprata: Atėnai Visatą — kosmosą laikė amžinu. Dievo, kuris yra visatos Kūrėjas, graikai nepažinojo. Kita tiesa, užgavusi Atėnų išmintį, lietė patį žmogų — žmogaus prisikėlimą. Pasak graikų sampratos, žmogus yra sudėtinė būtybė, nes turi kūną ir sielą. Kūnas sudėtas iš dalių, todėl žmogus mirdamas subyra į dalis, tuo tarpu siela yra vientisa ir išlieka, nes ji amžina. Siela, kaip ir idėjos, nėra žemiška, o tik per gimimą patenka į kūno kalėjimą. Anot graikų galvosenos, mirtis sielą išlaisvina — sugrąžina į amžiną būseną.

Apaštalas Paulius, skelbdamas žmogaus prisikėlimą, užgavo graikų išmintį. Apaštalas buvo žydas. Jis tikėjo, kad Dievas yra "dangaus ir žemės" Kūrėjas. Be to, jis skyrėsi nuo graikų ir žmo-

gaus samprata. Pasak tikėjimo išminties, žmogus yra nedaloma būtybė — "įkūnytas aš". Graikai sakė: "Aš turiu kūną ir sielą", o Apaštalas Paulius mokė: "Aš esu dužlus {žmogiška prigimtimi} ir orus {siela}". Taigi jam mirtis nėra žmogaus išlaisvinimas iš kūno kalėjimo, bet viso žmogaus prisikėlimo amžinajam gyvenimui kaina.

Religija — kultūros siela

Ant Areopago — Arėjo kalvos — praleidžiame ilgoką laiką. Nuo jos galima pasižvalgyti. Čia pat Akropolis su turistų minia, čia pat Agoros griuvėsiai, čia pat Plaka — Atėnų senamiestis, čia pat Pnygs — Mūzų kalva ... Saulė karšta, oras pilnas taršos, iš gatvių ataidi eismo triukšmas ... Kun. Vladas D. vaikšto Areopago uolų pakraščiais. Dar kartą skaitau Apaštalo Pauliaus kalbą Areopago išminčiams. "Atėniečiai, man rodos, kad jūs visais atžvilgiais pernelyg dievobaimingi. Vaikščiodamas ir apžiūrinėdamas jūsų šventenybes, radau aukurą su užrašu: 'Nežinomam dievui'" (Apd 17,22b-23). Apaštalas vaikščiojo po Agorą ir ten rado šį aukurą. Agora man prieš akis. Aukuro nebėra. Vargu ar jo vietą kada nors archeologai atras. Nūdien Agora — griuvėsiai. Ji virsta mišku. Pastebimai joje stiebiasi medžiai ir krūmai.

Graikų mitologijoje begalė dievų, bet dievų gausybė, regis, nepatenkino graikų sielos. Graikai jautė reikalą statyti aukurus ir "Nežinomam dievui". Apaštalas Paulius, skelbdamas Dievo žodį žydų sinagogose, visuomet pradėdavo *Šventuoju Raštu.* Kai Apaštalas Dievo vardu prašnekino pagonis Likaonijoje, jis rėmėsi jų pačių patirtimi: "Praėjusiais amžiais jis {Dievas} buvo leidęs visoms tautoms eiti savais keliais. Vis dėlto jis nepaliko savęs nepaliudyto geradarybėmis: iš dangaus duodavo jums lietaus bei vaisingų metų, teikė jums maisto ir širdies džiaugsmo" (Apd 14,16-17).

Ir Atėnuose Apaštalas Paulius ieškojo bendro išeities taško

ir bendros kalbos, prašnekindamas Areopago išminčius jiems suprantama kalba. Graikų kultūra buvo pernelyg religinė. Tai liudija kolektyvinė graikų saviprata ir savimonė, išreikšta mitu.

Turėdami Olimpo kalno dievų šeimą, graikai buvo atviri ir "Nežinomam dievui" — išgyveno ne tik amžinybės ilgesį, bet ir Dievybės paslaptį. Noras išlikti ir būti amžinam yra prigimties šauksmas, o reikalas būti atviram Dievybei, kuri yra Anapus, Viena ir Paslaptis, susijęs su drąsa gyventi mirties akivaizdoje. Gyvenimas nėra vien mįslė, kurią galima įspėti, nei problema, kurią galima išspręsti, bet paslaptis, kuria reikia gyventi.

Graikija yra kalnų ir salų kraštas. Slėniai verčia žmogų kopti į kalnų viršūnes pamatyti, iš kur teka saulė ir kur ji leidžiasi, salos vilioja žmogų statyti laivą ir leistis anapus akiračio. Kuo aukščiau graikai įkopė, kuo toliau jie nukeliavo, tuo platesnis darėsi jų įžvalgų į gyvenimą ir Dievybę akiratis. Graikų filosofams Vieno Dievo idėja nebuvo svetima. Betgi ji liko tik idėja — šalta. Paprastiems žmonėms arčiau širdies buvo Homero dievai, nes jie buvo perdėm žmogiški.

Ir literatūrinis žanras — tragedija turi savo religinę ištaką. Pasak graikų savimonės, žmonių gyvenime "du plius du yra keturi", o Olimpo dievų gyvenime "du plius du yra penki". Taigi, nors dievai ir yra žmogiški, jie gyvena dieviškai. Tačiau yra žmonių — didvyrių, kurių tėvas ar motina yra Dzeusas ar kuris nors iš Olimpo dievų. Tie žmonės nori gyventi ir elgtis, kaip gyvena ir elgiasi dievai. Deja, juos lydi nelaimė — tragedija, nes jie turi kliaudą.

Graikų atvirybė "Nežinomam dievui" sudarė Apaštalui Pauliui progą kreiptis į atėniečius dviašmeniu pagyrimu. Jam kaip žydui graikų religingumas buvo politeizmas — stabų garbinimas ir bjaurus dalykas. Graikų požiūriu, žydas buvo "ateistas" — bedievis, nes jis atsisakė garbinti miesto dievus. Beje, Romos imperija persekiojo žydus kaip ateistus. Kai Pompėjaus vedami pergalingi Romos kareiviai 63 m. prieš Kristų įsiveržė į Šventų

Šventąją Jeruzalės Šventykloje, jie buvo apstulbinti, nes vietoj auksinių dievų rado ją tuščią.

Žmonių rankomis padirbtų dievų gausybė atėniečių nepatenkino, ir Paulius, būdamas jautrus Gerosios Naujienos apaštalas, juos ir prašnekina Nežinomojo Dievo vardu: "Taigi aš noriu skelbti jums tai, ką jūs nepažindami garbinate" (Apd 17,23b).

Vakaras Atėnuose

Arabų kraštuose vakaras atvėsina orą ir sutelkia vyrus prie stalelių soduose bei vyrams skirtose arbatinėse. Moterys lieka namie. Mažai porų ar šeimų ieško pramogos mieste — restoranuose ar viešbučiuose. Kas kita Atėnuose. Čia Europa!

Vaikščiojame po Atėnus vakaro metu. Pastatai gęstančios saulės paauksuoti. Mokslų Akademijos rūmų laiptai ir sodelis dabar besimylinčių porų vieta. Viena jų krinta į akis: ji ašaroja, o jis su šypsniu ją ramina. Kokios tos ašaros: skausmo ar džiaugsmo? Turistinis jaunimas Atėnų gatvėse pernelyg laisvas. Nuo šilumos ginasi bemaž visai apsinuogindami ...

Akropolis apšviestas. Partenone žaidžia šviesų kaleidoskopas. Aikščių kavinėse lūkuriuoja atėniečiai ir Atėnų svečiai. Ir mudviem smagu atsigauti po dienos nuotykių.

Dioniso Areopagiečio šventovėje

Dionisas buvo Areopago narys ir vienas iš pirmųjų krikščionių Atėnuose. Vėliau jis tapo Atėnų vyskupu ir yra Bendrijos šventasis. Nūdien jo šventovė yra Atėnų katalikų diecezijos katedra.

Šiandien sekmadienis. Gatvėse gyvenimas tingus. Tik turistinių paslaugų įstaigos judrios. Judri ir Dioniso Areopagiečio šventovė. Žmonių spūstis. Sunku rasti vietos suoluose. Laikomos

šv. Mišios. Kunigas — graikas, žvalus ir puikus Kunigo atspindys. Maldos kalbamos ir skaitiniai giedami dviem kalbomis — graikų ir lotynų. Skaitinius net graikų kalba lengva suprasti, nes jų kalba paprastutė. Aukojimo ir pašventinimo maldas kunigas gieda graikiškai, o Kyrie eleison, Sanctus, Pater noster ir Agnus Dei — lotyniškai. Dalyvių bendrijėlė daugiatautė. Graikiški atsakymai į kunigo maldas tik vos girdimi. Pax metu atsisuku į kun. Vladą D. dešinėje ir į nepažįstamą, šviesaus veido moterį kairėje. Spaudžiame dešinę. Ji man angliškai sako:

— Aš nesu katalikė. Aš iš Olandijos.

— Na tai kas ... Ramybė jums! — atsakau.

Šypsodamasi spaudžia ranką ir rodo į savo vyrą, kuris irgi laukia Pax — Ramybės — ženklo. Įdomi ta Dievo karalystė! Krikščionija suskilusi. Graikija yra krikščionių ortodoksų kraštas, katalikų čia tik mažuma. Dioniso Areopagiečio šventovėje meldžiasi ir protestantai iš Olandijos! Po šv. Mišių dalyvių bendrijėlė suskyla į grupes — italų, prancūzų, vokiečių ... Susibūriavę šventovės prieangyje ir ant laiptų, šnekučiuoja. O mudu skubame į Chat Tours turistinių paslaugų įstaigą susitarti dėl kelionės po Graikiją.

Kur jūs buvote?

Turistinių paslaugų įstaigoje tarnautoja mudu pasitinka su klausimu:

— O kur jūs buvote? Skambinau keliskart į viešbutį jūsų ieškodama ...

— Meldėmės, — atsakiau.

Mat vakar buvome buvę pas ją įstaigoje, norėdami užsisakyti penketo dienų kelionę po klasikinę — senovinę Graikiją. Ši kelionė yra turistų vertinama. Nenuostabu, kad mudviem vietos nebeliko. Tarnautoja mus ramino sakydama, kad kartais iš anksto užsisakiusieji kelionę negali atvykti. Gal jus lydės laimė ...

— Judviem yra vieta kelionei po senovinę Graikiją. Viena amerikiečių pora pabūgo teroristų ... — Graikė šypsosi, rodydama aukso dantis.

— Net eiti balsuoti dėl jūsų nudelsiau, — priduria. Graikai turistus gerbia, nes turizmas atneša daug naudos. Graikų valiuta kelionės kaina prilygsta banknotų krūvai. Tarnautojai matant, skaičiuoju pinigus. Paskui ji pati atsargiai juos išlygina, surikiuoja ir perskaičiuoja. Tikra graikė!

Kelionė po senovinę Graikiją garantuota.

Sekmadienis Atėnuose

Gatvėje kreipiamės į taksistą, kad nuvežtų į Pnygs — Mūzų kalvą. Ji yra į pietvakarius nuo Akropolio. Norisi iš ten pasižiūrėti į Atėnų širdį. Taksistas atsisako, nes šiandien Viešpaties diena — hemera kyriake — viskas esą uždaryta. Įtariu, kad jam neapsimoka judintis, nes kelionė į Pnygs kalvą per trumpa. Drožiame pėsčiomis.

Parlamentą supa minia žmonių. Stebina, kad joje tiek daug vaikų ir paauglių. Priėjęs arčiau pastebi, kad šiandien zuavai apsirengę pernelyg spalvingai. Jų uniforma atspindi viduramžių Bizantiją ir XIX a. patriotų, kovojusių su turkais, aprangą. Visi tiesūs, aukšti, dailiai nuaugę. Rodydami savo žingsnių įgūdžius, jie žingsniuoja plačiu, lėtu ir trankiu, toli girdimu, kojų judesiu. Sakoma, kad jų batų puspadžiai turi bent šešiasdešimt vinių. Nežinomojo kareivio paminklas, ritmingi ir darnūs zuavų žingsniai, iškilmingas karininko balsas keičiantis sargybai patraukia ne tik vaikus bei paauglius, bet ir suaugusius — graikus ir turistus. Zuavų sijonėlis turi 400 klosčių, — vėliau man aiškino pažįstamas graikas, — nes Graikija kentėjo 400 metų po turkų letena!

Graikijos zuavai yra labai spalvingi, bet mažiau pažįstami negu Anglijos Karališkoji sargyba prie Buckingham'o rūmų, Italijos Corazzieri prie Kvirinalo ir Prancūzijos Respublikos sar-

gyba. Graikai didžiuojasi savo zuavais. Jie yra Graikijos kariuomenės dalis ir dalyvauja ginant kraštą nuo priešų. II pasaulinio karo metu, kai Graikija sėkmingai gynėsi nuo italų invazijos, zuavai reiškėsi kaip žvalgai priešo užnagaryje, prasiveržd̃ami per miškus ir kalnus. Zuavai kovodavo tik peiliais, rankomis ir dantimis, stengdamiesi išlikti nepastebėti. Mūšyje zuavų puolimo riksmas yra "Aera! Aera!" (Vėjas! Vėjas! Duokite kelią!) Nūdien Graikijos kariuomenė turi tik apie 200 zuavų.

Vėl praeiname Akropolį. Šiandien jis tylus — uždarytas. Ir Akropolis ilsisi sekmadienį. Partenonas — deivės Atėnės šventykla stovi vieniša. Tačiau ir iš tolo ji stebina žmogų, nes yra architektūros šedevras. Atėnų architektai, apvaldydami erdvę Atėnės garbei, sukūrė graikų — Vakarų — genijui rėmus.

Atėnė buvo viena iš svarbiausių deivių tarp Olimpo dievų. Pasak mito, Dzeusui suvedžiojus Metidę, jam buvo pasakyta, kad bet kada iš jos gimęs sūnus nuvers jį nuo Olimpo sosto. Todėl Dzeusas prarijo Metidę gyvą. Vėliau Hefaistas kirviu perskėlė Dzeusui galvą, ir iš jos išėjo ginkluota Atėnė. Taigi Atėnė buvo ypatinga Dzeuso dukra. Deivės Atėnės užduotys ir savybės buvo įvairios. Ji buvo karo deivė, karo dievo Arėjo antrininkė. Betgi ji buvo ir taikos deivė, garsi užuojauta ir dosnumu. Lygiai kaip Minerva, kurią romėnai tapatino su Atėne, ji buvo meno ir amatų, ypač verpėjų bei audėjų, globėja. Vėlesniais amžiais Atėnė buvo laikoma ir išminties deive.

Atėnė buvo ir miestų gynėja, ypač Atėnų miesto, kur buvo pastatytas Partenonas — Atėnės šventykla. Graikų religinė vaizduotė buvo nepaprastai gaji. Mitas pasakoja, kad Atėnė ėjo į varžybas su Poseidonu dėl Atikos — Atėnų valdymo. Atėnė išaugino alyvmedį ant Akropolio, tuo tarpu Poseidonas pripildė tvenkinį ant Akropolio jūros vandens. Atėniečiai kreipėsi į kitus Olimpo dievus, prašydami juos būti varžybų teisėjais. Olimpo dievų sprendimu varžybas laimėjo Atėnė.

Džiaugiamės, kad taksistas nesutiko nuvežti pas Mūzas į

Pnygs kalvą. Pėsčiomis daugiau pamatai ir pastebi, pasikeiti mintimis ir įžvalga. Betgi Graikijos saulė karšta ir spiginte spigina. Man įprasta Vidužemio jūros kraštuose savo plikę kepure dengti. Žiūriu, kad kun. Vladas D. iš pagarbos Atėnams galvos kepure nedengia. Jam primenu, kad Saulė — Helios kadaise čia buvo "dievas", o žmonės galvos užsidengimu ne tik jam pagarbą pareikšdavo, bet ir paklusdavo. Kun. Vladas D. užsimena apie mūsų tautiečius Tėvynėje, kuriems jau tiek metų neįmanoma dvasiškai praturtėti aplankant Atėnus.

Pnygs kalva neturi jokių senovės statinių. Ją supa gaivus parkas. Vieta pasižiūrėti į Akropolį ir pasižvalgyti po plačiai padrikusius šiuolaikinius Atėnus. Parkas atviras, bet žmonių maža. Dienos karštis ir alkis primena, kad jau vidurdienis – pietų metas. Restoraną radome Pnygs kalvos papėdėje, už parko. Smagu sėdėti už stalo, gėrintis Partenonu ant Akropolio.

Sekmadienio pietūs Atėnuose

Vidužemio jūros kraštų keleivis kiekvienus pusryčius, pietus ir vakarienę pradeda vandeniu. Ryto metą geri saugų vandenį, nes nežinai, kur saugaus vandens rasi, per pietus ir vakarienę geri, nes esi "išdžiūvęs" — ištroškęs. Be to, vakare reikia dulkes nuplauti. Saugų vandenį ir Graikijoje reikia pirkti buteliuose.

Pasiūlau kun. Vladui D. atsigaivinti "liūto pienu". Negi, sako, trauki mane per dantį. Bet, būdamas atviras staigmenai, sutinka. Užsakau ūzo (ouzo) gėrimo. Patarnautojas atneša stiklus su bespalviu gėrimu ant dugno ir dubenį ledų.

— O kur liūto pienas? — klausia kun. Vladas D.

Patarnautojas įdeda keletą ledo gabaliukų į stiklą su bespalviu gėrimu, ir gėrimas pabąla, tampa "liūto pienu". Gėrimas yra kvapus ir nekenksmingas.

"Liūto pienu" atsigaivina graikai ir arabai. Tik jį skirtingai

vadina: graikai — ūzu, o arabai — araku. Artimuosiuose Rytuose vanduo ir maistas turi savybių, kurios ne sykį, ypač kelionės pradžioje, keleivį vargina. Užuot vartojus vaistus, pravartu sukramtyti citriną ir išgerti gerą stiklą ūzo (arako).

Graikiška virtuvė yra pernelyg rytietiška ir mėgsta riebius ir aštrius patiekalus. Pagrindinė mėsa aviena. Kiaulienos ir paukštienos daug kur nerasi. Visur rasi "mūsakas" — bulvių apkepo su mėsa ir daržovėmis, "pastitsio" — makaronų apkepo ir "suvlakia" — ant iešmo keptos mėsos. Vyno graikams netrūksta. Vienas jų, vadinamas "retsina", arba "retsinato", yra atmieštas sakais. Pirmąsyk gomuriui neįprastas, bet ilgainiui retsina vynu galima pasitikėti, — jo rasi kiekviename Graikijos kaime. Retsinos vynas yra liaudies žmonių gėrimas.

Graikiškoji "trejybė"

Pietaujant mudviejų pokalbis nukrypsta į neseniai švęstą Švč. Trejybės šventę. Krikščionys — katalikai, ortodoksai ir protestantai — tiki Vieną Triasmenį Dievą: Tėvą, Sūnų, Šventąją Dvasią. Krikščionybės Trejybė, apreikšta išganymo istorijoje, liudija Triasmenį Dievą. Tuo tarpu graikų religinė patirtis liudija intymumą su trimis nuostabiomis vertybėmis: tiesa, gėriu, grožiu. Tiesa, Olimpo panteonas turi ištisą dievų šeimą, kurie yra pernelyg žmogiški, bet Atėnų agora turi aukurą "Nežinomam Dievui". Graikai, pažindami daiktus, veržėsi anapus — į idėjas. Nenuostabu, kad graikų filosofus, poetus, dramaturgus skaito viso pasaulio žmonės!

Vakaras ant Titanijos stogo

Titanija yra paprastas viešbutis, bet turi platų ir svečių atgaivai parankų stogą. Vakarui atėjus stogas tampa kavine. Vieni smaginasi "liūto pienu", kiti vynu, alumi ar "graikiška" — tiršta

kava, o dar kiti, radę patogų kampelį, laukia šviesų žaismo ant Akropolio.

Vos subrėškus kintančių spalvų šviesos ne tik patraukia akis, bet tarsi nukelia ant Akropolio. Partenonas, Erechtejonas – Iždas ir Propilaja — Iškilmingieji vartai — prikausto akis. Daugiaspalvės šviesos lyg amžių skara glamonėja Atėnų žmogaus šventovę ir pasakoja be žodžių apie jo nuostabią drąsą protu apvaldyti aplinką.

Akropolis — Atėnų šerdis

Akropolis — "Aukštasis" miestas — yra uolėta 156 m aukščio kalva. Tai tikra gamtinė 150 m pločio ir 350 m ilgio tvirtovė, neprieinama iš visų pusių, išskyrus vakarų pusės šlaitą, kur ir nūdien tebestovi masyvūs iškilmingieji vartai. Nuo žilos senovės ji buvo ir Atėnų tvirtovė, ir religinis miesto valstybės centras. Skirtas deivės Atėnės garbinimui ir išpuoštas iškiliausiais, pasaulinio architektūros masto, pastatais bei skulptūros paminklais. Svarbiausi: Partenonas, Erechtejonas, Propilaja ir Nikės – Pergalės deivės — šventovė.

Lipome į Akropolį. Šiandien Propilaja — Vartai — turistų gulte apgulti. Vieni žvalgosi, kiti nori nusifotografuoti.

"Propilaja" — graikų architektūros iškilmingi vartai į šventovę, tvirtovę ar kitokius svarbius pastatus. Šie marmuro vartai, Periklio statyti V a. prieš Kristų, pro juos einančius ir nūdien iškilmingai nuteikia. Dorėnų ir jonėnų stiliaus kolonos daro vartus įspūdingus. Vartų dešinėje, ant stačios Akropolio uolos, stovi grakšti Pergalės deivės — Nikės — šventovė. Ji yra gražiausia jonėnų stiliaus šventovė Graikijoje.

Vargais negalais prasiveržę pro turistų minią ir tankų vertelgų ratą, galime gėrėtis pro Propilajos kolonas Partenonu. Partenonas, net ir toks, koks išlikęs, yra tobuliausias Antikos pastatas. Tai Graikijos istorijos aukso amžiaus — Periklio laiko-

tarpio — šventovė. Statyta Periklio įsakymu, architektų Iktinos ir Kalikrato 447-438 m. prieš Kristų. Garsusis skulptorius Fidijas su savo mokiniais išpuošė šią Atėnei skirtą vietą frizais ir skulptūromis. Beje, nūdien jų čia tik dalis. Norint visus pamatyti, reikia keliauti į Londoną ir nueiti į Elgin'o galeriją Britų muziejuje. Anglai pasisavino Partenono puošmenis. Fidijas sukūrė ir 12 m aukščio, auksu ir dramblio kaulu dengtą, Atėnės statulą, kuri kadaise stovėjo šventyklos "cella" — deivės kambaryje. Nūdien Partenonas saugomas nuo turistų, — aptvertas virvine tvora. Girdėjome sargų balsus, draudžiančius eiti už jos.

Išorinė maždaug 72 m ilgio ir 34 m pločio Partenono kolonų eilė turi 46 gerai išsilaikiusias 10 m aukščio dorėnų stiliaus kolonas. Ant kolonų remiasi reljefais išpuoštas architravas. Reljefai vaizduoja dievų kovas su milžinais, atėniečių kovas su amazonėmis, kovas su lapitais ir kentaurais bei Trojos karą. Iš 92 reljefų grupuočių architravą tebepuošia tik 41.

Partenonas — "Mergelės {Atėnės} buveinė"

Partenonas ne tik prikausto lankytojo akis, bet ir jį savitai nuteikia. Architektūra yra statybos menas, erdvės apvaldymas — kūrimas vietos, kurioje malonu, gražu, gera būti. Partenonas, tiesa, yra graikų šventovė, bet ji kiekvienam Žemės vaikui maloni, graži, gera vieta. Tai liudija daugiaspalviai lankytojų veidai ir jų pagarbi laikysena. Nūdien į Partenoną galima tik pasižiūrėti. Prieiti ir paliesti neleidžiama. Šventovę saugo virvių tvora.

Nustebę stabtelime Propilajos kolonų angoje. Tai būdinga daugeliui Akropolio lankytojų. Lipant laiptais, girdėjosi daug klegesio. Betgi čia, priešais Partenoną, nuostaba nutildo. Kun. Vladas D. pasitraukia nuo žmonių į šoną ir tik žiūri ... Partenonas be stogo, kolonos amžių nudilintos, reljefai ir frizai dingę ... bet Partenonas ir nūdien žmogų prašnekina.

Partenonas yra V prieškristinio amžiaus — Graikijos aukso

amžiaus — architektūros šedevras. Tuomet Atėnai kūrė demokratinę imperiją, ėmė veržtis į išminties — filosofijos — aukštumas, steigė ne tik politines lygas Kikladų salyne, bet stengėsi išlaikyti ir nausėdijas Sicilijoje bei Apeninų pusiasalyje, taip pat varžytis su diktatūron linkusia Sparta dėl Graikijos. Atėnietis, vardu Periklis, buvo Atėnų politikas, karvedys, Partenono statytojas. 445 m. prieš Kristų Periklis sudarė su Atėnų varžove Sparta 30-ies metų paliaubas. Taika vyravo keturiolika metų. Periklis turėjo progą išpuošti Atėnus. Jam rūpėjo šventovės, menas, drama, muzika.

Šventovė sienų neturi — "permatoma". Pastato galuose erdvę paverčia vieta aštuonios dorėnų stiliaus kolonos, o iš šonų jų yra po septyniolika. Keturiasdešimt šešios 10 m kolonos stovi ant maždaug vieno metro aukščio platformos. Šventovės vidus apima cella — išorinėmis kolonomis atskirtą erdvę — ir vidinį kambarį, patį Partenoną, davusį vardą visai šventovei. Abiejuose šventovės galuose, išorinėje kolonadoje buvo priebučiai, o cella turėjo dvi eiles dorėniškų kolonų. Ant jų rėmėsi stogo sijos. Be to, jos dalijo šventovės erdvę į navas. Vakariniame pagrindinės navos gale stovėjo Athena Parthenos — Mergelė Atėnė. Kadaise — 1958 m. vasarą — dar buvo leidžiama įeiti į pačią šventovę. Tada mačiau tik vietą, kur stovėjo Atėnė. Beje, Atėnės statula buvo sunaikinta žiloje senovėje.

Bemaž tylėdami einame aplink Partenoną. Girdėti dažni sargų balsai, draudžiantys vogčiomis lįsti pro virvę arčiau prie Partenono. Rytiniame Akropolio gale yra belvederis. Ant jo matyti vėliavos stiebas su saulėje popiečio vėjuko laukiančia Graikijos vėliava. Radę laiptelius, lipame pasižvalgyti iš viršaus į dūstantį nuo oro taršos šiuolaikinį Atėnų miestą.

Partenonas istorijoje

Periklio Atėnai ir nūdien traukia žmones. Graikai didžiuojasi, kad net du milijonai turistų kasmet aplanko Akropolį su Partenonu. Būdinga, kad auksinį Periklio laikotarpį paruošė persų invazija. Maratonas, Termopilai, Salaminas ir Platėja — vietos, kuriose graikai būrėsi kovoti su "barbarais" persais, sutelkė graikus į epochinį kultūros ir civilizacijos proveržį. V-IV a. prieš Kristų davė graikams ir mąstytojų, ir dramaturgų, ir skulptorių, ir gydytojų: Eschilą, Sofoklį, Euripidą, Aristofaną, Fidiją, Heraklitą, Sokratą, Platoną, Aristotelį, Hipokratą ... Nors Periklio Atėnai ir buvo aplamdyti Peloponeso karuose su Sparta, tuomet gimęs kultūros ir civilizacijos proveržis liko gyvas.

Grįžtu prie Apaštalo Pauliaus žodžio atėniečiams jo garsiajame Areopago pamoksle: "Dievas gyvena ne rankų darbo šventyklose ir nėra žmogaus rankomis aptarnaujamas" (Apd 17,23-24). Betgi VI a. po Kristaus Partenonas buvo paverstas krikščionių šventove. Krikščionys pristatė apsidą jo rytiniame gale. O musulmonai turkai, užkariavę Graikiją, Partenoną pavertė mečete. Jie pridėjo jam minaretą. 1687 m. venecijiečiams užpuolus turkus Atėnuose, turkai panaudojo Partenoną kaip parako sandėlį. Sprogimas sunaikino dalį Partenono vidaus. Tik XVIII a. imta domėtis Partenonu. O po 1830 m., graikams atgavus laisvę, Partenonu imta ne tik domėtis, bet ir kruopščiai jį tyrinėti bei uoliai prižiūrėti.

Mudviejų laukia kelionė į Sounioną

Ant Akropolio būtų galima daug laiko praleisti. Neužtenka senovės likučius pamatyti, reikia į juos įsijausti. Einame Propilajos link šiauriniu Akropolio pakraščiu. Stabtelėjus šen ir ten prie žemo mūro, galima nuo čia matyti žemai ir Agorą, ir Areopagą, ir nūdien atstatytą Stoą — Stoginę. Prie Akropolio

mūro glaudžiasi kita šventovė, vardu Erechtejonas, statyta vėliau negu Partenonas, vietoj pirmojo kadaise persų sunaikinto Partenono. Erechtėjas buvo mitologinis Atėnų karalius. Pasak mito, jis įvedė Atėnės garbinimą. Erechtejono šventovės pietinė stoginė patraukia dėmesį, nes jos stogą laiko ant galvų šešios marmuro merginos — kariatidės. Tik viena ar dvi iš jų tėra autentiškos, o kitos — kopijos. Mat kariatidės yra labai branginamos ir laikomos muziejuose. Kurios jų tikros, iš tolo sunku pasakyti.

Prieš Erechtejono šventovę galima atpažinti senosios persų sunaikintos Atėnės šventovės pamatus, o kiek tolėliau prie mūrinės Akropolio sienos glaudžiasi jaunųjų Atėnės šventovės tarnaičių namo likučiai. Archeologai atpažino prie jų namo net kiemelį, kuriame jos žaisdavo! Tarnaitės turėdavo parengti Atėnei kas ketvirti metai naują apdarą. Akropolio lankymą baigiame tariamojo Atėnės kunigės namo griuvėsiuose.

Į Sounioną pas Poseidoną

Keliauti po Graikiją lengva ir patogu. Tai ne Sirija. Sounionas (Sounion) yra pajūrio kyšulys prie Egėjo jūros, maždaug 70 km į pietus nuo Atėnų. Kelionė autobusu patogi ir patraukli, nes vieškelis vingiuoja pajūriu. Vaizdai rėžte įsirėžia į atmintį. Dešinėje beribė Viduržemio jūra popiečio saulėje, o kairėje Atikos kalnai. Pajūrio kaimai ir miesteliai kuklūs, bet spalvingi.

Poseidono šventovė ant aukšto Souniono kyšulio buvo Atikos jūreivių šventa vieta ir gimtosios žemės simbolis: iškeliaujant į jūrų platumas paskutinis ženklas, grįžtant iš klajonių po jūras pirmutinis ženklas. Net Šatobrianas ir Baironas ant šventovės marmuro savo vardus įbraižė!

Poseidono — jūros dievo nebėra. Liko tik jūra. Vėjas šiaušia jos mėlyną veidą, neša nuo galvų apdangalus, taršo plaukus ... Kadaise, pasak graikų mitologijos, jis padėdavo Poseidonui šėlti. Tikėjimas tų, kurie čia statė Poseidonui šventovę, stebina. Gam-

tos jėgos ir aplinka sąlygoja žmogų, verčia nustebti ir stebėtis, pajusti ir patirti žmogiškos prigimties trapumą.

Atikos gamtovaizdis niūrus. Žemė kalnuota ir trapi. Tik brūzgynai, puošdamiesi geltonais žiedais, primena, kad ir niūrūs kalnai pažįsta pavasarį. Graikija yra pats kalnuočiausias Europos kraštas. Vos 25% jos paviršiaus tetinka žemės ūkiui.

Kelionė po klasikinę Graikiją

Iš Atėnų per Peloponesą į pietus, o iš Peloponeso keltuvu per Korinto įlanką į Tesaliją ... Kelionę pradedame pėsčiomis. Chat Tours turistinių paslaugų įstaiga netoliese. Išvykimas tik 8.30 valandą, bet mudviem smagu pasivaikščioti po Atėnus rytmečio vėsoje. Autobusą su užrašu "Klasikinė Graikija" randame bestovintį prie kontoros. Į vidų lipti dar neleidžia, nors jau laukia didokas būrys pakeleivių. Palengvėle būrys auga: vienus atveža Chat Tours autobusiukas, o kiti atvažiuoja taksiu. Didžiuma keleivių europiečiai — vokiečiai, prancūzai, anglai, — amerikiečių negirdėti. Stebina, kad bemaž visi įmetėję. Jauni žmonės klasikine Graikija nesidomi?

Išvykimas nudelsiamas. Gidė aiškina, kad laukiame vienos amerikiečių poros atvykstant iš oro uosto. Be to, sutariame, kad ji kalbės angliškai, nes anglų kalbą supranta beveik visi keleiviai. Anglų kalba yra nūdien lingua franca Europoje!

Pagaliau keliaujame į Peloponesą. Gidė paskelbia, kad sustosime Korinte. Eismas Atėnų mieste ryto metą tirštas. Tik po geros valandos ištrūkstame iš miesto glėbio.

Senovės Graikija pro autobuso langą

Kas kita važiuoti autostrada pajūriu. Kairėje judrus Pirėjo uostas, ryto migloje dunkso Salamino sala. Čia kadaise — 480 m. prieš Kristų — vyko lemtingas jūrų mūšis: mažutis graikų

laivynas (350 laivų) gynė Graikiją nuo milžiniško persų laivyno (1200 laivų) užpuolimo. Tai buvo trečias iš keturių svarbių Persų karų mūšių (500-449 m. prieš Kristų).

Sankirtis tarp Persijos imperijos ir Graikijos miestų valstybių prasidėjo su graikų pagalba Jonijos miestams, graikų nausėdijoms Mažojoje Azijoje, mėginančioms išsivaduoti iš persų. Anot *Persų karų* istoriko Herodoto, suteiktoji pagalba buvo per silpna. Jonijos graikų miestai liko pavergti. Bet persų karalius Darijus I panūdo nubausti Atėnus ir prisijungti Graikiją prie savo imperijos. Jo karvedys Mardonijus su didžiule kariuomene užėmė Trakiją ir Makedoniją 492 m. prieš Kristų, bet tuomet Atėnų nepasiekė, nes audra sunaikino jo laivus. Darijus nenurimo. Antrasis žygis nuvedė persus į Maratono lygumą, maždaug 32 km nuo Atėnų. Čia jie ruošėsi lemtingam mūšiui su Atėnais, bet buvo netikėtai Atėnų ir Platėjos miestų kariuomenės užpulti. Persų kariuomenė buvo gausi ir stipriai ginkluota, bet graikai, nors ir negausūs, kovojo už savo gimtąją žemę. Atėnai buvo prašę pagalbos iš Spartos, pasiųsdami bėgiką Feidipidą (Pheidippides), bet Spartos kareiviai nespėjo laiku pasiekti Maratono lygumos.

Beje, Feidipidas nubėgo į Spartą — 241 km (150 mylių) — per dvi dienas! Nūdien maratonas yra Olimpinių žaidynių programoje ir visas pasaulis rengia maratono lenktynes. Ir tarp lietuvių yra maratono entuziastų. Išeivijos lietuvis Rimas Prižgintas jau yra sėkmingai bėgęs maratoną keturiasdešimt devyniose JA valstijose! Jam yra likęs nebėgtas maratonas tik Delaware valstijoje, — nebėgtas, nes ši valstija nepajėgia rasti pakankamai vietos maratonui! Žinoma, šiuolaikinis maratonas yra kur kas trumpesnis — tik 42 km 195 m!

Maratoną aplankiau 1976 m. vasarą. Lyguma nūdien yra vešlūs laukai. Tik jos dalis tėra skirta Maratono mūšiui prisiminti. Paminklas priblokšia savo paprastumu: iš žemių supiltas apvalus trejeto metrų aukščio kauburys. Siauri laipteliai užlipti

į kauburio viršūnę. Po kauburiu persų ir graikų kaulų likučiai! Kauburį supa puošnūs medžiai, tarp jų — vienas kitas suolelis retiems lankytojams. Kai lankiau Maratono paminklą, buvo vakaras. Nors jūra ir yra žmonių nustumta bent keletą kilometrų, vakaro migla pamokė taksistą priminti man, kad naktį čia sunku surasti kelią.

Net ir po Maratono mūšio persai nenurimo. Darijus ketino surengti trečią žygį prieš graikus. Jam mirus, jo įpėdinis Kserksas I 480 m. prieš Kristų pasiekė Graikiją su milžiniška kariuomene ir laivynu. Nugalėjęs graikus prie Termopilų, užėmė Atėnus ir sunaikino Akropolio šventoves. Atėniečiai, rodės, pasitikėjo savo laivynu ir miesto negynė. Kai Kserksas I su savo laivynu ruošėsi švęsti pergalę vienoje Salamino salos pusėje, kitoje pusėje graikai ruošėsi juos užklupti. Ir užklupo!

Dafnių vienuolynas ir Eleusinas (Elefsis)

Gidė žininga. Be to, naudojasi istoriniais šaltiniais. Herodotas, Tukididas, Pausanijas jai lyg seni pažįstami. Būdama guvi gidė, mezga įdomias sąsajas. Pamažėle ima ryškėti išvykos bendrų domesys.

Vairuotojas sulėtina autobusą. Gidė mums susieja dvi vietoves: Dafnių vienuolyną — krikščionybę ir Eleusino vietovės — pagonių misterijų religiją. Dafnių vienuolynas stovi toje vietoje, kur kadaise prasidėdavo apeiginės eitynės į Eleusiną — gamtos atgimimo deivės Demetros šventovę. Demetra, pasak mus pasiekusių mitų, yra žemės deivė. Jos dukterį Persefonę pasivogė Požemio — Hado, mirusiųjų karalijos — dievas. Beliūdėdama Demetra užmiršta rūpintis žeme, augmenija vysta ir miršta. Kitiems Olimpo dievams įsikišus, Požemio dievas Persefonę grąžina motinai. Kadangi Požemyje būdama Persefonė valgė tenykštį valgį, užtat ji turi ten grįžti ir praleisti dalį metų. Tais metų mėnesiais, kai motina ir duktė būna drauge, žemėje džiu-

gu ir augmenija žydi. Žiemos mėnesiais Demetra liūdi savo dukters. Jos ieškodama, Demetra persirengia dukters auklės drabužiais ir gyvena Eleusino šventovėje, maždaug už dvidešimties kilometrų nuo Atėnų. Todėl nuo pat žilos senovės graikai kasmet rengdavo eleusinijas — eitynes su apeigomis iš Atėnų į Eleusiną Demetros gedulingai kelionei pakartoti ir Persefonės kelionei į Požemį bei jos džiaugsmingam grįžimui paminėti.

Ir Eleusino šventovės griuvėsius lankiau prieš keletą metų. Nustebau atradęs tarp Demetros ir Persefonės garbintojų Romos imperatorių Neroną. Jis save ten įamžino masyviu marmuro biustu. Atrodo, kad Romos imperijos viršūnės mėgo graikų misterijų religijas.

Bizantija ir Megara

Graikija, pusiasalis, tad turi daug pajūrio. Pajūris itin graži vieta. Kam yra tekę matyti Amalfi pajūrį Italijoje ar Big Sur palei Ramųjį vandenyną tolimuosiuose JAV vakaruose, tas gali įsivaizduoti Graikiją. Be to, autostradą puošia daugiaspalvių oleandrų krūmai.

— Dešinėje Megara! — atkreipia gidė dėmesį į didoką miestą prie autostrados atšlaitėse.

— Megara garsi tuo, — tęsia, — kad kadaise iš Megaros kaimo iškeliavo Byzas ir įsteigė graikų koloniją prie Bosforo, kurį mes, graikai, vadiname Konstantinopoliu, o turkai Stambulu.

— Nausėdija prie Bosforo turėtų vadintis Bizantija, — priduria su graikišku kuklumu.

Prie Korinto kanalo

Peloponesą su Graikijos pusiasaliu sieja šešių kilometrų pločio Korinto sąsmauka. Sąsmauką kerta kanalas, kuris sujun-

gia Adrijos jūrą su Sarono įlanka — Pirėjo uostu ir sutrumpina kelionę nuo Adrijos jūros į Pirėją maždaug 325 km. Pats imperatorius Neronas kadaise davė jam pradžią, įsmeigdamas lopetą į sąsmaukos žemę. Mat romėnai, iki tol tempę laivus sąsmauka, ieškojo patogesnio būdo gabenti gėrybėms iš Rytų. Betgi kanalas tebuvo užbaigtas kasti tik 1881-93 m.

Pervažiavę per kanalą, atsiduriame naujutėliame turistinių paslaugų centre. Graikija turi daug ką parodyti ir stengiasi patenkinti šiuolaikinius turistus. Viešbučiai, restoranai ir krautuvės. Gidė, iki šiol tekalbėjusi tik apie įžymybes šalia vieškelio, paskelbia priešpiečio programą.

— Esame Peloponese. Jau atvažiavome 80 km. Kanalui apžiūrėti ir pasinaudoti proga kojoms pamiklinti turite penkiolika minučių.

Pasižiūri į savo laikrodį ir primena pasitikrinti laikrodžius:

— Dabar 10.30 val. ryto. Turite penkiolika minučių. Neuždelskite.

Jaučiu, kad turime reiklią gidę kelionei po klasikinę Graikiją. Reikli, kaip kad reiklus Likimas — Moira!

Mudu nedelsdami grįžtame prie kanalo. Ant tilto daug eismo, bet abu šonai turi saugius takus pėstiesiems. Kanalas 23 m pločio, 6,3 km ilgio ir 8 m gylio. Tiltas 52 m virš vandens paviršiaus. Už keliolikos metrų geležinkelio tiltas. Žvalgomės į abu kanalo galus: Sarono įlanką rytiniame ir Korinto įlanką vakariniame gale. Sąsmaukos šonuose senovėje buvo uostai: Kenchrėja ir Lechėjumas. Iš jų laivai būdavo tempiami sąsmauka. Šiuo metu kanale jokio laivo. Tik Sarono įlankos pusėje vilkikai tempia laivą į kanalą. Kanalu praplaukti gali tik vidutinio dydžio laivai, o didesni ir nūdien turi plaukti, darydami vingį, aplink Peloponesą. Laivus kanalu per pusvalandį pertempia vilkikai.

Bėgte prabėga tos minutės. Ir mudu kone bėgte grįžtame prie autobuso.

Į Korintą

— Korintas už 10 km, — aiškina gidė. — Pirmiausia užsuksime į Naująjį, o tik tada važiuosime į Senąjį Korintą.

Naujasis Korintas gimė ir išaugo po 1858 ir 1928 m. žemės drebėjimų. Žemės drebėjimų baimė daro savo: bemaž visi Naujojo Korinto namai yra vienaaukščiai. Turėdamas uostą, geležinkelio stotį ir daug žemės ūkio gaminių įmonių, miestas atrodo judrus ir turtingas. Graikams būdinga namus dažyti baltai. Balta namų spalva, žali alyvmedžių sodai ir vynuogynai prie mėlynos Korinto įlankos prikausto akis.

Mes Naująjį Korintą tik pervažiuojame. Skubame į Senąjį. Senuoju Korintu mudu labiausiai domimės. Juk čionai Apaštalas Paulius atvyko iš Atėnų ir skelbė Gerąją Naujieną, "Jėzų Kristų, ir tą nukryžiuotą" (1 Kor 2,2), gyventojams miesto, garsaus savo prabanga ir palaidais papročiais. Čia jis ne tik skelbė Nukryžiuotąjį kaip "Dievo galybę ir Dievo išmintį" (1 Kor 1,24), bet ir pradėjo rašyti *Naująjį Testamentą: Pirmasis laiškas tesalonikiečiams* yra pirmasis krikščionių dieviškosios Dvasios įkvėpimu parašytas *Naujojo Testamento* raštas.

Mudu pasiekėmė Korintą iš Atėnų per dvi su puse valandos. Apaštalas galėjo arba atplaukti laivu į Kenchrėją, arba ateiti pėsčiomis per Korinto sąsmauką. Kiek jis užtruko kelionėje?

Archaia Korintos — Senasis Korintas nūdien yra tik mažas kaimas su Pilies kalnu — Akrokorintu fone. Mūsų autobusas įsiliejo į ilgoką autobusų eilę palei Apaštalo Pauliaus laikų Korinto griuvėsius.

Apaštalas Paulius Korinte

Apaštalas Atėnuose nesijautė kaip namie. Jis buvo žmogus iš Rytų ir jautė, kad išdidi Atėnų dvasia nėra atvira "Dievui, kuriam nėra negalimų dalykų" (Lk 1,37). Be to, jam rūpėjo

Makedonijos krikščionių bendrijos. Be abejo, prieš akis jam tebebuvo įtūžusi, jo tautiečių sukurstyta prieš jį ir jo krikščionių bendriją Tesalonikos minia. Nenuostabu, kad jis buvo išsiuntęs į Tesaloniką Timotiejų, norėdamas padrąsinti ten savo bendriją ir gauti iš jos žinių. Į Korintą iš Atėnų išvyko vienas.

Lukas *Apaštalų darbų* knygoje rašo: "Po viso šito Paulius ... nuvyko į Korintą. Čia jis sutiko vieną iš Ponto kilusį žydą, vardu Akvilas, su žmona Priskile, neseniai atsikėlusius iš Italijos. Mat Klaudijus buvo išleidęs įsakymą visiems žydams išsikraustyti iš Romos. Jis apsigyveno prie jų ir, kadangi mokėjo bendrą amatą, pasiliko ten ir ėmė darbuotis. Jie vertėsi palapinių audimu. Kiekvieną šabą Paulius kalbėdavo sinagogoje, įtikinėdamas žydus ir graikus" (Apd 18,1-4).

Senasis Korintas

Senojo Korinto senovė yra labai žila. Archeologai aptiko neolito — naujojo akmens amžiaus, 7000 metų senumo pėdsakus! Bet Korintas, į kurį atėjo Apaštalas Paulius, buvo gana jaunas. Mat 146 m. prieš Kristų Romos generolas Mumijus buvo Korintą visiškai sunaikinęs, o Julijus Cezaris 44 m. prieš Kristų jį vėl atstatęs. Atgimęs iš pelenų miestas, vardu Colonia Laus Julia Corinthiensis — Julijaus Korinto kolonija, buvo apgyvendintas kolonistais iš Italijos. Ilgainiui Korintą pamėgo ir patys graikai bei egiptiečiai, frigai, sirai ir žydai. Naujasis graikų–romėnų miestas tapo Achajos Romos prokonsulo buveinė. Tik senoji graikų kultūra ir civilizacija jame neatgimė. Sirai atsinešė lytines Baalo ir Aštartės garbinimo apeigas, romėnai žiaurumą ir gladiatorių spektalius, frigai Ačio ir Kibelės kultą, egiptiečiai Izidę ir Serapį, o Trakija davė Dioniso misterijos religiją. Kadaise Korintas buvo buvęs miestas Poseidono, jojančio su trišake ant delfino, dabar Korintas buvo paskirtas Pandemos Afroditei — Liaudies Afroditei, kuri buvo tik perrengta Rytų Aštartė. Seno-

vės geografas Strabonas aprašo Afroditės šventyklą, stovėjusią ant Akrokorinto kalno, su 1000 Afroditės kekšių. Užtat kai kurie Apaštalo Pauliaus laiškų aiškintojai prisegė Korintui Nuodėmės miesto vardą. Tiesa, Strabonas turi mintyje ne Julijaus Cezario atstatytą Korintą, bet Mumijaus sunaikintąjį. Betgi Afroditės kultas buvo paplitęs ir Apaštalo Pauliaus laikais. Atrodo, kad ir "korintietė mergina" buvo prostitutės eufemizmas, o girtas korintietis ir bon vivant buvo mėgstamas teatro scenos personažas. Abiejų uostų smuklėse ir viešuosiuose namuose telkdavosi jūreivių pasaulio padugnės. Kai Apaštalas Paulius, rašydamas *Laišką romiečiams* čia, Korinte, juodomis spalvomis nupiešė pagonijos dorovinį aklagatvį, turbūt turėjo tai prieš akis. O vis dėlto Korintą jis labiau mylėjo negu Atėnus, nes didžioji kliūtis Gerajai Naujienai nėra žmogaus prigimties trapumas, bet jo išdidi dvasia. Apaštalas tai buvo patyręs Atėnuose ir Korinte: " ... kur buvo pilna nuodėmės, ten dar apstesnė tapo malonė" (Rom 5,20).

Lankome senąjį Korintą

Prie įėjimo į atkastus Korinto griuvėsius, mažame muziejuje, išdėstyta daug aptiktų radinių iš romėnų laikotarpio. Lauke stovi graikų kolonų — dorėnų, jonėnų ir korintiškojo tipo pavyzdžiai. Griuvėsių šerdį sudaro Agora — romėniškoji prekyvietė. Dabar ji nei kolonų, nei krautuvėlių šonuose nebeturi. Tik pamatus ir aslą gali atpažinti. Romėnai, atstatydami Korintą, palaidojo keletą anksčiau sugriautų pastatų miesto centre. Tačiau daugumą pastatų tik atstatė. Agoros šone tebestovi dalis bema — pakopos teismui ir kalbėtojams sueigų metu. Šiauriniame griuvėsių šone dar žymu romėniškųjų vartų — Propilajos pamatai ir marmuriniai laiptai. Iš čia ėjo gatvė į Lechėjumo uostą. Platūs ir nuožulni laiptai rodo, kad gėrybės iš uosto nebuvo vežamos, bet gabenamos ant mulų nugaros. Stebina šali-

gatviai abiejuose gatvės šonuose.

Einu dešiniu gatvės šonu Lechėjumo link dar gana gerai išsilaikiusiu šaligatviu. Gidė, pasinaudodama II kristinio amžiaus keliautojo ir geografo Pausanijo knyga *Graikijos aprašymas*, atkreipia dėmesį į Euriklo pirtį, vieno spartiečio dovaną Korintui. Už pirties slypi viešos išvietės, o pirties šonuose tebestovi smuklių pamatai su didžiuliais molio puodais įvairių rūšių vynui. Atrodo, kad senovėje stiklo buteliai vynui buvo retenybė, vyravo vynmaišiai ir moliniai ąsočiai. Be to, palei abu gatvės šonus tebesirikiuoja romėniškų krautuvėlių pamatai.

Grįžtame vėl į Korinto Agorą. Dešinėje ant uolėtos terasos stovi septynios iškilios dorėniško stiliaus Apolono šventovės kolonos. Šventovė iš VI a. prieš Kristų. Gidė duoda mums penkiolika minučių paklajoti vieniems po griuvėsius. Šiek tiek tolėliau į vakarų pusę nuo Apolono šventovės užtinkame Glauko šaltinio namelį uoloje su penketu kambarėlių. Vanduo nūdien nebetrykšta, bet viena kita drąsuolė žolė uolėtos aslos plyšiuose liudija, kad kažkur apačioje esama vandens.

Mane domina bema — pakopa sueigoms ir teismui — Agoroje. Apie ją rašo Lukas *Apaštalų darbuose:*

> Galionui būnant Achajos prokonsulu, žydai visi kaip vienas sukilo prieš Paulių, nusitempė jį į teismą {prie bemos} ir ėmė skųsti: "Šitas žmogus įkalbinėja žmonėms garbinti Dievą Įstatymui priešingu būdu". Pauliui besirengiant kalbėti, Galionas tarė žydams: "Jei tai būtų koks nusikaltimas ar piktas darbas, aš, žydų vyrai, deramai ir kantriai jūsų paklausyčiau. Bet kai kyla ginčas apie mokymą, vardus bei jūsų Įstatymą, spręskite jūs patys; tokių dalykų teisėjas būti nenoriu". Ir pavarė juos iš teismo {nuo bemos}. Tada visi graikai užpuolė sinagogos vyresnįjį Sosteną ir teismo akyse {prie bemos} jį sumušė. Galionas į tai nekreipė dėmesio (Apd 18,12-17).

Galionas buvo Achajos prokonsulu 52-53 m. po Kristaus. Šis Apaštalo Pauliaus susitikimas su Romos imperijos pareigūnu Korinte yra istorinis įvykis, duodantis raktą daug kam paaiškinti, ir padeda sudaryti Apaštalo veiklos chronologinius metmenis.

Korinto žydų bendruomenė ir Apaštalas Paulius

Atėnuose Apaštalui Pauliui nebuvo jauku. Nesėkmingos pastangos prakalbinti atėniečius vardu Dievo Kūrėjo, nugalinčio mirtį Prisikėlimu, jį suglumino. Atėnai jam buvo šalti, nes atėniečių pomėgis aptarti tiesą, gėrį ir grožį buvo pernelyg atsajus. Nenuostabu, kad atėniečiai ieškojo atgaivos širdžiai misterijų religijose, tragedijos ir komedijos spektakliuose. Apaštalas Paulius buvo širdies žmogus, — širdimi galvojo, širdimi ir apsisprendė. Širdis jam sakė daugiau negu galva.

Korintas Apaštalą Paulių patraukė gausia jo tautiečių bendruomene. Be to, Korintas, Achajos — romėnų Graikijos provincijos — sostinė, buvo geras ryšių su pačia Roma bei vakarine Romos imperijos dalimi mazgas. O tai Apaštalui buvo svarbu, nes jam rūpėjo prakalbinti visą Romos imperiją Žinia iš tikrojo Dievo. Žydų Atėnuose, rodos, Apaštalas Paulius nesutiko. Pasak Filono, žydai gyveno geriausiose Peloponeso vietose, o gausiausia žydų bendruomenė buvo susitelkusi Korinte. Spėliojama, kad Apaštalas Korinte atrado 20 000 tautiečių bendruomenę.

Savo laimei, turime du nešventraštinius šaltinius, kurie padeda visapusiškiau susipažinti su Apaštalo Pauliaus darbuote Korinte. *Apaštalų darbuose* skaitome, kad Apaštalas, atvykęs į Korintą, sutiko tautietį, vardu Akvilas, ir jo žmoną Priskilę, neseniai atkeliavusius iš Romos (žr. Apd 18,1-3). Taigi Apaštalo atvykimas į Korintą bemaž sutampa su Akvilo ir Priskilės atkeliavimu ir imperatoriaus Klaudijaus neseniai paskelbtu potvarkiu, išvarančiu žydus iš Romos. Tai nebuvo pirmas sykis, kai romėnai

ėmėsi priemonių prieš žydus savo sostinėje. Jau Tiberijus, valdęs tarp 14-37 m. po Kristaus, buvo ištrėmęs juos iš Romos į Sardiniją. Klaudijaus valdymo pradžioje žydai turėjo gana daug laisvės Romoje, tačiau ilgainiui ir Klaudijus išvarė žydus iš Romos. Svetonijus, romėnų istorikas, tai aprašo savo veikale *Klaudijaus gyvenimas*: "Žydus, sukėlusius pernelyg didelį sąmyšį dėl kažin kokio 'Chrestos', jis išvarė iš Romos". Tai įvyko devintaisiais Klaudijaus valdymo metais, tarp 49 m. sausio ir 50 m. sausio. Taigi Akvilo ir Priskilės atkeliavimo iš Romos ir Apaštalo Pauliaus atvykimo iš Atėnų data turi nešventraštinį liudijimą.

Apaštalų darbuose minimas Achajos prokonsulas Galionas yra svarbus šventraštinis šaltinis Apaštalo Pauliaus veiklos chronologijai. Kaip jau užsiminta, Korinto žydai nutempė Apaštalą Paulių į teismą pas Galioną prie bemos agoroje (žr. Apd 18,12-17). Antrąjį nešventraštinį liudijimą archeologai aptiko viename paminkliniame Delfų įraše. Jis liudija, kad Galionas buvo Achajos prokonsulu tuo metu, kai Apaštalas Paulius kalbino Korinto žmones Žinia apie Jėzų Kristų. Delfų įraše skaitome:

> Cezaris Klaudijus, Tiberijus Augustas Germanikas ... dvyliktaisiais savo valdymo metais, paskelbtas imperatoriumi dvidešimt šeštą kartą, ... siunčia pasveikinimą Delfų miestui ... , {susijusį su} Lucijaus Junijaus Galiono, Achajos prokonsulo, atsiųstu pranešimu ...

Dvyliktieji Klaudijaus valdymo metai buvo nuo 52 m. sausio 25 iki 53 m. sausio 24 d. Paskelbimų imperatoriumi ištakos būdavo Romos imperatoriaus ar jo pareigūnų pergalės. Dvidešimt šeštasis Klaudijaus paskelbimas imperatoriumi įprasta datuoti 52 m., t.y. tuo metu, kai Klaudijus siuntė pasveikinimą, susijusį su pranešimu, kurį atsiuntė Galionas. Delfų įrašas leidžia manyti, kad Galionas jau kurį laiką buvo buvęs Achajos prokonsulu. Taigi žydų užpuolis prieš Apaštalą Paulių galėjo įvykti anksčiau-

siai 51 m. pavasarį, vėliausiai 52 m. pavasarį. Apaštalas Korinte išbuvo aštuoniolika mėnesių.

Korinte Apaštalas sutinka Akvilą ir Priskilę

Nežinia, ar Akvilas ir Priskilė, du Apaštalo Pauliaus tautiečiai, imperatoriaus Klaudijaus potvarkiu išvaryti iš Romos, jau buvo krikščionys, kai jie pasikvietė Apaštalą pas save. Nūdien už senojo Korinto griuvėsių slypinčioje šventovėje aptinku šv. Akvilo paveikslą — ikoną. Jis, kaip ir visi šventieji graikų ikonografijoje, stilizuotas. Veidas švyti ramiu gerumu, o rankos judesys lyg kviečia užeiti ir pasižmonėti. Kadaise jis ar ji — Priskilė — pakvietė iš Atėnų atkeliavusį dulkiną Apaštalą užeiti ir atsigaivinti.

Gidė, baigusi rodyti Korinto griuvėsius, pasiūlo penkiolika minučių vieniems paklajoti arba aplankyti atminų krautuves ir vertelgas. Kun. Vladas D. dėmesingai apžiūrinėja teismo platformą — bemą — ir dar kartą nužingsniuoja prie Apolono šventyklos.

Korintas buvo Romos imperijos didmiestis. Sakoma, kad miestas turėjo ketvirtį milijono gyventojų. Nūdien atkasta tik jo dalis. Kur galėjo gyventi Akvilas ir Priskilė? Juk pas juos apsigyveno Apaštalas ir, mokėdamas bendrą amatą — austi palapines, ten darbavosi.

Kur pilna nuodėmės, ten dar apstesnė malonė

Apaštalas, rašydamas laišką Romos krikščionims Korinte, išsitaria: " ... kur buvo pilna nuodėmės, ten dar apstesnė tapo malonė" (Rom 5,20). Apaštalas Korinte su Žinia apie Jėzų Kristų nesikreipė į miesto vadovus, filosofus, kilminguosius, bet į paprastus žmones — uostų darbininkus, vergus, amatininkus ir didmiesčio darbininkus. Čia Apaštalas sukūrė krikščionių ben-

druomenę, kuri garsėjo Dvasios dovanomis. Korintas — Afroditės miestas — buvo atviras Apaštalo skelbiamam nukryžiuotajam Jėzui, "kuris žydams yra papiktinimas, pagonims — kvailystė. Bet pašauktiesiems — tiek žydams, tiek graikams — mes skelbiame Kristų, kuris yra Dievo galybė ir Dievo išmintis" (1 Kor 1,23-24).

Lukas *Apaštalų darbuose* pasakoja: "Kiekvieną šabą Paulius kalbėdavo sinagogoje, įtikinėdamas žydus ir graikus. ... liudydamas žydams, kad Jėzus yra Mesijas {Kristus}" (Apd 18,4-6). Sinagoga ir ir savaitinis šabo šventimas sudarė Apaštalui progą prašnekinti Dievo vardu savo tautiečius. Liudijimas, kad Jėzus yra Dievo Kristus, sudaro krikščioniškojo skelbimo šerdį. Nežinia, kaip ilgai Apaštalas mokė apie Jėzų Kristų sinagogoje. Be to, neturime nei tikslių žinių apie vietą, kur stovėjo ta sinagoga, kurioje jis kas šabas lankėsi. Tiesa, papėdėje laiptų, kuriais pasiekiami vartai į agorą iš Lechėjumo kelio, buvo aptiktas didžiulis tašytas akmuo, kadaise tarnavęs kaip durų sąrama, su dalimi graikiško įrašo "Žydų sinagoga" — "{syna}GOGE EBR{aion}". Įrašas iškaltas nerūpestingai, tik septynios raidės tėra įskaitomos, nes sąramai trūksta abiejų šonų. Spėliojama, kad šis įrašas ir sinagoga, kurią jis ženklino, nėra iš Apaštalo amžiaus. Be to, buvo aptikta teatro griuvėsiuose kolonos galva su iškaltomis trimis menoromis — septynšakėmis žvakidėmis. Bet ir šį radinį archeologai priskiria vėlesniam laikotarpiui. Nūdien abu radiniai yra Korinto muziejuje. O kur buvo ta sinagoga, taip ir nežinome.

Apaštalas Paulius laimėjo nukryžiuotąjam Kristui Stepono šeimą. Steponas buvo žydų konvertitas. Apaštalas jo šeimą vadina "Achajos pirmatikiais" (1 Kor 16,15). Stepono šeima pasekė du kiti garbingi vyrai — Fortūnatas ir Achaikas (žr. 1 Kor 16,17). Apaštalas laimėjo Kristui ir romėnų nausėdijos narį Titą Justą. Bet Apaštalo nukryžiuotojo Mesijo skelbimas ir sėkmė sukėlė žydų bendruomenės nepasitenkinimą. Turtingi žydai pirkliai

ir bendruomenės šulai didžiavosi savo tauta ir Mesijo laukimu. Apaštalas Paulius, jų galvosena, buvo išsišokėlis, nes skelbdamas Mesiją, mirusį ant kryžiaus gėdinga nusikaltėlio mirtimi, dergė tūkstantmetę žydų Mesijo viltį ir sėjo nesantaiką tarp savo tautiečių. Vieną šabą sinagogoje kilo tikra audra. Lukas *Apaštalų darbuose* rašo: "Jiems nesiliaujant prieštarauti ir piktžodžiauti, {Paulius} nusipurtė drabužius ir tarė: 'Jūsų kraujas tekrinta ant jūsų galvų! Aš nekaltas ir nuo šiol eisiu pas pagonis'. Ir, pasitraukęs iš ten, persikėlė į vieno dievobaimingo vyro, vardu Titas Justas, namus, buvusius šalia sinagogos" (Apd 18,6-7). Korinto žydų bendruomenė pasidalijo. Kai kurie jų sekė paskui Apaštalą Paulių į Tito Justo namus. Net sinagogos seniūnas Krispas su visais savo namiškiais įtikėjo Viešpatį. Pats Apaštalas pakrikštijo Krispą ir jo šeimą (žr. 1 Kor 1,14). Išvarytas iš sinagogos, Apaštalas Paulius skyrė savo dėmesį pagonims. Nukryžiuotasis Mesijas, — Dievo Sūnus žmogaus kančioje ir nerime, — atrodantis žydams papiktinimas, o graikams kvailystė, Apaštalui buvo: "Dievo kvailybė išmintingesnė už žmones ir Dievo silpnybė galingesnė už žmones" (1 Kor 1,25).

Savo *Laiške korintiečiams* Apaštalas rašys: "Tik pažvelkite, broliai {ir seserys}, kas gi jūs, pašauktieji, esate? Žmonių akimis žiūrint, nedaug tarp jūsų tėra išmintingų, nedaug galingų, nedaug kilmingų. Bet Dievas pasirinko, kas pasauliui atrodo kvaila, kad sugėdintų išminčius. Dievas pasirinko, kas pasauliui silpna, kad sugėdintų galiūnus. Ir tai, kas pasaulio akims — žemos kilmės, kas paniekinta, ko nėra, Dievas pasirinko, kad niekais paverstų tai, kas laikoma kažin kuo, — kad joks žmogus negalėtų didžiuotis prieš Dievą. Jo dėka ir jūs esate Kristuje Jėzuje, kuris Dievo valia mums tapo išmintimi, teisumu, pašventimu ir atpirkimu, kad, anot Rašto, kas giriasi, girtųsi Viešpačiu" (1 Kor 1,26-31).

Erastas, miesto iždininkas ... (Rom 16,23)

Tarp įdomių radinių Korinte, mažoje aikštelėje netoli teatro, gatvės grindinyje archeologai aptiko marmuro gabalą su įrašu "Erastus pro aedilitate s{ua} p{ecunia} stravit", t.y. "Erastas {... iždininkas ... } savo lėšomis išgrindė". Raidės gilios, kadaise buvusios pagražintos bronzos inkrustacija, praeivių kojų nudilintos ... Šis grindinys yra iš Apaštalo Pauliaus laikų. Kadangi Korintas buvo Romos imperijos didmiestis, rišlu manyti, kad jo iždininkas turėjo būti įtakingas ir turtingas žmogus.

Apskritai Korinto pagonys buvo atviresni Apaštalo Žiniai apie Dievą, sutaikinusį Kristuje su savimi pasaulį, negu jo tautiečiai. Jie Apaštalo nelaikė išsišokėliu, bet Dievo pasiuntiniu, ir įtikėjo, kad "kas yra Kristuje, tas yra naujas kūrinys. Kas buvo sena — praėjo, štai atsirado nauja" (2 Kor 5,17).

Protas ir tikėjimas: dvi išmintys

Graikai mėgo proto išmintį. Mokslų pomėgis ir filosofija — "išminties meilė" — padarė graikus Žemės pirmūnais. Jie protu drįso žengti už žmogiškos būklės ribų. Betgi būdinga, protą pančiojo Ananke — Būtinybė ir Moira — Likimas. Net Olimpo dievai tai jautė ir patyrė. Gėrimės graikų drąsa veržtis ir kurti, bet jaučiame jų savipratoje liūdesį ir tragizmą. Graikai mokėjo juoktis pro ašaras, — komedija buvo jų teatro repertuare, — tačiau jie sukūrė ir tragedijos žanrą, — įžvalgos į gyvenimo dramą ieškojo ir mokėsi teatre. Nūdien einama į teatrą gražiai laiko praleisti, pasigrožėti ir susipažinti su kultūros laimėjimais, o graikai ėjo į teatrą pasimokyti ir išgyventi žmogaus tragizmą.

Žydai kultūros nekūrė. Kultūrą ir civilizaciją jie skolinosi iš kaimynų. Jų genijus buvo tikėjimas vienu ir vieninteliu Dievu — Kūrėju bei istorijos Viešpačiu — ir žmogaus orumu — buvimu Dievo paveikslu ir panašumu. Žydų tikėjimo išminties nepančio-

jo Ananke — Būtinybė, nes jie tikėjimu pažino visagalį ir mylintį Dievą Kūrėją ir jautėsi šaukiami mylėti save ir dalyvauti istorijos Viešpaties rūpinimesi pasauliu. Būdinga, kad *Senasis Testamentas*, nors ir gyvenimiškai pasakoja apie žmogaus dužlumą — tragizmą, tragedijos nekuria. Priešingai, nuolat "grįžta" prie Dievo, nes jis išgano teisdamas ir teisia išganydamas. Žydai tikėjo Dievą, kurio teismus jie patyrė istorijoje.

Apaštalas Paulius buvo giliai tikintis žydas — "aštuntą dieną apipjaustytas, kilęs iš Izraelio tautos, Benjamino genties, žydas iš žydų, įstatymo tiksliai besilaikantis fariziejus ... " (Fil 3,5). Buvimą žydu jis laikė pirmenybe, tačiau "dėl Kristaus" ją sakosi palaikęs "nuostoliu" (Fil 3,7). Jam tikėjimas yra išgyvenimas, kuriuo žmogus suvokia Žinios apie Kristų padarinius ne vien ausimis bei lūpomis, bet visa širdimi. Šis išgyvenimas prasideda "klausymusi" Žinios, arba žodžio, apie Kristų ir jo išganantį Artumą. Šis klausymasis reiškiasi "tikėjimo klusnumu" — pripažinimu širdimi, kad žmogui "Jėzus yra Viešpats". Tikėjimo klusnumas, suvoktas širdimi Jėzuje Viešpatyje, atveria žmogui duris į Dievo išminties akiračius, kurių žmogus vien protu negali pasiekti. "Širdimi priimtas tikėjimas veda į teisumą" — į Dievo rūpinimąsi žmogumi (Rom 10,10).

Autobusas veža iš Korinto, bet liekuosi su Apaštalu

Gidė pereina per autobusą, skaičiuodama kelionės bendrus. Visi!

— Sustosime Mikėnuose pas Agamemnoną. Tada į Nauflioną — į viešbutį pietų, — paaiškina.

Iš Korinto išvažiuojame. Nors ir vežamas vingiuotu ir siauru Peloponeso vieškeliu, vis liekuosi su Apaštalu. Juk Korinte jis parašė pirmąjį savo laišką — pirmąją *Naujojo Testamento* knygą! "Paulius, Silvanas ir Timotiejus tesalonikiečių bendrijai Dieve

Tėve ir Viešpatyje Jėzuje Kristuje" (1 Tes 1,1). Tai įvyko maždaug praėjus dvidešimčiai metų po Jėzaus Kristaus Prisikėlimo.

Lukas rašo, kad iš Makedonijos pas Apaštalą į Korintą atvyko Silvanas ir Timotiejus (žr. Apd 18,5). Tai turėjo būti smagi diena Apaštalui, nes jis buvo pasiuntęs juos į Tesaloniką po to, kai jam iš ten teko išbėgti dėl žydų sukelto sąmyšio prieš jį (žr. Apd 17,1-10). Apaštalui rūpėjo sužinoti, kaip einasi jo jaunutei bendrijai Tesalonikoje. Silvanas ir Timotiejus atnešė Apaštalui gerą žinią.

Tesalonikiečiai nepabūgo persekiojimo ir liko ištikimi. Tai atspindi jiems rašytas Apaštalo laiškas: " ... jūs ne tik pasidarėte mūsų ir Viešpaties sekėjai, priėmę žodį didžiame suspaudime su Šventosios Dvasios džiaugsmu, bet ir tapote pavyzdžiu visiems Makedonijos bei Achajos tikintiesiems. Mat iš jūsų pasklidęs Viešpaties žodis pagarsėjo ne tik Makedonijoje bei Achajoje, bet jūsų tikėjimas tapo žinomas visur, ir mums nebereikia apie tai kalbėti" (1 Tes 1,6-8).

Pirmieji krikščionys ir mirtis

Kelios krikščionių šeimos Tesalonikoje buvo patyrusios artimųjų mirtį. Kodėl taip atsitiko? Mat jie buvo laukę šlovingosios dienos, kai Viešpats turėjo sugrįžti švęsti pergalės prieš Dievo priešus. Mirę artimieji nebegalės dalyvauti šioje šventėje. Tesalonikiečiai ypač rūpinosi dėl Paruzijos — Atėjimo dienos. Viešpats Jėzus buvo pažadėjęs greitai sugrįžti. Vieni bandė apskaičiuoti kiek įmanoma tiksliau Atėjimo dieną ir valandą, o kiti ieškojo visur Atėjimo ženklų. Eidami iš namų į namus, jie skelbė, kad dirbti nėra reikalo, nes užtenka laukti. Daugelis dėl tokių kalbų metė darbą, tapo vargšais ir našta kitiems. Tesalonikiečiai nebuvo supratę Apaštalo mokymo apie Viešpaties Atėjimo dieną.

Tesalonikiečiai neabejojo prisikėlimu. Apaštalas būtų jiems

kitaip atsakęs. Jiems rūpėjo prisikėlimas artimųjų, užmigusiųjų Viešpatyje. Jiems atrodė, kad jie yra nuskriausti, nes numirė prieš Atėjimo dieną.

Naujojo Testamento pradžia

Mes turbūt pradėtume *Naująjį Testamentą* iškilmingu įvadu ar net sakiniu "Pradžioje buvo Žodis ... ", bet Apaštalas Paulius, įkvėptas Dievo žodžio autorius, jį pradėjo kukliai padiktuodamas: "Paulius, Silvanas ir Timotiejus tesalonikiečių bendrijai ... Malonė jums ir ramybė!" (1 Tes 1,1).

Autobusas kyla vieškeliu į kalvą. Vėl matau turistų pilnus Korinto griuvėsius. Kadaise ten buvo rašomas *Pirmasis laiškas tesalonikiečiams.* Ar nepriminė Silvanas Apaštalui, kad tai yra Pauliaus laiškas, todėl kitų vardai neturėtų būti minimi? Būdinga, kad Apaštalas laišką diktavo visų vardu, nes tesalonikiečiai buvo jiems visiems brangūs. Jaunųjų bendradarbių įtraukimas buvo būdingas Apaštalo kuklumo ir geraširdiškumo požymis. Vienšiame pirmajame laiške įvardis "mes" vartojamas šešiasdešimt penkis kartus norint parodyti, kad Silvanas ir Timotiejus buvo Apaštalo bendradarbiai steigiant Tesalonikos bendriją. "Mes visuomet dėkojame Dievui už jus visus, prisimindami jus savo maldose, nuolat minėdami mūsų Dievo ir Tėvo akivaizdoje jūsų tikėjimo darbus, meilės pastangas bei vilties ištvermingumą dėl mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus" (1 Tes 1,2-3). Trys žodžiai — tikėjimas, meilė, viltis — aptaria krikščionio laikyseną ir esmę gyvenime.

Korinto jau nebesimato. Skaitau toliau *Pirmąjį laišką tesalonikiečiams.* Daug kartų skaitytas. Bet dabar jis patrauklesnis ir lyg suprantamesnis. Manau, kad ir Baranausko *Anykščių šilelis,* skaitomas Anykščiuose, dar labiau užburtų skaitytoją!

Antrasis Kristaus atėjimas

Antrasis Kristaus atėjimas yra pagrindinė *Pirmojo laiško tesalonikiečiams* tema. Dvi laikysenos pakaitomis paimdavo viršų pradinėje Krikščionių Bendrijoje: laukti visapusiško Dievo karalystės įkūrimo ir gyventi dabartyje kiek galima sąmoningiau išganymo malone per Šventąją Dvasią. Pirmoji laikysena turėjo savo ištaką Izraelio bendrijoje, o antroji buvo Krikščionių Bendrijos aistra.

Betgi abi laikysenos Krikščionių Bendrijoje sėmėsi jėgos iš Jėzaus, kuris sąmoningai skelbė Dievo karalystę esant dabartyje ir pažadėjo atbaigti Karalystę Antruoju Atėjimu, teisdamas pasaulį. Tesalonikiečiai krikščionys dėjo kirtį ant Antrojo Atėjimo, — jie laukė tuojau pat ateisiančios Teismo dienos. Jų besaikis susirūpinimas ateitimi pastatė į pavojų jų dabartį ir padarė gyvenimą žemėje tuščią ir bevertį.

Apaštalas Paulius turėjo omenyje Jėzaus žodžius apie jo Antrąjį Atėjimą. Jėzaus mokymas, o ypač apie Antrąjį Atėjimą, turėjo dvigubą išsipildymą: tiesioginį ir atokų, arba laikiną ir amžiną. Apaštalas nežinojo nieko apibrėžto apie tiesioginį Jėzaus žodžių išsipildymą nei nuvokė, kaip arti ar kaip toli Antrasis Atėjimas galėtų būti. Jam buvo aišku: tiek apaštalai, tiek tikintieji nežinojo, ar galas ateis rytoj, ar tik po tūkstančio metų. Skaitant jo laišką, susidaro įspūdis, kad jis manė, jog tiesioginis išsipildymas įvyks tuojau pat. Jis rašė korintiečiams iš Efezo: "Sakau jums, broliai {ir seserys}: laikas trumpas! Belieka tiems, kurie turi žmonas {ar vyrus}, gyventi, tarsi jų neturėtų, ir kurie verkia, tarsi neverktų, ir kurie džiaugiasi, tarsi nesidžiaugtų, ir kurie perka, tarsi neįsigytų, ir kurie užsiėmę pasaulio reikalais, — kaip neužsiėmę. Nes šio pasaulio pavidalas praeina" (1 Kor 7,29-31).

Būdinga, kad Apaštalas Paulius pabrėždavo pirmiausia "buvimą Kristuje" ir tik tada aiškindavo savo mokymą apie Antrąjį

Kristaus Atėjimą. Jo "buvimo Kristuje" etiką galima glaustai aptarti kaip iššūkį: Tapk tuo, kas jau esi! Krikščionio pašaukimas gyvenime yra buvimas sukristintu Dvasios jėga.

Šiuolaikinis žmogus ir pasaulio galas

Žvelgdami atgal į krikščionybės istoriją, pastebime įdomų reiškinį. Šimtmečiams artėjant prie galo, reiškiasi domesys pasaulio galui. Toks domesys itin ryškus XX šimtmečiui artėjant prie galo, nes jis veda ir prie II tūkstantmečio pabaigos. Ekologai kalba apie apipešiotą Žemę, sociologai ir politikai — apie "negalimybę" valdyti šiuolaikinio miesto ar valstybės, psichologai skundžiasi, kad jaunimas "nenori suaugti" ... Ir tarp krikščionių yra grupių, laukiančių Atėjimo — pasaulio galo ... Jos patraukia prie savęs ne vieną, norintį pasiruošti Atėjimui — pasaulio galui. Jų gausu JAV tolimuosiuose vakaruose — Aidaho, Montanos, Kalifornijos valstijose. Statomos požeminės buveinės, norint apsisaugoti nuo pasaulio galo katastrofos, laukiama ant kalvų, kad atėjęs Kristus paimtų ...

Tesalonikiečiai buvo pirmieji krikščionys entuziastai, laukę Atėjimo. Apaštalas Paulius savo laišku grąžino jiems pusiausvyrą: "Dėl laiko ir valandos, broliai {ir seserys}, nėra reikalo jums rašyti. Jūs patys gerai žinote, kad Viešpaties diena užklups lyg vagis naktį. Kai žmonės kalbės: 'Gyvename ramiai ir saugiai', tada juos ištiks netikėtas žlugimas, tarytum gimdymo skausmai nėščią moterį, ir jie niekur nepabėgs" (1 Tes 5,1-3).

Taip Apaštalas Paulius kalbėjo apie Atėjimą ir mokė būti jam pasiruošusius. Šiuolaikiniam žmogui kelia rūpestį pasaulio galas, o Apaštalas kalbėjo ir mokė savo krikščionis būti pasiruošusius džiugiam susitikimui su Kristumi, kuris visapusiškai įgyvendins Dievo užmojį Kūrinijai.

Apaštalui būdinga drąsinti krikščionį: " ... jūs, broliai {ir seserys}, neskendėkite tamsoje, kad toji diena jūsų neužkluptų

lyg vagis. Juk jūs esate šviesos vaikai, dienos vaikai ... Todėl nemiegokime kaip kiti, bet budėkime ir būkime blaivūs! Mat kas miega, miega naktį, ir kas pasigeria, pasigeria naktį. O mes, priklausydami dienai, būkime blaivūs ir dėvėkime tikėjimo bei meilės šarvus ir išganymo vilties šalmą. ... Todėl guoskite ir stiprinkite vieni kitus, kaip jūs ir darote" (1 Tes 5,4-11).

Tiesa apie užmiegančiuosius ...

Kai kurie tesalonikiečiai, regis, manė, kad žmogus po mirties bus be sąmonės, — mirtis, jų manymu, yra sielos miegas, iš kurio nebepabundama. Todėl jie sielojosi, kad jų mirusieji nebegalės dalyvauti džiugioje gyvenimo pilnatvėje — Kristaus Atėjime.

Mirusiųjų likimas kėlė nevilčių ir nežinią pagonims. Ir žydai, ir pagonys kalbėjo apie mirtį kaip miegą. Apaštalui Pauliui mirtis buvo užmigimas amžinu miegu tik žiūrint žmonių akimis. Dievo akimis, mirtis vedė į tikresnį gyvenimą negu gyvenimas žemėje, — gyvenimą "Kristuje".

Katakombų įrašai šią tiesą liudija glaustu "Vivas in Deo, in pace, in aeternum" — Gyvenk Dieve, ramybėje, amžinai! Apaštalui Pauliui žmogaus būklė po mirties nebuvo tik šio gyvenimo atspindys — vakaro žara, bet naujas gyvenimas "Kristuje" — buvimas "su Viešpačiu". Todėl mirtis yra bejėgė prieš ją nugalėjusį Kristų ir prieš Kristuje "užmiegančiuosius". Apaštalas Paulius primena savo tesalonikiečiams, kad jie pamiršo ir tai, jog "užmigusieji Kristuje", jam atėjus, dalyvaus visuotiniame mirusiųjų prisikėlime.

"Dievui nėra negalimų dalykų!" Dievas, kurio Žinią apie išganymą skelbė Apaštalas Paulius, yra staigmenų Viešpats. Visatos kūrimas "iš nieko", žmogaus laisvė, drąsa būti žmogumi duobėtame gyvenimo ir istorijos vieškelyje, amžinybė per prisikėlimą ... yra Viešpaties staigmenos — lemtingos tikėjimo paslaptys.

Ką darysime Mikėnuose?

Mane, beskaitantį Apaštalo laiškus tesalonikiečiams, nutraukia gidė. Autobusas ką tik išsuko iš vieškelio į šalutinį kelią. Važiuojame per Peloponeso kaimelį. Prie posūkio mačiau kelrodį su graikiškomis ir lotyniškomis raidėmis "Mykinai" — Mikėnai. Kaimelio viešbutis didžiuojasi vardu "Orea Eleni" — "Pas gražiąją Eleną".

— Jame, — aiškina gidė, — gyveno archeologas Heinrichas Šlimanas — Trojos ir Mikėnų tyrinėtojas.

Gidė spėja kelionės bendrus supažindinti su vienu kitu padavimu apie Mikėnus. Pasak graikų tautosakos, miestą įkūrė Persėjas. Tačiau Mikėnus išgarsino mikėniečiai ir jų įnašas į graikų kultūrą bei civilizaciją.

— Ar prisimenate Eschilo *Orestėją*? — klausia. Pakilo kelolika rankų.

— Eisime pagerbti Agamemnono, Klitemnestros, Oresto, Elektros ... — juokdamasi pakviečia gidė. Autobusas kaip tik sustojo prie pastato su užrašu "Xenia" — Turistų užeiga.

Liūtų vartai

Mikėnų akropolį supa milžiniškų akmenų siena. Akmenys tokie masyvūs, kad išmintingi archeologai sienas "priskiria" kiklopams — vienaakiams milžinams. Dulkėtas keliukas palengvėle priveda prie jų arčiau. Lankytojų minia. Vieni lyg upė teka nuo akropolio, o kiti mus stumte stumia akropolio vartų link.

Mikėnai buvo aptikti tik 1876 m. Vokietis archeologas Heinrichas Šlimanas, pasitikėdamas Homero mitais, rausėsi Mikėnuose ir aptiko pasakiškus karalių kapų turtus. Vien auksas svėrė 14 kg! Ne veltui Homeras savo *Odisėjoje* (III, 304) Mikėnus vadino "aukso Mikėnais". Šiandien ypač daug graikų jaunimo. Jie viską nori "taxi, taxi" — "greitai, greitai" nubėgti ir apžiūrėti.

Jiems svarbu ir ant sienų užlipti.

Į Mikėnų akropolį įeiname pro Liūtų vartus. Mikėnų Liūtų vartai yra pirmasis nuostabus simbolis pradinės graikų kultūros ir civilizacijos, žydėjusios Graikijos žemyne tarp 1600-1100 m. prieš Kristų. Tai dvi milžiniškos, maždaug 3,25 m aukščio, tašytų akmenų staktos ir tokio pat dydžio akmeninė durų sąrama. Viršum durų sąramos reljefas, kurį sudaro didžiulis pailgas akmuo, jo viduryje stovinti tarsi įsmeigta akmeninė kolona ir kolonos šonuose piestu stovintys akmeniniai liūtai. Liūtai jau be galvų. Matyt, jų turėta metalo (o gal net paauksuotas!) galvas. Pačios durys buvo medinės.

— Tai Mikėnų miesto valstybės ženklas, — aiškina gidė.

— Didysis pailgas akmuo — aukuras, akmeninė kolona — karalius, o liūtai — mikėniečių kariuomenė, — religija, karalius ir kariuomenė sukūrė Mikėnų didybę, — priduria.

Mikėnų karalių kapai

Liūtų vartai slenksčio neturi. Tai greitai pastebiu, nes akmenų grindinys pernelyg slidus. Kai kurie graikiukai batus nešasi rankose, basi bėginėja. Bijo paslysti. Gidė skubina mus eiti prie karalių kapų. Jie mažoje akropolio šlaito terasoje, po dešinei. Kai kurie kelionės bendrai ieško vietos pavėsyje, nes Graikijos saulė ne tik šildo, bet ir svilina. Tik kun. Vladas D. Graikijos saulės nepaiso.

Karalių kapų terasa apvali ir aptverta akmenine tvora. Šlimanas aptiko penkis kapus 1876-1877 m., o šeštą kapą metais vėliau aptiko graikas archeologas Stamatakis. Kapai buvo šachtos pobūdžio, su devyniolika auksu ir brangakmeniais išpuoštų numirėlių: devyni vyrai, aštuonios moterys ir du vaikai. Šlimanas buvo įsitikinęs, kad jis surado Agamemnono ir Klitemnestros bei šeimos kapus (maždaug iš 1200 m. prieš Kristų). Nūdien, naudojantis šiuolaikinėmis datavimo priemonėmis, manoma,

kad šie karalių kapai nebuvo vienos šeimos kapai, bet liudija kelias šimtmečiais ankstesnes karalių šeimas.

Beje, visas Mikėnų auksas nūdien yra Atėnų muziejuje. Pomirtinė aukso kaukė vis dar tebevadinama Agamemnono kauke.

Kas dar nepavargęs, gali lipti aukščiau ...

Gidė stoviniuoja prie karalių kapų aptvaro. Kelionės bendrai domisi mikėniečiais, Trojos karu, Agamemnonu ir Klitemnestra, Orestu ir Elektra. Pastebėjusi, kad kai kurie nuobodžiauja, sako:

— Kas dar nepavargęs, gali lipti aukščiau. Ten rasite karalių rūmų pamatus. Be to, ten vėsiau, nes vėjukas pučia. Turite pusvalandį. Grįžkite tiesiai prie autobuso.

Mikėnų akropolis aukštokas. Į viršūnę veda laipteliai. Iš tikrųjų lipant aukštyn darosi vėsiau. Vejuosi kun. Vladą D. Ne įkandin, bet neatsilikdamas per toli. Pasiekiame Mikėnų akropolio 278 m aukščio viršūnę. Karaliaus rūmų asla ir pamatai, kur ne kur nuo vėjo linguoja drąsuolė smilga ... Šiaip tik akmenuota Mikėnų viršūnė. Tik vaizdai nepaprasti. Matome ne tik Liūtų vartus, ne tik karalių kapų terasą, bet akimis aprėpiame ir visą akropolį. Be to, prieš akis visa Argolio lyguma — jos miestai ir miesteliai, upeliai, laukai, pievos ir sodai ... Gaila tik, kad nėra laiko prisėsti. Nulipti reikia slidžiais akmeniniais laipteliais.

Žiloji Mikėnų senovė

Nūdien Mikėnai — tylus senovės miesto akropolis Argolio lygumos šiaurėje. O vis dėlto į kalną, kur kadaise stovėjo karalių rūmai, ir į šlaitus su karalių šeimos kapinėmis pro Liūtų vartus atskuba vis naujos saulėje įkaitusių turistų grupės. Mikėnų kalno rytinį šoną tebesaugo 604 m Zaros kalnas, o šiaurinį — 809 m Pranašo Elijo kalnas. Pietų pusėje tebežaliuoja upelių vagomis

išsidabinusi Argolio lyguma. Pats vidurdienis. Dangus mėlynas, be jokio debesėlio. Lyguma kaip ant delno. Nuo Mikėnų senovės miesto griuvėsių ant kalno akys pasiekia ne tik Argos miestą, bet ir Argolio įlanką. Lipdamas žemyn nuo kalno, matau ne tik aplinką, bet ir dešimtis autobusų, atvežusių turistus. Autobusai iš daugelio Europos kraštų.

Kai Apaštalas Paulius atėjo į netolimą Korintą su Žinia apie Kristų, Mikėnai jau buvo sunaikinti. Vargu ar jis domėjosi graikų senove. Bet Mikėnų senovė masino graikų pasakorius, istorikus ir dramaturgus. Mikėnai nesiliauja ir mane masinti. Dėl ko? Iš dalies dėl vardo "Mikėnai"! Juk taip lietuviškai skamba ...

Grįžtame prie autobuso niekur neuždelsdami. Gidė jau sugrįžusi ir malšina troškulį. Užklausiu ją apie Mikėnų ryšį su Kretos salos Mino kultūra ir žemyno achajais.

— Ar tave domina tokia žila Graikijos senovė? — atsako.

— Ne tiek senovė, kiek graikų tautos ištakos, — paaiškinu.

Mūsų gidė žininga ir paslaugi. Ji tiksliai cituoja ne tik Homerą, bet ir Herodotą, ir Tukididą, ir Pausaniją ... Mikėniečiai atėjo į Graikiją iš šiaurės ar iš šiaurės rytų maždaug apie 2000 m. prieš Kristų ir išstūmė, rodos, be smurto civilizaciją, gyvavusią maždaug nuo 4000 m. prieš Kristų. Mikėniečiai buvo graikiškai kalbantys indoeuropiečiai, guvūs keramikai, metalų apdirbėjai ir statybininkai.

Gidė klausia:

— Ar pažįsti Kretos salos kultūrą?

— Esu buvęs Kretoje, — atsakau.

— Mikėniečiai išplėtojo prekybą su Kreta. Užtat Mino kultūra darė didelę įtaką ir skatino pažangą. Mikėniečiai buvo nepaprastai imlūs: Mikėnai tapo vienu didžiausių antikinio pasaulio centrų, — toliau aiškina gidė.

— Ar Graikijos istorikai turi tikslių duomenų apie mikėniečių ir Mino kultūros santykius tarp 1600 ir 1400 metų prieš Kristų? — klausiu.

— Ne!

— Bet tais šimtmečiais, — tęsia gidė, — Viduržemio jūros salos varžėsi su žemyno gyventojais, kas ką sau pavaldžiais padarys. Apie 1400 metus prieš Kristų, žemės drebėjimui sunaikinus Knosą, Mikėnai gavo viršų ir didumą Kretos kultūrinio kraičio perkėlė į žemyną. Paskui per du šimtmečius vyravo mikėniečių prekybinė imperija ir kultūrinė įtaka, kol dorėnai atnešė nuosmukį visai Graikijai XII amžiuje prieš Kristų ... O kas tie dorėnai? Ūmai autobuso vairuotojas paskelbia, kad jau laikas pajudėti. Gidė skuba aiškinti, jog Mikėnų lankymo dar nebaigėme, — sustosime pamatyti Atrėjo lobio. Gidė man pažada, kad apie dorėnus dar pasikalbėsime.

Prie Atrėjo iždo

— Atrėjo iždas, — aiškina gidė, — yra įspūdingas kapas – požeminis mauzoliejus, pastatytas po kalva, ant kurios kadaise gyveno paprasti mikėniečiai. Atrėjo iždas vadinamas ir Agamemnono kapu.

Kelionė nuo Mikėnų akropolio į Atrėjo iždą trumpa, vos 400 m. Nūdien graikai savo senovės vietas aptveria, padirba tvoroje vartus ir pastato sargą mokesčio už įėjimą rinkti.

Atrėjo iždas — kalvos šlaite iškastas apskritas kapas. Įspūdingas savo architektūra. Į kapą veda takas tašytų akmenų sienomis. Akmenys masyvūs. Ir durys į kapą masyvios, savo išvaizda primena akropolio Liūtų vartus. Tik liūtų vietoje juoduoja skylė. Gidė tvirtina, kad durys esančios penkių su puse metro aukščio, o durų sąramos akmuo — 8 m ir sveriąs 120 tonų. Atėnų muziejuje mačiau dvi žalias marmuro kolonas — Atrėjo iždo durų kolonų reprodukcijas. Įėjus dėmesį patraukia senoviško bičių avilio išvaizdos kupolas. Žinoma, esi apskritame keturiolikos su puse metro skersmens avilyje, kuris turi 13 metrų skliautą viduje. Nuožulnios kapo sienos dengtos tašytais akmenimis. Anga šiau-

rinėje kapo pusėje veda į gilų šalutinį urvą. Sienos be papuošalų — nykios, tik pilki akmenys. Kadaise, pažymi gidė, jos buvo išpuoštos bronzinėmis rozetėmis.

— O kur Atrėjo iždas? — klausia žmonės gidę.

Gidė visuomet mums cituoja Pausanijo *Graikijos aprašymą*. Ir šį kartą, juo remdamasi, atsako:

— Kai II amžiuje po Kristaus Pausanijas čia lankėsi, kapas jau buvo išplėštas.

Ką manė mikėniečiai apie mirusiuosius

Mikėniečiai tikėjo, kad mirusieji gyvena ir po mirties. Mirusiojo siela, anot jų, pasilieka žemėje ir rengiasi kelionei į kitą pasaulį tol, kol jos kūnas sudūlėja. Būdama šiapus, siela galinti reikštis ir net padaryti žalos gyviesiems. Užtat, norint turėti mirusįjį savo pusėje arba padėti jam iškeliauti į anapus pasaulį, svarbu esą sielai parūpinti, ką mirusysis buvo mėgęs gyvas būdamas. Į kapą būdavo nešami indai su valgiu ir gėralu, puošmenys ir ginklai — daiktai, kurie buvo laikomi kapo gėrybėmis. Kai kape likdavo tik mirusiojo kaulai, buvo tikima, kad siela jau pabaigė savo kelionę ir pasiekė kitą pasaulį. Todėl ji nebeturėjo ryšio su gyvenimu, nebegalėjo reikštis ar padaryti žalos gyviesiems. Mikėniečiai negerbė nei seniai mirusiųjų kaulų, nei jiems skirtų kapo gėrybių. Kaulus sumesdavo bet kur į kampą, kai tik reikėjo kape laidoti naują kūną. Atrėjo iždo Agamemnono kape kaulų neregėti. Matyt, buvo tikima, kad garbingi asmenys, turėję svarbią vietą gyvenime, nenustoja bendravę su gyvaisiais net tada, kai jų kūnai sudūlėja. Turbūt dėl to ir buvo statomi tokie įspūdingi požeminiai mauzoliejai giliai kalvų šlaituose.

Mikėniečių keliais į Nauflioną

Geras gidas pasako iš anksto, kas bus daroma. Mūsų gidė turi patirties. Ji visada pasako, kas planuojama. Be to, primena, kad jau vėluojamės, betgi garantuoja, kad vis dėlto mūsų laukia vėlyvi pietūs bei kambarys Naufliono Amalijos viešbutyje. Paklausėję, sako, užsuksime į Epidauro kurortą vakaronei.

Autobusas negrįžta į vieškelį, bet leidžiasi Naufliono link senu mikėniečių keliu. Jis siauras, bet neduobėtas. Turiu progos susipažinti su senovės, o ypač Trojos karo, Mikėnų žymūnais – Atrėju, Agamemnonu, Klitemnestra.

Mikėnų šalies padavimai

Legendinis Mikėnų įkūrėjas buvo Persėjas, Dzeuso ir Danajės sūnus. Bet didvyris, kurio vardas buvo susietas su Homero Mikėnais — aukso miestu — ir Trojos karu, buvo Agamemnonas. Mat dėl Agamemnono ir jo šeimą ištikusių nelaimių Mikėnų vardas garsėjo Graikijos istorijoje — Homero ir Eschilo raštuose.

Pasak padavimų, Persėjas įkūrė Mikėnus — miestą ant kalno su kiklopinėmis sienomis, panaudodamas kiklopų, vienaakių milžinų, jėgą. Pausanijas teigia, jog Persėjas savo miestą pavadino Mikėnais arba dėl to, kad toje vietoje iškrito iš jo kalavijo kniedė, — graikiškai "mykis", — laikiusi jo kalvijo ašmenis, arba dėl to, kad jis, pasilenkęs išrauti grybo, — graikiškai irgi "mykis", — troškuliui numalšinti, aptiko gaivaus vandens šaltinį. Persėjo palikuonys, pasakoja Mikėnų šalies padavimai, jame viešpatavo bent per tris kartas. Paskutinis jo dinastijos karalius buvo Euristėjas — karalius, kuris įsakė Herakliui imtis garsiųjų žygių. Euristėjas žuvo mūšyje su Heraklio palikuonimis, nepalikdamas įpėdinio. Tada mikėniečiai paskelbė savo karaliumi Atrėją, skirtingos šeimos vyrą. Čia mikėniečių padavimas apsigaubia tragedijos skraiste. Mat ir Atrėjo brolis Tiestas norėjo atsisėsti į Mikėnų

karaliaus sostą. Be to, Tiestas slapta mylėjosi su Atrėjo žmona. Tragedija prasidėjo Atrėjo sukviestais "Tiesto pietumis", kai jis pavaišino savo brolį Tiestą jo vaikų mėsa.

Prakeikimas, kurį Tiestas metė broliui už šį baisų nusikaltimą, lydėjo Atrėją ir jo palikuonis. Vis pasak Mikėnų padavimų, Agamemnonas buvo Atrėjo įpėdinis, atsisėdo į Mikėnų karaliaus sostą maždaug 1220 m. prieš Kristų, o jo brolis Menelajas vieš-patavo Spartoje. Paris ir Elena, Menelajo žmona, susimylėjo ir slapta pabėgo. Dėl to kilo Trojos karas. Agamemnonas buvo visų graikų miestų valstybių išrinktas vadovauti žygiui prieš Troją. Stengdamasis suburti graikų laivyną kariuomenei perkelti per jūrą, jis paaukojo dievams savo dukters Ifigenijos gyvybę.

Ir dar ne viskas. Praėjus dešimčiai metų, Agamemnono žmona Klitemnestra jam atkeršijo už Ifigenijos mirtį. Kai po Trojos sunaikinimo Agamemnonas sugrįžo į Mikėnus, Klitemnestra, savo meilužio Egisto padedama, vyrą nužudė. O praėjus aštuoneriems metams, Agamemnono sūnus Orestas nužudė savo motiną ir jos meilužį. Netrukus patys Mikėnai buvo dorėnų sunaikinti.

Mikėnų padavimai neturi mūsų Dainavos šalies padavimų lyrikos. Jie pernelyg audringi.

Dorėnai buvo šiurkštūs, bet veržlūs

Graikams buvo būdinga apgaubti legendomis ir mitais ne tik gamtos reiškinius, bet ir gyvenimo bei istorijos įvykius. Dorėnai, kaip ir mikėniečiai, buvo seni Graikijos ateiviai ir gyveno Epiro kalnų srityje, šiuolaikinėje šiaurės vakarų Makedonijoje. Jie išsijudino keltis per centrinę Graikiją į Peloponesą tarp 1100-950 m. prieš Kristų, nugalėdami achajus ir mikėniečius. Dorėnai buvo šiurkštūs, bet veržlūs. Trumpu laiku uždėjo savo leteną ant Kretos ir įsteigė nausėdijas Italijoje, Sicilijoje ir Mažojoje Azijoje.

Dorėnų kilnojimasis suardė ankstyvesnę graikų kultūrą ir vedė į nuosmukio laikotarpį. Betgi, nors dorėnų kultūrinis lygis ir buvo žemesnis už achajų ir mikėniečių, ilgainiui jie daug kuo prisidėjo prie graikų dramos, poezijos, skulptūros tobulėjimo, ypač pagarsėjo didžiuliais statiniais iš akmenų. Tai buvo dorėnų architektūros užuomazga, kuri pasiekė savo apogėjų Atėnų akropolyje — Partenono ir Propilajos vartų statyboje.

Eschilas ir Mikėnų *Orestėja*

Eschilas buvo atėnietis poetas dramaturgas (525-456 m. prieš Kristų). Jis yra dramaturgų trejeto pirmūnas — Sofoklio ir Euripido pirmtakas. Sakoma, žmogus — stilius. Eschilo kaip žmogaus stilių sukūrė pats audringas gyvenimas. Persų karų dalyvis — Maratono ir Salamino mūšių kareivis — blaškėsi po Siciliją, gyveno karalių rūmuose ... Mirė ne Graikijoje tarp savųjų, bet Sicilijoje tarp svetimųjų. Stebina jo kūrybinga plunksna: parašė bent 90 dramų ir laimėjo net 13 premijų Dioniso festivaliuose! Septynetas jo dramų pasiekė mus be jokių sutrumpinimų. Nūdien dauguma graikų raštijos tyrinėtojų laiko Eschilą tragedijos žanro kūrėju. Mat anksčiau tragedija buvo tik dialogas tarp choro ir vieno veikėjo — pernelyg ribota dramos forma. Eschilas pridėjo antrą veikėją. Jo tragedijų scenoje tuo pačiu metu reiškiasi du veikėjai ir choras. Eschilas pradėjo aprengti veikėjus jų vaidmeniui tinkamais drabužiais, dekoruoti sceną ir įvedė statistus. Būdamas nepaprastai jautrios širdies poetas ir jausdamas didžiulę pagarbą žmogui Likimo glėbyje, Eschilas padarė atėniškąją tragediją meniškesnę ir pereinančią iš buities į susimąstymą apie žmogaus būtį. Choro lyrika jo dramose yra priemonė veikėjų veiksmų etinei vertei aptarti ir būdas dramai vesti į jos atomazgą. Eschilo tragiškoji poezija laikoma viena iškiliausių žmonijos kūrinių.

Orestėja — Mikėnų karaliaus Atrėjo dvaro istorija. Tai trys

paskutinės Eschilo tragedijos. Už šią trilogiją poetas laimėjo pirmąją premiją 458 m. Dioniso festivalyje. Čia Eschilas, sekdamas Sofokliu, įveda tris veikėjus scenoje. Dėl akiračių platumo, meninio siužeto sudėtingumo, teminių gelmių — kančios reikšmė žmogaus gyvenime ir teisingumo prasmė — trilogija masino senovėje graikus eiti į teatrą, masina ir nūdien universitetų studentus, jaunus ir senus *Orestėją* skaityti. *Orestėjos* trilogijos fonas yra Trojos karas — istorinis įvykis. Achajų kilnojimasis sukūrė graikų nausėdijas Mažojoje Azijoje. Viena jų buvo Troja prie Helesponto — Dardanelų sąsiaurio. Homero *Iliada* pasakoja apie graikų žygį prieš Trojį, apipindama istorinį įvykį legendomis ir pagražinimais, kuriuos sukūrė pasakoriai per šimtmečius.

Pelėjas, graikų didvyris, Achilo tėvas, tuokiasi su jūrų deive Tetide (Tetis). Į vestuves pakviečiami visi dievai, išskyrus Eridę (Eris) — deivę Nesantaiką. Įpykusi ji įmeta svečiams obuolį su įrašu "Gražiausiajai". Dzeusas, nenorėdamas įžeisti savo žmonos Heros ir savo dukterų Atėnės ir Afroditės, paskiria Trojos karaliaus sūnų Larį grožio varžybų teisėju. Hera, stengdamasi paveikti jo sprendimą savo labui, siūlo jam turtus ir valdžią, Atėnė — didvyrio garbę karuose, o Afroditė — gražiausią moterį pasaulyje. Paris paskiria obuolį Afroditei. Gražiausioji moteris pasaulyje buvo Elena, Spartos karaliaus Menelajo žmona. Afroditės padedamas, Paris nukeliauja į Spartą ir po svetingų vaišių Menelajo dvare, pabėga su Elena į Trojį.

Elena, prieš ištekėdama už Menelajo, buvo turėjusi visą būrį garbintojų. Jie visi buvo prisiekę vienas kitam kovoti, jei prireiks, už jos santuoką su pasirinktuoju garbintoju. Todėl jie surengia karo žygį prieš Trojį, norėdami atgauti Eleną ir nubausti Trojį. Žygiui vadovauti paskiriamas Mikėnų karalius Agamemnonas, vyresnysis Menelajo brolis.

Orestėjos tragedijos siužetas

Autobuse tylu. Tik motoras dūzgia. Keleiviai snūduriuoja. Pirmoji išvykos diena. Vėluojamės pietums. Ginuosi nuo alkio vartydamas *Orestėją*.

Agamemnonas, graikų kariuomenės vadas, prieš išplaukdamas į Troją, paaukoja dievams ant aukuro savo dukterį Ifigeniją. Klitemnestra to jam negali atleisti. Karui tęsiantis dešimt metų, ji tampa slapta Tiesto sūnaus Egisto meiluže. Vengdama sūnaus Oresto priekaištų dėl savo meilės ryšių, sūnų išsiunčia pas Fokidės (Focis) karalių ir susitaria su Egistu nužudyti Agamemnoną.

Skaitau įžangą. Ji keliais brūkšniais nupiešia tragedijos užuomazgą. Naktis. Ant Agamemnono rūmų stogo budi sargybinis. Ten jį prieš daug mėnesių pastatė Klitemnestra, kad stebėtų, kada bus duotas ugnies signalas apie Trojos karo pabaigą. Staiga pasirodo signalinė ugnis. Sargybinis nudžiunga. Bet jį apima baiminga nuojauta.

Įžengia choras. Meldžiasi Dzeusui, kuris baudžia žmones už nusižengimus, bet moko išminties per kančią. Ifigenija buvo paaukota, nors ir maldavo širdį veriančiais žodžiais savo tėvą Agamemnoną to nedaryti. Teisingumas reikalauja bausmės, bet išmintis ateina per kančią.

Klitemnestra paskelbia Trojos sunaikinimą. Ji pasakoja apie Trojos gyventojų vargus ir jautriai primena, kad pergalingų didvyrių grįžimas sklidinas pavojų.

Praslenka keletas dienų. Grįžta Agamemnonas karo vežime. Choras jį džiugiai sveikina. Agamemnonas dėkoja dievams ir pažada, kad jis pagerins Mikėnų būklę. Klitemnestra begėdiškai pareiškia jam savo meilę ir paaiškina, esą Orestas išsiųstas iš namų, kad būtų saugus. Agamemnoną kviečia į rūmus. Nusiavęs sandalus, jis žengia į savo namus. Choras džiaugiasi Agamemnono grįžimu, bet kartu dejuoja dėl slypinčių pavojų.

Staiga pasigirsta Agamemnono mirties šauksmas. Choras

trenkte pritrenktas. Dabar Klitemnestra, laikydama kruviną kirvį rankoje, parodo savo tikrąjį veidą. Ji aistringai išskaičiuoja priežastis, dėl kurių nužudė Agamemnoną: Ifigenijos kruvina auka, jos meilė Egistui, Agamemnono neištikimybė jai ir šeimos prakeikimas. Choras pranašauja, kad žmogžudystė susilauks baisumės; viliasi, kad Orestas atkeršys piktadariams.

Praslenka keletas metų. Orestas slapta sugrįžta į Mikėnus su draugu, nes Apolonas jam įsakė atkeršyti už tėvo nužudymą. Orestas padeda savo plaukų garbaną ant Agamemnono kapo. Jiedviem pasitraukus nuo kapo, pasirodo gedulingos eitynės — choras su Oresto seserimi Elektra. Tai daryti jiems buvo įsakiusi Klitemnestra, nes ją kankina blogi sapnai. Choras gieda raudą, Agamemnono siela pyksta, Klitemnestra negali užmigti. Choras buvo pasiųstas nuraminti Agamemnono sielos. Už žmogžudystę turi būti atkeršyta, nes to reikalauja teisingumas. Toks nusikaltimas negali likti nenubaustas.

Jaunutė Elektra, sumišusi ir nuliūdusi, nenori prašyti pagalbos savo motinai. Choro skatinama, ji meldžiasi už Oresto sugrįžimą ir kerštą. Chorui giedant raudą, Elektra atranda plaukų garbaną ant kapo. Plaukai panašūs į jos plaukus, ji įtaria, kad Orestas sugrįžo. Jos įtarimas pasitvirtina, kai pastebi pėdsakus, panašius į savo. Iš už kampo ateina Orestas. Seniai atskirtieji brolis ir sesuo jautriai pasisveikina. Abu prašo Dzeuso globos. Orestas papasakoja Elektrai, kaip Apolonas jam įsakė imtis keršto prieš jų motiną ir Egistą. Choras, Orestas ir Elektra, klūpodami prie Agamemnono kapo, gieda raudą, pasikeičia mintimis apie jo garsą ir didybę, prisiekia kerštą. Orestas apsisprendžia, o Elektra lyg atsinaujina. Choras pasakoja, kad Klitemnestrą kankina blogi sapnai. Orestas paskelbia savo planą nužudyti Klitemnestrą ir Egistą.

Orestas su draugu persirengę beldžiasi į rūmų duris, prašydami užeigos. Pasirodo Klitemnestra, Elektros lydima, ir pakviečia juos į vidų. Orestas tvirtina, kad jie atėjo iš Fokidės (Fo-

cis) pranešti apie Oresto mirtį. Klitemnestra džiūgauja, bet stengiasi paslėpti savo jausmus. Tuojau pat pasiunčia savo seną auklę pašaukti Egistą. Choras pataria auklei pasakyti Egistui, kad ateitų be asmens sargybinio. Choras prašo dievų, kad Oresto planas baigtųsi sėkmingai: jokio pasigailėjimo Klitemnestrai ir Egistui.

Egistas ateina, abejodamas dėl Oresto mirties. Pasigirsta mirties šauksmas. Tarnas praneša Klitemnestrai apie Egisto mirtį. Kai Orestas su draugu vėl pasirodo pas Klitemnestrą, ji maldauja pasigailėjimo. Orestas svyruoja, bet jo draugas primena jam griežtą Apolono įsakymą. Tada jis tampa negailestingas, nutempia ją prie Egisto kūno ir ten nužudo. Choras gieda, kad teisingumas įvykdytas.

Atsidaro rūmų durys. Egisto ir Klitemnestros lavonai guli ant guolio, apdengti skraiste, kurią Agamemnonas vilkėjo mirties valandą. Orestas eina iš proto, nors ir kartoja, kad Apolonas įsakė jam tai padaryti. Pamišimo apimtas, jis regi furijas, pasirengusias jį persekioti.

Pamišęs Orestas, furijų persekiojamas, ieško prieglobsčio pas Apoloną Delfų šventykloje. Apolono kunigė, stovėdama prieš Delfų šventyklą, meldžiasi šventyklos dievams. Įeina į šventyklą, bet tuojau pat, siaubo apimta, išbėga, nes viduje ji pamatė prie aukuro kruviną Orestą ir miegančias furijas.

Apolonas pažada Orestui jo niekad neapleisti. Jis sugėdina furijas ir pamoko Orestą eiti į Atėnus ieškoti Atėnės pagalbos, kad išsigelbėtų nuo furijų. Hermis išveda Orestą, o Klitemnestros siela pasirodo ir priekaištauja furijoms už apsileidimą.

Furijų choras apgailestauja dėl Oresto pabėgimo, priekaištauja Apolonui ir pažada, kad Orestui pabėgti neleis. Apolonas išvaro furijas iš šventyklos, o jos teisinasi, įspėdamos Apoloną, kad jis gina žmogų, nužudžiusį savo motiną. Apolonas furijoms atsako, kad Klitemnestra buvo verta mirties, nes nužudė savo vyrą.

Toliau veiksmas vyksta Atėnuose. Orestas glaudžiasi prie Atėnės statulos priešais jos šventyklą ir prašo jį išgelbėti. Pasirodo furijų choras, pastebi Orestą ir prisiekia jam atkeršyti. Orestas vėl maldauja Atėnę jam padėti, teigdamas, kad jis jau gana kentėjo už savo nusikaltimą. Furijos primena savo pareigą bausti už žmogžudystę, skundžiasi dėl Apolono trukdymų joms atlikti Likimo duotą pareigą. Pasirodo Atėnė ir sužino iš furijų, kad Orestas nužudė savo motiną. Orestas prisipažįsta, bet teigia, kad nužudė Klitemnestrą Apolono įsakymu. Atėnė nusprendžia, kad abi pusės turi teisybės ir bylą reikia spręsti teisme.

Atėnė atveda dvylika Atėnų piliečių, kurie sudaro prisiekusiųjų teismą. Apolonas yra Oresto gynėjas, o furijos — kaltintojos. Orestas prisipažįsta nužudęs motiną Apolono įsakymu. O pastarasis gina Orestą, pareikšdamas, kad jo įsakymas, duotas Orestui, turėjo Dzeuso pritarimą. Kyla ginčas: kas labiau nusikalsta — ar žmona, nužudydama vyrą, ar sūnus, nužudydamas motiną? Atėnė įpareigoja prisiekusiųjų teismą nuspręsti. Prisiekusiųjų teismas pasidalija: šeši prieš šešis! Atėnė nusprendžia balsuodama Orestą išteisinti. Orestas dėkoja su džiaugsmu Atėnei ir pažada amžiną draugystę Atėnams.

Furijų choras ima dejuoti, bet Atėnė jas nuramina, sakydama, kad Dzeusas ir jo teisingumas paėmė viršų, ir pažadėdama joms naujus namus ir didelę pagarbą Atėnuose. Atėnė jas perkalba ir duoda joms naują vardą eumenidės (Eumenides) — gerosios.

Naufliono uoste prie Argolio įlankos

Orestėja, akimis perbėgta mikėniečių šalyje, daro stiprų įspūdį. Pikta sukelia pikta, nusikaltimas gimdo kitą nusikaltimą, kerštas veda į kerštą ... Nekaltieji kenčia su kaltaisiais. Kančia moko žmones išminties. Šiurkšti jėga ir kerštas negydo žmogaus; visuomenę gydo išmintis ir pasigailėjimas.

Pietūs mums paruošti valgykloje prie Naufliono uosto. Esame laukiami ... Vietų apstu. Radę stalą dviem, atsisėdame pietų atgaivai. Vėjukas nuo įlankos, malonus valgių kvapas ir kalbų mišinys, — kiekvienas stalas kalba savo kalba, — duoda pirmiesiems pietums kelionėje po klasikinę Graikiją perdėm savitą foną.

Nauflionas — nedidelis miestas su senu uostu, kurį kadaise buvo įsitaisę finikiečiai, o dabar juo naudojasi turistų jachtos ir burlaiviai. Atokiau nuo krašto matyti maža Burdzi salelė su venecijiečių statyta pilimi. Venecijiečiai pilį statė uostui ginti, turkai ją pavertė mirčiai pasmerktųjų kalėjimu, o nūdien ten yra puikus viešbutis turistams. Uosto pietryčių šone dunkso Naufliono akropolis su kita venecijiečių pilimi ir turkų fortu. Gidė juokauja ir ragina lipti. Sako, yra laiptai su 857 pakopomis!

Nauflionas buvo pirmoji laisvos Graikijos sostinė. Kovos tarp venecijiečių ir turkų — svetimųjų jungas buvo nualinęs Graikiją. 1821 m. graikai pradėjo kovą už laisvę.

Šilalės gimnazijoje pasaulinės literatūros pamokose mokyt. Kostas Doveika buvo mus, gimnazistus, supažindinęs su anglų rašytoju Bajronu, graikų laisvės kovų dalyviu. Graikai ir nūdien juo didžiuojasi ir daugelyje vietų tai primena paminklinėmis lentelėmis. Tokią lentelę turi ir Nauflionas. Važiuojant per Nauflioną, gidė pasakoja apie 1830 metus, — Graikija tapo savivaldi karalystė, kurios soste sėdėjo princas Otonas iš Bavarijos. "Atsiuntė mums karalių vokietį", — baigia gidė pasakojimą apie Nauflioną.

Pakeliui į Epidauro teatrą ...

Į teatrą einama, o mes važiuojame. Epidauras (Epidaurus) laikomas "hieron" — šventa vieta. Mat čia buvo garbinamas sveikatos dievas Asklepijas. Kelias į Epidaurą vingiuoja per Argolio kalnus. Gamtovaizdis pernelyg vienodas. Kuklių medelių ir krūmokšnių šaknys kalnus pavertė kalvomis. Drąsi augme-

nija dirbasi sau dirvožemį iš uolienos.

Nuo Naufliono į Epidaurą kelias trumpas. Po gero pusvalandžio autobusas įsuka į Asklepijo šventovę pušų slėnyje tarp Kynortijo ir Titijono kalnų. Gidė mums primena, kad nūdien einama į teatrą gražiai laiko praleisti, o anuomet į Epidaurą eidavo ne tik teatro mėgėjai, bet ir atletai, muzikai, poetai, ne tik sveiki žmonės, bet ir ligoniai, luoši ir raiši dalyvauti Asklepijo garbei skirtose varžybose.

Vėlyva popietė. Jokio vėjuko. Pušų sakų kvapas ragina plaučius giliai kvėpuoti. Gidės aiškinimo klausydamies, einame lankyti šventos vietos, turinčios teatrą, šventyklą ir sporto stadioną.

Istorija — tautos saviprata

Istorija nėra nuogi įvykiai, bet asmeninė ir tautinė žmonių saviprata. Graikija stebina pasaulį savo spalvinga saviprata. Istorinę graikų savipratą amžių tėkmėje kūrė įvairios kariaunos iš Peloponeso, iš Kretos, iš Kikladų salyno, iš Europos šiaurės rytų ... Jų savipratai būdinga ne tiek chronologija, kiek geografija. Graikai išaukština Atėnus, Mikėnus, Epidaurą ... gyvai apie juos pasakodami. Atrodo, kad graikui ne tiek svarbu, "kada čia" kas nors įvyko, bet "kas čia" įvyko. Graikams rūpi įvykių prasmė, nes prasmingumas žmones suburia ir vienija. Todėl prasmingi įvykiai ir pasakojami. Homero *Iliada* ir *Odisėja* yra šauni graikų tautinės savipratos išraiška.

Vien susitikimas su kitu žmogumi gali būti prasmingas, sako graikas, nes draugystė prasideda susitikimu. Vyro ir moters susitikimas gali suburti į šeimą, kurioje du žmonės ryžtasi kurti sau ateitį per kūdikį. Prasmingi įvykiai suburia gentis, tauteles, tautas. Nenuostabu, kad graikų istorija yra jų tautinės savipratos stuburas, spalvingai aptartas legendose ir mituose. Graikijoje sutinki ne tik žmones, bet ir legendų bei mitų jėgą.

Pas sveikatos dievą Asklepiją

Epidauras — garsiausia sveikatos dievo Asklepijo šventovė-gydykla. Čia kadaise buvo rūpinamasi šventąja gyvate. Mat gyvatė senovės graikų išminties buvo laikoma jungtimi tarp gyvų ir mirusių, galinti gyventi ir virš žemės, ir po žeme. Be to, gyvatė savo nuodais gali išgydyti ir atnešti mirtį. Ir dabar gyvatė, apsivyniojusi apie Asklepijo lazdą, reikliai tebežiūri į lankytojus.

Anot Homero, Asklepijas buvo garsus gydytojas, o Hesiodui jis buvo pernelyg legendinė asmenybė. Hesiodas pasakoja, kad Asklepijas buvo Apolono ir Koronės sūnus. Būdama nėščia, Koronė tapo neištikima Apolonui. Žinią apie jos neištikimybę Apolonui atnešė varnas. Išgirdęs apie nedorą savo mylimosios elgesį, jis taip įširdo, kad ėmė ir prakeikė žinią atnešusį varną. Nuo to laiko visos varnos yra juodos! O Koronę nužudė Artemidė, Apolono sesuo. Bet Apolonas savo sūnų Asklepiją išgelbėjo nuo mirties ant laidotuvių laužo ir nunešė jį ant Peliono kalno pas kentaurą Chironą, kad jį užaugintų. Pasak Hesiodo, Asklepijas išmoko iš Chirono rinkti ir panaudoti žoles ligoms gydyti. Ir vėl bėda! Asklepijas savo stebuklinga gydymo išmintimi, ypač galia atgaivinti mirusiuosius, užgavo Dzeusą. Šis jį mirtinai užgožė žaibu! Atrodo, kad Asklepiją imta garbinti prie jo kapo. Būdinga, jog bent iš pradžių jo garbinimas buvo susietas su gyvate. Gyvatė tapo nuolatine Asklepijo palydove ir įvaizdžiu. Ir nūdien medicina ir medikai tebenaudoja Asklepijo gyvatės simbolį. Pirmoji sveikatos dievo Asklepijo šventovė buvo įkurta ne Peloponese, bet kažkur Tesalijoje — Graikijos šiaurėje. Kada Asklepijo kultas išstūmė iš Epidauro Asklepijo tėvo Apolono garbinimą, irgi nėra žinoma.

Gidė iš legendų ir mitų pereina prie dalykiškos istorijos.

— Istorija liudija, — ji rimtai pabrėžia, — kad anksti klasikiniame amžiuje Asklepijo garbinimas ėmė plisti Atikoje, Peloponese ir Egėjo salose. Turbūt tai įvyko dėl epidemijų, kurios

siautė Graikijos miestuose V amžiuje prieš Kristų.

Kelionės bendrai sveikatos dievu domisi. Vieni sakosi buvę Pergame, Turkijoje. Ir ten yra Asklepijo šventovė gydykla. Mudu su kun. Vladu Delinikaičiu prisimename Asklepijo statulą Pinčio parko ežerėlyje Romoje. Kai III a. prieš Kristų Romą nusiaubė baisi epidemija, Sibilės patarti, romėnai parsinešė sau iš Epidauro dievą Asklepiją su gyvate ant lazdos.

— Dabar, — sako gidė, — turime skubėti ... Šiaip ar taip, — vesdama toliau ji tęsia, — Asklepijo šventovė gydykla, ant kurios griuvėsių dabar stovime, buvo pastatyta IV-III amžiuje prieš Kristų.

Šventovės, gydyklos centre galima atpažinti mažo šventnamio pamatus ir aslą su įdubomis kolonoms. Aplinkui įvairūs gydyklos pastatų likučiai, — viešbučių, stoginių, maudyklų, stadiono, teatro ... Svečiams skirtas "viešbutis", rodos, buvo didokas. Gidė teigia, kad jis turėjęs bent 160 kambarių ir buvęs dviaukštis. Stebina maudyklos, stadionas ir milžiniškas amfiteatras kalno šlaite. Dievo Asklepijo gydykla gydė žmones šventove, stadionu ir teatru ...

Kaip buvo gydoma Asklepijo gydykloje

Epidauro šventovė gydykla nebuvo ligoninė su gydomuoju personalu. Priešingai, ji buvo šventa vieta, kurioje kunigai ir jų padėjėjai buvo tarpininkai tarp ligonio ir dievo. Ligoniai visų pirma turėdavo apsiplauti šventojo šaltinio vandeniu ir atnašauti auką Asklepijui ant aukuro prie šventnamio. Tada jie pasitraukdavo į stogines nakčiai praleisti. Nustatytu laiku, kunigui atlaikius vakaro pamaldas, vienas kunigų padėjėjas pereidavo stogines ir užgesindavo jau nuo saulėlydžio degančias lempas. Šventovė gydykla pasinerdavo šventoje nakties tamsoje. Laukiamas išgijimas turėjo ateiti su stebuklingu Asklepijo pasirodymu ligoniui miegant.

Pasitaikė atvejų, kada buvo tikimasi, jog Asklepijas išgydys stebuklingai, bet dažniausiai buvo tikima, kad jis tik nurodys, kaip reikia gydyti. Kunigai ir jų padėjėjai apspręsdavo gydymą: maudyklomis, sportu, teatru ... Asklepijas padarydavo bevaikes moteris nėščiomis, išgydydavo skilvio žaizdas, raupsus, artritą ... Vienas plikagalvis iš Mytilenų padėkos įraše dėkoja Asklepijui už plaukus. Ligonis už gydymą turėjo mokėti. Ilgainiui, regis, Epidauro kunigija ėmė naudotis mediciniška išmintimi ir įgūdžiais. Asklepijo garbinimas gyvavo bent tūkstantmetį, nors amžių būvyje šventovė gydykla išsigimė, tapdama apgavikų bei šarlatanų lindyne ir prietarų lizdu. Betgi ji buvo ir tikrosios medicinos lopšys. Būdinga kad Koso salos medikai drauge su medicinos mokslo tėvu Hipokratu didžiavosi sau duodami "Asklepiado" titulą.

Mintimis nuklystu į Lietuvą — Birštoną ir Druskininkus. Juk ten žmonės ir šiandien ieško sveikatos? Būtų labai įdomu daugiau žinoti apie lietuviškųjų kurortų šventovių ir gydyklų istoriją. Prisimenu kelionę į Lurdą ir ligonių tikėjimą bei viltį išgyti. Epidauro gydykla padėjo žmogui susitikti su savimi — "pabūti su savimi" malda, sportu, tragedijos spektakliu. Birštonas ir Druskininkai, šiuolaikiniai kurortai gydyklos, padeda žmogui sulėtėti, pasižvalgyti, pabūti su savimi gaiviame gamtos glėbyje. Ligonių tikėjimas ir viltis lankytoją stebina ir tuo, kad Asklepijo gydykloje, labiau negu bet kur visus gaubia antgamtinio pasaulio artumas.

Į Epidauro amfiteatrą

Asklepijo šventovė gydykla pernelyg amžių sunaikinta. Vien pamatai, aslos, kolonų gabalai. Tik vaizduote gali bandyti pajusti jos senąjį veidą. Visa, kas iš griuvėsių buvo vertinga, perkelta į netoliese esantį muziejų.

Žingsniuojame paskui skubančią gidę teatro link. Pavakario

vėjukas tyliai šnara alyvmedžiuose, bitės dar tebedūzgia. Ir Graikijoje bitės darbščios! Keliukas į teatrą eina palei stadioną.

Stadionas nusidriekęs pailgame slėnyje. Ir jis pailgas — 181 m ilgio. Slėnio atšlaitėse eilės sėdynių, išskobtų uolienoje ar iš akmens ištašytų. Šventovė gydykla kadaise buvo tuneliu sujungta su stadionu. Kas ketvirti metai šiame stadione vykdavo asklepeija — bėgikų, muzikos ir poezijos varžybos.

Amfiteatras yra už pusės kilometro nuo šventovės gydyklos, Kinortijono kalno papėdėje. Gidė, viena atskubėjusi, laukia mūsų prie įėjimo kolonų su bilietais.

— Tai svarbiausias ir geriausiai išlikęs Epidauro paminklas, — kalba ji, rodydama į amfiteatrą. Ir, cituodama senovės keliautoją Pausaniją, priduria:

— Epidauro šventovėje yra teatras, kuris ypač vertas dėmesio. Nors romėnų teatrai savo didybe ir viršija viso pasaulio teatrus, nors Megalopolio teatras Arkadijoje ir yra didžiausias, tačiau koks architektas drįstų rungtyniauti savo architektūriniais įgūdžiais ir išmone su Polikletu (Polykleites) Epidauro amfiteatras yra Polikleto architektūros šedevras!

Gidė Polikletui nesigaili pagyrimo žodžių. Teatrą sudaro scena, vieta orkestrui ir įdubęs pusratis kalno šlaite žiūrovų sėdynėms. Vieta orkestrui yra tobulas 20 m apskritimas. Jos centre dar tebėra senas Dioniso aukuro — Tymelės pastovas. Teatras atsirado iš festivalių Dioniso garbei. Nuoseklu, kad teatro vaidinimas turėjo prasidėti auka teatro dievui Dionisui. Vieta orkestrui buvo vieta ir tragedijos ar komedijos spektaklio chorui. Įdubęs pusratis kalno šlaite labai įspūdingas. Gidė supažindina su jo matmenimis:

— Penkiasdešimt penkios marmuro sėdynių eilės įdubusiame pusratyje penkiolikai tūkstančių žiūrovų, nuostabi akustika! Auščiausioji sėdynių eilė yra 22 metrais aukščiau negu apskritoji vieta orkestrui, tarp jos ir vietos orkestrui yra beveik 60 metrų tarpas.

Kelionės bendrai paprašo išbandyti atviro teatro — amfiteatro — kalno šlaite akustiką. Bet ne visi nori lipti į amfiteatro viršų. Gidė stovi orkestro vietos centre, pasiruošusi mesti drachmą. Lipti pavakario vėsoje malonu. Gidei numetus drachmą, jos skambesys atrodo lygiai garsus kaip ir apačioje.

— Architektas sukūrė šią nuostabią akustiką, — girdžiu, aiškina gidė, — įtvirtindamas tuščius puodus po sėdynėmis. Puodai buvo atgręžti į vietą, skirtą orkestrui.

Lipdamas žemyn, veltui bandau surasti puodus po sėdynėmis! Nuostabioji akustika Epidauro amfiteatre man liko maloni staigmena.

Nuostabu, kad šį teatrą atvirame kalno šlaite ir nūdien pritaiko sau tautinis Graikijos teatras. Kaip tik ir šį vakarą žadama vaidinti Sofoklio *Antigonę*. Gidė, plačiai šypsodamasi, sako:

— Kasmet lakštingalos nutyla, kai Agamemnonas grįžta po pergalės iš Trojos!

Skersai Peloponesą

— Kalimera! — sveikina mus gidė kitą rytą.

— Šiandien kirsime Peloponesą, — aiškina su žemėlapiu rankoje, — sustosime Tripolyje ir Megalopolyje. Pasiekę Jonijos jūrą prie Kiparisijos, leisimės pajūriu į šiaurę iki Olimpijos.

Vieškelis nuo Argo (Argos) miesto į Tripolį tai priartėja, tai nutolsta nuo Peloponeso geležinkelio. Kertame Argolio lygumą. Kadaise čia būta didžiulių pelkių, o dabar vešlūs laukai ir lankos. Senovėje žmonės šias pelkes laikė Bedugne ir įėjimu į Hadą — Požemį. Heraklis kažkur čia, prie Lernos šaltinio, nugalėjo devyngalvę Hidrą, kuri nuodingu alsavimu užkrėsdavo maru visą apylinkę.

Vieškelis vingių vingiais kyla į Ktenijos (Ktenios) kalnus. Vaizdai nuostabūs. Ir akys ryto metą nepavargusios! Matyti Mikėnai, Argos, Tirintas (Tiryns). Viena kalnų virtinė atrodo, tarsi

žmogus ant nugaros gulėtų.

— Žmonės tuos kalnus vadina mirusiu Agamemnonu, — paaiškina gidė.

Nuo Argolio įlankos pakylame į Ktenijos kalnų perėją — 555 m. Už jos išnyra dar kita kalnų virtinė. Vėl vingių vingiai. Autobusas dejuodamas ir pūškuodamas lipa aukštyn. Pagaliau prieš akis Arkadijos (Arkadia) lyguma su Tripoliu, Arkadijos provincijos miestu, svarbiu Peloponeso kelių mazgu. Arkadijos lyguma — sausos aukštumos. Tik Tripolio miestas pasipuošęs žaliuojančiais medžiais. Nuvažiavome tik 62 km, o trukome kone dvi valandas. Peloponesas kalvotas, o vieškeliai nesaugūs.

— Vairuotojui reikia pailsėti, — sustojus prie kavinės po medžiais, užjaučia gidė.

Kelionės bendrai pabyra į visas puses kojų pamiklinti. Sėdamės išgerti tirštos graikiškos kavos, kurią turkai "turkiška" vadina.

Sparta ir Peloponeso karai

Šilalės gimnazijoje iš mokyt. Juozo Mickevičiaus lūpų išgirdau apie graiką istoriką Tukididą ir jo knygą *Peloponeso karai.* Spartą lankiau prieš keletą metų. Tuomet turėjau progos net naktį Spartoje praleisti. O dabar, nors Tripolį nuo Spartos ir skiria apie 70 km nuotolis, prisimenu Tukidido aprašytų Peloponeso karų lemtingas grumtynes antikinėje Graikijoje 431-404 m. prieš Kristų. Juk šios grumtynės tarp Atėnų ir Spartos sužlugdė Atėnus!

Varžybos tarp Atėnų ir Spartos jau prieš Peloponeso karus, nepaisant pernelyg skirtingų interesų, buvo nuožmios ir turėjo ilgą istoriją. Atėnų imperijai rūpėjo valdos jūroje: Egėjo jūros salos, Galipolio, Bizantijos ir Juodosios jūros nausėdijos. Atėnų proveržis į Vidužemio jūros vakarus, prasidėjęs VIII a. prieš Kristų, buvo sukūręs net Didžiąją Graikiją Apeninų pusiasalyje

ir Sicilijos saloje. Atėnai Graikijos pusiasaliu mažai tesirūpino. Grūdus jie atsiveždavo iš Trakijos ir savo gausių Juodosios jūros nausėdijų. Spartos imperijai rūpėjo valdos graikų žemėje. Jos šerdis buvo Peloponesas. Kadangi Korintas ir Tebai buvo Spartos sąjungininkai, didžiuma Graikijos žemių buvo pavaldžios Spartai.

Betgi daugumas Graikijos miestų, išskyrus Spartą, per keletą kartų buvo išgyvenę gyvas varžybas tarp turtuolių — oligarchų ir demokratų. Atėnai, Periklio vadovaujami (nuo 445 m. prieš Kristų), tapo graikų demokratijos modeliu ir ėmėsi remti demokratus Graikijos miestuose. Tuo tarpu Sparta, pati būdama oligarchija, padėjo oligarchams. Taigi daugumoje miestų, įskaitant ir Atėnus, ėmė reikštis Spartai palankios mažumos. Abi imperijos pradėjo braškėti ir svirduliuoti. Atėnai buvo priversti trauktis iš savo valdų Didžiojoje Graikijoje ir telktis graikų žemėse, o Sparta buvo priversta ginkluotis. Tukididas savo veikale *Peloponeso karai* sako, kad abi imperijos — Atėnai ir Sparta — buvo gobšios, baimingos ir ieškojo garbės. Būdinga, jog Atėnai turėjo menką sausumos kariuomenę, bet stiprų laivyną, o Sparta priešingai — stiprią sausumos kariuomenę, bet menką laivyną. Taigi Atėnams nugalėti reikėjo laivyno, o Spartai nugalėti — invazijos į Peloponesą su sausumos kariuomene. Karas prasidėjo, kai Atėnai susikirto su Korintu dėl Kerkiros salos. Sparta atskubėjo kariauti Korinto pusėje. Prasidėjęs karas tęsėsi kone trisdešimt metų. Ne sykį Sparta prašė tartis dėl taikos, bet veltui. Ilgainiui Atėnuose ėmė reikštis gausi Spartai palanki grupuotė. Be to, ir persai ieškojo progos atsikeršyti Atėnams už savo pralaimėjimus, padėdami Spartai susikurti stiprų laivyną. Atėnai buvo nugalėti! Korintas ir Tebai norėjo Atėnus sunaikinti, bet Sparta neleido to daryti. Sparta davė Atėnams oligarchinę valdžią — Trisdešimt tironų ir likosi kuriam laikui pagrindinė galybė Graikijos žemyne.

Tukididas buvo Atėnų kariuomenės generolas ir savo knygą

Peloponeso karai rašė pasinėręs įvykių sraute. Įvykius aiškino ne likimo įtaka, bet žmogaus prigimties ir elgesio požiūriu. Anot jo istorinės patirties, žmogui įgimta vadovautis gyvenime gobšumu, iš baimės kitus pulti ir ieškoti sau garbės.

Nūdien net Spartos griuvėsiai yra pernelyg kuklūs ir nedaro įspūdžio. Tik mažas muziejus primena, kad Spartą įkūrė iš šiaurės atkilę dorėnai. Apie 820 m. prieš Kristų Likurgas sudarė Spartos miesto valstybės teisėtvarką, kuri padėjo jai tapti oligarchine imperija. Persų karų metu Spartos generolas Leonidas su savo 300 narsuolių žuvo, gindami Termopilų tarpeklį Tesalijoje.

Į olimpiadų miestą

— Kodėl "Tripolis" tripoliu vadinamas? Juk "Tripolis" reiškia "Trys miestai"? O matome tik vieną? — klausia gidę vienas iš kelionės bendrų.

— Kadaise Tripolio miestą sudarė trys skirtingos miesto dalys: centras, arba akropolis, ir du ratai apie centrą. O visus tris supo miesto sienos. Taip buvo saugiau gyventi, — aiškina gidė.

Vėl važiuojame. Olimpija (Olympia) — Dzeuso šventovė ne ant Olimpo kalno, bet lygumoje, ir vieta, kur 776 m. prieš Kristų įvyko pirmoji olimpiada. Kelionė per kalnuotą, bet sausą Arkadiją lėta ir migdanti. Merkiasi akys, ima miegas. Vieškelis siauras ir vingiuotas, todėl autobusas dažnai turi staiga stabtelti. Nors gidė buvo žadėjusi, kad sustosime Megalopolyje "didžiausio" Graikijos amfiteatro apžiūrėti, bet nesustojame. Matyt, jai pagailo miegančiųjų ir nenorėjo jų budinti. Prie Kiparisijos (Kyparissia) pasiekiame Jonijos jūrą. Autobuse maloniau — pro langus veržiasi nuo jūros tyras, vėsus oras. Pajūryje daug žalumos.

Vietos, kaip ir žmonės, turi savo likimą. Tolimame Graikijos užkampyje, vakariniame Peloponeso šone, tarp Alfėjo ir Kladėjo

upių, yra vieta, tapusi pirmuoju atletų židiniu ir šventu žodžiu visoje Žemėje. Jos vardas Olimpija (Olympia).

Pats vidurdienis. Važiuojame Olimpijos gatvėmis. Ne didmiesčio, bet Graikijos kaimo gatvėmis. Čia, kaip ir Nauflione, turistinis viešbutis už "miesto". Net viešbučio vardas toks pat: "Amalija". Esame laukiami! Stalai padengti pietums.

Senieji Olimpijos mitai

Olimpijos apylinkės žalios, ramios ir patrauklios. Slėnį puošia platanų ir alyvmedžių miškeliai. Nors Apolonas ir ragino žmones eiti į kalnuotą Delfų apylinkę, žmonės rinkosi Olimpijos lygumėlę apsigyventi, nes ji buvo lengvai pasiekiama ir maloni. Jau II tūkstantmetyje prieš Kristų čia žmonės statėsi gyvenvietę. Pirmieji Olimpijos gyventojai nepažinojo nei Dzeuso, nei Olimpo kalno dievų. Jie garbino Kroną (Kronos) — Laiką. Senasis dievas Kronas, Dzeuso tėvas, buvo garbinamas ant kalvos į šiaurę nuo Olimpijos. Kalva buvo jam pašvęsta ir nūdien tebevadinama Kronion — "Laiko kalva".

Olimpijoje buvo garbinamas ir Pelopas (Pelops) — paslaptingas didvyris, davęs savo vardą visam Peloponesui. Dzeuso — "žmonių ir dievų tėvo" kultas ilgainiui įsivyravo šventajame Olimpijos miškelyje, — jam buvo skiriamos gausios aukos, nors ir kiti šešiasdešimt devyni dievai čia turėjo savo aukurus!

Olimpiada ir olimpinės žaidynės

Nūdien įprasta olimpiadą sutapatinti su olimpinėmis žaidynėmis, bet šis vardas keliasluoksnis. Graikams olimpiada buvo ketverių metų laikotarpis tarp dvejų olimpinių žaidynių. Pagal olimpiadas graikai skaičiavo laiką, laikydami jų pradžia 776 m. prieš Kristų. Romėnai skaičiavo laiką "Ab Urbe Condita" — "Nuo Romos įkūrimo" 754 m. prieš Kristų, o graikai nuo pirmo-

sios olimpiados. Taigi tiek graikai, tiek romėnai laiko skaičiavimu susidomėjo bemaž tuo pačiu metu! Olimpinės žaidynės buvo graikų iškilmės ir sporto varžybos dievo Dzeuso garbei, kurios vykdavo kas ketvirti metai. Jose dalyvaudavo visi graikų miestai valstybės, jos trukdavo penkias dienas. Pirmąją ir penktąją dieną vykdavo iškilmingos eitynės, aukų nešimas ir apeigos, o kitomis dienomis — vyrų ir jaunuolių sporto varžybos. Varžybų metu tarp miestų valstybių turėjo būti taika. Kartu su atletais į Olimpiją atkeliaudavo ir miestų valstybių ambasadoriai taikai palaikyti ir ginčams spręsti. Olimpinės žaidynės buvo iškiliausias graikų festivalis nuo VI iki IV a. prieš Kristų. Programą sudarė kumštynės, vadeliautojų lenktynės, penkiakovė — bėgimas, ieties ir disko metimas, šuoliai į tolį, imtynės — ir meno konkursai. Žaidynėse dalyvauti galėdavo tik pilnateisiai graikų miestų valstybių vyrai ir jaunuoliai, o vėliau ir romėnai. Nugalėtojai — olimpionikai — buvo apdovanojami alyvmedžių šakelių vainiku, įgydavo ekonominių bei politinių privilegijų ir būdavo dievinami. Ilgainiui mėgėjų sportas Graikijoje tapo profesija, dažnai virsdavo kruvinomis varžybomis, o ne sykį baigdavosi ir mirtimi.

Moterys, svetimtaučiai, vergai ir vyrai, netekę gero vardo, negalėjo dalyvauti varžybose. Žaidynių varžovai turėjo ištikimai treniruotis per dešimt mėnesių prieš varžybas, praleisti trisdešimt dienų Elio (Elis) piliečių, olimpinių žaidynių teisėjų, priežiūroje ir prisiekti, kad jie sąžiningai treniravosi varžyboms. Iš pradžių olimpinės žaidynės apsiribojo bėgimu. Pirmasis bėgimo lenktynių olimpionikas buvo Koroebas 776 m. Graikų moterims nebuvo leidžiama nei dalyvauti varžybose, nei jų žiūrėti. Mat vyrai varžėsi "gymnoi" — nuogi. Beje, graikai skulptūroje tik Afroditę vaizdavo nuogą, o moterį apskritai vaizdavo aprengtą. Tuo tarpu vyrus skulptūroje graikai vaizdavo nuogus. Moterys sukūrė savo olimpines žaidynes, vadinamas Heraea, — Heros, dievo Dzeuso žmonos, vardu. Ir jos vykdavo kas ketvirti metai.

Olimpionikų sąrašą nuo 776 m. prieš Kristų iki 217 m. po

Kristaus sudarė Julijus Afrikietis. Jis pasiekė mūsų laikus istoriko Eusebijaus raštuose.

Olimpinės žaidynės yra ir iškiliausios šiuolaikinės tarptautinės sporto varžybos. Graikiją valdant Romai, olimpinės žaidynės išsigimė. Ilgainiui Teodosijus I, Romos imperatorius, jas uždraudė. Šiuolaikinių olimpinių žaidinių atgimimas prasidėjo XIX a. Prancūzo barono Pierre de Coubertin'o pastangomis olimpinės žaidynės buvo atgaivintos ne Olimpijoje, bet Atėnuose 1896 m. ir yra rengiamos kas ketvirti metai. Ir Lietuva dalyvavo olimpinėse žaidynėse tarp dviejų pasaulinių karų. Atletų skaičius ir sporto šakos pagausėjo, iškilo Žiemos ir Vasaros olimpinės žaidynės. Betgi ryšys tarp pirmųjų olimpinių žaidynių Olimpijoje 776 m. prieš Kristų ir 1992 m. olimpinių žaidynių Barselonoje yra olimpinis deglas, uždegtas Saulės spinduliu Olimpinių žaidynių gimtinėje ir bėgikų atneštas į šio ketvirtmečio olimpines žaidynes.

Atleto kelias į Olimpiją

1948 m. Vasaros olimpinės žaidynės vyko Londone, Anglijoje. Tą vasarą leidau Italijoje — prie Peskaros (Pescara), Adrijos pajūryje. Vieškeliu bėgikai nešė iš Olimpijos į Bari, Italijos miestą, laivu atgabentą olimpinį deglą. Stoviniavau su daugeliu naktį, laukdamas olimpinio deglo bėgikų. 1984 m. Vasaros olimpinės žaidynės vyko Los Andželo (Los Angeles) mieste, Kalifornijoje. Stovėjau su daugeliu dienos metu, laukdamas olimpinio deglo bėgikų. Saulės spinduliu uždegtas deglas, nešamas bėgiko rankoje iš pat Olimpijos į olimpinėms žaidynėms svetingą miestą, palieka kiekvienam gilų įspūdį.

Čia pat Olimpijos griuvėsiai. Vietoj atletų, graikų miestų valstybių ambasadorių ir olimpinių žaidynių teisėjų iš Elio miesto matau turistus. Lengva atskirti japonus, afrikiečių nedaug, daugumą sudaro baltieji. Tik juos su kraštais susieti jų kalbos

neišgirdus neįmanoma. Gidė pataria pailsėti. Griuvėsius lankysime pavakare.

Sėdėdamas po šakotu platanu, mėgaujuosi aplinka ir bandau sau atkurti atleto kelią į Olimpiją. "Athleta" yra graikiškas žodis ir ženklina žmogų, treniruotą ir pajėgų dalyvauti kūno kultūros varžybose, o veiksmažodis "athlein" reiškia "varžytis dėl prizo". Skaitau senovės olimpinių žaidynių aprašus. 300 m. prieš Kristų olimpinių žaidynių aprašas pasakoja apie vieną jaunuolį, vardu Aristonas, ir jo kelią į Olimpiją. Aprašas gyvas, tartum šiuolaikinis sporto skyriaus reportažas laikraštyje.

Kelias į Olimpiją Aristonui, — skaitau apraše, — nebuvo lengvas. Bet dabar Olimpijos šventovė jam prieš akis. Jam reikėjo ateiti pėsčiomis apie 50 km dulkėtu ir sausu šventuoju keliu iš Elio, olimpinių žaidynių treniruotės centro, į Dzeuso šventovę, garsiausią religinę graikų pasaulio šventovę.

Aristonas ir kiti atletai atliko eitynes į Olimpiją su savo artimaisiais, žaidynių teisėjais ir pareigūnais, po mėnesio treniruotės pareigūnų priežiūroje ir bandomųjų varžybų. Dvylikos valandų kelionė buvo reikli. Sustota tik vandens atsigerti ir duonos bei vaisių užkąsti. Aristonui buvo perdėm aišku, kad ši kelionė tik prakaituota įžanga į olimpines žaidynes.

Prieš kelionę pėsčiomis į Olimpiją Aristonas turėjo treniruotėje nugalėti kitus sunkumus. Kadangi "grumtis dėl prizo" olimpinėse žaidynėse galėjo tik graikų piliečiai vyrai, buvo svarbu ištirti atleto gimimo datą bei vietą ir šeimos padėtį. Reportaže skaitau, kad Aristonui tai buvo lengva, nes jį į treniruotę buvo atlydėjęs tėvas. Vergams, barbarams ir moterims kelias į olimpines žaidynes buvo uždarytas.

Amžius irgi buvo svarbus veiksnys. Nors Aristonas buvo tik penkiolikos metų, bet teisėjai turėjo jį rūpestingai ištirti, kad būtų tikri, jog jo vieta tikrai yra jaunuoliams skirtose varžybose. Aristonas atrodė amžiumi daug vyresnis, bet buvo pripažintas tinkamu dalyvauti jaunuolių varžybose.

Atėjus į Olimpiją, Aristono laukė dar viena pareiga. Pirmąją olimpinių žaidynių dieną Aristonas ir jo tėvas turėjo įeiti į Olimpijos Tarybos menę. Čia drauge su kitais atletais, giminėmis bei treneriais jis turėjo padėti ranką ant šerno mėsos gabalo ir prisiekti bronzinės Dzeuso statulos akivaizdoje, kad grumsis garbingai, nepriims kyšio ir neužkerės savo varžovų. Aristonas, — baigia aprašas, — dabar puikiai suprato, kad jį, sulaužiusį savo priesaiką, Dzeusas nutrenktų vienu iš savo žaibų.

Popietė Olimpijos griuvėsiuose

Peloponeso saulė — graikiškai helios — karšta. Nenuostabu, kad ne visi kelionės bendrai nori lankyti Olimpijos griuvėsius.

— Ar yra ten medžių? Ar vėsu? — klausinėja.

— Kadaise ten buvo net šventa giraitė, vardu Altis, — akimis perbėgdama pietų vyno nuvargintus veidus, atsako gidė. Ji greitai sumeta ir pasiūlo dvi galimybes:

— Galime lankyti griuvėsius, galime pamatyti ir vertingą muziejų. Griuvėsiai labai įdomūs, bet ten daug saulės, o muziejus tikrai įdomus. Be to, vėsinamas. Kas nori eiti griuvėsių lankyti? Kas nori eiti į muziejų?

Mūsų grupė skyla į dvi nelygias dalis. Gidė parūpina bilietus einantiems į muziejų. Jų didžiuma. Likusieji leidžiamės Olimpijos griuvėsių link.

Olimpiją lankau antrą sykį. Kadaise jos lankymą pradėjau akimis nuo Kroniono kalvos. Mačiau visą senovės "Olimpinį miestą" palei Alfėjo upę. Šventosios Alčio giraitės nė ženklo. Mačiau saulėje įkaitusius Dzeuso, Heros šventyklų, ambasadorių viešbučio ... pamatus, iždų, sporto salių ir stadiono ... likučius. Ši kartą pradedu Olimpijos lankymą kojomis. Gidė, glaustai papasakojusi apie Olimpijos reikšmę Graikijai ir visai Žemei, eikliai žygiuoja pirmyn. Pasivejame ją tik sustojus prie Gym-

nasiono griuvėsių.

— Čia sportininkai lavindavosi olimpinių žaidynių varžyboms, ristynėms, boksui, — sako.

— Kodėl sporto salė buvo vadinama "gymnasion" — pasigirsta net keletas balsų.

— Mat sportininkai atlikdavo pratybas nuogi. Graikų kalba "gymnos" reiškia "nuogas", o "gymnasion" yra vieta, kur nuogi sportuodavo, — paaiškina gidė. — Pats pirmasis olimpionikas, vardu Koroebas, bėgimo varžybose pajuto, kad drabužiai jam kliudo bėgti, todėl juos ir nusimetė ...

Mums įprasta gimnazija vadinti mokslo įstaigą. Panašiai daro vokiečiai. Įdomu, kodėl taip įvyko? Negi gimnazijoje kadaise gimnazistai nuogi mokėsi?

Į šventąjį lauką

Šventajame lauke trys įžymybės — Alčio (Altis) iškilmių vieta, Heros ir Dzeuso šventovių aslos ir sukniužusios marmuro kolonos — mus ilgiau sustabdo. Alčio giraitė nėra išlikusi. Heros šventovė, statyta VI a. prieš Kristų, nūdien tik pailga asla su įdubomis kolonoms. Hera buvo garbinama kaip teisėta Dzeuso žmona. Atrodo, kad Dzeusas buvo dievas, "atėjęs" į Graikiją, o Hera graikų žemės deivė. Ilgainiui jiedu buvo suporuoti Olimpo kalno dievų panteone. Šalia Heros šventovės griuvėsių yra Heros aukuras — olimpinės ugnies vieta. Veidrodžiu pagaunant saulės spindulius, senovėje ir nūdien uždegamas olimpinis deglas.

Heros aukuras ir olimpinės ugnies deglas kelionės bendrus ypač sudomina. Saulė — ugnies ištaka, Prometėjas — ugnies nešėjas, olimpinės žaidynės ir ugnis ... Gidė guvi. Sieja ugnį su žmonijos kultūrine pažanga ir civilizacija. Šventojo lauko lankymas suburia kelionės bendrus. Net ugningoji Peloponeso saulė tampa malonesnė.

Gidė dabar nebeskuba pirmyn žygiuoti. Atsakinėdama į

klausimus, iš lėto mus nuveda prie įėjimo į stadioną rytiniame šventojo lauko šone. Dar neseniai archeologai jame atkasė maždaug 192 m ilgio bėgimo takus, Demetros aukurą, Kunigės ir varžybų teisėjų sėdynes.

Šiuolaikiniai olimpinių žaidynių stadionai yra milžiniški gelžbetonio pastatai, o pirmasis šių žaidynių stadionas buvo tik "sukultūrintas" pailgas slėnis. Demetros aukuras, Kunigės ir varžybų teisėjų sėdynės išskobtos nuožulniuose slėnio šlaituose. Gidė primena, kad tik Kunigė ir jos mergelių palyda tegalėjo žiūrėti vyrų varžybas, nes jie varžėsi nuogi. Šiaip moterims nebuvo leidžiama žiūrėti vyrų varžybų.

Šventasis Olimpijos laukas bemaž keturkampis. Dzeuso šventovės asla ir pamatų likučiai užima jo didelę dalį pietryčių pusėje. Prieiti prie jo reikia taku tarp sukiužusių marmuro paminklų ir subyrėjusių pačios šventovės kolonų.

— Kodėl taip viskas sukiužę ir subyrėję? — klausiu gidę.

— Amžiai Olimpijai buvo negailestingi, — aiškina gidė. 293-ioji olimpiada 393 metais po Kristaus, tai yra 1169 metams praėjus nuo pirmosios, buvo paskutinė, nes kitais metais imperatorius Teodosijus uždraudė pagoniškąsias apeigas ir olimpines žaidynes. O po keleto metų krikščionys pasistatė čia trijų navų baziliką ant skulptoriaus Fidijo dirbtuvės, panaudodami jos statybai medžiagas iš pagoniškųjų šventovių. Bet tai dar pusė bėdos! VI kristiniame amžiuje baisus žemės drebėjimas visiškai sugriovė puikiąją Dzeuso šventovę. Ilgainiui abi upės — Alfėjas ir Kladėjas — pamažu paslėpė net griuvėsius taip, kad tik 1766 metais Olimpija buvo anglo Ričardo Čandlerio (Richard Chandler) aptikta, o 1826 imta kasinėti. Tam pradžią davė prancūzai. Bet sistemingo kasinėjimo darbų ėmėsi vokiečių Archeologijos institutas tik 1875 metais. Darbai tebetęsiami ir nūdien.

Gidė giria vokiečių archeologų atsidėjimą ne tik Olimpijos, bet ir apskritai Graikijos senovės tyrinėjimui. Tai jau buvau patyręs studijuodamas Eichstätt'o kunigų seminarijoje. Vokiečių

įnašas į *Šventojo Rašto* ir Artimųjų Rytų archeologiją yra milžiniškas. Gidė užsimena ir apie Olimpijos muziejų.

— Ten nueisime, — sako, — aplankę griuvėsius. Visi, mylintieji Olimpiją, — tęsia gidė, — turėtų su dėkingumu minėti archeologų Adler'io ir Dorpfeld'o vardus. Jie nevežė radinių į Vokietiją, bet čia įsteigė muziejų.

Dzeuso šventovė, statyta V a. prieš Kristų, nūdien tik vieta — pamatai, asla, marmuro krūvos. Gali matyti žemės drebėjimo padarinius, Alfėjo ir Kladėjo upių norą apkloti Dzeuso nelaimę sąnašynu. Kur ne kur tik dyka asla, — marmurą iš šios vietos turbūt buvo paėmę krikščionys bazilikos statybai.

— Didžiuma Dzeuso šventovės puošmenų yra Olimpijos muziejuje. Be to, ten rasime ir archeologų atkurtą modelį, — susidariusią tylą pertraukia gidė.

Trumpam užsukę į netoliese esančius krikščionių bazilikos griuvėsius ir skulptoriaus Fidijo dirbtuvę, leidžiamės į muziejų.

Dzeuso šventovės frontonai muziejuje

Muziejus tikrai vėsinamas. Mūsų kelionės bendrai jau sėdi kavinėje prie sultingų gėralų. Muziejuje, užuot lankęs griuvėsius, gali akis paganyti apžiūrinėdamas didokus šventovės modelius. Jie atkurti įstatant archeologų aptiktus frontonų reljefų likučius. Dzeuso šventovės priekį — rytinį frontoną — puošė reljefas, vaizduojantis mitines Pelopo ir Oinomajo vežimų lenktynes. Visi lenktynių dramos dalyviai: Oinomajas ir jo Steropė vienoje pusėje, Pelopas ir jo Hipodamėja (Hippodameia) kitoje pusėje, o šalia jų — vežimų aptarnautojai, vežimai ir vadeliautojai. Tarp šių dviejų grupių tarsi frontono ašis stovi iškili Dzeuso statula.

Beveik nejučiomis pajunti reiklią darną: vertikalios dalyvių linijos sukuria šventišką tragedijos nuotaiką frontono centre, o horizontalios linijos šonuose tarsi įrėmina tragediją. Įsakmus

Dzeusas mostu duoda ženklą lenktynėms. Lenktynės įrėmina tragediją, nes jose yra ir laimėtojas, ir pralaimėtojas! Frontono reljefo lenktynės prašnekina žmogų.

Dzeuso šventovės vakarinį frontoną puošia perdėm mitologinis reljefas: kentaurų ir lapitų mūšis. Pasak mito, kentaurai – padarai žmogaus galva, arklio liemeniu — buvo pakviesti į lapito Peiritojo (Peirithoos) vestuves. Pasigėrę kentaurai bandė pasigrobti Deidamėją (Deidameia) — jaunąją — ir kitas lapitų moteris.

Šio frontono reljefai visiškai skirtingi nuo rytinio frontono reljefų. Centre Dzeuso vietoje stovi dieviškai ramus Apolonas. Šalia jo, dešinėje ir kairėje, matyti Tesėjas ir Peiritojas, jaunasis, ir grupė lapitų moterų bei vyrų, besigrumiančių su kentaurais. Visi iš marmuro, bet atrodo kaip gyvi savo ritmiškais ir veržliais judesiais. Rodos, jauti lapitų ir kentaurų priešiškas, marmuro akmenyje iškaltas pastangas, pastangas pagrobti ir pastangas apginti, ko jie nori ir kas jiems brangu. Reljefas atrodo, tarsi banga judėtų nuo Apolono į abu šonus ir iš šonų vėl grįžtų prie Apolono. Apolonas buvo graikų šviesos, darnos ir muzikos dievas. Čia vaizduojama scena yra tikrai nuožmi, kontrastas tarp nekaltų mergaičių grožio ir kentaurų luošumo prikausto žiūrovą.

Mitas yra žmonijos patirtis, išreikšta pasakojimu. Dzeuso šventovės frontonų skulptūros padeda žiūrovui įsiminti ir įsijausti ne tik į žmonijos patirtį, išreikštą pasakojimu, bet ir į save patį. Kontrastas tarp šių dviejų frontonų ryškus. Rytiniame frontone vyrauja kvapą užimanti tyla — tarsi ramybė prieš audrą: priešiškos jėgos pakilusios leistis į tragiškas lenktynes. Vakariniame frontone priešiškos jėgos jau grumiasi žūtbūtinėje kovoje. O vis dėlto abu frontonai meniškai išreiškia tragiškąjį gyvenimo pradą. Tragedijos jėga viename ir kitame kelia nerimą, ji skiriasi tik išraiška — parinktas skirtingas gyvenimo dramos momentas. Rytiniame frontone visa rodo neišvengiamą lenkty-

nių atomazgą — vieno laimėjimą, kito pralaimėjimą. Vakariniame frontone iškilios didvyrių figūros šalia šviesos dievo garantuoja, kad pergalė prieš kentaurus — žvėriškąjį pradą žmoguje — ilgainiui bus pasiekta.

Olimpijos muziejaus įžymybės

— O kur yra Olimpijos Dzeusas? — teiraujuosi kavinėje besiilsiančią gidę.

— Ar tas, kurį sukūrė Fidijas?

— Taip! Dzeusas, kurį įprasta laikyti vienu iš Septynių pasaulio stebuklų.

Gidė mane nuveda į tolimą muziejaus salę, ir parodo Fidijo sukurto sėdinčio Dzeuso reprodukciją. Tikrasis Fidijo Dzeusas vis dar nesurastas. O gal jau sutrūnijo! Gidė man primena, kad jau artėja laikas grįžti į Amalijos viešbutį. Be to, ir muziejus netrukus turįs užsidaryti.

Dar spėju pasigėrėti Atėnės galva iš molio, sukurta V a. prieš Kristų. Stabteliu prie molinio Dzeuso, besinešančio pasivogtą gražuolį berniuką Ganimedą (Ganymedes) į Olimpo kalną. Molis yra šiltesnis už marmurą. Tai be galo drąsus ir savitas kūrinys, teikiantis iškiliajam Olimpo dievui šiapusiškesnę išraišką nenuskriaudžiant jo olimpinės didybės. Dzeusas kaire ranka laiko molinę lazdą, jo spalvinga palaidinė atsagstyta. Vietoje nestovi, kelia koją skubiam žingsniui. "Dievų tėvas" dešine ranka tvirtai laiko berniuką Ganimedą. O berniukas glėbyje laiko gaidį ir atrodo visiškai atsidavęs Dzeusui, nešančiam jį skubiai į Olimpo kalną. Tokio Dzeuso iš molio niekad nebuvau matęs. Beje, mitas apie Ganimedą sako, kad Dzeusas suteikė berniukui nemirtingumo dovaną ...

Du marmuriniai kūriniai ilgėliau sustabdo. Tai Peonijo (Paionios) Nikė — Pergalė ir Praksitelio (Praxiteles) dievas Hermis. Nikės skulptūra yra iš V a. prieš Kristų. Galva jau be

veido. Nė rankų nebeturi. Kūnas nuostabiai grakštus. Nikė stovėjo ant aukšto pjedestalo šventajame lauke prie Dzeuso šventovės. Hermis yra Praksitelio šedevras iš IV a. prieš Kristų, rastas Heros šventovėje. Hermis stovi, kaire ranka laiko kūdikį Dionisą, o dešine, iškėlęs vynuoges, jį vilioja. Nuostabu, kad marmuras, akmuo, menininko rankose gali kalbėti!

Naktis nūdienėje Olimpijoje

Amalijos viešbutis vienaaukštis. Daug kuo primena JAV motelius. Kambariai erdvūs. Čia pat valgykla ir baras. Mudviejų kambarys turi duris ne tik į koridorių, bet ir į lauko pusę.

Diena buvo karšta. Vakare vėsu. Rūkas kyla nuo upių ir lyg skara uždengia netolimą šventąjį lauką. Viešbutyje turistai dalijasi dienos nuotykiais ir ūzo stiklu.

Pirmieji gaidžiai ankstyvi. Nors ryto žara dar nerausta, bet gaidžiai nesiliauja skelbti, kad ji jau arti. Graikų gaidžiai gieda "tarptautine" kakariekū kalba. Čia jų neįprastai daug. Jie gana balsingi.

Žarai raustant, į ryto simfoniją įsitraukia žvirbliai ir kregždės. Girdėti ir asilų skundas. Matyt, ūkininkai juos balnoja ir apkrauna dienos darbų reikmenimis.

Iš Olimpijos į Delfus

Aštuntą ryto vėl riedame Peloponeso vieškeliu. Siaurutis. Žmonės jau pluša laukuose. Sutinkame asilus su manta ir šeimininku ant nugaros, traktorius burzgiant į laukus. Matome moteris, melžiančias karves ir ožkas.

Augmenija aplinkui įvairi: figos, alyvmedžiai, persikai, abrikosai ir liekni kiparisai. Vieškelis eina per platų kalvotą slėnį. Po pusvalandžio pasiekiame vieškelį palei Jonijos pajūrį.

Šis vieškelis platus ir ne toks vingiuotas. Važiuoti saugiau.

Gidė šį rytą dar nė žodžio neištarė. Kažką aptaria su vairuotoju. Ir kelionės bendrai pernelyg tylūs. Žinoma, yra ką pamatyti: vieškelio kairėje spalvingas pajūris su kaimeliais, o dešinėje kalvos ir tolumoje dunksantys kalnai.

Patrų (Patras) miestą aplenkiame. Atrodo, kad vairuotojas stengiasi skirtu laiku pasiekti keltuvą į Naupaktą (Nafpaktos). Patrai savo dydžiu yra ketvirtas Graikijos miestas ir svarbus Peloponeso uostas. Didžiuojasi tariama sena kilme, — sakosi senų senovėje buvę finikiečių nausėdija. Be to, didžiuojasi ir apaštalu Andriejumi, jį laiko savo šventuoju, nes jis čia buvo nukankintas ant kryžiaus. Patrų mieste teko būti keletą kartų. Jis yra perdėm šiuolaikinis judrus Graikijos didmiestis, likučių iš Romos amžių — Apaštalo Pauliaus laikų, — išskyrus apaštalo Andriejaus atminimą, jame bemaž nėra. Tik nauja, bizantiško stiliaus šventovė apaštalo Andriejaus garbei.

Keltuvu į Naupaktą

Už šešeto kilometrų į rytus nuo Patrų yra siauriausia Korinto įlankos vieta — sąsiauris. Riono (Rion) miestelyje yra keltuvo uostas Peloponese, o Antirionas — Naupaktas — kitoje pusėje. Keltuvas jau ruošiamas kelionei per sąsiaurį. Gidė šypsodamasi sako:

— Mes, graikai, šį sąsiaurį vadiname Naupakto vardu. O kaip jį vadina Europos istorikai?

— Lepantas! (Lepanto!)

— Taip!

Gidė, rodydama netolimą venecijiečių tvirtovę, mums primena apie lemtingą jūros mūšį, įvykusį šiame sąsiauryje, tarp krikščionių ir turkų 1571 m. spalio 7 d. Krikščionių — Šventosios lygos — laivynui vadovavo Austrijos karalius Jonas, o turkų laivynui — Uluč Ali Paša. Šventosios lygos laivyne buvo maždaug 200 galerų, neskaitant aibės mažesnių laivų, atsiųstų iš Ispanijos,

Venecijos respublikos, italų respublikų ir popiežiškųjų valstybių, su 30 000 kareivių. Turkai laivų ir kareivių skaičiumi prilygo krikščionių kariuomenei. Bet mūšis faktiškai baigėsi turkų laivyno sunaikinimu. Tik 40 galerų tepabėgo iš mūšio, išgelbėdamos Uluč Ali Pašą. Maždaug 15 000 turkų žuvo ar pateko į nelaisvę, apie 10 000 krikščionių vergų buvo išvaduoti iš turkų galerų, paimta daug karo grobio. Šventoji lyga neteko 7000 vyrų. Tarp sužeistųjų buvo garsusis ispanas Servantesas (Cervantes), *Don Kichoto* knygos autorius. Jis neteko mūšyje kairės rankos!

Lepanto mūšis buvo pirmoji svarbi krikščionių pergalė prieš turkus, parodžiusi, kad turkai nėra Vidužemio jūros viešpačiai. Žinoma, dar ilgą laiką turkai buvo pergalingi sausumos mūšiuose. Romoje, Marija Madžiorės (Maria Maggiore) bazilikoje, Švenčiausiojo koplyčioje yra popiežiaus Pijaus V sarkofagas ir paminklas. Popiežius vaizduojamas besimeldžiantis. Pasakojama, kad Lepanto mūšio metu jis kalbėjo rožinį, prašydamas pergalės Šventosios lygos laivynui. Pijus V yra Katalikų Bendrijos šventasis. Dėkodamas Dievui, jis spalio 7 d. paskelbė Rožinio švente Marijos, Dievo Motinos, garbei.

Besiklausydami gidės pasakojimo ir besižvalgydami, neįčiomis atsidūrėmė kitoje Korinto įlankos pusėje. Keltuvas mus pervežė per 25 minutes.

Kelionė į Delfus sunki ...

Tai senovės graikų posakis. Delfai buvo Apolono — šviesos, darnos ir muzikos dievo šventovė orakulas Parnaso kalno papėdėje. Senovėje į Delfus vieškelio nebuvo. Būdavo keliaujama nesaugiu keliuku grasių kalnynų pakriaušėmis. Kelionė į Delfus buvo fiziškai sunki ... Graikai keliaudavo pas Apoloną, ieškodami drąsos gyventi, — dvasios stiprybės. Kelionė į Delfus buvo dvasiškai sunki ...

Vos pervažiavus Naupakto miestą, vieškelių sankryža. Platus vieškelis eina į kairę — kelrodis sako ten Igumenica (Igumenitsa); siauras kelias eina į kairę — kelrodis sako ten Amfisa, Itėja ir Delfai. Kiek kilometrų reikės keliauti, kelrodis nerašo.

Siauras kelias verčia vairuotoją lėtai važiuoti. Turistai tuo džiaugiasi, nes lėtai važiuojant galima akimis panardyti po Korinto įlankos pakrantę ir po vis didėjantį Parnaso kalno masyvą. Ilgainiui atsiplėšiame nuo pajūrio ir vis dažnesniais zigzagais kylame aukštyn. Atsiveria vis nuostabesnė panorama. Rūko šydas slepia rytiniame Korinto įlankos gale glūdintį senąjį Korintą, Apaštalui Pauliui brangų Graikijos miestą.

Nūdien kelionė į Delfų miestą nėra sunki. O pas Apoloną — į jo orakulą — žmones traukia domesys senovės graikų pastangomis ieškoti šviesos, darnos ir muzikos dūstant tragiškajame Likimo glėbyje. Olimpijoje valgę pusryčius, Delfuose sėdame pietų valgyti. Viešbutis — vėl Amalija! Valgykla atvirais langais prie terasos su kolonomis. Girdėti tingus vasaros žiogų koncertas, nepažįstami paukščiukai vieversėlių čyru vyru garsais gaivina kelionėje įkaitusius keleivius. Nejau Delfuose yra vieversiukų?!

Esame aukštai pačioje Parnaso kalno papėdėje. Iki Itea — Delfų uosto vieškeliu 6 km, o akims atrodo, kad čia pat. Kur ne kur matyti zigzaguoti vieškelio vingiai. Įdomu, visi Parnaso papėdės šlaitai apsodinti alyvmedžiais!

Gidė praneša, kad Delfuose praleisime visą parą. Šiandien eisime pas Apoloną, o rytoj lankysime muziejų ir atokesnes Delfų įžymybes.

Delfuose tebeaidi Apolono balsas

Graikai Delfi orakulą — Delfus — laikė pasaulio omfalos — Žemės centru, lietuviškai "bamba", ir anapusinių jėgų sostu. Delfų orakulo ištaka, pasak graikų mąstysenos, buvo nuožmus sankirtis tarp Apolono, šviesos, darnos bei muzikos dievo, ir

Pitono, tamsos jėgų slibino. Sankirtis privedė prie Pitono tamsos jėgų iššudymo. Nūdienė Delfų aplinka su turistų autobusais ir vietinių gyventojų asilais, su pusiau nuogais miestelėnais ir stangriais juodais drabužiais vilkinčiais kaimiečiais atspindi tą patį priešpriešų sankirtį. Delfuose pajunti amžiną pokalbį tarp šiurkščios žemės ir šventos Anapus ramybės. Tai, rodos, jaučia ir miestietis, ir kaimietis, nes vienam ir kitam tenka neišvengiamai dalyvauti šiurkščios žemės ir šventos ramybės pokalbyje, susidurti ir su Apolonu, ir su Pitonu.

Delfus pirmąkart lankiau 1958 m. vasarą. Tai buvo tik keleto valandų susipažinimas su vieta. O vėliau, kada tik tekdavo sustoti Atėnuose, stengdavausi pabėgti iš saulėje įkaitusio miesto į Delfus Parnaso papėdėje, nes Delfuose tebeaidi Apolono balsas. Apolonas ir Kristus spindi šviesa, gydančia darna, drąsinančia muzika. Apolonas yra graikų — žmogaus sukurtas ir kuriamas teisingos darnos simbolis, o Kristus — Dievo išminties ir galybės įėjimas į žmogaus šiurkščią žemę ir šventą ramybę.

Kai Apaštalas Paulius rašė korintiečiams apie Kristų "Dievo išmintį ir Dievo galybę" (žr. 1 Kor 1,24), kai jis kalbėjo apie Kristų "Evangelijos šviesą", jis skelbė, kad Apolonas žmogui nėra pakankamas, nes "Pats Dievas, kuris yra taręs: 'Iš tamsos tenušvinta šviesa!', sušvito mūsų širdyse, kad pažintume Dievo šlovę, spindinčią Kristaus veide" (2 Kor 4,4.6).

Apolono šventovėje

Šiuolaikinis Delfų miestelis nėra senas. Galėtume jį vadinti naujaisiais Delfais, nes jį 1892 m. imta statyti Kastri kaime. Jis yra maždaug už 1 km nuo senovės Delfų griuvėsių. Tais pačiais metais prancūzų archeologai pradėjo raustis po senuosius Delfus.

Delfų orakulo vieta Parnaso kalno pietvakarių šlaito ly-

gumoje nuostabiai žavi. Rodos, atsiremk į Parnaso kalną ir gėrėkis panorama! Penkios terasos, — reikia iš vienos į kitą palypėti. Gidė pabrėžia, kad Delfai, prieš tapdami orakulu, buvo garsi žemės deivės Gejos ir jūrų dievo Poseidono šventovė. Anot jos, čia buvo piemenų šventovė jau XV a. prieš Kristų.

— O kada Apolonas užmušė Pitoną? — pasigirsta klausimas.

— Sunku pasakyti, — rimtai atsako gidė. — Apolono šventovė, kurią tuojau lankysime, yra iš V-IV amžiaus prieš Kristų.

Senųjų Delfų centras yra maždaug 190x135 m dydžio Šventasis laukas. Įeiname į jį pro plačius pietinio kampo vartus. Įžulni šventoji gatvė veda į Šventojo lauko terasas. Jos šonuose aibė marmuro luitų — likučių įvairių pastatų, kuriuos kadaise Delfams pastatė dėkingi graikų miestai ar giminės.

Šventoji gatvė sukasi į dešinę ir užveda į pirmąją terasą. Posūkio kairėje stovi puikiai atstatytas V a. prieš Kristų Atėniečių iždas. Šventoji gatvė eina pro Sfinksės pjedestalą, — pati Sfinksė nūdien stovi muziejuje, — ir atveda prie Apolono šventovės. Gidė pakartotinai primena, kad Apolono šventovė keliskart nukentėjo nuo žemės drebėjimo, o liekanos, kurias savo akimis matome, priklauso šventovei, statytai 510 m. ir atnaujintai IV a. prieš Kristų. Sprendžiant iš kolonų, ši Apolono šventovė buvo dorėnų stiliaus.

Priešais Apolono šventovę stovi kunigės Pitijos auksinio trikojo pjedestalas. Pitija buvo svarbi Apolono orakulo moteris. Pasodinta ant trikojo viršum garų, kylančių iš žemės, ji išgyvendavo transą — savotišką ekstazę. Tada jai buvo užduodami klausimai. Šventovės kunigai jos atsakymus ir murmėjimus, duotus transo būklėje, aiškindavo ir persakydavo miglotu dviprasmišku posakiu. Jų žodis buvo laikomas neklaidingu.

Apolono orakulo atsakymai turėjo didelę svarbą graikų religiniame gyvenime ir buityje. Jie darė įtaką nuosprendžiams apie sveikatą ir ligą, taiką ir karą, nausėdijas ir emigraciją, nu-

sikaltimą ir bausmę. Orakulo šventovė turėjo ir platų tarptautinį prestižą, nes buvo šventa vieta — graikų vienybės simbolis. Būdama šventa vieta, ji įkūnijo graikų išmintį — dievų mokymą. Paprasti Delfų Apolono įsakai buvo perduodami iš kartos į kartą ne tik Graikijoje, bet ir Azijoje. Ši šventa vieta traukė piligrimus ir reiškėsi kaip mokslo židinys.

Prie orakulo teatras ir stadionas

"Pažink save!" buvo graikų šūkis. Šventoji Delfų vieta patraukia dėmesį trimis pastatais: orakulu, teatru, stadionu. Bemaž šalia Apolono šventovės prasideda laiptai į teatrą. Gidė, matydama, kad jos "globotiniai" ieško vietos šešėlyje palei paminklo sieną ar medį, pataria palypėti tik lig teatro, o stadioną palikti nepavargusiems ir entuziastingiems.

Teatras, išlikęs iki mūsų laikų, yra iš II priešKristinio amžiaus. Smagu jame atsisėsti. Teatro apskritimas iškirstas kalno uoloje. Maždaug 5000 žiūrovų ateidavo į šią vietą savęs pažinti, dalyvaudami Eschilo, Sofoklio bei Euripido tragedijose, dramose. Atsisėdus traukia ilgiau pasėdėti, nes šio teatro vieta Parnaso kalno šlaite tokia nuostabi. Saulei tolstant į vakarus, dangus puošiasi mėlyne, ir Korinto įlanka darosi ryškesnė.

Gidė mus palieka teatre. Tik primena, kad po pusvalandžio ji lauks mūsų prie išėjimo vartų. Kun. Vladas D. kyla eiti į stadioną. Keliukas į stadioną dulkinas, bet aukštyn lipa per pušynėlį. Eiti malonu. Stadionas yra aukščiausia senųjų Delfų vieta — 654 m. Pailgas — 178 m ilgio, bet siauras — maždaug 28 m pločio. Kiekviename šone po dvylika sėdynių eilių.

Stadione tik mes du. Sėdynių atsisėsti bent 7000. Ramu. Tik bitės dūzgia. Turime progos pasikeisti mintimis apie Olimpijos Dzeusą ir Delfų Apoloną.

Dzeusas sužino, kad Žemė yra apvali

Kitą rytą mus pabudina ne tik gaidžiai, bet ir asilai. Gaidžiai pirmieji sveikina aušrą, o asilai ima skųstis savo sunkia dalia saulei patekėjus. Vieni šaukiasi šeimininko, nes per naktį išalko, o kiti mykia, nes nenori būti skubinami į dienos darbus. Šiuolaikiniai Delfai dar nėra miestas. Nors čia ir yra keletas viešbučių, nors juose ir yra daug turistų iš miestų, Delfai tebeatrodo ir tebekvepia kaimu. Čionykščių darbai prasideda anksti, o turistų — kur kas vėliau. Apolono šventovė ir Delfų muziejus iki devintos valandos uždaryti. Amalijos viešbučio balkonas — puiki stebėjimo vieta. Iš čia matyti ne tik atbundantis dienos žygiams Delfų kaimas, bet ir jį saugantys kalnai bei ryto migla apsiklojusi Korinto įlanka. Saulė jau viršum Parnaso kalno, bet Apolono šventovė dar tebesaugoma jo šešėlio. Ryto metą būtų smagu joje pabuvoti. Gaila, kad ji nūdien tvoromis aptverta. Įeiti galima tik pro vartus.

Gidė jau iš vakaro buvo pranešusi, kad priešpietį skirsime muziejaus ir žemutinės Delfų šventovės apžiūrai. Ji priminė, kad po apžiūros į viešbutį nebegrįšime, nes keliausime link Kalambakos (Kalambaka) Tesalijoje Meteorų (Meteora) vienuolynų aplankyti.

Delfų muziejus dviaukštis, bet mažutis. Vos dešimt nedidelių salių. Bet jos labai turtingos. Sutelkta rinktiniai radiniai — statulos, reljefai, keramikos dirbiniai, — visa, kas buvo užtikta vertingiausio Apolono šventovėje. Ryto meto vėsa daugelį turistų patraukia į griuvėsius, muziejuje spūsties dar nėra.

Vos įėjus galima rinktis: eiti tiesiai į žemutinį aukštą ar palypėti laiptais į antrą aukštą. Laiptų pusiaukelėje tupi omfalos — akmuo, senoviško bičių avilio išvaizdos "bamba". Šis akmuo "bamba" kadaise stovėjo Apolono šventovėje ir ženklino pasaulio centrą — laiko ir erdvės sankryžą. Pasakojama, kad Dzeusas susidomėjo pasauliu: koks jis — plokščias ar apvalus? Anot

pasakojimo, jis nuo šio akmens išsiuntė du erelius — vieną į rytus, kitą į vakarus. Apskridę pasaulį, ereliai sugrįžo: siųstasis į rytus iš vakarų, o siųstasis į vakarus iš rytų. Graikų mokslą skatino plėtotis ne tik teorijų kūrimas, bet ir gamtos reiškinių stebėjimas bei teorijų bandymas.

Graikų menas buvo paminklinis

Grupinis muziejaus lankymas ne visus patenkina. Pastebiu, kad kun. Vladas D. jau vienas gėrisi Atėniečių iždo reljefais. Mane ilgiau sustabdo Sfinksė iš Nakso (Naxos) salos, — ne Sfinksas, bet sparnuota Sfinksė su kasomis. Šypsnys jos veide liudija, kad skulptorius diena po dienos, savaitė po savaitės blizgino marmurą, kol akmuo ėmė šypsotis. Tai buvo maždaug 570 m. prieš Kristų. Sfinksė šypsosi ir nūdien. Tik jos akys akmeninės! Graikai menininkai kūrė savo mecenatams; urmo gamyba jie neužsiėmė. Mecenatai ir "valstybė" žinojo, ko jie nori, ir to reikalavo. Graikai norėjo, kad jų menas ir kūriniai išliktų ir būtų vertingi ateities kartoms. Taip jie tikėjosi save įamžinti. Be to, jiems knietėjo sukurti šį tą gražaus iš padriko molio ar akmens. Jie troško iš padrikos aplinkos kurti "kosmos" — darnų pasaulį. Būdinga, kad graikai r pinosi ir save tvardyti. Todėl jų skulptūroje ryšku ir pusiausvyra, ir pilnatvė.

Sfinksė šiuolaikinį Delfų muziejaus lankytoją nejučiomis nuveda į Egiptą ir primena, kad būta glaudžių santykių tarp graikų ir Egipto. Betgi graikai, net egiptiečių veikiami, buvo atviri savitiems "naujiems vėjams". Egiptiečių paminkliniam menui nėra būdingas nei šypsnys, nei judesys. Gizos Sfinksą arabai nūdien Baubu vadina! O graikų skulptūroje pilna judesio. Sekdamas kun. Vlado D. pavyzdžiu, apžiūrinėju įdomiausius radinius vienas. Ryškus graikų pomėgis vaizduoti atletus: Kleobis ir Bitonas galynėjasi. Daug judesio ir Atėniečių iždo bei Apolono šventovės reljefuose. Gaila tik, kad nėra laiko su jais ilgiau pabūti. Delfų

apžiūrai valandų neužtenka; tam reikia keleto dienų.

Paskutinė muziejaus salė slepia garsiausią Delfuose užtiktą statulą. Tai V a. prieš Kristų menininko Sodačio (Sodates) sukurta žalvarinė jauno vadeliautojo statula. Ketverto arklių ir vežimo tik likučiai, bet vadeliautojas tebelaiko vadžias, o jo akys tebespindi ryžtu laimėti lenktynes. Šis ketverto arklių vežimas — quadriga — kadaise stovėjo prie Apolono šventovės.

Užsukime prie Kastalijos šaltinio

Gidė nekantriai žvalgosi muziejaus prieškambaryje.

— Ar jau visi? — vis klausia. Paprastai, tokį gidės klausimą išgirdę, bendrakeleiviai apsižvalgo ir pasižiūri, ar jų kelionės bičiuliai jau pasiruošę tolesnei kelionei.

— Mano žmonos dar trūksta, — girdėti balsas.

— Paieškokite, nes turime dar užsukti pas Sibarį (Sybaris) prie Kastalijos (Kastalia) šaltinio. Mūsų laukia ilga kelionė per kalnus į Tesaliją ...

Vyras nuskuba į muziejaus krautuvėlę. Po keleto minučių grįžta vedinas žmona ir nešinas maišu pirkinių.

Kastalijos šaltinis čiurlena siaurame slėnyje vos už puskilometrio nusileidus vieškeliu Arachovos (Arachova) link. Tarpeklio sienos — stačios uolos.

— Nuo šitų uolų kadaise būdavo nustumiami į bedugnę nusikaltėliai, — ima pasakoti gidė. Toks likimas ištiko ir garsųjį VI amžiuje prieš Kristų išminčių Ezopą. Lidijos karalius Kryzas buvo atsiuntęs jį į Delfų orakulą su stambia atnaša Apolonui. Nepatenkintas atnašos padalijimu, jis susiginčijo su Delfų didžiūnais. Už tai buvo nustumtas į bedugnę Kastalijos šaltinio tarpeklyje, — galvą linguodama baigia pasakoti gidė.

Kastalijos šaltinio vanduo šaltas ir malonus gerti. Kadaise visi Apolono šventovės piligrimai turėjo apsiplauti šio šaltinio vandeniu prieš įeidami į šventąjį Delfų lauką. Ir dabar yra van-

dens čiaupų žmonėms. Šiuolaikinis piligrimas — turistas. Vandeniu padrėkina kaktą, sprandą ir atsigaivina.

Tarpeklis su šaltiniu yra kairėje vieškelio pusėje. Tarpeklio slėnis gilus. Juo galima palypėti į patį Parnaso kalną. Gidė primena, kad Delfus galima aplankyti per penketą valandų, bet norint Delfus pažinti ir pajusti, reikėtų bent penketo dienų.

— Nuo Parnaso kalno pamatytum Delfų didybę ir paslaptį ...

— !?

— Į Delfus reikia dažnai keliauti ...

Dešinėje vieškelio pusėje Kastalijos šaltinio tarpeklis virsta griova.

— Tai Papadijos (Papadia) griova su Zaleskos (Zaleska) šaltiniu — senovės graikų Sibaris ir urvas, kuriame slėpėsi pabaisa, vardu Lamija, — šmaikščiai ima pasakoti gidė.

Lamija buvęs baisi pabaisa ir, pasak legendos, išlįsdavęs žmonių gyvenviečių ir alyvmedžių niokoti. Ilgainiui vienas drąsuolis, vardu Euribatas, išdrįso pabaisai Lamijai pasipriešinti ir nustumti jį į griovos prarają. Toje vietoje, kur nukrito pabaisa Lamija, tuojau pat ištryško Zaleskos šaltinis.

Vėl autobusu lėtai judame vieškeliu žemyn Arachovos link. Tik puskilometrį. Kairėje stati akmeninė Parnaso kalno papėdė, pilna drąsuolių augalų, pasipuošusių geltonais žiedais. Dešinėje kalnyno atšlaitės su tankiais alyvmedžių sodais. Gidė atkreipia dėmesį į romėnų laikotarpio Gymnasion — sporto salės likučius. Kiek tolėliau matyti Marmarijos (Marmaria) terasa su šventyklų aslomis ir įdomia apvalia šventovėle, kuri graikiškai vadinama Tholos — "Apvaliuoju {kambariu}".

Gidė paragina išlipti ir iš arčiau į Tholos pasižiūrėti. Ne visi tuo patenkinti. Kai kam atsibodo griuvėsius lankyti! Būdinga, kad šios klasikinės kelionės po Graikiją bendrai labiau mėgaujasi pirkiniais nūdienėse turistų užeigose negu graikų senove. Tėvynėje buvo įprasta deklamuoti: "Kol jaunas, sėk pasėlio grūdą ... " Žiūrėdamas į nelipančius iš autobuso kelionės

bendrus, bandau gilintis į įdomią įžvalgą: "Kol jaunas, keliauk pamatyti Kūrėjo mums duotą pasaulį ... "

— Kokia buvo Apvaliojo kambario šventovėlės paskirtis ir prasmė? — klausiu gidę.

— Neaišku.

Ji buvo nepaprastai puošni. Pastatyta IV a. prieš Kristų dorėnų stiliumi iš geriausio Graikijos marmuro su mėlyno kalkakmenio karnizais. Jos peristilis — apvali galerija tarp dvidešimties kolonų — iš dalies atstatytas. Didžiuma kolonų sutrupėjusios. Gidė sako, kad tai padarė dažni žemės drebėjimai. Trys kolonos ir jų sąsaja stabdo akis ir pagauna dėmesį.

Kiti Marmarijos statiniai — iždas ir dvi Atėnės šventyklos — tebėra griuvėsiai. Net pamatus sunku atpažinti. Tai vis žemės drebėjimo padariniai.

Graikų architektūros dorėniškasis stilius — erdvės apvaldymas — prakalbina lankytoją savo taupiu linijų orumu. Čia nerasi nieko padriko. Viskas simetriška, erdvė paklūsta tiesioms linijoms, jokių puošmenų, — nėra kas lankytoją blaškytų. Žiūrėdamas į Tholos šventovėlę, pajunti graikų pomėgį suprasti, aptarti, apvaldyti, — kurti iš Visatos kosmosą — orų, gražų pasaulį. Grožis pranoko visa. Gidė man primena, kad, Bitinijos karaliui panūdus nusipirkti iš neturtingo Knido (Cnidus) miesto Praksitelio sukurtą Afroditės statulą užmokant knidiečių skolas, knidiečiai nesutikę. Grožio nenupirksi! Grožį reikia pajusti, apvaldant erdvę, apvaldant aplinką, apvaldant patį save ... Žmogaus idealas būti "kalos k'agathos" — "gražiam ir geram", — nes kas tikrai gražu, yra ir gera.

Graikų pagarba "kalos k'agathos" asmeniui, žmogui, apvaldžiusiam patį save, reiškėsi ir taikos, ir karo laikais. Toks žmogus, buvo tikima, gali apvaldyti aplinką, vadovauti visuomenei, vesti į rytojų. Pasakojama apie Ksenofontą, kad jis, perimdamas vadovavimą 10 000 karių, paaiškino savo planus ir pareiškė: "Jei kas turi geresnį planą pasiūlyti, tepasiūlo". Atėnai

išsirinkdavo savo generolus. Pasitaikydavo, kad ne vienas vaikinas, pirmąkart išėjęs į karą paprastu kareiviu, kitame kare jau jodavo kaip generolas. Eschilas, rašydamas savojo antkapio įrašą, nutylėjo apie savo dramos kūrinius, bet paminėjo drąsą, parodytą kare su persais. Jis liko graikų istorijoje "kalos k'agathos" žmogumi. Graikai tikėjosi, kad jų kareiviai mūšyje bus bent veržliai drąsūs. Graikai vertino spartietį Dieneką (Dieneces), nes jis, sužinojęs, kad persų kariuomenė prie Termopilų tokia gausi, jog jų strėlės gali mūšio metu užtemdyti saulę, atsakė: "Dar net geriau, kovosime šešėlyje".

Senovės kultūros — egiptiečiai, babiloniečiai, asirai, kaldėjai ir persai — žmogų laikė niekintinu padaru, šliaužiojančiu dievų ir despotų akivaizdoje. Graikai pakėlė žmogų ir pastatė jį ant kojų. Sofoklis rašė apie žmogų: "Pasaulis yra kupinas nuostabių dalykų, bet nėra nieko nuostabesnio kaip žmogus".

Į Kalambaką Meteorų lankyti

— Ar jau visi? — girdžiu įprastą gidės klausimą.

— Jau 1.15 valanda po pietų. Šį vakarą būsime Kalambakoje prie Meteorų (Meteora) kalnų. Ten nakvosime. Rytoj, aplankę Meteorų vienuolynus, grįšime į Atėnus. Mūsų kelionė šiandien bus įdomi. Keliausime iš pradžių kalnų vieškeliu palei Parnaso kalną. Jis aukštokas: 2459 metrų. Pasiekę Amfisą, leisimės Lamijos link, o paskui per Tesalijos lygumą.

Pagaliau vėl pajudame. Autobusas atsargiai, bet prityrusio vairuotojo rankose, leidžiasi Amfisos link. Palengva Parnaso kalnagūbriai lieka už nugaros. Nuo Amfisos sukame tiesiai į šiaurę, kildami slėnio šonu į kalnų perėją. Ūmai vakaruose išlenda sniego brūkšniais pasidabinęs Jionos kalnas (2457 m.). Savo aukščiu jis atrodo tarsi Parnaso viršukalnio dvynukas. Stebina sniegas. Kalnų atšlaitės rodo boksito kasyklų padarytas žaizdas. Kai kur ir dabar matyti dulkių debesys apnuogintame

šlaite. Atrodo, kad kai kur rausiamasi po urvus, o kai kur kalnų šonai nukasami tiesiai į sunkvežimius.

Lamijos slėnyje daug ryžių laukų. Lamijos miestas, pabrėžia gidė, yra Eschilo gimtinė. Autobusas sustoja trumpam poilsiui. Iš Lamijos į vakarus atsiveria siaurutis slėnis, jis veda į Pindo (Pindos) kalnyną. Už jo — Epiras ir Ilirija, vietos, kur, kai kurių istorikų spėliojimu, Apaštalas Paulius buvo romėnų suimtas. Iš čia netoli ir Albanija, komunistų valdoma, pernelyg uždara Europos valstybė. Vos pervažiavę Lamiją, vėl kylame į kalnų virtinę. Kelias siaurutis ir duobėtas, o eismas jame tirštas. Perėja šį kartą žemesnė. Lengviau pasiekiama. Vos per ją persiritus, prieš akis aukso spalvomis išsidriekia Tesalijos lyguma. Pats pjūties metas.

Važiuojame į šiaurę, bet darosi karščiau ... Vakaruose dunkso Pindo kalnynas, rytuose kyšo net Olimpas — Graikijos dievų buveinė. Kelionės bendrai, staiga orui sušilus, snūduriuoja. Grįžtu į Delfus, nes nakvynė prie Apolono orakulo sukėlė aibę klausimų.

Apolonas ir Kristus

Apaštalas Paulius skelbė graikams Kristų, "Dievo išmintį ir Dievo galybę". Jis rašė korintiečiams: "Mes ne save pačius skelbiame, bet Kristų Jėzų kaip Viešpatį, save telaikydami jūsų tarnais dėl Jėzaus. Pats Dievas, kuris yra taręs: 'Iš tamsos tenušvinta šviesa!', sušvito mūsų širdyse, kad pažintume Dievo šlovę, spindinčią Kristaus veide" (2 Kor 4,5-6).

Apolonas graikų religijoje buvo vienas iš svarbiausių Olimpo dievų. Saulės dievas, tiesos, muzikos, poezijos, pranašystės ... globėjas. Dzeuso sūnus, susijęs su esminiais graikų religijos nuostatais: "Pažink save!" ir "Nieko daugiau, negu reikia!" Delfuose įkūrė orakulą — pranašų broliją, davusią Graikijai patarimus — gerus ir blogus, pranašystes — aiškias ir miglotas. Apolonas buvo "doras" dievas, susijęs su iškiliomis civilizacijos žiežirbomis,

kaip antai teisėtvarka, filosofija, ir mūzomis. Tiesa, iš pradžių jis buvo garbinamas kaip ganyklų ir kaimenių dievas, bet jis buvo ir šviesos dievas. Nors Apolonas buvo laikomas Aristėjo, Asklepijo ir, pasak kitų legendų, Orfėjo tėvu, jo meilės polėkiai buvo pernelyg nesėkmingi. Dafnė verčiau pavirto lauro medeliu, nenorėdama jam atsiduoti, o Marpesa verčiau pasirinko marų vyrą, nuo jo gindamasi.

Po Dzeuso Apolonas buvo svarbiausias Olimpo panteone. Jis buvo graikiškiausias iš visų dievų; jo garbinimas buvo labai paplitęs Vidužemio jūros pasaulyje. Kaip augmenijos dievas jis gynė nuo pelių, nuo skėrių, nuo augalų ligų; kaip kaimenių dievas jis saugojo nuo vilkų.

Apaštalo Pauliaus laikų pasaulis buvo graikiškai romėniškas. Jame galia pranašiškai kalbėti dievų vardu buvo siejama su Apolonu, kurio pagrindinis orakulas kaip tik ir buvo Delfuose.

Apaštalas Paulius pranašystę labai vertino. "Siekite meilės, taip pat rūpestingai ieškokite dvasinių dovanų, labiausiai pranašavimo. Kas kalba kalbomis, ne žmonėms kalba, bet Dievui; juk niekas jo nesupranta, jis Dvasioje kalba paslaptingus dalykus. O kas pranašauja, tas sako žmonėms pamokymus, paskatinimo bei paguodos žodžius. Kas kalba kalbomis, tas save tobulina, o kas pranašauja — ugdo bendriją" (1 Kor 14,1-4). Kadangi moterys buvo Apolono pranašės Graikijos orakuluose, nenuostabu, kad pranašystė buvo susijusi su Korinto krikščionių bendrijos moterimis (žr. 1 Kor 11). Bet Apolonas buvo ir tvarkos dievas. Ir Apaštalas Paulius atspindi panašų poreikį, pabrėždamas, kad " ... kiekviena moteris, kuri meldžiasi ar pranašauja neapgaubta galva, paniekina savo galvą: tai tolygu būti nuskustai" (1 Kor 11,5).

Įgimta graikų nuojauta, išreikšta Apolono mokyme "Nieko daugiau, negu reikia", kaip priešprieša Dioniso ekstazei, Delfų orakule buvo sava. Kadangi Apolonas laidavo protu paremtą pokalbį su dievų pasauliu, jo kunigas Delfuose aiškino ekstazės pagautos Pitijos duotus atsakymus. Panašus rūpestis ryškus Apaš-

talo Pauliaus mokyme apie pranašystę ir aiškintojo vaidmenį, aiškinant kalbas, kalbamas ekstazės būsenoje. "Vadinasi, kalbos yra ženklas netikintiems, bet ne tikintiems. O pranašystė skirta ne tikintiems, bet netikintiems. Juk jei susirinktų visa bendrija ir visi imtų kalbėti kalbomis, ir įeitų pašaliniai ar netikintys, — argi jie nepasakytų, kad jūs išėję iš proto? Jeigu visi pranašautų ir įeitų koks pašalinis ar netikintis, jis būtų visų įspėtas ir visų apkaltintas. Jo širdies slėpiniai taptų atverti, ir jis, puolęs veidu žemėn, pašlovintų Dievą ir išpažintų, jog Dievas iš tiesų yra jumyse" (1 Kor 14,22-25). Be to, Apaštalas Paulius moko, kad "Pranašų dvasinės dovanos yra pranašams klusnios, nes Dievas nėra sumaišties, bet santarvės Dievas" (1 Kor 14,32-33). Apaštalo pareiškimas, kad jis verčiau norėtų "ištar{ti} penkis žodžius savo protu, kad pamok{ytų} ir kitus, negu tūkstančius žodžių kalbomis {t.y. kalbėjimu ekstazėje}" (1 Kor 14,19), galėjo būti lengvai suprastas visoje Graikijoje.

Dvasios dovanų skalė Korinto krikščionių bendrijoje buvo plati. Apaštalas rašo: "Kai susirenkate, kiekvienas turi ar giedojimo dovaną, ar pamokymą, ar apreiškimą, ar kalbą, ar aiškinimą" (1 Kor 14,26). Tai atspindi graikų visuomenės auklėjimą Apolono dvasia. Kartu liudija, kad Apaštalas Paulius buvo atviras pagonių vertybėms. "Juk aš skolingas graikams ir barbarams {t.y. žmonėms, kurie nekalba nei graikiškai, nei lotyniškai}, mokytiems ir nemokytiems" (Rom 1,14). "Būdamas nuo nieko nepriklausomas, aš pasidariau visų vergas, kad tik daugiau laimėčiau. Žydams buvau kaip žydas, kad laimėčiau žydus. Tiems, kurie laikosi {Mozės} įstatymo, tapau įstatymo tarnu, kad laimėčiau besilaikančius įstatymo, nors pats nesu jam pavaldus. Tiems, kurie neturi įstatymo, buvau kaip neturintis įstatymo, kad laimėčiau tuos, kurie neturi įstatymo, nors pats esu ne be Dievo įstatymo, bet surištas Kristaus įstatymu. Silpniesiems pasidariau silpnas, kad laimėčiau silpnuosius. Visiems tapau viskuo, kad vienaip ar kitaip bent kai kuriuos išgelbėčiau. Visa darau dėl

Delfai. Berankis olimpinis vadeliautojas muziejuje. Jo vežimas buvo laiko sudilintas

Patmas. Kelrodis į Šv. Jono Teologo ir Evangelisto olą

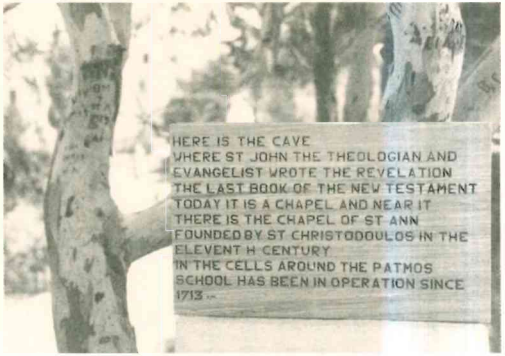

Patmas. Žvilgsnis į salą ir jūrą nuo Horos vienuolyno stogo

Svečiuose pas Atono vienuolius

Tesalonika. Romėnų Egnatia vieškelis ir imperatoriaus Valenso vartai į senovės Tesaloniką

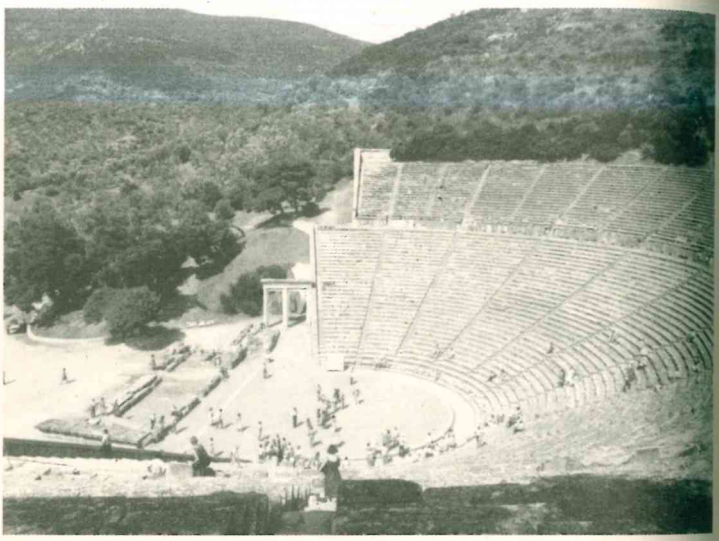

Epidauras. Bendras amfiteatro vaizdas

Delfai. Auksinio žynės Pitijos trikojo vieta virš garuojančios versmės

Taip atrodo Akropolis žiūrint iš agoros

Atstatytoji Stoa - Stoginė

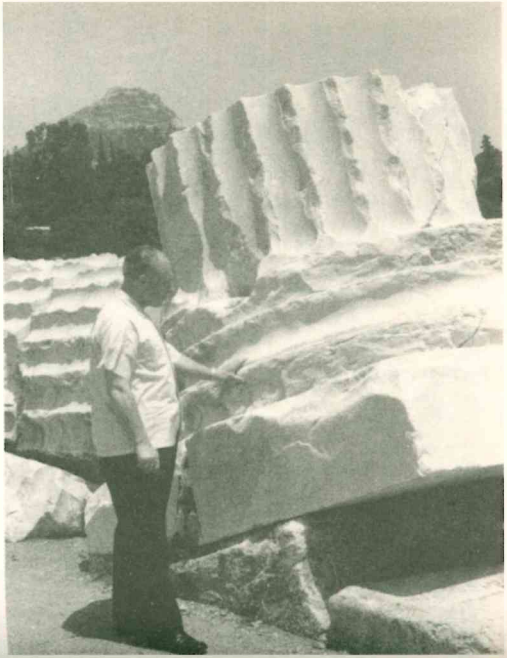

Ką sako šiuolaikiniam žmogui Antikos genijus?
Kodėl nūdien milijonai žmonių lanko Atėnus?

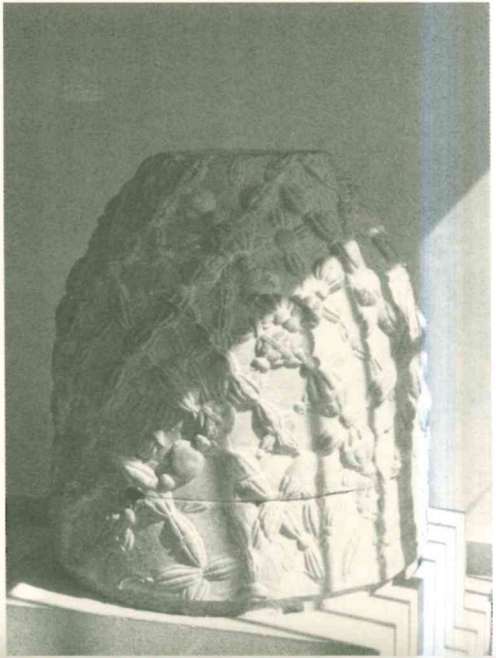

Delfai. Omfalos - Pasaulio bamba - muziejus.
Delfus graikai laikė Pasaulio šerdimi

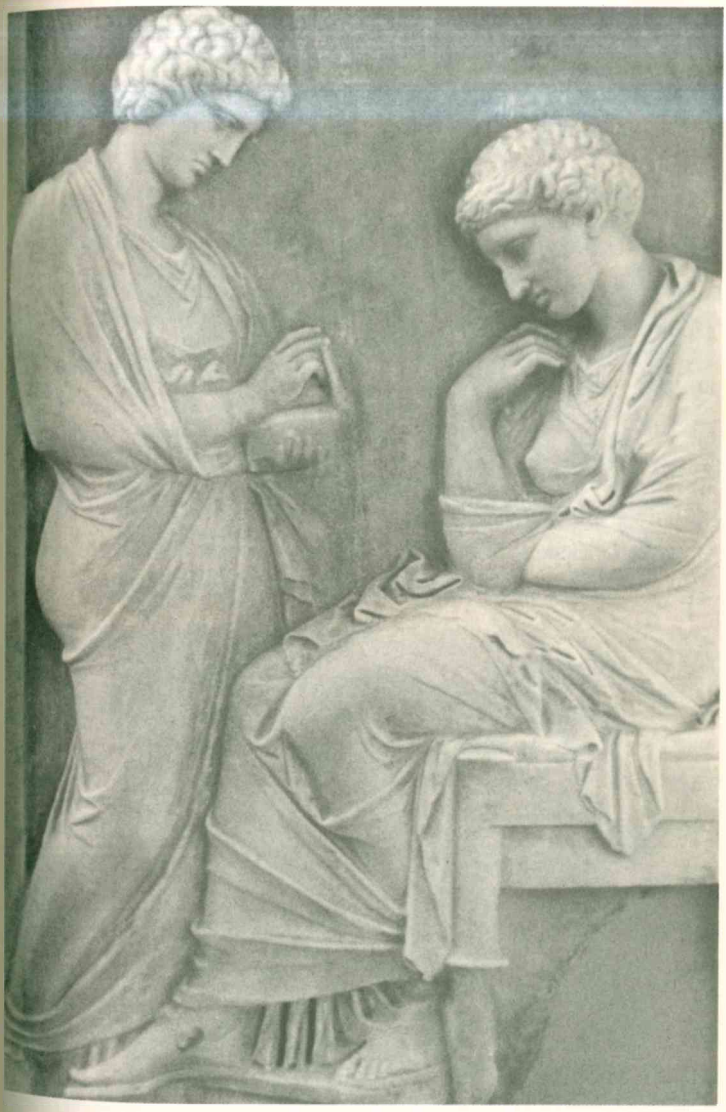

Graikų kapinių paminklas iš prieškristinių laikų. Graikai laikė sielą amžina, o mirtį - išsilaisvinimu iš kūno varžtų. Vis dėlto mirtis nešė liūdesį

Atėnai. Aikštė su kolonomis - likučiais šventyklos Olimpo Dzeuso garbei, kurią buvo pastatęs imperatorius Hadrianas

Korintas. Bema - Teismo ir sueigų kalbėtojų platforma. Apolono šventyklos kolonos ir Akrokorintas

Korintas. Dorėnų stiliaus Apolono šventyklos vaizdas

Mikėnai. Atrėjo kapas

Mikėnai. Miesto vartai

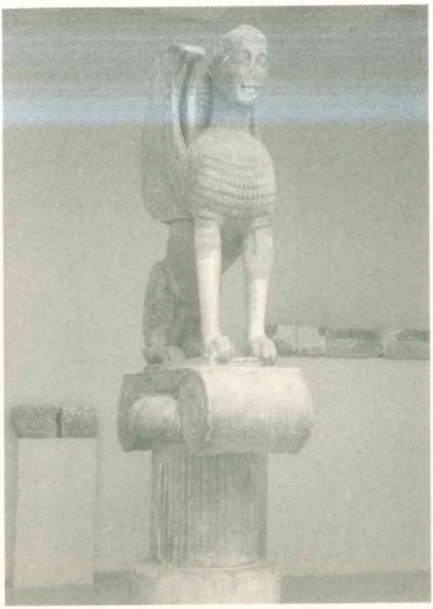

Graikiškoji sfinksė

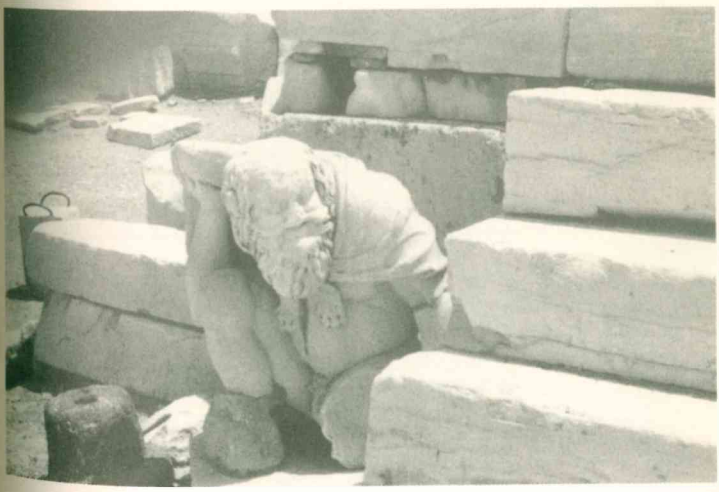

Graikai mėgo teatrą - tragediją ir komediją

Graikų kapinių paminklas iš prieškristinių laikų. Hermis paima už rankos mirusiąją, o velionės tėvas liūdi

Graikų zuavas sargyboje prie Parlamento

Korintas. Archeologų atkastas Lechėjumo gatvės vaizdas

Mikėnai (Mycenae). Agamemnono kapas

Elefsis (Eleusinas). Deivės Demetros - misterijų religijos šventyklos griuvėsiai

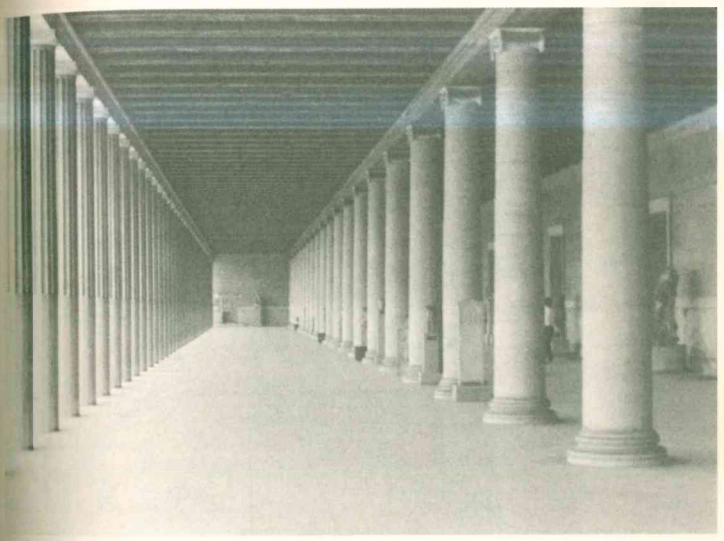

Atstatytoji Stoa nūdien yra Agoros muziejus. Stoicizmas siejamas su Stoa, nes ji buvo filosofo Zenono mokykla

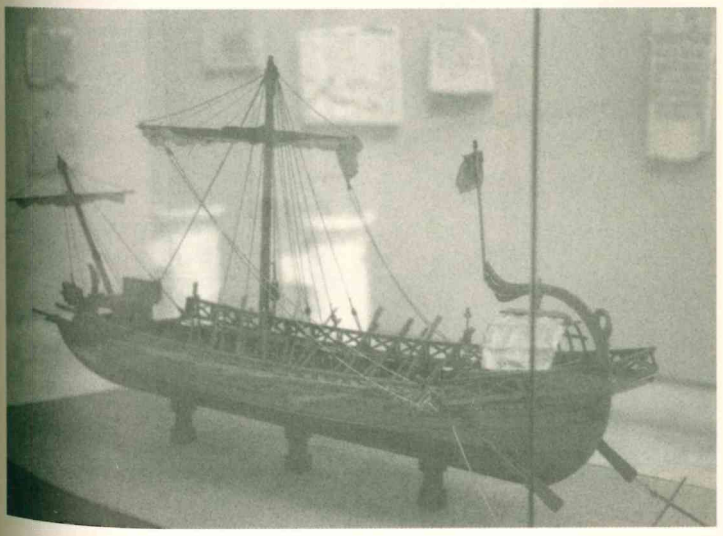

Graikų karo laivas

Mikėnai. Kape rasta auksinė pomirtinė Agamemnono kaukė

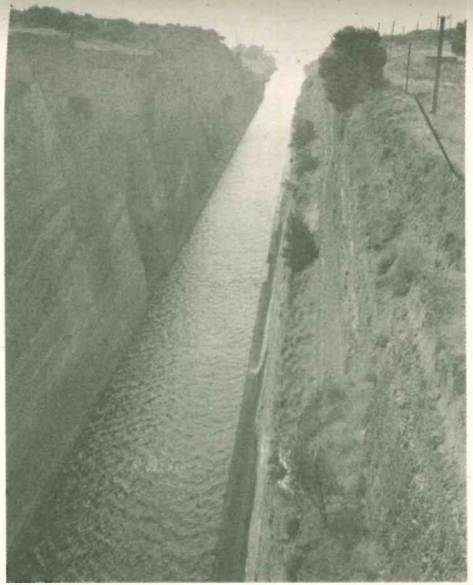

Korinto kanalas

Korintas. Statula be galvos. Achajos prokonsulai buvo dažnai keičiami, užtat ta pati statula gaudavo vis naują galvą

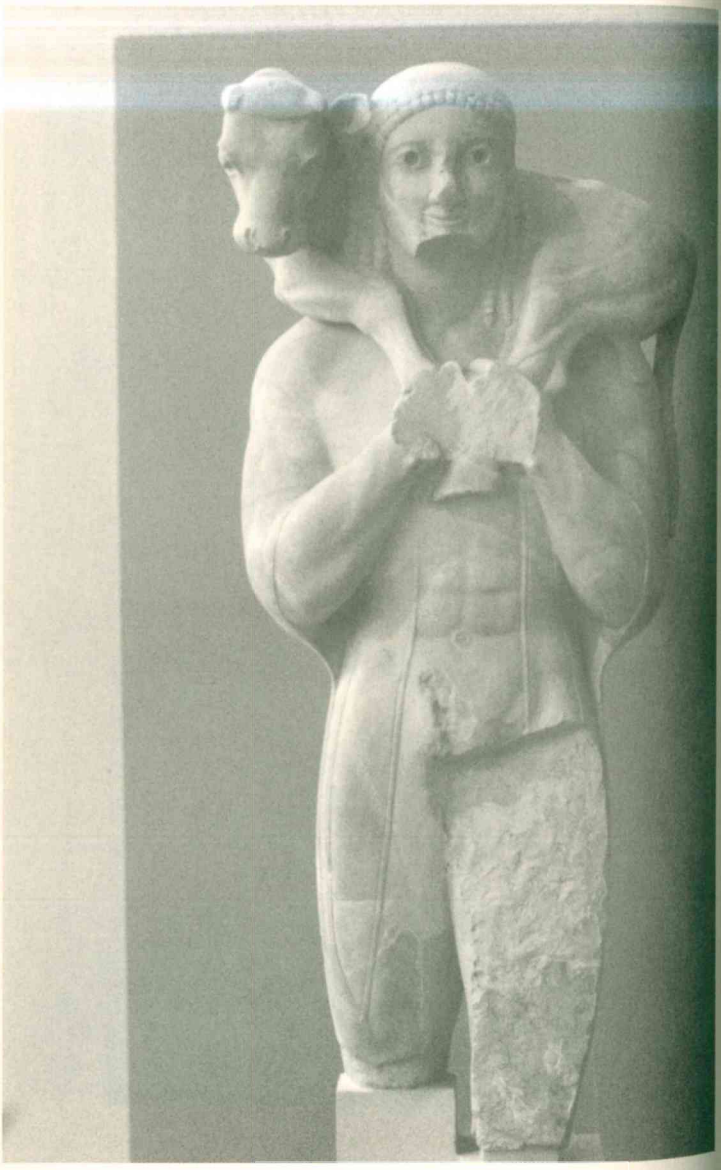

Gerasis kerdžius prieškristinėje graikų skulptūroje

Nauflionas. Burdzio sala Argolio įlankoje

Graikų skulptūros pavyzdys iš prieškristinių amžių

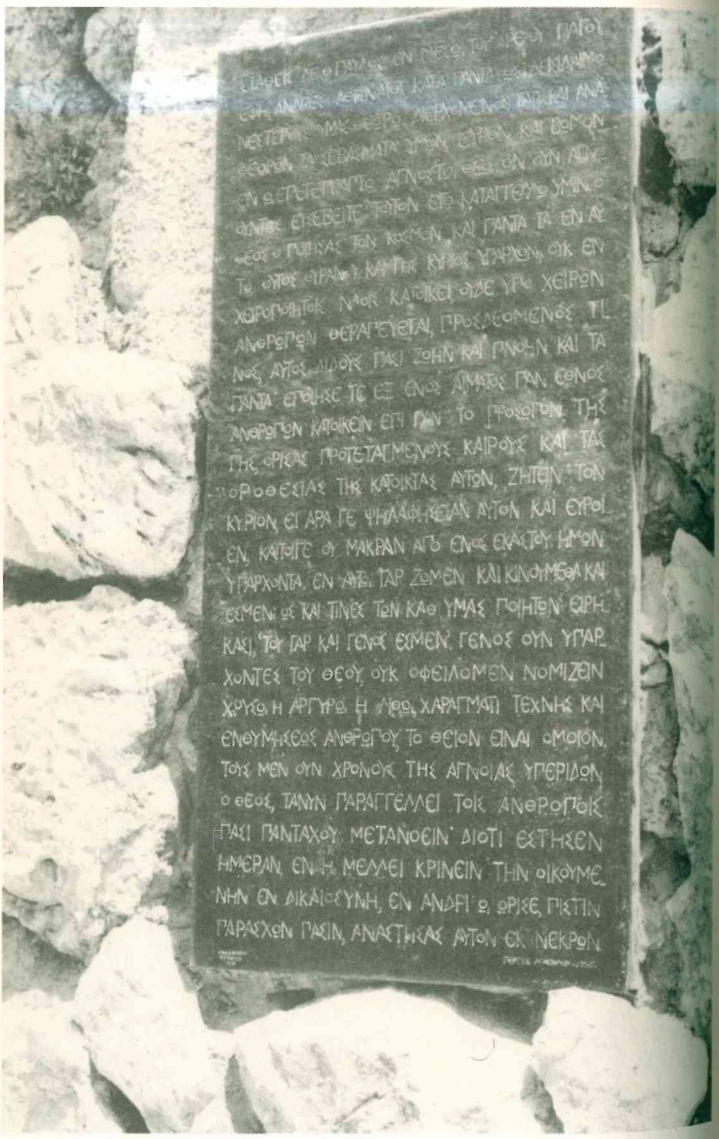

Apaštalo Pauliaus kalba bronzinėje lentoje, prisegta prie Areopago šono

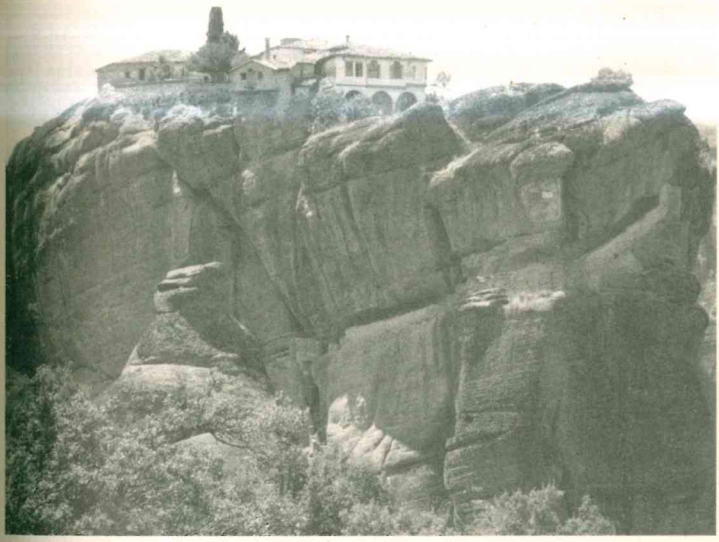

Meteorai. „Kabantys vienuolynai“

Korintas. Bema - Teismo ir sueigų kalbėtojų platforma. Apolono šventyklos kolonos ir Akrokorintas

Evangelijos (t.y. dėl Gerosios Naujienos apie Dievo užmojį Kristuje), kad būčiau jos dalininkas" (1 Kor 9,19-23). Apaštalas Paulius, skelbdamas Kristų, buvo mokinys gyvenimo mokykloje.

Delfų Apolono orakulas buvo garsus visame tuometiniame pasaulyje dėl patarimų — atsakymų į klausimus — prekybiniais, politiniais ir asmeniniais reikalais. Apaštalui Pauliui skelbiant Kristų Graikijoje, orakulo įtaka buvo sumažėjusi. Tačiau Apolono geras vardas ir pagarba doro gyvenimo dėsniams buvo taip įaugusi graikų visuomenėje, kad ir Apaštalas Paulius — krikščionybė, stengdamasi padėti žmogui atsakyti į buitinius ir būtinius klausimus, turėjo su tuo skaitytis. Skaitant Apaštalo Pauliaus *Laiškus korintiečiams* šiame fone, pajuntama jo pokalbis su graikais apie "Dievą, sutaikinusį su savimi pasaulį ir davusį (jam) sutaikinimo tarnystę" (2 Kor 5,19). " ... kas yra Kristuje, tas yra naujas kūrinys. Kas buvo sena — praėjo, štai atsirado nauja" (2 Kor 5,17).

Čia slypi protu neperžengiama praraja tarp Apolono ir Jėzaus Kristaus. Apolonas, nepaisant viso jo padorumo Olimpo panteone, lieka tolimas žmogui. Joks Apolono garbintojas niekad nesakė: "Aš gyvenu Apolone ir Apolonas gyvena manyje". Apaštalo Pauliaus saviprata iš esmės skyrėsi nuo Apolono garbintojo savipratos: "Esu nukryžiuotas kartu su Kristumi. Aš gyvenu, tačiau nebe aš, o gyvena manyje Kristus. Dabar, gyvendamas kūne (trapioje prigimtyje), gyvenu tikėjimu į Dievo Sūnų, kuris pamilo mane ir paaukojo save už mane" (Gal 2,19-20). Apolonas buvo idealus graikų dievas. O Apaštalo Pauliaus Jėzus "buvo nukryžiuotas (nes buvo trapus žmogus), bet dabar jis gyvas Dievo galybe" (2 Kor 13,4).

Tesalija kadaise buvo jūra ...

Mano mąstymą apie Apoloną ir Kristų pertraukia gidės balsas: — Važiuojame jūros dugnu. Tesalija kadaise buvo jūra ... Autobusas skubiai rieda į šiaurę. Gidė toliau aiškina apie Te-

salijos veido raukšles. Sėdžiu kairiame autobuso šone. Pindo kalnų gūbriai vakaruose, šiaurėje dunkso tolimos kalnų virtinės, rytuose kyšo snieguotas Olimpas — dievų buveinė. Tesalija dabar yra kalnų saugoma, derlinga lyguma. Jūra, sako gidė, ilgainiui virto dviem ežerais, o ežerai ilgainiui "išbėgo" Tempės slėniu į Egėjo jūrą. Liko tik kalnų sniegynų maitinami sraunūs upokšniai. Jie maitina Pinijo (Pinios) upę, kuri vingiuoja jūros link.

Gidė primena ir žilą Tesalijos istoriją. Pirmieji gyventojai, kurie paliko savo pėdsakų Tesalijoje, buvo pelasgai. Bet vardą jai davė tesalai, viena dorėnų giminė, įsikūrę joje apie 1200 m. prieš Kristų. Iki šiol svarbiausios Graikijos provincijos man buvo Atika, Achaja, Makedonija. Apie Tesaliją buvau tik girdėjęs. Manydavau, kad ji yra arti Salonikų — senosios Tesalonikos ir priklauso Makedonijai. Nuo III kristinio šimtmečio Tesaliją plėšė, degino, laikė savo žeme gotai, hunai, bulgarai, serbai ir prancūzai. Ilgiausiai tesalus skriaudė turkai: nuo 1389 iki 1821.

Romėnai mėgo kovoti vieni su kitais Graikijoje. Trys mūšiai buvo lemtingi Romos imperijai: Farsalos (Pharsala), Akcijumo (Aktion), Filipų (Philippoi). Farsalą ką tik pravažiavome. Čia 48 m. prieš Kristų Pompėjus su savo pergalingais legionais užpuolė pavargusius Julijaus Cezario legionus ir pralaimėjo, palikdamas mūšio lauke 15 000 nukautų savo legionierių. O Julijus Cezaris prarado tik 200 vyrų. Pompėjus, galvą pametęs, paliko savo legionus likimo valiai ir pabėgo į pajūrį. Susiradęs laivą, spruko į Egiptą ir buvo ten nužudytas. O Julijus Cezaris tapo Romos ir "pasaulio" viešpačiu.

Gidės pasakojimai sudomina daugelį. Autobusas tarsi atsibudo po ilgo pokaičio. Kardica (Karditsa) — vienas iš svarbių prekybos centrų — primena Turkijos miestus. Žmonių gatvėse mažai, krautuvės dar neatidarytos po pietų pertraukos. Tik kavinėse, kurios, rodos, mėgsta įsikurti sodeliuose ar mažų parkų pakraščiuose, vyrai plepėdami pypkes rūko. Jų apdaras neįprastas. Stebina avikailio švarkas ir galvos gobtuvas. Turbūt jie yra

piemenys iš netolimų kalnų.

Pasiekus Trikalą, gidė vėl pagyvėja. Paprašo vairuotoją sustoti prie apgriuvusio pastato miesto centre. Pastatas kadaise buvęs musulmonų mečetė.

— Tai paminklas ilgai turkų okupacijai, — lėtai ištaria.

Mečetė — tik pastato skeletas. Minaretas pusiau nugriautas. Jo viršuje gandrų pora. Vienas tupi, o kitas, ką tik parskridęs iš Pinijo pakrančių, kalenimu sveikina savo bendrą.

Kas yra Meteorai

Vos palikus Trikalą, šiaurės akiratį nusagsto pirmieji Meteorai — aukšti, vieniši, statmeniški kauburiai kalnų virtinės fone.

— Kodėl tos uolos vadinamos Meteorais? — klausiame vieni kitų. Gidė ateina į pagalbą, paaiškindama:

— Tai "Danguje kabantys vienuolynai".

— !?

— Meteorai yra viena iš didžiausių Graikijos įžymybių, — pasakoja gidė. — Meteorai — "Danguje kabantys vienuolynai" buvo statomi ant tų uolų XIV amžiuje kaip vienuolių, bėgančių nuo turkų, prieglaudos namai. Iš pradžių jų buvo net dvidešimt keturi, nūdien tik šeši teturi vienuolių. Rytoj juos lankysime.

Paskutinis vakaras klasikinėje Graikijoje

Kalambaka gūžiasi Meteorų uolų papėdėje. Kuklus miestelis. Namai dažyti baltai, raudonai, mėlynai. Iš viešbučio stebiu tuos milžiniškus Meteorus. Pravardė "Danguje kabantys vienuolynai" yra pernelyg vėlyvas jų vardas. Atrodo, jog kadaise uolos buvo laikomos iš dangaus nukritusiais meteoritais. Iš tikrųjų jos yra geologinis fenomenas — jūros vandenų išplautos. Vakaro saulėje ir Meteorai rodo savo spalvingus klodus.

Šį vakarą pirmąkart turėsime bendrą vakarienę su atgaiva pas "Nikos" — gidė ir autobuso vairuotojas kviečia. Tai Chat Tours turizmo paslaugų įstaigos mandagus gestas. Paprastai kelionėje patys turistai moka už vyną ir vandenį, šį vakarą net ūzu vaišina turizmo paslaugų įstaiga.

Kalambaka — ne Atėnai. Nikos restoranas kuklus, bet geras, maistas graikiškas, įdomus pažiūrėti ir šviežias valgyti. Daržovių gausa ir aviena ant iešmo sudomina kelionės bendrus, o bendra vakarienė suveda į artimesnę pažintį vienus su kitais.

Ilgokai sėdžiu viešbučio verandoje. Mėnesienoje Meteorai tikrai atrodo tarsi "Danguje kabantys vienuolynai". Šiaurėje ir vakaruose už jų kai kur stiebiasi grasios Pindo ir Olimpo kalnynų viršūnės.

Ryto metas Kalambakoje liks atmintyje. Žadina gaidžiai. Pirmieji pakyla žvirbliai. Ilgainiui ima mekenti avys. Girdžiu ir varpus.

Lankome danguje kabančius vienuolynus

Viešbutis glaudžiasi prie pietinės Meteorų uolų papėdės. Mūsų kambarys yra pietiniame viešbučio šone. Pro langus matyti spalvinga Tesalijos lyguma. Tolimi akiračiai. Upelių ir vieškelių išvagotas lygumos veidas. Vešlūs laukai ir lankos kur ne kur dangstosi lengvo rūko skraiste.

Meteorų uolos stūkso šiauriniame viešbučio šone. Kiekviename viešbučio aukšte įtaisyti balkonėliai. Iš čia matai nuostabą keliančias bemaž statmenas uolas. Tikras milžiniškų kolonų miškas, augte įaugęs į Tesalijos lygumą, sniegu nuklotų Kasijos (Khasia) ir Pindo kalnų fone. Saulė dar žemai rytuose, virš Meteorų debesėliai dar nesiburia. Mėlynas dangus, rudos statmenos uolos ir ant jų viršūnių užtupdyti raudonomis čerpėmis dengti vienuolynai ... Trinu akis. Tokių kalnų dar niekur nebuvau matęs. Kodėl ant jų kūrėsi vienuolynai?

Ir kelionės bendrai domisi Meteorų kilme, stebisi vienuoliais, bėgusiais iš lygumos į "meteorus" — ore kabančius vienuolynus. Šių uolų dydis vieniems kelia baimę, kitiems teigia mintį, kad Meteorų uolos yra suakmenėję senovės milžinai. Savo išvaizda man jos primena Žemaitijos miškų raudonviršius. Žinoma, šie raudonviršiai — milžinai!

Gidė, paklausta, ar nėra graikų mitų ar liaudies pasakojimų apie Meteorų uolas, ilgai kraipo galvą.

— Nesu nieko girdėjusi, — prisipažįsta.

— Mūsų amžiaus geologai, graikai ir svetimtaučiai, yra sukūrę keletą teorijų apie jų savitą susikūrimą, — priduria.

Mane sudomina vieno vokiečių geologo pateiktas Meteorų uolų kilmės aiškinimas. Pasak jo, prieš milijonus metų siauni kalnų upė prasiveržė į gilią ir siaurą tuomet Tesalijos lygumą užėmusios jūros įlanką. Įtekėdama upė sunešė sluoksnius nuosėdų ir akmenų, kurie geologinių amžių būvyje virto kalkakmeniu. Žemyno plutai kilstelėjus, Tesalijos jūra nutekėjo per Tempės slėnį į Egėjo jūrą, išplaudama ir palikdama stovėti šias kalkakmenio uolas. Nūdien aukščiausia Meteorų uola siekia maždaug 555 m. Tesalijos jūra turėjo būti gana gili!

Eremitai ieškojo Dievo ant Meteorų viršūnių

Meteorų uolos buvo negyvenamos ir sunkiai pasiekiamos. Ant jų ieškodavo prieglobsčio Tesalijos žmonės, bėgdami amžių tėkmėje nuo įvairių priešų. Šios negyvenamos uolos padėjo rasti saugią gyvenvietę ir eremitams, o vėliau ir vienuoliams — žmonėms, kurie, palikdami pasaulį, tikėjosi pamatyti iš arčiau Dievą tyroje Meteorų viršūnių aplinkoje ir čia išgyvendami nuostabą, vienatvės svaigulį ir skurdą, pasiekti krikščionišką tobulybę. Iš pradžių šie eremitai gyveno vienišai, melsdamiesi olų koplytėlėse, bet ilgainiui pajuto norą dalytis dvasios dovanomis ir jėgomis buriantis į krikščioniško gyvenimo židinius — "sketes",

(skitus), vienuolynus.

Žvelgdamas iš patogaus viešbučio į raudonai dengtus Meteorų vienuolynus, jauti vidinį eremito gyvenimo pobūdį: jo vienatvę ir sunkumus, jo nuostabos akimirkas ir įžvalgas. Nuo kalno dangus atrodo arčiau! XIV a., kai serbų imperatoriai, turintys sostinę netolimame Trikalos mieste, kovojo su Bizantija, stengdamiesi išsilaikyti vešliame Tesalijos slėnyje, Meteorų uolos vienuoliams teikė saugų prieglobstį.

Į Meteorų tarpeklius

Kalambaka — Meteorų uolų papėdė. Į Meteorų uolas, tarsi į akmeninių medžių mišką, važiuojame giliais tarpekliais. Tuojau pat gali pastebėti, kad į Meteorus lipti reikėjo ne tik jėgų, bet ir drąsos. Pirmieji eremitai kopdavo į uolų viršūnę naudodamiesi mediniais pastoliais, kurių likučiai kur ne kur tebekabo prie kalkakmenio uolienos. Gidė šiandien itin gyva. Gyvas ir kelionės bendrų dėmesys. Ji rodo uolų plyšius su pastolių gabalais.

— Ilgainiui, — sako, — pastolius pakeitė virvių laiptai!

— Šimtus metrų kopti virvių laiptais, pritvirtintais prie uolų! — girdėti susirūpinęs balsas.

Gidė šmaikščiai nuramina:

— Svečius, kurie bijo virvių laiptais kopti, vienuoliai į viršų užtempia tinkle suktuvu.

Juokdamasi taria:

— Trunka bent pusvalandį. Galva ima suktis. Įspėju, suktuvo virvės vienuoliai nekeičia, kol ji nenutrūksta ... Taigi lipti virvių laiptais baisu, keltis suktuvu pavojinga ... Nenusiminkite, 1922 m. buvo iškirsti laiptai ir išrausti tuneliai uolienoje. Nūn pasiekti skitus, reikia tik gerų kojų ir stiprios širdies. Beje, — dar priduria, — vienuoliai ir nūdien naudojasi suktuvu maistui užsitempti.

Barlaamas — pirmasis Meteorų eremitas

Barlaamo vienuolyną pasiekti lengva. Autobusas bemaž prie jo priveža, uolos šone padirbtu keliu. Jau 1350 m. čia būta mažos šventovės, kurią pasistatė vienuolis Barlaamas. Po jo mirties šventovė buvo apleista ir tik 1518 m. ant šios uolos užkopė du kilmingos šeimos broliai. Jiedu atstatė Barlaamo šventovę ir dar dvi naujas šventoves pastatė. Visos trys išpuoštos meniškomis XVI a. ikonomis. Bizantiškas menas — ikonografija — nesistengia apvaldyti erdvės ar pagauti judesį; jam rūpi pagauti simbolinį ir mistinį Dievybės išgyvenimą. Ikonos amžių tėkmėje nekinta. Būdinga, kad jos rėžte įsirėžia į atmintį. Atrodo, Barlaamo vienuolyno Visų Šventųjų šventovės ikonų niekad neužmiršiu.

Metamorphoseos tou Sotiros — Išganytojo Atsimainymo vienuolynas turbūt yra ant aukščiausios uolos iš visų Meteorų. Eremitas Atanasijus jam davė "Meteoros" — "(Ore) Pakabintas" vardą. Tai uola su plačiausia viršūne. Vietos pakanka net keturioms šventovėms. Išganytojo Atsimainymo šventovė yra seniausia ir didžiausia Meteorų šventovė. Vienuolyne gausu relikvijų, ikonų, jis turi namą svečiams. Nykiame sodelyje vienuolis įsitraukęs į gilų pokalbį su jaunuoliu. Pokalbis neįprastai lėtas. Atrodo, kad kiekvienas žodis sveriamas ne vieną, bet keletą minučių.

Šventovėje spindi Viešpaties Atsimainymo ikona. Jai būdingas judesys — atsimainymas. Jėzaus veido, rankų, drabužių judesys; judesys šventųjų, supančių Jėzų; visos žemės judesys. Atsimainymas tikrai galingas! Atsimainymas — Paskutinis teismas. Šventovėje daug vietos skiriama Marijos, Dievo Motinos, ikonoms. Joms būdinga arba nuostaba, arba skausmas.

Meteorų lankymas ne tik supažindina su krikščionių vienuoliais, bet duoda progą pasižvalgyti po nuostabiai gražias apylinkes. Agia Triada — Švč. Trejybės vienuolynas, be abejo, tam tinkamiausia vieta. Prieš akis didinga uola, apjuosta vienuolyno pastatų vainiko. Pastatų sienos baltai dažytos, o stogai raudonų

čerpių. Fone miškingi Pindo kalnagūbriai po mėlynu dangumi. Tarp didingosios uolos ir Pindo kalnagūbrių driekiasi gilus Penėjo (Peneios) upės slėnis. Pasiekus patį vienuolyną ant uolos viršūnės patogiai uoloje išskobtu takeliu, vaizdas užima kvapą. Pietų pusėje Tesalijos lyguma dingsta tolimame rūke, o iš vakarų, iš šiaurės ir iš rytų dunkso masyvūs kalnai. Žemai tarsi po kojomis Kalambakos stogai. Ir jie raudonų čerpių.

— Dar vieną vienuolyną aplankysime — Švento Stepono, — kartoja gidė mums lipant iš autobuso.

Šį kartą lipti nereikia. Pakeliamasis tiltas jungia su vienuolynu kalnų šlaitą, kuriame sustojo mūsų autobusas. Šv. Stepono vienuolynas, būdamas lengvai prieinamas, teberodo musulmonų pomėgį kapoti ikonas ar bent išbadyti šventiesiems akis. Tai ryšku vienuolyno šventoriuje. Įėjus į Šv. Stepono šventovę, gidė atkreipia mūsų dėmesį į turkų išniekintas šventoves. Ji sako, kad graikai turkus laiko ir laikys barbarais. Turkų ir graikų sankirčio šaknys, anot graikų, nėra religinės, bet politinės. Bet turkai, būdami musulmonai, negali pakęsti krikščionių ikonografijos — rašymo paveikslais. Ikonos musulmonams yra baisus Dievo įžeidimas.

Pastebėjęs bėgiojančius vaikus, klausiu gidę, iš kur tie vaikai vienuolyne.

— Švento Stepono vienuolyne dabar yra pradžios mokykla, — paaiškina.

Kelionė po klasikinę Graikiją baigiasi ...

Pajudėjus iš Meteorų, gidė pereina per autobusą, sustodama prie kiekvieno keleivio. Teiraujasi, kaip patiko kelionė, ar nėra klausimų, ir primena, kad šįvakar grįšime į Atėnus.

Graikai yra puikiai pasirengę turizmui. Gidai, dažniausiai gidės, yra išsilavinę žmonės. Jie turi jausti pareigą domėtis savo sritimi, lankydami kursus, jausti kolegų priežiūrą, kad nesusta-

barėtų. Be to, graikai turi puikų viešbučių tinklą ir moka turistui patarnauti su šypsniu.

Į Termopilus

Kalambaką paliekame tik popiet. Meteorų uolose užsibuvome. Kelionės bendrai, buvę tingūs Olimpijoje ir Delfuose, dabar apipila gidę klausimais apie Meteorus. Gidė į juos glaustai atsako, primindama, kad mūsų kelionės tikslas yra susipažinti su klasikine Graikija, o Meteorai yra geologinė Graikijos įžymybė.

Daugelis keleivių domisi šiuolaikiniu vienuolių gyvenimu Graikijoje. Gidė nukreipia kalbą į Atono (Athos) kalno vienuolių respubliką Graikijos šiaurėje, bet į klausimus atsakinėja nenoriai. Ilgainiui paaiškėja, kad gidė nori mus paruošti Termopilų lankymui.

— Po poros valandų pasieksime Termopilus, — pradeda ji.

Gidė vykusi dėstytoja. Pajutusi, kad žodis "Thermopylae" daug kam laužo liežuvį, skuba pasakyti, kad vardas reiškia "Karšti vartai", nes turi ryšį su karštais mineralinio vandens šaltiniais. "Karšti vartai" — Termopilai buvo maždaug 15 m pločio tarpeklis tarp Oetos kalno uolų ir jūros.

— Termopilų tarpeklyje 480 metais prieš Kristų žuvo Leonidas ir trys šimtai spartiečių, gindami Atėnus nuo persų, — gidė paruošia mus pasakojimui apie persų invaziją į Graikiją.

Termopilai — mūšio vieta

— Graikai, — sako gidė, — buvo nugalėję persus prie Maratono 490 metais prieš Kristų, bet persai nerimo.

Gidė įdomiai pasakoja. Po Maratono mūšio, sako, per dešimt metų graikai galėjo atsikvėpti. Mat persai turėjo bėdų savo imperijos viduje. Mirė Darijus, sukilo Egiptas. Bet Darijaus sūnus Kserksas, atsisėdęs į Persijos sostą 485 metais prieš Kristų,

buvo pasiryžęs tęsti tėvo politiką prieš graikus.

Per metų metus vergas, stovėdamas šalia pietų stalo, valdovui primindavo: "Valdove, neužmiršk atėniečių!" Kserksas noriai ruošėsi karo žygiui prieš graikus. Net kanalą iškasė per Atono kalno pusiasalio sąsmauką, prie kurios jo tėvo laivai buvo audros paskandinti pirmosios invazijos metu.

Tuo tarpu Atėnai buvo įsivėlę į politinius kivirčus ir karą su Eginos sala, tuomet stipriausia jūros galybe Graikijoje. Nepaisant to, palengvėle daugiau žmonių gavo teisę balsuoti, ir aristokratų savivalė buvo aptramdyta. Ilgainiui vienas vyras iš paprastų žmonių tapo vadovaujančiu Atėnų demokratijos balsu: Temistoklis įkūnijo lakią atėniečių dvasią. Veržlus ir karštas, imlus mokslui ir norus dalyvauti viešajame gyvenime.

Gidė, rodos, Temistoklį labai mėgsta. Anot jos, Temistoklis buvo žmogus, kuris nemokėjo skambinti arfa, bet kuklų Atėnų miestą padarė garsų. Mat Temistoklis numatė, kad Atėnų ateitis slypi ne kalnuotame žemyne, bet plačioje jūroje. Užtat jis stiprino laivyną ir statė uostus. Jam tai pasisekė padaryti kaip tik prieš Kserkso invaziją.

Temistoklio dėka, tęsia gidė, Atėnai buvo kur kas geriau pasirengę gintis nuo persų invazijos negu bet kuris kitas graikų miestas. Tačiau garsas apie Spartos karo meną buvo toks didelis, kad graikai pavedė Spartai, o ne Atėnams, vadovauti gynimuisi nuo Kserkso.

Spartos kvietimu visi graikų miestai susirinko ir sutiko laikinai pamiršti visas ilgalaikes nesantaikas ir gintis nuo bendro pavojaus. Pasivadinę Graikų lyga, jie patikėjo visas ginkluotąsias pajėgas Spartos vadovybei. Iš pradžių Lyga planavo sutelkti jėgas prie Korinto sąsmaukos, jungiančios Peloponesą su likusia Graikija. Bet planas buvo atmestas, nes visa centrinė ir šiaurinė Graikija būtų buvusi palikta Kserksui, o Atėnai pastatyti į tiesioginį pavojų.

Tada graikai nutarė gintis šiaurinėje Tesalijoje. Vėl bėda!

Jų užnugaris liko neapsaugotas. Galop jie pasitraukė į siaurą Termopilų tarpeklį pietinėje Tesalijoje. Gera strategija, bet blogas politinis žingsnis, sako gidė. Mat visa šiaurinė Graikija, manydama, kad yra savųjų palikta, pasidavė persams. Tai turėjo įtakos ir graikų kariuomenės gretoms. Pasigirdo balsų, kad neįmanoma Kserksui pasipriešinti, nes jo kariuomenė ir ištekliai be galo dideli. Reikią derėtis ieškant taikos geriausiomis sąlygomis.

Gidė primena, kad ir Delfų orakulas iš pradžių pataręs ieškoti taikos, nes pasipriešinimas esąs beviltiškas. Kitaip, orakulas įspėjęs, persai sunaikinsią ir Atėnus, ir Spartą.

Antrąkart kreiptasi į orakulą. Antrasis atsakymas buvęs ne toks pesimistiškas, bet dviprasmiškesnis: "Tada toliaregis Dzeusas tai suteikia už Atėnės maldas; saugi pasiliks tau ir tavo vaikams ana medinė siena". Atėnai ir Sparta ryžosi orakulo atsakymą suprasti kaip garantiją, kad gintis apsimoka. Gintis prie Termopilų.

Kserksas žygiuoja į Europą

Gidės pasakojimas apie Termopilus man padarė gilų įspūdį. Grįžęs iš kelionės, ėmiau vartyti Herodoto knygą *Persų karai*, norėdamas rasti daugiau žinių apie Termopilų mūšį.

Pasak Herodoto, Kserksas žygiavo į Europą su nepaprastai didele kariuomene. Ją sudarė 2 641 610 vyrų, 1207 karo laivai ir 3000 mažesnių laivų! Tačiau šiuolaikinių istorikų manymu, persų kariuomenė teturėjo maždaug 150 000 — 200 000 karėivių, o laivų persų laivyne tebuvo maždaug 700 ar 800.

Herodotas aprašo Kserkso kėlimąsi per Helesponto sąsiaurį, nūdien Dardanelais vadinamą. Pasiekus Abidą (Abydos) ant Helesponto kranto, Kserksas įsakė savo inžinieriams pastatyti tiltą. Sąsiauris toje vietoje yra bent dviejų kilometrų pločio. Tiltą pastatė, bet audra jį sunaikino. Įtūžęs Kserksas, rašo Herodotas, "įsakė nuplakti Helespontą (sic!), duodant jam 300 rimbo kirčių ... "

Kiti inžinieriai buvo paskirti statyti dviejų naujų tiltų. Šį kartą jiems pasisekė. Vienas tiltas turėjo 314 penkiasdešimties irklų galerų, o kitas — 360. Galeros buvo surištos viena su kita iš abiejų galų trijų keturių metrų atstumu, kelias apdėtas lentomis, išklotas šiaudais, o kelio šonai apstatyti sienomis, kad arkliai ir mulai nesibaidytų juo eiti.

Persikėlęs per Helespontą, Kserksas žygiavo į Graikiją žemyno keliu palei jūrą, o laivai, plaukdami jūra, vežė karo aprangą ir maisto atsargas.

Mūšis Termopilų tarpeklyje

Ūmai autobusas sustoja. Gidė pakyla nuo savo specialios sėdynės priekyje ir lėtai taria:

— Pasiekėme Termopilus, garsiojo mūšio vietą ...

— O kur tarpeklis? — girdėti net keletas balsų.

Žvalgomės į abi plataus vieškelio puses. Dešinėje, vakarų šone, staigiai kyla kalnų šlaitai, kairėje, rytų šone, stovi paminklas — marmurinė siena su Termopilų didvyrio Spartos karaliaus Leonido statula. Leonidas rankoje laiko iškėlęs kalaviją. Jūros nematau ...

— Jūra nutolo net 8 km ...

Vėl girdėti balsai:

— Nejau tiek nuseko Vidužemio jūra?!

— Vidužemio jūra nėra nusekusi, — aiškina gidė, — netolima Sperchėjo (Spercheios) upė užnešė sąnašomis pajūrį, sukurdama savo deltoje derlingą lygumą.

Iš tikrųjų lyguma žaliuoja. Platūs laukai, vešlūs alyvynai ir gyvenvietės.

— Paminklas didvyriams buvo neseniai atnaujintas, — tęsia gidė, — senieji "Karštų vandenų" šaltiniai tebesiveržia, tebėra ir bendras Leonido bei jo narsuolių kapas.

Gidė pakviečia išlipti, sakydama:

— Archeologai 1959 metais kasinėjo kapą. Atrasta du šimtai devyniasdešimt devyni skeletai ir ginklų ...

Kapas — medžiais apaugęs supiltas kauburys kalnų šlaite. Ant jo tik amžių nudilinta juoda marmuro lenta su labai paprastu įrašu graikų kalba: "Praeivi, pasakyk jiems Lakedemone (Spartoje), kad atsigulėme čia, paklusdami jų įsakymui"!

Į kauburį lipa tik keletas. Didžiuma kelionės bendrų jau yra pavargę. Kelionė po klasikinę Graikiją jiems buvo nelengva. Mudu su kun. Vladu D. tik pastovime prie kapo, žodžio netardami. Mintimis skrendu į Lietuvą. Kiek ten būta Termopilų tarpeklio kautynių! Jų atminimo gerbti neleidžiama. Tačiau imperijos, dirbtiniai tautinės neurozės junginiai, anksčiau ar vėliau pasitraukia iš istorijos. O tautos lieka, nes jos yra žmogui įgimtas dalykas. Už tautą žmogus ir nūdien miršta! Persijos imperija žlugo, graikų tauta ir nūdien brangi Žemės tautoms, nes graikai gynė ir mirė ne už tautinę neurozę, bet už savo tautos teisę būti laisva.

Termopiluose tik stabtelime. Bet mintis prie jų kaustyte prikausto. Vėl imu į rankas Herodoto *Persų karus*. Termopilų mūšį jis aprašo iki smulkmenų. Kserksas nekantravo keturias dienas, kol jo kavalerija ir pėstininkai išsidėstė kautynėms prie Termopilų. Jis siuntė žvalgus stebėti priešo stovyklos. Herodoto pasakojimas žmogiškai patrauklus. Kserksas, išgirdęs iš žvalgų, kad spartiečiai, laukdami kautynių, atlieka gimnastikos pratimus ir šukuoja savo ilgus plaukus, prapliupo juoktis iš paniekos. Vienas iš Kserkso patarėjų, anot Herodoto, paaiškinęs, kad spartiečiai, ruošdamiesi statyti į pavojų savo gyvybę, rūpestingai išpuošia savo galvas, ir priminė Kserksui, kad persai tuojau susitiks kautynėse "su pirmaujančiu Graikijoje miestu bei karalyste ir drąsiausiais vyrais".

Penktą ir šeštą dieną po atžygiavimo į Termopilus Kserksas puolė Leonido drąsuolius. Nevaliodamas jų nugalėti, jis "tris kartus nušoko nuo sosto iš skausmo, matydamas savo žuvusius

kareivius ... " Net Kserkso Nemirtingieji nepajėgė prasiveržti pro tarpeklį. Tačiau kautynių eiga pasisuko nauja ir pernelyg tragiška, beviltiška linkme. Graikas perbėgėlis parodė persams taką per kalnus. Persai pradėjo pulti graikų užnugarį. Leonidas nedelsdamas išsiuntė pagrindines graikų pajėgas iš Termopilų, o pats su trimis šimtais spartiečių likosi žūtbūtinėms kautynėms. Jis puolė, nelaukdamas persų puolimo, ir krito kovoje. "Nūn, — rašo Herodotas, — kilo nuožmios kautynės tarp graikų ir persų dėl Leonido kūno. Graikai keturis kartus atstūmė priešą ir savo nuostabia drąsa pasiėmė kūną nuo mūšio lauko ... " Spartiečiai kovojo net Leonidui kritus. Galop jie buvo apsupti ant vienos kalnų šlaito kalvos. Čia, rašo Herodotas, jie gynėsi iki paskutinio vyro kalaviju, rankomis ir dantimis, kol "barbarai juos užgožė ir palaidojo iečių lietumi ... "

Barbarai persai nuniokoja Atėnus

Mūsų vieškelis eina palei Eubojos įlankos pakrantę. Eubojos įlanką nuo Egėjo jūros skiria Eubojos sala. Gidė tyli. Visi pernelyg pavargę. Lankyta Meteorai, ilgai keliauta per saulės įkaitintą Tesalijos lygumą, sustota prie istorinių Termopilų ...

Kai pergalingas Kserksas su savo milžiniška kariuomene žygiavo link Atėnų, šio vieškelio dar nebuvo. Sunku įsivaizduoti margas persų kariuomenės gretas, raitelius, karo vežimus ir patį Kserkso dvarą nūdienėje Graikijoje. Anuomet graikai, užuot rengęsi ginti Atėnus, juos evakavo. Temistoklis įsakė išsiųsti moteris ir vaikus į artimas salas, o pajėgius vyrus paėmė į laivyno tarnybą. Mat jis norėjo nuvilioti priešą į jūros kautynes ir priversti jį pasitraukti žemynu. Seni vyrai ir naminiai gyvuliai buvo palikti likimo valiai. Pasakojama apie Periklio tėvą Ksantipą, turėjusį šunį, kuris nenorėjęs būti paliktas, bet šokęs į jūrą ir plaukęs šalia laivo, kol pasiekė Salamino salą. Pasakojimo galas tragiškas: šuo, išlipęs iš jūros, parkrito ir nugaišo.

Atėnus persai sunaikino. Ne tik Atėnų "medinė siena", bet ir Akropolis buvo sudeginti. Užtat graikai persus vadina barbarais. Būnant Persijoje, nūdieniame Irane, teko dažnai girdėti, kad graikai yra barbarai. Mat IV a. prieš Kristų Aleksandras Didysis sunaikino Persepolį — Persijos dvasinę sostinę.

Tuometinė Persija kūrė imperiją iš daugelio Artimųjų Rytų tautų ir valstybių. Ji jautėsi esanti pašaukta įgyvendinti vieno pasaulio idėją. Remdamasi Zaratustros mokymu apie šviesą ir tamsą, ji tarėsi nešanti Graikijai — Europai — šviesą. Ilgainiui Zaratustros mokymas tapo Persijos valstybine religija. VII a. po Kristaus ją užgožė islamas. Būdinga, kad religinės Zaratustros sąvokos apie žmonijos teismą ir visuotinį sankirtį tarp gėrio ir blogio, — dualistinė pasaulėjauta ir pasaulėžiūra, — pasiekė ne tik graikus, bet ir žydus bei krikščionis.

Graikija, kuriai Kserksas norėjo atnešti šviesą, nebuvo ta Graikija, kuria nūdien žavisi giliausi Žemės protai. Tai buvo Graikija dar iki Sokrato, Platono, Aristotelio ... , iki Aleksandro Didžiojo ... , iki Zenono stoicizmo; Graikija, kuri dar pasitenkino Hesiodu, Homeru ... ir tebebandė ištrūkti iš mitologinės religijos glėbio.

Klasikinė Graikija ir ašinis amžius

Kadaise užtekdavo susipažinti su Mesopotamija, Egiptu, Graikija ir Dievo apreiškimu, duotu per žydų tautą, kad būtumei "apsiskaitęs". Nūdien to nebepakanka. Į šiuolaikinius žmogaus akiračius beldžiasi ir veržiasi Indijos, Kinijos ir majų–inkų Amerikų žemyne kultūros, religijos bei civilizacijos poslinkiai ir laimėjimai.

Pabuvojus penketą dienų klasikinės Graikijos šventovėse ir patyrus jų trauką, menasi vokiečių filosofo Karlo Jasperso mintys apie ašinį žmonijos laikotarpį — VII-II a. prieš Kristų. Anot jo, tie amžiai yra ašinis laikotarpis, nes žmonija daugelyje vietų

išsiveržė iš kolektyvinės, bendruomeninės, savipratos į individualinę, asmeninę, savipratą.

Jis mini ne tik graikus ir persus, bet ir indus su budizmo steigėju Gautama Buda, ir kinus su Konfucijumi bei Lao–Dze, ir *Senojo Testamento* pranašus. Jie visi, būdami skirtingose Žemės vietose, sukėlė sąjūdžius, atnešusius nepaprastų pokyčių žmonijos istorijoje. Užtat jų amžių Karlas Jaspers ir laiko ašiniu laikotarpiu.

Sustojame Tebuose

— Vairuotojas turi atsikvėpti, — aiškina gidė lipant iš autobuso. Tas pats vairuotojas mus jau penkias dienas veža. Atrodo, kad Graikija nevaržo autobusų vairuotojų, leidžia sėdėti prie vairo kiek išgali. Tiesa, mūsų vairuotojas veža mus saugiai ir vairuoja išmintingai, bet kai kurie kelionės bendrai jau buvo "teiravęsi" gidės, kada mūsų vairuotojas ilsisi. Beje, jis ne tik išmintingas vairuotojas, bet ir paslaugus žmogus.

— Ar ilgai ilsėsimės? — klausiame.

— Dvidešimt minučių!

Autobusas stovi prie didokos aikštės. Ji apsodinta medžiais, šonuose valgyklos, atminų krautuvėlės, šiaip parduotuvės. Tebai turi maždaug 15 000 gyventojų ir yra Beotijos provincijos sostinė. Rusijos miestai paprastai turi "kremlių" — tvirtovę, o graikų miestai akropolį — saugų "aukštąjį" miestą. Tebų akropolis iš dalies apstatytas nūdieniais pastatais.

Tebai turi žilą istoriją. Miesto kilmė siejama su mikėniečiais, o beotijiečiai — kita graikų giminė jį užvaldė maždaug 1000 m. prieš Kristų. Būdamas miestas valstybė, Tebų miestas vargino Atėnus ir buvo Atėnų varginamas. Gidė primena, kad Tebai rėmė persus Kserkso invazijos metu! IV a. prieš Kristų Tebai buvo svarbus miestas valstybė ir drauge su Atėnais bandė priešintis jaunajam Aleksandrui. Aleksandras Tebus sunaikino, palik-

damas nepaliestus tik mėgstamo poeto Pindaro namus.

Tebų miesto valstybės vardas man įstrigo į atmintį dar gimnazijoje. Mat pasaulinės literatūros pamokose skaitėme Sofoklio tragedijas. Nuo to laiko mano atmintyje Tebų vardą supo legendos apie karalių Edipą, nuožmiąją Sfinksę, Antigonę ...

Pasak graikų legendos, Edipas buvo sūnus Tebų karaliaus ir karalienės, Lajo ir Jokastės, kurie buvo Delfų orakulo įspėti, kad Likimo lėmimu jų sūnus užmušiąs savo tėvą ir paimsiąs žmona savo motiną. Todėl sūnui gimus, jie padavė kūdikį vienam iš savo kerdžių nužudyti. Kerdžius bandė įvykdyti jų įsakymą, bet pagailo jam mažylio. Perdūręs kūdikio kojas, atidavė jį vienam kerdžiui iš Korinto. Kūdikis buvo įsūnytas Korinto karaliaus Polibo ir karalienės Meropės, kurie, pamatę sutinusią mažylio kojas, pavadino jį Edipu — "Sutintakoju".

Užaugęs Edipas nuvyko į Delfus. Tenai būdamas, sužinojo iš orakulo, kad jam lemta užmušti savo tėvą ir vesti savo motiną. Apsisprendęs niekuomet nebegrįžti į Korintą, jis paliko Delfus, kad išvengtų savo baisaus likimo. Vienoje trijų kelių kryžkelėje jo vežimas susidūrė su karaliaus Lajo vežimu. Jiedu susiginčijo, ir Edipas Lają užmušė.

Jis toliau važiavo į Tebus keliu, prie kurio ant uolos tupėjusi Sfinksė užmindavo keleiviams savo mįslę: "Kas rytą vaikšto keturiomis kojomis, dieną dviem, o vakare trimis?" ir juos žudydavo. Iki tol niekas tos mįslės nebuvo įminęs, Tebai buvo po Sfinksės letena.

Edipas jos mįslę lengvai įmena ir paaiškina: "Žmogus! Kūdikystėje jis vaikšto keturiomis kojomis, kai paauga — dviem, o senatvėje trimis!" Sfinksė nusižudo. Tebų gyventojai prašo Edipą vesti Lajo našlę ir būti jų karaliumi. Orakulo pranašystė išsipildė! Iš jų moterystės gimė du sūnūs — Polinikas (Polynices) ir Eteoklis (Eteocles), ir dvi dukterys — Antigonė ir Ismenė. Ilgą laiką Edipas ir Jokastė laimingai ir išmintingai valdė Tebus.

Tebus užklupus marui, Delfų orakulas apreiškė, kad marą galima suvaldyti tik nubaudžiant žmogų, kuris nužudė Lają. Sofoklio tragedija *Karalius Edipas* jautriai pavaizduoja karaliaus Edipo ir karalienės Jokastės tragediją. Edipas, sužinojęs tiesą, išsiduria akis. Pasak Homero, Edipas ir toliau valdė Tebus, kol žuvo mūšyje. Sofoklio tragedijoje Jokastės brolis Kreontas ištremia aklą Edipą, o jo sūnūs kovoja vienas su kitu, norėdami tapti Tebų karaliumi. Kitoje Sofoklio tragedijoje — *Edipas Kolone* — ištremtą, aklą elgetą Edipą vedžioja jo ištikima duktė Antigonė.

Mūsų laukia Atėnai ...

Dvidešimt minučių Tebuose! Paskutinis netikėtas sustojimas kelionėje po klasikinę Graikiją. Mikėnai ir Eschilas, Tebai ir Sofoklis! Šie abu dramaturgai mokė žmogų išminties kančioje. Likimo varžtai nenumaldomi, nes žmogus turi gyventi pagal gyvenimo dėsnį "du plius du yra keturi", o jaučia, kad nori gyventi pagal "du plius du yra penki".

Nuo Tebų pasiekiame Graikijos autostradą — vieškelį, jungiantį Salonikus su Atėnais. Eismas tirštas, šalia autostrados daug pramonės, net ir autobuse jaučiama oro tarša. 6.30 val. vakaro pasiekiame Titaniją — savo viešbutį. Atsisveikiname su gide Persefone ir vairuotoju Tesakiu. Juodu kviečia su jais ir kitur keliauti!

Turkija — valstybė, kurios teritorija Europoje ir Azijoje. Bosforo ir Dardanelų sąsiauriai bei Marmuro jūra skiria europinę Turkijos dalį nuo azijinės ir jungia Vidužemio jūrą su Juodąja. Turkija — šalis, kurios istorija daugiasluoksnė. Čia pajunti, kad žmogus — judanti kryžkelė. Senovėje ir viduramžiais dabartinė Turkijos šalis — visa ar dalimis — priklausė hetitų imperijai, Medijai, Achemenidams, Aleksandrui Didžiajam, Seleukidų karalystėms, Ponto karaliui, Pergamui, Romai, Bizantijai ... otomanų sultonams, o nūdien priklauso Turkijos respublikai.

1984 m. birželio 14-osios vakaras. Esu Stambule. Grįžau autobusu iš Azijos į Europą, atlikęs ilgoką kelionę po šalį, kur žmogaus būta judančia kryžkele — istorine sampyna.

Turkija — islamiška respublika

Įdomu Stambule pabūti tarp žmonių. Muedzinas ką tik paskelbė iš mečetės minareto, kad šiandien Ramadanas — musulmonų pasninkas — jau pasibaigė. Musulmonai kasmet Ramadano mėnesį privalo susilaikyti nuo valgio ir vandens, rūkymo ir vedybinių santykių dienos metu. Dieną pasninkaujama, o naktį valgoma. Ramadano naktys suveda šeimas pabendrauti, pasižmonėti ir atlikti kartu pamaldžias pratybas. Gatve skubama namo iš darbo. Atrodo, kad daug kas neturi kur skubėti, nes lūkuriuoja gatvėse, ant parko suolelių, siūlinėja praeiviams niekučių pirkti. Antai vyras su svarstyklėmis. Lipk ant jų ir pasisverk

už labai mažą atlygį. Mažai kas sveriasi. Gausu vyrų su reikmenų batams valyti dėžėmis. Jie laukia klientų. Laleli — Tulpių — mečetėje moterų būrys čiauška rengdamasis vakaro maldai. Tokio didelio būrio turkių, besirengiančių maldai, nebuvo tekę matyti. Krautuvių aplinkui labai daug. Jose prekiaujama ir Ramadano mėnesio vakarais. Prie restoranų durų padavėjai kviečia į vidų vakarieniauti.

— Kur galėtume gauti stiklą šalto alaus? — teiraujasi vokiečių turistų būrelis.

— Užeikite pas mus. Luktelkite. Kai nebebus galima atskirti juodo siūlo nuo balto, tuomet galėsime atnešti alaus, — paslaugiai paaiškina padavėjas.

Užeinu ir aš į restoraną. Viduje bemaž sausakimša. Turkų šeimos rengiasi švęsti "iftar" — Ramadano pietus. Turkams būdinga gyventi būriais — kaimas, miestelis, miestas. Vienkiemių Turkijoje nepamatysi. Ir restorane sėdima būriais. Atskiro stalo šios miesto dalies restorane nerasi.

Vakaras žilagalviame didmiestyje su tūkstantmete praeitimi. Gatvių triukšmas jaunas ir šiuolaikinis. Apgriuvę gynybos sienų bokštai nukelia vaizduotę į praeitį, kada juose budėjo Rytinės Romos imperijos legionai. 1453 m. gegužės 29 d. šį miestą užėmė arabai — Mahometo sekėjai.

Iš Stambulo į Atėnus

— Būkite oro uoste bent prieš dvi valandas iki išskridimo, — primena turkų avialinijos darbuotojas.

Oro uoste daugiausia keleivių iš Vokietijos ir Japonijos. Skrendama ir į Maskvą bei į Tel Avivą. Turkai, nors ir musulmonai, palaiko ryšius su Izraeliu. Oro uostas modernus ir tvarkingas. Tarptautiniame skyriuje turkai lankstūs — pajėgia garantuoti skrydžių saugumą be akysna krintančių pastangų. Čia daugiau svetingumo negu krašto vidaus skrydžiuose. Krau-

tuvėse apstu oro uostams įprastų prekių. Turbūt dėl to raginama atvykti į oro uostą bent prieš dvi valandas iki skrydžio?! Keleiviai noriai perka gėrimus, kvepalus, rūkalus ... , mat pigiau negu kitur Europoje. Pasigendi krautuvės, kur galėtumei išleisti likusią vietos valiutą Turkijoje gamintiems atminams.

Turkų avialinijos lėktuve vietą reikia pačiam "išsikovoti". Stebina, kad turkai nepasirūpina vietų paskirstymu prieš skrydį. Esu vienas iš pirmųjų, todėl lengva pasirinkti norimą vietą prie lango. Sunkiau esti keleto asmenų šeimai ar grupei. Girdėti vokiški ir japoniški šauksmai:

— Turiu dvi vietas viena prie kitos! — šaukia vyras vokiškai.

— Ar prie lango? — teiraujasi.

Lėktuvo personalas kreipiasi į keleivius dviem kalbomis: turkiškai ir angliškai. Kreipinio turinys — įprasti paaiškinimai apie lėktuvą, skrydį ir nurodymai, kaip elgtis bėdai ištikus. Pakylame laiku virš Žaliojo kaimo — Yešilkioj — Marmuro jūros link. Miglos skara slepia akiratį. Po keleto minučių lėktuvas prasiveržia virš debesų į saulėtą mėlynę.

Turiu susitikti su lietuviu Atėnuose

Prieš išvykdamas į kelionę po Turkiją, buvau susitaręs su kun. Vladu Delinikaičiu vėl susitikti Atėnuose ir dar kartą pakeliauti po Graikiją. Perėjęs atvykimo reikalavimus, skubu į laukiančiųjų minią. Atėnų oro uostas nėra didelis, bet labai judrus. Atrodo, kad visa Europa, Azija ir Afrika keliauja. Mano laimė, kad dauguma žmonių žemaūgiai. Galiu žvalgytis virš jų galvų. Buvome sutarę, kad palauksime vienas kito prie lentos su įrašu "Meeting place" (Vieta susitikti). Jo dar nėra.

Lenta "Vieta susitikti" labai įdomi. Kiek ant jos trumpų laiškų! Kiek skirtingų šriftų! Parašiau ir aš laiškutį lietuviškai:

"1984.VI.15

3:10 PM

Vladui
Esi laukiamas.
Būk čia, tuojau grįšiu.
A."

Laukiu keletą valandų. Jo vis nėra. Teiraujuosi apie jo skrydį. Paaiškina trumpai: "Delayed" (Vėluojasi). Ilgainiui perbraukiu savo laiškutį ir apačioje parašau:

"6 PM
Išvažiavau į "Titania" viešbutį.
Eik prie reservations desk,
paprašyk, kad Tave ten atsiųstų.
A."

Atėnuose rinkimų kampanija

Kelionė taksi iš oro uosto į Atėnus — apie 7 km — trunka kelis kartus ilgiau negu kelionė lėktuvu iš Stambulo į Atėnus. Be to, ji ir nuotykinga. Mat šį vakarą Nea demokratia — Naujosios demokratijos — partija būrėsi milžiniškam mitingui. Kur tik taksistas suktų, ten vis susiduriame su žmonių banga. Šaukdami "Nea demokratia!" — jie kelia grasius kumščius ir nepraleidžia toliau važiuoti. Nuožmi chaoso mūša Atėnuose — demokratijos tėviškėje! Taksistas, šiaip taip prasiveržęs pro rusiškas dainas niūniuojančius demonstrantus, palieka mane Omonia — Vienybės aikštėje. Šią aikštę gerai pažįstu. Titanijos viešbutis iš čia netoli.

Atvyko tavo draugas

Dar prieš vidurnaktį suskamba telefonas mano kambaryje. Viešbučio tarnautojas praneša, kad atvyko mano draugas. Paprašiau perduoti jam ragelį. Tikrai tas pats! Pasipasakojame apie dienos nuotykius. Jo skrydis iš Romos į Atėnus buvo nukreiptas į Korfu salą.

Smagu išgirsti žinias iš lietuviškojo pasaulio. Sužinau, kad turime naują vyskupą lietuviams už Lietuvos ribų. Įdomu Atėnuose sužinoti, kad Tėvas Paulius A. Baltakis, OFM, Šventojo Tėvo Jono Pauliaus II paskirtas mūsų vyskupu. Juo didžiuosis visi, kas jį pažįsta. Teko girdėti žmones kalbant apie jo ryžtingą kvietimą statyti Židinį Brukline. Sako, Tėvas Paulius pasidėjo abitą, paėmė kastuvą ir, pats kasdamas, kvietė žmones imtis darbo. Jis — žmogus, kuris pats dirbdamas kitus į darbą telkia!

Vėl Atėnuose

Trys miestai mane masina: Jeruzalė, Atėnai ir Roma. Jeruzalė ir žmogaus tikėjimas — Dievo alkis, nes ten lankėsi ir Abraomas su Sara, ir Jėzus su apaštalais, ir Mahometas; Atėnai ir žmogaus protas, nes čia gyveno ir Sokratas, ir Platonas, ir Aristotelis ... , ir Tautų Apaštalas Paulius "užgavo bei praturtino" žmogaus protą, skelbdamas Dievą Kūrėją ir Jėzaus Kristaus Prisikėlimą; Roma ir Ius Romanum — romėnų teisė, nes ten kūrėsi Vakarų pasaulio teisėtvarka.

Pirmą dieną Atėnuose švenčiame pėsčiomis. Atėnuose kuria tik kryptimi eitum, iš visur matyti puošnusis Akropolis su senovės šventovių likučiais. Žinome, kad Apaštalas Paulius tikrai buvo Atėnuose. Tuomet Akropolis puošėsi ne šventovių likučiais, bet spindėjo visu savo Partenono puošnumu, tačiau Apaštalas Paulius jo niekur nemini. Tai stebina. Atrodo, kad žvalgytis jis neturėjo laiko. Apaštalas jautė, kad "Kristaus meilė valdo" einant Kristaus vietoje pasiuntinio pareigas žmogui, "tarsi pats Dievas ragintų per mus". Kristaus vardu jis skubėjo pas žmogų maldauti, kad taikytųsi su Dievu (žr. 1 Kor 5,14-21).

Vėl Korinte

Atėnuose — visoje Graikijoje — turizmas yra svarbus verslas. Gausu įstaigų, kurios verčiasi turistinėmis paslaugomis. Chat Tours — Chat kelionės — yra tapusi mano mėgstama turizmo įstaiga. Paslaugi ir patikima. Užėję į Chat Tours įstaigą, užsisakome kelionę į salas, Idrą (Hidra), Porą (Poros) ir Eginą (Egina), Saloniko įlankoje. Išvyka poryt. Kaip praleisime rytdieną? Dar sykį į Korintą! Norisi perskaityti *Laišką romiečiams* kelionėje į Korintą.

Korinte Apaštalas Paulius rašė laišką Romos krikščionims. Šis laiškas yra tapęs Apaštalo Pauliaus Evangelija — Gerąja Naujiena — ir Vakarų krikščionijos Reformacijos XVI a. pagrindu.

"Nesigėdiju Evangelijos, — rašo Apaštalas, — nes ji yra Dievo galybė išgelbėti kiekvienam tikinčiajam, pirma žydui, paskui graikui. Joje apsireiškia Dievo teisumas iš tikėjimo į tikėjimą, kaip parašyta: 'Teisusis gyvens tikėjimu'" (Rom 1,16-17).

Graikų pomėgis mokytis

Graikai mėgo išmintį. Jų išminties meilė — filosofija yra ir nūdien branginama. Didžioji graikų pergalė prieš persus padėjo Spartai tapti svarbiausiu Graikijos centru, o Atėnai, nepaisant jų šaunaus įnašo į Maratono ir Salamino įlankos mūšius, buvo lyg nustumti į antrą vietą. Betgi per tolesnius penkiasdešimt metų Atėnai buvo graikiškojo gyvenimo šerdis, o Sparta — tik stebėtoja. Mat Spartos pomėgis buvo karyba, o Atėnų pomėgis — mokymasis.

Graikijos gamta auklėjo žmogų kietoje mokykloje, reikliai mokydama jį galynėtis su bauginančia aplinka ir brandindama žmogaus savipratą — orumą. Graikui buvo svarbu tapti savarankiškam ir žinoti, ko jis vertas. "Gnosce seauton!" — Pažink save! Įsitikinimas, jog žmogus turi būti gerbiamas dėl savo laimėjimų ir rodoma jam pagarba dėl to, kad jis savitas asmuo,

yra svarbus įnašas į istorinę žmonijos patirtį.

Graikų menas ir mokslas derinosi su graikų religija. Iš tikrųjų religija įkvėpė ir stiprino poetus ir filosofus. Nors graikų dievai šiuolaikiniam žmogui ir atrodo tik nevykę Dievybės šešėliai, bet, drauge paimti, jie darė įspūdį. Visi jie, anot graikų, yra jėgos įsikūnijimas ne tik fiziniame pasaulyje, bet ir žmonių protuose. Visa, kas matoma ir nematoma, ateina iš dievų, o mirtingųjų užduotis yra deramai panaudoti, ką dievai parūpina.

Graikai naudojo įvairias religijai įprastas priemones ryšiui su savo dievais palaikyti. Kreipdavosi į juos maldomis, giesmėmis ir aukomis ir, orakulo žyniams tarpininkaujant, tardavosi su jais savo gausiose šventyklose. Graikai laukė, kad dievai bus jiems palankūs, ir į dievus kreipdavosi su pasitikėjimu. Dievų artumą jie jautė visur, ypač bėdai — mūšiui — užklupus, ir džiaugsmingose šventėse. Dievai, anot graikų, neprivalėjo laikytis žmogaus elgesį saistančių nuostatų, nes dievai buvo galingi.

Kadangi dievai buvo laikomi jėgos ištaka, graikai visus jėgos reiškinius laikė vertais dieviškos pagarbos ir stengėsi juos atspindėti savo gyvenime — kare, dailėje, sporte ir mąstyme. Jeigu kokioje nors srityje graikas tapdavo iškilus, jis būdavo laikomas artimu dievams, nes atspindėjo teisingą dieviškų dovanų panaudojimą. "Mes turime būti nemirtingi, kiek tai mums įmanoma", — mokė Aristotelis. Taigi graikų nuostata dievų atžvilgiu buvo dviprasmė — veržtis, kiek tai įmanoma, panėšėti į dievus, bet tai darant žinoti, jog žmonės neturi to siekti įžūliai, kad neimtų savęs laikyti dievais.

Apaštalas Paulius žiemoja Korinte

"Sąmyšiui {Efeze} pasibaigus, Paulius susikvietė mokinius, davė jiems nurodymų ir atsisveikinęs iškeliavo į Makedoniją. Keliaudamas per anuos kraštus, jis duodavo mokiniams ilgų pamokymų. Paskui atvyko į Graikiją, kur pasiliko tris mėnesius ... "

(Apd 20,1-3). Prasidedant 57-ųjų metų žiemai, Apaštalas Paulius vėl atvyko į Korintą su didoka bendradarbių palyda. Žiemos audroms siaučiant jūroje, leistis kelionėn į tolimą Siriją nebuvo išmintinga.

Žiemos sulaikytas Korinte, Apaštalas Paulius turėjo progą peržvelgti savo dvidešimtmetį Evangelijos skelbimą ir apmąstyti nuostabius Dievo kelius. "O Dievo turtų, išminties ir pažinimo gelme! Kokie neištiriami jo sprendimai ir nesusekami jo keliai!" (Rom 11,33). Sprendžiant iš Pauliaus laiškų, turbūt tai buvo pirmasis kartas, kai jis apmąstė savo nuotykį su Dievu, pagavusį jį Jėzuje Kristuje (žr. Fil 3,12), ir keistą savo tautos likimą.

Korinte susitiko tuometiniai Rytai su Vakarais. Apaštalas jautė, kad jo užduotis skelbti Evangeliją Rytuose atlikta. Didieji Rytų centrai jau buvo Evangelijos prašnekinti. Dabar jo akys krypo Romos link: "Taigi Kristuje Jėzuje aš galiu pasigirti Dievo darbais. Juk nedrįsčiau ko nors pasakoti, ko Kristus nebūtų per mane nuveikęs, kad pagonys paklustų, žodžiu ir darbu, ženklų bei stebuklų galia ir Dievo dvasios galybe. Tik taip aš galėjau paskleisti Kristaus Evangeliją nuo Jeruzalės apylinkių iki Ilyrijos. ... O dabar, šiuose kraštuose nebeturėdamas kitų užmojų ir jau daugel metų trokšdamas atvykti pas jus, aš apsilankysiu, keliaudamas į Ispaniją" (Rom 15,17-23).

Laiškas romiečiams

Apaštalas Paulius rašė laišką Romos krikščionių bendrijai, kuri buvo ne jo įsteigta ir su kuria jis beveik neturėjo asmeniškų ryšių. Labai galimas dalykas, kad Apaštalo bičiuliai Akvilas ir jo žmona Priskilė, imperatoriaus Klaudijaus išguiti iš Romos, — jie minimi Luko *Apaštalų darbų* knygoje (žr. Apd 18,2), — vėl buvo grįžę į Romą (žr. Rom 16,3). Rašydamas Romos krikščionims, Apaštalas norėjo ne tik supažindinti juos su savo būsimais planais, bet ir aptarti savo skelbiamą Evangeliją bei savąją Dievo

tautos sampratą. Taigi jis ieškojo bendros kalbos su romiečiais, o nebandė taisyti jų tikėjimo. Apie tai jis užsimena laiško pradžioje ir pabaigoje: "Aš trokštu jus pamatyti, kad galėčiau perduoti šiek tiek dvasinių dovanų jums sustiprinti, tai yra drauge pasiguosti bendru jūsų ir mano tikėjimu" (Rom 1,11-12). "Aš pats, mano broliai, esu tikras, kad esate kupini gerumo, pilni tikro pažinimo ir mokate vieni kitus perspėti. Aš jums parašiau kiek per drąsiai, norėdamas jums tai priminti ir remdamasis man Dievo suteiktąja malone" (Rom 15,14-15).

Užtat nenuostabu, kad *Laiškas romiečiams* yra nuosekliausias ir darniausias iš visų mus pasiekusių Apaštalo laiškų. Parašytas jo apaštališkos veiklos užsklandoje, — jame susumuojama Apaštalo Evangelija — Geroji Naujiena — "Dievo galybė išgelbėti kiekvienam tikinčiajam ... "

Pagonys ir žydai bėdoje

Anot Apaštalo Pauliaus, žmonija — ir pagonys, ir žydai — be tikėjimo Kristaus atėjimu yra liūdnoje būklėje, nes Dievas yra "ant jų įpykęs" (Rom 1,18). Dievas yra "ant jų įpykęs", nes kenčia dėl dalykų, kurių jų gyvenime neturėtų būti. Dievas pyksta dėl žmogaus susikurtos būklės, kurios neturėtų būti, ir kalbina jį grįžti prie dalykų, kurie turėtų būti.

Pagonys pažino Dievą — jo amžiną galybę ir dievystę — ir laikė save išmintingais, bet Dievu jo nepripažino. Būdami iškilūs politine, menine, filosofine ir etine išmintimi, jie neišvengė dorovinio nuosmukio. "Pažinę Dievą, jie negarbino jo kaip Dievo ir jam nedėkojo, bet tuščiai svarstydami paklydo, ir neišmani jų širdis aptemo. Girdamiesi esą išmintingi, tapo kvaili" (Rom 1,21-22). Žmogus, būdamas apdovanotas protu ir sąžine, gali pažinti Dievą. Kūrinija yra Dievo galybės veidrodis, o "Daryk gera, venk pikta" — judrus šnabždesys žmogaus širdyje. Šis žmoguje gimęs šnabždesys darė žmogų atvirą Dievo šventumui.

Apaštalui rūpi prašnekinti nuostabos ir bėdos jausmą žmoguje. Dievas nori ne tik būti pažintas, bet ir Dievu pripažintas, ne tik protu gvildenamas, bet ir visa širdimi tikimas, pagarbiai bijomas — garbinamas — ir mylimas. Smerktinas pagonijos Dievo nežinojimas ir dorovinis pakrikimas reiškėsi sudievinimu kūrinių, turėjusių būti pakopomis į Dievą, bei garbinimu gamtos jėgų, žvaigždžių, keturkojų, dailės darbų, proto laimėjimų, valstybės ir imperatoriaus.

Pagonis, anot Apaštalo, užtemus Dievui jo gyvenime, nepajėgia net būti žmogumi ir elgtis pagal savo orumą. Kai žmogus save padaro dievu, jis ne tik netenka savyje įdiegto Dievo paveikslo, bet sunaikina ir savo žmogiškumą. Apaštalo apkaltinimai pagonijai tampa perdėm ryškūs lankant Graikijos bei Artimųjų Rytų muziejus. Ten nūdien gali matyti stabus, aptemdžiusius žmonių širdį. Kadangi jie nesirūpino pažinti Dievą, tai ir Dievas — santūrusis Kūrėjas — leido jiems vadovautis "netikusiu išmanymu ir daryti, kas nepridera" (Rom 1,28). Apaštalas susumuoja pagonijos esmę: " ... neprotingi, neištikimi, be meilės, negailestingi" (Rom 1,31). Senasis pagonijos pasaulis žlugo, nes nepripažino Kūrėjo, kuris myli savo kūrinius; pagonių pasaulis rėmėsi azijiniu savavaliu despotizmu — mažuma, valdančia vergų masę.

Atėnų Areopage Apaštalas Paulius buvo patyręs graikų išminčių patyčias. *Laiške romiečiams* jis šaukia ne tik graikus, bet ir žydus į Dievo teismą. Be proto ir sąžinės, žydai turėjo dar kitą vadovą, vedantį pas Dievą: Apreiškimą, Mozės Mokymą, pranašus, šventuosius Raštus ir Mesijo pažadą. Betgi dabar su širdgėla jiems primena: "Esi nepateisinamas, kad ir kas būtum, žmogau, kuris mėgsti teisti kitus. Juk teisdamas kitą, pasmerki save, nes ir pats tai darai, už ką teisi" (Rom 2,1). Ką Apaštalas turi galvoje, rašydamas "Esi nepateisinamas, žmogau ... ", paaiškėja tolesnėse laiško eilutėse: "Aure tu vadiniesi žydas, pasikliauji įstatymu ir giriesi Dievu. Tu pažįsti jo valią ir, įstatymo pamokytas, išmanai, kas geriau. ... Tai kodėl gi, mokydamas

kitus, nepamokai pats savęs?" (Rom 2,17-18.21). Taigi tie dalykai, turėję vesti žydus į išganymą, tapo jiems kliūtimi priimti Dievo Mesiją. Mozės Įstatymas nebuvo išganymo, bet auklėjimo priemonė. Anot Apaštalo, judaizmo tragedija yra Mozės Įstatymo nesupratimas.

Žydų manymu, pats Mozės Įstatymas juos išganė. Apaštalo mokymu: "Prieš ateinant tikėjimui, mes buvome įstatymo galia įkalinti, kad lauktume apsireiškiant tikėjimo. Taigi įstatymas buvo mūsų auklėtojas {paidagogos}, vedęs į Kristų, kad mes būtume tikėjimu nuteisinti. Tikėjimui atėjus, mes jau nesame auklėtojo globoje. Juk jūs visi tikėjimu esate Dievo vaikai Kristuje Jėzuje. Ir visi, kurie esate pakrikštyti Kristuje, apsivilkote Kristumi. Nebėra nei žydo, nei graiko; nebėra nei vergo, nei laisvojo; nebėra nei vyro, nei moters: visi jūs esate viena Kristuje Jėzuje! O jei priklausote Kristui, tai esate ir Abraomo palikuonys bei paveldėtojai pagal pažadą" (Gal 3,23-29).

Taigi Dešimt Dievo įsakymų — Dekalogas, Kristui atėjus, švyti nauja prasme. Ir žydas turi ieškoti išganymo iš Kristaus, o ne iš Mozės.

Nauja žmogaus būklė Kristuje

Laiške romiečiams Apaštalas Paulius moko, kad "visi yra nusidėję ir stokoja Dievo garbės" (Rom 3,23). Anot žydų pasaulėžiūros, ne dora, bet klusnumas gyvajam Dievui buvo idealų įgyvendinimas. Šią sampratą perėmė Paulius ir ją skelbė Bendrijai. Žmogus be Dievo — žmogus, atsisakęs klusnumo ryšio. Jo būklė aptariama vienu žodžiu — Nuodėmė. *Laiško romiečiams* įžanginę dalį Paulius paskiria žmogaus — ir pagonio, ir žydo — nuodėmingumui. Graikiškas žodis, kurį Paulius vartoja nuodėmingumui ženklinti, yra "Hamartia" — "nepataikymas {tapti/būti žmogumi}", arba "prašovimas {tampant/būnant žmogumi}"; lietuviškai "žmogaus nu–*si*–dėjimas {ne į savo būklę}", arba

"nu-*si*-žmoginimas".

Anot Apaštalo Pauliaus, žmogus neišvengiamai priklauso žmonijai. Žmogus nuo pat savo gimimo turi ryšį su savo šeima, savo gentimi, savo tauta. Jis taip pat priklauso ir žmonijai, besistengiančiai tapti/būti savarankiška ir nepriklausoma nuo Dievo. Adomo ir Ievos troškimas "būti kaip Dievas" (Pr 3,5) yra kiekvieno žmogaus troškimas. Ir Adomo/Ievos istorija yra visos žmonijos ir kiekvieno žmogaus istorija — nuodėmės kelias. Sukurtas būti Kūrėjo bendradarbiu — kūrėjėliu, žmogus nori paveržti Dievo vaidmenį ir būti nepriklausomas. O tai reiškia "nu-si-dėti" ne į žmogaus būklę ir "stokoti Dievo garbės" — būti bėdoje, o "atpildas už nuodėmę — mirtis" (Rom 6,3). Žmogus gali didžiuotis daugeliu laimėjimų, bet savo jėgomis joks žmogus negali išbristi iš paties susikurtos būklės. Graikų išmintis to nepadarė, žydų įstatymas to negali padaryti. Įstatymas gali tik nurodyti, kas darytina ir ko vengtina; įstatymas tik primena kaltę, o ne išdildo.

Į šią beviltišką padėtį įžengė pats Dievas, siųsdamas į pasaulį Jėzų Kristų: " ... dabar, be įstatymo, pasireiškė Dievo teisumas, paliudytas Įstatymo ir Pranašų. Tai Dievo teisumas, tikėjimu į Jėzų Kristų duodamas visiems tikintiesiems. Nėra jokio skirtumo, nes visi yra nusidėję ir stokoja Dievo garbės, o nuteisinami dovanai jo malone dėl Kristaus Jėzaus atpirkimo" (Rom 3,21-24).

Kalbėdamas apie žmonijos vienybę sukylant prieš Dievą, Apaštalas Paulius niekuomet nevadina to sukilimo "gimtąja nuodėme". Tačiau skaitytojui nesunku suprasti, kad jo dažnai kartojamas žodis "nuodėmė" ženklina teologinę gimtosios nuodėmės sąvoką. Sugretindamas Adomą su Kristumi, Adomo neklusnumą su Kristaus klusnumu, Apaštalas išreiškia savo nuodėmės ir atpirkimo sampratą istorijos sampynoje (žr. Rom 5,12-21).

Kadangi žmogus, dalyvaudamas Adomo nuodėmėje, yra patekęs į pernelyg žmogui įgimtą būklę, žmogaus išgelbėjimas ga-

limas tik visiškai jį atnaujinus — atkūrus — iš naujo. Senoji žmonija yra paženklinta Adomo neklusnumu — įžūlumu Dievo sąskaita — ir pasidavimu blogiui. Beprasmiška liepti žmogui būti geram, nes joks žmogus negali būti geras be malonės — be Dievo teisumo. Neužtenka žmogaus žaizdas šiek tiek apgydyti — žmogų aplopyti, reikia, kad žmogus būtų iš vidaus — iš pačių gelmių — atnaujintas. Tik tuomet jis pajėgia atsigręžti veidu ir visa širdimi grįžti pas Dievą. "Žmogus — gelmė, o širdis jo — bedugnė" (Ps 64,7).

Žmogaus nuteisinimas tikėjimu

Apaštalas Paulius gerbė graikų etikos nuostatus ir skaitėsi su jais, tačiau, jo manymu, kalbėti apie etiką doroviškai bejėgiam žmogui yra tik laiko gaišinimas arba net žmogaus suvedžiojimas. Mat žmogus gali pasiduoti iliuzijai, kad savo gerais darbais jis privers Dievą save priimti. Apaštalui Pauliui ne tik graikų išmintis, bet ir Mozės Įstatymas žmogų ne kilnino, o žlugdė, nes priminė jam doros trūkumą. Nutolęs nuo Dievo, žmogus neturi vidinės jėgos daryti tai, kas gera, ar vengti to, kas pikta. Apaštalas primygtinai pabrėžia, kad "įstatymo darbais [Dievo] akivaizdoje nebus nuteisintas nė vienas žmogus. Per įstatymą tik pažįstame nuodėmę" (Rom 3,20). Dabar, rašo Apaštalas, Dievas prakalbina žmogų visai nauja kalba, kviečia žmogų tapti nuteisintą tikėjimu, — tikėjimu patirti ir įeiti į tai, ką Dievas daro per Jėzų Kristų. Dievas grindė savo ryšį su vyrais ir moterimis nuo Abraomo ir Saros laikų: "Ką sako Raštas? Abraomas patikėjo Dievu, ir tai jam buvo įskaityta teisumu" (Rom 4,3). Taigi Evangelija, — Dievo galybė, apreikšta per Jėzų Kristų, nepaneigia praeities, tarsi Dievas būtų susisaistęs su Izraelio tauta vien Mozės Įstatymu, o su Krikščionių Bendrija tikėjimu!

Buvimas Kristuje

Evangelija, kurią skelbė Apaštalas Paulius, yra Geroji Naujiena, kad tikėjimu ir krikštu žmogus įskiepijamas į Kristų. Apaštalas žmogų supranta skirtingai negu graikai. Anot graikų, žmogus turi kūną ir sielą, — žmogus sudėtas iš kūno ir sielos, medžiagos ir dvasios. Kūnas, būdamas sudėtas iš medžiagos, yra dužlus ir laikinas, o siela, būdama vientisa, yra amžina. Gimimu siela patenka į kūną, tarsi į kalėjimą; mirtimi ji išsilaisvina ir grįžta į amžiną būklę. Apaštalas, skelbdamas žmogaus prisikėlimą, užgavo graikų protą. Anot hebrajų, žmogus yra įkūnytas Aš — vienetas. Graikų žmogaus samprata buvo filosofinė žmogaus būklės analizė ir atsakė į klausimą "Kas yra žmogus?" Anot jų, žmogaus esmę sudaro kūnas ir siela. Apaštalo Pauliaus žmogaus samprata yra hebrajiška ir atsako į klausimą "Kaip yra — kaip gyvena — žmogus?" Anot Apaštalo, žmogus yra orus, nes dvasingas — atviras bei imlus; žmogus yra dužlus, nes įkūnytas trapioje tikrovėje.

Trys graikiški žodžiai yra svarbūs ir padeda suprasti Apaštalo Pauliaus žmogaus sampratą — antropologiją: "soma", "sarks" ir "pneuma".

"Soma" ženklina žmogų kaip įkūnytą Aš/asmenį;
"sarks" — dužlią ir trapią žmogaus prigimtį — būklę,
o "pneuma" — žmogaus dvasingumo būklę — atvirybę bei imlumą.

Apaštalas buvo hebrajas, o ne graikas. Jis, tiesa, rašė graikiškai, bet mąstė hebrajiškai. Jis kalbėjo ne apie žmogaus sudėtį iš kūno ir sielos, bet apie žmogaus būseną — gyvenseną. Mums įprasta sakyti: "Turiu kūną ir sielą", "Noriu išganyti savo sielą ... " O Apaštalas sako: "Aš esu kūniškas, aš esu gyvastis {dvasingas}". Mūsų kalba nedaro skirtumo tarp "soma" ir "sarks" žodžių,

abu verčiami žodžiu "kūnas".

Bandau skaityti Rom 8,5-15:

> Kurie gyvena pagal dužliąją žmogaus prigimtį, tie rūpinasi dužliosios žmogaus prigimties reikalais; o kurie gyvena pagal žmogaus dvasingumą — atvirybę bei imlumą, tie rūpinasi dvasingumo reikalais. Žmogaus prigimties siekimai veda į mirtį, o žmogaus atvirybės ir imlumo siekimai — į gyvenimą ir ramybę. Žmogaus prigimties siekimai priešiški Dievui; jie nepaklūsta Dievo įstatymui ir net negali paklusti. Kas gyvena tik žmogaus prigimtimi, tas negali patikti Dievui.
>
> Jūs nesate tik žmogaus prigimtis — negyvenate pagal dužliąją žmogaus prigimtį, bet esate dvasingi — atviri ir imlūs, — jei tik Dievo Dvasia — "Pneuma" — gyvena jumyse. O kas neturi Kristaus Dvasios, tas nėra jo. Jeigu Kristus jumyse, tai tu, kaip įkūnytas asmuo/Aš, tiesa, esu marus dėl nuodėmės, bet "dvasia" — atviras ir imlus — dėl teisumo. Jei jumyse gyvena "Dvasia" to, kuris Jėzų prikėlė iš numirusių, tai jis — prikėlusis Kristų Jėzų — atgaivins jus, marius/įkūnytus asmenis, savo "Dvasia", gyvenančia jumyse.
>
> Taigi, broliai, mes nesame skolingi "sarks" — savo dužliajai žmogaus prigimčiai, kad gyventume pagal "sarks" — pagal savo dužliąją žmogaus prigimtį. Jeigu jūs gyvenate pagal "sarks" — savo dužliąją žmogaus prigimtį, mirsite. Bet jei "pneuma" — dvasingumu, atvirybe ir imlumu — marinate "soma" darbus — savo darbus, gyvensite. Visi, vedami Dievo "Pneuma" — Dvasios, — yra Dievo vaikai".

Šventajam Raštui būdinga kalbėti apie žmogaus būklę — nuotykį su Dievu — pagal tai, kaip žmogus yra, gyvena. Skaitant apie žmogaus sukūrimą *Pradžios knygoje*, svarbu turėti omenyje, kad įkvėptasis autorius "žmogų iš žemės dulkių" susieja su dužlia bei trapia žeme ir Dievo "alsavimu", dvasingumu, darančiu žemės vaiką orų bei didingą.

Lietuviškasis vertimas nepajėgia perduoti graikiškųjų žodžių — "soma", "sarks", "pneuma" — prasmės. Anglų kalboje žodis "body" atitinka graikų kalbos "soma", o "flesh" išreiškia "sarks" prasmę. Tą patį galima teigti apie vokiečių kalbos "Körper" ir "Fleisch" arba lotynų kalbos "corpus" ir "caro".

Gyvename pagal Dvasią

Pagonys tikėjo dvasių buvimu ir jų įtaka žmonėms. Demonų apsėdimas buvo jiems kasdienių šnekų tema. Jie tikėjo ne tik piktomis, bet ir geromis dvasiomis, kurios, apvaldžiusios žmogų, galėjo nuveikti ką nors naudingo. Įkvėpta dievaičio Apolono dvasios, Delfų orakulo žynė — Pitija — pranašaudavo. Graikų kalbos žodis "pneuma", kaip ir hebrajiškasis "ruah", reiškia "judąs oras" ir ženklina "dvasią" — vėją ir alsavimą. Kadangi oras juda ir alsuojant, ir vėjyje, žodis "dvasia" įgavo paslaptingą bei neapčiuopiamą prasmę. Betgi nors oro — dvasios — dvelkimas ir yra neapčiuopiamas, jis yra gyvybe alsuojanti tikrovė. Vėjai sukuria orus, o alsavimas apreiškia gyvybę. Apaštalui Pauliui Dvasia didžiąja raide yra visur prasiskverbianti Dievo jėga — alsavimas bei dvelkimas. Tai Dievo alsavimas — dvelkimas — kūrinijoje ir istorijos įvykiuose. O dvasia mažąja raide Apaštalas Paulius ženklina žmogaus dvasingumą — imlumą ir atvirybę Dievui, jo dvasiai. Nenuostabu, kad Apaštalas gali rašyti: "Jeigu Kristus jumyse, tai jūs, tiesa, marūs dėl nuodėmės, bet dvasia imlūs ir atviri Dievui dėl teisumo" (Rom 8,10).

Laiške romiečiams Kristus ir Dvasia yra artimi vienas kitam:

"Kristus ... jumyse" ir "jumyse ... Dvasia". Taip Apaštalas Paulius aprašo buvimą, kai gyvenama pagal Dvasią, "kurioje šaukiame 'Aba, Tėve!'" (Rom 8,15).

Žmogaus prigimtis kovoja su Dvasia

Apaštalas Paulius savo gyvenimą iki atsivertimo vadina "gyvenimu pagal žmogaus prigimtį {sarks}" (Rom 8,4), — gyvenimas nuolatiniu nerimu, nutolus nuo Dievo, nepajėgiant tapti Dievui priimtinu. Žmogaus prigimtis yra linkusi pasitikėti savo dužliu bei ribotu tikrovės lopeliu ir jame ieškoti sau prasmės ir laimės. Mat žmogus sprendžia pagal išorines tikrovės lopelio apraiškas — vertina turtą ir jėgą, ieško žmonių pagarbos. Taigi žmogus, gyvendamas tik pagal savo žmogišką prigimtį — pagal "sarks", — ima vergauti daiktams, trokšdamas vis daugiau ir daugiau jų turėti. Taip jis įstringa savo dužliame ir ribotame tikrovės lopelyje. Kartu didėja spraga tarp žmogaus kūrėjėlio ir Dievo Kūrėjo; ilgainiui atsiranda neperžengiama bedugnė.

Sugretindamas gyvenimą tik pagal žmogišką prigimtį su gyvenimu pagal dvasią/Dvasią, Apaštalas kalba ne apie dualistinį medžiagos ir dvasios priešiškumą, bet apie dorinio gyvenimo nuostatą. Medžiagos bloga, o dvasios gera jis nelaiko, bet išryškina priešiškumą tarp grynai žmogiškų siekių ir dvasios/Dvasios įkvėpto dorinio gyvenimo.

Apaštalui Pauliui nuolat rūpi iškelti, kad visa žmonija vargsta su ta pačia bėda, nes joks žmogus, neišskiriant nė žydų, gyvenančių pagal Mozės Įstatymą, savo prigimtimi nepajėgia vykdyti Dievo valios. "Per įstatymą tik pažįstame nuodėmę" (Rom 3,19-20). Dievas palaužė nuodėmės jėgą per Kristų. Visi, kurie yra Kristuje, pajėgia nugalėti nuodėmę ir {mirtį} ne savo jėgomis, bet Dvasios jėga. Tikėjimas Dievu, kuris "nepagailėjo nė savo Sūnaus, bet atidavė jį už mus visus" (Rom 8,32), ne tik išvadavo žmogų nuo kaltės ir baimės jausmo, bet ir stiprina jo pasiti-

kėjimą, kad niekas "negalės mūsų atskirti nuo Dievo meilės, kuri yra mūsų Viešpatyje Kristuje Jėzuje" (Rom 8,39).

Sveikinkite Priską ir Akvilą ...

Laiško užsklandoje Apaštalas Paulius perduoda sveikinimus dideliam būriui krikščionių Romos bendrijoje. Jie labai įvairūs — vyrai ir moterys, graikai ir romėnai, ir žydai, laisvieji ir vergai, suburti tikėjimo Kristumi. Bent 28 (23 vardais!). Pavedęs krikščionių globai Kenchrėjos bendrijos diakonę Febę, Apaštalas Paulius rašo: "Sveikinkite Priską ir Akvilą, mano bendradarbius Kristuje Jėzuje" (Rom 16,3).

Apaštalas sutiko Priską, kurią Lukas *Apaštalų darbuose* vadina Priskile (žr. Apd 18,2), ir Akvilą pirmąkart atkeliavęs į Korintą iš Atėnų. Akvilas pakvietė Apaštalą užeiti ir supažindino su Priska, savo žmona. Jiedu laikė garbe priglausti Evangelijos skelbėją. Tai buvo pradžia našios ir šaunios draugystės pirminėje Bendrijoje.

Ši naujoji draugystė Apaštalui Pauliui buvo didelė palaima. Visų pirma ji atkreipė Apaštalo dėmesį į Vakarus — į Romą. Akvilas ir Priska buvo įdomūs žmonės. Daug keliavę ir matę. Akvilas buvo gimęs Ponto karalystėje — Mažojoje Azijoje — prie Juodosios jūros. Nuklydęs į Romą, vertėsi palapinių audimu. Romoje jis pažino savo būsimą žmoną. Priskos vardas "Priskilė" buvo užtiktas Gens Acilia — Acilijos šeimynos — mauzoliejuje Romos Šv. Priskilės katakombose. Priskilė turbūt buvo išlaisvinta anos kilmingos Acilijos šeimynos moteris ir krikščionė — prozelitė. Sprendžiant iš Priskos ir Akvilo bendravimo su Apaštalu Pauliumi ir Apolu (žr. Apd 18,24-28), abu turėjo būti apsišvietę žmonės. Atrodo, kad Priska buvo šeimos širdis. Ji tapo viena iš įžymiausių moterų pirminėje Bendrijoje; jokia kita moteris, rėmusi Apaštalo misijas, nėra Apaštalo vadinama "bendradarbe" (Rom 16,3).

Akvilas ir Priska papasakojo Apaštalui Pauliui apie save ir Romą. Neseniai prieš Pauliaus atvykimą į Korintą jiedu buvo priversti palikti Romą, nes imperatorius Klaudijus po pogromo, ištikusio Romos getą dėl "Chrestos", buvo išvaręs iš Romos žydus. Dabar jiedu vėl Romoje. Klajodami iš vietos į vietą, jie neįgijo turtų, nors, antrąkart įsikūrę Romoje, pajėgė padovanoti savo namą ant Aventino kalvos krikščionims.

Laiško romiečiams reikšmė

Apaštalo Pauliaus *Laiškas romiečiams* palietė tolesnę krikščionių teologiją labiau, negu bet kuri kita *Naujojo Testamento* knyga. Vargu ar yra kokia nors teologinė sritis, kuriai jis neturėjo įtakos. Jo įtaka ryški ir kitiems *Naujojo Testamento* laiškams — *1 Petro, Laiškui žydams, Jokūbo laiškui* — ir apaštalinių Tėvų raštams — Klemenso, Ignaco, Polikarpo, Justino. Patristiniai ir scholastiniai *Laiško romiečiams* komentarai, pradedant Origenu, yra labai gausūs: *Laiškas romiečiams* padarė nepaprastai didelę įtaką Reformacijos debatams XVI a. M. Liuteris, P. Melanchtonas ir J. Kalvinas rašė apie jį plačius komentarus. Šiuolaikinė teologija buvo stipriai paveikta K. Barth'o, H. Asmussen'o, E. Brunner'io ir J.A. Fitzmyer'io *Laiško romiečiams* komentarų. *Laiško romiečiams* įnašas į Vakarų krikščionijos istoriją — teologiją ir gyvenimą — buvo ir lieka milžiniškas.

Atgaiva ant viešbučio stogo

Šios dienos kelionė į Korintą buvo viena iš daugelio. Kada tik nukanku į Atėnus, nukeliauju ir į Korintą. Keliolika kartų lankytos vietos — Sarono įlankos pakrantės, Peloponeso kalnai, Mikėnai, Epidauras, Tirintas ... — vis sustabdo akis, prikausto dėmesį, pagilina įspūdžius.

Titanijos viešbutis turi plokščią stogą. Vakarais ten vieta at-

gaivai. Šnekučiuojant iš čia galima stebėti ir gęstančią saulę, ir Atėnus su Akropoliu. Saulei nusileidus, daugiaspalvės šviesos apgaubia Akropolį. Dabar tik jis traukia akis ir tampa dėmesio centru.

Palengva tilsta gatvių triukšmas. Atgaivai Atėnų svečiai skiria daug laiko. Dalijasi dienos įspūdžiais, ruošiasi tolesnės dienos nuotykiams, plauna dienos dulkes ūzu ... Daug kas tik tyli, žiūrėdami į apšviestą Partenoną ant Akropolio.

Į Sarono įlankos salas

Laivas išplaukia anksti. 8 val. ryto atsiduriame prie Chat Tours turizmo įstaigos. Autobusas į Pirėjo uostą jau burzgia.

— En taksi, en taksi ... (Skubiai, skubiai ...)

Gidė — senukė graikė — aiškina angliškai ir prancūziškai. Mūsų laukia laivas, vardu "Alessandros", prie Pirėjo, Palaion Falerono uoste, tarp laivų į Salas. Iš tikrųjų laivų bent dešimt, o autobusų prie jų ilga virtinė. Mūsų "Alessandros" kažkur priekyje. Turime skubėti pėsčiomis. Gidė atsilieka. Vėl "En taksi, en taksi ... " Esame nekantriai laukiami. Mat paskutiniai. Užtat išplaukiame pirmieji.

Laivas senas. Tik atnaujintas ir šviežiai nudažytas. Stenėdamas, pūškuodamas ir garine gerkle vis atsidusdamas, jis ima sparčiau skrosti Sarono vandenis Idros — tolimiausios salos — link. "Alessandros" laivu keliaujama tik dieną. Bet galima išsinuomoti ir kabiną. Nors ir nedidelis, bet turi trejetą denių, vandens baseiną, saloną, valgomąjį ir krautuvę. Žinoma, kiekvienas denis turi savo barą su atgaiva jauniems ir vyresniesiems. Diena žada būti saulėta ir karšta. Gerti norėsis ir reikės.

Akysna krinta patarnautojų paslaugumas. Nuolat ant kojų. Jie pluša. Be abejo, tai naudinga ir laivo savininkams, ir patiems patarnautojams. Užtat, nors ir sušilę, nesiliauja būti atidūs keleiviams.

Kas keliauja į Salas

Keleiviai iš visų žemynų. Europiečių daugiausia. Vokiečiai, italai ir prancūzai sudaro foną, kuriame galima lengvai atpažinti arabus, japonus, afrikiečius. Turistai iš arabų kraštų labiausiai išsiskiria. Tiesa, jie rengiasi vakarietiškai, bet ryšku, kad tokia apranga juos varžo ir įkalina. Vienas arabas, matyt, labai turtingas. Kartu keliauja jo žmona ir penki vaikai. Dvi paauglės mergaitės ir trys berniukai. Vienas vos iš motinos skreito teišrėplioja, kiti du nuolat motinos dėmesį užima. Labai judrūs, tikri vijurkai. Įdomu, kad vaikais rūpinasi tik motina. Tėvas, kabinoje pakeitęs drabužius į maudymosi kelnaites, visą laiką sėdi prie baro.

Dauguma turistų žvalgosi. O žvalgytis yra kur. Sala prie salos. Be to, pati Sarono įlanka. Ypač vokiečiai rodo džiugią nuostabą. "Mein Gott, das ist doch Salamis Insel!" (Dieve, juk tai Salamis sala!) Tai sala, prie kurios graikai sumušė persus 480 m. prieš Kristų. Prancūzai tylūs, varto kelionių vadovus, o italai būriuojasi. Nusimauna kelnes, nusivelka marškinius, nusiauna batus ... "Ci sentiamo come a casa!" (Jaučiamės kaip namie!) Pajunti skirtingas tautybes ir jų savitumą.

Pasiekiame Idrą

Idros sala — Vidužemio jūros gyvenimo būdo mozaika. Ją pasiekiame tik vidurdienį. Čionykščiai žmonės, saulės, jūros vėjų ir sunkaus darbo išvagotais veidais, kraunasi ant mulų ir asilų mantą gabenti į salą, kalbina turistus joti į neaukštas kalvas. Uostas — spalvingas miestelis, siūlantis turistines paslaugas. Turistai — jauni su kuprinėmis, vyresni su krepšiais pirkiniams — lyg skruzdės zuja nuo vitrinos prie vitrinos mirgančių masinančiais atminais. Šiuolaikinis žmogus — tarptautinis beduinas. Jaunas su miegmaišiu ir manta ant nugaros, senas su nuostaba ir pavydu akyse ...

"Alessandros" išplauks Poro salos link lygiai pirmą valandą po pietų. Grįžtame į denį likus penketui minučių iki išplaukimo. Lygiai pirmą — atodūsis iš garinės gerklės, ir pajudame. Idra mažai kas domisi. Ji pasilieka už nugaros. Akis varo prie valgomojo durų. Išplaukus ima dalyti šaltus pietus. Kuklūs, bet patraukia valgių įvairovė. Matyt, spėta išalkti.

Sėdime prie stalo su penketu italų iš Pjemonto ir Lombardijos. Tarnautojai, inžinieriai ir darbininkai mėgaujasi Graikijos saulėmis. Graikijos praeitis jų nedomina. Tenkinasi pabūti dabar, — pereiti ir perbėgti, pažaisti ir užsimiršti.

Mus lydi baltos žuvėdros

Sarono įlankoje gausu salų. Laivas kapstosi šiaurėn tarp Poro salos ir Peloponeso. Žemynas netoli. Mus nuolat lydi baltutės žuvėdros. Lyg ir joms patiktų pakrykštauti ir kartu su laivu praleisti popietę. Viena kita nepasitenkina lydėdama laivą, bando lankyti keleivius ant viršutinio denio. O žuvėdrų grakštumas ir akylumas! Metamus duonos trupinėlius pagauna ore. Pagauna, nuryja ir vėl lygiuojasi, kito trupinėlio laukdama, ore palei kėdę ant denio. Baltutė, grakšti, akyla ... Tik retkarčiais, pavargusi, liaujasi plasnoti ir tampa gyvu sklandytuvu. Oro srovių padedama, apsuka platų ratą ir vėl ūmai ima prisigretinusi kalbinti.

Salų daug. Pakrančių uolos, kalnai, įlankėlės, rodos, kviestų ir žmones ten gyventi. Gyventojų tik kur ne kur. Žmonės dažniausiai susibūrę į kaimus. Retai kur pamatysi pavienį namuką pajūryje. Nūdieniam žmogui sunku būti atsiskyrėliu.

Poro salos karo uostas

Artėjant prie Poro salos, į akis krinta viešbučiai ir karo uostas. Mūsų laivas suka prie krantinės, kuri yra ir pagrindinė

miestelio gatvė. Bešliaužiant į uostą, pro mus praūžia greitlaivis — "Dolfinas". Įdomu jį stebėti. Be kojų ir be sparnų, bet labai greitas. Ir jis, vos atūžęs, taikosi prie krantinės. Palengvėle jo geltonas dugnas dingsta tyrame Sarono įlankos vandenyje. Lėtėdamas grimzta ir plūduriuoja savo putose.

Poro miestelis salos įkalnėje. Pačios salos viršūnėje du pastatai: senos šventovės kolonos ir radaro pastatas su miškelių antenų, judančių ir ramiai stovinčių. Namai maži, su daugybe langų. Baltučiai lyg žuvėdros. Akyli — prie atvirų langų spokso jauni ir seni veidai. Matyt, įprasta stebėti judėjimą uoste.

Stabtelime tik pusvalandžiui. Įkalnės viršų pasiekti nėra kada. Užtat smagu palypėti siauromis gatvelėmis, kuriose lyg ant terasos kiekvieno namo langai visu veidu žiūri į Sarono įlanką. Pilna krautuvėlių, traukiančių akį gausybe atminų. Daug restoranų. Paprasta ir jauku. Duona šįryt kepta, sūris — avių ir ožkų, saloje slėgtas, žuvis ką tik pagauta. Atminai irgi vietos žmonių rankomis padirbti.

Egina — Sarono įlankos puošmena

Egina didesnė už Idrą ir Porą. Ji tupi atokiau Sarono įlankoje, maždaug pusiaukelėje tarp Atėnų ir Peloponeso. Vėlyva popietė. Laivas artėja prie vis didėjančios Eginos. Gidas pasakoja apie salą ir jos istoriją. Egina buvusi turtinga ir nepriklausoma sala valstybė — Egėjo jūros galybė, kol Atėnai ją užgožė V a. prieš Kristų. Jos sidabriniai pinigai buvę Graikijos ir daugelio Viduržemio jūros salų bendroje apyvartoje. Be to, gidas kviečia užsirašyti kelionei į salos archeologinę įžymybę — deivės Afajos šventovės griuvėsius.

Salos gamtovaizdis patrauklus akims ir širdžiai. Smagu pabėgti nuo sausakimšo laivo. Senas autobusas palengva šliaužia vingiuotu keliu įkalnėn Afajos šventovės link. Afaja — vietinė salos deivė — buvo tapatinama su Atėne. Šventovė, statyta VII a.

prieš Kristų, panaši į Atėnų Partenoną. Tik čia tylu, nes vieta nuošali. Ant kalvos pušynėlis. Senovinei graikų architektūrai būdinga savitai apvaldyti erdvę. Aplinkos parinkimas ant kalvos su nuostabia panorama, pastato forma, kolonų simetrija sukuria vietą, kur žmogus nustemba, nutyla, susimąsto ... Architektai turi poeto gyslelę, nes padeda išgyventi ir beribę erdvę, ir vietą su užuovėja.

Grįžęs į uostą, veltui žvalgausi į salos kalvas. Dabar jas ima dengti vakaro rūkas. Po valandos kelionės aptilusiu laivu pasiekiame Palaion Faleroną, uostą prie Pirėjo. Visa diena ant laivo denio Sarono įlankoje!

APAŠTALAS PAULIUS MAKEDONIJOJE

Makedonija — šiaurinė Graikija — yra išsaugojusi daug Apaštalo Pauliaus pėdsakų. Ten Filipai, Tesalonika, Berėja ... Naudotis turizmo įstaigų paslaugomis brangu. Be to, jų maršrutai skiriasi nuo manojo maršruto. Laimė, suradau Atėnuose keletą bendraminčių — *Šventojo Rašto* studijų entuziastų: tris jėzuitus iš JAV, benediktiną iš Danijos ir kunigą iš Ispanijos. Sutariame samdyti taksį su vairuotoju savaitės kelionei po Makedoniją. Nors susispaudę, bet turime savus ratus. Vykstame į Makedoniją iš Atėnų taksiu.

Apaštalas Paulius pirmąkart atvyko į Makedoniją — į Europą — laivu iš Mažosios Azijos per antrąją savo misijų kelionę (49-52 m. po Kristaus). Šios kelionės metu Paulius lankė savo įkurtas Galatijos bendrijas, jas drąsino ir stiprino. Keliauti vienas jis nemėgo. Galbūt baiminosi dėl savo maliarijos priepuolių. Be to, jis žinojo, kad Viešpats Jėzus savo mokinius siuntė po-

romis. Paulius pasitelkė Silą — Silvaną, krikščionį iš Jeruzalės bendrijos bei Romos pilietį, ir prisitraukė Timotiejų būti palydovu. Timotiejus buvo jo mokinys iš Listros. Jo motina buvo žydė, o tėvas graikas.

Apaštalas Paulius Aleksandro Troadoje

Lukas *Apaštalų darbų* knygoje rašo: "Jie perėjo Frygiją ir Galatijos šalį, nes Šventoji Dvasia draudė jiems skelbti žodį Azijoje. Atvykę netoli Mysijos, jie mėgino pasukti į Bitiniją, tačiau Jėzaus Dvasia jų neleido. Perėję Mysiją, jie nuėjo į Troadą" (Apd 16,6-8). Paulius ir jo bendradarbiai tarėsi su Dievu dėl savo planų. Sutiktos nenugalimos kliūtys jiems rodė Dievo užmojį. Taigi Apaštalas Paulius perėjo įstrižai nuo pietryčių iki šiaurvakarių visą Mažąją Aziją. Troadoje Paulius sužinos, ką Dvasia turėjo mintyje, dusyk jam drausdama skelbti žodį: Apaštalas Paulius turi keliauti į Europą.

Lukas, *Apaštalų darbų* knygos autorius, šios naujosios odisėjos Homeras, laukė Apaštalo Pauliaus Troadoje. Iš čia Paulius pirmąkart pažvelgė Europos žemyno link, matė pirmąją Europos salą Samotrakę, dunksančią pro rūką jūroje. Į šiaurę nuo Troados buvo senosios Priamo sostinės Trojos griuvėsiai. Iš ten iškeliavo Enėjas, nešinas ant pečių savo senuku tėvu, ir po ilgų kelionės vargų ilgainiui pasiekė Italijos pusiasalį. Vergilijus, Augusto dvaro poetas, padarė Enėją imperatoriaus Augusto dinastijos steigėju, apgaubdamas jį senovės mitais.

Užtat Trojos griuvėsiai buvo tapę romėnams šventa vieta. Kartą ir Aleksandras Didysis iššoko iš savo laivo, skatinamas pagarbos žuvusiam Achilui, atnašauti aukos Trojos didvyriui. O po Aleksandro mirties jo generolai pastatė šį gražųjį Aleksandro Troados miestą ir uostą.

Pasakojama, kad Julijus Cezaris norėjo perkelti iš Romos į Troadą imperijos sostinę, o Augustas praturtino šį miestą gyven-

tojais — Italijos legionų veteranais. Taigi Troadoje Graikija ir Roma padavė viena kitai ranką. Šios draugystės paminklai — masyvūs vandentiekių griuvėsiai, kolonos bei rūmų arkos — ir nūdien kalba apie Romos galybę.

Net jeigu Paulius nebūtų skaitęs graikų poetų, kuriuos jis retkarčiais cituoja, jis tikriausiai žinojo Homero poemas, nes jos buvo kiekvieno mokyklinio amžiaus berniuko skaitiniai. Be to, Paulius vertino žmonių siekius bei laimėjimus, tad sunku manyti, kad jis perėjo per Mažąją Aziją jų nepastebėjęs. Tiesa, Apaštalas gyveno tik viena mintimi: laimėti pasaulį Kristui. Ir Maratono bėgikas, nešęs žinią apie pergalę į Atėnus, niekur negaišavo, kol, įvykdęs užduotį, sukniubo iš nuovargio ir mirė. Galbūt ir Paulius jautėsi kaip bėgikas, skleidžiantis žinią apie nuostabią pergalę: atėjo Dievo Sūnus, nugalėjo Olimpo dievus ir atvėrė žmogui duris į nuostabią ateitį. Kas Troja, kas Ilionas palyginti su Žinia apie Dievo Sūnų, nugalėjusį nuodėmę ir mirtį?

Mūsų taksis, ištrūkęs iš eismu perkrautų Atėnų gatvių, eikliai skuba plentu į šiaurę — Makedonijos link. Mintimis lankau prieš keletą metų matytą Troadą. Apaštalas Paulius ir jo bendradarbiai ten teiravosi apie laivus, plaukiančius į Makedoniją. Dienos norai Apaštalui virto nakties regėjimais. Vieną naktį jie tapo prasmingu sapnu: "Paulius naktį turėjo regėjimą: jam pasirodė makedonietis, kuris maldavo: 'Ateik į Makedoniją ir padėk mums!' Po šio regėjimo mes nedelsdami nutarėme keliauti į Makedoniją, įsitikinę, kad Dievas mus pašaukė skelbti jiems Evangelijos" (Apd 16,9-10).

Graikijos stebuklas

Kelionė ankštame taksyje Graikijos vieškeliais, ieškant Apaštalo Pauliaus pėdsakų, sudaro gerą progą garsiai išsamiau pagalvoti apie Graikiją. Tiesa, iš pradžių viešpatauja tyla. Stebime vieškelio ženklus. Nuorodos į Delfus, Tebus, Termopilus ...

Retkarčiais dešinėje vieškelio pusėje sublizga mėlynas jūros paviršius. Palikus Atėnus, dangus pernelyg mėlynas ... Ilgainiui palengvėle ima megztis pokalbis apie Graikijos stebuklą.

— Įvyko staiga!

— Buvo nuostabus!

— Kodėl įvyko, niekas nežino!

Iš tikrųjų mažame uolėtame ir kalnuotame Viduržemio jūros pusiasalyje prieš 2500 metų sauja žmonių, vadinamų graikais, tapo istoriniu Vakarų pasaulio stebuklu pažadindami žmoniją naujam nuotykiui ieškoti gyvenimo prasmės ir laimės. Juk ir šiuolaikinis pasaulis jaučia ano veržlaus pokyčio įtaką! Mat graikai ne tik pažadino Vakarų pasaulį naujam nuotykiui, bet trumpu savo didybės laikotarpiu sukūrė tiek daug, kad bemaž visos mūsų gyvenimo sritys neišdildomai paženklintos jų antspaudu.

Mokytojai tebedėsto apie graikiškąjį idealą — pranašumo ieškojimą. Medikai tebekartoja Hipokrato priesaiką. Teologai tebeskaito *Naująjį Testamentą* graikiškai ir tebelukštena tikėjimo tiesas, vartodami graikiškas sąvokas. Iškiliausias šiuolaikinis galynėjimasis su būties klausimais, anot kai kurių filosofų, tėra tik paraštės Sokrato, Platono ir Aristotelio filosofiniam mąstymui.

Atletai tebesvajoja dalyvauti Olimpiadų varžybose. Meno žmones vis bakština noras varžytis arba sukilti prieš klasikinę Partenono kolonų simetriją. Teatro mėgėjai tebesimėgauja graikų dramos spektakliais. Graikiški žodžiai — geofizinis, astronautas, atomas ... — padeda mokslo žmonėms susikalbėti. Graikai išplėtojo ne tik geografiją, bet ir geometriją, ir aritmetiką — skaičiavimo meną, ir astronomiją ... , ir daugybę kitų mokslų. Jie išrado demokratiją ir sukūrė bent trumpam gyvenimo būdą, kuris yra tapęs pavyzdžiu.

Neatrodo, kad graikai būtų tikę tokiai užduočiai. Juk jie tarp savęs nuolat kovojo, mėgo plepėti ir būti baisiai savimanūs. Be to, dažnai elgėsi išdavikiškai, buvo taip veržlūs ir tokie judrūs,

kad turėjo pasikabinti Delfų orakule šūkį VISKO SU SAIKU! — parašytą didžiosiomis raidėmis, — kad sau primintų nebūti besaikiams. Nepaisant viso to, jie turėjo tokią įžvalgą, tokią šviežią ir gilią, kad ta jų įžvalga tapo naujos Vakarų pasaulio eros aušra. Anot graikų, žmogaus prigimtis, kad ir būdama kūniškai mirtinga, yra Visatos šlovė. Užtat gyvenimo tikslas yra kilnus: žmogus privalo stengtis gyventi pagal visas savo žmogiškas galias — ugdydamas kūną, etinį elgesį, protą.

Žmogaus orumas

Pokalbis apie Graikijos stebuklą mus sutelkė. Rodos, taksio viduje erdviau pasidarė. Ūmai vairuotojas graikiškai šūkteli:

— Thalassa! Poseidon! (Jūra! Poseidonas!)

Vairuotojui, matyt, įkyrėjo mūsų pokalbis. Ir jam norisi įsikišti. Užtat dabar, vieškeliui raitantis palei jūrą, jis mus ir prakalbina.

Graikų jūros dievas Poseidonas įasmenina dievišką didybę. Akys nukrypsta jūros link. Iš tikrųjų pajunti beribiame akiratyje ir galingoje bangų mūšoje dievišką didybę. Anot senovės graikų, ir žmogus yra didingas, nes nėra dievų tarnas. Graikai gerbė dievus, bet nuostabą tausojo žmogui. "Daug yra nuostabių dalykų, — rašo tragedijų autorius Sofoklis, — bet nėra nieko nuostabesnio už žmogų". Graikus stebino ne tik tai, kas yra žmogus, bet ypač tai, kuo žmogus trokšta tapti. Iš tikrųjų graikai nesiliovė stengtis suprasti bei išreikšti esmę to, kas daro žmogų žmogumi, ir idealus, kuriuos žmogus turėtų stengtis įgyvendinti.

Olimpijos stadione rungtyniaudami, graikai varžybose vykdydavo Achilo tėvo įsaką: "Visad stenkis siekti pranašumo ir pralenkti kitus". Sporto mėgėjams graikams Olimpinės varžybos buvo daugiau negu sporto įvykis, nes jos atspindėjo patį graikų gyvenimo būdą. Varžybų laimėtojai gaudavo amžiną garbę. Laimingas žmogus, kuris, turėdamas pranašią ranką ar eiklias kojas,

savo jėgomis ir drąsa laimėdavo iškiliuosius varžybų trofėjus! Būti pranašiam ir laimėti trofėjų nesiribojo sporto stadionu, nes kiekvienas graikas jautėsi esąs pašauktas galynėtis ir būti pripažintas laimėtoju. Graikų įsitikinimu, tik sukaupęs visas jėgas, žmogus pajėgia suvokti, ką reiškia būti žmogumi. Nepasotinamas graikų noras būti pranašiausiam padeda suprasti jų nuostabius laimėjimus. Graikams buvo būdinga neleisti sau ilsėtis ir kitiems ramybės neduoti.

Tembi — Tempės — slėnis

Nuo Lamijos (Lamia) miesto vieškelis pasuka tiesiai rytų link. Dešinėje vieškelio pusėje stiebiasi aukštoki kalnai, o kairėje spindi jūros įlanka. Vairuotojas primena, kad kitame įlankos šone yra Termopilai.

Vieškelio ženklai mini Larisą (Larissa) — Tesalijos provincijos sostinę. Žemėlapyje ieškau Tempės (Tembi) slėnio, nes jis yra šiaurėje nuo Larisos, tarp Osos (Ossa) ir Olimpo kalnų. Apie šį slėnį buvo tekę daug skaityti ir girdėti. Senovės poetai juo žavėjosi. Vergilijus jį aprašo savo *Georgikose*. Slėnis neilgas — vos 8 km. Jį kerta Pinijo upė. Gaila, kad ne pėsčiomis eini per slėnį. Automobiliu netrunki jį pervažiuoti.

Tembi — Tempės — slėnis buvo laikomas Apolono šventove. Laurų šakelės Pitijos varžybų laimėtojams buvo renkamos šiame slėnyje. Be to, slėnis buvo svarbus kelias į centrinę Graikiją. Nenuostabu, kad romėnai čia statėsi įtvirtinimus.

Saulėlydis prie Olimpo kalno

Pasiekus Katerinio (Katerini) miestą, Vasilijus — vairuotojas — rodo į vakaruose už kalnų dingstančią saulę. Laikas ieškoti nakvynės ... Graikijos miesteliuose nakvynę rasti lengva. Paprastai randi pastogę "su lova ir pusryčiais".

Katerinis jauki vieta. Esame pačioje Olimpo kalno papėdėje. Kai kurie narsuoliai jau teiraujasi, kiek laiko užtruktų įkopti į jo viršūnę. Olimpas yra 40 km kalnų virtinė prie Egėjo jūros, ant Tesalijos ir Makedonijos ribos. Aukščiausia viršūnė — Olimpo kalnas — turi 2922 m aukščio. Atrodo, kad teks pasitenkinti tik akimis užkopus pas Olimpo dievus. Norint kopti į Olimpo kalną, reikia važiuoti į Litochorano miestelį ir tartis su graikų alpinistų klubu. O pats kopimas užtruktų bent dešimt valandų. Be to, būsią trejetas sustojimų poilsiui ...

Graikų kaimai ir miesteliai bemaž visur turi centrinę aikštę. Čia vakarais susitinkama pasėdėti, išgerti vyno ar ūzo, parūkyti ir paplepėti. Susirandame užuovėją jaukioje užeigoje, norėdami atsigauti po kelionės karštą vasaros dieną, pasidalyti įspūdžiais ir aptarti Olimpo dievus.

Olimpo dievai

Iš pradžių, senovės graikų įsitikinimu, buvo milžiniška tuštuma — Chaosas. Galų gale iš Chaoso, vedami Krono, išėjo Titanai. Dievas Kronas — Laikas, laiko tėkmė. Krono sūnus Dzeusas davė pradžią naujai dievų kartai — Olimpo dievams. Olimpo dievus graikai garbino savo istorijos Aukso amžiuje.

Olimpo dievų šeimoje buvo dvylika dievų, bet ne visuomet ir ne visur tie patys dvylika. Kai kurie svarbūs ir įdomūs dievai niekad nepriklausė dvylikai, kai kurie iš dvylikos turėjo keleriopą asmenybę. Kiekvienas Graikijos miestas valstybė turėjo savo globėją ar globėjus; žemdirbys atnašaudavo aukas Demetrai, prašydamas derlingos pjūties, o jūreivis — Poseidonui, maldaudamas saugios kelionės. Mažesnių dievų būta be skaičiaus. Panas ir nimfos buvo svarbūs kaime. Apaštalo Pauliaus laikais graikus masino misterijų religijos ir svetimi dievai — iš Mažosios Azijos Kibelė, iš Egipto Izidė ir Serapis.

Dzeusas

Dievas Dzeusas — Olimpo kalno valdovas, dievų ir žmonių karalius, klimatinių oro sąlygų viešpats. Graikai jį laikė šeštuoju Krono ir Rėjos sūnumi. Kronas — dievas Laikas — jį būtų "suėdęs", kaip buvo suėsti kiti jo broliai ir seserys, bet motina Rėja jį paslėpė, o Kroną pamaitino akmens luitu. Užaugęs Dzeusas pavaišino Kroną vėmulį sukeliančiu maistu ir privertė išvemti "suėstuosius" sūnus ir dukteris. Tada visi dėjosi prie Dzeuso kovoti su senaisiais dievais. Pasitelkę iš senųju dievų pavogtus žaibus, sukilusieji dievai laimėjo mūšį ir paėmė Visatą.

Atėnė

Deivė Atėnė — mergelė namų apyvokos globėja, išminties deivė, savo garbintojų gynėja kare. Anot graikų, ji gimė visai suaugusi iš Dzeuso kaktos. Užtat ji ir buvo išminties deivė. Ankstesniais amžiais Atėnė buvo vaizduojama kaip jauna mergaitė, bet Atėnams, jos mėgstamam miestui, senstant, seno ir deivė. Ilgainiui ji pradėta rodyti kaip garbinga moteris, kurios globoje klesti visa, kas vertingiausia Atėnų gyvenime: protas ir visi menai. Buvo pasakojama, kad ji išrado fleitą. Betgi, pamačiusi, kaip jos skruostai grojant fleita negražiai išsipučia, būdama moteris, fleitą paniekino. Nors Atėnė padėjo graikams laimėti Trojos karą, ji atkeršijo karo didvyriams, neteikusiems jai deramos pagarbos. Ji davė teisme ir nuosprendį, paremtą gailestingumu, išlaisvinusi Orestą nuo kerštingųjų furijų tada, kai jis Apolono įsakymu nužudė savo motiną. Buvo pasakojama, kad Atėnė, dovanodama alyvmedį žmonijai, laimėjo Atėnų meilę.

Apolonas

Apolonas — saulės dievas ir globėjas tiesos, šaudymo iš lanko, muzikos, medicinos ir pranašystės — buvo visų Olimpo dievų didingiausias. Šis Dzeuso sūnus buvo siejamas su esminiais graikų įstatais: "Pažink save!" ir "Visko su saiku!" Buvo tikima, kad Delfuose Apolonas įkūrė savo orakulą — pranašų brolijąkuri duodavo patarimus, gerus ir blogus, bei pranašystes, aiškias ir miglotas.

Artemidė

Artemidė — mergelė mėnulio deivė, dvynukė Apolono sesuo, šauni medžiotoja ir "lyjanti strėlių lietų" — buvo siejama su apsauga miestų, gyvulių jauniklių ir visokio amžiaus moterų. Moterys melsdavosi jai, prašydamos palaimos gimdant. Pasakojama, kad Artemidė buvo pribuvėja savo dvynukui Apolonui gimstant. Artemidė galėdavo būti ir šiurkšti. Ji užkirtusi kelią į Troją graikų kariuomenei vien dėl to, kad Agamemnonas pasididžiavo esąs geresnis šaulys negu ji, ir reikalavusi kruvinos jo dukters Ifigenijos aukos.

Afroditė

Afroditė — meilės ir grožio deivė — viešpatavo, pasak poeto Hesiodo, "mergaičių tauškalams ir pokštams — saldžiam įsimylėjimui, glamonėms ir mylavimuisi". Kur tik Afroditė žengdavusi, gėlės dygusios, balandžiai ir žvirbliai lydėdavę. Savo meilužiui Arėjui ji pagimdžiusi keletą vaikų. Tarp jų buvę Baimė ir Klaikas. Afroditė turėjusi galią suvedžioti net išmintinguosius dievus ir padėjusi pagundų Dzeusui ant tako, sugundydama jį užmiršti "Heros, savo sesers ir nuotakos, meilę".

Hera

Hera — santuokos, ištekėjusių moterų, vaikų ir šeimos židinio globėja — buvo Dzeusui ir žmona, ir sesuo. Hera buvo viena iš deivių, kurias nenoromis "atkosėjo" Kronas. Pasakojama, kad Dzeusas jai piršosi net tris šimtus metų, kol ji sutiko už jo tekėti. Hera pasakojimuose apie dievus visuomet reiškiasi kaip apgauta žmona, kankinanti mergaites už tai, kad Dzeusas jas myli.

Demetra

Demetra — derliaus deivė, grūdų ir vaisių teikėja — atsisakė teikti savo dovanas todėl, kad Dzeusas leido Hadui pagrobti jos dukterį Persefonę į Požemį — mirusiųjų buveinę. Badas tęsėsi tol, kol buvo pasiektas, abiem pusėm nusileidžiant, susitarimas. Persefonė turės prabūti Požemyje kasmet tik trečdalį metų. Tuomet Demetros širdis suminkštėjo, ir laukų derlius vėl vešliai augo.

Hermis

Hermis — Dzeuso sūnus ir pasiuntinys mirtingiesiems — buvo kaimenių ir galvijų, vagių ir nenuoramų gynėjas, keleivių globėjas, išgarsėjo pavogęs Apolono galvijus savo gimimo dieną. Pasakojama, kad jis sutrikdęs jį besivejančius priešus, palikdamas gudriai sumanytus klastingus pėdsakus. Vis dėlto sugautas, Hermis pareiškęs, kad jis esąs per jaunas vogti. Turbūt dėl šmaikštaus sąmojo šis gudruolis dievas buvo pramintas ne tik prekybos ir turgavietės, bet ir oratorių bei rašytojų dievu.

Poseidonas

Poseidonas — jūros ir žemės drebėjimo dievas, aprūpinęs žmones arkliu — turėjo, pasak Homero, rūmus iš "blizgančio aukso" giliai Egėjo jūroje. Graikai buvo dėkingi Poseidonui už arklį, bet visuomet atsargiai elgėsi su jūra. Užtat jie meldėsi Poseidonui, prašydami, kad "būtų palankus širdyje ir padėtų žmonėms, keliaujantiems laivais".

Dionisas

Dionisas — vyno ir linksmo gyvenimo bei svetingumo dievas — buvo Dzeuso sūnus iš mirtingos motinos. Pavydi Hera sunaikino Dioniso motiną, o Dionisą išvarė iš proto. Užtat jis klajojo po žemę, satyrų ir išprotėjusių moterų lydimas. Dionisas davė graikams vyno dovaną — ekstazės, ūžavimo simbolį. Vynas kartais yra žmogui palaima, o kartais neša pražūtį.

Arėjas

Arėjas — karo dievas, vaizduojamas vanagu — buvo Dzeuso ir Heros, savo tėvo ir motinos, neapkenčiamas, bet Hado mėgstamas, nes Arėjo karai gausindavo Požemio gyventojus. Arėjas sutrikdė kitus dievus, kai juodu su Afrodite buvo jos vyro užklupti besiglamonėjant. Hefaistas, Afroditės vyras, pagavo meilužius savo bemaž nematomu tinklu. Arėjas, nors ir atkaklus galiūnas, neturėjo laimės. Milžinai paėmė jį į nelaisvę, o Heraklis tris sykius sužeidė. Būdamas karo — karo vargų, kančios ir skausmo — simboliu, Arėjas buvo graikų gerbiamas, bet niekad nebuvo garbinamas.

Hefaistas

Hefaistas — ugnies ir amatininkų dievas — buvo išvarytas iš Olimpo, pasak legendos, savo motinos Heros, nes buvęs luošas. Iš Hefaisto kalvės žaizdro išėjo daug nuostabių kūrinių, tarp jų pirmoji mirtinga moteris Pandora, kuriai dievai suteikė gyvybę. Ant Olimpo kalno Hefaistas pasistatė šaunius bronzos rūmus, kuriuos aptarnavo aibė mechaninių tarnų. Atėnai, miestas, vertinantis meistriškumą, rodė Hefaistui didelę pagarbą.

Pokalbis apie dievus sudomina Katerinio mokytoją

Mūsų užeigos stalas jaukus, bet nenuošalus. Pokalbis gyvas. Nors esame tik keletas, bet tarp mūsų yra gerai pažįstančių senovės graikų religiją ir mitologiją. Ilgainiui mūsų būrelis padidėja: prisideda pokalbio dalyvių.

— Ar leistumėte man prisėsti prie jūsų stalo — su ūzo stikline rankoje angliškai kreipiasi graikas.

— Žinoma, žinoma, — kone visi kviečiame.

— Mano vardas Alesandras. Esu Katerinio vidurinės mokyklos dėstytojas. Man įdomu klausytis jūsų pokalbio apie mūsų senovę, — dar paaiškina.

Archeologiniai atradimai Olimpo papėdėje

Jam prisėdus, pasipila klausimai:

— Ar archeologai domisi Olimpo kalnu? — kažkuris rimtai klausia.

— Ar buvo užtikti Dzeuso rūmai? — šelmiškai domisi kitas.

— Ar Katerinio gyventojai didžiuojasi Olimpo dievais?!

Alesandras klausosi su graikišku šypsniu. Pasižiūri tai į mus, tai į Katerinio miesto aikštę. Būdamas mokytojas, imasi mums

apibendrinti Olimpo kalno istoriją.

— Maždaug prieš 3500 metų graikai sukūrė savo dievų pasaulį, kurį jie sudarė pagal mikėniečių laikotarpio visuomeninę ir politinę sąrangą. Lygiai kaip Agamemnono rūmai Peloponese stovėjo ant aukšto Mikėnų kalno, taip jie sumanė Dzeuso, dievų tėvo, rūmus ant Olimpo kalno viršūnės — ant iškiliausio kalno, kyšančio virš Egėjo jūros. Žemesnės viršūnės ir daubos buvo paskirstytos likusiems panteono dievams. Olimpo dievai čia gyveno iki IV amžiaus po Kristaus, kai dinamiška ir reikli religija — krikščionybė — pajėgė uždaryti pagonių šventoves ir panaikinti pagonių religijos apeigas.

— Olimpo Dzeusas, — tęsia Alesandras, — turėjo šventoves daugelyje graikų miestų. Žinomiausia jų Olimpijoje — Peloponese, kur buvo rengiamos Olimpinės žaidynės. Vienoje jų, — Alesandras rodo į Olimpo kalno papėdę, — yra Dionas. Dione Aleksandras Didysis sutelkė savo karines pajėgas ir po iškilmingų aukų dievų tėvui Dzeusui pradėjo žygį į Aziją, norėdamas susidoroti su persų imperija — istoriniu graikų priešu.

Žemė drebina ir Olimpo kalną

Alesandras užsimena apie baisius žemės drebėjimus, kurie V-VI a. po Kristaus pavertė šventuosius Diono (Dion) pastatus griuvėsių krūvomis. Gyventojų pastangos atstatyti miestą nuėjo perniek, nes gamta ilgainiui nugalėjo žmones. Diono griuvėsių krūvos virto žaliais šlaitais, o dažnos kalnų griūtys ir potvyniai jo paminklus užliejo dumblo sluoksniu. Be to, pakilus Egėjo jūros lygiui, pakilo ir vandens lygis prie Diono, prasiveržda mas šimtais šaltinių. Nūdien archeologai, kasinėdami vandenyje ir purve, atranda Dione tebestovinčias po 2000 metų statulas, dievų skulptūrų galvas ir šimtus įrašų dailiomis graikiškomis raidėmis marmuro plokštėse apie visuomeninius reikalus, Makedonijos karalius ir paprastų žmonių gyvenimą.

Homeras ir Hesiodas aprašo Olimpo kalną

Seniausias ir žymiausias graikų poetas, primena mokytojas Alesandras, garsina šią Olimpo kalno papėdę. Pasak Homero, iš čia dievai kopdavo į savo kalną ir čionai nusileisdavo. Iš čia iššygiavo į Mažąją Aziją vyrai dalyvauti Trojos kare. Nuo aukštųjų Olimpo viršūnių, anot Homero, buvo matoma jūra ir visos graikų salos.

Hesiodas rašo apie du Dzeuso sūnus — Magnes ir Makedoną, valdžiusius sritis prie Olimpo kalnyno. Magnes, pasak Hesiodo, buvęs centrinės Graikijos srities — Magnesijos — įkūrėjas, o jo brolis Makedonas — pirmasis šiaurinės Graikijos makedoniečių protėvis.

Archeologiniai radiniai iš Homero ir Hesiodo laikų Olimpo kalno papėdėje atspindi artimą ryšį tarp šiaurinės bei pietinės Graikijos ir liudija, kad senoviniai graikų mitai buvo pernelyg ypatinga istorijos rašymo forma. Diono archeologija padeda susieti mitus su istorine tikrove, leidžia pažinti dalį Graikijos istorijos — Makedonijos kilmę ir klestėjimą.

Apaštalo Pauliaus pėdsakai Makedonijoje

Nors vakaronė buvo ilgoka ir neleidžianti užmigti, atsibundu ir keliuosi su pirmaisiais gaidžiais. Gaidžių Katerinio mieste netrūksta! Keliuosi anksti, nes noriu pamatyti Olimpo kalno viršūnę be debesų vainiko.

Šiandien mūsų laukia ilga kelionė. Norime užsukti į Aleksandro Didžiojo gimtinę Pelą (Pella) ir aplankyti Apaštalo Pauliaus pirmąsias parapijas — bendrijas — Europoje: Berėją, Tesaloniką ir Filipus. Iš Troados Mažojoje Azijoje Apaštalas atvyko į Filipus, o iš ten į Tesaloniką ir Berėją. Šios trys Makedonijos vietovės tebesaugo Apaštalo pėdsakus. Man tenka pradėti Apaštalo pėdsakų paiešką Berėjoje.

Apaštalas Paulius Berėjoje

Apaštalų darbų knygos autorius rašo: "Broliai tuojau pat, nakčia, išsiuntė Paulių ir Silą {iš Tesalonikos} į Berėją. Ten atvykę, jie užėjo į žydų sinagogą. Tenykščiai pasirodė esą kilnesni už tesalonikiečius. Jie noriai priėmė žodį ir kasdien tyrinėjo Raštus, ar taip esą iš tikrųjų. Daugelis įtikėjo, iš jų nemaža kilmingų graikų moterų ir vyrų" (Apd 17, 10-12). Tai įvyko antrosios Apaštalo Pauliaus misijų kelionės metu — 51 m. po Kristaus pradžioje. Apaštalas buvo priverstas bėgti nakčia iš Tesalonikos į ramią Berėją — šiuolaikinį Verijos miestą, prisiglaudusią ant rytinio Vermiono (Vermion) kalno šlaito.

Berėja yra maždaug už 50 km nuo Tesalonikos. Atbėgęs į Berėją, Apaštalas tuojau pat pagal savo paprotį užėjo į sinagogą, kur patyrė, kad čia žydai "kilnesni" už tuos, kuriuos jis buvo sutikęs Tesalonikoje. Atviri Apaštalo skelbiamam žodžiui apie Jėzų Mesiją, jie tyrinėjo šventuosius Raštus, norėdami patvirtinti jo skelbimą. Be to, ir nemaža pagonių — "kilmingų vyrų ir moterų" — tapo krikščionimis.

Senoji sinagoga, kurioje Apaštalas Paulius skelbė Kristų, nėra išlikusi. Sustojame prie pakylos miesto griuvėsių centre, — vadinamoji "Šv. Pauliaus bema", nuo kurios kalbėjęs Apaštalas. Prie jos stovi šaunus marmurinis paminklas — atvira koplytėlė su šiuolaikine Apaštalo mozaika, — primenantis, kad čia, Berėjoje, Šv. Paulius buvo ir skelbė Kristų.

Nežinia, kiek laiko Apaštalas prabuvo Berėjoje. *Apaštalų darbų* autoriaus nuoroda į norius klausytojus, "kasdien" tyrinėjančius Raštus, rodo, kad Paulius užsibuvo bent keletą dienų. Galima spėlioti, kad Apaštalas delsė toliau keliauti, nes tikėjosi grįžti į Tesaloniką (žr. 1 Tes 2,18). Betgi, kita vertus, Tesalonikos žydai, išgirdę apie jo sėkmę, nedelsė atskubėti. Paulius buvo priverstas palikti Berėją. Patikėjęs Silui ir Timotiejui rūpintis naujųjų krikščionių tikėjimu ir bendrijos kūrimu, jis išvyko iš Berėjos.

"Tuomet broliai skubiai išsiuntė Paulių prie jūros ... " (Apd 17,14), kur jis sėdo į laivą, plaukiantį į Atėnus. Turbūt vieta "prie jūros" buvo Dionas, tuometinė svarbi romėnų gyvenvietė prie Olimpo kalno papėdės.

Pasaulį užkariavęs nemarusis graikas

— Į svečius pas dieviškąjį užkariautoją! — Su pasididžiavimu pareiškia Vasilijus. Mūsų vairuotojas mažai kalba, bet labai klausosi. Sako, kad Dievas davė žmogui dvi ausis ir tik vieną burną. Užtat padorus žmogus daugiau klausosi negu kalba, šelmiškai pasiaiškina ...

— Ar toli Pela? — klausia vienas mūsiškių.

— Tik keliolika kilometrų!

Pela, Aleksandro Didžiojo gimtinė, yra tapusi archeologų pasaulio įžymybe nuo 1957 m. pradėtų archeologinių tyrinėjimų. Nuo V a. prieš Kristų Pela, tapusi Makedonijos karaliaus Pilypo II sostine, buvo Atėnų varžovė. Nūdien matai tik archeologų atkastą gatvių grindinį, pamatus namų su mozaika asloje mitologinėmis temomis, sutrupėjusių kolonų likučius ... Archeologai rausiasi ir šiandien. Po trumpų derybų šeimininkas veda mus supažindinti su darbais ir svarbesniais radiniais, bet paprašo neimti į rankas fotoaparatų. Be to, primena, kad netolimoje Verginos (Vergina) vietovėje užtikta Makedonijos karalių kapai, tarp jų Pilypo II, Aleksandro Didžiojo tėvo, kapas.

— Ten, — sako, — verta ilgiau sustoti, o čia užteks tik šen ten akį užmesti, nes, kaip matote, mūsų atkastasis gatvių grindinys ir aslos su mozaikomis daug kur uždengti.

Pela kadaise buvo platus miestas. Jo likučius apžiūrime paskubomis. Šeimininkas paslaugus, bet klausimams laiko skirti negali. O klausimų daug. Įveda ir į archeologų pastogę, kurioje laikomi rastieji namų apyvokos reikmenys iš akmens, geležies bei bronzos ir keramikos šukės. Be to, rastų monetų rinkinys.

Monetos liudija, kad Pela buvo romėnų sunaikinta 168 m. prieš Kristų.

Tėvynėje apie Aleksandrą Didįjį net pradžios mokykloje buvo tekę daug girdėti, o ką jau kalbėti apie istorijos ar literatūros studijas gimnazijos dienomis. Juk su Aleksandru žygiavo ne tik graikų falangos, bet ir graikų idealai! Iš tikrųjų, Aleksandro gyvenimas buvo judanti kryžkelė!

Vėl sėdime susispaudę automobilyje. Tesalonika tik už trisdešimties kilometrų. Važiuojame pajūrio lyguma. Kadaise ja žygiavo makedonietis Aleksandras su savo kariuomene Azijos link.

Atėnai V a. prieš Kristų

Graikai, nugalėję persus ir Atėnų vadovaujami, įsteigė Egėjo jūros salų ir savo miestų valstybių lygą su centru Delos saloje prie Apolono šventyklos. Delos lygos tikslas buvo varginti persus ir gintis nuo jų mėginimų keršyti. Savo žydėjimo metu Lyga turėjo apie 250-300 narių. Nariai, tiesa, buvo lygiateisiai, bet pirmenybė priklausė Atėnams. Lygos remiami, Atėnai atnaujino ir karus su persais. Ilgainiui Atėnų vyravimas Lygoje virto viešpatavimu. Atėnai tapo talasokratija — jūsų imperija. Valdydami imperiją, Atėnai teigė, kad jie rūpinasi visų Lygos narių gerove ir saugumu. Iš tikrųjų dažnai taip ir būdavo. Be to, kišdamiesi į Lygos sąjungininkų vidaus reikalus, daugeliu atvejų Atėnai įvedė demokratišką valdžią ir suvtramdė aristokratų gobšumą. Nenuostabu, kad daugumas žmonių įgijo politinių teisių. Užtat Atėnų talasokratija jautėsi tvirta.

Sukūrę imperiją, atėniečiai kurį laiką jautėsi pergalingi. Jų laivai darė juos Egėjo jūros viešpačiais. Prekyba klestėjo. Nepaisant nesėkmingo karo su Persija, Atėnai sudarė su ja taikos sutartį 449 m. prieš Kristų, o su Sparta, savo pagrindine varžove Peloponese, 445 m. prieš Kristų.

Periklio laikotarpiu, 443-429 m. prieš Kristų, Atėnai pasiekė savo kultūros ir imperijos laimėjimų viršūnę. Perikliui valdant, reiškėsi filosofas Sokratas ir trys žymieji dramaturgai: Eschilas, Sofoklis ir Euripidas. Eschilas buvo graikų poetas, labiausiai įsijautęs į Atėnų galybę ir didybę. Jam prie širdies buvo dorovinės problemos, kurias kėlė galybė ir didybė. Savo trilogijoje *Orestėja* Eschilas tyrinėja išpuikusio įžūlumo — hybris — pavojus, senąjį teisės "kraujas už kraują" dėsnį ir neišvengiamą piktnaudžiavimą galybe. Eschilas įrodinėja ir pateisina dievų kelius, o tuo tarpu Sofoklis pasitenkina palikdamas dievus ramybėje, nors ir rodo jiems pagarbą. Pasak Sofoklio, kiekvienas kosminės dramos pažeidimas veda į kančią, o kančia gali atpirkti ir išaukštinti. Geriausias šios temos pavyzdys yra Edipas Sofoklio dramoje "*Edipas karalius*". Sofoklis vaizduoja Edipą kaip geranorį, bet savavalį jauną vyrą, kuris nužudo savo tėvą nežinodamas, kad jis yra jo tėvas, ir veda savo motiną nežinodamas, kad ji yra jo motina. Paaiškėjus, ką buvo padaręs, jis apsiakina iš pasibaisėjimo ir sąžinės graužimo. Euripidas buvo skirtingas, nes, anot Sofoklio, "jis vaizduoja žmones tokius, kokie jie yra, o aš vaizduoju žmones tokius, kokie jie turėtų būti".

Periklio laikotarpiu buvo pastatytas ir nuostabusis Partenonas ant Atėnų akropolio, klestėjo skulptūra ir tapyba. Atėnai tapo nepakartojamo intelektualinio Vakarų žmogaus gyvenimo širdimi.

Betgi Atėnų varžybos su Sparta nebuvo pasibaigusios: 431 m. prieš Kristų prasidėjo Peloponeso karas tarp Spartos ir Atėnų. Atėnai turėjo šaunų laivyną ir buvo jūros imperija, o Sparta — šaunią kariuomenę ir jai priklausė sėkmė žemėje. Peloponeso karas baigėsi 404 m. prieš Kristų visišku Atėnų pralaimėjimu.

Atėnams besigrumiant su Sparta, šiaurėje brendo Pilypo II Makedoniečio galybė, grasinanti nustumti visiškai į šalį Atėnus. Nepaisant Demosteno maldavimų, kad atėniečiai nedelstų pasipriešinti ir užkirstų jam kelią, Pilypas II 338 m. prieš Kristų

lemtingai nugalėjo Atėnus. Atėnai nedrįso priešintis nei Aleksandrui Didžiajam, Pilypo II sūnui ir įpėdiniui.

Aleksandras Didysis

Graikams Aleksandras Didysis buvo daugiau negu mirtingas žmogus. Mat jis atrodė ir elgėsi kaip dievas. Nors Aleksandras tvykstelėjo ir užgeso lyg žaibas, nespėjus žmonėms priprasti prie jo akinančios šviesos, Žemės tautos rodo jam pagarbą vaizdingomis legendomis. Per dešimt metų Aleksandras Didysis, Makedonijos karalius ir visos Graikijos valdovas, nuvedė graikų kariuomenę iki pat tuometinio pasaulio pakraščių ir užkariavo visa, ką užmatė jo akys. O buvo tik dvidešimt dvejų metų, kai leidosi į savo žygį, ir tik trisdešimt dvejų metų, kai jo žygis — ir jo gyvenimas — baigėsi. Tačiau Aleksandro didybė buvo daugiau negu karvedžio pergalės. Jo pergalėmis graikų kultūra išsirito iš savo lukšto, apėmė Aziją ir ilgainiui tapo bendra pasauline valiuta, atmiešdama žmoniškumu Romos šiurkštumą ir sustangrindama protu mistinę krikščionybės aistrą.

Pasakojama, kad Aleksandrui dar esant paaugliui, jo tėvui, Makedonijos karaliui Pilypui, buvo padovanotas žirgas — Bukefalas. Lietuviškai "Jautgalvis"! Arklys buvo taip dirglus ir toks laukinis, kad niekas nedrįso net bandyti sėsti ant jo joti, bet berniukas įkalbėjo savo tėvą leisti jam pabandyti. Aleksandras atgręžė Bukefalą prieš saulę, kad negalėtų matyti to, kas jį gąsdino — savo šešėlio. Užsėdęs ant nūn paklusnaus žirgo, Aleksandras jį prisijaukino. Pilypas, atskubėjęs prie berniuko su ašaromis akyse, sušuko: "O mano sūnau, ieškokis sau lygios karalystės, nes Makedonija tau per maža!"

Pranašystė greitai išsipildė. Pilypas, tapęs visos Graikijos karaliumi ir apraminęs miestų valstybių varžybas, kilusias po Peloponeso karo, 336 m. prieš Kristų, buvo nužudytas. Perėmęs iš tėvo Graikijos karalystę, Aleksandras 334 m. prieš Kristų, lei-

dosi į užkariavimo žygį, kuris padarė jį milžiniškų valdų viešpačiu. Jis užėmė Mažąją Aziją, prarijo Libaną, Palestiną ir Egiptą, sutriuškino Persijos karalių Darijų, paėmė pasakiškuosius miestus — Babiloną ir Persepolį, prasiskynė kalaviju kelią per beribius Persijos ir Afganistano plotus, kol pasiekė tolimiausias Persijos ribas — šiaurėje Rusijos stepes, o pietuose drėgnas Indijos lygumas. Užmetus akį į žemėlapį, galima suvokti Aleksandro karalystės dydį. Jame senoji Graikija — susitraukusi į lopelį, o naujoji — Aleksandro užkariautoji — driekiasi į rytus ligi pat Himalajų!

Aleksandro karalystė — nemarus nuotykis

Aleksandras laimėjo savo karalystę ne su milžiniška kariuomene, bet su nepaprastai judriomis pajėgomis, kurios tik retkarčiais viršijo 35 000 kareivių. Tai buvo tautinė Makedonijos kariuomenė, vedama prityrusių vadų bei Pilypo II užgrūdinta, graikų pėstininkų pulkai, paimti iš sąjungininkų miestų valstybių ir kareivių samdinių daliniai. Žygyje Aleksandro armija turėjo atrodyti marga minia. Paskui kareivius sekė moterys ir vaikai, pirkliai ir nuotykių ieškotojai. Buvo ir matininkų, ir inžinierių, ir gamtos mokslų žinovų, renkančių pavyzdžius. Buvo amatininkų, arklių, mulų, karo vežimų ir gurguolių, o vėliau ir dramblių.

Per dešimties metų žygį Aleksandras užkariavo 3 200 000 km² teritoriją, kuri nūdien priklauso septyniolikai valstybių. Nuo žygio pradžios iš Diono Makedonijoje iki jo galo Babilone Aleksandras ir jo kariuomenė nužygiavo apie 22 240 km. Nūdien tai bepigu padaryti, bet anuomet!.. Dabar taksiu lengva keliauti. Lygus vieškelis, tiltai ir pakelės paslaugos. Aleksandras tikriausiai man dabar pavydi.

Mūšyje šios pajėgos buvo ryžtingiausia pasaulio kariuomenė. Metai po metų jos įgūdžiai ir ištvermė buvo grūdinami laukinių genčių, nepereinamų upių, žudančių dykumų, kamuo-

jančių liūčių ir ledo sukaustytų kalnų perėjų. Nebuvo įtvirtinimo, kurio ji neįveiktų. Į tvirtoves uolų viršūnėse makedoniečiai veržliai kopdavo virvėmis. Pagarba savo vadui Aleksandrui skatino kareivius ryžtingiems žygdarbiams. Kai, rengdamiesi mūšiui, jie matydavo žemaūgį, savimi pasitikintį vadą, saulės nurudintu veidu ir švytinčiomis akimis, kai girdėdavo jį šaukiant vardu savo narsiuosius vyrus, kai, veržiantis į apgultą miestą, kovoje matydavo jį kopiant kopėčiomis pirma savo kareivių ir metantis į kovos sukūrį, išsiskiriant iš visų savo iškilia ginkluote ir puošniu šalmu, tuomet kareivių pasitikėjimas uždegdavo kareivius ir laiduodavo pergalę.

Aleksandrą žmonės laikė Dzeuso sūnumi

Pasakojama, kad pats Aleksandras įtarė esąs Dzeuso sūnus. Egipte jis leidosi į 560 km kelionę per Libijos dykumą į Amuno šventovę, norėdamas sužinoti tikrą tiesą apie save. Be abejo, tame buvo ir nemaža vaidybos. Aleksandras mėgo tokius vaidybinius mostus. Taip jis elgėsi, kai, pasak legendos, perkirto painųjį gordijo mazgą, idant įvykdytų pranašystę, kad žmogus, išdrįsęs jį perkirsti, taps viso pasaulio šeimininku. Kitą kartą panašiu mostu Aleksandras išplaukė į Indijos vandenyną, kad ten atnašautų aukas Olimpo dievams.

Aleksandras negyveno kaip Olimpo dievai. Nors jam buvo pavaldūs visi Azijos turtai, jis gyveno spartietiškai, kaip dera vyrui, siekiančiam būti Homero didvyrių varžovu. Visur žygiuose Aleksandras nešiojosi Aristotelio, savo mokytojo, suredaguotą Homero *Iliadą*. Pinigai jam nebuvo prie širdies, o moterys dar mažiau. Lytiniai santykiai ir miegas, Aleksandras mėgdavo sakyti, jo netraukia, nes primena mirtingumą. Jėga, skatinusi Aleksandrą, kaip ir jo didvyrį Achilą, buvo garbės troškimas. Abu jos įsigijo, abu mirė jauni.

Aleksandras — karvedys genijus

Aleksandro genijų vadovauti ir energiją mūšyje reikia sieti su talentinga karvedžio asmenybe. Jis nevengė jokio mūšio, — nei partizaninių susidūrimų, nei įtemptų kovų mūšio lauke, — ir niekad nebuvo nugalėtas. Aleksandras mėgo savo mūšio rikiuotės centrą iš pradžių paremti plačia, lyg piestu stovinčia, pėstininkų siena, o mūšiui įsišėlus suduoti priešui mirtiną smūgį pulku rinktinių raitelių, vadinamų Bičiulių, puolančių iš dešinio sparno.

Prie Iso (Issus), vėliau ir prie Gaugamelų, kur Darijus, pasiruošęs mūšiui, laukė Aleksandro lygumoje, patogioje persų karo vežimams su pjautuvais ginkluotomis stebulėmis, Bičiuliai su Aleksandru priekyje metėsi į persų kariuomenės šerdį — tą vietą, kur stovėjo Darijaus kovos vežimas. Ir vienur, ir kitur jie prasiveržė pro persų rikiuotės spragas ir prišuoliavo prie drebančio iš baimės karaliaus. Darijui beliko tik apsisukti ir sprukti iš mūšio lauko drauge su klaiko apimta kariuomene.

Po Iso ir Gaugamelų mūšių, užuot skubėjęs tiesiai į Azijos širdį, Aleksandras pasuko į pietus, lipdamas ant kulnų Darijui. Taigi, norėdamas turėti saugų užnugarį, Aleksandras užėmė Persijos laivyno uostus Viduržemio jūroje. Po Gaugamelų mūšio, kuriame visiškai sutriuškino Persijos galybę, Aleksandras, prieš vydamasis Darijų, pasuko į pietus ir užėmė didžiuosius Persijos miestus su jų rūmais ir turtais. Kai galų gale jis pasivijo prie Kaspijos jūros Darijų, nelaimingasis karalius jau buvo miręs. Jį nudūrė jo pavaldinys Besas (Bessus). Po dvejų metų Aleksandras, sugavęs Besą Baktrijoje, nubaudė jį mirtimi.

Nūn jaunasis užkariautojas buvo neginčijamas Azijos viešpats. Prieš jo akis driekėsi Indija, o už jos — tik per keleto dienų žygį nuo jos ribos, — taip jam kalbėjo jo geografai, — bangavo Žemę supantis vandenynas. Aleksandras nusprendė žygiuoti prie vandenyno. Bet po nuožmaus mūšio su Indijos kariuo-

mene, turėjusia du šimtus dramblių, išvargę Aleksandro veteranai padėjo ginklus ant žemės ir atsisakė toliau žygiuoti. Aleksandras, labai nusivylęs, vedė juos atgal Babilono link.

Graikai keliavo žemyn laivais Indo (Indus) upės intakais, varginami žiaurių, lig tol dar nepatirtų, užpuolimų. Jie vilkosi pėsčiomis per įkaitusią pajūrio dykumą palei Arabijos jūrą, leisgyviai nuo kaitros ir troškulio, o jų laivai plaukė apgraibomis palei jūros krantą.

Aleksandras svajoja apie vieną pasaulį

Aleksandras žygiavo į Aziją, norėdamas išlaisvinti graikiškuosius Mažosios Azijos miestus ir atkeršyti už senas, Kserkso Graikijai padarytas, skriaudas. Bet kai Aleksandras nusprendė perimti persų imperiją, jo laikysena pasikeitė. Užuot laikęs persus vergais, kaip jam buvo pataręs Aristotelis, jis elgėsi su persais kaip su savo pavaldiniais. Aleksandras draudė savo kareiviams plėšikauti ir skatino juos su persais bendrauti. Tiesa, jis pats sudegino Persepolyje karaliaus rūmus, bet tai padarė tik tam, kad pabrėžtų senosios Persijos santvarkos žlugimą.

Aleksandras ėmė skirti persus valdytojais ir statyti imperijoje miestus, — garsiausias nūdien yra Aleksandrijos miestas Egipte, — kur graikai ir negraikai galėtų kartu maišytis. Jis patvarkė, kad jauni Persijos vyrai skaitytų Homerą bei graikų poetų tragedijas ir lavino juos savo tarnybai. O pats padarė savais persų apdarą ir dvaro papročius. Išdidiems makedoniečiams ėmus maištauti ir priekaištingai šaukiant: "Persais pavertei savo tautiečius!" — Aleksandras jiems nuoširdžiai atsakė: "Visus jus laikau tautiečiais!" Pasakojama, esą taip taręs jis nuėjo melstis dievams, kad graikai taikytųsi su persais ir visos tautos pratintųsi darniai gyventi.

Persijos "vieno pasaulio savimonė" buvo sukurta dviejų iškilių vyrų — Zaratustros ir Kyro Didžiojo VI a. prieš Kristų. Ji rė-

mėsi išmintimi, kurios ištaka buvo savitas ir neįprastas gero ir pikto pažinimas. Šviesa — tai, kas gera, ir tamsa — tai, kas pikta, nes abi sąlygoja žmogaus būklę. Persai buvo pirmoji pasaulinė imperija, pradėjusi svajoti apie vieną pasaulį. Jie kadaise nešė šviesą į Graikiją!

Aleksandras užgeso Babilone

Mirtis pagavo Aleksandrą, iš tolo žiūrint, ne laiku, nes jis nespėjo įgyvendinti savo vieno pasaulio svajonės. Babilone dėl nuovargio ir dažnų išgertuvių jį užklupo karštinė, ir po vienuolikos dienų ligos užkariautojas mirė. Tai buvo 323 m. prieš Kristų. Istorija vis dar nežino, kur yra jo kapas. Aleksandras buvo tik 32 metų. Jam mirus, imperiją — jo sukurtąją karalystę — pasidalijo valdingi generolai. Nuostabusis graikų veržlumas ir narsioji jėga išblėso su Aleksandro mirtimi, bet sugraikintasis — helenistinis — pasaulis, šalys nuo Gibraltaro iki pat vakarinės Kinijos, išliko per šimtmečius.

Aleksandras, užuot pavergęs, skatino tautas kurti vieną pasaulį, kuriame visi gyventojai turėtų lygias teises. Tiesa, jo viltis sukurti tokį pasaulį išblėso su jo mirtimi, bet vientiso pasaulio idealas liko gyvas.

Pasaulio sugraikinimas — helenizmas — padėjo Apaštalui Pauliui skelbiant Evangeliją — Kūrėjo svajonę — žmogui ir pasauliui. Kūrėjo svajonė, apreikšta aramėjiškai per Jėzų Kristų Palestinoje, buvo skelbiama graikiškai jau sugraikintoje Romos imperijoje.

Tesalonikoje

Tesaloniką pasiekiame patį vidurdienį. Graikai šį miestą vadina Salonikais. Tai vienas iš šiuolaikinių Graikijos didmiesčių — trečias didumu po Atėnų ir Pirėjo, turintis pusę milijono gyven-

tojų. Salonikų įlankos uostas daro Salonikų miestą svarbiu prekybos mazgu tarp Europos ir Artimųjų Rytų. Vasilijus mus užveža į aukščiausią vietą mieste — Tesalonikos Akropolį. Kur tik nuo jo žvelgtum, iš karto į akis krinta bizantiškų šventovių kupolai.

Tesalonika buvo įkurta makedoniečio karaliaus Kasandros 315 m. prieš Kristų, Vardą įkurtajam miestui davė jo žmona Tesalonikė, Aleksandro Didžiojo sesuo. Romėnams užkariavus Graikiją 146 m. prieš Kristų, Tesalonika tapo svarbiu kelių mazgu prie Via Egnatia — Egnatijos vieškelio, kuris ėjo nuo Adrijos jūros per Balkanus į Bizantiją. Ir Bizantijos laikais Tesalonika buvo klestintis miestas. Tik po saracėnų nuniokojimo 904 m. po Kristaus jis vargo, nes keitėsi jo šeimininkai — normanai, frankai, turkai, venecijiečiai ... Nuo 1430 m. bemaž iki Pirmojo pasaulinio karo Tesaloniką valdė turkai.

Besižvalgant nuo Akropolio, žiningieji kelionės bendrai primena, kad Tesalonikoje 58 m. prieš Kristų gyveno ir tremtinys Ciceronas, ir Markas Antonijus su Oktavianu buvo sustoję po pergalės prie Filipų prieš Brutą ir Kasijų. Atsidėkodami gyventojams už suteiktą pagalbą, jie suteikė Tesalonikai "laisvojo miesto" teises. Užtat Tesalonikoje nebuvo romėnų įgulos, miestas turėjo tarybą su teise rinktis savo vadovus — "politarchus".

Apaštalas Paulius Tesalonikoje

Apaštalų darbų knyga trumpai aprašo Apaštalo, Silo ir Timotiejaus atvykimą į Tesaloniką iš Filipų: "Perėję Amfipolį ir Apoloniją, jie atvyko į Tesaloniką, kur buvo žydų sinagoga" (Apd 17,1). Nuo Filipų į Tesaloniką, keliaujant Via Egnatia, yra apie 120 km.

Apaštalas Paulius atėjo į pirmąjį Europos didmiestį. Nūdien romėnų šventyklų griuvėsiai ir triumfo arkos tebeliudija miesto senovę. Tesalonikos karštos versmės, teatras, sporto arenos ir uosto paslaugos tuomet viliojo pirklius ir keleivius, ir parei-

gūnus, ir legionierius. Apaštalui turėjo kristi į akis uostas su laivais, iš įvairių kraštų atvykstantys ir išvykstantys žmonės, žinių ir naujų idėjų šaukliai ant gatvių kampų. Jeigu Žinia apie Jėzų Kristų čia būtų pasėta, ji netruktų pasklisti po visas Vidužemio jūros šalis! Iš tikrųjų, dar metams nepraėjus, Apaštalas rašys iš Korinto tesalonikiečiams: "... tapote pavyzdžiu visiems Makedonijos bei Achajos tikintiesiems. Mat iš jūsų pasklidęs Viešpaties žodis pagarsėjo ne tik Makedonijoje bei Achajoje, bet jūsų tikėjimas pasidarė žinomas visur, ir mums nebereikia apie tai kalbėti. Žmonės pasakoja apie mus, kaip buvome jūsų priimti ir kaip jūs atsivertėte prie Dievo, trokšdami tarnauti gyvajam, tikrajam Dievui ir laukti iš dangaus jo Sūnaus, kurį jis prikėlė iš numirusių ... " (1 Tes 1,7-10).

Atrodo, kad Apaštalui Filipuose buvo patarta ieškoti užuovėjos Tesalonikoje pas tautietį Jasoną. Mat Jasonas turėjo audyklą ir buvo savo dirbinių krautuvės savininkas. Paulius bei jo bendradarbiai buvo šiltai sutikti ir aprūpinti pastoge, maistu ir darbu. Užsidirbti pragyvenimą Apaštalui buvo būdinga. Kadangi jis rengėsi čia ilgiau užsibūti, nenorėjo būti našta. Vėliau tesalonikiečiams jis tai primins: "[Juk] ... atsimenate mūsų triūsą ir pastangas: dirbdami per dienas ir naktis, kad neapsunkintume nė vieno iš jūsų, skelbėme jums Dievo Evangeliją" (1 Tes 2,9).

Pagal savo įprotį Paulius ėjo į sinagogą, kur per tris šabus po savo atvykimo aiškino Raštus. Anot Luko pasakojimo *Apaštalų darbų* knygoje, Apaštalas aiškino pagrindinius pranašų mesijinius skaitinius apie kenčiantį Mesiją. Izaijo pranašavimas apie nekaltąjį Tarną ir jo kančią už žmonijos nuodėmes yra svarbus ir lemiamas *Senojo Testamento* skaitinys:

> Tačiau jis mūsų negalias prisiėmė,
> mūsų skausmus užsikrovė.
> O mes laikėme jį raupsuotu, —
> Dievo nubaustu ir nuvargintu.

Bet jis buvo sužalotas dėl mūsų nusižengimų,
ant jo krito kirčiai dėl mūsų kalčių.
Bausmė ant jo krito mūsų išganymui,
jo žaizdomis mes buvome išgydyti (Iz 53,4-5).

Šios pranašystės dalis buvo sutrikdžiusi etiopą eunuchą, Etiopijos karalienės Kandakės dvariškį. Tai buvo ta pati pranašystė, kurią diakonas Pilypas paaiškino, susiedamas ją su Jėzaus kančia (žr. Apd 8,26-35). Pagal pradinės Krikščionių Bendrijos tikėjimą, ši Izaijo pranašystė rado išsipildymą Kristuje.

Per tris šabus Apaštalas kalbėjo savo tautiečiams apie Jėzaus Kristaus — Mesijo — kryžių. Mesijas, skelbė Paulius, vainikuotas kalavijo pergale, yra tuščia svajonė ir vaizduotės padaras, nes tikrasis Mesijas nešiojo erškėčių vainiką. O tai žydams buvo papiktinimas — suklupimo akmuo. Golgotos kryžius tapo tamsiu šešėliu Apaštalo tautiečiams Tesalonikoje. Tik kai kurie žydai įtikėjo ir prisidėjo prie Pauliaus. Bet pagonys buvo atviresni Žiniai apie Kristų: " ... {įtikėjo} daugybė dievobaimingų graikų ir nemaža aukštos kilmės moterų" (Apd 17,4).

Atrodo, kad tuos tris šabus reikia suprasti tik kaip Apaštalo misijos pradžią Tesalonikoje. Mat Pauliaus sėkmė tarp pagonių verčia manyti, kad Tesalonikoje Paulius užsibuvo ilgiau negu tris savaites. Be to, ir laiškai, rašyti šiek tiek vėliau iš Korinto, atspindi ilgesnius draugiškus santykius su Tesalonikos krikščionių bendrija.

Dievas, kuris šaukia "į karalystę ir šlovę"

Iš Apaštalo laiškų tesalonikiečiams žinome, kad jis skelbė Kristaus karalystės garbę: "Ir jūs, ir Dievas gali paliudyti, kaip šventai, teisingai ir nepriekaištingai elgėmės su jumis, įtikėjusiais. Jūs žinote, kaip mes kiekvieną iš jūsų, tarsi tėvas savo vaikus, raginome, kalbinome, maldavome, kad elgtumėtės kaip

dera akyse Dievo, kuris šaukia į karalystę ir šlovę" (1 Tes 2,10-12). Be to, Apaštalas bus daug kalbėjęs ir apie Antrąjį Kristaus Atėjimą, nes laiške tesalonikiečiams užsimena apie savo skelbimą, klausdamas: "Ar neprisimenate, jog aš tai sakiau jums, tebebūdamas tarp jūsų?" (2 Tes 2,5).

Tesalonikos krikščionių bendrija atspindi Apaštalo Pauliaus eschatologinį mokymą, susietą su Antruoju Kristaus Atėjimu, artėjančia pasaulio pabaiga. Tuo metu visa Romos imperija nerimo, nes žmonės buvo apimti jausmo, kad pasaulio pabaiga yra čia pat. Ir Paulius buvo pernelyg užsiėmęs mintimi apie pasaulio pabaigą, — jis kalba apie Antrąjį Kristaus Atėjimą, nenurodydamas pasaulinės katastrofos laiko. Girdėdami Apaštalą kalbant apie pasaulio pabaigą, Paskutinį teismą ir dalykus, turinčius duoti šiems įvykiams eigą, tesalonikiečiai galėjo matyti pasaulio pabaigos raudoną dangaus skliautą.

Imperatorius Kaligula savo liguistais kaprizais buvo sunaikinęs žmonių pagarbą Romos imperijai, turėtą Augusto ir Tiberijaus laikais. Klaudijui valdant, moterys be skrupulų — Mesalina ir Agripina — elgėsi nesaikingai su imperijos sostu. Buvo plačiai pasakojama apie keistus reiškinius: apie kometas dangaus skliaute, kraujo lietų, moterų ir galvijų persileidimus, marus, potvynius ir žaibą, kirtusį į imperatoriaus statulą šventykloje. Žmonėms visa tai ženklino baisius įvykius. Visur buvo klausinėjama: "Kas bus imperatoriumi? Mesalinos sūnus Britanikas? Ar Agripinos sūnus Neronas?"

Turbūt kai kurie krikščionys blogai suprato Apaštalo mokymą: nesikrimskite dėl tų dalykų. Mes, krikščionys, turime savo karalystę ir valdžią. Šio pasaulio vaikai vadina imperatorių viešpačiu ir dievu, bet mes turime didesnį Viešpatį ir Dievą, kuriam pats Tėvas yra davęs karalystę. Jėzus yra mūsų Viešpats ir Dievas.

Toks mokymas reiškė pavojų žydams. Mat tuomet Damoklo kalavijas kabojo virš jų galvų. Klaudijus buvo ką tik išvaręs žydus iš Romos. Bet kurią dieną jo potvarkis galėjo būti pritaikytas

provincijoms. Užtat žydai nėrėsi iš kailio, stengdamiesi būti lojalūs imperatoriui, ir bandė nukreipti valdžios pyktį į kitas aukas. Apaštalas Paulius skelbė "kitą karalių, būtent Jėzų" (Apd 17,7).

"Surinkę iš gatvės piktų žmonių, — rašo *Apaštalų darbų* knygos autorius, — jie sukurstė minią ir sukėlė mieste sąmyšį" (Apd 17,5). Paulius išdavikas! Apaštalo bičiuliai, matydami, kad minia nori jį nulinčiuoti, paslėpė jį ir bendradarbius. Minia, įpykusi ir Apaštalo neradusi, nusitempė Jasoną bei kelis brolius krikščionis pas miesto politarchus ir apkaltino juos išdavyste, nes jie "laužo cezario įsakymus, tvirtindami, jog esąs kitas karalius, būtent Jėzus" (Apd 17,7).

Tą pačią naktį Paulius, Silas ir Timotiejus paliko Tesaloniką. Jie leidosi kelionėn į Berėją (žr. Apd 17,10).

Kur toji sinagoga

— O kur ta sinagoga? — teiraujamės.

— Kuri miesto dalis iš romėnų laikų? — klausiame žvalgydamiesi nuo Akropolio.

— Grįžkime prie Via Egnatia, — pasiūlo Vasilijus, — ten yra daug senienų.

Vasilijus atveža mus prie Agios Georgios — Šv. Jurgio šventovės — ir paprašo, kad leistume jam aplankyti savo seniai matytus gimines. Sakosi po valandos grįšiąs.

Agios Georgios šventovė apvali. Ji stovi ant buvusios pagonių šventyklos iš III a. po Kristaus. Panaši į mauzoliejų. Nūdien ji yra tapusi bizantiško meno muziejumi. Gaila, kad jau esame "nusilesę" ir norisi sėstelti prie stalo. Esame ištroškę ir išalkę. Prie Via Egnatia valgyklų daug. Pasirinkę vieną netoli Galerijaus triumfo arkos, vis dar puošiančios Via Egnatia, sėdame prie stalo mažutės valgyklos sodelyje. Prieš akis Galerijaus triumfo arka, statyta 303 m. po. Kristaus, minint pergalę prieš persus.

— O kur toji sinagoga? — vėl teiraujamės. Vartome gidus.

Ilgainiui žiningieji sutaria:

— Siūloma keletas vietų, bet istoriškai sunku patikrinti.

Vladatono vienuolynas ant uolos prie Tvirtovės mūrų ant Akropolio, anot senų pasakojimų, yra vieta, kurioje Apaštalas Paulius skelbė Tesalonikoje Gerąją Žinią apie Kristų. Vienuolyno šventovė yra vėlyva — iš XIV a. po Kristaus. Vienuolyną vėliau aplankėme. Jis įdomus turtinga senų rankraščių biblioteka ir gražiu sodu, iš kurio galima gėrėtis miesto ir jūros panorama.

Į Filipus

Vasilijus grįžta laiku. Vėl bandome sutilpti į taksį. Skubame į pietryčius — Filipų link. Via Egnatia nūdien geras vieškelis. Tik kur ne kur matyti romėnų kelio likučiai.

Tylim. Vartau Šventąjį Raštą. *Apaštalų darbų* knygoje susirandu autoriaus aprašą: "Išplaukę iš Troados, leidomės tiesiog į Samotrakę ir rytojaus dieną į Neapolį. Iš čia atvykome į Filipus — pirmąjį šitos Makedonijos dalies miestą bei koloniją" (Apd 16,11-12). Samotrakė yra Egėjo jūros sala, o Neapolis — "Naumiestis" — šiuolaikinis Kavalos (Kavalla) miestas Makedonijos pajūryje. Kai Apaštalas Paulius su savo bendradarbiais — Silu, Timotiejumi ir Luku — atvyko į Makedoniją, tada krikščionybė įžengė į Europą. Kadaise jaunas makedonietis karalius — Aleksandras, tapęs Didžiuoju, — turėjo didelę reikšmę, darant kelią Evangelijai. Šventasis Raštas iškilmingai pasakoja: "Tada, kai Pilypo sūnus Aleksandras Makedonietis ... nugalėjo persų ir medų karalių Darijų, jis tapo karaliumi jo vietoje ... Jis ėjo į daug karo žygių, paėmė daug tvirtovių ir žudė žemės karalius ... Žemė, netekusi žado, gulėjo prie jo kojų, o jo širdis tapo išdidi ir įžūli ... Bet vėliau, ligos paguldytas į lovą, jis jautė, kad artinasi mirtis" (1 Mak 1,1-5). Makedoniečiai buvo labai panašūs į romėnus, bet nuo 146 m. prieš Kristų romėnai šeimininkavo Makedonijoje.

Kairėje vieškelio pusėje driekiasi du siauri, bet ilgi ežerai — Koronija (Koronia) ir Volvis (Volvi). Dešinėje — tripirštis Chalkidikės (Khalkidhiki) pusiasalis. Rytinis pusiasalio pirštas — šventasis Atono (Athos) kalnas — yra garsioji vienuolių respublika. Kalnuotas kraštas. Pervažiavus Strumos (Struma) upę su paupyje tebetupinčiu Amfipolio liūtu, vieškelis vingiuoja per miškingus kalnus. Po trejeto valandų kelionės pasiekiame sankryžą su nuoroda: posūkis į Dramą su ženklu "Filippoi" 14 km kairėn, posūkis į Kavalą — senąjį Neapolį — dešinėn pajūrio šlaitu. Sankryža ant aukštos jūros pakrantės. Matyti mėlyna jūra su spalvingu Makedonijos miestu.

— Tai Makedonijos tabako pramonės centras, — paaiškina Vasilijus.

— Kur uostas, į kurį atvyko Apaštalas Paulius? — nepatenkintas klausia vienas mūsiškių.

— Kur suksim? — šmaikščiai užklausia Vasilijus.

— Į Kavalą!

Kavala — judrus uostas. Laivai — maži krovininiai ir daugybė šaunių turistų jachtų. Jūroje už keliolikos kilometrų dunkso Taso (Thasos) sala. Šlaito zigzagais leidžiamės į Kavalą. Pro uostą tik pravažiuojame. Aplankę Šv. Nikalojaus šventovę su ženklu, kad šioje vietoje Apaštalas Paulius išlipo iš laivo, skubame susirasti pigią nakvynę, nes likusią dienos dalį norime praleisti Filipuose.

Iš čia atvykome į Filipus ...

Apaštalas Paulius ir jo bendradarbiai kadaise perėjo Neapolį — Kavalą — ir kopė į pajūrio aukštumas garsiuoju romėnų Via Egnatia vieškeliu. Pasiekus šlaito viršūnę, šiaurėje jiems atsivėrė nuostabi panorama. Prieš juos plytėjo vešli lyguma, o už jos prie Filipų dunksojo Pangėjaus kalnų virtinė. Filipų vietovė jau V a. prieš Kristų garsėjo aukso kasyklomis. Pilypas II Makedo-

nietis ją atstatė ir pavadino "Filippoi" — savo vardu. Toje vešlioje lygumoje — prie Filipų — 42 m. prieš Kristų Markas Antonijus ir Oktavijus mūšyje už Romos laisvę nugalėjo Cezario Julijaus žudikus — Brutą ir Kasijų. Žudikai, mūšį pralaimėję, nusižudė, o nugalėtojai suteikė Filipams romėnų kolonijos teises ir atleido nuo mokesčių. Kolonijos pavadinimas buvo ilgokas: "Colonia Augusta Julia Philippensis".

Filipuose gyvenantys veteranai save laikė tikrais romėnais. Drauge su savo dievais — Minerva, Diana, Merkurijumi, Herkuliu — jie atsinešė ir savo kalbą bei kultūrą. Užtat jie jautėsi turį tiesioginius ryšius su Roma ir Kapitolijaus Jupiteriu, nes romėnų Via Egnatia kirto Makedoniją nuo rytų lig vakarų ir per Brindisi Adrijos pajūryje pasiekė Romą. Taigi Filipai buvo tipiškas romėnų miestas — Romos miniatiūra — su forumu, teatru, tvirtove ir sienomis. Gyventojai didžiavosi savo teisėmis, kasmet išsirinkdavo du merus, kuriuos vadindavo "vadais".

Tarp šių romėnų veteranų Filipuose gyveno ir pirmutinių gyventojų likučiai. Karalius Pilypas II buvo juos atgabenęs iš Trakijos ir Makedonijos dirbti aukso kasyklose. Nenuostabu, kad jie buvo sunkiai suvaldomi: storžieviškai kalbėjo, išdidūs, užsidarę, triukšmingi, visad pasirengę dėtis prie politinio sąmyšio. Žydų bendruomenė Filipuose turėjo būti maža, nes jie nepajėgė išlaikyti sinagogos ir pasitenkino "proseuche" — laikina maldos vieta už miesto sienų.

Mūsų kelionė į Filipus trumpa. Keliaujame ne pėsčiomis.

Filipų griuvėsiai

Pavažiavus 10 km Dramos link, kairėje Via Egnatia vieškelio pusėje pasirodo Filipų griuvėsiai. Prie jų ir sustojame. Jie plačiai kyšo palei Panėjaus kalnų papėdę. Atkasta nedaug.

Viena bazilika — "karaliaus namai" — vieškelio kairėje su forumu, biblioteka ir pastatų pamatais iš II a. po Kr. istaus. Vis-

kas bent ketvertu metrų žemiau dabartinio žemės paviršiaus. Dvi masyvios bazilikos fasado kolonos tebestovi savo vietoje, o kolonų ir kapitelių skeveldros archeologų kruopščiai sudėliotos bei išdėstytos. Kita bazilika — dešiniajame vieškelio šone. Jos kiemo asla nuvalyta. Prie šios bazilikos kairiojo galo kabo lentelė su nuoroda į Apaštalo Pauliaus kalėjimą. Paėjus šiek tiek kalno šlaitu į dešinę, matyti ir nūdien tebenaudojamas, visu svoriu atsirėmęs į šlaitą, senųjų Filipų amfiteatras. Nuo jo laiptų smagu paganyti akis po naujųjų Filipų ir Dramos lygumos panoramą.

— O kur proseuchė? — teiraujuosi.

— Prie Gango (Gangas) upelio, — Vasilijus ranka rodo į vingiuotą krūmų ir medžių liniją.

Šabo dieną išėjome pro vartus prie upės ...

Apaštalų darbų knygos autorius rašo: "Šiame mieste užtrukome kelias dienas. Šabo dieną išėjome pro vartus prie upės, kur tikėjomės rasią maldos vietą, ir atsisėdę kalbėjome susirinkusioms moterims. Viena dievobaiminga moteris, vardu Lidija, prekiaujanti purpuro drabužiais, kilusi iš Tiatyrų miesto, ėmė klausytis, ir Viešpats atvėrė jos širdį Pauliaus žodžiams. Ji su savo namiškiais priėmė krikštą ir pakvietė: 'Jei mane laikote Viešpaties tikinčiąja, ateikite ir pasilikite mano namuose'. Ji tiesiog mus privertė" (Apd 16,12b-15).

Stebina dėmesys, kurį ir Apaštalas, ir *Apaštalų darbų* knygos autorius skiria pirmosios bendrijos įkūrimui Europos žemyne. Palyginę, pavyzdžiui, dvidešimt aštuonias eilutes, kurias autorius skiria pasakojimui apie Pauliaus veiklą Filipuose, su devyniomis eilutėmis, skirtomis jo veiklai Tesalonikoje, ar penkiomis eilutėmis, skirtomis jo veiklai Berėjoje, pastebime, kad Apaštalo veikla Filipuose buvo svarbus laimėjimas ne tik pačiam Pauliui bei *Apaštalų darbų* knygos autoriui, bet ir pradinei Krikščionių Bendrijai, branginusiai šį Apaštalo laimėjimą.

Apaštalas Paulius laimėjo savo pirmąjį konvertitą — moterį Lidiją iš Tiatyrų miesto Mažojoje Azijoje — Filipuose. Lidija buvo atsikėlusi į Filipus verstis purpuro audinių prekyba. Tiatyrai nūdien yra turkų miestas, vadinamas Akhisaru, garsus savo kilimais. Atrodo, kad Lidija buvo našlė, nes ji elgėsi kaip namų šeimininkė. Jos vyras neminimas. Kadangi ji vadinama "dievobaiminga", — Dievą tikinčia moterimi, — turbūt ji buvo priėmusi žydų tikėjimą Tiatyruose, kur gyvavo žydų bendruomenė. Lidija nebuvo vienintelė purpuro audinių prekybos atstovė Filipuose iš Tiatyrų. Archeologai, atkasdami Filipus, užtiko įrašų, liudijančių, kad Tiatyrų purpuro audėjai darbavosi Filipuose kaip gildija ir buvo vietos gyventojų gerbiami.

"Maldos vieta" — nuošali, rami vieta prie upelio. Žydai, neturėdami sinagogos, rinkdavosi melstis prie upelio, kur patogu atlikti apeiginius apsiplovimus. Susėdame ant akmenų upelio pakrantėje. Vandens maža. Matyt, upelis yra kur nors užtvenktas. Kiek tolėliau jaunas meškeriotojas kantriai bando savo laimę. Skaitome *Apaštalų darbų* knygos skyrių apie Apaštalą Paulių Filipuose.

Lukas, aprašydamas Lidijos atsivertimą, parodo savo meniškumą ir jautrumą Dievo malonei. " ... {Lidija} ėmė klausytis, ir Viešpats atvėrė jos širdį Pauliaus žodžiams" (Apd 16,14). Lidija buvo protinga moteris. Versdamasi prekyba, ji žinojo, kad svarbu gerai apsigalvoti. Bet šiuo atveju ji neabejojo. Lidija įtikėjo. Ji ir visa jos šeimyna buvo pakrikštyti. Po krikšto Lidija pakvietė Apaštalą ir jo bendradarbius gyventi jos namuose. Lukas priduria: "Ji tiesiog mus privertė" (Apd 16,15b).

Lidija tapo vienu pradinės Krikščionių Bendrijos šulu. Vėliau Paulius filipiečiams rašys: "Vis dėlto gerai padarėte, bendraudami su manim varge. Jūs, filipiečiai, ir patys žinote: kai, pradėjęs skelbti Evangeliją, išvykau iš Makedonijos, jokia bendrija neužmezgė su manimi davimo ir gavimo santykių, tik jūs vieni. Jūs mano reikalams prisiuntėte aukų vieną ir kitą kartą

į Tesaloniką" (Fil 4,14-16). Tos aukos tikriausiai perėjo per Lidijos rankas.

Į Europą Evangelija kukliai įžengė

. Maldos vieta ant Gango upelio kranto. Čia Apaštalas Paulius pakrikštijo pirmuosius krikščionis ir įsteigė pirmąją parapiją Europos žemyne. Į Europą Evangelija įžengė kukliai ... Dalijamės įspūdžiais apie kelionę iš Atėnų. Paulius iš Filipų nuo Gango pakrantės pradėjo kelionę į Atėnus. Evangelija, atėjusi į Europą, pirmiausiai prašnekino moteris, lygiai kaip kadaise pats Jėzus prie šulinio Samarijoje apreiškė moteriai Dievo karalystės paslaptį (žr. Jn 4). Moterys paskutinės pasitraukė nuo Kryžiaus, moterys pirmutinės atrado tuščią kapą. Evangelijos daug pasakoja apie vyrus, — veidmainius, kerštingus, persekiotojus, išdavikus, bailius, — bet apie moteris tokių dalykų niekad nepasakoja. Vyrai buvo dėmesio centre kaip Evangelijos šaukliai ir kaip didieji Žinios apie Kristų nešėjai. Betgi — kur būtų nūdien krikščionybė be krikščionės moters motinos, žmonos, sesers, — be meilės darbų, visuose gyvenimo varguose.

Apaštalas Paulius didžiavosi moterų įnašu į Evangelijos skelbimą. Jis rodė didžiulę pagarbą Priskai, padėjusiai mokytajam Apolui pažinti Kristų, dėkojo Chlojei už paslaugas Korinto bendrijai, diakonei Febei už paslaugas Kenchrėjos krikščionims, ir Rufo motinai — " ... jo bei mano motinai" (Rom 16,13). Rašydamas Filemonui, turtingam Kolosų pirkliui, nepamiršo perduoti geradienius jo žmonai Apijai. Savo *Laiške filipiečiams* Paulius prašo "Evodiją ir Sintichę būti vienos minties" (Fil 4,2). Šios kilnios moterys stovi prie Europos vartų, kad pasitiktų Evangelijos pasiuntinius ir primintų visų amžių moterims , jog ir jos turi šventą užduotį Krikščionių Bendrijoje, nes joms patikėta šventoji ugnis — meilės rankos.

Žinoma, negalima nutylėti ir kilnių vyrų Filipuose: Epafro-

dito, kurį Paulius vadina savo "broliu, bendradarbiu ir žygių draugu" (Fil 2,25), aplankiusiu jį kalėjime su dovanomis iš Filipų, ir Klemenso bei kitų jo bendradarbių, "kurių vardai įrašyti gyvenimo knygoje" (Fil 4,3).

Žyniavimo dvasios išvarymas

Atrodo, kad iš pradžių jaunoji Filipų bendrija nepatyrė jokio priešiškumo iš šalies. Kas šabą jie rinkdavosi už miesto vartų prie upės pamaldoms. Kartą einančius į maldos vietą Apaštalą Paulių ir jo bendradarbius pasitiko viena vergė, apsėsta žyniavimo dvasios. Graikiškasis žodis "python" iš pradžių ženklino Delfų orakulo sargą — smauglį, kurį užmušė Apolonas. Ilgainiui šiuo žodžiu imta ženklinti ir galia žyniauti, kuri retkarčiais siejama su pilvakalbyste. Savo šeimininkams ši vergė nešdavo didelį pelną. Jausdama pavojų savo užsiėmimui, ji pradėjo sekti paskui Paulių ir jo bendradarbius, šaukdama: "Šie vyrai yra Aukščiausiojo tarnai ir skelbia jums išganymo kelią!" (Apd 16,17). Apaštalas, netekęs kantrybės, ją išgydė, — Jėzaus Kristaus vardu išvarė iš jos žyniavimo dvasią. Praradę pelno šaltinį, vergės savininkai nutempė Paulių ir Silą į forumą pas miesto pareigūnus, kaltindami juos esant tvarkos drumstėjais — žydais, norinčiais suvilioti filipiečius — romėnus — neteisėtais ir neleistinais papročiais.

Savininkų kaltinimas subūrė minią. Miesto pareigūnai įsakė kaltinamuosius išrengti, nuplakti ir įmesti į kalėjimą. Bet netikėtas žemės drebėjimas pakeičia padėtį, — kalėjimo sargas bei jo šeima įtiki Dievą ir apsikrikštija. Pareigūnai apgailestauja dėl savo skuboto nuosprendžio ir nori tyliai paleisti Paulių ir Silą. Paulius nesutinka būti slapčia paleistas, bet pareikalauja, kad patys pareigūnai ateitų ir viešai juos paleistų, nes jis ir Silas — abudu Romos piliečiai — yra buvę be teismo viešai nuplakti ir įmesti į kalėjimą. Pareigūnai, tai išgirdę, išsigąsta ir atskuba jų viešai paleisti. Iš Filipų Apaštalui Pauliui neteko bėgti. Jis išvyko

su iškilminga palyda!

Lukas ir Timotiejus nebuvo suimti. Apaštalas *Laiške tesalonikiečiams* užsimena, kaip jis ir Silas "nukentėjo bei patyrė nuoskaudų Filipuose" (1 Tes 2,2), o *Laiške korintiečiams* primena, kad jis buvo gavęs tris sykius lazdų (žr. 2 Kor 11,25).

Nakvynei į Kavalą

— Koks puikus vakaras, — garsiai stebimės.

— Rytoj anksti rytą išvažiuojame į Šventąjį Atono kalną, — įspėja Vasilijus, — prie viešbučio būsiu 4.30 val. ryto.

Tylėdami grįžtame nakvynei į viešbutį.

— Kas turi drachmų vakarienei? — girdžiu prašymą.

— ?!

— Teks eiti į banką pinigų išsikeisti.

— Bankas jau seniai uždarytas, — įsiterpia Vasilijus. Jis sukrapšto iškeisti mums pinigų kukliai vakarienei.

— Pusryčiams laiko nebus, — pajuokauja, — o vėliau jus pamaitins Šventojo kalno vienuoliai ...

Ir pinigų turint tenka alkti

Iš tikrųjų Kavalą paliekame anksti. Be pusryčių. Ir pinigų turint tenka alkti ... Pasiekę pajūrio šlaito zigzagais vieškelį, patenkame į tirštą rūką. Vieškelis platus, bet vingiuoja miškingais Makedonijos kalnų slėniais. Laimė, eismo bemaž jokio. Galime šliaužti pirmyn be pavojaus susidurti. Ilgainiui rūkas ima tolti nuo vieškelio, mūsų kelionė spartėja. Švintanti aušra, žadėdama saulėtekį, drąsina.

— Tripitį (Tripiti) pasieksime laiku, — ramina Vasilijus, — laivas į Uranopolį išplaukia 10 valandą. Spėsime ...

Po trejeto valandų kelionės vieškelis nusileidžia nuo kalnų prie jūros. Ūmai ištirpsta rūko likučiai. Jūroje matyti takas į te-

kančią saulę. Prie Stavro (Stavros) miestelio pasukame į Hagion Oros — Šventojo kalno — kelią. Šis kelias tik žvyruotas. Laimė, nedulka. Nakties rūkas ir rasa čia naudinga.

— Gal reikėtų stabtelti, — žvalgomės vieni į kitus, lyg klausdami be žodžių. Vasilijus, regis, pastebi.

— Čia ne Atėnai ir ne Salonikai. Turistinių paslaugų čia nerasi, — įspėja.

Hagion Oros — vienuolių respublika

Rytinis Chalkidikės tripirštis yra 60 km ilgio ir 15 km pločio, — iš tikrųjų jis yra savivaldė Atono kalno vienuolių respublika. Tai 60 km² Rytų ortodoksų bendrijos šv. Bazilijaus dvidešimties vienuolynų bendruomenė. Atono kalnas, davęs vardą respublikai, kyla pačiame tripirščio gale ir yra 2030 m aukščio. Vienuolių respublikos istorija siekia Viduramžių pradžią. Ji buvo kukli. Atono kalno aplinka patraukė daug atsiskyrėlių — Dievo ieškotojų. Istorikai teigia, kad 963 m. buvo įsteigtas pirmasis vienuolynas. Tarp X ir XIV a. buvo įkurti visi didieji dvidešimt vienuolynų, — skitų — namų trejetui vienuolių.

Atono kalno vienuolių bendruomenė naudojosi savivalda, būdama Bizantijos otomanų turkų imperijos globoje. Ir šiuolaikinė Graikijos valdžia gerbia vienuolių respublikos savivaldą. 1927 m. ji buvo paskelbta Graikijos globojama, Konstantinopolio — Stambulo — patriarcho valdoma, teokratinė respublika. Karija (Karyai) — svarbiausias vienuolių respublikos centras — yra Šventosios Bendruomenės sostinė. Taryba, sudaryta iš dvidešimties vienuolynų atstovų, sudaro tiesioginę Atono kalno vienuolių valdžią.

Atono kalno vienuoliai laikosi ankstyvojo vienuolinio gyvenimo būdo. Jiems būdinga rūpintis maldos gyvenimu ir būti ekonomiškai nepriklausomiems. Vienuoliai čia niekad nesirengė ir nūdien nesirengia žmonių mokyti ar juos atversti. Vie-

nuoliai pjauna ir valgo tai, ką sėja, savo nuosavybės neturi ir yra pavaldūs išrinktam vienuolyno abatui. Visi yra bepačiai. Savo dieną skiria maldai, pasninkui ir darbui.

Tripitis — vienuolių respublikos pasienis

Kelionė žvyruotu keliu ilgainiui išvargina. Kankina duobės ir dulkės. Tripitis — prieplauka prie Kserkso kanalo, nūdien užversto, siauriausioje vienuolių respublikos tripirkščio dalyje. Mažas motorinis laivas ruošiasi išplaukti. Mes laiku atvykome.

Norint svečiuotis pas Atono kalno vienuolius, reikia laiško iš Konstantinopolio patriarcho ir vizos iš Graikijos užsienių reikalų ministerijos. Laišką "Pros eikosin" — "Dvidešimčiai" — buvau gavęs Stambule, o vizą Atėnuose. Atono vienuolių respublikos pareigūnas laišką ir vizą paima ir skubiai peržiūri. Nebegrąžina.

— Atsiimsite, kai nuvyksite į Kariją, — paaiškina.

Jau kelte. Išplaukiame. Buvau girdėjęs, kad vienuolių respublika neįsileidžia nieko moteriško: jokios moters, jokios patelės, jokio vaiko ... Nelaiko nei karvių, nei asilių, nei vištų ... O laive matyti ir moterų, ir vaikų — mergaičių ir berniukų. Imu kasytis galvą. Man besistebint, laivas priplaukia prie netolimos salelės. Prieplaukoje išlipa visos moterys ir visi vaikai. Liekame tik vyrai. Vėl išplaukiame. Grįžtame, rodos, į Tripitį. Atplaukiame į Uranopolį — "Dangaus miesto" prieplauką, keleto kilometrų atstu nuo Tripičio prieplaukos. Ir čia dar ne vienuolių respublika. Tai paskutinė prieplauka Graikijoje!

Laivas prisipildo naujų keleivių. Visi vyriškos lyties — vyrai ir jaunuoliai. Girdėti kalbant ir prancūziškai, ir vokiškai, ir ispaniškai. Keliolika kalba graikiškai. Pora vaikinų šnekučiuojasi rusiškai. Jie atokiai laikosi. Po gero pusvalandžio į kajutę galvą įkiša graikas policininkas ir suskaičiuoja mūsų galvas. Prie jo dar kitas prisideda. Šis paprašo pasų ir juos pasiima. Iškyla bėda

su mūsiškiu Karoliu. Mat jis savo pasą buvo palikęs saugioje vietoje — taksio bagažinėje, o taksis liko Tripičio prieplaukoje. Karolis pateikia pasieniečiui universiteto liudijimą su nuotrauka. Nepakanka. Kelionės tęsti jam neleidžia. Išlaipina "Dangaus mieste". Jam teks čia laukti, kol mes grįšime. Čia ir moterys turi laukti savo vyrų — piligrimų, grįžtančių — po viešnagės respublikoje, skirtoje "Tik vyrams". Piligrimui, grįžtančiam po ilgesnės viešnagės, Uranopolis turi atrodyti tartum dangus su švelnia šokių muzika, sklindančia iš uosto restoranėlio.

Į Dafnių uostą vienuolių respublikoje

Atono kalno pusiasalis iš tolo atrodo mažas, bet kuo ilgiau plaukiame, tuo labiau jis didėja. Nors jis fiziškai priklauso Graikijos žemynui, bet savo papročiais ir įstatymais yra nuo jo visiškai atskiras. Kalnuotas, apaugęs tankiais miškais. Kalnų šlaitai nusėti vienuolynais lyg uolų tvirtovėmis. Laivas pūškuoja palei krantą. Stebina vienuolynų architektūros įvairovė. Daugumas jų seni ir atrodo perdėm apšepę. Kur ne kur kiemuose matyti vienas kitas triūsiantis vienuolis. Žydėjimo metu Atono kalno respublikoje buvo apie 20 tūkstančių vienuolių, nūdien Šventojo Kalno respublika beturi vos tūkstantį.

Vieno vienuolyno prieplaukoje kraunami į laivą rąstai. Vienuolis prižiūri krovėjus. Šis vienuolynas mėlynai dažytas. Kito vienuolyno prieplaukoje į mūsų laivą įlipa vienuolis. Kai kurie vienuolynai lyg kregždžių lizdai kabo ant statmenų uolų. Jie atrodo lyg budistų vienuolynai Tibeto kalnuose. Vienur kitur šlaitai apsodinti alyvmedžiais. Iš tolo jie spindi saulėje vėjo linguojami, lyg žalias aksomas. Laivo pakeleiviai, susiradę denyje laisvesnę kertę, tiesiasi pokaičiui.

Dafnių uostą pasiekiame dar ankstyvą popietę. Prie molo stovi ne tik graikų pasieniečiai, bet ir keli vienuoliai. Policininkai vėl skaičiuoja galvas, palygindami kiekvieno veidą su nuotrauka

pase, o vienuoliai įgudusiomis akimis įdėmiai apmeta kiekvieną išlipusį keleivį. Jų užduotis — atpažinti vyrais persirengusias moteris, bandančias įsigauti į "Tik vyrams" skirtą vienuolių respubliką. "Nuo to laiko, kai Šventasis Kalnas buvo pašvęstas Mergelei Marijai, į jį moteris neįkėlė kojos!" Anksčiau, skundžiasi vienuoliai, mums būdavo lengviau, nes buvo reikalaujama, kad piligrimai atkeliautų barzdoti — nesiskutę. Vienuoliai apžiūri ir keltu atgabentus galvijus. Tik mulai ir asilai įleidžiami į vienuolių respubliką!

Autobusas iš Dafnių į Kariją išvažiuos 2 valandą po pietų. Pagaliau turiu laiko alkį numalšinti. Dafnių uoste yra ir bankas pinigams į drachmas iškeisti. "Pastičio" — graikiški makaronai — dar niekad nebuvo tokie gardūs. "Eto", vienuolių gamintas retsina vynas, buvo ypač gaivinantis.

Karija — vienuolių respublikos sostinė

Nuo Dafnių uosto į Kariją, vienuolių respublikos sostinę, eina akmenimis pusiau grįstas kelias. Jis kerta kalnų virtinę. Nuo perėjos viršūnės atsiveria patraukli panorama į abi pusiasalio puses. Kelio pašonėse baltų ir spalvotų oleandrų miškeliai. Pievose ganosi ramūs jaučiai. Slėniuose šen ir ten stovi, vešlios augmenijos saugomi, seni vienuolynų pastatai.

Karija yra rytiniame kalnų nugaros šone, švelniai besidriekiančiame jūros link. Čia gamta padėjo žmonių rankomis sukurti nepaprastą kampelį. Tai pajunti Prototos šventovėje — X a. statytoje bazilikoje, vienuolyne, daržuose, soduose, vynuogynuose. Palei pagrindinę Karijos gatvę raizgosi gervuogių ir gebenių krūmai, supdami takus į tuopų, pušų ir kaštonų miškelius. Iš vienos varpinės skambina varpai, kviesdami vienuolius į pamaldas. Vienuoliai, juodu apdaru su gobtuvu ant galvos, žingsniuoja neskubėdami akmenimis grįsta gatve šventovės link. Maisto ir daržovių pardavėjai, virėjai, verteivos, gatvių šlavėjai ... — jie

visi vienuoliai! Tiek daug barzdų! Juodos, rudos, gentonplaukės, širmos, baltos kaip sniegas. Kai kurios nusmailintos, kai kurios plačios lyg šluotos, o kitos tankios, garbanotos ir neištiriamos kaip žiedinis kopūstas.

Mus nuveda į Šventosios Bendruomenės rūmus. Užpildome "eisodos" — atvykimo kortelę. Čia mums sugrąžina pasus ir atiduoda laišką "Dvidešimčiai" vienuolynų, kad priimtų keturioms dienoms į svečius.

Keturios dienos pas Atono kalno vienuolius

— Ką darysime? — klausiame vieni kitų.

Sutariame pirmiausia nukeliauti į Megisti Lavra — svarbiausią Atono vienuolyną. Mat ten yra sena biblioteka su gausiais reto senumo *Šventojo Rašto* rankraščiais — manuskriptais. O paskui pamatysime.

— Kaip ten patekti?

— Tai labai lengva, — paaiškina vienas paslaugus smaila barzdele vienuolis, — po valandos važiuoja autobusiukas į Iveroną (Iveron), o iš ten į Megisti Lavra galite plaukti motorlaiviu. — Be to, — priduria, — mūsų vienuolynai yra taip pastatyti, kad nuo vieno iki kito galima nueiti per vieną dieną ...

Vienuolynų bent dvidešimt, o svečiuosimės tik keturias dienas. Gal kam patiks ilgiau sustoti Megisti Lavra vienuolyne ir užkopti į Atono kalną? Juk tenai pats Hagion Oros — Šventasis Kalnas. Smagu butų užkopti ant Šventojo Kalno ir plačiau pasižvalgyti. Tokios mintys lydi pakeliui į Iverono prieplauką.

Laivu į Megisti Lavra

Iverono prieplauką valdo vienuolis. Motorinį laivą aptarnauja paprasti vaikinai. Kelionė į Megisti Lavra — 50 drachmų (nūdien mūsų pinigais apie 2 Lt). Atrodo, vienuoliai mėgsta

būti varginami dėl to, kad jiems reikia pajamų. Prieplaukos kieme katinėlis, jaunas ir šelmiškas. Nori pažaisti. Ima švelniai glaustytis prie blauzdos. Man pasilenkus jo paglostyti, pasigirsta barantis balsas. Vienuolis, prieplaukos šeimininkas, atskuba prie manęs ir piktomis akimis man pirštu pagrasina. Katinėlis tučtuojau pradingsta, o man tenka išklausyti trumpo pamokymo graikiškai apie katinų gašlumą.

Megisti Lavra prieplauką pasiekiame jau saulei nusileidus. Greitai temsta. Į vienuolyną takas per tankų mišką. Čia dar tamsiau. Maloni tyla. Egėjo jūros mūša vos vos girdėti. Jokio vėjelio. Paukščiai tikriausiai jau lizduose. Lipame šlaitu į Megisti Lavra. Po pusvalandžio beldžiamės į sunkius vienuolyno vartus. Už jų trys vienuoliai šnekučiuojasi. Jauniausias, matyt, mūsų laukė, pakviečia sekti paskui. Kalbus. Iš Serbijos. Vokiškai išmokęs Antrojo pasaulinio karo metu.

Vienuolyno kieme ir kai kur prie namų dega žibalinės lempos. Pakilus išoriniais laiptais į vieną namą, vienuolis mus įveda į erdvų kambarį su keliolika lovų. Paprašęs nerūkyti ir nedainuoti pasaulietiškų dainų, pažada sugrįžti po ketvirčio valandos ir nuvesti mus vakarienės į vienuolių valgomąjį.

Lęšių sriuba ir naminė duona

Vienuolis mus pasodina atskirai prie nedengto marmurinio stalo. Lėkštė, šaukštas ir naminės duonos kepalėlis. Stalo viduryje didžiulis ąsotis vandens. Yra ir daugiau svečių. Vienuolių tik keliolika. Jie valgo prie savo stalo. Valgomojo sienos išpuoštos ikonomis. Tylu. Tik svečiai nedrąsiai mėgina susipažinti ir užmegzti pokalbį.

Sriubos puodą atneša tas pats mus pasitikęs jaunasis vienuolis. Paaiškina, kad pietūs vienuolyne valgomi dieną. Tuomet esą ir salotų, ir žuvies. O vakarienei — lęšių sriuba ir vienuolių kepta duona. Gero apetito! Būdinga, kad nors Atono apylinkėse

auginamos vynuogės ir daromas vyną, bet nei patys vyno negėrė, nei mums — svečiams — valgomajame nepasiūlė.

Megisti Lavra — seniausias Šventojo Kalno vienuolynas

Megisti Lavra — Didžioji Lavra — pastatyta X a. ant 60 m aukščio šlaito uolos. Vienuoliai didžiuojasi, kad ji niekad nenukentėjo nuo gaisro! Nūdien ji atrodo didžiulis įtvirtintas kaimas ant uolos viršūnės, išlikęs visiškai bizantiškas savo architektūra, nesudarkytas vėlesniais priestatais.

Antrą viešnagės dieną Megisti Lavra šventė vieną savo gausių švenčių. Ir šventė padarė bizantišką įspūdį. Abatas priėmė svečius — atstovus iš kitų vienuolynų ir Graikijos pareigūnus — sėdėdamas ant mulo prie vartų, su apeigomis, kurias jo pirmtakai atlikdavo senovėje, priimdami imperijos didžiūnus.

Tūkstantmetėje vienuolyno šventovėje žilabarzdžiai vienuoliai ir novicijai kas naktį guli kniūbsčia, abatui sėdint ant paauksuoto sosto, per ilgas naktines pamaldas. Pamaldos baigiasi dienai švintant iškilminga eityne į valgomąjį, kur vienuoliai ir svečiai pasistiprina dienos žygiams, klausydamiesi vienuolio, skaitančio pasakojimą iš kankinių gyvenimo.

Svečiams nėra nustatytos dienotvarkės. Tik svarbu neužmiršti, kada pietūs ir vakarienė. Nebūsi laiku valgomajame, liksi alkanas. Maisto krautuvių nei restoranų nėra. Vienuolyno šventovė kupina XI a. mozaikų. Tai Kristus Pantokrator — Visagalis, Mergelė Marija — Panagija Dangaus Karalienė — ir Šventieji. Ikonos žmogų savotiškai prašnekina. Vakarų menas — paveikslai — stengiasi apvaldyti erdvę ir judesį, o Rytų ikonos labiau pabrėžia dieviškosios Paslapties bruožus. Megisti Lavra biblioteka — bizantiškojo meno, *Šventojo Rašto* rankraščių ir knygų svirnas. Patalpos ankštos. Užtikau keliolika senų *Naujojo Testamento* rankraščių.

Megisti Lavra apylinkės

Atono kalnas yra buvęs graikams šventa vieta dar prieš Apaštalo Pauliaus atvykimą į Filipus. Poseidono šventovės griuvėsiai buvo aptikti prie Atono kalno papėdės. Kulniuoju prie paties pusiasalio galo. Klausausi Egėjo jūros bangų, be paliovos puolančių išmėgintus Atono kalno pamatus amžių mūšoje. Bangos puola viena po kitos, puola, dūžta ir tyška purslais. Atono pamatai išlieka.

Naudojuosi proga paklajoti po Megisti Lavra apylinkes. Teko kopti į Alpių viršūnes Tirolyje ir Aostos slėnyje, pėsčiomis keliauti nuo perėjos į perėją Siera Nevados (Sierra Nevada) kalnais Kalifornijoje. Kalnai mane traukia. Jie man artimi, bet reiklūs. Hagion Oros — Šventasis Kalnas — erdvę paverčia geografine vieta ir prašnekina dieviškąja Paslaptimi. Tiek žmonių čia ieškojo ir rado Dievo Artumą!

Kopti į Šventąjį Kalną vienam? — klausiu savęs.

Kalnai reiklūs ir neatlaidūs! — prisimenu alpinistų įspėjimą.

Atgal į šiuolaikinį pasaulį

— Laivas į Jerisą (Jerissos) išplauks penktą valandą ryto, — ketvirtą dieną mums primena bičiuliu tapęs jaunasis vienuolis. Atvykome į Dafnius iš Uranopolio palei vakarinį Atono pusiasalio šoną, grįšime į Jerisą palei rytinį šoną.

Guliau vėlai, keliuosi anksti. Dar tamsu. Išeinu ant verandos stogo ir, susiradęs kėslą, klajoju mintimis tai šen, tai ten. Prisimenu vaikystės kelionę į atgautą Vilnių. Ir tada negalėjau užmigti. Žemėje yra vietų, kurias ne tik matai, bet ir jauti. Atono vienuolių respublika — gamta ir vienuolių gyvenimo būdas — priverčia jausti amžinai išliekančias vertybes. Šiuolaikinis gyvenimo būdas — miestietiškas, skubotas, reiklus — žmogų apiplėšia, nes taip jį užvaldo, kad nepalieka laiko stabtelti ir pasižvalgyti.

Ūmai mintis pertraukia vienuolyno varpai. Paskui vienas po kito nuaidi skambalai, tarškėlės ir mušimas į lentą, — trejopas ženklas vienuoliams keltis naktinei maldai. Po pusvalandžio vienuolis, eidamas nuo durų prie durų, ima žadinti ir svečius su "parakalo ... " — "prašyčiau" keltis.

Vėl į kelią

Rytuose žara. Leidžiamės nuo vienuolyno miškingąja atšlaite į prieplauką. Pilnas mėnulis visu veidu tebežiūri į Šventąjį Kalną. Kažkur dindi galvijų varpeliai. Tikrai "žmogus yra gelmė, o jo širdis — bedugnė!" Mūsų laukia ilga kelionė. Bet ji prasideda pirmuoju žingsniu: turime surasti taksį su Vasilijumi ir Karoliu, skubėti per Makedoniją ir Tesaliją į Achają — Patrų uostą. Ten skirstysimės. Toliau keliausime kas sau.

Laivo motoras jau dūzgia. Denio patarnautojas triūsia, verda kavą. Tirštą ir saldžią! Išgėrus kavos ir sukramčius duonos su saulėgrąžomis, darosi šilčiau. Plaukiame įlanka, bet jūroje rytas vėsus. Neriu į kajutę, nes ten šiokia tokia užuovėja. Keliauja tik vyrai. Nenuostabu, keliaujama iš Megisti Lavra vienuolyno.

Kad visi būtų viena ...

Pabuvęs keletą kartų krikščionių ortodoksų pasaulyje ir pajutęs Atono kalno vienuolių respublikos Dievo alkį, nustembi, kad krikščionija tokia susikaldžiusi. Juk graikai kadaise perėmė iš persų "vieno pasaulio idėją", juk Apaštalas Paulius graikiškai rašė krikščionims, kad Dievas "dosniai apdovanojo mus savo malone su įvairiopa išmintimi ir sumanumu, paskelbdamas mums savo valios paslaptį, kaip panorėjo iš anksto nutarti {Kristuje}, amžių pilnatvei atėjus, visa, kas yra danguje ir žemėje, iš naujo suvienyti Kristuje tartum galvoje" (Ef 1,8-9).

Pasaulyje esama vieno milijardo aštuonių šimtų milijonų

krikščionių. Tai maždaug trečdalis visos žmonijos. Daugiau negu milijardas yra Romos katalikai, apie tris šimtus milijonų — Rytų ortodoksai, apie šimtą milijonų Reformacijos bendrijų narių — liuteronų, anglikonų, presbiterionų ... , o likusieji — veržlus ir spalvingas protestantizmo pasaulis.

Antrasis tūkstantmetis buvo krikščionių skaldymosi laikotarpis. Ko laukti iš trečiojo tūkstantmečio? Ar galima tikėtis krikščionių vienybės? Skilimas tarp krikščioniškųjų Vakarų ir Rytų įvyko 1054 m., o Vakarų skilimai prasidėjo su XVI a. Reformacija. Ortodoksų Bendrija nesutinka tik su Popiežiaus primatu. Ar ateis diena, kai bus sakoma, kad krikščionių vienybė yra svarbiau už pavaldumą? Kas sulaiko pasaulį nuo susinaikinimo baigiantis antrajam tūkstantmečiui? Ar religija liks antrojo tūkstantmečio našta? Kada taps religija gyvenimo jėga?

Paskutinė diena Graikijoje

Graikų muitinę — Nea Rhoda — Naujosios Rožės prieplauką — pasiekiame po penketo valandų lėtos kelionės. Užuot keliavus iki Jeriso, mus išlaipina netoli Uranopolio, tik kitoje pusiasalio pusėje. Bandome susisiekti su Vasilijumi ir Karoliu. Kur jie? Ar Jeriso, ar Uranopolio, ar Tripičio miesteliuose? Nežinia. Laimė, autobusas į Salonikus stoja ir Tripičio, ir Uranopolio, ir Jeriso stotelėse.

Vasilijų su taksiu ir Karolį randame mūsų belaukiančius Uranopolio prieplaukoje. Karolis besimėgaująs jūroje! Vėl stengiamės sutilpti automašinoje.

Aristotelio tėviškėje

Į kelionę iš Graikijos leidžiamės per Chalkidikės pusiasalį prastu vieškeliu, nes norime užsukti į Stagirą — Aristotelio tėviškę. Mums visiems buvo tekę susipažinti su Aristoteliu ir jo

filosofija — išminties meile. Platonas žymesnio mokinio už Aristotelį Atėnų Akademijoje neturėjo. Ir iškilusis krikščionių teologas Tomas Akvinietis Viduramžiais taikė jo filosofiją savo teologijoje, stengdamasis suprasti tikėjimo paslaptis — Dievą, žmogų, pasaulį.

Stagira — kuklus Graikijos miestelis. Paminklas garsiajam kraštiečiui ant kalvos už miestelio. Kalva plika. Prie paminklo neauga medelis, nežydi gėlės. Mums sustojus, keletas paauglių atskuba iš miestelio į mus pasižiūrėti. Net Vasilijaus kalbinami jie nedrįsta žodžio tarti. Varžosi. O įdomu būtų išgirsti, ką jie žino apie savo žymųjį kraštietį.

Žmogus — tikrai nerami kryžkelė

Salonikuose atsisveikiname su Robertu North'u, žymiu Popiežiškojo Šventojo Rašto instituto Romoje archeologijos profesoriumi. Jis keliauja į Lenkiją, savo motinos tėvų gimtąjį kraštą, per Bulgariją traukiniu. Krokuvos universitete dėstys archeologijos kursą. Bulgarija jam kelia baimę, nes tai kraštas anapus Geležinės uždangos. Kada bus man įmanoma būti naudingam Telšių Seminarijoje? Ar iš viso beatsikurs Lietuvos Seminarijos? Reikia laukti stebuklo! Ne per seniai skaičiau Apaštalo Pauliaus *Laišką romiečiams,* ir jo mintys rėžte įsirėžė atmintyje: "Nematydamas jokios vilties, Abraomas patikėjo viltimi ... Kokie neištiriami {Dievo} sprendimai ir nesusekami jo keliai! Ir kas gi pažino Viešpaties mintį?" (Rom 4,18;11,33-34).

Automašinoje daugiau vietos. Vėlai vakare Vasilijus mane ir Robertą Caplice paliko Patrų uoste. Laukiame laivo, kuris turi atplaukti iš Pirėjo. Mudu keliaujame į Italiją. Kitus kelionės bičiulius Vasilijus parveš į Atėnus.

APAŠTALO PAULIAUS PĖDSAKAIS TURKIJOJE

Visi keliai vedà iš Romos

Jau kelinta diena, kai mėgaujuosi Roma. Ji man daugiasluoksnė — pagoniška, krikščioniška ir šiuolaikinė. Būdamas Romoje, kiekvieną kartą vėl aplankau Apaštalo Pauliaus vietas: San Paolo alla Regola šventovę, San Paolo fuori le Mura baziliką, Tre Fontane abatiją — kalėjimą, kapą ir nukankinimo vietą ... Į jas mane traukia Tautų Apaštalo gyvenimo užsklandos pėdsakai. Be to, ruošiuosi ilgesnei kelionei į Turkiją.

Šiandien 1988 m. gegužės 26-oji. Mano skrydis į Stambulą Alitalia avialinija ankstyvas. Roma dar snūduriuoja. Metro dienos metu bemaž lūžta, o dabar pustuštis. Tik autobusas prie Termini geležinkelio stoties į Fiumicino oro uostą jau pilnas. Šiaip taip randu vietos stovėti.

Oro uoste manęs laukia staigmena: Alitalia streikuoja! Taigi ir mano skrydis panaikintas. Italams būdinga streikuoti. Stebina ir tai, kad net avialinijos informacijų biuras atsisako patarnauti. Skubu prie Pan Am kontoros. Mat Pan Am rūpinasi visa mano kelione.

Ilgainiui Pan Am darbuotojas randa man vietą Olympic avialinijos skrydyje į Konstantinopolį su nakvyne Atėnuose. Graikai Stambulą ir nūdien Konstantinopoliu vadina. Fiumicino oro uoste man reikės laukti iki 15.10 valandos.

Laukiu. Ir Apaštalui Pauliui teko daug sykių laukti ... Užtinku ramiausią oro uosto vietą — katalikų koplyčią. Tikėjausi būti Turkijoje jau šį rytą, bet esu priverstas nudelsti. "Nudelsimas" — žodis, ženklinantis įtampą. Apaštalo Pauliaus žmogaus būklės teologija atspindi aitrią "nudelsimo" įtampą. Vartau jo laiškus. Sustoju prie *Laiško romiečiams*:

Aš manau, — rašo Apaštalas, — jog šio laiko kentėjimai

negali lygintis su būsimąja garbe, kuri mumyse bus apreikšta. Kūrinija su ilgesiu laukia, kada bus apreikšti Dievo vaikai. Mat kūrinija buvo pajungta tuštybei, — ne savo noru, bet pavergėjo valia, — su viltimi, kad ir pati kūrinija bus išvaduota iš pragaišties vergovės ir įgis Dievo vaikų garbės laisvę. Juk mes žinome, kad visa kūrinija iki šiol tebedūsauja ir tebesikankina. Ir ne tik ji, bet ir mes patys, kurie turime dvasios pradmenis, — ir mes dejuojame, laukdami įsūnijimo {įdukrinimo} ir mūsų kūno atpirkimo. Tuo tarpu mes esame išgelbėti viltimi. Tačiau regima viltis nėra viltis. Jeigu kas mato, tai kam jam viltis? Bet jei turime viltį nematydami, tada laukiame ištvermingai" (Rom 8,18-25).

Žmogus negyvena vien tuo, ką akimis mato, bet ir tuo, ko širdimi trokšta! Apaštalas Paulius buvo nuoširdus Raštų, ypač Mozės Penkiaknygės, skaitytojas. Išėjimas iš Egipto ir įėjimas į Pažado Žemę su slaptingu nudelsimu per keturiasdešimt metų Sinajaus dykumoje jam buvo tapęs tikrove Jėzaus išėjimo iš nuodėmės ir mirties būklės per Kryžiaus kančią į Prisikėlimą. "Taigi kas yra Kristuje, tas yra naujas kūrinys. Kas buvo sena — praėjo, štai atsirado nauja. O visa tai iš Dievo, kuris mus per Kristų sutaikino su savimi ir davė mums sutaikinimo tarnystę. Juk tai Dievas Kristuje sutaikino su savimi pasaulį ... ir patikėjo mums sutaikinimo žinią. Taigi Kristaus vietoj einam pasiuntinių pareigas, tarsi pats Dievas ragintų per mus. Kristaus vardu maldaujame: 'Susitaikinkite su Dievu!'" (2 Kor 5,17-20).

Apaštalas Paulius "laukė" Kristaus Antrojo Atėjimo, jautė ir bandė suprasti "nudelsimą". Istorija tęsiasi. Pavienis žmogus krikščionis ir Bendrija "laukia" — jaučia ir mėgina suprasti išganymo istorijos pilnatvę — Kristaus Antrojo Atėjimo nudelsimą. Jau atėjo, dar ne visai ...

Į koplyčią užeina daug žmonių. Vieni aiškiai žino, kas yra ši erdvė oro uoste, kiti — smalsuoliai ... Dažniausiai Azijos kraš-

tų žmonės žvalgosi, apžiūrinėja, pavarto ant altoriaus padėtą Mišiolą.

Kodėl keliauju į Turkiją

Šiuolaikinė Turkija — senovės Mažoji Azija — yra archeologijos ir istorijos lobynas. Norint pažinti *Šventąjį Raštą* — *Senąjį* ir *Naująjį Testamentą* — labai pravartu pažinti Turkiją. Apaštalas Paulius gimė Tarso (Tarsus) mieste Kilikijoje, skelbė Kristų Pergėje, Pisidijos Antiochijoje, Galatijos Ikonijuje, Listroje bei Derbėje ir Efeze, o iš Aleksandro Troados išvyko į Europą, nešdamas Žinią apie Kristų. Hetitų ir Urartų imperijos, Frygija, Lidija, persų ir graikų imperijos laikė Mažąją Aziją savo valdomis. Pirmąkart vakarinę Turkiją lankiau 1958 m. vasarą. Tai buvo trumpa keleto dienų kelionė. Praėjus keliolikai metų, keliavau po Turkiją visą mėnesį su Popiežiškojo Šventojo Rašto instituto studentais. Keliavome autobusu, aplankydami bemaž visas vietas, minimas *Šventojo Rašto* puslapiuose. Vėliau kas ketvirti metai vykdavau į Turkiją vienas. Ši kelionė turėtų mane nudanginti iki pat Ararato kalno. Mat ten, sakoma, Nojaus arka sustojo baigiantis Tvanui. Praleidęs dieną kitą Stambule, skrisiu į rytinę Turkijos dalį — į Erzurumą. Pabuvojęs Ararato kalno papėdėje keletą dienų, keliausiu į vakarus, sustodamas mane dominančiose vietovėse. Turkija turi puikų autobusų tinklą.

Skrydžio belaukiant

Turkija yra tiltas tarp Vakarų ir Rytų, daugiaskarė šalis savo gamtovaizdžiu ir istorijos turtais. Kadaise Turkija labiausiai domino istorikus ir geologus, nūdien ji vilioja ir turistus — jaunus ir senus, — poilsio ir nuotykių ieškančius žmones. Po Mustafa Kemalo — Atatiurko — revoliucijos 1923 m., tapusi pasaulietiška respublika, Turkija pradėjo sparčiai vytis Europos šalis,

kurdama pramonę ir rūpindamasi gyventojų gerove.

Turkijos respublika yra bent trylika kartų didesnė už Lietuvą — apima 780 576 km² teritoriją — ir turi apie 60 milijonų gyventojų. Tarp jų keliolika milijonų kurdų ir arabų. Stambule susiduri su armėnų, graikų ir žydų mažumomis. Turkai ir kurdai yra musulmonai sunitai. Turkijos miestai puošiasi musulmoniškomis mečetėmis ir Korano mokyklų pastatais.

Turkai kalba turkiškai, bet rašo lotyniškomis raidėmis. Užtat po Turkiją lengviau keliauti negu arabų kraštuose. Be to, net šalies užkampiuose sutinki vokiškai kalbančių turkų.

Graikų avialinija punktuali

Išskrendame laiku — 15.10 po pietų. Sėdžiu šalia malonios graikės. Šnekamės lyg būtume seni pažįstami. Ženevos universiteto doktorantė, dirbanti Europos parlamento tarnyboje, rūpinasi aplinkos saugojimo nuo taršos politinėmis problemomis. Jos gerumas apčiuopiamas. Man užsisakius alaus ir patarnautojai neturint grąžos, mano bendrakeleivė apmoka už alų.

— Kur sustosite Graikijoje? — teiraujasi.

— Kuo galėčiau padėti? — klausia.

Graikės paslaugumas ir noras padėti mane stebina. Savotiškai kelia rūpestį. Ar neįdomus tas pasaulis? Netiki, kad gali sutikti tokių nuoširdžių žmonių. Nesąmoningai klausi savęs, kodėl ji tokia paslaugi. Nesmagu pajusti kylantį įtarimą. Prisimenu vokišką patarlę: "Vorsicht ist die Mutter der Weisheit!" (Atsarga gėdos nedaro!)

Po valandos leidžiamės Atėnuose. Nakvynę randu arti oro uosto pigią. Į Hotel Hellenikon — Graikų viešbutį — nueinu pėsčiomis. Labai tinkamas viešbučio vardas mano vienai nakčiai Graikijoje. Esu pavargęs. Anksti keltasi. Ilgai keliauta, nors kelionė buvo trumpa.

Ne į Stambulą, bet į Konstantinopolį

Nakvynė prie oro milžinų stoties — vaizdingų sapnų naktis. Mat lėktuvų kriokimas kylant ir leidžiantis liudija galingas pastangas. Nejučiomis jų pastangų garsas prašnekina vaizduotę sapne. Sunku būtų atpasakoti sapnų turinį, bet pabundi kupinas neįprastų įspūdžių.

Oro uoste nustembu. Veltui ieškau ženklo "Į Stambulą". Graikai ne į Stambulą skraidina, bet į Konstantinopolį! Net atskiras aptvaras su kontora skrydžiui į Konstantinopolį. Atrodo, kad tarp graikų ir turkų nėra nei draugystės, nei šiltų santykių.

Salos ir slėniai

Olympic avialinijos skrydis #231 prasideda punktualiai 8.30 valandą ryto. Graikija iš oro — salos ir slėniai. Laikas — Graikijos istorija — upė, kuriai salų ir slėnių žmonės davė kryptį. Mikėnų ir Mino kultūra brendo salose. Peloponeso, Atikos, Achajos, Tesalijos, Makedonijos kalnai ir slėniai ne tik dalijo graikus į miestus valstybes, bet ir mokė juos ieškoti bendros kalbos galynėjantis su gamta ir priešais. Salos ir slėniai, net pro lėktuvo langą į juos žiūrint, verčia žmogų svajoti. Svajonė vaizduotės sparnais nugali plačius vandenis ir aukštas kalnų viršūnes.

Kabinos patarnautoja primena, kad lėktuvas Boeing 737, kuriuo skrendu į Konstantinopolį, turi vieno didžiųjų graikų mitologijos dievų — Apolono, saulės dievo — vardą. Pasak mito, būdamas žemėje, Apolonas užsidirbo pragyvenimą kaip piemuo ir gyveno tarp paprastų kaimo žmonių. Jis mokė žmones džiaugtis gamta, žavėdamas juos nuostabia fleitos muzika. Vieną dieną, ganydamas kaimenę, jis pamatė Dafnę, vieną iš Osos (Ossa) kalno nimfų, ir ją pamilo. Norėdamas ją vesti, jis piršosi jai savo fleitos melodijomis. Bet gražuolė nimfa nesutiko už jo

tekėti ir norėjo pabėgti nuo jo glamonių. Pajutusi, kad jau bus Apolono pagauta, Dafnė šaukėsi savo tėvo — Penėjo. Penėjas išklausė Dafnės maldavimo ir pavertė ją lauro medeliu. Sielvarto apimtas Apolonas, prisiskynęs lapų, nusipynė vainiką ir jį nešiojo savo prarastos meilės atminimui. Ilgainiui toks vainikas būdavo pinamas didvyriams, poetams, galiūnams ir atletams.

"Giun aidin" — "Laba diena"

Keliaudamas rytų link, žmogus sensti. Rodos, kelionė buvo tik poros valandų, o Stambule jau kone vidurdienis. Mat ką reiškia keliauti prieš saulę!

Stambule pasų kontrolė lėta, bet neįprasta. Pasienietis pasitinka su "Giun aidin" — "Laba diena". Būdinga, kad kuo toliau į Rytus, tuo lėčiau gyvenama. Neskuba nei banko tarnautojas, neskuba nei viešbučių kontoros darbuotojas. Bet reikalus sutvarko.

Atlikęs visus pasienio formalumus, susirandu autobusą kelionei į miestą. Ir autobuse, įpratęs iškart toliau judėti, turiu laukti. Turkų muzika padeda laukti. Negirdi noro įaitrinti greitu ritmu, bet verčia sulėtėti skvarbiu ritmo kartojimu.

Krikščioniškoji Europa su Konstantinopoliu, senu krikščionijos centru, turi islamišką briauną Trakiją — europinę Turkijos dalį. Tai iš karto pajunti. Keleivių autobuse tik keletas. Rymodami ant rankų, jie tyli. Rymoti tylint būdinga musulmonui. Turkai nerymojo laiko tėkmėje, bet davė islamui laiko istorinius bruožus — turkišką požiūrį. Jungtinės Amerikos Valstijos — kraštas be tautinių sienų, Europoje tuojau pat pajunti tautines sienas.

Musulmonai švenčia sekmadienį

Pagaliau judame. Nors keleivių tik keletas, bet autobusą aptarnauja du vyrai — vairuotojas ir "berniukas". "Berniuko" pareiga padėti keleiviui su bagažu, paduoti atsigerti vandens,

padėti įlipti ar išlipti. Važiuojame vieškeliu Marmuro pajūriu. Žmonių pilnos pakelės — pajūris, parkai, kiemai ... Vyrai spardo futbolą, vaikai laido aitvarus, moterys būriais sėdi. Betgi juk šiandien sekmadienis? Musulmoniškas miestas švenčia sekmadienį! Musulmonų šalyse savaitės maldos diena yra penktadienis. Turkai 1924 m. atskyrė mečetę nuo valstybės, — islamą supasaulietinant, buvo įvesta ir europietiška savaitė.

Stambulas man jau pažįstamas. Teko čia lankytis penketą kartų. Šiuosyk noriu praleisti keturias dienas ir išsamiau susipažinti su "naująja Roma" — Konstantinopoliu. Antrąkart apsistoju Astor viešbutyje, man patogioje Lateli — "Tulpių" miesto dalyje. Iš čia arti senamiestis — Hagija Sofija, Topkapio — Seralio, rūmai — ir muziejai.

Į Stambulo senovę

Bizantijas — Konstantinopolis — Stambulas. Šio trejeto milijonų gyventojų miesto senovę ženklina trys vardai. Stambulo–Bizantijo atsiradimas istorikų siejamas su Megaros dorėnų nausėdija, įkurta VII a. prieš Kristų kyšulyje tarp Auksinio rago ir Bosforo. Dorėnų vado vardas buvo Byzas, užtat nausėdija gavo Bizantijo vardą. Konstantinas Didysis pasirinko jį Romos imperijos sostine ir pavadino Konstantinopoliu 330 m. po Kristaus. Anuometinė hipodromo aikštė liudija Romos kultūros likučius. Po 476 m. po Kristaus, netekus vakarinių valdų, rytinė Romos imperija — Bizantija — paveldėjo senąją imperiją. Bizantija vystėsi romėnų civilizacijos, krikščionybės ir graikų kultūros veikiama, pasiekdama tvirtą politinę ir kultūrinę vienybę, leidusią sėkmingai gintis nuo priešų.

Konstantinopolis ne tik perdavė Vakarams didelės svarbos vertybes, bet ir buvo gynybinis Vakarų bastionas prieš islamo veržimąsi į Europą. Miestas pasiekė žydėjimo apogėjų Justinianui valdant (527-565). Tuo metu buvo pastatyta ir iškilioji Stam-

bulo šventovė Hagija Sofija(Haghia Sophia).

Ketvirtojo Kryžiaus karo metais — nuo 1202 iki 1204 — Konstantinopolį niokojo krikščionių kariaunos. Kryžiuočiai čia įkūrė net savo imperiją. Tik 1261 m. Bizantijos imperatorius tepajėgė atkariauti iš jų Konstantinopolį.

Nuo XIV a. otomanai pradėjo keltis per Dardanelus ir užkariavo didesnę dalį Balkanų. Ilgainiui ir Konstantinopolis buvo apgultas. Paskutinis Bizantijos imperatorius Konstantinas XI veltui šaukėsi Europos karalystes padėti gintis. 1453 m. gegužės 29 d. po penkiasdešimt trijų apgulos dienų Bizantijos imperija krito. Konstantinas XI žuvo mūšyje, o otomanų sultonas Mehmetas II, iškilmingai įžygiavęs į miestą, įsiveržė į Hagija Sofijos šventovę, įsakė ją paversti mečete.

Miestas vėl pakeitė vardą — Konstantino miestas pavirto otomanų Stambulu — ir tapo centru naujos imperijos, kuri driekėsi nuo Austrijos sienų iki Persijos įlankos. Svarbesni otomanų pastatai Stambule yra iš XVI-XVII šimtmečių.

Į Konstantinopolio hipodromą

Stambule pasijunti lyg uodas nudistų kolonijoje: tiek daug nuogų, kad nežinai kuriam gelti. Stambule tiek daug įžymybių iš įvairių laikotarpių, kad sunku apsispręsti, nuo ko pradėti. Einu pėsčiomis Hagija Sofijos link. Saulėta. Nuo Bosforo pučia malonus vėjelis. Gatvės pilnos žmonių. Ir čia švenčiamas sekmadienis. Net nepajutau, kad jau priėjau šventovę.

Nūdien Hagija Sofija yra muziejus. Prieš jį plati aikštė su spalvoto vandens fontanais. Kaip tik dabar jis rodo visas savo gudrybes. Žmonių aplink jį kaip per Škaplierinę Laukuvoje. Musulmonai švenčia sekmadienį ne melsdamiesi, bet ilsėdamiesi ir pramogaudami. Šeimomis! Berniukams ir mergaitėms būdinga rankomis laikytis. Vedusieji — vyras neša kūdikį, o motina kitus — paaugusius mažylius už rankų tempia. Šeimos gausios.

Senimas, vėl susiporavęs, rankomis vienas kitą remia. Aikštė — plati, bet pramogų vaikams nėra. Ana vienas mažylis skruzdėlėms galvą maišo, koja joms taką užkirsdamas, kiti "Pagauk mane, aš tave pagavau" žaidžia, o dar kiti pardavinėja atvirukus. Turistą šnekina "visomis kalbomis". Įdomu, kad jie pradeda rusiškai ar lenkiškai. Nejau čia tiek daug rusų ir lenkų lankytųsi?

Vėlyva popietė. Hagija Sofijos muziejus jau uždarytas. Tik vartai į šventorių — kiemą — atviri. Viename šventoriaus kampe medžių paūksmėje arbatinė. Šventorių supa aukšta stora siena. Miesto triukšmo negirdėti. Smagu prisėsti ir pasivaišinti turkiška arbata. Šalia mano stalo jaunas vaikinas geria arbatą ir kažką kala iš knygos. Keliskart į jį įdėmiai pasižiūriu. Pakilęs išeiti, prieina prie mano stalo ir vokiškai prakalbina:

— Ich bin Mahmoud (Aš esu Mahmudas), — ištiesia ranką. — Wie heissen Sie? (Kuo jūs vardu?) — klausia.

Susipažįstame. Studijuojąs teisę ir ruošiasi egzaminams. Vokiškai pramokęs universitete.

— Ich bin kein Turke. Ich bin ein Kurde! (Aš ne turkas. Aš kurdas) — pareiškia ir atsisveikina. Kilimo jis iš Urfos — Edessa — miesto Kurdistane. Turkija Kurdistano nelaiko šalimi.

Musulmonai meldžiasi kasdien po penkis sykius

Vakaras ima gaubti Stambulo senamiestį. Iš minaretų sklinda muedzinų malda — arabiškas islamo tikėjimo išpažinimas "La ilaha illa 'llah; Muhamad rasul Allah" Nėra kito Dievo kaip Alla; Mahometas {yra} Allos pranašas ir kvietimas eiti į mečetę melstis. Musulmonai privalo melstis kasdien po penkis kartus: saulei tekant, vidurdienį, popiet, saulei leidžiantis ir vakare. Nūn muedzinų balsai labai reiklūs ir aidi iš daugybės minaretų, bet į mečetes žmonės neskuba. Užeinu į vieną didžiulę mečetę. Ji tuštoka. Man bestovint, įėjo trys jauni vaikinai. Apsiplovę "bobinčiuje" veidus, rankas, pažastis, kojas ir šlapiomis rankomis

sudrėkinę galvas, jie pasimeldė. Musulmonai turi melstis arabiškai, nes arabų kalba yra ir angelų, ir Korano kalba.

Krikščionims įprasta poterius kalbėti. Mums įprasta laisvai kluptelti, sėstelti ar stabtelti prieš Viešpatį Dievą — pabūti jo Artume. Musulmonai turi tiksliai atlikti visus maldos judesius. Vienas jų — puolimas kniūbsčia. Pirmą kartą tai stebint, puolimas kniūbsčia daro didelį įspūdį. Kur nors maldoje suklydus, reikia vėl grįžti į pradžią.

Kelionė Bosforu į Rumeli Hisari

Antroji diena Stambule. Astor viešbutyje pusryčiai priklauso prie nakvynės. Kava be nuosėdų, šviežia duona su gabalėliu sviesto ir uogiene.

Būti turistu Turkijoje lengva, nes gausu turistinių paslaugų. Išsirenku Aksit turistinių paslaugų įstaigą kelionėms po Stambulą. Autobusėlis paima iš viešbučio sutartu laiku. Gerokai pavažinėjome rinkdami pakeleivius. Vis dėlto įdomu stebėti gatves, žmones ir ryto eismą. Pasiekus patį Aksit centrą, persodina į didelį autobusą kelionei į prieplauką. Pakeliui gidas pasakoja apie Stambulą ir Turkiją. Stambulas — augantis miestas, per du dešimtmečius paaugęs dviem milijonais gyventojų. Turkija turinti 27 universitetus, nes esą daug studijuojančio jaunimo. Stebina, kad gidas temini tik du medicinos fakultetus: vieną Stambule, o kitą Ankaroje.

Atvykus į prieplauką prie Galatos tilto, dar lieka laiko apžiūrėti didžiulį Sultonės turgų. Gidas keleivius paskirsto į grupeles. Angliškai kalbančių grupelė negausi. Globojame jauną japonų porelę su mažyliu vežimėlyje. Sultonės turguje gali nusipirkti visko — aukso dirbinių ir šviežiai keptos žuvies.

Įlipus į laivą, rasti vietos atsisėsti jau buvo sunku. Laimė, radome vietą japonų porai su mažyliu. Juodu mielai pasakoja apie sūnelį ir save. Berniukas tik metų, o juodu dirba Bahreine

ir naudojasi trijų savaičių atostogomis. Būdinga, kad vaikas niekad neverkia.

Girdėti rusų kalba. Atrodo, kad rusė gidė aiškina savo turistams apie kelionę Bosforu. Užlipęs ant viršutinio denio, pamatau keleto dešimčių krūvoje sėdinčią grupę iš Sovietų Sąjungos. Nesišnekučiuoja. Sėdi tylėdami. Visi apkūnūs.

Kelionė Bosforu Juodosios jūros link — fotografo svajonė. Kairiajame krante Europa, dešiniajame Azija. Abu krantai apstatyti puošniomis vilomis ir sultonų rūmais. XIX a. statyti sultono Dolmabančės (Dolmabahče) rūmai patraukia visų fotografų dėmesį. Rūmų prieplauka — puošnus 600 m molas. Bosforo sąsiauris yra 30 km ilgio, siauriausioje vietoje turi 660 m plotį ir jungia Marmuro jūrą su Juodąja. Juo plaukė Jasonas su argonautais ieškoti Aukso vilnos, per jį kėlėsi persai ir graikai vieni kitų užkariauti, kryžiuočiai Šventosios Žemės iš musulmonų vaduoti. Juodosios jūros lygis aukštesnis už Viduržemio lygį, užtat senas laivas ir dreba, ir pūškuoja, plaukdamas prieš galingą srovę.

Ten, kur Vytautas Didysis girdė žirgus

Aksit turistų grupė — mano pakeleiviai — išlipo ant europinio Bosforo kranto nepasiekę Juodosios jūros. Aš nelipu, nes esu taip netoli nuo jūros, prie kurios buvo atjojęs Vytautas Didysis su savo pulkais. Noriu dar kartą bent akį užmesti į Juodąją jūrą. Pasiimu iš gido grįžimo bilietą ir tęsiu kelionę laivu iki paskutinės Bosforo prieplaukos — Anadolu Kavagi. Čia laivas sustoja trejetui valandų. Visi keleiviai išlipa pasižmonėti Azijos miestelyje. Ir rusų būrelis tariasi, kur eiti. Aplinka ir nuotaika šventiška. Jauki popietė.

Restoranėliai, keptuvės gatvėse. Kvepia kepiama žuvis ir šviežia duona. Užsisakau gatvės virtuvėje duonos su šviežia kepta žuvimi ir turkišku padažu. Troškuliui numalšinti pasiimu didelį

alaus — Efes Pilsen birasi — butelį. Mažų butelių turkai neturi! Atsisėdu ant suolelio prie molo ir vaišinuosi. Duona Turkijoje balta ir gardi. Turkai turi įvairios duonos, bet ji tik balta.

Einu paklajoti

Anadolu Kavagi yra didelis kaimas azijiniame Bosforo šlaite. Toli nueiti negalima, nes vietovę supa karinė zona. Užtinku pašto įstaigą ir pasiunčiu atviruką broliui į Lietuvą. Įdomu, kada jis pasieks adresatą?

Sutinku du amerikiečius iš Šiaurės Karolinos (North Carolina). Tarp turistų gausu vokiečių ir prancūzų jaunimo, o iš anapus Atlanto sutinki tik pensininkus.

Palypėjęs šlaitu, atsiduriu priešais tvirtovės likučius su sienomis ir keletu bokštų. Prie užkardos ženklas, kad toliau eiti neleidžiama. Tvirtovė iš musulmonų karų su Bizantija, bet maždaug 1350 m. buvusi Genujos respublikos pirklių atstatyta.

Užsuku į Rumeli Hisari

Laivas duoda skardų ženklą keleiviams. Laikas grįžti į Stambulą. Turkai punktualūs. Pajudėjus mums nuo molo, atskuba keletas jaunuolių su kuprinėmis, šaukdami "Bitte, warten!" (Prašom palaukti!) Laivas jų nelaukia. Beje, jie mus pasivijo, pasisamdę taksi, Beykoze. Mat yra ir vieškelis palei abu Bosforo krantus.

Prie Rumeli Hisari — Europinės tvirtovės — ir Anadolu Hisari — Anatolinės tvirtovės — yra siauriausia Bosforo sąsiaurio vieta. Čia otomanų sultonas Mehmetas II prieš lemiamą Konstantinopolio apgulą, norėdamas priversti jį pasiduoti, pastatė Rumeli Hisari per keturis mėnesius 1452 m. Anadolu Hisari buvo jo pirmtakų anksčiau pastatyta. Mehmetas užkirto sostinei kelią susisiekti su provincijomis. Iš tikrųjų tai buvo vy-

kusi strategija. Konstantinopolis krito 1453 m.

Rumeli Hisari tvirtovė — įtvirtintas aptvaras Bosforo kranto šlaite — turi tris pagrindinius bokštus su dantytomis sienomis. Šeši mažesni bokštai stiprina silpnesnes tvirtovės vietas. Sienose įmūryta daug senų ir bizantiškų kolonų bei kapitelių. Rumeli Hisari tvirtovė yra klasiškas Viduramžių tvirtovės pavyzdys. Dvidešimt sunkių patrankų palei tvirtovės sieną prie sąsiaurio tebestebi Bosforą. Nūdien tvirtovė — muziejus.

Šiaurinis bokštas yra aukščiausias — turi septynis aukštus — ir labai įspūdingas. Smagu iš bokšto pasižvalgyti į du žemynus — Europą ir Aziją. Lipama į jį rampa be turėklų. Užlipti nesunku, nes žvalgaisi į viršų bei į tolį ir aukštis nebaugina, bet nulipti nuo aukšto bokšto rampa be turėklų — baugu. Jauna pora mėgina lipti žemyn. Ji nebedrįsta! Atsiremia į sieną, rankomis užsidengia akis ir nebejuda. Pasisiūlau padėti. Patariu eiti užsimerkus. Paėmę ją už parankės, žingsnis po žingsnio pasiekiame terra firma — tvirtą žemę, įveikiame kokių keturiasdešimties metrų rampą be turėklų.

Trys pašos ir jų janyčarai

Tvirtovės prieangyje lenta su tvirtovės įgulos aprašu. Kiekvienam didžiajam bokštui vadovavo paša — otomanų generolas. Paprastai vienam pašai buvo pavaldūs du tūkstančiai janyčarų. Rumeli Hisari įgulą sudarė tik keturi šimtai janyčarų. Janyčarai — turkiškai "naujos pajėgos" — buvo turkų pėstininkų pulkai, sudaryti pradžioje iš vergų, o ilgainiui tapo smogiamaisiais turkų kariuomenės daliniais. Daugumas jų buvo iš užkariautų krikščioniškųjų šalių.

Tarnybinis otomanų imperijos karinis orkestras buvo vadinamas "mehter'iu". Jį sudarė šimtai muzikantų, įgudusių vesti janyčarų pulkus į mūšį žingsniuojant pagal ypatingą maršų tempą. Mehter'is grodavo savo ypatingą muziką nuolat apgulos

metu ar mūšyje, drąsindamas kareivius kovoti. Rumeli Hisari kiemo šlaite amfiteatras, kuriame ir nūdien kai kada atliekama ši muzika. Mehter'io muzikantai ir nūdien dėvi janyčarų uniformą. Ji labai spalvinga: mėlynos, raudonos, baltos spalvos skraistės ir balti turbanai, apjuostì raudonomis juostelėmis.

Laivas manęs nelaukia

Rodos, sekiau laikrodį, bet užsižiopsojau. Grįžęs į prieplauką, bemačiau tik laivo keliamas bangas. Jis jau buvo Bosforo viduryje. Ką man daryti?

— Ar kursuoja autobusas į Stambulą? — klausiu.

— Evet(Taip) — atsako. Paslaugus Rumeli Hisari muziejaus darbuotojas parodo ir vietą, kur autobusas sustoja.

Man dar rūpi naujasis tiltas per Bosforą — tarpžemyninis tiltas tarp Europos ir Azijos. Susiradęs kairiajame autobuso šone vietą prie lango, pasiruošiau fotoaparatą.

Prie Ortakiojo miestelio akis prikausto ilgiausias Europos tiltas. Būdamas 1074 m ilgio, jis laiko 68 m aukštyje 30 m pločio šešių juostų kelią. Du pilonai — vienas Azijoje, o kitas Europoje — yra 165 m aukščio. Tiltai mane stebina. Nuostabos vedamas, esu pervažiavęs visus San Francisko ir Niujorko tiltus. Tarpžemyninis tiltas apstulbina. Argi žmogaus gyvenimas nėra panašus į dviejų pilonų tiltą? Juk žmogus patiria ir save, ir Dievą. Žmogaus gyvenimas — išėjimas iš savęs, ėjimas į Dievą. Du paslaptingi pilonai. Katras svarbiau?

Į viešbutį taksiu

Stambule karšta ir tvanku. Smagu skubėti į vėsią viešbučio užuovėją. Kambarinė, regis, manęs laukia. Labai darbšti moteris. Ėmėsi mokyti mane turkų kalbos. Sužinojau, kad "su" yra vanduo, o "iki" reiškia du. Turkai nėra turtingi. Jų piniginis viene-

tas — svaras — atsidūręs bėdoje. Turistinių paslaugų darbuotojai laukia iš turistų geros širdies.

Vakarienę valgau Lokanta Sait restorane, priešais Astor viešbutį. Tai kurdų valgykla. Smagi ir draugiška. Meniu ne tik turkiškai, bet ir arabiškai, ... net ir angliškai. Taisyklinga anglų kalba. Padavėjai su džiaugsmu, — man taip atrodo, — lenktyniauja šnekindami mane vokiškai. Puikiai susišnekame. Turėjau karališką — puikią, pigią, draugišką vakarienę. Gavę arbatpinigių, mane išlydi su visu musulmonišku nuoširdumu. Vos išėjęs iš Lokanta Sait, sutinku senutę elgetą — alkaną moterį ...

Metropolis su daugeliu veidų

Stambulas paveldėjo Konstantinopolį, atspindintį visą Viduramžių istorijos tūkstantmetį ir liudijantį kultūrą, kuri susintetino tai, kas gera bei gražu helenizme ir islamo religijoje, ir buvo ryšiu tarp Bizantijos imperijos ir Europos. Panašiai kaip šiuolaikinės Jungtinės Amerikos Valstijos, Bizantija buvo daugelio tautybių junginys ir tautų bei religijų mozaika — kūrybinga ekumeninė imperija.

Rengiuosi rytdieną skirti hipodromui, muziejui, Hagija Sofijai ir Topkapiui — Seraliui. Hipodromas ir Hagija Sofija atspindi Bizantiją, o Topkapis — Seralis — otomanus turkus. Mane domina Bizantijos imperatoriai bei otomanų sultonai ir jų sukti diplomatai, linkę statytis rūmus, vieni su kitais tuoktis, puotauti ir prekiauti, o ne kariauti. Mane domina Bizantijos šventieji — Kapadokijos vienuoliai eremitai ir islamo mistikai — sufiai. Mano mėgstamas sufis yra poetas Rumi, apdainavusis vyno džiaugsmus, draugavusis su krikščionių vienuoliais ir atmetusis žodžius "žydas, krikščionis ir musulmonas". Jam visi buvo brangūs žmonės Dievo Artume.

Muedzinas iš Lateli — Tulpių — mečetės šaukia vakaro maldai. "Allahu akhbar! Allahu akhbar! La illaha ill 'llah!.."

Į hipodromą ir Hagija Sofiją

Hipodromas yra viena įžymiausių vietų Bizantijos imperijos istorijoje. Jį pastatė II a. po Kristaus romėnų imperatorius Septimijus Severas, o Konstantinas, perkėlęs sostinę iš Romos į Bizantiją, jį išplėtė. Istorikai teigia, kad jame buvo vietos 30 000 žiūrovų. Romos ir Bizantijos imperijų laikais hipodromas buvo sostinės pramogų, muzikos ir sporto centras, kuriame vykdavo kvadrigų lenktynės. Romėnai turėjo ypač daug švenčių ir skyrė daug laiko hipodromo malonumams.

Hipodromas buvo U raidės formos. Imperatoriaus ložė, keturiais bronziniais žirgais papuoštu stogu, buvo palei rytinį hipodromo taką. Hipodromo takus skyrė spina (nugara)— žema siena. Ant jos buvo dedami trofėjai iš visos imperijos ir statomos žymių kvadrigų vadeliotojų bei žirgų statulos. Anais laikais kvadrigos lenktynių laimėtojus žmonės laikė imperijos didvyriais.

Per amžius hipodromas buvo vienas iš svarbių bizantiškojo miesto orientyrų. Bet po Ketvirtojo Kryžiaus karo kariaunos invazijos 1204 m. jis neteko visų anksčiau jį puošusių paminklų ir buvo nuniokotas. Vėliau, miestą valdant otomanams, hipodromo aikštė buvo retkarčiais naudojama musulmonų pramogoms ir iškilmėms. Nūdien matyti tik hipodromo kontūrai — stačiakampė aikštė, sodas, kuriame stovi Teodosijaus obeliskas, Slibinų stulpas ir Konstantino kolona.

Obeliską, kadaise puošusį faraono Tutmosio III (1505-1450 m. prieš Kristų) statytą Karnako šventyklą, imperatorius Teodosijus I pastatė ant hipodromo spinos 390 m. Grakštus monolitas, įtvirtintas į keturis bronzos kubus, stovi ant marmurinio cokolio. Tobulai įraižyti hieroglifai garbina dievą Horą ir faraoną Tutmosį. Ant obelisko smaigalio vaizduojami dievas Amonas ir faraonas. Cokolio šonai išpuošti reljefais, kurie vaizduoja dvariškių apsuptą Teodosijų, dalijantį vainikus lenktynių laimėtojams, stebintį obelisko pastatymą, priimantį duoklę iš nugalėtų priešų,

dalyvaujantį kvadrigų lenktynėse. Turkiukai, matydami mane besidomintį reljefais, ima ir patys drauge su manimi jais domėtis.

Trijų Slibinų stulpas irgi yra iš kitur atkeliavęs. Kadaise jis stovėjo Delfuose Apolono šventyklos priekyje. Graikai jį buvo nulieję, norėdami paminėti pergalę prieš Persijos karalių Kserksą prie Platėjos 479 m. prieš Kristų. Stulpui jie buvo paskyrę dešimtadalį karo grobio. Auksiniame trikojyje buvo išraižyti vardai visų graikų miestų, dalyvavusių pergalėje. Kadaise slibinų galvos laikė šį auksinį trikojį, kuris savo ruožtu laikė didžiulę auksinę vazą. Slibinų stulpą Konstantinas įsakė perkelti į savo sostinę.

Ir krikščionys, ir musulmonai nemėgo Slibinų stulpo, nes slibinus laikė velnio įasmeninimu. Užtat slibinų galvos daug kartų nukentėjo, o ypač statulų daužymo — ikonoklazmo — laikotarpiu, valdant Teofilui I (829-842). Pasakojama, kad net Konstantinopolio patriarchas atėjo su kūjeliu, norėdamas sunaikinti šį velnio atvaizdą. Primenama, kad ir Mehmetas II savo skeptru nuskėlęs vienam slibinui žandą, o kitą dieną, pasak legendos, miestą apnikę slibinai. Sultonas nedelsdamas įsakęs Slibinų stulpą saugoti!

Pačiame hipodromo gale stovi kitas obeliskas, vadinamas Konstantino Porfyrogenito vardu. Šis obeliskas yra sudėtas iš grubiai nutašytų akmens luitų. Apie jį mažai težinoma. Konstantinas VII Porfyrogenitas jį atnaujino.

Nūdien hipodromas vadinamas At Meydani — Aikšte. Joje kvadrigos nelenktyniauja. Tik turistai rūpestingai apžiūrinėja paminklus, paaugliai mėgina užlipti ant cokolių, moterys stumia vežimėlius su mažyliais.

Hagija Sofija: bazilika, mečetė, muziejus

Iš hipodromo — At Meydani — tik keliasdešimt metrų iki Sultan Ahmet Meydani — Sultono Ahmeto aikštės priešais Ha-

gija Sofiją. Dešiniajame aikštės šone yra Sultono Ahmeto mečetė su šešiais minaretais, o kairiajame Hagija Sofija. Ir Hagija Sofija turi minaretų — keturis. Minaretus pristatė turkų architektai XV-XVI a.

Hagija Sofijos statybos istorija ilga ir daugiaskarė. Konstantinas Didysis dvidešimtaisiais savo valdymo metais — 325 — pastatė pirmąją baziliką, kurią pašventė ne kokiai šventajai Sofijos vardu, bet Haghia Sophia — Dieviškajai Išminčiai. Bazilika buvo pastatyta pagonių šventykloms skirtoje vietoje. Konstantino sūnus Konstancijus, baziliką padidinęs, padarė ją Didžiąja Konstantinopolio bazilika. Imperatoriui Arkadijui valdant — 404 m., kilus maištui dėl Jono Krizostomo ištrėmimo, bazilika buvo iš dalies sudeginta. Ji buvo vėl atstatyta, ir vėl sudeginta 532 m. — penktaisiais Justiniano valdymo metais, per didįjį Nikės — Pergalės — maištą. Šį kartą maištas kilo hipodrome tarp sirgalių dėl lenktynininkų! Numalšinęs maištą, Justinianas ėmėsi atstatyti nūdien lankomą Hagija Sofijos baziliką. Jis norėjo, kad bazilika būtų iškiliausias pastatas nuo pasaulio sukūrimo, — šaunesnė už Saliamono šventyklą, — užtat įsakė, kad būtų sutelktos iš visų imperijos valdų brangiausios statybinės medžiagos — geriausias marmuras ir kolonos bei skulptūros iš žymiausių pagonių šventovių griuvėsių. Iš Efezo buvo atgabentos aštuonios Dianos šventyklos kolonos, iš Romos aštuonios kolonos, anksčiau imperatoriaus Aureliano pargabentos iš Jupiterio šventyklos Baalbeke (Baalbek), statybinės medžiagos iš Atėnų, Delfų bei Delos salos šventyklų. Statyba buvo pavesta dviem graikams architektams. Buvo skelbiama, kad angelas davęs Justinianui ir naujosios bazilikos planą, ir lėšų jos statybai. Pats imperatorius prižiūrėjo, kaip dedami pamatai.

Statyboje dirbo dešimt tūkstančių darbininkų ir šimtas meistrų — mūrininkų. Sienos buvo plytų, šulai kalkakmenio luitų, sienos iš vidaus dengtos marmuro plokštėmis. Lengvos plytos kupolui buvo degamos Rodo (Rhodes) saloje. Dvylika jų svėrė

mažiau už vieną paprastą plytą. Ant plytų buvo įrašas: "Dievas ją pastatė ir Dievas ją globos". Šventovė buvo nepaprastai išpuošta. Statyba truko tik penkerius metus, dešimt mėnesių ir keturias dienas. 537 m. gruodžio 27 d. Hagija Sofija buvo pašventinta. Justinianas, atėjęs iškilmingoje procesijoje per hipodromą į baziliką, sušuko: "Tebūna garbė Dievui, kuris laikė mane vertu sukurti tokį kūrinį! Saliamonai, aš tave pralenkiau!" Bet 558 m. žemės drebėjimo metu nugriuvo kupolas. Atstatant šventovė buvo keletu metrų paaukštinta.

1453 m. gegužės 29 d., — tos dienos vakare, kai užėmė Konstantinopolį, — Mehmetas II įsiveržė į Hagija Sofiją ir įsakė, kad ji būtų paversta mečete, o birželio pirmąją jau meldėsi savo naujojoje mečetėje. Jam įsakius, buvo pristatytas pirmasis minaretas. Otomanų sultonai savitai gražino mečete paverstą baziliką. Bizantiškos mozaikos pradingo po storu klijinių dažų sluoksniu. Tik XIX a. viduryje sultonas Abdiumecitas nusprendė atnaujinti Hagija Sofiją. Šveicaras architektas, atradęs mozaikas, jas nuvalė, bet vėl turėjo užtinkuoti, nes mečetėje neleidžiami Dievybės ar žmogaus atvaizdai.

Hagija Sofija, turkų vadinama Aya Sofya, išbuvo mečete iki 1935 m. Atatiurkas padarė ją muziejumi. Dabar mozaikos restauruojamos. Aya Sofya muziejų lankiau dažnai, daug kartų viešėdamas Stambule. Ne sykį teko matyti policininkus, tempiančius laukan iš "muziejaus" musulmonus, norėjusius akivaizdžiai atlikti savo maldą, ir graikų piligrimų būrius, pusbalsiu kalbančius "Pater hemon ... " ("Tėve mūsų ... ") bei į juos žvairuojančius policininkus.

Lankau Aya Sofya

Į muziejaus kiemą einama pro pietines duris. Dešinėje pusėje laikrodžio paviljonas, o už jo, rytiniame kiemo kampe, keturi mauzoliejai — sultonų ir princų kapai. Įėjęs į Aya Sofya prieangį,

atsiduri prieš bronzines duris. Virš jų mozaika auksiniame fone, vaizduojanti Dievo Motiną su Kūdikėliu Jėzumi. Kairėje stovi imperatorius Justinianas su Hagija Sofijos modeliu rankose, o dešinėje — imperatorius Konstantinas I su miesto modeliu. Skaitau įrašą kairėje: "Justinianas, iškilusis karalius", o dešinėje: "Konstantinas tarp šventųjų, didysis karalius".

Senosios krikščioniškos bazilikos prieangis — prieškambaris — 60 m ilgio ir 10 m pločio. Jo kairiame šone penkerios durys į išorinį prieangį, į kurį būdavo įleidžiami nekrikštyti asmenys, o dešinėje devynerios durys į pačią šventovę. Viršum vidurinių — Karališkųjų — durų, pro kurias eidavo į šventovę tik imperatorius, yra mozaika, vaizduojanti soste sėdintį Kristų.

Įėjęs į šventovės vidų, pajunti, kad visą dėmesį patraukia. 31 m skersmens ir 55 m aukščio kupolas. Nepaisant tamsios kupolo spalvos, šventovės vidus atrodo šviesus, nes šviesa veržiasi pro langų eilę aplink kupolo papėdę. Šalia centrinės šventovės navos driekiasi dvi šalutinės, kolonadomis atskirtos navos. Apsida padalyta trim mažesniais kupolais, remiančiais didįjį kupolą.

Bizantiškų mozaikų mažai teišlikę. Apsidoje matyti didinga Madona. Ji sėdi soste tarp angelų. Be to, kerubai puošia trikampius gaubtoje šonų sienoje tarp apsidos ir kupolo. Palypėjus į galeriją virš navų — moterims skirtą vietą, — matyti daugiau bizantiškų mozaikų. Pietiniame šone garsi Mergelės Marijos mozaika. Gerai išlikusi tik Mergelės galva, dalis Jono Krikštytojo ir Kristaus su *Šventuoju Raštu* — Pantokrator — mozaikos. Ši mozaika sustabdo ir prikausto akis, nes, be jokios abejonės, ji yra vienas nuostabiausių bizantiškojo meno kūrinių. Galerijos gale prie apsidos matyti mozaika, vaizduojanti Kristų su imperatoriumi Konstantinu Monomachu dešinėje ir imperatore Zoe kairėje. Šalia Konstantino įrašas: "Konstantinas Dieve — Kristuje, ištikimasis Romėnų karalius", o prie Zoės: "Zoė, pamaldžiausioji Augusta". Įdomu, kad imperatoriaus galva ir įrašas

buvo įdėti į mozaiką vietoj mirusio pirmojo Zoės vyro galvos ir įrašo. Mozaikos Kristus yra itin įspūdinga bizantiška ikona. Iš galerijos gerai matyti apsidos Madona.

Iš otomanų laikotarpio tebėra prie apsidos sultono ložė, mihrabas — maldos nuoroda į Meką, minbaras — sakykla su dviem vėliavomis ir pakyla giesmininkams. Be to, aštuoni žali mediniai skydai su arabiškai įrašytais Mahometo bei Allos (lietuviams įprasta Allą vadinti Alachu) ir pirmųjų kalifų bei Alio sūnų vardais. Skydai tik iš XIX a. Dvi didžiulės vazos prie įėjimo buvo pastatytos XVI a.: į jas buvo pilamas vanduo apeiginiams musulmonų apsiplovimams.

Aya Sofya turi ir prašmatnybių: "prakaituojančią koloną", nors iš bronzos, bet nuolat aprasojusią, ir "vėsų langą", pro kurį net karštomis dienomis dvelkia gaivus vėjelis. Įdomu, kad sienas dengiančiose marmuro plokštėse retkarčiais lankytojai mato ir keistas būtybes su kupranugario galva ar velnio snukį. Man nepasisekė pamatyti nei vieno, nei kito!

Jėzus Kristus su Šventuoju Raštu rankoje

Jėzus Kristus, dešine pakelta palaiminimui, su Biblija kairėje rankoje, yra svarbiausias sieninės mozaikos paveikslas galerijoje. Šalia jo dešinėje stovi Mergelė Marija, o kairėje Jonas Krikštytojas. Ši sieninė mozaika, nors žemutinė jos dalis ir labai sužalota, prašnekina Hagija Sofijos svečią savo meniškumu ir turiniu. Gėrėjausi ja, kada tik lankiau šventovę. Ji yra bizantiškojo mozaikos meno šedevras, vaizduojantis Paskutinįjį teismą.

Vandens talpykla po Bazilika

Pusiasalis, kuriame įsikūręs Stambulas, kenčia vandens stoką. Užtat visi miesto valdovai rūpinosi vandens atsargomis. Vandentiekiai, nutiesti tam tikslui romėnų bei otomanų laikais, ir

nūdien tebenaudojami. Dalis vandens patenkina gyventojų poreikius, o likusis sutelkiamas talpyklose. Žymiausia jų yra požeminė Bazilikos talpykla, turkiškai Yerebetan Sarayi. Įeinama į Bazilikos talpyklą pro mažutę būdelę prie vakarinio Hagija Sofijos aikštės kampo.

Sakoma, kad šią talpyklą pastatė Konstantinas, o padidino Justinianas. Ją maitina net du vandentiekiai — Hadriano ir Valenso. Vardas "Bazilika" — "Karaliaus namai" — jai buvo duotas dėl to, kad ji aprūpino vandeniu karaliaus dvarą. Talpykla yra 70 m pločio ir 140 m ilgio, jos skliautus laiko 336 kolonos, padalytos į 12 eilių po 28 kolonas. Talpykla tuojau pat sudomina. Kolonos, kone visos su korintiškais kapiteliais, laiko plytinius talpyklos skliautus. Turistų dėlei padarytas aptvaras su tilteliais. Įdomu jais vaikščioti ir blankioje šviesos spalvų kaitoje stebėti kolonų atspindžius tyliame daugiau negu metro gylio vandens paviršiuje.

Mečetė su šešiais minaretais

Priešais Hagija Sofiją stiebiasi šeši Mėlynosios mečetės minaretai. Tai Sultono Ahmeto mečetė. Nuo Hagija Sofijos ją skiria spalvingoji Hagija Sofijos aikštė. Labai įspūdinga. Atrodo, ji buvo pastatyta tam, kad atsvertų Hagija Sofijos architektūrinę didybę ir būtų šio iškiliojo pastato varžovė. Dėl savo grakščių linijų ir labiausiai dėl mėlynom emalio plytelėm iškloto vidaus sienų ji vadinama Mėlynąja mečete.

Einu į ją iš hipodromo pusės pro didžiąsias duris. Ūmai girdžiu:

— Verboten! Prohibited! Vietato! ("Draudžiama!" vokiečių, anglų ir italų kalbomis.)

Žvalgausi. Paprastai Turkijoje leidžia į mečetę visus žmones. Žinoma, penktadieniais — musulmonų maldos dieną — nemandagu trukdyti maldą. Mečetės darbuotojas paaiškina man,

kad "netikinčiajam" reikia eiti pro kitas duris. Jam sakau, kad tikiu Dievą ir noriu jį mečetėje pagarbinti. Jis tik maloniai nusišypso ir rodo į kairį mečetės šoną. "Pro ten, — sako, — galima visiems tikintiesiems įeiti į Mėlynąją mečetę".

Prie tų mečetės durų turistų spūstis. Mat reikia pirkti bilietą, nusiauti kojas ir apmokėti už apavo saugojimą. Tai buvo pirmoji mečetė, už kurios lankymą reikėjo mokėti.

Sultono Ahmeto mečetė, pastatyta XVI a., yra viena iškiliausių ne tik Turkijos, bet ir viso islamiškojo pasaulio architektūros šedevrų. Visi ja gėrisi. Įspūdingas turkų architektūros meno pavyzdys. Ši karališkoji mečetė yra unikumas, nes tai vienintelė mečetė pasaulyje, architektų iš pradžių suplanuota su šešiais minaretais. Kadangi minaretų skaičius tolygus Kaabos mečetės minaretų skaičiui, kai kurie islamo ulemo nariai reiškė nepasitenkinimą. Sultonas Ahmetas juos patenkino, padėdamas pastatyti jai septintą minaretą. Mėlynąją mečetę supa daugybė paminklų iš ankstesnių Stambulo istorijos laikotarpių, o jos siluetas yra įžymi dalis pasakiškojo Stambulo vaizdo žiūrint iš jūros pusės.

Mečetės vidus yra didžiulė vientisa erdvė. Pagrindinis kupolas ir keturi sferiniai puskupoliai remiasi ant arkų ir ant keturių masyvių šulų. Pagrindinio kupolo skerspjūvis yra 23,50 m, o aukštis — 43 m. Tikrai didinga Allos šventovė! Mečetės grindys arabų papročiu išklotos tikinčiųjų dovanotais kilimais. Šiaip jokių puošmenų. Tik sienoje priešais didžiąsias duris mihrabas — maldos nuoroda į Kaabą Mekoje ir minbaras — sakykla, padirbta iš balto marmuro. Dešinėje nuo mihrabo — Sultono ložė, į kurią sultonas galėdavo atjoti ir melstis raitas.

Islamas buvo ir yra veržli religija. Jų supratimu, Alla įsako žmogui nebūti laiko auka, bet būti istorijos kūrėju. Jų "jihad" — "pastangos" įgyvendinti Allos Koraną — ir nūdien drebina ne tik krikščionis, bet ir pačius musulmonus.

Mečetėje užsibūnu. Jau vėlyva popietė. Saulės spinduliai

pro langų gausybę — jų net 260 — kyla aukštyn rytine siena. Nepaisant daugelio turistų, mečetės viduje vyrauja tyla. Vienas musulmonas, — matyt, iš Vakarų, — nusiveda savo žmoną prie mihrabo. Mečetės darbuotojas jį bara ir liepia vesti žmoną į "bobinčių".

Gegužės 29-oji

Šiandien turkams didelė šventė: 1453 m. gegužės 29 d. turkai užėmė Konstantinopolį. Metinės iš ryto kol kas nešvenčiamos. Gal įdienojus jas kur nors minės. Tą dieną Konstantinopolis tapo Stambulu ir otomanų imperijos sostine. XIV a. otomanai, seldžiukų palikuonys Mažojoje Azijoje, pradėjo veržtis per Dardanelus į Europą ir užkariavo kone visus Balkanus. Kosovo Lauko mūšyje turkai 1389 m., sultono Murado vedami, nugalėjo Serbiją ir jos sąjungininkus — Bosniją, Juodkalniją, Bulgariją. Konstantinopolis buvo iš visų pusių apsuptas. Paskutinis Bizantijos karalius, Konstantinas XI, veltui šaukėsi pagalbos iš Europos. Otomanų sultonas Mehmetas II po 53 dienų apgulos įsiveržė į Konstantinopolį.

Į Erzurumą — Arz Rum (Romėnų šalį)

Ryto oras Stambule sunkus. Persunktas anglies nuosėdų ir kvapų. Tai drėgmė nuo Bosforo ir Marmuro jūros. Nespėjęs aplankyti Tapkapio rūmų ir Stambulo muziejaus, vėl turiu ruoštis į kelionę. Šiandien skrendu į Erzurumą — Ararato kalno link. Vienam keliauti nėra lengva, nes išgyveni vienišumą ir namų ilgesį. Imi savęs klausti: "Kur mano namai? Anapus Atlanto ar Žemaitijoje?" O taip norėtųsi Žemaitijos link pasukti! Vienam keliauti yra ir labai naudinga, nes turi progos susitikti su daugiaveidžiu ir daugiaspalviu artimu.

Taksistas, paprašytas vežtį į oro uostą, nudžiunga. Matyt,

tokios ilgos — pelningos — kelionės retas dalykas. Norėdamas parodyti džiaugsmą, jis suplasnoja rankomis, lyg paukščiukas sparnais. Taksis Turkijos gamybos, "Anadol" — Anatolijos — įmonės. Važiuojame palei rūkuose skendinčią Marmuro jūrą. Eismo dar maža. Gatvės valomos žmogaus ranka — šluotomis.

Oro uostą pasiekiu ankstokai. Turiu progą matyti, kaip Turkijoje keliaujama. Į Ankarą — sostinę — daugiausia skrenda turkai. Kiti skrydžiai — į Izmirą, Antakją, Erzurumą daugiau užpildomi turistų. Laukimo salėje "be jokio bilieto" vaikštinėja kačiukas. Našlaitis?! Veltui glaudžiasi prie keleivių kojų, ieškodamas užuovėjos. Visi lyg nepastebėdami praskuba pro jo šalį. Ilgainiui kačiukas šokteli ant kėdės tarp dviejų keleivių. Girdžiu moterį kreipiantis į kačiuką prancūziškai: "O mon joli ... " (*O mano gražuoli ...*). Kačiukas, keleivės paglostytas, patogiai įsitaiso tarp anų dviejų keleivių ir užmiega. Našlaičiui reikėjo šiltos užuovėjos užmigti. Mano skrydį į Erzurumą Pan Am avialinija nevykusiai sudarė. Būta ir tiesioginio skrydžio — be persėdimo, bet su dviem nusileidimais. Dabar man teks du sykius persėsti — Ankaroje ir Kayseri (Kapadokijos Cezarijoje).

Turkija, sprendžiant iš oro uostų, jaučiasi nesaugiai. Stambule bagažą net du sykius kruopščiai tikrina, o Ankaroje išlipus vėl visus keleivius patikrina. Erzurume minios kareivių su automatais. Oro uostas mažas, toli nuo miesto. Užklausiu policininką apie "oteli" — viešbutį. Priveda prie žmogaus, kuris, rodos, to ir telaukė. Po poros minučių sėdu į taksį ir žvalgausi pro langą į vos vos sprogstančius medžius. Pavasaris — tik gegužei baigiantis!

Noriu pasiekti Ararato kalno papėdę

Erzurumas įsikūręs maždaug 2000 m aukščio slėnyje. Užtat ir pavasaris vėlyvas. Vėsu, protarpiais lyja, debesys slenka pažeme. Klimatas žiemą ir pavasarį čia turėtų būti žvarbus. Vietos viešbu-

tyje apsčiai. Be to, pigu. Teiraujuosi, kaip nukakti prie Ararato kalno ir pamatyti Nojaus arką. Pasiūlymų netrūksta, bet daugumas jų man per brangūs. Net užkopti į kalną esą įmanoma. Pasiteiravęs apie autobusų stotį, pėdinu autobuso bilieto pirkti.

Turkai dinamiški ir paslaugūs žmonės. Skuba padėti, patys užmezga kalbą. Sutinku turistą turką su žmonele, besėdinčius po medžiu prie autobusų stoties. Jis kadaise septynerius metus dirbęs Vokietijoje. Sužinojęs, kad noriu pasiekti Araratą, pataria vykti autobusu iki Agrio (Agri) miesto, o iš ten taksiu. Mat Ararato kalnas yra arti Irano ir Sovietų Sąjungos sienos, užtat autobusai kursuoja tik iki Agrio. Nusiperku rytdienai bilietą į Agrį ir atgal.

Lankau Erzurumą

Užuot grįžęs į viešbutį, panūdau paklajoti po miestą. Beeinant mane pasiveja neskubantis taksis. Siūlosi patarnauti. Paprašau nuvežti į miesto centrą mečečių apžiūrėti. Erzurumas maždaug 120 tūkstančių gyventojų miestas, glaudžiasi prie senos Bizantijos laikų pilies. Miesto senovė žila, bet jo svarba iškilo tik Bizantijos laikais. Persai, arabai, mongolai, seldžiukai, otomanai ir nūdien turkai juo didžiuojasi.

Erzurumą lankyti pradedu nuo pilies. Pataikiau. Mat nūdien pilies kiemas yra sporto aikštė mokykliniam jaunimui. Žvarbiame pavasario ore berniukai ir mergaitės atskirai žaidžia vieni tinklinį, kiti krepšinį ir futbolą. Prie žaidynių nepritapę "dykaduoniai" apspinta mane. Turkiukai mėgsta miklinti savo svetimų kalbų mokėjimą su svečiais iš kitų kraštų. Susipažinome! Nenuostabu, kad sukėlėme erzelį. Atskuba budintis mokytojas manęs "gelbėti". Jis keliakalbis. Gaila, kad lietaus būrys mus greitai išginė iš pilies kiemo.

Į viešbutį grįžtu taksiu. Paprašau, kad vežtų naujausiomis miesto gatvėmis. Čia perdėm šiuolaikinė architektūra, puikios

krautuvės, restoranai, asfaltuotos aikštės. Tik žvarbus lietus parvaro į viešbutį.

Kelionė per Kurdistaną

Saulė Erzurume teka anksti. Lietus jau liovęsis. Žada būti giedra diena. Debesėlio dar jokio. Tik toliuose kalnus dengia rūkas.

Autobusų stotyje įsitaisau į savo vietą autobuse. Autobuso langas purvinas. Išlipęs bandau jį bent šiek tiek nuvalyti, nes noriu nuotraukomis pagauti Kurdistano veidą. Žmonės kalbina. Būdinga, šalia manęs sėdintis keleivis tiesia man ranką, sakydamas:

— Bayram.

— Antanas — atsakau spausdamas ranką.

Užsimezga pokalbis. Jis — jaunas mokytojas iš gyvenvietės prie Van Gioliu ežero. Primenu jam, kad apie tą ežerą esu šį tą skaitęs, nes ten senų senovėje buvo Urartu imperijos gyvenvietės. Bayram nori mokytis angliškai, nors žino tik vieną posakį:

— *What is that?* (*Kas tai yra?*)

Tai buvo gera pradžia trejeto valandų abipusei pamokai ... Tokiais atvejais galima labai daug išmokti. Bayram pastangos padėjo ir kitiems keleiviams įsitraukti į pokalbį. Ilgainiui vienas jų, iki šiol buvęs tylus, ėmė bandyti savo anglų kalbos mokėjimą. Jis universiteto studentas. Stiprokai pyktelėjęs ant europiečių turistų, kam jie turkus laiko laukiniais barbarais. Bandau aiškinti, kad turistai lanko Turkiją dažniausiai atskiruose autobusuose ir uždaromis grupėmis. Užtat neturi tokios progos, kaip dabar aš, pažinti turkų svetingumo. Toks paaiškinimas mano jaunąjį bendrakeleivį visapusiškai patenkino.

Autobuso keleiviai — rytinės Turkijos gyventojai. Spėju, kad tarp jų daug kurdų ir armėnų. Kresni, saulės ir vėjo išraštuotais veidais. Moterys petingos ir liemeningos. Vyrai dengia galvas

megztais raštuotais baltos ar juodos spalvos dengtuvais. Senesnieji apkarpyta barzda.

Prieš mane sėdi šiuolaikiniais drabužiais dėvinti pora. Jie keliauja su dviem vaikais. Berniukas, matyt, nusižiūrėjęs į Bayramą, tiesia man rankutę, sakydamas:

— Mehmet.

— Tonis, — atsakau. Jis nieko nelaukdamas stipriai papurto mano ranką. Tėvas užmezga pokalbį. Motina nedalyvauja. Dukrelė seka motinos pavyzdžiu. Išlipantieji stotelėse sako "Giule!" (Iki!) Išmokau su visais atsakyti "Giule, giule!" (Sudie! Adieu!)

Kurdistano gamta įvairi. Pavasaris šiose aukštumose dar tik ateina. Gamtovaizdis kalnuotas. Slėniuose ir kalnų atšlaitėse verčiamasi žemdirbyste ir gyvulininkyste. Ganosi avių kaimenės. Jas saugo raiti piemenys.

Nuo Horasano autobusas pasuka per Arakso (Araxes) upės tiltą į to paties vardo slėnį. Sniegas kai kur tebetirpsta ant šlaitų prie kelio. Pakeleivis už mano nugaros baksteli man ir, rodydamas kalnus kairėje kelio pusėje ir snieguotas su vos sprogstančiais medžiais kalnų atšlaites, sako:

— Colorado! California!

Man palingavus galvą, jo veidas švyti pasitenkinimu.

Iš Agrio Ararato nematyti

Į Agrį autobusas atveža patį vidurdienį. Debesuota. Debesys dengia, glamonėdami kalnus, abu Arakso paupio šonus.

— Kurioje pusėje Ararato kalnas? — klausiu Bayramą.

— Šiaurės rytuose, — man atsako.

— O kur šiaurės rytai?

Bayramas tik nusijuokia.

Bayramo padedamas, sutariu su taksistu, kad mane pavežtų iki Dogubayazito — miestelio prie pat Ararato kalno papėdės. Vietovė už 55 km. Bayramas pakviečia išgerti kavos ir suvalgyti

turkišką riestainį. Nenorėdamas nuskriausti svetingojo mokytojo, susimoku už kavą ir riestainį. Pajuntu, kad užgavau svetingą žmogaus širdį.

Po valandos taksis mane išlaipina Dogubayazite. Esu prie pat Ararato kalno. Popiete Araratas aiškiai matomas. Aplink jo viršūnę žaismingų debesėlių vainikas. Prieš keletą metų, skrisdamas iš Teherano į Stambulą, mačiau jį iš lėktuvo. (Beje, ta proga aprašiau Ararato kalną knygoje *Šventojo Rašto kraštuose*, pirmojoje dalyje.) Paprašau taksistą manęs palaukti. Pereinu skersai išilgai miestelį. Bevaikščiojant ir beieškant vietos, iš kur kalną fotografuoti, debesėlių vainikas išaugo į didžiulį debesį, ir Ararato kalnas pasislėpė.

Ši Turkijos dalis yra man labai mįslinga. Kiek daug neturto ir kiek daug pagarbos savo kultūrai — senai ir šiuolaikinei. Čia Turkijos gyventojai — armėnai ir kurdai — nors užgauti, bet didžiuojasi savimi. Savo jausmus slepia. Gausu kariuomenės stovyklų. Atrodo, kad kareivių visur pilna.

Nojaus arkos nemačiau

Pradžios knyga aprašo Tvaną (žr. Pr 6-9). "Praslinkus šimtui penkiasdešimčiai dienų, vandenys buvo taip nusekę, kad septintą mėnesį, septynioliktą mėnesio dieną, arka sustojo Ararato kalnuose" (Pr 8,3-4). Nūdien yra nemaža archeologų, tapusių arkiologais — Nojaus arkos ieškotojais. Agri Dagi — 5712 m aukščio Ararato kalnas, dunksantis šiauriniame Dogubayazito šone, juos traukia.

Dogubayazitas yra dažnai arkiologų lankomas. Turkų turizmo įstaiga Erzurume turi alpinistų biurą arkiologams patarnauti — padėti kopti į kalną. Nenuostabu, kad ir mane Dogubayazito žmonės palaiko vienu iš arkiologų.

Mano iškyla į "Ararato kalnus" trumpa. Kopimas į Ararato kalną nėra lengvas. Tam reikia ne tik laiko, bet ir aprangos, ir

pasiruošimo. Paprastai arkiologai užtinka ne Nojaus arkos likučius, bet rąstgalius namelių, kuriuos buvo pasistatę vienatvėje Dievo ieškantys atsiskyrėliai. Lipėjų — entuziastų arkiologų, anot alpinistų biuro darbuotojo, daug. Jis net skundžiasi, — sako: "Su jais dažnai daug vargo turime".

Atgal į Erzurumą

Laukiu autobuso Agrio autobusų stotyje. Matyt, atrodau nuvargęs. Van Oliu autobusų linijos tarnautojas išneša man kėslą atsisėsti. Atneša ir arbatos stiklą. Sėduosi rašyti. Nejučiomis mane apsupa vaikų būrys ir su pasigėrėjimo šauksmais lydi nesuprantamus ženklus popieriuje. O rašiau lietuviškai. Vieni šūkteli "Deutsch!", kiti "English!", o dar kiti įtikinėja, kad tai paslaptinga kalba. Ilgainiui vienas berniukas įsidrąsina paprašyti manęs "paslaptinga kalba" rašančio šratinuko. Šalia sėdintis vyras berniuką sugėdina. Vargšiukas, nuleidęs akis, pasitraukia į šalį.

Stebina, kad Turkijoje paaugliai neprašo "bakšišo" — neelgetauja. Berods Stambule buvau paprašytas išmaldos. Rytinėje Turkijoje pamatę prašant išmaldos ar imant arbatpinigius, suaugusieji susiraukia. Kartkartėmis vaikas nori patarnauti ar patarnauja. Prieš duodamas pinigėlį, išmokau atsiklausti bent akimis tėvą ir vyresnį asmenį.

Stabtelime prie arbatinės Murato slėnyje. Visi nuskuba į arbatinę. Vieta spalvinga. Šalia ir atminų krautuvėlė, ir degalinė. Keleiviams besiilsint, nuplaunamas autobusas. Gaila, kad langai vis dulkini.

Prieš pasiekdami Erzurumą, pravažiavome dvi eismo nelaimes. Pirmoje du sunkvežimiai buvo susidūrę. Žmonių aukų, rodos, nebūta. Antroje nelaimėje sunkvežimis, mirtinai užgavęs žmogų, nuūžė sau Irano sienos link. Rytinė Turkija — kontrastų šalis. Čia raiti piemenys ramiai tebegano avių kaimenes, o naujais vieškeliais, gąsdindami avis, zuja sunkiai pakrauti sunkve-

žimiai. Irakui su Iranu kariaujant, per Turkiją Rytų Europa aprūpina Iraną. Tarp Agri ir Erzurumo sutinkame vieškeliu rytų linkme riedančias sunkvežimių vilkstines. Daug sunkvežimių su Bulgarijos ženklais.

Šį vakarą Erzurume šilčiau

Didelis skirtumas nuo vakar. Malonu, nes atšilo. Gatvėse daug žmonių. Stabteliu kavinėje nusipirkti turkiškų skanėstų. Būriai jaunimo. Vienas vaikinas prašnekina angliškai. Giriasi perkąs ledų savo draugams. Žiūriu, kad jo draugai — draugės. Sakau, kad turi gerą skonį. Dar priduriu, kad jeigu jis yra toks geras studentas, kaip jo skonis pasirenkant draugus, jis toli nueis. Nė kiek neparaudęs, jis išverčia mano žodžius savo draugėms. Kai kurios šiek tiek rausteli, bet juokiasi su dėkingu šypsniu.

Ūmai girdžiu angliška kreipinį:

— Marhaba! Enjoying our city? (Labas! Džiaugiatės mūsų miestu?) — kalbina mane viešbučio darbuotojas.

— Turite gražių dalykų Erzurume, — atsakau.

— Galbūt tau, bet ne mums ... — ištaria. Nežinau, ką jis turi galvoje. Galbūt jis kurdas, o gal armėnas. Su "Mas'Allah!" (Keliauk su Alla!) nuskuba.

Malonių akių ir veido berniukas prašnekina įprastu "What's your name?" (Kuo tu vardu), paduoda man ranką ir klausia, ar negalėtų mane palydėti po Erzurumą. Berniukas nori mokytis anglų kalbos.

Grupinis turizmas, tiesa, patogus, bet atskiria turistus nuo vietos gyventojų. Ir turistai, ir čionykščiai neturi progos pažinti vieni kitų. Dar kita mintis kamuoja. Kaip gali tokia Kūrėjo dovanomis ir istorija gausiai apdovanota šalis pakęsti tą didelį skirtumą tarp tų, kurie turi ir valdo, ir tų, kurie neturi ir yra valdomi? Juk šiame krašte yra buvę galingų, šimtmečius gyvavusių, nuostabių imperijų!

Pusryčiams turiu svečią

Užvakar autobusų stotyje, pirkdamas bilietą kelionei į Agri, teiravausi, kaip nukakti į Urfą — miestą netoli senovės Haṛano, laikinosios Abraomo ir Saros gyvenvietės. Darbuotojas pakvietė kitą tarnautoją, vaikiną iš Urfos. Sako, esu Yusuf Urzum, anglų kalbos mokytojas, vasaros metu dirbu Erzurumo autobusų stotyje. Savo paslaugumu jis man padarė gerą įspūdį. Kadangi tuomet nebuvo laiko ilgiau apie Haraną pasikalbėti, pakviečiau jį vakarienės į viešbutį. Bet Yusufas laiku nepasirodė. Maniau, kad jis šiaip sau iš mandagumo buvo pasižadėjęs. Man vienam bevakarieniaujant, Yusufas paskambino ir atsiprašė. Todėl atnaujinau kvietimą pusryčių.

Įdomūs pusryčiai. Apie Haraną jis mažai težino. Žino, kad Haraną lanko archeologai. Kalbame apie Turkijos kaimą ir auklėjimą. Yusufas pasakoja apie savo vargus kaimo "universitete" — pradžios mokykloje — ir žmonių neturtą, analfabetizmą, prietarus ... bei kaimo žmonių dorumą. Miestu jis nepatenkintas. Po mėnesio būsiančios jo vestuvės. Ir jo būsimoji esanti mokytoja. Rūpinasi, kaip gyvens ir kaip pragyvens. Vienam, sako, bepigu būti idealistu, bet su šeima kitaip.

Per anksti oro uoste

Viešbutyje atsibosta. Be to, reikia laiku atsiskaityti. Keliauti į miestą jau laiko striuka. Atsiskaitau ir imu taksį į oro uostą. Atvykęs randu viską uždaryta ir kareivių saugoma. Taksistas sustoja prie pirmosios užkardos. Kareivis sako, kad toliau važiuoti "uždrausta". Taksistas aiškina, kad vežąs turistą. Kareivis ima lauko telefono ragelį, bet atsakymo vis nesulaukia. Leidžia toliau judėti. Privažiavus prie antrosios užkardos, net trys kareiviai pastoja kelią. "Uždrausta!" Išėjęs puskarininkis bara taksistą, kam jis drįsta užkardą varginti. Pasižiūri į mane, į pasą ir bilietą.

Ženklu parodau, kad man tereikia tik kėdės, nes turiu knygą ir noriu palaukti, kol bus atidarytas oro uostas. Puskarininkis jaunutis ir mandagus. Paliepia kareiviams paimti mano bagažą ir nunešti į budėtojo namelį. Čia pora minkštų kėdžių ir stalas.

Su puskarininkiu bandome kalbėtis vokiškai. Vyksta. Susipažįstame. Jis — Suleyman Uzelli iš Manisos miesto vakarinėje Turkijoje, 22 metų. Baigęs karinį mokymą ir puskarininkių mokyklą, nori būti liktiniu. Tėvas miręs, motina — gyva, turįs vieną brolį ir vieną seserį. Sužinojęs apie mano kelionės tikslą Turkijoje, surašo ilgoką sąrašą įžymybių, matytinų jo gimtajame mieste. Padėkoju jam už svetingumą keleiviui. Primenu, kad mano gimtoji kalba padeda man pirkti "vyšnė" sunkos ir "arbūz'ų". Na, jeigu užsimanyčiau ir "kilim'ų".

— Kokia ta kalba? — klausia.

— Lietuvių ...

Atėjus pietų metui, užkardos kareiviams atveža šilto maisto. Kviečia dalytis savo daviniu. Užsuka ir karininkas. Jau žino apie mane. Matyt, jam buvo pranešta. Stažavęsis JAV, kalba angliškai. Man pagiria savo kareivių svetingumą.

Pusiau dvyliktos kareiviai atidaro oro uostą priimti vieninteliam skrydžiui iš Ankaros. Po valandos tas pats lėktuvas skrenda į Ankarą. Atsisveikinu su Suleymanu Uzelli ir jo kareiviais, pasikeičiame adresais. Kas žino, gal kartais vėl susitiksime ... Mane palydi tik turkams įmanoma šypsena. Turkai yra plačiaveidžiai ...

Turkai bijo armėnų ir kurdų

Peržengti Erzurumo oro uosto slenkstį nelengva. Keleivių ilga' eilė. Tarpduryje policininkas labai rimtai tikrina keleivio asmens liudijimą ir kelionės bilietą. Tada liepia padėti ant stalo bagažą. Viską išverčia ir labai kruopščiai peržiūri kiekvieną daiktą ir knygą. Knygas net keletą kartų pavarto. Tada eini per antras duris. Čia vyksta asmens peržiūra, — su elektroniniu įrankiu

ieškoma ant kūno užslėpto ginklo. Dabar patenki į mažą laukiamąją salę. Turbūt trečdalis žmonių joje yra uniformuoti policininkai. Pagaliau prie kontoros paduodu bilietą. Darbuotojas, išsiplėšęs, kas jam reikalinga, turkiškai paklausia, ar neturiu "kargo" įduoti. Atsakau angliškai "Carry on only". Atrodo, kad suprato. Prie kontoros stovi du neįprastai aukšti kariški policininkai. Spėju, kad jie priklauso ypatingiems apsaugos būriams rytinėje Turkijoje, nes vėliau tokios uniformos niekur neteko matyti. Nei armėnų, nei kurdų vardu neminima, bet jų baisiai bijomasi.

Po penkiolikos minučių nuaidi garsintuvas. Kadangi keleiviai skubiai rikiuojasi prie durų, vedančių į skrydžio kelią, suprantu, kad ir man reikia skubėti. Durys — plačios, su dviem pertvarom naujam bagažo patikrinimui. Tikrina pirmuosius tikrintojus!

Vėl kitoje saliukėje. Tik čia tikros durys į lėktuvą. Moteris žiūri policininkė. Saliukės laikrodis teberodo 11.35 valandą ryto, nors manasis jau rodo 1.30 po pietų. Keleiviai tylūs, lyg užguiti. Esu vienui vienas svetimtautis.

Pagaliau Tiurk Hava Yollari avialinijos tarnautojas atidaro duris. Vyrai bėga lėktuvo link. Mat vietos lėktuve iš anksto nėra nurodomos. Moterys, ypač su mažyliais, ramiai žingsniuoja. Ir vėl bėda! Avialinijos darbuotojai pristabdo ir vyrus, reikalaudami pirštu parodyti lagaminą, kuris priklauso jam ar jo šeimai. Lagaminai išrikiuoti palei lėktuvą. Man lengviau, nes viską su savimi nešuosi. Todėl žingsniuoju lyg paša pirmasis į lėktuvą.

Skrendant per svetimą kraštą, įdomu sėdėti prie lango ir stebėti, kas dedasi žemai. Lėktuvas sprausminis, bet senoviškas. Kai kur ant langų matau "1969" metų datą. Turiu du lagaminėlius: vieną ant pečių su fotoaparatūra, o kitą rankinį su kelionės reikmenimis ir knygomis. Senoviški lėktuvai sėdynei prie lango neturi pakankamai vietos abiem padėti. Noriu nenoriu turiu sėstis antroje nuo lango sėdynėje.

Laimė šypsosi. Lėktuvas, tiesa, nedidelis, bet keleivių dar mažiau. Turiu dvi sėdynes! Atrodo, kad šie turkai nenori sėstis šalia svetimtaučio. Tai man išėjo į naudą. Lėktuvui pakilus, spėjau bent akį užmesti į Biujiuk Agri Dagi — Didysis Ararato kalnas.

Skrydis malonus. Anatolijos gamtovaizdis spalvingas. Patarnautojos pavaišina sausainiais ir bevarde sunka. Po poros valandų leidžiamės Ankaroje.

Vokietijoje gimęs ir augęs turkiukas

Skrydžio metu manimi susidomėjo vienas paauglys, sakyčiau, dvylikametis berniukas. Mat aš bandžiau fotografuoti iš lėktuvo Ararato kalną. Atslinkęs prie manęs, puikia vokiečių kalba kreipiasi:

— Darf ich sehen, was Sie sehen? (Ar galėčiau pamatyti tai, ką jūs matote?)

Nustembu. Klausiu, kur jis išmoko taip puikiai vokiškai. Sako, grįžtu pas mamą į Miuncheną. Ten gimiau ir augau. Mama buvo pasiuntusi mane vieneriems metams į savo tėviškę — Erzurumą — turkų kalbos mokytis. Berniukas užsibuvo su manimi per visą skrydį. Užleidau jam vietą prie lango. Turkija — jo tėvynė! Smagu matyti jaunuolį, norintį žiūrėti į savo tėvų gimtojo krašto veidui Kūrėjo duotas ir žmonių padarytas raukšles.

Klausiu berniuko, ar jis turi draugų Miunchene.

— Viele! (Daug!) — nedvejodamas šūkteli.

ANTRĄKART ANKAROJE

Ankara — šiuolaikinės Turkijos sostinė. Tarp oro uosto ir miesto centro kursuoja autobusas. Jis greitai prisipildo keleivių. Vietos randu tik pačiame gale, šalia prie lango sėdinčio saulėje įdegusio trumpai kirptais plaukais jaunuolio. Jaučiu, kad mano pakeleivis mane šnekina. Iš pradžių žvilgsniu, o vėliau sklandžia prancūzų kalba. Pasirodo, jis kareiviukas iš Karso (Kars) kariuomenės stovyklos prie Erzurumo ir važiuoja trejetui savaičių atostogų. Tarnauti kariuomenėje esą privalu kiekvienam vyriškiui 20 mėnesių. Iš užuominų suprantu, kad jis moka rusų kalbą ir iki šiol dirbo savo krašto pasienyje, sekdamas Sovietų Sąjungos ryšių pokalbius. Paaiškėjus, kad aš lietuvis iš JAV, jis pasisako, kad po atostogų į Karsą nebegrįšiąs, nes turįs keliauti į Arizonos valstiją karinės tarnybos kursams.

Ankaroje jau antrąsyk. Avialinijos kontoroje pasirenku Hitit Otel — Hetitų viešbutį. Mane patraukė viešbučio vardas. Be to, arti senamiesčio. Viešbutis paprastas, perdėm turkiškas ir pigus. Turiu progą maišytis su vietiniais žmonėmis. Turkai labai paslaugūs turistams. Atrodo, kad tai turkams labai svarbu.

Hetitų viešbutis yra prie Anatolijos civilizacijų muziejaus, kuris mane domina. Viešbučio aplinka spalvinga garsais. Girdžiu vaikų šūkavimą gatvėje, ilgesingus turkiškos muzikos garsus ir asilo dejavimą ...

Ankara — senas miestas

Neperdedant galima teigti, kad Ankara yra Atatiurko (1881-1925) kūrinys. 1925 m. šis miestas turėjo tik 75 tūkstančius gyventojų, o nūdien daugiau negu tris milijonus. Betgi, nepaisant

šiuolaikinės miesto aplinkos, Ankara turi ketverto tūkstantmečių istoriją. Legendos priskiria miesto įkūrimą įmantriosioms amazonėms, bet archeologai tvirtina, kad miesto kilmė sietina su frygais ir jis atsirado Trojos karo metu, nors vėlesnių kasinėjimų užtikta ir hetitų pėdsakų. Lidai, persai, graikai ir keltai čia jautėsi kaip namie. Romėnai Ankarą vadino Ankyra, — ji buvo jų Galatijos provincijos sostinė. Pokristiniais šimtmečiais Ankarą valdė ir bizantai, ir arabai, ir kryžiuočiai, ir seldžiukai, ir otomanai, ir mongolai.

XV a. pradžioje otomanai turkai buvo užėmę kone visą Mažąją Aziją ir didžiumą Balkanų Europoje. Sultonui Beyazitui ruošiantis apgulti Konstantinopolį, iš Rytų atkilo Tamerlanas. Šis nuožmus galiūnas, Čingischano palikuonis, jojo risčia per istoriją lyg Apokalipsės raitelis, nors buvo pramintas Tamerlanu — Timūru Luošuoju. Būdamas luošas ir vienarankis, Tamerlanas žudynėmis skynėsi kelią kaip mongolų chanas. 1370 m. su savo kariauna jis išjojo iš Mongolijos lygumų užkariauti viso pasaulio. Savo žygiais nuniokojo Azijos šalis į rytus nuo Kaspijos jūros, įsiveržė į Persiją, leidosi į karo žygį Baltijos link — prieš Lietuvą ... Pasukęs pietų link, užpuolė Indiją, išvijo iš Sirijos egiptiečius ir sunaikino Bagdadą. Ir nūdien Bagdade arabai rodo kruvinas mečečių sienas ... Šis nuožmus užkariautojas grasino Mažajai Azijai. Sultonas Beyazitas buvo priverstas ruoštis gintis nuo mongolų. Jis buvo žymus karvedys. Otomanai jį vadino Žaibu. Nenuostabu, nes Beyazitas buvo atplėšęs iš Europos krikščionių valdovų Bulgariją, Makedoniją ir Tesaliją, o 1396 m. Nikopolio mūšyje prie Dunojaus sunaikinęs kryžiuočių pajėgas. Pajutęs nenugalimojo Luošojo pavojų, Žaibas nutraukė Konstantinopolio apgulą ir leidosi į žygį su didžiule kariuomene prieš mongolus, kurie šuoliavo prieš jį su ne mažesnėmis pajėgomis. Mūšis įvyko prie Ankyros. Sultonas pralaimėjo, pateko į nelaisvę ir po keleto mėnesių mirė. Islamo poetai daug rašė apie nugalėtą, palaužtą sultoną.

Beyazito mirtį lydėjo keistas istorijos vingis. Sultonui mirus, Tamerlanui durys į Europą — Vakarus — tapo atviros. Bet, Europai drebant iš siaubo, Tamerlanas pasuko savo kariauną į Mongolijos lygumas. Nors nugalėti, bet turkai tik neilgai jautėsi bejėgiai. Po pusšimčio metų — 1453 — Mehmetas II užėmė Konstantinopolį, ir net keturis šimtmečius otomanų imperija buvo pasaulinė galybė.

Kemal Atatiurko dvasia Ankaroje

Visoje Turkijoje vaidenasi Kemal Atatiurko artumas, bet Ankaroje — mieste, kurį jis padarė savą — tai labiausiai jaučiama. Mat jis pasirinko tolimąją Ankarą savo sukurtos respublikos sostine, nepaisydamas vandens stokos, pelkių, sunkumą palaikyti ryšį ir mažo gyventojų skaičiaus, nes nepasitikėjo Stambulo sultonais. Kemal Atatiurkas turėjo tikslą nutraukti saitus su pražūtinga praeitimi. Būdamas kariškis politikas, jis aiškiai matė, kad Stambulas nesaugi sostinė, o Ankarą saugojo pats jos atokumas. Atsakydami į Kemal Atatiurko mestą šūkį, tūkstančiai benamių ir bedarbių turkų traukė į Ankarą, dažniausiai pėsčiomis, kad jam padėtų statyti naują sostinę. Šie taikūs žmonės ėmėsi darbo, tiesė gatves, statė namus ir nc sykį, praturtėję iš uždarbio, juose apsigyveno. Taip Kemal Atatiurkas perkėlė traukos centrą nuo Stambulo į Ankarą.

Dėkinga tauta pastatė Kemal Atatiurko garbei daug paminklinių statulų ir pavadino jo vardu nesuskaitomą daugybę gatvių. Tai ypač ryšku Ankaroje, kur gatvėms duoti vardai pagarbiai kalba apie "Kemalą" (Tobuląjį), "Atatiurką" (Turkų tėvą) ir "Gazi" (Vadą).

Atatiurko mauzoliejus yra žymus šiuolaikinis paminklas, įspūdingai vienijantis senosios Anatolijos ir šiuolaikinės architektūros motyvus. Jis stovi ant kalvos. Į jį reikia lipti marmuru grįstu Liūtų taku. Šonuose paviljonai su būdingais reljefais. Pa-

čiame tako gale kolonų apsupta aikštė. Jos centre tvirtai stovi aukštas stiebas su smagiai plevėsuojančia turkiška vėliava. Prie įėjimo iškalti žodžiai: "Be jokios abejonės valdžia priklauso tautai". Jūreiviai balta apranga ir kareiviai pilkai žalsva uniforma eina garbės sargybą. Paradiniai laiptai veda į auksine spalva dažytą mauzoliejų — plačią erdvią salę su septynetu aukštų langų, išpuoštą auksinėmis mozaikomis ir marmuru. Salės viduryje — įspūdingas vienišas marmurinis sarkofagas. Tai tik simbolinis kapas. Kemal Atatiurko kūnas ilsisi požemyje po mauzoliejaus grindimis.

Pėsčiomis susipažįstu su senamiesčiu

Erzurume buvo tik pavasario pradžia, Ankaroje jau vidurvasaris. Vakar popiet, išlipęs iš lėktuvo, pajutau, kad čia karšta. Pirmąją dieną skiriu senamiesčiui lankyti. Nuo ko pradėti? Nuo muziejaus!

Pirmą kartą svečiuojantis Ankaroje, mane sudomino Anatolijos civilizacijų muziejus. Tuomet neturėjau pakankamai laiko stabtelti prie išlikusių Mažosios Azijos tautų kultūros liudininkų — įžymybių. Ankara frygų kalba reiškia "siaurą tarpeklį". Iš tikrųjų Ankara plečiasi siaurame tarpeklyje. Ant šlaito, apleistos tvirtovės paūksmėje, lyg dailios degtukų dėžutės tupi seni mediniai namai. Smagu kulniuoti palei tvirtovės mūrus muziejaus link.

Muziejaus pastatas dengtame otomanų laikotarpio turguje (bazare) — XV a. prekyvietėje. Pastatas skoningai atnaujintas, visų kultūrų, klestėjusių Mažojoje Azijoje — Anatolijoje, šedevrai vykusiai išdėstyti, su angliškais paaiškinimais apie neolito ir bronzos amžių — hetitų, Asirijos, Frygijos, Urartų, helenizmo ir Romos laikotarpių — radiniai. Iš tikrųjų šiame muziejuje pajunti, kad žmogus — judanti kryžkelė. Atrodo, kad archeologai, rausdamiesi po Anatolijos piliakalnius, atkasa vis naujų radinių, nes pirmąkart lankant muziejų jų buvo mažiau. Vien Bogazka-

lėje — hetitų sostinėje — buvo užtikta apie 30 tūkstančių dantiraščiu rašytų plokščių iš atkastų Asirijos prekybinių kolonijų ir gausūs Urartų hieroglifai.

Iš ryto lankytojų maža. Galiu apžiūrinėti radinius neskubėdamas. Viskas įdomu. Bet nustelbia vienintelis pasaulinio masto hetitų meno ir amatų šedevrų rinkinys iš antrojo prieškristinio tūkstantmečio. Stebiuosi menu mažai pažįstamos hetitų — indoeuropiečių — tautos, kurios imperija pasitraukė iš istorijos Trojos karui baigiantis. Šiuolaikinis domesys archeologijai padeda susipažinti su tautomis ir žmonėmis — istorijos kūrėjais. Stebina, kad tai vyko ir šalia tautos, tikėjusios Dievą Kūrėją, leidusį nebūti laiko auka ir kvietusį kurti istoriją.

Muziejuje ne visi radiniai patraukia. Mane domina Mažosios Azijos tautų religinė nuojauta — stabai, nes religija yra kultūros širdis. Kai kultūra — viešoji "visuomenės aikštė" — supasaulėja, ji išsigimsta ir miršta. Stabteliu prie bronzinės jaučio statulėlės (2400 m. prieš Kristų), prie Kapadokijos kalkakmenio stabo su dviem galvomis (III tūkstantmečio prieš Kristų), prie Motinos deivės iš neolito — naujojo akmens amžiaus.

Sakoma, kad apetitas ateina bevalgant. Ir man taip atsitiko muziejumi besigėrint. Supratau, kad, norint susipažinti su Anatolijos kultūrų piliakalniu — judančia tautų kryžkele, neužtenka domėtis stabais, bet reikia pažinti pačias tautas. Atsigaivinęs turkiška kava muziejaus bare, pradedu iš naujo apžiūrinėti muziejų.

Anatolijos civilizacijų priešistorė

Grįžtu prie paleolito — senojo akmens amžiaus radinių. Vitrinoje akmeniniai įrankiai ir žmonių palaikai, ypač kaukolės, iš įvairių vietovių. Negaišuodamas einu prie neolito amžiaus — VIII-V tūkstantmečių prieš Kristų — vitrinų. Net penkiose vitrinose su atstatyta Čatal Hiujuk'o šventovė su piešiniais ir barelјefais. Vyrauja Motinos deivės apvaisinimo kulto radiniai. Keletas

šios deivės statulėlių yra iš degto molio ir nudažytos arba iškaltos iš marmuro, kalkakmenio ar alebastro. Daugumas jų pabrėžia moters derlingumo ar apvaisinimo požiūrį. Viena tokia apkūni deivė sėdi soste. Vienas piešinys vaizduoja jaučių medžioklę.

Atrodo, kad Čatal Hiujuk'o gyventojai, — spėjama, kad jų buvo apie šešis tūkstančius, — skirdavo daug laiko mirties ir gyvybės paslaptims spėlioti. Vienoje VII tūkstantmečio prieš Kristų vidurio šventovėje įdomu stebėti ant vienos sienos piešinius ir bareljefus, susijusius su gimimu, o ant kitos — su mirtimi ir laidojimu. Kitame piešinyje gyvybė siejama su krūtimis, o mirtis — su vanagų snapais ir šernų nasrais. Mat vieni ir kiti maitinasi dvėsena.

Nūdien archeologai ir antropologai įžiūri kur kas didesnį, anksčiau nepastebėtą ankstyvosios civilizacijos raidos tarpsnį. Per dešimtmečius žinovai buvo įsitikinę, kad maždaug apie 3500 ar 4000 m. prieš Kristų kuriantis Artimuosiuose Rytuose pirmiesiems miestams, ten žmonės gyveno kaip žemdirbiai kaimuose, nuo 10000-ųjų metų visai nekeisdami savo sėslaus gyvenimo būdo. Šie ankstyvieji žemdirbiai buvo laikomi taikingais kaimiečiais, laimingais ir savimi patenkintais savo saulėtame žardyje, nesidominčiais tolimesne aplinka. Bet nūdien žinovai daro išvadą, kad sudėtingas ir įmantrus ekonominis ir visuomeninis gyvenimas išsivystė tarp 9000 ir 7000 m. prieš Kristų. Visuomenė, kuri vystėsi tuo laikotarpiu, tiesa, dar nebuvo miestietiška, bet buvo sąlygojama ilgo ir nuolatinio perėjimo — iki šiol neatpažinto — iš ankstesnės paprastesnės sandaros į miestietišką. Ryškėjantis naujasis vėlyvojo neolito amžiaus žmonijos veidas rodo žmoniją buvus judrią, turėjusią prekybos tinklą, apimantį visą tuomet žinomą pasaulį, pažengusią toli nuo prasimaitinimo žemdirbystės, tapusią išradinga keramikos, maisto produktų, kailių apdirbimo bei kitų gėrybių gamintoja ir mokančią naudoti metalus. Žmonės nebuvo vien paprasti — lygūs vieni su kitais — kaimų gyventojai, bet rikiavosi į visuomeninius

sluoksnius, buvo vieni kitų varžovai, kūrė miestus su jiems pavaldžiais kaimais, statė įtvirtintus miestus ir galbūt kariavo vieni su kitais. Pilkais žmonėmis savęs jie nelaikė! Anaiptol, spalvingai dažėsi ir nešiojo karolius bei apyrankes!

Naujai pažintą žmoniją, — kupiną užsiėmimų įvairovės, su prekybos tinklu, visuomeniniais sluoksniais, užsiėmusią metalų gamyba ir mėgstančią puoštis, — stebiu muziejuje. Archeologija yra mokslas, kuriam labai padeda vaizduotė! Čatal Hiujuk'as — kaimas, tapęs miestu — yra pietinėje Turkijoje prie Konijos miesto. Čatal Hiujuk'ą "išsaugojo" dažni gaisrai ir daiktų suanglėjimas. Audeklai, papuošalų lentynos, vulkaninio stiklo veidrodžiai, mediniai indai, pagalėliai moterų vokams dažyti — visa prieš akis. Čatal Hiujiuk'ą galima vadinti anuometinio laikotarpio Mažosios Azijos Pompėja. Sienų piešiniai stebina. Galvos gobtuvai įmantrūs. Apdaro maža. Vyras su mohikanų šukuosena, pasipuošęs karoliais, diržu, apyranke, gėdos uždanga. Šiaip nuogas. Kiti vyrai tik su juosmens aprišalais. Moterys kelnėtos ir dengta burna, kai kur nuogomis krūtimis ir trumpu sijonu, į kuodą susuktais plaukais.

Istoriją liudijantis raštas

Istorija, kurią liudija raštas, Artimųjų Rytų pasaulyje gavo pradžią apie 3200 m. prieš Kristų, skatinama technologinių poreikių. Muziejuje itin gausu radinių su hetitų ir asirų imperijų raštu. Radinį su įrašu archeologai labai brangina, nes jis padeda daiktą susieti su asmeniu, vieta, įvykiu. Hetitų tarptautinių sutarčių modelį įkvėptieji *Išėjimo knygos* autoriai panaudojo Sinajaus Sandorai išreikšti (žr. Iš 20,1-17; Įst 5,6-21).

Hetitų ir asirų, frygų ir Urartų karalystės skyriai muziejuje turtingi. Didelį įspūdį daro hetitų skulptūros salė. Skulptūra — juodo bazalto bareljefai. Įspūdingas bareljefas iš Bogazkalės, vaizduojantis hetitų dievą Tešubą, patrauklūs reljefai iš Karke-

mišo, — vienas jų vaizduoja Gilgamešo epo didvyrį Gilgamešą. Kibelės, frygų Motinos deivės, net trys statulėlės sėdi soste.

Muziejus prisipildo turistų

Nūdien vienas dalykas trukdo muziejų lankytojams: garsūs keleto gidų aiškinimai tuo pačiu metu. Girdžiu prancūzų kalbą. Pusė bėdos. Kartais įdomu vėl į kokį nors daiktą pasižiūrėti, klausantis gido aiškinimo. Ūmai pasigirsta visai nepažįstama kalba. Kol kas ano gido grupė kitame kambaryje. Bet jie muziejų greitai perbėga. Pro tarpdurį ima veržtis didelė japonų grupė. Jie atidūs. Viską filmuoja ar fotografuoja.

Muziejaus kiemelis yra paslaugi užuovėja. Dar vėsu. Be to, daug medžių. O medžiai Ankaroje padeda pasislėpti nuo saulės. Bandau šį tą užsirašyti.

Muziejaus aplinka — aukštas šlaitas — puiki vieta pasižvalgyti po visą Ankaros "tarpeklį" — senamiestį ir kitą šlaitą. Gražių vaizdų ieškodami, atskuba ir japonai. Viena japonė panoro nusifotografuoti su manimi. Ji iš Kyoto. Džiaugiasi, kad Azija tokia plati, klausinėja, iš kur aš.

— Iš Lietuvos ...

— ?!

— Iš Europos, — paaiškinu. Tada ji supranta ir dėkingai palenkia galvą. Turistų pasaulis didelis ir mažas!

Saugomi senovės likučiai

Dviguba siena supa senamiestį ir pilį Ak Kale — Baltąją tvirtovę. Tvirtovės sienoje galima skaityti Ankaros istoriją, nes kiekvienas užkariautojas miesto sienas tvirtino, panaudodamas sugriautų pastatų dalis. Užtat sienų mūre kyšo bareljefai, statulų gabalai, kolonų likučiai ir architektūrinės įžymybės.

Ieškau Ulus Meydani — Tautos aikštės, nes iš ten žinau

kelią į archeologinius senamiesčio likučius. Užsuku pasižiūrėti romėnų sporto salės aslos, atstatytų kolonų ir šalia jų padėtų kapitelių. Ji stačiakampė, su plačiomis kolonadomis šonuose. Prie vakarinio šono, rodos, būta ir plaukimo baseino. Šalia sporto salės — romėnų pirtis. Pirtis įdomesnė už sporto salę. Dar galima matyti pirties rūsius ir neaukštas plytų kolonas, ant kurių rėmėsi kambarių grindys. Pirtis, pastatyta III a. po Kristaus, apėmė bent dešimt didžiulių kambarių, kur buvo galima išprakaituoti, apsiplauti, atvėsti ir pabendrauti. Romėnų pirtis buvo ir vieta susitikti. Romėnai mokėjo gyventi!

Romėnų pirtis buvo atrasta atsitiktinai tik 1926 m., ruošiantis statyti pastatą Gynybos ministerijai. Atradus seną pirtį, vieta atiteko archeologams. Ir nūdien kasinėjama. Turkų archeologai radinius apsaugo nuo saulės ir lietaus, apdengdami senąsias pirties aslas, sutvirtindami pamatus bei sienas naujomis plytomis. Ateitis parodys, kiek tai padės atkastoms vietovėms išlikti. Archeologija atkasa ir sunaikina! Žinoma, muziejai apsaugos rastas įžymybes ateičiai.

Cezario Augusto žygdarbiai

Ankaros senamiesčio gatvelės platesnės negu Jeruzalėje, bet ir jos raizgios. Rodos, žinau kelią, o vis dėlto nerandu, ko ieškau. Stabteliu krautuvėje pasiteirauti. Klausiu, kur Augusto šventykla. "Augusto šventykla", — pakartoja paslaugus pardavėjas ir trauko pečius. Rodau jam žemėlapį. "A, tai Hači Bayram mečetė, — paaiškina. — Paeik iki gatvės kampo, suk į dešinę ir ją rasi. Ji netoli".

Iš tikrųjų Hači Bayram mečetė glaudžiasi prie Augusto ir Romos šventyklos kairėje. Iš šventyklos tėra išlikusios tik aukštos prieangio sienos su Res gestae divi Augusti — dieviškojo Augusto žygdarbių įrašais graikų ir lotynų kalbomis. Augusto šventykla turi ilgą istoriją. Pastatyta II prieškristiniame amžiuje Kibelės,

Mažosios Azijos gamtos deivės, garbei, vėliau buvo skirta deivės Artemidės garbinimui. Romos senatui išleidus įstatymą, kuriuo buvo sudievinti imperatoriai, Ankaros galatai, norėdami pareikšti dėkingumą už švelnų Romos viešpatavimą, paskyrė šią šventyklą sudievintam Augustui. Ilgainiui šventykla tapo krikščionių maldos namais. Nūdien tėra tik prieangio sienos, aplipusiais lizdais daugybės balandžių, piktai burkuojančių ir ginančių savo kampelį. Bet šventyklos griuvėsiai liudija labai vertingą istoriją.

Augustas, Cezario įpėdinis, paliko aiškų ir glaustą testamentą. Reikliais žodžiais jis apibendrino savo viešpatavimo žygdarbius. Ir politiškai, ir istoriškai šie įrašai yra neįkainojami. Imperatoriaus amžininkai apraudojo Augusto mirtį ir, brangindami jo atminimą, iškalė jo testamentą — žygdarbius — marmuro luituose.

Besidomint įrašais, mane prašnekina anglų pora. Ir jiedu lanko Ankaros senamiestį pėsčiomis. Kartu apgailestaujame dėl šio neįkainojamo istorijos paminklo nūdienės būklės. Balandžiai ne tik kovoja už savo lizdą, bet ir teršia sienas bei prieangio aplinką.

Juliano Atskalūno kolona su gandrų lizdu

Julianas Atskalūnas — Konstantino Didžiojo sūnėnas, Konstancijaus II įpėdinis — buvo Romos imperatorius (361-363). Atrodo, kad jo būta įdomaus žmogaus. Nors buvo išauklėtas krikščioniška dvasia su neoplatoniškos filosofijos priemaišomis, jis ilgainiui atsisakė krikščionybės. Tapęs imperatoriumi, Julianas mėgino nesėkmingai atgaivinti pagonių religiją ir papročius. Užtat jis ir vadinamas "Atskalūnu". Nors jo pastangos buvo nesėkmingos, bet sukėlė didelį sąmyšį, nes tuo metu krikščionybė galynėjosi su arianizmu — Jėzaus dieviškumo aptarimu. Julianas žuvo mūšyje žygio prieš Persiją metu. Pasak legendos, jis mirė šaukdamas: "Galilėjieti, tu nugalėjai!"

Juliano Atskalūno kolona stovi mažame sodelyje prie Hiu-

kumet'o aikštės. Ji — 15 m aukščio, sudėta iš 15 gabalų su išėmomis ir su grakščiu korintišku kapiteliu. Virš kapitelio — gandrų lizdas. Stebiuosi gandrais. Tai ne Žemaitijos gandras. Ankaros gandrai — tikri miestelėnai. Galima juos užjausti, nes Ankara kenčia nuo oro taršos. Be to, kur jie gali rasti tokių apkūnių varlių Anatolijos aukštumose?! Šie gandrai, rodos, nebeskrenda šeimos auginti į šiaurę ... O gal ir jie yra "išguiti iš savo vietos paukšteliai"!

Kolonoje nėra jokio įrašo. Spėjama, kad ji buvo pastatyta imperatoriui pagerbti per jo apsilankymą Ankaroje 362 m. Iš mažumės su nuostaba žiūrėjus į namų sodybos gandrus, nesinori nueiti nuo kolonos su gandru ir gandriukais. Besižvalgant grįžta antroji gandrų poros pusė. Vienas kalena, o kitas mažylius maitina ...

Apaštalas Paulius Galatijoje

Apaštalų darbai aprašo antrąją Tautų Apaštalo kelionę (50-52 m. po Kristaus). Silo — Silvano — lydimas, Paulius leidosi iš Antiochijos prie Oronto į kelionę per Siriją ir Kilikiją, pietinės Galatijos miestų — Derbės ir Listros — link. Listroje Paulius pasikviečia misijos palydovu Timotiejų (žr. Apd 16,1-3). Beje, kadangi Timotiejaus motina buvo žydė, tik tėvas graikas, jis buvo laikomas žydu. Užtat Apaštalas sutinka, kad Timotiejus būtų apipjaustytas. "Keliaudami per miestus, jie liepdavo tikintiesiems laikytis Jeruzalės apaštalų bei vyresniųjų priimtų nutarimų. Taip bendrijos vis stiprėjo tikėjimu ir kasdien augo skaičiumi. Jie perėjo Frygiją ir Galatijos šalį ... " (Apd 16,4-6). "Galatijos šalis" — šiaurinė Galatijos provincijos dalis: Pesino, Ankaros, Tavijumo miestai.

Pasak legendų, Ankarą aplankė ir Apaštalas Petras, o Apaštalas Paulius čią pastatė maldos namus. Bet Apaštalų pėdsakų Ankaroje nėra.

Didenybės vartai į Seralį, statyti sultono Mehmeto II 1478 m.
Kadaise Seralio vietoje stovėjo šventieji Konstantino Didžiojo rūmai

Stambulo sultonų Seralis: bibliotekos rūmai

„Rumeli Hisari“, Mehmeto II statyta europinė tvirtovė, siauriausioje Bosforo vietoje. Dvidešimt patrankų tebestebi Bosforą. Nūdien tvirtovė - muziejus. Smagu pasižvalgyti po du žemynus: Aziją ir Europą

Tarsas. Kleopatros vartai, nors ir sukniužę, liudija lemtingą Marko Antonijaus susitikimą su Kleopatra. Kadaise Tarsas buvo Vidužemio jūros uostas, nes Kydno upė tiko laivybai

Bendras Pergamo akropolio vaizdas. „Pergamo bendrijos angelui rašyk: ‚Tai sako tas, kuris turi dviašmenį kalaviją. Aš žinau, kur gyveni: ten, kur šėtono sostas‘ “ (Apr 2, 12-13)

Pergamo Asklepėjus ligonius gydė ir teatru. Gydymas apėmė įtaigą, sapnų aiškinimą, teatro vaidinimus ir sportą

Senasis Efezas. Šv. Jono bazilikos griuvėsiai. Statyta imperatoriaus Justiniano ir jo žmonos Teodoros VI kristiniame amžiuje

Šv. Jono bazilikos griuvėsių dešinės navos asloje - vieta su šv. Jono kapu. Kuris „Jonas“? Apaštalas, evangelistas, teologas...

Senasis Efezas. Marmuro gatvės paminklai. Gatvės gale - filosofo Celso biblioteka

Panaya Kapulu - Marijos namelis ant Lakštingalos - Biulbiul - kalno prie Efezo

Didimai. Suakmenėjusi Medūza. „Kadaise Medūza buvo gražuolė, bet ji įžeidė deivę Atėnę. Keršydama Atėnė pavertė jos plaukus gyvatėmis ir jos veidą padarė šlykštų, kad kas tik į jį pažvelgdavo, pavirsdavo akmeniu“

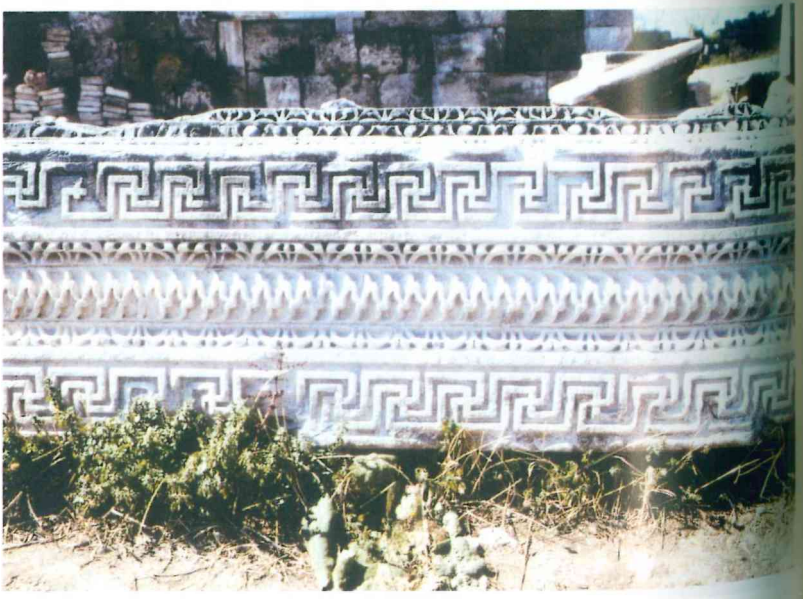

Pergė. Agoros pastato detalė. Marmuras liudija architektų ir skulptorių meną bei įgūdžius

Ikonijus - Konija. Sufių šeicho Mevlanos Šokančiųjų dervišų vienuolynas

Bogaz-Kalė - Tarpeklio tvirtovė Mažojoje Azijoje. Hetitų sostinė Hatūšaš „kenčia“ uo archeologų. Antrajame tūkstantmetyje prieš Kristų hetitai buvo sukūrę imperiją

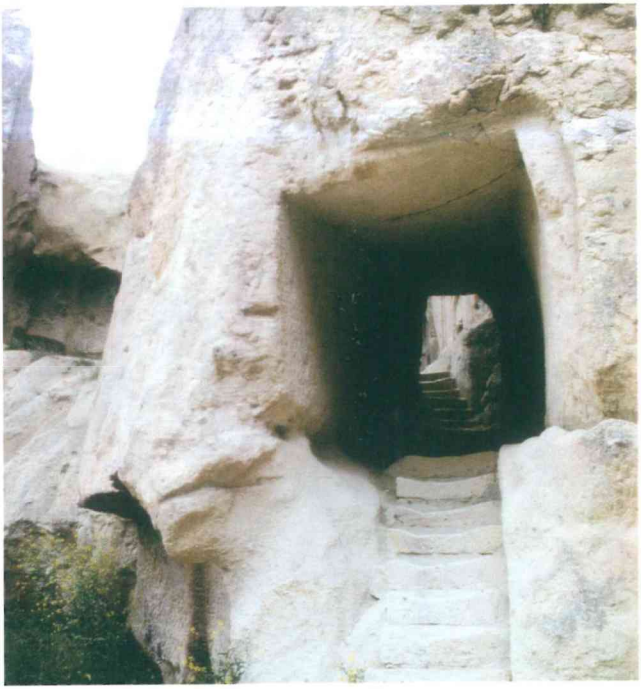

Gioremės slėnio „Septynių aukštų“ vienuolyno laiptai ir anga

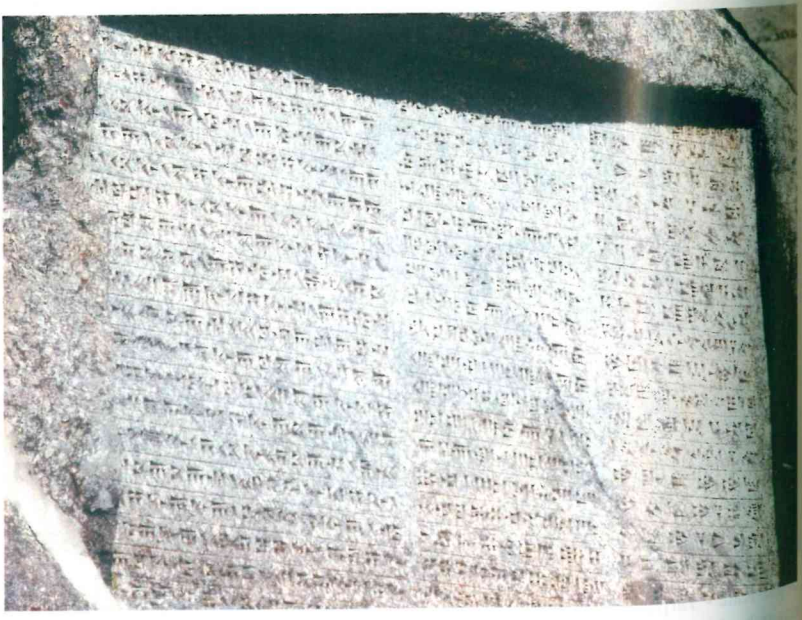

Hamadanas. Dantiraščio įrašas granite, kalno šlaite, „Iždo parke“

"Ar graži Turkija?"

Keliavimas autobusu Turkijoje — keliavimas lėktuvu JAV. Begalė autobusų linijų, autobusų stotys nuolat kimšte prikimštos keleivių. Pigu. Keliauti lėktuvu vietiniams dar per brangu. Įdomu, kad autobusų linijų tinklą tvarko ne valdžia, bet žmonių kapitalas. Ruošiuosi rytdienos kelionei į Bogazkalę — senovės hetitų sostinę. Į tą pusę kursuoja net trys autobusai. Mat Bogazkalė yra pakeliui į Samsuną ir Sivas. Bilietą galima — ir patartina — iš anksto pirkti. Perkant bilietą, nurodo ir vietą autobuse.

Autobusų stotyje pasijunti esąs prekė. Vos atėjus "tarpininkai" teiraujasi, kur nori keliauti.

— Į Bogazkalę.

— Geriausia Samsuno kryptimi.

Ima mandagiai už parankės ir kviečia eiti jam puikiai žinomos kontoros link.

— Ar graži Turkija? — užkalbina kontoros darbuotojas. JAV, būdavo, mūsų naujų ateivių klausia: "Kaip patinka Amerika?" Tas klausimas buvo tapęs daugeliui įkyrus. Klausimą "Ar graži Turkija?" tenka dažnai išgirsti. Kol kas jis dar nenusibodo. Galbūt dėl to, kad Turkijos gamtovaizdis tikrai patrauklus akims, o istorija domina.

Istorija prasideda Rojuje

Atatiurk Bulvari (Tautos tėvo bulvaras) yra pagrindinė Ankaros — Tarpeklio — gatvė. Ji plati, medžiais apsodinta. Užsuku į pašto įstaigą, nes domina turkų pašto ženklai. Norisi padėti bičiuliams filatelistams. Ir čia žvali darbuotoja užklausia: "Ar graži Turkija?" Prie filatelijos langelio mažai klientų. Leidžiamės į pokalbį. Pasigiriu, kad buvau Erzurume ir prie Agri Dagi — Ararato kalno. Šypsodamasi ji ima kalbėti apie Rojų, kuris, — sako, — anot krikščionių Knygos, buvęs Mesopotamijoje — [Ša-

lyje) tarp dviejų Upių. Samprotauja:

— Tik pagalvokite. Ar negalime manyti, kad Rojus buvo šiaurinėje Turkijoje, kur lygiagrečiai teka Tigris ir Eufratas, būdami bent per šimtą kilometrų vienas nuo kito.

— Vasarą, — priduria, — tai būtų idealus Rojus.

— O kaip būtų žiemai atėjus? — juokais paklausiu.

Pašto darbuotoja padeda atrinkti vertingesnius ženkliukus. Ji turkė musulmonė.

— Ar toli nuo čia Genčlik parkas? Ar lengva nueiti pėsčiomis? — teiraujuosi.

— Išėjęs sukite į kairę ir eikite Atatiurk Bulvari žemyn. Lengvai surasite.

Genčlik — Jaunimo parko — link

Jaunimo parkas — didžiulis sodas su plačiomis gatvėmis, gausybe pramogų ir ežerėliu. O žmonių žmonių! Nors šiandien tik ketvirtadienis! Sėsteliu kavinėje prie ežerėlio išgerti stiklo alaus. Turkai nevengia alaus ir nesivaržo alų gerdami, nors arabai musulmonai juos už tai smerkia. Laikraščiuose turkai įrodinėja, kad "alus — maistas, sveikas net nėščioms moterims ir vaikams".

Gera sėdėti po stogu, nes kapsi stambūs lietaus lašai. Nuostabu! Buvo tokia spalvinga diena. Mėlynas dangus puošėsi šelmiškais debesėliais. Staiga jis toks rusvai pilkas. Ankara kenčia nuo oro taršos.

Kavinėje motina su dviem dukromis. Viena jų jau motina — rūpinasi kūdikiu, o kita jau galėtų tekėti. Abi dukros valgo, o motina tik žiūri. Joms pavalgius, motina apmoka. Ežerėlyje, lietaus nepaisydami, berniukai plaukioja kojomis varomais laiveliais. Vieni berniukai, mergaičių nepamatysi. Nepamatysi nei suaugusių — vyresnių brolių ar tėvų. Vyresni broliai tikriausiai kariuomenėje. Genčliko parke matyti daug vyrų, dėvinčių kari-

nę uniformą. Ir jie būriuojasi prie alaus.

Kavinėje net penketas ekranų. Rodomi filmai. Šiandien prasideda Ramadanas — musulmonų pasninkas, primena televizoriaus pranešėjas.

Į hetitų senovę

Pamačius hetitų senovę muziejuje, norisi pamatyti ir jų istorinius likučius prie Bogazkalės — Tarpeklio forto. Noriu aplankyti tris svarbias hetitų vietas: sostinę Hatūšašą (Hatūšaš) su jo šventyklomis, Yazilikaya daubos bareljefus bei kapus ir Alača Hiujuk'ą. Visos trys įdomios ir archeologui, ir istorikui, ir *Šventojo Rašto* tyrinėtojui.

Autobusas iš Ankaros išvažiuoja vieškeliu Sivas–Samsun'o link. Pakelės rodyklės mini ir Erzurumą, ir Teheraną. Patenkame į didžiulių sunkvežimių koloną su "TR"(tranzitas) ženklais. Gamtovaizdis tuštokas. Prie Kirik Kalės pervažiuojame Kizilirmako — Halys upės — tiltą. Prisimenu Krezą, Lidijos karalių, ieškantį atsakymo pas Delfų orakulo Pitiją, kai jo karalystę užpuolė Kyras, Persijos karalius. "Jeigu kelsiesi per Halys, sunaikinsi karalystę", — buvo mįslingas Delfų orakulo atsakymas. Istorija liudija, kad Krezas kėlėsi per Halys upę Kyro užpulti ir sunaikino savo, o ne Persijos karalystę.

Išlipu Sungurlu mieste. Atkeliauta 181 km. Liko dar 29 km iki Bogazkalės ir Alača Hiujuk'o. Turiu bent šešias valandas. Sutariu su taksiu ir po pusvalandžio lipu šlaitu į Hatūšašą — hetitų sostinę.

Ant Hatūšašo pilies kalno

Jau III tūkstantmetyje prieš Kristų — prieš penketą tūkstantmečių! — čia būta gyvenvietės. Tarp 1800-1400 m. prieš Kristų, rytinėje Anatolijoje ėmus reikštis hetitams, Hatūšašas

tapo hetitų karalystės sostine. Ilgainiui jų karalystė išsiplėtė iki Tauro kalnyno vakarinėje Anatolijoje. Hetitai užkariavo ir Babiloniją (maždaug XVI a. prieš Kristų). Bet po to hetitų galybė patyrė nuosmukį.

Hetitai vėl atgijo tarp 1400-1200 m. prieš Kristų. Atgijo ir tapo imperija — Artimųjų Rytų galybe, užkariavusia Siriją. 1286 m. prieš Kristų Sirijoje prie Kadešo hetitų karalius Muvatalis II, nugalėjęs garsųjį Egipto faraoną Ramzį II, sudarė su juo taikos sutartį.

Tuo metu vyko ir izraeliečių išėjimas iš Egipto (apie 1290-1240 m. prieš Kristų). Be to, rytinėje Vidužemio jūros dalyje plėtėsi Mikėnų kultūra. Maždaug 1240 m. prieš Kristų mikėniečiai graikai sunaikino Troją, o tautelės iš pietinės Europos veržėsi į Anatoliją ir sunaikino hetitų imperiją.

Apie hetitus keliskart užsimena *Senasis Testamentas*. Egipto hieroglifai ir Mesopotamijos dantiraštinė raštija mini hetitų karalius. Hetitų tarptautinės sutarties forma buvo įkvėptųjų *Senojo Testamento* autorių panaudota įamžinti Sinajaus Sandorai. Sutartis tarp Muvatalio II ir Ramzio II yra įrašyta Karnake dantiraščiu ir hieroglifais — abiejų priešų, hetitų ir egiptiečių, kalba ir šriftu.

Hetitai buvo indoeuropiečiai. Studentaujant Romoje, prieš keliasdešimt metų teko klausytis Tėvo marijono dr. Kazimiero Matulaičio paskaitos apie hetitų ir lietuvių kalbos panašumus. Jis siejo mūsų kalbą su hetitų kalba.

Griuvėsius lankant pila prakaitas

Hatūšašo griuvėsiai yra ant šlaito. Plytų sienos ant akmeninių pamatų dar daug kur tebestovi. Jų ilgis 6 km. Praėjus pro žemutinio miesto pylimus, pirmieji griuvėsiai priklauso Tešubo — Audros dievo — šventyklai. Hatūšašas turi penkias šventyklas. Jos visos, sprendžiant iš pamatų, slenksčių ir aslos, buvo

labai panašios. Lygiai kaip Babilonijos šventyklas, jas sudarė maži kambariai, išdėstyti aplink grįstą maždaug 215x520 m kiemą. Vienintelis skirtumas tarp Babilonijos ir Hatūšašo šventyklų buvo įėjimas į pačią šventąją vietą, kurioje stovėjo dievo statula. Babilone buvo leidžiama žmonėms žiūrėti į statulą iš kiemo pro atvirus tarpinės koplyčios vartelius. Hetitų šventyklos buvo taip pastatytos, kad reikėdavo nugalėti kliūtį, norint pasiekti pačią šventąją vietą. Dievo statula nebuvo statoma priešais įėjimą, bet stovėdavo viename šone. Užtat nuoseklu manyti, kad hetitai religiją laikė dalyku, rezervuotu tik keletui rinktinių asmenų, kuriems buvo leista įeiti į vidinę šventovę. Kiti žmonės galėjo tik netiesiogiai dalyvauti religinėse apeigose.

Kambariai su durimis į šventyklos kiemą turbūt buvo įstaigos ir archyvai, nes juose buvo rasta molinių dantiraščio plokščių. Tešubo šventykla stovi ant terasos, nuo kurios matyti didelių pastatų pamatų likučiai. Spėjama, kad jie priklauso turtingai asirų pirklių nausėdijai.

Antrieji svarbūs griuvėsiai priklauso piliai Biujuk Kale — Didžiajai tvirtovei. Kopiu prie jos mūsų laikais padirbtais laiptais. Ant stačios uolos terasos kadaise stovėjo karaliaus rūmai, turbūt keleto aukštų, su didžiule sosto sale antrajame aukšte. Pilies priestatai apėmė sandėlius, kuriuose buvo laikomi archyvai. Čia 1906 m. rasta tūkstančiai dantiraščiu rašytų akmens ir molio plokščių. Per dešimtmetį austrų mokslininkas Hroznas (Hrozny) juos iššifravo, atskleisdamas hetitų raštiją apie religiją, teisėtvarką ir papročius.

Kopiu aukštyn šlaitu. Man atrodo, kad jis eina statyn. Galop pasiekiu įtvirtintą aukštutinio miesto rytinę sieną su Karališkaisiais vartais. Čia ir pietiniame šone sienos įspūdingiausios. Jos apima dvi lygiagrečias sienas, sujungtas dvejais vartais, nenugalimais gynybos įrengimais. Visi gynybos įtvirtinimai rodo, kad hetitai buvo pasiekę aukštesnį lygį karinėje, politinėje, teisinėje srityje negu mene, raštijoje ir religijoje.

Pietiniame šone siena siekia pačią šlaito skiauterę. Einu, nuo saulės slėpdamasis, palei milžiniškus akmenis. Dešinėje šiek tiek žemiau ant šlaito vandentiekio likučiai ir ketverto šventyklų griuvėsiai. Prie Liūtų vartų mane pasitinka berniukas su dviem asilais.

— Gal, — sako, — norėtumei žemyn raitas grįžti?..

Hetitų imperija buvo atrasta

Per tris tūkstantmečius hetitų imperija ir kultūra buvo užmiršta. 1812 m. vokietis keliautojas Burckhardt'as užtiko Hamate, Sirijoje, akmens plokštę su hieroglifais, kurie skyrėsi nuo egiptietiškųjų hieroglifų. Vėliau, 1839 m., prancūzas keliautojas Charles Texier atsitiktinai atrado Bogazkalės griuvėsius, o anglas John Hamilton užtiko Alača Hiujuk'ą, bet tik jo tautietis Henry Sayce 1879 m. ėmė teigti, kad *Šventojo Rašto* "Heto vaikai" pagaliau yra atrasti. Archeologai — anglai ir vokiečiai — lenktyniavo kasinėdami Bogazkalę.

Nulipti nuo šlaito asilo neimu. Mano kojos ilgos, o asilas žemas. Jojant kojos žeme velkasi ... Apačioje randu šiuolaikinį Hatūšašo archeologą — dr. Neve. Pavardė itališka, bet kalba angliškai britų tarme. Rausiasi žemutinėje "miesto" dalyje su samdytais darbininkais.

Archeologas jaučiasi vienišas. Mielai bendrauja. Užklaustas apie hetitų išvaizdą, mitybą, visuomeninę sąrangą, pasakoja, kad jie buvo kresni, žemo ūgio, bet labai raumeningi. Maitinosi duona, medumi, sūriu, daržovėmis ir vaisiais.

— Ar jie buvo vegetarai? — klausiu.

— Nebūtinai. Hetitų karaliai ir didikai, — juokdamasis atsako, — turėjo ir mėsos, ir žuvies.

Atrodo, kad hetitų visuomenė buvo griežtai padalyta į laisvus žmones ir baudžiauninkus bei visavalį siuzereną ir vasalus. Siuzerenas buvo ir vyriausiasis kunigas. Po mirties jis pats tap-

davo dievu. Betgi svarbiais reikalais siuzerenas privalėjo tartis su taryba. Įdomu, kad karaliaus motina imperijoje užimdavo antrąją vietą po karaliaus, o karalienė tik trečiąją. Būdinga, kad po trejeto tūkstančių metų panašiai tvarkėsi otomanų sultono dvaras. Vyriausias karaliaus sūnus paveldėdavo sostą, o kiti princai valdydavo užkariautus miestus. Hetitai buvo karingi, — karinė tarnyba buvo privaloma. Jų karo vežimus su vežėju ir dviem lankininkais lydėdavo pėstininkai.

Hetitų šventovė po atviru dangumi

Taksistas ragina mane skubėti. Autobusas, — sako, — nelauks. Hetitų šventovė po atviru dangumi Yazilikaya tarpeklyje yra už 2 km į šiaurės rytus nuo Hatūšašo. Platūs vartai atsiveria į natūralų plyšį — siaurą koridorių — tarp uolų. Plyšys baigiasi maža apvalia vieta po atviru dangumi — šventove. Plyšio uolos išpuoštos bareljefais, vaizduojančiais žmonių pavidalus, kurie didėja artėjant į šventovę. Ant priešingų plyšio sienų vienas į kitą žiūri uoloje iškalti dievai — dievas Tešubas ir deivė Hepatu. Jiedu buvo hetitų perimti pagrindiniai huritų religijos dievai. XIII prieškristinio amžiaus karalius Tudhalijas vaizduojamas dievybės rankoje. Atrodo, kad šventovė buvo įrengta XIII a. prieš Kristų.

Alača Hiujuk'o vietovę pasiekiame po pusvalandžio. Pakeliui teko matyti ir vyrus, ir moteris, ir vaikus, dirbančius laukuose. Turkija — žemės ūkio kraštas. Žvyruotu keliu važiuoja traktorius, ant mulo joja saulės nurudintu veidu vyras, apkrautą maišais asilą veda moteris. Alača Hiujuk'as apima žilą Anatolijos senovę ir visą hetitų laikotarpį. Archeologiniai kasinėjimai atskleidė net penkiolika skirtingų kultūrų klodų ir trylika stačiakampių kapų. Juose buvo palaidoti Hatti karaliai su aukso vainikais, diržais, karoliais ir kitokiais puošmenimis. Sidabrines šukas, vulkaninio stiklo veidrodžius, taures ir įvairius mirusie-

siems skirtus reikmenis neseniai teko matyti Ankaroje Anatolijos civilizacijų muziejuje.

Į tipišką hetitų stiliaus šventyklą buvo įeinama pro Sfinksų vartus. Tikrieji sfinksai nūdien muziejuje. Čia nūn stovi sfinksai iš cemento. Egiptietiškas sfinksų stilius rodo, kad Alača Hiujuk'o šventykla buvo pastatyta hetitų imperijos laikotarpiu.

Taksistas — rūpestingas žmogus. Džiaugiasi, kad man malonumo padarė ir spėjo laiku parvežti į autobusų stotį Sungurlu mieste. Apskritai turkai yra svetingi savo krašto lankytojams.

Iš Ankaros į Gioremės slėnį

Gioremė yra Kapadokijoje, o Kapadokija — krikščioniškojo vienuolinio gyvenimo — monasticizmo lopšys. Trys didieji kapadokiečiai — Bazilijus, Grigalius Nysietis ir Grigalius Nazianzietis — buvo Krikščionių Bendrijos monasticizmo — vienuolinio gyvenimo — pirmūnai.

Trečią valandą ryto minareto šauklys — muedzinas — ėmė kviesti musulmonus maldai. Nors dabar Ramadanas, bet ženklo, kad pasninkas prasideda, negirdėti. Viešbučio virtuvėje nėra kam taisyti pusryčių. Kukliais pusryčiais rūpinasi pats viešbučio šeimininkas.

Be vargo užsisakau taksį. Turkiškai. O tai buvo labai paprasta, — užteko pasakyti: "Otogar Terminal". Šiuolaikinė turkų kalba turi daug skolinių iš prancūzų kalbos. Darau turkų kalbos pažangą! Keleivių stotyje aibė. Autobusai vienas po kito pasikrauna ir išvyksta į plačiąją Turkiją. Manasis autobusas į "Nevšehir" — į Naumiestį Kapadokijoje — pasirodo prie krypties nuorodos "34" maždaug likus pusvalandžiui iki išvykimo. Įsikraustau į vidų su visu savo bagažu. Turkai vežasi daug bagažo — lagaminų, dėžių, maišų. Be to, ir pirkinių iš miesto — radijo aparatų, televizorių ... Autobuso pakrovimas užima daug laiko.

Keleiviai prižiūri, kaip pakraunamas jų bagažas. Autobuso

vairuotojas jaučiasi karalius, nes jis valdo milžiną. Autobusai dažniausiai vokiečių gamybos. Konduktoriai — padėjėjai — atlieka pakrovimo darbą. Atrodo, kad bagažinė turi skyrius. Kadangi autobusas sustos kelete vietų — Bala, Kaman, Kiršehir, Mačur, — bagažinėje bagažas rikiuojamas pagal keleivio kelionės tikslą. Stebina, kad keleiviai negauna jokio kvito.

Atidavę bagažą, keleiviai lipa į vidų ir ieško biliete nurodytos vietos. Mano vieta prie lango. Šalia manęs atsisėda keleivis su laidotuvių vainiku. Vainikas perrištas juodu kaspinu su įrašu, kuris mini pasimatymą Teismo dieną. Musulmonai tiki Dievo teismą. Gėlės apvytusios. Vargu ar bent viena iš jų bus panaši į gėlę, kol pasieks laidotuvių vietą. Į laidotuves važiuoja abu tėvai su trejetu vaikų. Prieš vairuotojo sėdynę arabiškas įrašas: "Vardan Allah, Gailestingojo, Gerojo" ir "Mas'Allah" (Telydi Allah ramybė ...).

Trys Dievo ieškotojai iš Kapadokijos

Kapadokija buvo sugraikinta — helenistinė — karalystė su sostine Cezarėja, nūdien vadinama Kayseri. IV kristiniame amžiuje Kapadokijoje brendo Krikščionių Bendrijai būdingas Dievo ieškojimas nuošalyje, tyloje, vienatvėje. Jį stipriai sąlygojo trys kapadokiečiai — Bazilijus ir du Grigaliai — Nysietis ir Nazianzietis. Šiuolaikinis Nevšehir'as yra senovės Nysa — Grigaliaus Nysiečio tėviškė.

Bazilijus gimė ir augo Cezarėjoje, iškalbos mokytojo šeimoje. Mokėsi Konstantinopolyje ir Atėnuose, kur bendravo su savo kraštiečiais — Grigaliais. Grįžęs į Cezarėją, Bazilijus atsidėjo iškalbos mokymui, bet greitai įsitikino, kad gyvenime to neužtenka, — žmogui reikia atsidėti Dievo ieškojimui. Iš pradžių jis ieškojo Dievo tarp Egipto ir Sirijos vienuolių, bet vėliau pats sudarė vienuolinio gyvenimo regulą.

Bazilijus vertino bendruomeninį vienuolių gyvenimą, pa-

brėždamas fizinį darbą ir klusnumą, priešingai ankstyvųjų atsiskyrėlių — eremitų — įmantriam gyvenimo būdui. Sirijos Simeonas Stulpininkas Bazilijaus netraukė! Vėliau, tapęs Cezarėjos vyskupu, Bazilijus panaudojo didoką savo tėvų palikimą įsteigti labdaros įstaigai, kuri rūpintųsi vargšais ir ligoniais. Pats būdamas ligonis, jis asmeniškai rūpindavosi vargšų vargšais bei raupsuotaisiais ir rasdavo laiko sakyti turiningus pamokslus bei rašyti teologinius veikalus.

Bazilijus yra vienas iš keturių didžiųjų Bendrijos Tėvų. Jo asmenybė ir raštai sklidini džiaugsmo ir gerumo artimui. Bazilijus, Jonas Krizostomas, Ambrozijus ir Augustinas laiko apaštalo Petro sostą Romoje, Šv. Petro bazilikos apsidos altoriuje.

Grigaliai — Bazilijaus kraštiečiai — abu buvo filosofai teologai. Imperatorius Teodosijus Didysis paskyrė Grigalių Nazianzietį Konstantinopolio patriarchu, bet po mėnesio tasai turėjo atsisakyti pareigų, nes priešinosi Egipto ir Makedonijos vyskupai.

Kapadokijoje lyja

Nevšehir'ą autobusas pasiekia tik vėlyvą popietę. Nuotolis — 274 km. Turkai mėgsta greitai važiuoti. Greitai važiavo ir autobuso vairuotojas. Kartkartėmis teko ir užsimerkti! Kelionę sulėtino keleivių išlipimas ir bagažo atskyrimas.

Autobusų stotyje daug taksistų siūlo savo paslaugas. Nusižiūriu vokiškai kalbantį vaikiną. Iš gido knygos buvau išsirinkęs Lale — Tulpės viešbutį. Pakeliui į viešbutį sutariame dar šį vakarą nukakti į Gioremės slėnį. Tik pravažiuoti slėnio šonu šį vakarą ir vėl grįžti, o rytoj visą pusdienį praleisti pačiame slėnyje.

Nūdien Gioremės slėnis yra tautinis Turkijos parkas. Man teko jį lankyti prieš keliolika metų. Atmenu nakvynę Urgiupo miestelyje ant Gioremės slėnio briaunos ir mėnesienos apšviestą Kapadokijos vienuolių slėnį. Norisi pasinaudoti dar viena proga ir Urgiupe pasižvalgyti.

Ankaroje buvo neįprastai karštas ir tvankus rytas. Jau prieš Nevšehir'ą pradėjo niauktis, tviskėjo žaibai, bet negriaudėjo. Prapliupo lietus. Avys, asilai, mulai ... atsukę užpakalį pylos pusėn, kentėjo kantriai lauke. Žmonės bėgo po retais medžiais, — net žaibuojant, — arba žemų namukų link. Sulyti ir peršlapę. Ypač gaila moterų, nes jų sijonai bemaž žemę siekia.

Vakaras Tulpėje

Urgiupas tik už keleto kilometrų nuo Nevšehir'o — Naumiesčio. Tik pravažiavome palei slėnį, nes retkarčiais smarkiai lijo. Lale — Tulpės viešbutyje kėdžių nėra. Sėdžiu ant lovos ir rašinėju.

Nevšehir'as turi apie 50 000 gyventojų. Muedzinai iš minaretų paskelbia, kad Ramadano dienos pasninkas pasibaigė. Girdžiu ne vieną, bet visą muedzinų chorą. Šaukimas maldai žmogaus balsu yra islamo varpai. Pasakojama, kad Mahometas buvo užklaustas, kaip reikia pašaukti tikinčiuosius maldai. Savo ruožtu islamo pranašas paklausęs, kaip šaukia maldai savuosius žydai ir krikščionys. "Žydai ragu, o krikščionys varpais", — jam buvę paaiškinta. Tuomet jis ir įsakęs maldai šaukti žmogaus balsu.

Paprastai Ramadano dienos vakarą gatvėse esti daug pramogų vaikams ir bendravimo suaugusiems. Šį vakarą lietus visus uždaro namie. Kelionėje pastebėjau, kad žmonės tik vaikus pamaitina, bet patys nieko nevalgo. Užtat dabar net kuklioje Tulpės valgykloje šeimos ir pavieniai keleiviai vaišinasi.

Kelionė iš Ankaros vedė per romėnų Galatijos provinciją — Likaoniją, tautinę galatų sritį, plačią, masinančiu horizontu. Bepigu važiuoti per kalvomis banguojančią lygumą vėsinamu autobusu, bet apie ką mąstė Apaštalas Paulius, kai ėjo pėsčiomis, — galbūt vedinas mulu ar asilu, — nešdamas galatams Gerąją Naujieną. Turiu puikų žemėlapį, rodantį lygumos ribas, kalnus, slėnius, Halys upę. Betgi juk viena yra žinoti iš žemėlapio

ar knygų, kas slypi anapus horizonto, o kita patirti tai savo kojomis ir akimis. Atrodo, kad Apaštalas Paulius buvo taip užsiėmęs "Jėzumi Kristumi, Tuo ant Kryžiaus", kad savo laiškuose niekur neužsimena apie ilgas ilgas valandas ir dienas, savaites ir mėnesius, praleistus kelyje. Apaštalo pėdsakų čia neužtikau. Kad čia jo būta, žinau iš *Naujojo Testamento.* Vietovių vardai nūdien kitoniški — turkiški. Galatija — suturkinta ir sumusulmoninta.

Lietus nesiliauja ir kitą dieną

Ir šiandien mane lydi lietus. Žaibuoja ir trankosi perkūnas. Gioremės slėnį lankau antrą kartą. Dvi jaunimo grupės — turkų ir prancūzų — išdykauja, taškydamiesi vandens klanuose.

Mano gidas manęs neskubina. Atrodo, kad mudu mokomės vienas iš kito. Jis musulmonas, aš krikščionis; jam ši vieta — įplaukų šaltinis, man — nepaprastas Naujosios Bendrijos — monasticizmo — liudytojas Mažojoje Azijoje. Pokalbiai su gidu įdomūs. Tiesa, jis mažai mokęsis, bet daug keliavęs. Įdomus žmogus savo mokėjimu klausytis. Kartu ir žmogus, kuris nenori likti kitam skolingas, — nori užsidirbti, o ne išmaldauti. Tokie asmenys yra sąžiningi!

Gioremės slėnis yra tikra gamtos išdaiga. Jis man primena gamtos išdaigas Jutos (Utah) valstijoje, JAV, esančiame Braiso (Bryce) kanjone. Dažni Erdžiyas Dagi — Argėjaus ugnikalnio — išsiveržimai apdengė Urgiupo lygumą vulkaniniu tufu, storu purvo ir pelenų sluoksniu, ant kurio sukietėjo išsiliejusi lava. Lietaus, sniego ir vėjo sukeltas tufo irimas sukūrė lygumoje ne tik slėnį, bet ir išpuošė jį "fantastiškomis gubomis", nuostabiomis keliaaukštėmis kalvomis, smailiomis adatomis, stulpais ir piramidėmis ne sykį su vykusiai subalansuota plokščio akmens luito viršūne. Prie begalinės pavidalų ir kontūrų įvairovės oksidacija pridėjo neįprastą spalvų mišinį — nuo balsvos per geltoną, rožinę, raudoną ir rusvą iki pilkšvai mėlynos.

Gidas pabrėžia, kad šios žadą užimančios uolos, ilgą laiką teikusios užuovėją Dievo ieškotojams ir priešų persekiojamiems žmonėms, nūdien laikomos ne mažiau pavojingomis savo įnamiams negu nuožmiausi priešai. Jis paaiškina, kad per kartų kartas apylinkių gyventojai mirdavę skaudžia mirtimi, žmonių vadinama Karaino (Karain) agonija. Šiuolaikinė medicina nustačiusi, kad tai vėžio epidemija, kurios priežastis glūdi pilkšvai geltonoje uolienoje. Užtat Karaino miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojai buvę evakuoti. Toks likimas žmonėms buvęs ne mažesnė nelaimė negu vėžio ligos epidemija, palinguoja galvą gidas. Užtat keleto neįprastų gyvenviečių žmonės, apsipratę gyventi uoloje išraustuose namuose, atsisako keltis. Be to, slėnio daugiaaukščių uolų olose ir nūdien randa užuovėją šiuolaikiniai klajokliai.

"Stebuklų slėnio" gyventojų istorija

Sunkiai prieinamas "Stebuklų slėnio" gubų, piramidžių ir uolėtų kalvų viršūnes pirmieji panaudojo hetitai. Užtikę slėnį, hetitai rausė jame karines tvirtoves. Persai, o po jų ir kitos imperijos, sekė hetitų pavyzdžiu. Bet neįprasta slėnio aplinka nebuvo nei patraukli, nei patogi žmonėms gyventi.

Bazilijus, būdamas Cezarėjos vyskupu, mėgo ir kūrė tarp Dievo ieškotojų bendruomeninį gyvenimą. Bet jis vertino ir griežtesnį asketinį gyvenimo būdą. Užtat pirmasis atsiskyrėlis, ieškantis Dievo vienatvėje, jo patarimu, pasinaudodamas savo lazda, išsirausė urvą — buveinę — kalioje uoloje. Statybos paprastumas patraukė kitus atsiskyrėlius, ir per keletą dešimtmečių susidarė vienuolių bendruomenės, kuriose buvo siejama pavienio atsiskyrėlio maldos gyvenimas su visų bendru darbu derlingos slėnio žemės lopeliuose. Kadangi Dievo garbinimas visad liko pagrindinis vienuolių užsiėmimas, daugėjo uolų urvuose koplyčių ir didesnių maldos namų. Ypač tai plito Gioremės slė-

nyje. Šis slėnio turkiškas vardas, reiškiantis "Negali matyti", buvo raiškiai pateisintas arabų invazijos metu 642-aisiais m. Dideli krikščionių būriai ieškojo užuovėjos net kasdami gilius tunelius šioje slėptuvėje. Keletas keliolikos aukštų požeminių miestų su dešimtimis tūkstančių gyventojų išsisaugojo pasislėpę po žeme nuo užkariautojų musulmonų. Praėjus dviem šimtmečiams, kai arabai buvo atmušti, vėl imta rausti maldos namus slėnyje virš žemės piramidėse tuometinės bizantiškos architektūros stiliumi, o jų sienos puošiamos geometriniais piešiniais. Mat tuomet krikščionys išgyveno ikonoklazmo — paveikslų draskymo ir statulų daužymo — laikotarpį. Imperatoriaus Justiniano žmonai Teodorai pasisekė sugrąžinti visuomenei pagarbą šventiesiems paveikslams. Gioremės dievnamiai vėl buvo puošiami iškiliomis freskomis, — ne sykį savo spalvomis jos nustelbė "Stebuklų slėnio" uolų spalvingumą. XI-XIII amžių būvyje buvo pastatyti svarbiausi maldos namai.

Goremė — muziejus po atviru dangumi

Fantastiškos uolos, dievnamiai ir požeminiai miestai. Čia po tuo gamtovaizdžiu krikščionys, slėpdamiesi nuo užkariautojų, išsirausė didžiulius keleto aukštų miestus! Gidas nuveda mane ant kalvos ir, paraginęs pasižvalgyti, sako:

— Goremė turi daugiausia įdomių vietų ... Spėkit, kiek koplyčių ir maldos namų gali būti Gioremės slėnyje?

— Keliolika ... — spėju, klausimo nustebintas.

— Trys šimtai šešiasdešimt penkios, — pabrėždamas kiekvieną skaitmenį, lėtai taria gidas.

Anot gido, vietos gyventojai — kadaise krikščionys — tikėjo, jog reikia pastatyti tiek šventų vietų, kad būtų atnašaujama jų Auka kas dieną per metus vis ant kito altoriaus.

Seniausi uolos maldos namai buvo pastatyti IV amžiuje, bet freskos pasirodė tik VIII. Tuomet geometrinis raštavimas tiesiog

ant uolos pradėjo nusileisti scenoms iš *Naujojo Testamento* ar iš šventųjų gyvenimo, pieštoms ant drėgno sienų ar lubų tinko.

Vos įėjus į muziejų po atviru dangumi, pasitinka beveik statmenas uolos kūgis — piramidė, šešeto aukštų moterų vienuolynas, su virtuve ir valgomuoju žemai, su kryžiaus formos koplyčia trečiajame aukšte, su tuneliais sujungtomis vienuolių celėmis viršutiniuose aukštuose. Didžiuliai girnakmeniai tebeguli paruošti užstumti keliui kilus pavojui. Priešais šį vienuolyną yra kitas, į jį panašus. Jis glaudžiasi prie Elmati Kilise — "Obuolio dievnamio", išpuošto daugiaspalvėmis freskomis tamsiai mėlyname fone iš Jėzaus gyvenimo. Šios freskos, kaip ir kituose dievnamiuose, buvo atnaujintos Jungtinių Tautų — UNESCO — rūpesčiu ir lėšomis.

Tos pačios uolos — "Obuolio dievnamio" kūgio — nugaros šone yra Šv. Barboros dievnamis, išpuoštas geometriniais piešiniais ir XI a. freskomis. Kristus vaizduojamas kryžiumi, kurį supa dvylika medžių, vaizduojančių dvylika Apaštalų. Šie piešiniai, lygiai kaip ir Kristaus, šventųjų Barboros, Jurgio bei Teodoro paveikslai, nupiešti tiesiog ant uolos sienos, o ne ant tinko sluoksnio. Geometriniai piešiniai liudija ikonoklazmo laikotarpį, bet šventųjų paveikslai rodo, kad dievnamis buvo įrengtas vėliau — XI a.

Yilanli kilise — "Slibino dievnamis" — paskirtas šv. Jurgiui. Vienoje freskoje slibinas, šv. Jurgio perdurtas, raitosi tarp pasmerktųjų. Šventųjų pulkas puošia abi dievnamio dalis, — viena jų lyg statinės skliautu, o kita lygiomis lubomis, — pasiekiamas iš virtuvės pro siaurą tunelį. Konstantinas Didysis ir jo motina Elena (Helena) apgaubti šventumo aureolėmis. Jiedu abu kartu laiko tikrąjį Kryžių. Tarp šventųjų Tomo ir Bazilijaus — barzdota moteris.

Gidas, pastebėjęs mano susidomėjimą, ima apie ją pasakoti. Sako:

— Ši moteris skundėsi Pranašui Isai (Jėzui), kad negalinti

susilaikyti nuo vyrų. Jie tokie patrauklūs. Isa moters atsiklausęs, ar ji tikrai norinti susilaikyti. "Taip, taip!" — atsakiusi moteris. "Tebūna, kaip nori", — taręs Jėzus. Staiga išdygusi moteriai ilga žiloka barzda ... "

— Koks jos vardas? — klausiu.

— Ji bevardė ... — paaiškina gidas.

Siauroje oloje iškaltais laipteliais lendame į XI a. Karanlink Kilise — "Tamsųjį dievnamį", — šviesa patenka į jį tik pro mažą angą prieangyje. Gidas pasiruošęs. Uždega prožektorių. Šiame dievnamyje išlikusios gražiausios freskos. Kristaus freską tamsiai mėlyname fone pagrindinės apsidos centre net silpnos prožektoriaus šviesos prašnekina gyvomis spalvomis.

— Ar dar įdomu? — išėjus iš Tamsiojo dievnamio, klausia gidas.

Kitas lietaus būrys su žaibais ir griaustiniu verčia ieškoti prieglobsčio. Skubiai žingsniuojant dar nelankyto uolos kūgio link, gidas sako:

— Dar viena Kilise — dievnamis — būdinga Gioremės slėniui ...

Pabėgame nuo lietaus ir perkūnijos į Čarikli kilise — "Pėdsako dievnamį". Pėdsako vardas jai buvo duotas dėl to, kad po freska, vaizduojančia Kristaus Dangun žengimą, yra pėdsakas. Nors nedidelė, bet turi keturis kupolus — skliautus — virš trijų apsidų, atskirtų viena nuo kitos dviem kolonomis. Freskose šventųjų pavidalai dideli ir ištęsti, spalvos šiltos.

Muziejaus po atviru dangumi lankymas panašus į laipiojimą po Sierra Nevados kalnų perėjas. Šventovės ir neįprastos žmonių buveinės rikiuojasi viena po kitos fantastiškųjų pavidalų slėnyje. Jų vidus yra nepaprastas bizantiško meno pasaulis. Tiesa, išraustos iš tufo, bet įrengtos pagal šventovių architektūros reikalavimus, vyravusius Anatolijoje Bizantijos laikotarpiu, su armėniško ir siriško meno priemaišomis.

Požeminiai miestai

Saulė niekad nešvietė kitam Kapadokijos stebuklui — milžiniškiems požeminiams miestams. Du, atviri turistams, yra prie kelio į pietus nuo Nevšehir'o. Truko pusvalandį nuvažiuoti nuo Gioremės. Gidas pataria tik vieną aplankyti, nes esą abu panašūs. Sako, rinkitės arba Kaymaklį, arba Derinkujų. Klausiu, katrą žmonės labiausiai lanko. "Derinkujų". — "O kodėl?" — "Jame daugiau radinių ... "

Hetitų ir romėnų namų apyvokos reikmenys buvo užtikti Derinkujų požeminiame mieste. Graikų istorikas Ksenofontas užsimena apie požemines gyvenvietes V a. prieš Kristų. Tai liudija, kad vėliau krikščionys, bėgdami nuo persekiojimo, pasinaudojo jau esamais požeminiais miestais, juos išplėsdami ir įrengdami išradingas gynybos priemones. Požeminius miestus panaudojo ir turkų bėgliai 1839 m., kai jiems teko slėptis nuo egiptiečių invazijos.

Požeminis Derinkujų miestas buvo tikra užuovėja daugeliui tūkstančių žmonių. Jis apima, pasak gido, dešimties aukštų labirintą su kambariais, dievnamiais, sandėliais, rūsiais, išradinga oro anga ir vandens šuliniais, leidusiais slapstytis ilgesnį laiką. Siaura įėjimo anga, uždaryta girnakmeniu, buvo užtikta tik 1950 m. Nuožulnūs koridoriai ir laiptai jungia savarankiškus aukštus; kapinės ir virtuvės buvo išdėstytos kas antrame aukšte; dūmams nebuvo leidžiama rūkti baiminantis, kad neišduotų slėptuvės. Tufas sugerdavo drėgmę ir palaikydavo tyrą orą visuose aukštuose.

— Kiek metrų gilumo yra šis požeminis miestas? — klausiu gidą.

— Bent šimto metrų, — atsako gidas. — Ir, be to, — tęsia, — dar ne visas miestas ištirtas. Spėjama, kad būta dvidešimties aukštų ...

Iš tikrųjų lankytojams rodoma tik maža požeminio miesto dalis. Daug kur matyti ženklai: "Eiti draudžiama". Sargai labai

reiklūs. Kapadokijos požeminiai miestai man priminė Romos katakombas. Bet jos buvo skirtos mirusiesiems, o šiame požeminiame mieste kadaise virė gyvenimas.

Antra naktis Nevšehire — Nysoje

Šiandien Kapadokiją dangus laistė lietaus būriais. Kartkartėmis lietaus teko gidui ir man. Beklajojant po Gioremę ir po požeminį Derinkujų miestą, sutemo. Baigėsi Ramadano dienos pasninkas. Dienos metu gidas nieko nevalgė. Dabar pakviečiu jį "iftar'o", Ramadano vakaro pietums, Lale — Tulpės — restorane. Kvietimą mielai priima.

Tulpės restoranas ramus ir mažas, bet turi stalų viduje ir sodelyje. Sodelyje, tiesa, dar šlapia, bet gaivu. Čia net alkani žvirbliai, sutemų nepaisydami, dar čirška. Pro stogo kertę matau gandrus ant stulpo iškeltame lizde. Papasakoju gidui apie Lietuvą ir gandrus. Kai susiduriu su gandrais, visuomet prisimenu tėviškę Žemaitijoje su ištikima, kasmet vasaroti grįžtančia gandrų pora.

Į Apaštalo Pauliaus tėviškę

Autobusas į Kilikijos Tarsą, į Apaštalo Pauliaus gimtąjį miestą, išvyksta 5 valandą ryto. Gidas pažadėjo ne tik nuvežti mane į autobusų stotį, bet ir laiku pažadinti. Betgi pažadinti nespėja, nes jau antrą valandą ryto "būgnais būgnijo", kad žmonės keltųsi ir pasivalgytų prieš dienos šviesą, nes prasideda nauja Ramadano pasninko diena.

Kapadokijos gamtovaizdžio įvairovė Likaonijoje virsta beribe stepe. Prieš Nihdės (Nigde) miestą vėl iškyla kalnai. Šiandien sekmadienis. Eismo mažai. Tik milžiniški sunkvežimiai su Bulgarijos lentelėmis ūžia Sirijos link. Turkų policijos užkardos kai kur juos tikrina, nes matyti laukiančių sunkvežimių gur-

guolės. Pervažiavę Boro (Bor) miestą su didžiule cukrinių runkelių apdirbimo įmone, įriedame į platų vieškelį, kertantį Tauro kalnus pro Kilikijos vartus — kalnų perėją. Beribė Anatolijos stepė po ketverto valandų kelionės baigiasi kalnais, besipuošiančiais baikščiu pavasario žalumu.

Keleiviams autobuse būdinga tylėti. Liūdnomis akimis žiūri ne pro langą, bet prieš save. Dauguma keleivių iš kaimų ir miestelių, — jie įlipa ir išlipa. Važiuoja į miestą. Krepšyje ar plastiko maiše kaimo gėrybės: daržovės, uogos, mėsa ... Jaunieji keliauja be niekur nieko. Bendrakeleivis mano dešinėje "kala" matematikos lygtis, nes ruošiasi egzaminams Adanos universitete. Viena šeima keliauja su trim vaikučiais. Abu pakaitomis rūpinasi mažyliais. Du jų berniukai, ketverių ar penkerių metų, bėgiodami vidurio taku, ieško kuo nors užsiimti. Motinai tai kelia nerimą. Kartkartėmis kumšteldama, ji savo rūpestį perduoda vyrui. Tasai bent kuriam laikui berniukus sumaniai apramina tyliu, tėviškai įsakmiu žodžiu.

Įvažiavę į Tauro kalnus, sustojame Pozančio (Pozanti) miestelyje atgaivai. Čia yra ne tik degalinė, bet ir stotelė su lokanta — restoranu. Nors ir Ramadano pasninko diena, bet dauguma keleivių jo nesilaiko. Valgo, geria vandenį, rūko ... O turkai mėgsta rūkyti! Kas kita buvo Nevšehir'e. Ir man teko be pusryčių apsieiti. Laimė, ten buvo duonos kepykla. Bent duonos gavau. Duona Turkijoje tebėra pagrindinis žmonių maistas.

Prie Kilikijos vartų

Kilikijos vartai yra perėja iš Tauro kalnyno į Kilikijos lygumą palei Vidužemio jūrą. Nuo Agri Dagi — Ararato kalno — rytuose atkeliavau iki Kilikijos lygumos vakaruose! Apaštalas Paulius didžiavosi Kilikija, kai buvo suimtas Jeruzalėje. Minia jį apkaltino: "Šitas žmogus visur visus moko prieš tautą, Įstatymą ir šią šventyklą. Jis net atvedė šventyklon graikus ir suteršė šią

šventą vietą" (Apd 21,28). Kilus sąmyšiui, romėnų tribūnas įsakė suimti Paulių ir uždėti grandines.

"Vedamas į kareivines Paulius kreipėsi į tribūną: 'Ar galiu tau šį tą pasakyti?' Šis atsiliepė: 'Tai tu moki graikiškai? Vadinasi, tu — ne anas egiptietis, kuris neseniai sukėlė sąmyšį ir išsivedė į dykumą keturis tūkstančius sikarijų!' Paulius atsakė: 'Aš esu žydas iš Kilikijos Tarso, taigi įžymaus miesto pilietis ... '" (Apd 21,37-39).

Tauro kalnynas prie Kilikijos vartų — perėjos — senovėje buvo ir šiandien tebėra laukinė vieta. Anatolijos aukštumos, iš kurių važiuoju, siekia 1000-1500 m aukštį, o Kilikijos vartai — nūdien vadinami Giulek perėja — yra 1050 m aukštyje. Kelias iš Anatolijos aukštumų iki perėjos ir kelias nuo perėjos į Kilikijos lygumą vingiuoja statmenų uolų tarpekliu palei Seyhan'o — senovės Kydno (Kydnos) upę. Pro langą stebiu dangų siekiančias akmenines tarpeklio sienas, ant kurių šen ir ten dangaus mėlynės fone susvyruoja vieniša pušis. Mėgstu grumtis su kalnų perėjomis. Tačiau bepigu tai daryti sėdint ir žvalgantis pro langą autobuso, riedančio žemyn 60 km greičiu. Kas kita kopti perėjos link ar leistis nuo jos palei upę tik laukinių gyvulių pramintu taku. Apaštalas Paulius, keliaudamas į Galatiją, galynėjosi su Kilikijos vartais per dienų dienas pėsčiomis. Ir nūdien vieškelis raitosi statmeno kalno šonu, o kitoje kelio pusėje tyko žadą atimanti bedugnė. Be to, anuometinį keleivį dažnai pasitikdavo plėšikai. *Antrajame laiške korintiečiams* Apaštalas rašys: "Dažnai būdavau kelionėse, upių pavojuose, pavojuose nuo plėšikų ... Man teko daug triūsti ir vargti, dažnai budėti naktimis, badauti ir trokšti, dažnai pasninkauti, dažnai kęsti šaltį ir nuogumą" (2 Kor 11,26-27).

Kilikijos vartus — perėją teko pervažiuoti tris kartus: du kartus žemyn nuo Anatolijos aukštumų ir vieną kartą važiuojant iš Antiochijos į Ikonijų — Koniją. Kartą autobusas net sustojo, — vairuotojas atsipūtė, o mes keleiviai, turėjome progą paliesti

nutašytą uolos šoną su įrašais iš romėnų laikotarpio. Įrašai uoloje — amžini, bet esama ir šiuolaikinių "rašeivų", norinčių palikti savo vardus ir sužalojančių paminklinius įrašus.

Aš esu žydas iš Kilikijos Tarso ...

Tarso miestas driekiasi Kilikijos lygumoje laukinių Tauro kalnų dantytų viršūnių paūksmėje. Apaštalas Paulius didžiavosi savo gimtine. Tarsas buvo svarbus antikinio pasaulio prekybos tinklo mazgas. Čia viena kitą sąlygojo dvi senovės kultūros: Vakarų — graikų–romėnų ir Rytų — semitų–babiloniečių. Kilikijos vartai — šiaurinė Tauro kalnų perėja — Tarsą jungė su Mažąja Azija, o pro Sirijos vartus — pro rytinę Amanaus (Amanus) kalnų perėją — jis sėmėsi iš semitinio pasaulio kultūrų. Be to, didžiulis Tarso uostas jungė miestą su visais Viduržemio jūros kraštais. Apaštalo Pauliaus gimtasis miestas klestėjo vešlioje Kilikijos lygumoje, saugomas nuo pikto šiaurio bei piratų, ir turėjo kuo masinti jauną berniuką. Paulius ilgainiui patirs daug nuotykių, — visas jo gyvenimas bus didelis spalvingas nuotykis.

Tarsas buvo laisvas prekybos miestas. Čia tuometinis pasaulis gaudavo savo statybai reikalingą medieną, atplukdytą nuo Tauro kalnų šlaitų. Per miestą tekėjo tuomet laivybai tinkama Kydno upė, kurios abu krantai buvo apstatyti pakrovimo sandėliais ir prieplaukomis. Čia Pauliukas su draugais galėjo, bėgiodamas tarp besiderančių pirklių, žaisti, šnekinti praplaukiančių laivų jūreivius, laipioti prekių dėžėmis, atgabentų iš visų pasaulio kraštų. Berniukas Paulius iš jų girdėjo apie Efezą, Korintą, Aleksandriją, Romą bei Ispaniją ir klausėsi svetimų kalbų.

Tautų Apaštalas augo aplinkoje, kur nebuvo skirtumo tarp žydo ir pagonio, graiko ir barbaro, laisvo žmogaus ir vergo, — mieste, kuriame maišėsi Romos imperijos tautybės, klestėjo prekyba ir kultūra. Pasak musulmonų legendos, Tarsas buvo įkurtas gerojo Adomo sūnaus — Seto, o pasak graikų mito, Pegasas

Tarse susižeidė kanopą. Istorija liudija, kad Tarso uostas buvo vieta, kur romėnas Markas Antonijus pirmą kartą susitiko su Kleopatra. Tuomet karalienės laivas galėjo įplaukti į patį miestą. Kleopatros vartai, nors ir sukniužę, liudija aną įvykį, lemtingą ir Kleopatrai, ir Markui Antonijui. Rodoma ir šulinys prie tariamo namo, kuriame gimęs Apaštalas Paulius. Iš pradžių šulinio būta tik vieno metro, bet ilgainiui, aplinkos lygiui pakilus, jis pagilėjo. Sargas turistams pasemia vandens ir primena, kad šulinys yra dešimties metrų gylio.

Nūdien Tarsas yra tik kuklus Turkijos miestas su maždaug 60 tūkstančių gyventojų. Judrusis uostas, jungęs miestą su jūra, — ramioji įlanka su laivų stiebų ir burių mišku, — yra tapęs niūriomis pelkėmis. Bet Kilikijos lyguma tebėra derlinga. Laukuose linguoja javai, o sodai lūžta nuo vaisių. Tarsas turi neišsenkamą vandens šaltinį — Tčai upę. Kadaise ji vadinosi Kydnas ir tekėjo per patį miestą, dabar ji svajingai vingiuoja už pusantro kilometro nuo miesto tarp krantų, apaugusių tuopomis, platanais ir gluosniais svyruokliais. Paėjęs porą kilometrų nuo miesto aukštupio link, gali klausytis ir gėrėtis Tčai upės kriokliu.

Kur apsistoti?

Į Tarsą autobusas atvežė patį vidurdienį. Palikęs savo bagažą stoties saugykloje, išėjau miesto lankyti. Užsibuvau. Dabar, sugrįžęs į stotį, rūpinuosi bilietu tolesniam kelionės tarpsniui ir užeiga. Surasti autobusų kontorą nesunku. Antakja — Antiochija — svarbus provincijos miestas, visiems gerai pažįstamas. Kontorą aptarnauja tik jauni vyrai. Moterų iki šiol kontorose niekur nemačiau. Bilietą pirkti lengva: parašai datą, laiką, vietos numerį. Kadangi bilietas kitai dienai, norima vieta autobuse prie lango dar laisva.

Diena tvanki. Erzurume buvo šalta, Ankaroje karšta, Nevšehire lijo, o čia sodriai tvanku. Be to, išilgai pagrindinės gatvės

pūsdamas, vėjas kelia dulkių debesis. Mat gatvės grindinys sunkių "TR"(tranzito) sunkvežimių sumaltas bemaž į dulkes. Autobusų kontoroje vaikinas buvo nurodęs Oteli Tčihan Palas. Sako, jis netoliese. Be to, vienas geriausių Tarse.

Viešbučio šeimininkas atsigulęs pokaičio. Atsikelia nenoromis. Paima pasą, pavarto ir klausia:

— Kokiai valstybei priklausai?

Vargšiukas nemoka skaityti. Turkijoje daug kur sutinki žmonių, kurie arba nemoka skaityti lotyniško šrifto, arba iš viso nemoka skaityti. Apaštalo Pauliaus gimtasis miestas yra labai nusigyvenęs!

Turkija savo viešbučiais girtis negali. Oteli Tčihan Palas — pats kukliausias. Tai liudija ir kaina — 750 turkiškų lirų (du su puse dolerio!).

Ir Tarse diena baigiasi perkūnija

Ramadano pasninko metu lokantos — restoranai — mieste žmonių nemaitina. Sutemus užtinku alinę. Čia galima pasivaišinti ne tik alumi, bet ir turkišku kefyru bei keptais virtiniais. Tešla su įdaru virta ir kepta! Vakarienei to užtenka. Alinė pilna jaunų vyrų. Alų gerti, turkai sako, sveika.

Alinė be langų. Pakilus eiti, vienas patarnautojas įspėja, kad lauke lyja ir žaibuoja. Siūlo palaukti. Sako, Tarse po tvankios dienos trankosi perkūnas.

Lietus ir perkūnija Tarse turbūt yra du gamtos reiškiniai, kurie niekuo nepasikeitė nuo Pauliaus laikų. Tarse prisimenama žavioji Kleopatra ir romėnas Markas Antonijus, bet apie Apaštalą — Paulių Tarsietį, kurio laiškus skaito milijardas krikščionių, šioje alinėje niekas nežino.

Tarse žmonės keliasi anksti

Po gaidžių kakariekū ir muedzino šaukimo maldai ima keltis ir žmonės. Matyt, jie ūkininkai. Saulė dar už Tauro kalnų, bet vieni išjuda iš miesto į laukus, o kiti atveža miestan laukų gėrybes — motociklu, triračiu sunkvežimėliu, asilo ar mulo traukiamu vežimu ir net dviračiu. Man miegoti nesiseka. Viešbutis pagrindinėje gatvėje — prie vieškelio, kuriuo riaumoja sunkvežimiai. Nakties metu jiems smagiau važiuoti, bet Tarso gyventojams jie atima miegą. Tikėjausi, kad musulmonai švęs "iftar'ą" — Ramadano dienos pasninko rytą ir vakarą — sočiu valgiu, bet apsirikau.

Viešbučio kambaryje — labai kukliame — skaitau *Apaštalų darbus* apie Tautų Apaštalą. Čia jis gimė, ūgtelėjo ir po atsivertimo, tautiečių persekiojamas bei krikščionių laikomas nepatikimu, ilgus metus lūkuriavo, laukdamas Apvaizdos ženklo vykdyti savo, "rinktinio įrankio", užduotį skelbti Gerąją Naujieną. "Aš esu žydas iš Kilikijos Tarso, taigi įžymaus miesto pilietis" (Apd 21,39).

Vakar teko pasitenkinti duona, arbata ir keptais virtiniais. Valgyti ne tik norisi, bet ir reikia. Pusė aštuonių. Miestas bemaž gyvas. Krautuvės atidaros, paštas priima telefoninių pasikalbėjimų užsakymus, negrįstos gatvės iššluotos. Randu man žinomą alinę atidarytą. Įėjęs užsisakau kovalti — pusryčius. Šeimininkauja vienui vienas vaikinas. Atpjauna pusę bandelės duonos bei pusę citrinos ir padeda lėkštėje su šaukštu prieš mane. Laukiu arbatos. Padavėjas atneša lėkštę sriubos. Aišku, kad reikia citriną išspausti į sriubą. Sriuba karšta. Paprastai, valgant dienos metu ar vakare, sriuba turkų valgyklose būna atvėsusi. Spėju, kad sriuba išverdama visai dienai. Tiesa, ji maistinga, nors gomuriui ne per daug patraukli. Turkai valgo negaišuodami. Pusryčių kaina — 80 turkiškų lirų (= 25 amerikoniški centai).

Autobusas į Antiochiją tik po pietų

Laiko turiu marias. Įdomu paklajoti po Tarso gatveles, žvalgytis ir stebėti vyrus ir moteris, apsirengusius panašiomis klostėtomis kelnėmis. Vyrų kelnių klostės sudaro sijono įspūdį, lygiai kaip moterų sijonai. Tik moterų sijonų klostės suimtos per keletą centimetrų nuo žemės, o vyrų aukščiau — truputį žemiau kelių. Suėmus klostes, sijonas tampa kelnėmis.

Vėl stabteliu prie Kleopatros vartų. Tai didžiausia romėnų laikotarpio Tarso įžymybė. Vartai nūdien jaukiame sodelyje. Pro juos dabar niekas nevažiuoja. Trykšta aukštas fontanas. Gaivu. Suoleliai traukia prisėsti.

Be abejo, aplinka miesto, kuriame Paulius augo ir gyveno daugel metų po atsivertimo, buvo helenistinės kultūros sąlygota. Net žydukas, auklėtas atskiroje mokykloje ir kitokioje šeimoje, negalėjo išvengti antikinės Graikijos poveikio. Norint suprasti žmogų, kuris parašė Pauliaus laiškus, — jų nuotaiką, vaizdus, užuominas, — reikia susipažinti su helenistiniu pasauliu. Graikų kalba buvo Pauliaus gimtoji kalba, — jis mąstė, kalbėjo ir rašė graikiškai. Apaštalas Petras neapsiėjo be vertėjo, Apaštalui Pauliui vertėjo ieškoti nereikėjo.

Religinis Tarso pasaulis

Vyraujanti religinė nuostata Tarse Pauliaus dienomis reiškėsi sąvoka dieviškos jėgos, slypėjusios aukštesnio rango dievybėje, skirtingoje nuo žemesnės — triūsiančios dievybės. Ši aukštesnė dievybė buvo vadinama Baal Tars — Tarso Šeimininku — ir vėliau sutapatintas su Dzeusu. Skirtumas tarp aukštesnio dievo ir triūsiančio dievo liudijo visuomeninių santykių priskyrimą dievybei. Rytiečiai visad vaizdavosi, jog Dievybės šlovė ir orumas reikalauja, kad dievas tylėtų, ilsėtųsi, nieko neveiktų ir būtų atokus. Aukštesniojo rango dievas santykiavo su išoriniu

pasauliu tik per savo tarnus ir vergus. Taigi didžiajam Tarso Baalui buvo duotas dievas, padedantis ir triūsiantis, kurį Tarso gyventojai didžiai gerbė.

Šis mažesnis dievas buvo Sandanas (Sandan), vietinė Tarso dievybė, kuris ilgainiui susiliejo su graikų Herakliu į vieną dievą. Sandanas buvo gamtos dievas, vaizduojamas monetose ir barelje-fuose žemdirbiu. Turbūt jis buvo Kilikijos pirmūnų žemdirbių genijus — globėja dvasia. Kaip visur Rytuose, taip ir Tarso Baalas bei Sandanas buvo augmenijos dievai, — jie ir vaizduojami su kviečių pėdais, su vynuogių kekėmis ir gėlėmis.

Svarbiausia metinė Baalo ir Sandano garbinimo šventė buvo laidotuvių laužo apeigos. Laidotuvių laužas simbolizavo augmenijos dievo mirtį ir prisikėlimą. Tokia nuostata užtinkama visose Rytų misterijų religijose. Sandano atvaizdą, būdavo, užkelia ant išpuošto vežimo, perveža miesto gatvėmis ir tada sudegina ant laužo. Apeigos vaizdavo augmenijos ir dievo mirtį, atneštą deginančios vasaros saulės, ir prisikėlimą pavasarį. Laidotuvių apeigas lydėdavo gyventojų šventė, kurioje būdavo pagerbiamas dievas, garbintojai leisdavosi besaikiškai mėgautis.

Savo laiškuose Apaštalas Paulius dažnai parodo, kad jis pažinojo senąsias pagonių misterijas. Augdamas Tarse, jis turėjo progą matyti, kaip Izidės garbintojai apeigoms rengdavosi jos garbei skirtu apdaru. Misterijų dalyviai gaubdavosi ypatingu dievo apdaru, — jeigu dievas buvo vaizduojamas kaip žuvis, jo garbintojai apsivilkdavo apdaru, primenančiu žuvį, norėdami supanašėti su dievu. Apaštalui Pauliui būdingas posakis "apsivilkti Kristumi" buvo lengvai suprantamas krikščionims iš pagonijos, — jiems Paulius skelbė Evangeliją ir rašė laiškus. Kai Paulius palygina Kristaus atpirkimą su vergo išlaisvinimu, jis turi galvoje dažnai Tarse jaunystėje matytą įvykį — vergą, nešantį į šventyklą susitaupytą išpirkos kainą. Savininkas ateidavo kartu su vergu ir priimdavo tą išpirkos sumą, o tas vergas buvo laikomas parduotu šventyklos dievui. Tuomet dievas išlaisvindavo

vergą, ir vergas tapdavo dievo vergu. "Viešpatyje pašauktas tikėti vergas yra Viešpaties išlaisvintasis. Panašiai ir pašauktas tikėti laisvasis yra Kristaus vergas. Jūs, brangiai nupirkti, nepasidarykite žmonių vergais" (1 Kor 7,22-23).

Jaunystėje Paulius domėjosi sportu, kareivių pratybomis ir paradais. Tai liudija jo laiškuose vartojami palyginimai apie bėgikus lenktynėse, apie laimėtojui duotą prizą, apie boksininką ir romėnų sargybinį. Evangelijos atspindi Palestinos kaimo gyvenimą, o Pauliaus laiškai rodo, kad Paulius buvo didmiesčio vaikas.

Tarsas buvo tas didmiestis. Čia Paulius augo ir, Dievo pagautas Kristuje kelyje į Damaską (žr. Fil 3,12), subrendo — tapo "rinktiniu Dievo įrankiu": "Žydams buvau kaip žydas, kad tik daugiau jų laimėčiau. Tiems, kurie laikosi įstatymo, tapau įstatymo tarnu, kad laimėčiau besilaikančius įstatymo, nors pats nesu jam pavaldus. Tiems, kurie neturi įstatymo, buvau kaip neturintis įstatymo, kad laimėčiau tuos, kurie neturi įstatymo, nors pats esu ne be Dievo įstatymo, bet susaistytas Kristaus įstatymu. Silpniesiems pasidariau silpnas, kad laimėčiau silpnuosius. Visiems tapau viskuo, kad vienaip ar kitaip bent kai kuriuos išgelbėčiau. Visa tai darau dėl Evangelijos, kad būčiau jos dalininkas. Argi nežinote, kad lenktynių aikštėje bėga visi bėgikai, bet tik vienas gauna laimėtojo dovaną? Ir jūs taip bėkite, kad laimėtumėte! Kiekvienas varžybų dalyvis nuo visko susilaiko; jie taip daro, norėdami gauti vystantį vainiką, o mes — nevystantį. Todėl aš bėgu nedvejodamas ir grumiuosi ne kaip į orą smūgiuodamas, bet tramdau savo kūną ir darau jį klusnų, kad, kitus mokydamas, pats nepasidaryčiau atmestinas" (1 Kor 9,20-27).

Kuo daugiau gilinamasi į Pauliaus asmenybę, tuo labiau jaučiama nuostabioji malonės ir prigimties sampyna, padariusi jį nepaprastu Apvaizdos įrankiu. Pats Paulius pagarbiai suprato, kad visas jo gyvenimas buvo malonės stebuklas (žr. Gal 1,15-24). Žvelgiant į praeitį, galima sakyti, kad Tarsui buvo lemta subrandinti žmogų, kuris turės įvykdyti Aleksandro Didžiojo

svajonę — sujungti dvasia Rytus ir Vakarus, įgyvendinti Kristaus viziją: " ... daugelis ateis iš rytų ir vakarų bei susės dangaus karalystėje prie stalo su Abraomu, Izaoku ir Jokūbu" (Mt 8,11).

... kilęs iš Izraelio, Benjamino genties ...

Graikų kultūra turėjo didelę įtaką Pauliaus būdo formavimui, bet dar didesnę įtaką turėjo tūkstantmetis žydiškas kraitis — žydiška Pauliaus kilmė ir ankstyvas žydiškas auklėjimas. Apaštalas Paulius didžiavosi savo žydiškumu: "Jei kas nors tariasi galįs pasitikėti kūnu (t.y. pasitikėti apipjaustymu ir kitų išorinių Mozės nuostatų vykdymu), tai aš pirmutinis, aštuntą dieną apipjaustytas, kilęs iš Izraelio tautos, Benjamino genties, žydas iš žydų, įstatymo tiksliai besilaikantis fariziejus, uolus Bažnyčios persekiotojas, be priekaištų vykdęs įstatymo reikalaujamą teisumą" (Fil 3,4-6).

Žydų bendruomenės, paplitusios tuometiniame pasaulyje, buvo didesnės ir turtingesnės už Palestinos bendruomenes. Spėjama, kad tuomet pasaulyje gyveno apie tris su puse milijono žydų, o Palestinoje tik apie pusę milijono. Nuo Seleukidų karaliaus Antiocho Epifano dienų, — apie jį daug rašoma *Makabėjų knygose*, — Tarso žydai sudarė mieste savitą atskirą bendruomenę, politinį vienetą su lygiomis teisėmis kaip ir graikai. Jie buvo lyg valstybėlė valstybėje. Tuomet niekas negalėjo tapti Romos piliečiu, nepriklausydamas kokiai nors tautai ar klanui. Užtat Pauliaus šeima, kaip ir kitos žydų šeimos, didžiavosi kilme. *Laiške romiečiams* Apaštalas Paulius sveikina Androniką, Juniją ir Herodioną — savo "tautiečius" (Rom 16,7.11). Šie tautiečiai buvo Pauliaus klano nariai ir turbūt tolimi giminaičiai ar mokslo draugai iš Tarso.

Pauliaus tėvas buvo fariziejus — žmogus tvirtų religinių ir tautinių įsitikinimų. Jis sąžiningai mokė sūnų šventųjų Raštų kalbos, nors skaitė Septuagintą — graikiškąjį vertimą. Žydai

duodavo namie savo vaikams puikų išauklėjimą. Berniukas, vos penkerių metų sulaukęs, buvo mokomas pagrindinio Mozės Mokymo: "Klausykis, Izraeli! VIEŠPATS yra mūsų Dievas, vien tik VIEŠPATS. Mylėsi Viešpatį, savo Dievą, visa širdimi, visa siela ir visomis jėgomis" (Įst 6,4-6; žr. ir Įst 6-7 skyrius). Per šventes šeimoje buvo giedama Hallelu-Ja (Šlovinkite VIEŠPATĮ) psalmės (Ps 113-118). Šeimoje Pauliui buvo aiškinama ir svarbiųjų metinių švenčių prasmė.

Sulaukęs šešerių metų, Paulius buvo siunčiamas į "Vynuogyną" — vaikų darželį, sinagogos mokyklos padalą. Kas rytą "paidagogos" — vergas — eidavo su juo, vesdamas jį per gatvių sankryžas ir nešdamas jo krepšį su rašymo reikmenimis. Vynuogyne Paulius sėdėdavo asloje su kitais vaikais ir mokėsi rašyti geležine lazdele ant vaško lentelės. Keletą metų berniukas mokėsi istorijos iš Raštų ir sužinojo, kokia svarbi ir savita yra jo tauta tarp tautų. Jo mokytojai papasakojo jam ir apie jo tautos ateitį, mokydami jį, kad vieną dieną turi ateiti Mesijas ir savo stebuklingu kalaviju užkariauti visą pasaulį. Po Mesijo pergalės visas pasaulis ateisiąs Dievo pagarbinti į Jeruzalę, net imperatorius paliksiąs Romą ir garbinsiąs Jeruzalėje.

Galbūt graikai draugai niekino mažąjį žyduką, bet Paulius žinojo, kad jo tauta jau buvo daug pasiekusi, kai piemenys tebeganė avis Romoje ar Atėnuose. Jo draugams žaidžiant Scipiono karus su Hanibalu, pasakojant apie garbingus Aleksandro ir Cezario žygius, Paulius leidosi į Abraomo bei Saros ir Jokūbo kelionę su kaimenėmis per dykumą, stebėjosi su Juozapu piramidėmis prie Nilo ir gėrėjosi Dovydo bei Samsono pergalėmis prieš Galijotą ir filistinus. Kai jo bendraamžiai graikiukai rašė apie Dzeuso spalvingus nuotykius, Paulius pagarbiai mąstė apie Jahvę — Viešpatį, kurio vardas yra neišreiškiamas.

Būdamas dešimties metų, Paulius pradėjo antrąjį ir ne tokį malonų paaugliui auklėjimo tarpsnį. Tokio amžiaus hebrajų vaikai būdavo mokomi "žodinio įstatymo" — tautos Seniūnų

taisyklių rinkinio. Kas dieną jam teko mokytis vis ilgesnio nuodėmių sąrašo. Rabinai buvo aptvėrę Dievo Mokymą — Dešimt įsakymų — žodinių įsakymų, taisyklių tvora. Buvo mokoma, kad šie įsakymai saisto žmogaus sąžinę lygiai taip, kaip ir Dešimt įsakymų. "To nedaryk! To neliesk!" *Laiške romiečiams* Paulius skųsis: " ... atėjus įsakymui, atgijo ir nuodėmė, o aš numiriau; taip man paaiškėjo, kad įsakymas, skirtas gyvenimui, nuvedė mane į mirtį" (Rom 7,9-10). Šis auklėjimo tarpsnis padeda geriau suprasti Apaštalo nuostatą apie "gimusius po įstatymu" ir didįjį atpirkimo džiaugsmą, slypintį Kristaus meilės įstatyme.

Laikas ruoštis kelionei į Antiochiją

Užtrukau prie Kleopatros vartų, užtat dabar tenka skubėti. Reikia rasti kur nors turkišką alinę ir pasistiprinti prieš kelionę. Be to, turiu atsilyginti viešbutyje ir pasiimti daiktus. Autobusas į Antiochiją išvyksta antrą valandą.

Užeinu į tą pačią alinę. Užsisakau arbatos. Padavėjas, pakvietęs sėstis prie stalo, išeina ir grįžta su arbatos stiklu iš gretimos arbatinės. Arbata čia išnešiojama. Meduolių pardavėjas turi tik saldžių dalykų. Bet meduolį nusipirkus, jis atneša arba pašaukia berniuką atnešti arbatos.

Alinėje randu ir pažįstamų. Mat vakar, sekmadienį, ši alinė buvo vienintelė atidara vieta Tčihan Palas Oteli apylinkėje, kur buvo galima pavalgyti. Valgiau joje šį rytą ir pusryčius. Taigi jau dusyk joje valgyta. Esu pažįstamas. Turkai noriai tiesia ranką pasisveikinti. Žodžiu "Giun Aydin" nepasitenkina. Padavėjas už arbatą mokėti neleidžia. Su draugišku šypsniu rodo, kad jam malonu turėti mane svečiu. Sako, buvai mūsų svečias. Atsisveikiname su "As Salaam aleikum!" (Ramybė jums!) Retai kada Artimuosiuose Rytuose esu išgirdęs nuoširdesnį "Wa aleikum Salaam!" (Ir su tavimi!)

Viešbučio šeimininkas teiraujasi, kaip patiko viešnagė Tarse.

Šiandien jis nemieguistas. Jo mažylis sūnus domisi manimi, nes jam patinka mano žemėlapis.

— Kiek tau metų? — klausiu.

— Šešeri, — parodo pirštais.

Šeimininkas patenkintas, kad jo sūnus bando perskaityti žemėlapio vardus. Turime daug "bendros kalbos".

Šeima, kurioje augo Tautų Apaštalas

Pauliukas turbūt buvo savavalis berniukas, nelinkęs paklusti. *Laiške efeziečiams* yra įdomus pamokymas: "O jūs, tėvai, neerzinkite savo vaikų, bet auklėkite juos drausmindami ir mokydami Viešpaties vardu" (Ef 6,4; žr. taip pat 1 Tes 2,10). Ar tai atspindi Apaštalo Pauliaus vaikystės patirtį? Valdingų tėvų ir neklaužadų sūnų, senoviškų tėvų ir šiuolaikinių jaunuolių problema jau tuomet vargino šeimas.

Apie Pauliaus brolius ir seseris nedaug tėra žinoma. Apie vienos sesers sūnų Jeruzalėje užsimena *Apaštalų darbai*: "Rytojaus dieną (po Apaštalo arešto) susirinko būrys žydų ir prisiekė nei valgyti, nei gerti, kol nenužudys Pauliaus. Tokią sankalbą padarė daugiau negu keturiasdešimt žmonių. Jie nuėjo pas aukštuosius kunigus bei seniūnus ir pasakė: 'Mes prisiekėme nieko neragauti, kol nenužudysime Pauliaus. O jūs kartu su taryba prašykite tribūną, kad jis pristatytų jį jums, lyg norėtumėte tiksliau ištirti jo bylą. Tuo tarpu mes būsime pasirengę nudėti jį kelyje'. Apie šią sankalbą nugirdo Pauliaus sesers sūnus. Jis atėjo į kareivines ir pranešė Pauliui. Tada Paulius, pasivadinęs vieną šimtininką, paprašė: 'Nuvesk šį jaunuolį pas tribūną. Jis turi jam kai ką pranešti'. Tas paėmė, nuvedė jį pas tribūną ir paaiškino: 'Kalinys Paulius pasikvietė mane ir paprašė, kad atvesčiau pas tave šitą jaunuolį. Jis turįs tau kai ką pasakyti'. Tribūnas, paėmęs jį už rankos, pasivėdėjo į šalį ir paklausė: 'Ką turi man pranešti?' Tas atsakė: 'Žydai susimokė prašyti tave, kad rytoj nuvestum

Paulių į teismo tarybą, neva norėdami tiksliau ištirti jo bylą. Netikėk jais! Daugiau negu keturiasdešimt vyrų susitarę prisiekė nei valgyti, nei gerti, kol jo nenužudys. Jie jau dabar pasiruošę ir laukia tavo sutikimo'. Tribūnas atleido jaunuolį ir liepė niekam nesakyti, ką buvo jam pranešęs" (Apd 23,12-22).

Gaila, kad nežinome nieko apie Pauliaus motiną. Visad įdomu pažinti įžymaus asmens motiną ir jos įtaką sūnui. Motina Pauliui buvo likusi švelnumo pavyzdžiu: "Būdami Kristaus apaštalai, mes galėjome būti jums našta, vis dėlto jūsų tarpe buvome švelnūs, tarsi motina, globojanti savo kūdikius. Taip jus mylėdami, troškome pasidalyti su jumis ne tik Dievo Evangelija, bet ir savo gyvybe, nes tapote mums be galo brangūs" (1 Tes 2,7-8).

Tarp fariziejų vyravo nuostata: "Girtinas dalykas auklėjant vaiką Įstatymo studijas sieti su pelningo amato mokymu". Atrodo, kad Pauliaus tėvas prekiavo audeklais ir sėkmingai vertėsi palapinių dangų audimu. Tada palapinių statymas ir palapinių dangų audimas Tarse buvo pelningas verslas. Taigi Paulius mokėsi austi palapinių dangas iš pagarsėjusių Kilikijos ožkų vilnų, — iš amatininkų ir vergų savo tėvo įmonėje jis mokėsi, kaip paruošti palapinėms dangas. Nūdien matyti Kilikijos lygumoje avių ir juodų ožkų kaimenės. Kilikijos kerdžiai vilki nepermerkiamas ožkų vilnų skraistes. Turbūt ir Apaštalas savo kelionėse po Mažąją Aziją šildėsi panašiu apsiaustu (žr. 2 Tim 4,13).

Buvai mūsų svečias ...

Apsipratau Apaštalo gimtajame mieste. Norėtųsi ilgiau svečiuotis. Bet laikas eiti į autobusų stotį.

Kelionė iš Tarso prasideda nuotykiu. Bandau fotografuoti Kydno upės tiltą. Mane jis domina, nes romėnų statytas. Paulius vaikystėje tikriausiai juo bėgiojo. Važiuojame lėtai. Taikausi pagauti geresnį tilto vaizdą. Ūmai autobuso konduktorius ima "šlakstyti" keleivius odekolono lietumi. Mano aparatą ne tik pašlaksto, bet

ir "išmaudo". Bešluostant objektyvą, tiltas liko už nugaros.

Nėra tokio blogio, kuris neišeitų į gera! Šalia sėdintis vyriškis nelauktai pareiškia man užuojautą. Su šypsniu ...

— Jus domina tiltai? — klausia.

— Ne visi, — juokdamasis atsakau.

— Kodėl šis jums įdomus? — teiraujasi.

— Romėnų statytas!

— Tai jūs iš Italijos?

— Taip. Prieš atvykdamas į Turkiją, buvau sustojęs Italijoje ...

Abu nutylame. Mane domina pakelės. Noriu tyliai jas stebėti. Po valandėlės mano pakeleivis vėl mane kalbina:

— Kaip patinka Turkija?

— Spalvingas kraštas. Labai daug istorijos. Daug brangių vietų krikščionims ... — mėginu patenkinti jo smalsumą, vis žiūrėdamas pro langą.

— Tai jūs krikščionis. Graikas ar Romos? — domisi.

— Katalikas, — atsakau.

— Malonu! Mes, turkai, graikų krikščionių nemėgstame, — nusišypso.

Mano pakeleivis — musulmonas. Iš Stambulo. Vidurinės mokyklos dėstytojas. Turkai ir graikai yra vieni kitus labai įskaudinę.

Savaitės belaisviai

Kelionėje sutinki įdomių žmonių. Kalbame vokiškai. Nuoširdus ir giliai tikintis musulmonas. Lyginame *Koraną* su *Šventuoju Raštu*. Sako, kad krikščionys, versdami Dievo žodžius į savo kalbą, sudarko apreiškimą. Didžiuojasi islamo nuostata: *Koraną* versti į kitas kalbas draudžiama. Smerkia savo tautos mėginimus versti *Koraną* į žmonių šnekamąją kalbą.

Ilgainiui mudviejų pokalbis sustoja prie savaitės istorijos ir prasmės. Ir musulmonai, ir žydai, ir krikščionys turi šventą savaitės dieną: penktadienį, šabą, Viešpaties dieną. Dienas, mėne-

sius ir metus mums teikia gamta — saulė ir mėnulis, bet septynių dienų ratą — savaitę — žmonės patys susikūrė. Esame savaitės belaisviai. Mus valdo savaitės ritmas!

— Ar galėtum suprasti Penktadienio mečetę be penktadienio, sinagogą be šabo, krikščionių šventnamį be sekmadienio? — lyg pats save klausia mano pakeleivis.

— Iš tikrųjų būtų bėda, jeigu nežinotum, kuri šiandien savaitės diena. Ar gali turkai įsivaizduoti gyvenimą be savaitgalių? — klausiu, pridėdamas savo trigrašį.

Septynių dienų savaitės kilmė

Menu dvi tikėtinas mūsų septynių dienų savaitės ištakas. Viena jų įrašyta *Šventajame Rašte:* Kūrimo pasakojimas ir Dešimt Dievo įsakymų. O kita yra senoji mesopotamiečių astrologija — mokymas apie septynias planetas, turinčias įtaką tautų, karalysčių bei žmonių gyvenimui ir gamtos reiškiniams. *Šventasis Raštas* apie Kūrimą rašo: "Septintą dieną", kurią Kūrėjas ilsėjosi "nuo visų darbų ... {Užtat} Dievas palaimino septintąją dieną ir padarė ją šventą, nes tą dieną jis ilsėjosi nuo visų kūrimo darbų" (Pr 2,2-3). O vienas Dešimties įsakymų, siejantis žmogų su Dievu, įpareigoja: "Atsimink, kad švęstum šabo dieną. Šešias dienas triūsi ir dirbsi visus savo darbus, bet septintoji diena yra VIEŠPATIES, tavo Dievo, šabas; nedirbsi jokio darbo — nei tu, nei tavo sūnus ar duktė, nei tavo vergas ar vergė, nei tavo galvijai, nei ateivis, gyvenąs tavo gyvenvietėse. Nes per šešias dienas VIEŠPATS padarė dangų ir žemę, jūrą ir visa, kas yra juose, bet septintąją dieną jis ilsėjosi. Todėl VIEŠPATS septintąją dieną palaimino ir ją pašventino" (Iš 20,8-11). Mesopotamijos tautų septynių dienų savaitė buvo planetinė — astrologinė samprata — ir siejosi su planetų įtaka. Buvo tikima, kad septyni dangaus skliauto kūnai — nūdien vadinami planetomis — sukasi apie Žemę: Saulė, Mėnulis, Marsas, Merkurijus, Jupiteris, Venera ir

Saturnas. Astrologinė septynių dienų savaitės samprata buvo romėnų dėka įvesta į Vakarų kultūrą pirmajame prieškristiniame šimtmetyje. Vokiečių *Sonntag* ar *Montag* ir anglų *Sunday* ar *Monday* tebeseka mesopotamiečių papročiu. Kai į istorijos areną atėjo krikščionybė, pirmoji romėnų savaitės diena — Saulės diena — buvo praminta Viešpaties diena, — dies Dominica, itališkai "domenica", — nes krikščionys iš Raštų žinojo, kad Viešpats Jėzus prisikėlė iš numirusių pirmąją savaitės dieną. Morkaus Evangelija rašo: "Šabui praėjus, Marija Magdalietė, Marija, Jokūbo motina, ir Salomė nusipirko kvepalų, kad nuėjusios galėtų Jėzų patepti. Labai anksti, pirmąją savaitės dieną, jos ateina saulei tekant prie kapo" (Mk 16,1-2). Užtat ilgainiui "pirmoji žydų savaitės diena" tapo krikščioniškosios septynių dienų savaitės ištaka. Krikščioniškoji savaitė prasideda Viešpaties diena — Prisikėlimu. Taigi turime naują septynių dienų savaitės sampratą. Pagal *Senąjį Testamentą* — Kūrimo pasakojimą ir Dešimt Dievo Įsakymų, savaitės viršūnė yra šabas — septintoji diena, o pagal *Naująjį Testamentą* — Atkūrimo pasakojimą, savaitės ištaka yra pirmoji diena. Mes tą dieną vadiname "sekmadieniu" — savotišku lietuvišku šabu. (Beje, šeštadienis *Naujajame Testamente* šabo nebeženklina!) Būdinga, kad rusiškas "pirmosios savaitės dienos" vardas yra labai krikščioniškas: "voskresenje" — Prisikėlimo diena.

Pokalbis autobuse sužadina apetitą

Įdomusis turkas mokytojas išlipa Adana mieste. Dėkojame vienas kitam už įdomiai praleistą laiką. Jis nuskuba ieškoti autobuso į Kayseri (Kapadokijos Cezarėją), o man rūpi rasti priemonę keliauti į Karatepę — "Juodąją kalvą" — senovės hetitų nausėdiją. Sužinau, kad autobusas kursuoja tik iki Kadirlio, o iš ten reikės daryti iškylą taksiu. Sako, kad Karatepė — "čok giuzel!" (labai graži vieta!).

Tęsiu kelionę į Kadirlį. Dabar galiu ir žvalgytis pro langą, ir mąstyti apie žmonijos pastangas matuoti laiką. Religijų istorija liudija, kad žmonija daug kur gerbė "dies nefasti" — tabu dienas, kuriomis žmonės susilaikydavo nuo svarbių užsiėmimų, nes buvo tikima, kad tos dienos yra pražūtingų jėgų veikiamos. *Šventajame Rašte* šabo diena buvo laikoma poilsio diena. Iš pradžių šabas nebuvo iškilmė. Ilgainiui jis tapo labai svarbia tikėjimo išpažinimo dalimi. Šabo metai, — kas septyneri metai, skelbtas religinis įstatas laikyti laukus pūdymu, — liudijo tikėjimo išpažinimą, kad Sandoros Viešpats turi pradinę teisę į žemės nuosavybę. Panašiai ir šabo diena tapo atskirta nuo žmogaus užsiėmimų ir pašvęsta maldai — Dievui garbinti.

Menu prancūzų revoliucinę respubliką, mėginusią pakeisti septynių dienų savaitę dešimties dienų savaite. Kruopščiu tikslumu diena buvo padalyta į dešimt valandų, kiekviena valanda — į šimtą minučių, kiekviena minutė — į šimtą sekundžių. Šis dešimtainis kalendorius, anot revoliucijos šviesuolių, buvo reikliai skelbiamas dėl to, kad to reikalauja protas ir aiškumas. Iš tikrųjų norėta išlaisvinti Prancūziją iš religinių prietarų. Naujoje prancūziškoje savaitės sampratoje sekmadienis buvo pakeistas pilietiniu šventadieniu — "dekadi", kurį piliečiai turėjo švęsti rinkdamiesi į "dekadi" šventyklas, sugiedodami tautos himną. Revoliucijos bandymas pakeisti "septynis" į "dešimt" tvėrė maždaug dešimt metų!

Menu ir gimnazijos dienas, kai Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga. Tada buvome verčiami nešvęsti sekmadienio. Prisimenu mokytoją aiškinant naują tvarką. Mums buvo priminta sena Sovietų Sąjungos išmintis, siekianti padidinti darbo našumą. Jeigu atmintis neklysta, buvo skelbiama darbo savaitė be perstojo. Anot naujos tvarkos, kiekvienas privalo dirbti keturias dienas ir gali ilsėtis vieną dieną pagal taip reguliuojamą tvarkaraštį, kad kiekviena diena būtų darbo diena keturiems penktadaliams gyventojų ir poilsio diena vienam penktadaliui.

Atrodo, kad mokytojas šią sovietinę "išmintį" aiškino, norėdamas tyčia vaizdžiai parodyti, jog tuo siekiama atpratinti žmones nuo "sekmadienio" — pamaldų lankymo — ir šeimos gyvenimo. Ilgainiui sužinojome, kad sovietinė "nepreryvka" — nepertraukiama gamybos savaitė, įvesta 1929 m., tvėrė tik dvejus metus.

Besižvalgydamas pro langą ir bemąstydamas apie septynių dienų savaitę, atsiduriu Kadirlio mieste. Autobusą apspinta taksių vairuotojai su plakatais "Karatepė". Net išvykos kaina nurodyta. Į Karatepę važiuoja keletas žmonių. Didžiuma jų atrodo vietiniai gyventojai.

Karatepė — turkiškos Rumšiškės

Karatepė yra tautinis Turkijos parkas. Tai tikras muziejus gamtoje. Čia VIII a. prieš Kristų hetitų karalius Asitavandas pasistatė ant kalvos didingus rūmus ir tvirtovę. Taksis važiuoja lėtai žvyruotu keliuku, kuris vingiuojasi palei kalvas, kerta upelius ir lipa kalvų šonais. Kai palipa ant kalvos, atsiveria Žemaitijos kalvų panorama. Kai kurios kalvos dar tik arimai, kur ne kur jau plaukia pasėliai. Žemaūgiai miežiai ir kviečiai.

Karatepės miestas buvo senesnis už karaliaus Asitavando rūmus ir tvirtovę. Atrodo, kad Karatepė buvo tik hetitų imperijos saulėlydžio vieta. Mane domina dvikalbiai — finikiečių ir hetitų — įrašai, padėję iššifruoti hetitų hieroglifus.

Archeologai tebesirausia po rūmų ir tvirtovės griuvėsius. Nenori būti trukdomi. Be to, draudžia fotografuoti. Matyt, nori apsaugoti pajamas iš savo leidinių. Valstybė neskiria pakankamai lėšų savo tautiniam parkui.

Kur nakvoti?

Grįžti į Kadirlį lengva. Taksis laukė neprašomas. Man kelia rūpestį tolesnė kelionė. Mat tikėjausi šiandien pasiekti Antiochiją, o jau vėlyva popietė.

— Ar dar rasiu autobusą į Antakją? — klausiu taksistą.

— In š'Alla! (Tepadaro taip Alla!) — atsako. — Naktį nemalonu keliauti, — tęsia, — mažai matysi. Turkija graži!

Kadirlis — užkampis. Autobusai rečiau kursuoja. Reikia nukakti taksiu iki Čeyhano. Ten didelė autobusų stotis, kurioje galima "pernakvoti" laukiant autobuso į Antakją — Antiochiją.

Nakvynė autobusų stotyje. Proga sėstelti ir prisiminti.

Kelionė į Karkemišą ir Haraną

Prieš keletą metų buvo tekę stabtelti Čeyhane. Tada Čeyhano stotį tik pravažiavau. Su grupe Šventojo Rašto instituto studentų keliavau nuomotu autobusu po Turkiją, norėdamas iš arčiau susipažinti su bibline Turkijos archeologija. Buvome pakeliui į Karkemišą ir Haraną. Karkemišas — paskutinė žlugančios asirų imperijos tvirtovė prie Eufrato, o Haranas — vietovė, kurioje Abraomas ir Sara buvo apsistoję, keliaudami iš Ūro į Kanaaną. Dabar, sėdėdamas pilnoje ir dūmų, ir triukšmo autobusų stotyje, prisimenu aną tokią patogią studijų kelionę.

Nūdien Karkemišo piliakalnis Eufrato pakrantėje yra Turkijos kariuomenės užtvara prie Sirijos pasienio. Kadangi tai pasienio zona, reikėjo gauti ypatingą leidimą. Mūsų autobusą pasitiko jaunas paslaugus karininkas. Apie mūsų atvykimą jis jau žinojo. Buvo karšta ir troškinanti liepos diena. Permetęs mus akimis, paklausė:

— Ar neištroškę? — Atsakymo nelaukdamas, paliepė atnešti vandens kibirą.

— Ant piliakalnio prašyčiau jaustis kaip namie. Visur aš

jus lydėsiu. Niekas jums netrukdys.

Karkemišo griuvėsiai apima "vidaus akropolį", iš dalies dar žiedinės sienos saugomą, ir "išorinį akropolį" su žemesne siena. Šio šimtmečio pradžioje anglų archeologų atliktų kasinėjimų vietos apaugusios vešliomis smilgomis. Kadaise čia būta šaunaus miesto, dėl kurio grūmėsi Artimųjų Rytų milžinai!

Kai baigėme apžiūrėti piliakalnį, paslaugusis karininkas pakvietė pereiti geležinkelio tiltu Eufrato upę. Tiltas yra Turkijos ir Sirijos siena. Tik prieš užlipant ant tilto paprašė palikti fotoaparatus autobuse ir nieko nesinešti rankoje. Kai pasiekėme rytinį upės krantą, supratome, kodėl reikėjo tai daryti. Sirijos pasieniečiai išskubėjo iš savo sargybinės su ginklais rankoje. Mūsų priekyje ėjęs turkas karininkas sustojo ir pakėlė ranką, duodamas mums ženklą sustoti. Minutę kitą pasižvalgę, apsisukome ir grįžome į Eufrato pakrantę Turkijos pusėje. Turkai ir sirai nesibičiuliauja.

Karkemišas ir išganymo istorija

VII šimtmetis prieš Kristų buvo idėjinės įtampos, lūžių ir nuožmių pervartų laikas *Senojo Testamento* istorijoje. Kultūra ir tikėjimas varžėsi dėl žmogaus širdies. Kultūra rėmėsi gamtos įžvalga ir buvo religinė. Sandoros bendrijos religija — jahvizmas — ėmė blėsti. Izraeliečiai, tapdami žemdirbiais, atmiešė tikėjimo kraitį kanaaniečių religija. Be to, Sandoros bendrija — izraeliečiai — suvalstybėjo. Tapdami karalyste X a. prieš Kristų, jie pradėjo jaustis, kad gali apsieiti be Dievo pagalbos. Ginklu ir politinėmis sutartimis Izraelio karaliai elgėsi lyg savavaldžiai. Ekonominė ir visuomeninė raida užgožė Giminių lygos visuomeninę sąrangą. Miestai pradėjo gožti kaimus, o miestelėnai užvaldyti kaimo gyventojus. Kaimietis, mokesčių naštos slegiamas, tapo savo žemėje vargšu ir belaisviu (žr. Iz 5,8; Mch 2,1-11). Be to, ir politiniai pokyčiai Derlingojo pusmėnulio — Arti-

mųjų Rytų — pasaulyje sąlygojo Sandoros bendrijos — mažutės Judo karalystės — karalių politiką ir žmonių gyvenimą.

Pranašas Jeremijas šaukė Dievo vardu Sandoros bendriją į teismą:

VIEŠPATS taip kalba:
"Kokią mano ydą surado jūsų tėvai,
kad jie atsitraukė nuo manęs taip toli?
Eidami paskui beverčius stabus,
pasidarė beverčiai jie patys?
Jie niekuomet nepaklausė:
'Kurgi tas VIEŠPATS,
išvedęs mus iš Egipto žemės,
dykumoje mums rodęs kelią
per tyrlaukius ir smėlio daubas,
per sausą ir pavojingą kraštą,
per kraštą, kuriuo niekas nekeliauja,
kuriame negyvena joks žmogus?'
...
Kunigai neklausė:
'Kur yra VIEŠPATS?'
Įstatymo aiškintojai manęs nepaisė,
ganytojai maištavo prieš mane.
Pranašai kalbėjo Baalo vardu
ir vaikėsi bejėgius stabus.
Todėl dar kartą šauksiu aš jus į teismą, —
sako VIEŠPATS, —
net jūsų vaikus šauksiu į teismą.
...
Ar pakeitė kuri nors tauta savo dievus?
Nors iš tikrųjų jie nėra jokie dievai!
O manoji tauta išmainė mano Šlovę
į bejėgius stabus!

Išsigąskite dėlei to, dangūs,
drebėkite iš klaiko, —
tai VIEŠPATIES žodis!
Nes manoji tauta nusikalto dvigubai:
mane, gyvojo vandens šaltinį, paliko
ir išsikasė sau tvenkinius —
kiauras talpyklas, nelaikančias vandens.
(Jer 2,5-6.8-9.11-13)

Reforma ar atnaujinimas

Dievo kelias yra istorija. Istorija mus dažnai stebina. Išganymo istorija liudija, kad Dievas yra staigmenų Viešpats. VII a. prieš Kristų lūžiai ir pervartos paveikė ne tik mažutę Judo karalystę, bet ir imperijas. Asirija, valdinga ir nuožmi imperija, dėl karaliaus dvaro intrigų ir veržlaus Babilonijos princo Nebukadnezaro iškilimo netekusi savo iškiliausio valdovo Ašurbanipalo, merdėjo. Asirijai kenčiant politinę suirutę, Judo karalius Jošijas, svajodamas atkurti Izraelio karalystę, įsidrąsino reformuoti Sandoros bendriją.

Asirų sostinė Ninevė 612 m. prieš Kristų sukiužo dėl bendro babiloniečių, medų ir skitų užpuolio. Asirai, traukdamiesi šiaurėn, dar mėgino priešintis prie Karkemišo. Bet tada ištiko staigmena: Egiptas šokosi gelbėti Asirijos! Faraonas Necho'as apsisprendė skubėti į pagalbą Asirijai — savo priešui. Mat Egiptui rūpėjo, kad nusilpusi Asirija būtų niekieno žemė tarp pavojingesnių priešų šiaurėje. Be to, Egiptas norėjo susigrąžinti į savo įtaką Siriją ir Palestiną. Prie Megido, kalnų tarpeklyje, Necho'ui pastojo kelią Judo karalius Jošijas. Jis panūdo rizikuoti, susieti savo likimą su Babilonija — Asirijos priešu. Mūšį Megido tarpeklyje Jošijas pralaimėjo. Necho'as jį nubaudė mirtimi už sąmokslą su Babilonija prieš Asiriją. Judo karalystė tapo Egipto vasalu (žr. 2 Kar 23,29-30), o Necho'as tęsė savo žygį Eufrato

link prieš Babiloniją. Babilonija, Nebukadnezaro vadovaujama, 605 m. prieš Kristų prie Karkemišo susidorojo su Egiptu ir Asirijos likučiais. Egiptiečiai buvo nuvyti per Palestiną į savo valdas prie Nilo.

Jošijo mirtis skaudžiai palietė Judo karalystę. Mat jo reformos buvo sukėlusios daug vilčių ateičiai. Nepaisant jo gerų norų įgyvendinti reformas, dorasis karalius Jošijas buvo nubaustas mirtimi. Mat buvo tikima, kad "jeigu žmogus padaro gera, Dievas privalo atlyginti ... " Išvada, kad "Dievas privalo, jeigu ... " su Jošijo mirtimi supliuško lyg burbulas. Bemaž visuotiniu Judo gyventojų įsitikinimu, Dievo teisumas buvo aiškus ir žadėjo, kad padorus gyvenimas veda į ilgą amžių ir sėkmingą užsklandą. Užtat geram būti apsimoka! O dabar gyvenimas ir istorija — įvykiai ir gamtos reiškiniai — rodė visai ką kita. Net dorasis karalius Jošijas nebuvo atlygintas! Jis žuvo nė keturiasdešimties metų neturėdamas! Be to, po Asirijos priespaudos prislėgė nemaloni Egipto letena ir nuožmus Babilonijos jungas. O Babilonija buvo išmokusi nuožmiai elgtis su kitomis tautomis iš savo buvusių engėjų — asirų. Nenuostabu, kad reformos entuziazmas virto beviltišku nusivylimu. Geram būti neapsimoka! Nėra prasmės!

Pranašo Habakuko knyga savo istoriniu fonu atspindi laikotarpį po Karkemišo mūšio. Nebukadnezaras tuomet buvo naujasis pasaulio viešpats. Habakuką labai jaudino babiloniečių žiaurumas. Todėl jis ir Dievą klausė: "Kodėl tad žiūri į klastūnus ir tyli, kai nedorėliai teisesnius už save ryja?" (Hab 1,13). Visa Habakuko knyga yra iššūkis gyventi tikėjimu, o ne klausti "Ar apsimoka būti geram?"

Pranašas Jeremijas kankinosi dėl Judo karalystės nepagydomos ligos, dėl žmonių su "užsispyrusia ir maištinga širdimi" (Jer 5,23). Jeremijas teigė, kad nepagydomoji liga slypi žmogaus viduje — širdyje — ir reiškiasi daugeliu būdų. Žmonės pasitiki daiktais: Sandoros Skrynia, apipjaustymu, Mozės Įstatymu, au-

komis, Šventykla ... Išorinės negerovės turi šaknis viduje — širdyje. Širdis yra ištikimybės ir atsidavimo Dievui gimtinė. Su gilia įžvalga Jeremijas kalbėjo apie žmogaus širdį:

> Širdis yra užvis vylingesnė
> ir nepataisomai pasiligojusi.
> Kas gali ją perprasti? (Jer 17,9)

Jeremijas Dievo vardu reikalavo, kad žmonės būtų atviri Dievui, kuris atnaujina širdį. Dievas "tiria širdį, bando jausmus" (Jer 17,10), — nuplėšia žmogaus kaukę ir parodo tikrąjį žmogaus veidą. Dievo akys ieško širdies dorumo, tarpstančio ir brėstančio Sandoroje su Dievu ir artimu.

Karaliaus Jošijo reforma pranašo Jeremijo nepatenkino. Anot jo, širdies dorumas yra dvasios sveikata. Užtat širdies dorumas privalo būti sugrąžintas į gyvenimą. Jeremijas skelbė, kad dorumas grįš į gyvenimą per Dievo teismą istorijoje — istorinį lūžį ir pervartą.

Abraomas ir Sara Harane

Pradžios knyga mini, kad "Terahas pasiėmė sūnų Abramą, savo vaikaitį Lotą, Harano sūnų ... ir išėjo su jais iš kaldėjų Ūro į Kanaano kraštą. Atėję lig Harano, jie ten apsigyveno" (Pr 11,31). Toliau ta pati knyga mini, kad "Abramas pasiėmė savo žmoną Sarai, savo brolio sūnų Lotą, visus turtus, kuriuos jie buvo sukaupę, ir visus asmenis, kuriuos jie buvo Harane įsigiję. Jie leidosi į Kanaano kraštą ir į Kanaano kraštą atkeliavo" (Pr 12,5).

Iš Karkemišo grįžome į Gazientepą nakvynės. Kitą rytą nukeliavome į Urfą — miestą, senovėje vadintą Edessa. Edessa buvo svarbus krikščionybės centras, o XI a. čia būta kryžiuočių karalystės. Ji, tiesa, neilgai tegyvavo. Vos 50 metų. Betgi ją liudija

kryžiuočių statyta pilis. Mus domino vietos padavimas apie Abraomo kūdrą ir karpius. Urfos musulmonai juos labai gerbia.

Šventojo Rašto Haranas, — vieta, kur buvo apsistoję Abraomas ir Sara su savo šeimyna, — yra maždaug už 40 km į pietus nuo Urfos prie Sirijos sienos. Šiuolaikinis Haranas — tik Turkijos užkampio kaimas su bičių avilio pavidalo namais. Senovės liekanos — nežymios: akmenų tvora apjuostas aptvaras, išlikę miesto vartų slenksčiai, sukiužusi tvirtovė.

Sulaukiu autobuso į Antakją

Autobusų stotyje gaišuoti nesmagu. Vieni autobusai išvažiuoja ne ta kryptimi, kuria noriu važiuoti, o kiti pilni pravažiuoja. Galop, jau auštant, viena autolinija suranda man laisvą vietą autobuse į Antakją — Antiochiją. Autobusas iš Konijos — senojo Ikonijaus. Didžiuma keleivių ilsisi.

Autobuse ir man norėtųsi snustelti, bet įdomu stebėti vietoves ir gamtovaizdį. Vieškelis eina Vidužemio jūros pakrante. Pravažiuojame lauką garsiojo Iso (Issus) mūšio, kuriame Aleksandras Didysis 333 m. prieš Kristų nugalėjo persą Darijų ir apsprendė Europos ir Azijos likimą. Man knieti bent pro autobuso langą pamatyti ir Amanaus kalnų perėją — Sirijos vartus. Juk kadaise Apaštalas Paulius ir Silas šiuo keliu leidosi pėsčiomis iš Antiochijos į savo antrąją misijų kelionę.

Autobusas stabteli Iskanderune — Aleksandretoje. Miestas primena Italijos pajūrio miestus. Judrus uostas. Ryto vėsa ir pajūrio rūkas lyg permatomas šydas gaubia naujai dienai atsibundantį miestą.

Antakja — Antiochija

Nuo kalnų perėjos — Sirijos vartų — atsiveria Antiochijos lygumos toliai. Žalia panorama. Lyguma — laistoma ir derlinga.

Autobusui šliaužiant vieškelio zigzagais kalnų šlaitu į lygumą, matyti laukuose ne tik būriai spalvingai apsirengusių moterų, bet ir daugybė lėtų traktorių.

Nūdien Antiochija — turkai ją vadina Antakja — tik nežymus provincijos miestas. Ji išsidėsčius abiejuose Oronto upės krantuose. Namai žemi, stogai dengti raudonomis čerpėmis. Aibė minaretų kyšo tarp namų. Autobusų stotis užmiestyje. Pervažiavę Oronto tiltą, važiuojame palei upę per visą miestą, kol ją pasiekiame.

Miestą įkūrė Seleukas Nikatoras, Aleksandro Didžiojo generolas, 301 m. prieš Kristų. Kadaise Antiochija buvo Seleukidų karalystės sostinė. Apaštalo Pauliaus laikais ji buvo trečias didžiausias Romos imperijos miestas, jame gyveno pusė milijono žmonių. Tik Roma ir Aleksandrija (Egipte) turėjo daugiau gyventojų. Būdamas Rytų metropolis, jis didžiavosi imperatoriaus legato Sirijoje buveine ir žymiausio Rytų miesto garsu. Apaštalo Pauliaus gyvenimo ir veiklos pėdsakai glaudžiai siejasi su anų laikų didmiesčiais. Po Jeruzalės Antiochija tapo antrąja jaunos Krikščionių Bendrijos motina. Pradinės Bendrijos raida siejosi su Jeruzale, Antiochija ir Roma. Dvidešimt metų Antiochija buvo Pauliaus namai ir būstinė, iš kurios jis leisdavosi į savo misijų keliones.

Išlipęs iš vėsinamo autobuso, jaučiu, kad diena jau įkaitusi. Be to, ir naktis Čeyhano autobusų stotyje savo padarė. Imu taksį į Atahan Oteli — Atahano viešbutį. Reikia poilsio ...

Antiochija — senovės didmiestis

Kambarys Atahano viešbutyje — aukštai, pačioje pačioje pastogėje, su balkonėliu į vakarus. Balkonėlį nuo saulės saugo stogelis. Aplinkiniai namai žemesni, prieš akis įdomi panorama. Seleukijos — Antiochijos uosto — link vingiuoja Oronto upė, dešinėje — į šiaurės pusę — Amanaus kalnas, kairėje — į pietų

pusę — Silpijaus (Silpius) kalnas su Šventojo Petro grota šlaite. Stogelio saugomą balkonėlį mėgsta ir žvirbliai. Kai jame pasirodau, jie skubinasi dingti, o kai pasitraukiu į kambarį, jie grįžta čirkšti.

Atahano viešbutis senamiestyje. Nūdien senamiestis nuvargintas ir apšepęs. Senovės Antiochija didžiavosi Oronto upės vandens pajungimu žmonių labui — aibe viešų ir šeimos maudyklų, fontanų ir kanalų tinklu, švariu vandeniu ne tik turtuolių rūmams, bet ir vargšų lūšnoms.

Senovės autoriai vadina Antiochiją "šviesų miestu", nes ji buvo susikūrusi gatvių ir kiemų apšvietimą. Stebiesi skaitydamas: "Naktį saulės šviesą Antiochijoje pakeičia kitokios šviesos. Dieną nuo nakties skiria tik apšvietimo būdas. Darbščios rankos vargu pastebi, kada naktis sutemsta, nes čia tamsa žmonių nesutrikdo. Ir jei kas nori, gali per visą naktį taip šokti ir dainuoti, tarsi Hefaistas ir Afroditė dalytųsi naktimi". Hefaistas — dievas ginklų kalvis, o Afroditė meilės malonumų deivė. Atrodo, kad Antiochija vertėsi pelninga ginklų gamyba, o Afroditė šiame mieste buvo itin garbinama. Antiochijoje būta ir romėnų monetų kalyklos su cezario įspaudu Sirijai ir Palestinai. Kai Jėzus klausė fariziejų: "Kieno yra šis paveikslas ir įrašas?", turbūt jis rankoje laikė Antiochijoje nukaltą monetą.

Visuomeninis Antiochijos veidas, panašiai kaip ir kitų antikos miestų veidas, turėjo gilių raukšlių. Piliečio šeima galėjo turėti bent du vergus, o turtingi įmonių savininkai, pirkliai, stambieji žemvaldžiai ir kariuomenės bei valdžios atstovai turėjo viską, ko tik širdis geidė. Pirmąkart lankantis Antiochijoje, teko nukakti į garsiąją Dafnę, kur kadaise antiochėnai mėgaudavosi nuostabą keliančiame rojuje — laurų miškeliuose, soduose ir prie fontanų, klausydamiesi arfų ir fleitų. Tą patį liudija ir aibė vilų griuvėsių iš Antikos Oronto pakrantėse.

Antiochija — riba tarp dviejų pasaulių

Antiochija buvo riba tarp Rytų ir Vakarų. Užtat Sirijos išlepimas, Indijos ir Egipto fakyrai, Rytų pomėgis naudotis apgaule čia kaupėsi į daugiaveidį miesto nedorumą. Kandusis Juvenalis, norėdamas išreikšti savo pasibjaurėjimą Romos ištvirkavimu, sako, kad Oronto vandenys su padugnėmis buvo perpilti į Tibrą prie Romos.

Šią būklę itin sunkino misterijų religijos ir Rytų misticizmas. Visa, kas nedora ir šlykštu, buvo gaubiama pagarbia aureole. Gamtos reiškiniai ir žmogiškos prigimties potraukiai viliojo garbinti augmenijos ir apvaisinimo dievus. Dievai dažniausiai buvo poruojami: frygų motina deivė Kibelė ir piktasis Atis, egiptiečių Izidė ir Oziris, Tarso Sandanas ir Heraklis. Dievų garbinimo apeigos vedė į orgiją. Sirai ir finikiečiai, izraeliečių kaimynai, buvo įklimpę į garbinimą dievų, reikalavusių kruvinos žmonių aukos. Trumpai tariant, žmogžudystė ir ištvirkavimas buvo gaubiami religinių apeigų aureole.

Antiochijos gyventojai buvo spalvingas visų Rytų tautų rinkinys. Minėtini keturi skirtingi tipai. Romėnas — tylus, įžūliai išdidus ir valdingas. Graikas ir helenistas — sugraikėjęs kitataučtis — atsidavęs pojūčiams ir praradęs bet kokį tikėjimą dievais. Vietinis siras — užguitas, save laikantis menkaverčiu, išstumtas į priemiesčius. Žydas — atskiras nuo visų kitų, sąmoningai tikintis, kad Visagalis jį myli. Anot Juozapo Flavijaus, žydai Antiochijoje sudarė didoką koloniją, turėjo savo vadovus ir rūpinosi pagonių atvertimu į savo tikėjimą. Kas rimtai domėjosi religija, tas eidavo šabo dieną į žydų sinagogą. Nenuostabu, kad Antiochijoje būta daug prozelitų — konvertitų. Vieni jų pilnutiniai — "Šventyklos prozelitai", o kiti pusiau prozelitai — "{Šventyklos} vartų prozelitai". Pastarieji buvo pagarbūs žydų religijai ir dažnai dalyvaudavo sinagogos pamaldose, bet apipjaustymo nepriėmė.

Žinia apie Kristų ir Antiochija

Apaštalų darbų knyga aprašo diakono Stepono nužudymą (žr. Apd 7). Užsimenama apie jauną vyrą, vardu Saulius, prie kurio kojų liudytojai "pasidėjo savo drabužius", mušdami akmenimis Steponą (Apd 7,58). Saulius — būsimasis Tautų Apaštalas, kurio antrasis, romėniškas vardas Paulius, "pritarė Stepono nužudymui" (Apd 8,1). Po Stepono nužudymo prasidėjo "didelis Jeruzalės bendrijos persekiojimas" (Apd 8,1). Visi krikščionys, išskyrus apaštalus, išsisklaidė Judėjos ir Samarijos apylinkėse.

Apaštalas Paulius vėliau rašys, kad mylintiems Dievą viskas išeina į gera. "Išblaškytieji persekiojimo, kilusio dėl Stepono, nukeliavo į Finikiją, Kiprą ir Antiochiją. Jie skelbė Žodį vien tiktai žydams. Kai kurie iš jų, būtent kipriečiai ir kirėnėčiai, atvykę į Antiochiją, kreipėsi ir į graikus, skelbdami Gerąją Naujieną apie Viešpatį Jėzų. Viešpaties ranka buvo su jais: didelis žmonių skaičius įtikėjo ir atsivertė į Viešpatį" (Apd 11,19-21).

Antiochijoje pamažu kūrėsi krikščionybė, nepažįstanti Mozės Įstatymo ir žydų tikėjimo kraičio. Skelbti "Gerąją Naujieną apie Viešpatį Jėzų" — tolygu skelbti jo išaukštinimą Dievo dešinėje ir išpažinti, kad Mesijas — Kristus — yra visų žmonių Išganytojas, nes savo mirtimi ir Prisikėlimu jis išvadavo iš nuodėmės ir nugalėjo mirtį. Taigi čia, Antiochijoje šiame pasauliniame metropolyje, susikūrė pirmoji krikščionių bendruomenė iš žydų ir pagonių, Krikščionių Bendrija, išsilaisvinusi iš Mozės Įstatymo jungo.

Jeruzalė mokosi "skelbti Viešpatį"

Beje, visa tai įvyko savaime. Šis faktas davė didelę pamoką jaunutei Bendrijai. Bendrija nebuvo gavusi iš savo Viešpaties nurodymų, kaip skelbti "visų tautų žmonėms" išganymą ir galynėtis su ateities problemomis. Kai žinia apie Antiochijos ben-

druomenę pasiekė Jeruzalės krikščionių ausis, jie "išsiuntė Barnabą į Antiochiją" susipažinti su stebinančia padėtimi (Apd 11,22).

Vargu ar būtų buvę galima rasti tinkamesnį žmogų šiai kebliai užduočiai. Barnabas buvo nesikarščiuojantis, ramaus būdo, įkvepiantis pasitikėjimą ir žmogus kitus užjaučiantis. Tuojau pat jis suvokė, kad Antiochija buvo nepaprasta dirva Žiniai apie Kristų. Matydamas tokią daugybę nepaprastų Šventosios Dvasios dovanų — pranašysčių ir stebuklų, — suteiktų Antiochijos krikščionių bendrijai, Barnabas įsitikino, kad tai Dievo pirštas. Užtat jis ir skatino visus Antiochijos krikščionis likti ištikimus Viešpačiui ir laikytis Viešpaties. Tokia buvo Barnabo religija. Jis netroško laimėti žmonių sau ar kokiai nors krikščionių grupuotei, bet linkėjo, kad visi atsiverstų į Dievą per Jėzų Kristų.

Barnabo pranešimas Jeruzalei buvo raminantis. Jis patarė priimti tai, kas vyksta Antiochijoje, nes tai, jo manymu, yra Dievo darbas. Bet jis jautė, kad viskas tuo nesibaigia, nes į klausimą, kaip "skelbti Viešpatį", liko neatsakyta. Jėzus nebuvo aiškiai nurodęs, ką daryti su Mozės Įstatymo reikalavimais. Pats Jėzus buvo laikęsis Mozės Įstatymo. Tai buvo galima įvairiai aiškinti. Betgi nūn privalu į klausimą atsakyti pagal Jėzaus Kristaus mintį.

Iš tikrųjų tai buvo keblus klausimas, Mokytojo paliktas savo Bendrijai. Barnabas nesijautė pajėgus su juo galynėtis ir nuspręsti, bet prisiminė žmogų — Saulių Paulių, galintį tai padaryti. Galima sakyti, kad tai buvo lemtingas momentas krikščionybės istorijoje, nes Saulius Paulius ilgainiui ėmė reikštis kaip Tautų Apaštalas. Jis ir turėjo daug ką pasakyti, ir žinojo kaip tai padaryti.

Saulius Paulius atvyksta į Antiochiją

Apaštalų darbų knygoje rašoma: "Barnabas dar nukeliavo į Tarsą ieškoti Sauliaus. Radęs atsivedė jį į Antiochiją. Jiedu abu ištisus metus darbavosi Bendrijoje ir išmokė tokį gausų būrį,

kad Antiochijoje pirmą kartą imta mokinius vadinti 'krikščionimis'" (Apd 11,25-26).

Turbūt tai įvyko 43 metų pavasarį — dieną, kai, Pauliui sėdint staklėse, atėjo bičiulis Barnabas, uždėjo ranką jam ant peties ir tarė: "Broli, esi reikalingas Mokytojui. Jis tave šaukia. Eime į Antiochiją". Vėliau Paulius stebėsis: "Kokie neištiriami {Dievo} sprendimai ir nesusekami jo keliai" (Rom 11,33). O juk prieš keliolika metų, po savo susitikimo su Jėzumi kelyje į Damaską, jis buvo nuvykęs į Jeruzalę ir mėginęs prisidėti prie jo mokinių, "tačiau visi jo baidėsi, netikėdami jį esant mokinį. Tik Barnabas jį priglaudė, nusivedė pas apaštalus ir jiems išpasakojo, kaip Damaske jis atvirai mokęs Jėzaus vardu... Paulius kalbėdavosi bei ginčydavosi ir su helenistais, kurie nutarė jį nužudyti. Tai sužinoję, broliai jį nugabeno į Cezarėją ir iš ten išsiuntė į Tarsą" (Apd 9,26-30).

Paulius, girdėdamas, kad Žinia apie Kristų plinta tarp pagonių, džiaugėsi. Jeigu Barnabas nebūtų atėjęs, Paulius būtų užsisklendęs savo vienatvėje. Tiesa, vienatvė ir atskirumas nuo pasaulio padeda žmogui susikaupti, bet tai turėtų būti tarsi perėjos gyvenime. Žmogus pažįsta save ir išbando jėgas darbu ir veikla. Kvietimas į darbą buvo kita itin svarbi bičiulio Barnabo pagalba Pauliui. Net didžiausiam genijui reikia ne tik bičiulio, bet ir bendruomenės, nes be jos net didvyris nenuveiks nieko vertingo. Krikščionių Bendrija pripažino Barnabo nuopelnus, suteikdama jam Apaštalo titulą, nes ir jis tikrai priklausė Bendrijos puoselėtojams tarp pagonių.

Pagaliau atėjo Pauliaus valanda! Dabar jis suvokė, kokia yra jo gyvenimo užduotis.

Antiochijoje "pirmą kartą imta vadinti mokinius *krikščionimis*"

Barnabo vadovaujama, Antiochijos bendrija buvo pirmoji nutolusi nuo Jeruzalės bendrijos Mozės Įstatymo sampratos. Kaip tai įvyko, Barnabas ir Paulius nežinojo. Tačiau juos stebino nepaprastas Gerosios Naujienos "sėklos" gyvastingumas pagonių dirvoje. Jiems atrodė, kad Žiniai apie Kristų pagonys buvo paties Dievo ranka parengta dirva.

Įvykiai yra svarbus gyvenimo veiksnys. Dažnai per įvykius prasiveržia istorijoje naujos sampratos — idėjos ir sąvokos — į šviesą, kurioje jos gali toliau plėtotis. Antiochijoje visuotinė helenizmo kultūra buvo sukūrusi būklę, kurią galima gretinti su visuotine, bet giliai slypinčia, Krikščionių Bendrijos samprata. Šį naują pokytį ženklino naujas vardas, duotas Kristaus mokiniams: Antiochijoje pirmą kartą imta juos vadinti krikščionimis. Žydai buvo juos vadinę nazarėnais, patys tikėjimo broliai ir seserys save vadindavo mokiniais, šventaisiais ir tikinčiaisiais.

Ne sykį paprasti žmonės greičiau už kitus suvokia savo kaimyno esminį bruožą, kito žmogaus esmę, ir vienu žodžiu taikliai ją aptaria. Antiochėnai, pavadindami "krikščionimis" naujosios Bendrijos narius, taip taikliai aptarė Kristaus mokinių esmę, kaip vėliau "katalikas" ėmė ženklinti Krikščionių Bendrijos visuotinumą. Kad ir kas žmogus būtų, vergas ar laisvas, juodukas ar baltaodis, vyras ar moteris, romėnas ar žydas, graikas ar skitas, jis buvo "Kristuje" — sukristintas. Kadangi Kristaus mokiniai giedojo giesmes apie Kristų namie ir pamaldose, todėl vardas "Kristus" buvo jų lūpose dažniau negu "Jėzus". Užtat antiochėnai ir praminė juos krikščionimis, o ne jėzuitais. Būdinga, kad žodžio "krikščionis" prasmė yra hebrajiška — Mesijo, t.y. Pateptojo, mokinys; žodžio šaknis "christ–" — graikiška, o galūnė "–ianus" — lotyniška. Taigi krikščionio vardas "krikščionis" apima krikščionybės visuotinumo bruožą.

Antiochijoje krikščionybė nusivilko savo aramėjišką apdarą, — ji ėmė kalbėti graikiškai ir ryžtingai žengti į graikų-romėnų kultūros pasaulį. Tikėjimas, kurio geografinė ištaka buvo Jeruzalė, ėmė mąstyti, kalbėti bei rašyti graikiškai ir puoselėti Kristaus Bendriją pagal Vakarų kultūros poreikius.

Palengvėle Krikščionių Bendrijos centras persikėlė iš Jeruzalės į Antiochiją, o ilgainiui į Romą.

Istorija yra dviakė

Ilsėdamasis Atahano viešbutyje, įnikau iš naujo į *Apaštalų darbų* knygą. Tai pirmoji Krikščionių Bendrijos istorija. Labai spalvinga. Laikas ir vieta — chronologija ir geografija — yra istorijos akys. Antakjoje turėtų būti gausu vietų su Tautų Apaštalo pėdsakais. Kur jie?

Žvelgiant nuo viešbučio balkonėlio, Antakjos senamiestis ant abiejų Oronto upės krantų atrodo lyg "aptvertas" šiuolaikinių daugiabučių statiniais ir pernelyg nuvargintas.

Teiraujuosi viešbučio darbuotojų, kur yra Antiochijos katalikų patriarcho buveinė. Nežino. Klausinėja vieni kitus. Galop vienas paaiškina, kad 1939 m. Sirija sugrąžino Antakją Turkijai. Tada katalikų patriarchas išsikėlė gyventi į Damaską, nes Sirijoje gyvena didžiuma jo tikinčiųjų.

Teiraujuosi, ar iš viso yra katalikų Antakjoje.

— Žinoma, kad yra! Bet labai mažai ...

— Didžiuma svetimtaučiai ...

Vienas paslaugus darbuotojas suranda katalikų kunigo kortelę su adresu: "Padre V. Roberto Ferrari Kiurtiulius Caddesi Kiutliu Sohak — n. 6, tel. 16703".

Pasišaukiu taksi ir keliauju pas italą katalikų kunigą Antakjoje. Bėda. Taksistas nepajėgia surasti nurodyto adreso gatvelių labirinte. Grįžęs į viešbutį, skambinu nurodytuoju numeriu. Atsako moteris. Ji vokietė, ne vienuolė, bet pasaulietė, pasiaukojusi

tarnauti katalikams tarp musulmonų. Katalikų esą visa šimtinė, o krikščionių būsią net keletas tūkstančių. Padre Ferrari išvykęs į Iskanderuną aplankyti parapijiečių. Grįšiąs vakare. — Būtinai aplankykite! — sako. Kai pasiskundžiu, kad jau mėginau apsilankyti, ji ima aiškinti, kaip "padėti" taksistui vietą surasti.

— O kur katalikai renkasi pamaldoms? — klausiu.

— Švento Petro grotoje, — atsako. — Tai vienintelė vieta Antakjoje, išlikusi iš pirmųjų krikščionybės amžių.

Švento Petro grotoje

Nauja diena Antakjoje prasidėjo anksti. Lygiai 1.55 valandą ūmai pažadino Ramadano patranka. Laikas pavalgyti pusryčius prieš aušrą. Muedzinai dar tyli. Trečią valandą patranka duodamas ženklas, kad jau baigiasi pusryčiams skirtas metas, jie ima šaukti melstis ir aiškinti Koraną bei Ramadano pasninko prasmę.

Viešbučio svečiai nenoromis slenka į valgomąjį. Jų nedaug. Po pusryčių teiraujuosi kontoros darbuotoją kelio į Švento Petro grotą.

— Ar įmanoma pėsčiomis nueiti? — klausiu.

Mane akimis permetęs, atsako:

— Jums bus labai lengva!

— Kiek laiko truktų?

— Skubiai žengiant reikėtų gero pusvalandžio ... Tik trejetas kilometrų ...

— Ar nepaklysiu?

— Ne. Išėjęs pro duris, sukite į dešinę. Priėję Kiurtiulius gatvę, vėl į dešinę. Tai pagrindinė gatvė. Stebėkite ženklus, rodančius į muziejų.

— Ar Švento Petro grota yra muziejus? — klausiu.

— Taip!

Rytmečio vėsa. Muedzinų, skaitančių Koraną, balsai, į darbą skubantys antiochėnai daro Antakją patrauklią. Be vargo paste-

biu kelio nuorodą į Švento Petro šventovę. Ji išskobta Silpijaus kalno šone ir švyti baltu fasadu rusvos uolos fone. Šiuolaikinis miestas yra nutolęs nuo Silpijaus kalno. Į šlaitą reikia kopti cementiniais laiptais. Jie aukštoki. Lipdamas aukštyn nejučiomis stabteli, nes atsiveria platus Oronto upės slėnis su lengvute rytmečio rūko skraiste besidangstančia Antiochijos lyguma.

Čia Apaštalas Petras kadaise "skelbė Viešpatį" savo mokiniams, kuriuos antiochėnai praminė krikščionimis. Priešais grotos fasadą grįstas kiemelis su stulpu Turkijos vėliavai. Viduje — ola uoloje. Juodos uolos sienos. Kur ne kur žvakių dūmų dar daugiau pajuodintos. Olos gale akmens luitas — altorius. Informacijos lenta primena, kad šv. Mišios aukojamos kas pirmą mėnesio sekmadienį, o birželio 29 d. švenčiama šventųjų Petro ir Pauliaus iškilmė. Be to, joje Padre Ferrari kvietimas dalyvauti pamaldose ir jį aplankyti.

Kiemelyje, priešais Švento Petro grotą, kaip ir daugelyje Antakjos kiemų, rytmečio vėsa smaginasi žvirbliai. Jie tokie artimi! Vėl grįžtu prie dviakės istorijos sampratos. Vieta — ta pati; laikas — toks skirtingas, tūkstantmečiais vėliau. Krikščionybė, švęsdama vienkartinį Dievo įėjimą į istoriją, sudabartina ne tik Žinią apie Dievo Kristų, bet ir jos nešėjus — Apaštalus.

O kur Paulius gyveno, skelbdamas Kristų Antiochijoje? Prieš keliaudamas buvau užsirašęs iš senų šaltinių Singono gatvės vardą. Kur ji? Kaip ją surasti? Atkeliavęs į Antiochiją, Singono gatvės nesuradau.

Mozė ar Kristus?

Paulius ir Barnabas vis labiau ir labiau jautė skirtumą tarp dviejų miestų — Jeruzalės ir Antiochijos. Antiochija rūpinosi "skelbti Viešpatį" tarp pagonių. Tik penkiolika metų buvo praėję nuo Viešpaties mirties ir Prisikėlimo, o misijų ir bendrijų grandinė jau puošė Oronto upės slėnį ir Sirijos bei Finikijos pajūrį.

O Jeruzalės krikščionys liko uždari, norintys laikytis atskirai nuo pagonių krikščionių.

Antiochija buvo atvira pasauliui. Paulius jautė, kad skelbti Žinią apie Kristų yra jo "būtina prievolė, ir vargas man, jei neskelbčiau Gerosios Naujienos" (1 Kor 9,16). Stebina mažosios Antiochijos krikščionių bendrijos drąsi nuostata. Tik neseniai sukurta, o jau ryžtasi laimėti Kristui visą pasaulį.

> Antiochijos bendrijoje buvo pranašų ir mokytojų: Barnabas, Simonas, pravarde Juodasis, Lucijus Kirėnietis, Manaenas, augęs kartu su tetrarchu Herodu, ir Saulius. Kartą, kai jie laikė pamaldas Viešpaties garbei ir pasninkavo, Šventoji Dvasia pasakė: 'Skirkite man Barnabą ir Saulių darbui, kuriam aš juos pašaukiau'. Tada tie pasninkavo ir meldėsi, ir, uždėję ant jų rankas, išleido" (Apd 13,1-3).

Antiochijoje Paulius pradėjo savo misijinių kelionių didįjį nuotykį priešinga kryptimi negu Aleksandras Didysis, "iš Rytų iki Herkulio šulų {Gibraltaro}, iki pačių Vakarų ribos". Iki šiol krikščionybė plito tik pajūriais ir paupiais, nuo dabar ji ims veržtis į svetimų kraštų širdį — miestus. Tai buvo 45 m. po Kristaus.

Barnabas pasiūlė keliauti visų pirma į Kiprą, savo gimtinę. Vėliau Paulius įkalbės Barnabą keliauti į Mažąją Aziją. Ketverius metus jie "skelbė Viešpatį" pagonims. Kai grįžo į Antiochiją, jie buvo seniūnų ir brolių bei seserų priimti su pagarba kaip Žinios apie Kristų skelbimo pirmūnai.

Apipjaustymas ar Kristus?

Bet "Iš Judėjos atvyko žmonių, kurie įtikinėjo brolius: 'Jei nesiduosite apipjaustomi pagal Mozės paprotį, negalėsite būti išgelbėti" (Apd 15,1). Jeruzalės krikščionys, regis, nesuprato Antiochijos krikščionių entuziazmo. Anot jų, pagonys pirma

turi tapti žydais — turi priimti Mozės Įstatymą ir būti apipjaustyti — ir tik tada gali būti pakrikštyti.

Apaštalui Pauliui buvo aišku, kad viskam, ką jis pasiekė, gresia pavojus, jeigu šis sąjūdis norinčių pagonis sužydinti laimėtų arba jo "skelbimas Viešpaties" būtų paneigtas, arba Krikščionių Bendrija skiltų. Koks yra pagonio kelias į Jėzų Kristų? Nebuvo sunkumų su pilnutiniais prozelitais, bet didžiuma konvertitų buvo tik "vartų prozelitai" ir "pagarbiai bijantys Dievo". Susieti jų priėmimą į Bendriją su apipjaustymu ir Mozės Įstatymo priėmimu reiškė padaryti Krikščionių Bendriją pavaldžia Sinagogai ir paneigti išganymo visuotinumą. Be to, krikščionybė taptų rasine religija, kurios teisėtumas priklausytų nuo žydų tautos.

Apaštalas Paulius *Laiške Galatams* primena, kad "Kai Kefas {Petras} atvyko į Antiochiją, aš jam pasipriešinau į akis, nes jis buvo peiktinas. Mat prieš atvykstant kai kuriems nuo Jokūbo {Jeruzalės vyskupo}, jis valgydavo su pagonimis; bet kai tie atvyko, jis atsitraukė ir ėmė jų vengti, bijodamas apipjaustytųjų. Kartu su juo veidmainiavo ir kiti žydai, net Barnabas pasidavė jų veidmainystei. Pamatęs, kad jie nukrypsta nuo Evangelijos tiesos, aš pasakiau Kefui {Petrui} visų akivaizdoje: 'Jei tu, būdamas žydas, gyveni pagoniškai, o ne žydiškai, tai kodėl verti pagonis laikytis žydų papročių?'" (Gal 2,11-14). Tikėjimas negali būti atskirtas nuo gyvenimo. Užtat tikėjimas buvo pavojuje, o su tikėjimu ir atpirkimas. Užtat Paulius papeikė Petrą net po Jeruzalės Susirinkimo, įvykusio 49 m. po Kristaus (žr. Apd 15).

Tai buvo pagrindinė problema. Bandydamas nušviesti pagonio kelią į Jėzų Kristų, Paulius *Laiške galatams* ir apie save šį tą parašo. Jeruzalės Susirinkime jo bendradarbis Titas, kadangi buvo krikščionis graikas, nebuvo verčiamas apsipjaustyti. Apaštalas Paulius jį laikė pavyzdžiu kitiems, tuo nustatydamas principą: niekas neturi būti verčiamas priimti žydų apipjaustymo paprotį, norėdamas tapti krikščioniu. Žydų papročiai ir api-

pjaustymas nėra koks prieangis, pro kurį konvertitas turi pereiti, kad patektų į Jėzaus sekėjų Bendriją. Kelias iš pagonybės į krikščionybę — tiesus. Reikia vien tikėjimo Dievo išganingojo darbu per Jėzų Kristų ir krikšto. Jeruzalės bendrija, priimdama Titą — krikščionį graiką — kaip brolį, tuo pripažino Pauliaus principą. Negana to, anot Pauliaus, nes privedė prie įsitikinimo, kad jam "patikėta skelbti Gerąją Žinią apie Kristų pagonims kaip Petrui žydams, nes tas pats, kuris paskyrė Petrą apipjaustytųjų apaštalu, paskyrė {Paulių} pagonių apaštalu" (Gal 2,7-8).

Jėzus ir Mozės Įstatymas

Jeruzalėje dar buvo daug krikščionių, kurie liudijo, kad Jėzus buvo pavaldus Įstatymui ir kad jo laikėsi. Jie patys buvo girdėję jį sakant, kad jis neatėjo panaikinti Įstatymo, bet taip jo įvykdyti, kad net brūkšnelis neišnyks. Užtat šie mokiniai brangino žydų nuostatus apie valgymą, šabą, apipjaustymą kaip vertingą paveldą, padedantį būti atskiriems nuo pagonių. Nejau žydų tauta, davusi tiek daug pasauliui, turi dabar trauktis iš kelio ir išnykti?

Apaštalų darbų knyga aiškiai rodo, kad Jėzaus apaštalai nebuvo šios siauros atskirumo pažiūros šalininkai. Net *Senojo Testamento* pranašų religija nebuvo tautinė religija, o pats Jėzus buvo paskelbęs savo religijos ir Dvylikos misijos visuotinumą. Jeruzalės krikščionių bendrija to nebuvo pamiršusi. Šventosios Dvasios atėjimas Sekminių dieną buvo pripažintas įvykiu, apreiškusiu visuotinę Bendrijos misiją. Jėzus atėjo išgelbėti pasaulio, — atėjo užbaigti Kūrėjo užmojo, apreikšto *Senajame Testamente*, o Krikščionių Bendrija privalo nešti Žinią apie išganymą visam pasauliui.

Tačiau susidurta su problemomis: Jėzus niekur nebuvo kalbėjęs apie sąlygas, kuriomis pagonys turėtų būti priimti į tikinčiųjų Bendriją. Taigi nebuvo aišku, kaip vykdyti Jėzaus misiją. Be to, ir patys apaštalai laikėsi Mozės Įstatymo, kaip jie buvo

matę darant Jėzų, nors tikėjo, kad išganymas ateina tik per Jėzų. Laikotarpis, kai nauja religija turi nulemti savo gyvenimo būdą ir savitą kultą, yra pernelyg sunkus. Žydų gyvenime pamaldumo poreikiai ir apraiškos buvo aptarti smulkmeniškai. Krikščionys iš judaizmo jų nuoširdžiai laikėsi. Atrodo, kad buvo delsiama apsispręsti, nes jie tikėjo, kad nuosprendis gali būti užvilkintas. Užtat, kaip pats Petras, ir tylėjo.

Didžiuma fariziejų, tapusių krikščionimis, su tuo nesutiko. Kai fariziejai buvo pakrikštyti, jie nusivilko savo fariziejišką apdarą, bet savo fariziejiškos dvasios neatsisakė. Jų veikiama, krikščionybė Jeruzalėje buvo palengva reformuojama į judaizmą. Tiesa, jie sakė, kad Dievas yra ir pagonių Dievas ir kad Mesijas yra visų žmonių karalius. Užtat pagonys gali dalyvauti jo karalystėje, tačiau ne tokiomis pat teisėmis kaip žydai. Fariziejai, tapę krikščionimis, sutiko dalytis monoteizmu ir dorovės mokymu su pagonimis, bet Mesijo laukimas, anot jų, lieka žydų tautos paveldas. Jie teigė, kad pagonis gali tapti pilnateisiu Mesijo karalystės piliečiu tik arba būdamas Abraomo palikuonis, arba įskiepijamas į žydų tautą per apipjaustymą. Taigi išganymas turėjo būti perduodamas per Mozės Įstatymą ir apipjaustymą kaip kitą sakramentą; Kristaus nuopelnai turėjo būti perduodami per išrinktąją tautą ir Mozės Įstatymą, nes krikščionybė buvo tik judaizmo žiedas ir įvykdymas. Užtat krikščionybės esmė — išganymo tikrovė tik per Kristų — atsidūrė rimtame pavojuje.

Apaštalas Jokūbas Mažesnysis

Apaštalas Jokūbas Mažesnysis, Jeruzalės krikščionių galva ir vadovas, savo kasdieniame gyvenime jungė smulkmenišką ištikimybę Mozės Įstatymui ir griežtą asketizmą su meile Jėzui. Fariziejai ir sadukiejai nedrįso jo užpuldinėti. Kai kiti apaštalai buvo priversti bėgti iš Jeruzalės, Jokūbas pasiliko. Jo dėka daug fariziejų buvo tapę krikščionimis, o įvairių padalų levitai ir ku-

nigai, nors ir tapę krikščionimis, tebeėjo Šventyklos pareigas. Taigi iš išorės krikščionybė atrodė tik judaizmo sekta.

Ši Jeruzalės krikščionių grupuotė, leisdama sau naudotis Jokūbo vardu (žr. Apd 15,1), kai tik sužinojo, kad Paulius ir Barnabas sugrįžę iš Mažosios Azijos, kur jie įkūrė gausias krikščionių bendrijas iš pagonių, pasiuntė atstovus į Antiochiją. Atstovai buvo Antiochijos seniūnų priimti su pagarba, nes jie buvo garbingojo Jeruzalės vadovo Jokūbo pasiuntiniai. Bet antiochėnai greitai pajuto, kad Jeruzalės vyrai vengia bendrauti su krikščionimis iš pagonijos. Jų paliesti, skubėdavo apsiplauti, su neapipjaustytais krikščionimis prie bendro stalo nesėsdavo. Kai jie sėdosi atskirai nuo kitų šabo agapės metu ir ėmė įtikinėti antiochėnų bendrijos narius: "Jei nesiduosite apipjaustomi pagal Mozės paprotį, negalėsite būti išgelbėti" (Apd 15,1), kilo audra. Tarp jų ir Pauliaus bei Barnabo kilo daug nesutarimų. Apaštalas Paulius krikščionis iš pagonijos vadino "šventaisiais, Dievo vaikais, Dievo namiškiais ... ", bet dabar šie pamaldūs vyrai iš Jeruzalės juos vadino "nešvariais, nusidėjėliais, svetimtaučiais ... " ir net neigė, kad yra krikščionys.

Vyrai iš Jeruzalės ne tik skaldė krikščionių bendriją į "švarius ir nešvarius", bet kėlė ir esminį klausimą, kas žmogų išgano: Mozės Įstatymas ar Kristaus malonė. Veltui Paulius mėgino įtikinti, kad įstatymas, tiesa, nurodo daryti gera ir vengti pikta, bet jis nesuteikia malonės būti doram ir daryti, kas teisinga.

"Buvo nutarta, — rašo *Apaštalų darbų* knygoje, — kad Paulius, Barnabas ir kai kurie iš anų (Jokūbo pasiuntinių) nuvyks dėl šio ginčo į Jeruzalę pas apaštalus ir vyresniuosius ... Atvykę į Jeruzalę, jie buvo priimti bendrijos, apaštalų ir vyresniųjų ir pranešė jiems, ką Dievas buvo per juos nuveikęs" (Apd 15,4). O *Laiške galatams* Paulius primena: "Paskui, po keturiolikos metų, vėl nuvykau į Jeruzalę kartu su Barnabu, pasiėmęs ir Titą. Nuvykau, apreiškimo paskatintas, ir jiems išdėsčiau Evangeliją, kurią skelbiu pagonims, atskirai išsiaiškindamas su įžymesniais

asmenimis, kad kartais nebėgčiau ar nebūčiau bėgęs veltui" (Gal 2,1-2).

Apaštalų Susirinkimas Jeruzalėje

Susirinkimas įvyko 49 m. Apaštalui Pauliui rūpėjo du dalykai: krikščionio laisvė ir jo apaštalo pašaukimo jam pripažinimas. Jeruzalėje kai kurie iš priėmusių tikėjimą fariziejų reikalavo: "Juos {krikščionis iš pagonijos} reikia apipjaustyti ir reikalauti, kad jie laikytųsi Mozės Įstatymo" (Apd 15,5). "Apaštalai ir vyresnieji susirinko šio klausimo svarstyti" (Apd 15,6)

Jeruzalės bendriją sudarė trys grupės: apaštalai, vyresniųjų taryba ir tikintieji. Tarp apaštalų išsiskyrė Petras, Jokūbas Mažesnysis ir Jonas. Susirinkimas išklausė tylėdamas Pauliaus ir Barnabo pranešimo. Pagonių atsivertimas buvo priimtas kaip vienas svarbiausių ženklų, kad Mesijo karalystė jau čia. Bet įtakingoji priėmusių tikėjimą fariziejų grupė, norėjusi krikščionis iš pagonijos sužydinti, šaukė: "Juos reikia apipjaustyti! Jie turi laikytis Mozės Įstatymo!" (Apd 15,5).

Paulių į Jeruzalę lydėjo Titas, jaunas vyras, kurį jis buvo laimėjęs Kristui iš pagonijos. Pauliaus drąsa atsivesti Titą į sueigą buvo iššūkis tikėjimą priėmusiems fariziejams. Jie pareikalavo, kad Titas būtų tuojau čia pat apipjaustytas. *Laiške galatams* Paulius rašo: "Jie {apaštalai ir vyresnieji} nevertė apsipjaustyti nė mano palydovo Tito, kuris buvo graikas. ... įsibrovėliams, netikriems broliams, tykojusiems pagrobti mūsų laisvę, kurią mes turime Kristuje Jėzuje, ir norėjusiems mus pavergti, — jiems mes nė valandėlei nepasidavėme, kad Evangelijos tiesa pasiliktų su jumis {galatais}. O dėl įžymesniųjų asmenų, — kokie jie buvo kadaise, man nesvarbu, nes Dievas nėra žmonėms šališkas, — man įžymieji asmenys nieko nepridėjo. Atvirkščiai, jie įsitikino, jog man patikėta skelbti Evangeliją pagonims kaip Petrui žydams, nes tas pats, kuris paskyrė Petrą apipjaustytųjų apaštalu,

paskyrė mane pagonių apaštalu. Pripažindami man suteiktą malonę, Jokūbas, Kefas {Petras} ir Jonas, laikomi šulais, padavė man ir Barnabui dešines draugystės ženklan, kad mes eitume pas pagonis, o jie — pas žydus ... " (Gal 2,3-9).

Bendrijos šulų kalbos

Susirinkime kalbėjo Jeruzalės bendrijos šulai. Petro kalba yra tikras deimančiukas. Apie Paulių jis net neužsimena. Atpasakoja tik savo išgyvenimus ir pabrėžia, kad Dievas "nepadarė skirtumo tarp mūsų {žydų krikščionių} ir jų {krikščionių iš pagonijos}, tikėjimu numazgodamas jų širdis". Užtat "kam gi gundote Dievą ir kraunate ant mokinių sprando jungą, kurio nei mūsų protėviai, nei mes patys negalėjome panešti? Verčiau tikėkime Viešpaties Jėzaus malone būsią išganyti kaip ir jie" (Apd 15,9-11). Anot Petro, išganymas susijęs tik su malone, kurią Dievas suteikia. Petro kalba buvo smūgis norintiems sužydinti krikščionis iš pagonijos. "Visas susirinkimas nutilo. Dalyviai ėmė klausytis Barnabo ir Pauliaus pasakojimo, kokių didžių ir nuostabių darbų per juos Dievas padarė pagonijoje" (Apd 15,12).

Tada Jokūbas ramiai ir paprastai pareiškė, kad jis palaiko Petro nuostatą. Būdamas ištikimas Raštams {*Senojo Testamento* knygoms}, jis Petro žodžius susiejo su praeitimi, remdamasis pranašais, ypač Amosu, pranašavusiais apie Mesijo karalystę. Norėdamas sutvirtinti ryšius tarp abiejų grupių, Jokūbas pasiūlė antiochėnams skaitytis su žydų krikščionių jausmais: " ... manding, į Dievą atsivertusių pagonių nedera apsunkinti, o tiktai jiems parašyti, kad susilaikytų nuo susiteršimo stabais, nuo ištvirkavimo, pasmaugtų gyvulių mėsos ir kraujo" (Apd 15,19-20).

Susirinkimo nutarimus, užrašytus apaštalinėje enciklikoje, Antiochijos bendrijai perdavė du Jeruzalės delegatai: Judas Barsabas ir Silas, kurį Paulius vadina Silvanu (žr. 1 Tes 1,1). Į Antiochiją juodu parlydėjo didelė palyda drauge su Pauliumi,

Barnabu ir Titu. Judas Barsabas sugrįžo į Jeruzalę, o Silas, kaip Barnabas prieš keliolika metų, susižavėjęs Antiochijos krikščionių dvasia, pasiliko.

Jeruzalės Susirinkimo raštas

"Tada apaštalai ir vyresnieji kartu su visa Bendrija nutarė pasiųsti į Antiochiją iš savųjų išrinktus vyrus kartu su Pauliumi ir Barnabu. Tai buvo Judas, vadinamas Barsabu, ir Silas, kurie buvo vadovaujantys tarp brolių. Jiems įteikė tokį raštą:

> 'Apaštalai ir vyresnieji broliai siunčia sveikinimą Antiochijoje, Sirijoje bei Kilikijoje gyvenantiems broliams, kilusiems iš pagonių. Sužinoję, jog kai kurie iš mūsų nuvykę asmenys, mūsų neįgalioti, savo kalbomis pasėjo jūsų sielose nerimą bei sąmyšį, mes, bendrai susirinkę, nusprendėme pasiųsti pas jus išrinktus vyrus kartu su mūsų mylimaisiais Barnabu ir Pauliumi, kurie už mūsų Viešpatį Jėzų Kristų yra guldę galvas. Taigi siunčiame su jais Judą ir Silą, kurie jums tą patį praneš gyvu žodžiu. Šventajai Dvasiai ir mums pasirodė teisinga neužkrauti jums daugiau naštų, išskyrus tai, kas būtina: susilaikyti nuo aukų stabams, kraujo, pasmaugtų gyvulių mėsos ir ištvirkavimo. Jūs gerai elgsitės, saugodamiesi šitų dalykų. Likite sveiki!'" (Apd 15,22-29).

Kur rašė Evangelistas Matas ir Lukas?

Nė vienas *Naujojo Testamento* raštas — knyga ar laiškas — savęs nesusieja su Antiochija. Tai stebina. Bet daugelis mokslininkų mano, kad *Evangelija pagal Matą* buvo parašyta Antiochijoje. Tačiau jų išvados remiasi numanymu. Anot jų, jokia Evangelija nebūtų tapusi taip plačiai žinoma, jeigu ji nebūtų turėjusi artimų ryšių su svarbiu krikščionybės centru. Be to,

Mato Evangelijos ekleziologija — teologinė visuotinės Bendrijos samprata — atspindi Antiochijos bendriją. Todėl, daugelio *Naujojo Testamento* tyrinėtojų teigimu, Antiochija yra tinkamiausia vieta, kurioje buvo Dievo Dvasios įkvėpta ir Evangelisto Mato parašyta *Evangelija pagal Matą.*

Kai kurie Šventojo Rašto tyrinėtojai Antiochiją laiko miestu, kuriame Lukas rašė savo Evangeliją. Lukas buvo gimęs ir augęs Antiochijoje.

Mažai archeologinių radinių

Klajoju po Antakją. Oras malonus. Temperatūra — ypač rytmečiu ir popiete — palanki. Dienos, tiesa, sausos, bet neseniai būta lietaus. Sausra mažiau vargina negu šutra. Naujamiestyje gausu medžių, aikščių su suolais pavėsyje ir fontanų. Antiochija netapo piliakalniu — tell'iu — dėl to, kad po karų ir žemės drebėjimų ji buvo atstatoma panaudojant medžiagas iš sugriautųjų pastatų. Tik kur ne kur akys užkliūva už senojo miesto sienų liekanų, matyti buvusio hipodromo kontūrai, tariami Diokleciano rūmų pamatai ir Trajano akveduko arkos. Kadaise Antiochija didžiavosi romėnų statytu Oronto tiltu. Nūdien jis tik žmonių atmintyje.

Įspūdingiausi archeologiniai radiniai yra Antakjos muziejuje. Tai aslų mozaikos, perkeltos iš graikų ir romėnų vilų griuvėsių, su mitologinėmis scenomis. Įspūdį daro pomėgis vaizduoti gražuolį Narcizą, tampantį narcizo gėle. Didžiuma mozaikų iš Dafnės — iš Apolono sodo ir šventyklos. Dafnė — idiliškas slėnis maždaug 8 km į pietus nuo Antakjos.

Graikų mitologijoje Dafnė yra nimfa. Viena iš gamtos deivių — miško, kalno, jūros, upės, ežero gyventoja. Mūsų mitologija turi undinę! Dafnę įsimylėjo ir dievas Apolonas, ir mirtingas žmogus — Leukipas. Norėdamas būti prie savo mylimosios Dafnės, jis apsirengė kaip nimfa. Tačiau maudydamasis išsidavė

ir buvo nimfų sudraskytas. O Apolonas sekiojo Dafnę, kuri meldėsi Gėjai, kad išgelbėtų, ir buvo paversta lauro medeliu.

Svarbiausias archeologinis radinys — didžioji Antiochijos taurė iš gryno sidabro, nukalta pirmajame krikščioniškame šimtmetyje, rasta Dafnėje 1910 m. Imta ją vadinti šventąja Gralio taure, kurią legendos sieja su Jėzaus Paskutine vakariene.

Pasak Viduramžių romanų ir legendų, šventąją Gralio taurę nugabeno į Angliją Juozapas iš Arimatėjos. Riteriai panūdo jos ieškoti. Tačiau, anot legendos, ji bus apreikšta tik kilniausiam riteriui. Artūro legendoje kilniausias riteris yra Parsifalis ar Galahadas. Ši legenda supina į vieną pasakojimą krikščioniškus pradus, keltų mitą ir senovės apvaisinimo kultą.

Muziejuje gausu statulų skeveldrų. Viena statula beveik sveika. Tik šiaip amžių apdilinta. Tai romėniška Tichės kopija. Originalas priklausė grupei statulų, kurias buvo sukūręs Eutichidas ką tik pastatytai seleukidų sostinei (296-293 m. prieš Kristų). Tichė sėdi ant kalno su Orontu — upės dievu — prie savo kojų, o karaliai — Seleukas I ir Antiochas I — aukoja jai vainikus.

Daug teologijos

Studijuojant teologiją, teko susipažinti su Ignaco Antiochiečio ir Nestorijaus raštais. Jų įnašas į teologiją, pastangos suprasti tikėjimo turinį — Dievą ir žmogaus santykį su Dievu — buvo žymus. Antiochijoje krikščionybė tapo pasauline religija. Čia buvo sielojamasi dėl Žinios apie Kristų skelbimo pagonims, stengiamasi išlaikyti glaudų ryšį su judaizmu ir kuriama krikščioniška žydų pagonių bendruomenė.

Ignacas Antiochietis, Antiochijos vyskupas ir šventasis, mirė apie 107 m., valdant imperatoriui Trajanui. Apaštalo Pauliaus veiklos metais Ignacas buvo jaunuolis. Jis buvo Jono Evangelisto mokinys. Vežamas į Romą, kad būtų žvėrims atiduotas, Ignacas parašė septynis svarbius laiškus krikščionių bendrijoms Romoje

ir Mažojoje Azijoje. Savo laiškuose jis dažnai mini Apaštalą Paulių. Šie laiškai yra vertingas liudijimas apie krikščionių įsitikinimus ir ankstyvosios Bendrijos sandarą. Ignacas buvo pirmasis teologas, kuris vedė ginčus su gnostikais, neigusiais Kristaus žmogiškąją prigimtį, — apie Kristaus gimimą iš Mergelės, Švč. Trejybę, — ir su krikščionimis iš judaizmo, norėjusiais sužydinti krikščionybę. Tikroji garantija prieš klaidingą teologiją, jis mokė, yra bendrija vienybėje su vyskupu. Be to, Ignacas Antiochietis buvo pirmasis krikščionybės autorius, vartojęs žodį "katalikas".

Nestorijus yra garsus dėl nestorianizmo — erezijos, kuri teigė, kad Kristuje yra du glaudūs ir neatskiriami asmenys. Nestorijus, Antiochijos abatas, imperatoriaus Teodosijaus II 428 m. buvo paskirtas Konstantinopolio patriarchu. Tapęs patriarchu, Nestorijus užgavo krikščionis, uždrausdamas vadinti Mergelę Mariją Dievo Motina, nes, anot jo, Dievas Tėvas pagimdė Jėzų kaip Dievą, o Marija pagimdė jį kaip žmogų. Tokiai pažiūrai pasipriešino Kirilas, Aleksandrijos patriarchas. Kilo didelis sankirtis tarp Antiochijos ir Aleksandrijos. Abu kreipėsi į Romą — popiežių Celestiną I. Popiežius sušaukė Efeze 431 m. visuotinį Bendrijos Susirinkimą reikalui spręsti. Efezo Susirinkimas paaiškino tikėjimo tiesą aptardamas, kad Jėzus Kristus turi dvi skirtingas prigimtis, kurios yra neatskiriamai sujungtos viename dieviškame asmenyje. Užtat Marija yra ir gali būti vadinama Dievo Motina — graikiškai "Theotokos" (Dievo Gimdytoja). Nestorijus buvo pašalintas iš patriarcho pareigų ir ištremtas į Antiochiją.

Šiuolaikinė krikščionių nestorijonų bendrija Irake, Irane ir Malabare (Indijoje) atstovauja Persijos krikščionių bendrijai ir kartais yra vadinama asiriškąja bendrija. Ji nėra gausi. Turi apie 100 000 narių. Nestorijus šioje krikščionių bendrijoje yra laikomas šventuoju. Nors Mergelė Marija ir yra gerbtina, anot nestorijonų teologijos, jos Dievo Motina vadinti negalima.

Svečiuodamasis Irake, turėjau progų užeiti į jų šventoves.

Jos labai kuklios. Skiriama daug pagarbos Kryžiui. Be to, nestorijonai turi vieną sau būdingą pamaldų apeigą: dalytis "šventuoju raugu" — altoriaus duona, kurios kilmė, jų tikėjimu, siejasi su tešla, naudota per Paskutinę vakarienę.

Sudiev, Antiochija!

Trys dienos prabėgo nejučiomis. Noras paklajoti po Šv. Petro "pirmąją Romą", reikalas pasilsėti po ilgokos kelionės rytinėje Turkijoje ir dėmesys *Apaštalų darbų* knygai padėjo užmiršti laiką. Rami vieta viešbutyje ir pigus turkiškas "McDonald'as su ayran" — gėrimu iš pieno, paskanintu prieskoniais — bei turkiška pica padarė mano viešnagę malonią.

Ruošiuosi ilgai kelionei: nuo Antakjos į Koniją. Nuo Antiochijos į Ikonijų. Aplankęs pirmosios Apaštalo Pauliaus misijų kelionės vietas, keliausiu į Mažąją Aziją, Egėjo jūros pakraščius.

Autobusas išvažiuoja tik ketvirtą valandą po pietų. Mane dar traukia senasis Antiochijos uostas — Seleukija. Jis tik už 26 km į pietvakarius nuo Antakjos.

Taksistas pažada nuvežti ir laiku parvežti. Džiaugiasi galįs patarnauti. Pakeliui įdomu stebėti ne tik Antakjos apylinkes Oronto upės slėnyje, bet ir žmonių gyvenimą. Žmonės darbštūs. Prisimenu rugiapjūtės talką Žemaitijoje. Pragyvenimu užsidirbama įvairiai: kauptuvu ir traktoriumi, asilu ir automobiliu, nugara ir sunkvežimėliu. Vieškelis vingiuoja palei tingią Oronto upę. Taksistas kaltina Siriją. Sako, sirai stato užtvankas ir mūsų vandenį vagia. Vanduo Sirijoje labai branginamas.

Antiochijos uosto griuvėsiai — Seleukija Pieria'oje — nūdien bent 30 km atstu nuo Vidužemio jūros. Samandag'as yra naujoji pajūrio gyvenvietė.

— Nejau jūra traukiasi? — garsiai stebiuosi.

— Ne, — taksistas skuba paaiškinti, — upė pajūrį smėliu užnešė.

Kadaise "jie (Paulius, Barnabas ir Jonas Morkus), Šventosios Dvasios siunčiami, nukeliavo į Seleukiją, o iš ten laivu pasiekė Kiprą" (Apd 13,4). Nūdien pajūris prie Seleukijos — judrus paplūdimys ir turkų kariuomenės stovykla.

Išblyškęs Linkolnas — $ 20

Autobusų stotyje užbėgu į banką, nes pritrūkau turkiškų lirų. Paprastai, tai greita procedūra. Paduodu banko darbuotojui $ 20. Paglamžęs banknotą, apžiūrinėja jį iš visų pusių, pasižiūri į jį prieš šviesą, pasideda po padidinamuoju stiklu ... Galop ištaria:

— Man atrodo, kad šis banknotas netikras ...

— O ko jam trūksta? — domiuosi.

— Linkolnas per daug išblyškęs ...

Autobusas jau sodina keleivius. Dar kelios minutės, pajudės. Paduodu darbuotojui tamsesnį Linkolną, mažiau nudėvėtą banknotą. Atsiimu nudėvėtąjį.

— Šis tikras banknotas, — šypsodamasis pakeičia jį į pernelyg nudėvėtas turkiškas liras.

"Su svetima moterimi nesėdėsiu ... "

Autobuso duryse stovi vairuotojas. Ginčijasi su senu rūstaus veido keleiviu. Mat jo vieta šalia moters. Vairuotojas jį ragina užimti savo vietą, nes laikas leistis į kelionę, o senukas aiškina:

— Ji nei mano motina, nei mano žmona, nei mano sesuo ... Su svetima moterimi aš nesėdėsiu ...

Vairuotojas pasišaukia iš kontoros vyresnįjį. Abu tariasi, ką daryti. Vyresnysis mandagiai paprašo keleivį arba užimti savo vietą, arba lipti iš autobuso, nes jau laikas važiuoti. — Kelionė ilga, — sako, — reikia laikytis maršruto.

Keleivis vėl kartoja:

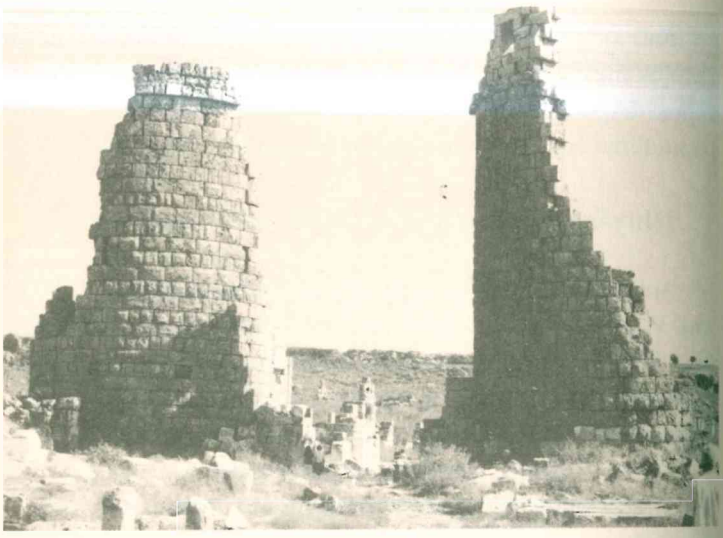

Atalija. „Iš čia [Paulius ir Barnabas] išplaukė į Antiochiją“ (Apd 14, 26)

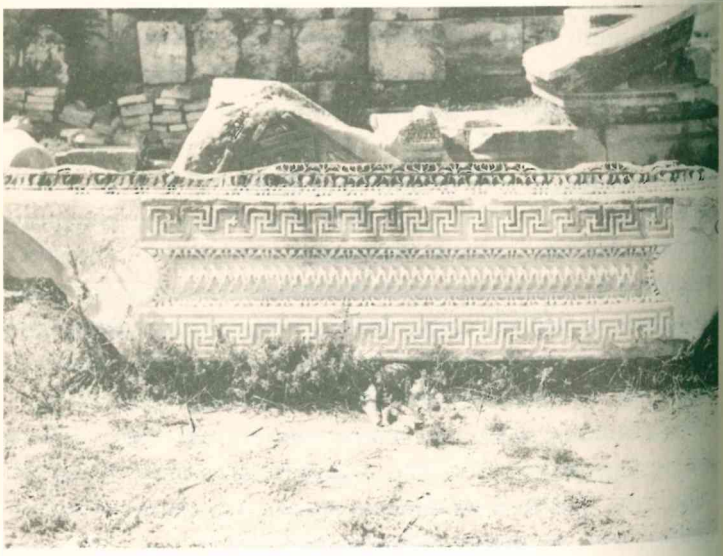

Pergė. Marmuro puošmenų detalė

Izmyras. Šiuolaikinis miestas su tuščiu kvadratu - agora - centre iš senosios Smirnos

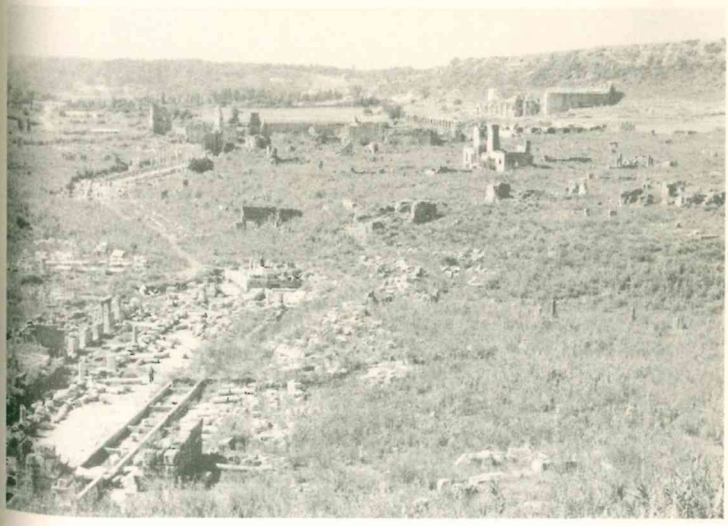

Pergė. Bendras vaizdas

Stambulas. Hagija Sofija bazilika.
Minaretus pastatė otomanų sultonai

Stambulas. Sultono Ahmeto Mėlynoji mečetė

Tarsas. Autobusų stotis

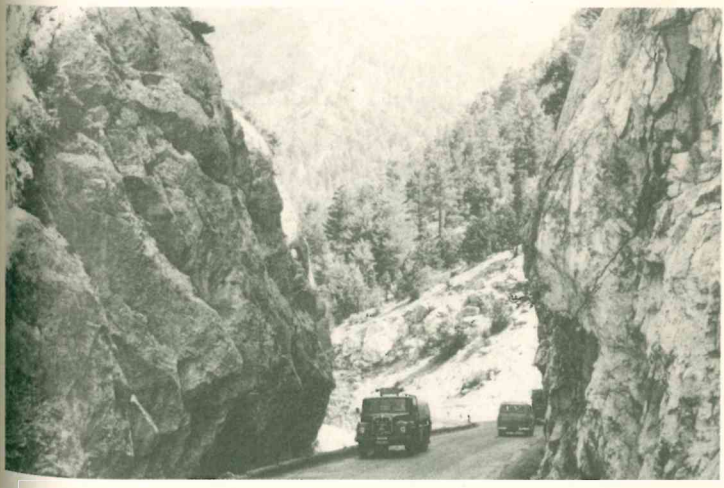

Kilikijos vartai - Tauro kalnų perėja. Nūdien kopti nebereikia, galima patogiai nuvažiuoti iš Mažosios Azijos aukštumų į pajūrį - Kilikijos lygumą

Tarsas. Svetingoje užeigoje

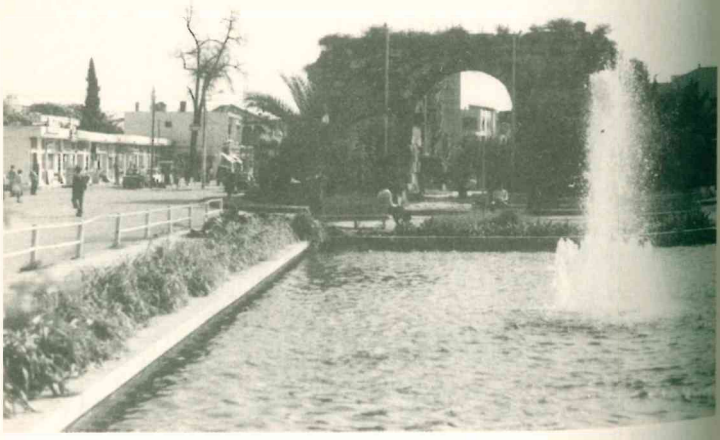

Tarsas. Kleopatros vartai iš romėnų laikų

Sardai. Archeologų atkasta miesto dalis

Sardai. Bendras griuvėsių vaizdas žiūrint į sausą Pakteolo upės vagą

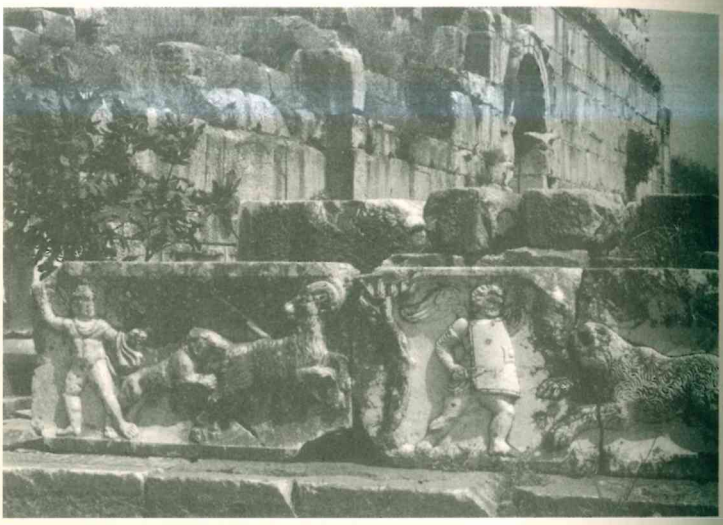

Miletas. Amfiteatro vartų reljefai. Romėnai mėgo kruvinas pramogas

Didimai. Medūzos galva Apolono orakulo kieme

Efezas. Artemidės šventyklos likučiai. Ant kolonos - gandro lizdas, o kairėje ganosi avys

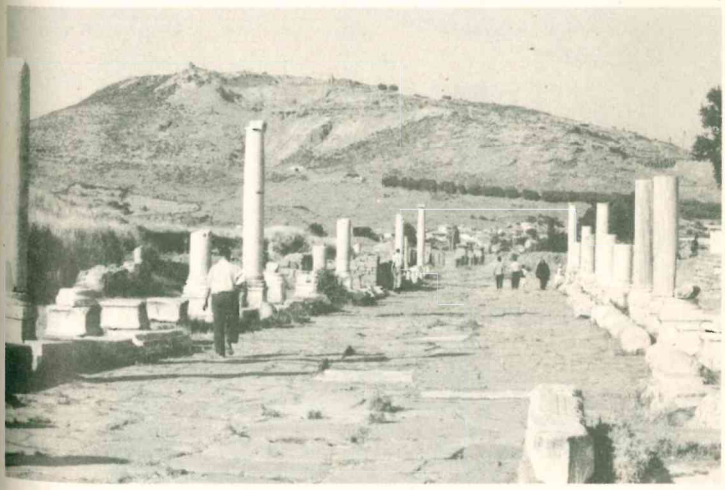

Pergamas. Kelias nuo Asklepėjaus į Akropolį, kur buvo aukuras, Apokalipsės autoriaus vadinamas šėtono sostu, kuris tarnavo imperatoriaus kulto apeigoms. „Pergamo bendrijos angelui rašyk: „...Aš žinau, kur tu gyveni: ten, kur šėtono sostas'" (Apr 2,12-13)

Ankara. Juliano Atskalūno kolona su gandro lizdu

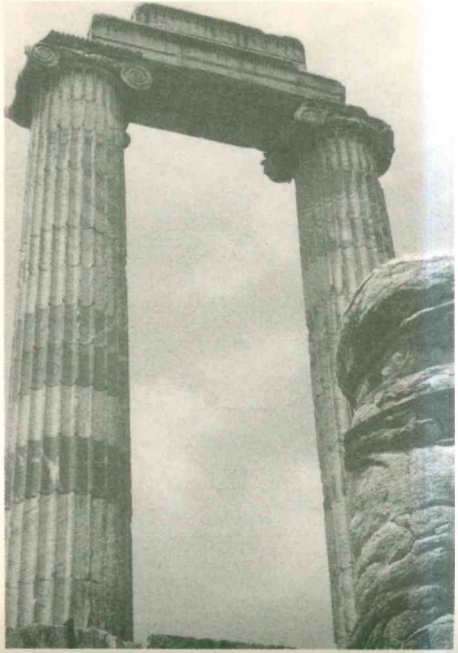

Didimai. Apolono orakulo detalė

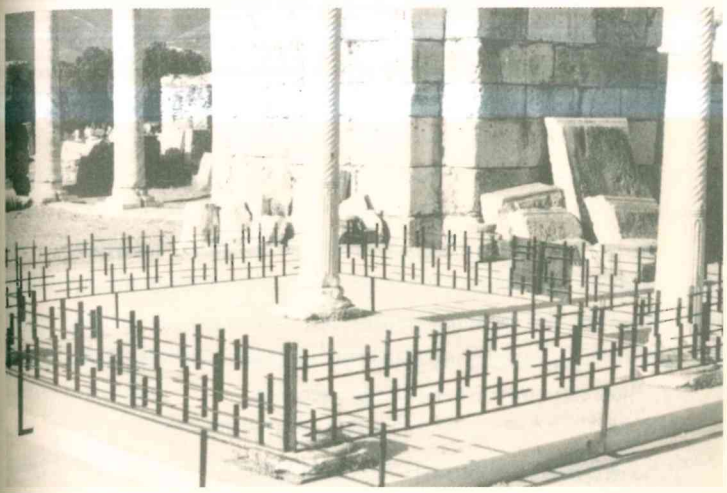

Efezas. [Šv. Jono] kapas

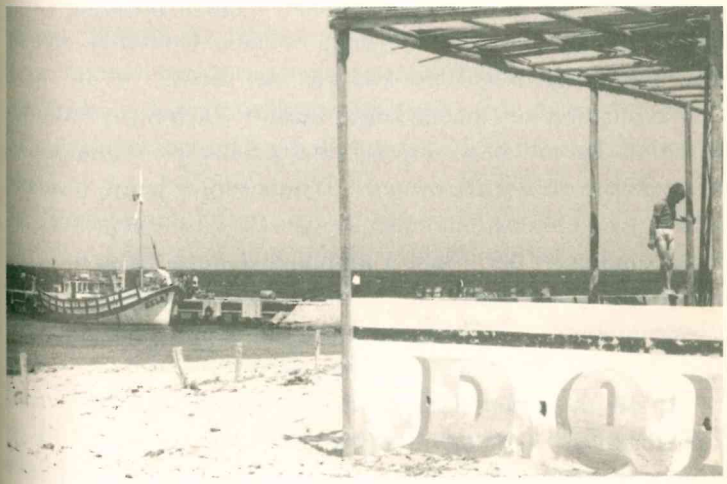

Troados prieplauka. Troadoje „Paulius naktį turėjo regėjimą: jam pasirodė makedonietis, kuris maldavo: ‚Ateik į Makedoniją ir padėk mums!' Po šio regėjimo nedelsdami nutarėm keliauti į Makedoniją, įsitikinę, jog Dievas mus pašaukė skelbti jiems Evangelijos" (Apd 16,9-10)

— Su svetima moterimi nesėdėsiu ...

Mano vieta prie lango. Šalia manęs vyriškis. Matydamas, kad ginčas nesibaigia, pasiūlau pasikeisti vietomis su senuku musulmonu. Vairuotojas ir vyresnysis džiugiai priima mano pasiūlymą, o musulmonas šnabžda "Allahu akhbar!" (Alla yra didis!)

Senuko musulmono elgesys mane domina. Islamas Turkijoje yra gana supasaulėjęs, o šis žmogus atkakliai laikosi savo įsitikinimų. Moteris, prie kurios jis nesutiko sėstis, liko visą laiką tyli. Man, šalia atsisėdus, ji nieko nesako. Atrodo, kad šypteli ... Ji liko tyli per visą kelionę į Koniją.

Į Koniją atkeliausiu vidurnaktį

Keliauti autobusu reikia daug laiko. Atrodo, kad laiką veltui leidi. Tiek daug įdomių vietų, o laiko trūksta. Be to, šį kartą tenka keliauti iš dalies naktį. Nieko nematai. Ir tai man atrodo laiko gaišinimas. Negali nei žvalgytis, nei ilsėtis.

Važiuojame tuo pačiu keliu, kuriuo atkeliavau. Iskanderūno link. Tuomet buvo vėlyvas rytmety, dabar jau vėlyva popietė. Laukuose vis dar darbymetis. Triūsia seni ir jauni, moterys ir vyrai. Paaugliai padeda suaugusiems. Būdinga matyti dirbančius paauglius — berniukus ir mergaites — tarp piemenų, tarp žemdirbių, tarp miestelėnų. Ilgų plaukų puoselėtojai — jaunuoliai svetimtaučiai — šioje Turkijos dalyje reti. Jiems arčiau širdies Egėjo jūros salos ir Mažosios Azijos pajūris.

Autobusas stabteli Iskanderūne. Tuojau pat įlipa jaunas sunkos pardavėjas. Ant nugaros nešasi nušveistą bronzinį indą su sunka. Garsiai šaukia sunkos vardą ir siūlo atsigerti. Kai paprašo gėrimo, kaire ranka mikliai ištraukia vieną iš stiklinių, kabančių ant diržo, dešine įpila vandens jai paskalauti. Tada dar mikliau taip pasilenkia, kad per ilgą čiaupą pripildo stiklinę. Nė lašo sunkos nepraranda ... Gavęs užmokestį, eina toliau.

Kilikijos vartai iš kitos pusės

Tarsą pravažiuojame saulei leidžiantis. Žmonės gatvėse lūkuriuoja, turbūt laukdami ženklo, kad greitai bus galima gaivintis Ramadano pasninko skanėstu — Iftar'o — Ramadano "pusryčių" sunka. Gatvėse šventiška nuotaika.

Vieškelis iš vakarų Kilikijos vartų link kyla plačiais zigzagais. Vakaro žara gaubia tolstantį Tarsą, nuspalvindama visą Kilikijos lygumą. Įvažiavus į kalnus, sutemsta. Dabar vieškelis vingiuoja slėnio šlaitu. Kairėje tamsios statmeniškos uolos, dešinėje srauni putojanti upė.

Iftar'o valgiui sustojame Posančio (Pozanti) miestelyje. Bendrakeleiviai klegėdami geria vandenį, valgo šiškebabą ir perkasi maisto tolesnei kelionei. Mat Ramadano pasninko metu naktį galima valgyti. Pasninkaujama tik dieną.

Pervažiavus Tauro kalnus, atsiveria centrinės Turkijos stepės. Mėnesiena. Tolumoje žibsi kaimų ir miestelių šviesos. Ima rūpestis, kur rasiu užeigą vidurnaktį. Raminuosi, nes Konija yra Turkijos didmiestis. Išsirenku iš gido viešbutį, vardu Dergah. Mat jis pagal mano kišenę. Be to, arti Mevlanos dervišų muziejaus.

Konijos autobusų stotyje ir naktį pilna keleivių. Kreipiuosi į pirmą pasitaikiusį policininką, rodydamas Konijos viešbučių sąrašą. Tuojau pat supranta, ko man reikia. Pasišaukia už save žemesnį ir įsako jam nuvesti mane prie taksio. Vokiečių kalba pataria už taksį mokėti tik 350 lirų — maždaug vieną dolerį.

Po pusvalandžio — lovoje. Laikrodis rodo 1.42 valandą ryto. Stebina budinčio vaikino paslaugus patarnavimas. Jis tikrai budi, o ne snūduriuoja.

Apaštalas Paulius Mažojoje Azijoje

Apaštalų darbų knygoje rašoma: "Iš Pafo {Kipro saloje} Paulius ir jo palydovai atplaukė į Pergę, Pamfilijoje. Čia Jonas {Morkus} pasitraukė nuo jų ir sugrįžo į Jeruzalę. O jie iš Pergės leidosi toliau ir pasiekė Pisidijos Antiochiją ..." (Apd 13,13-14).

Tai buvo pirmosios Apaštalo misijų kelionės metu (45-49 m. po Kristaus). Prieš keliolika metų ir aš atsibaldžiau per Pergę į Pisidijos Antiochiją, sekdamas Pauliaus pėdsakais. Šį kartą atkeliavau į Ikoniją iš kitos pusės — pro Tarsą, Apaštalo gimtąjį miestą.

Žinios apie Kristų skelbimas Pisidijos Antiochijoje buvo lemtingas. Šabo dieną Paulius ir Barnabas nuėjo į sinagogą. Po Mozės ir Pranašų skaitymo, sinagogos seniūnas kreipėsi į juos:

— Broliai, jei turite paskatinimo žodį tautiečiams — tarkite!

Apaštalas Paulius prašnekino tautiečius Žinia apie nukryžiuotąjį Mesiją:

> Broliai, Abraomo giminės sūnūs ir čia esantys dievobaimingieji žmonės! ... jums atsiųstas šis išganymo žodis. Jeruzalės gyventojai ir jų seniūnai nepažino Jėzaus {Dievo duoto Izraeliui gelbėtojo} ir, jį pasmerkdami, įvykdė pranašų žodžius, skaitomus kiekvieną šabą. Nors nerado jame jokios mirties vertos kaltės, jie reikalavo iš Piloto, kad jis būtų nužudytas. Įvykdę visa, kas buvo apie jį parašyta, nuėmė jį nuo {kryžiaus} medžio ir paguldė į kapą. Bet Dievas jį prikėlė iš numirusių. Jis per daugelį dienų rodėsi tiems, kurie buvo jį atlydėję iš Galilėjos į Jeruzalę. Dabar jie yra jo liudytojai žmonėms. Ir mes jums skelbiame gerą naujieną apie protėviams duotąjį pažadą: jį Dievas įvykdė mums ... (Apd 13,26-33).

Apaštalas metė iššūkį: "Taigi žinokite, broliai, kad jums

skelbiamas nuodėmių atleidimas per Jėzų. Ir kiekvienas jį tikintis nuteisinamas jo dėka nuo viso to, nuo ko nepajėgė jūsų nuteisinti Mozės Įstatymas" (Apd 13,38-39). Pats Paulius buvo radęs Jėzuje nuodėmių atleidimą, širdies ramybę ir susitaikymą su Dievu. Čia pirmą kartą Paulius aptaria kontrastą tarp malonės ir įstatymo, — Mozės Įstatymas yra pakeistas malonės įstatymu.

"Jiems išeinant, — skaitau *Apaštalų darbų* knygoje, — žmonės prašė, kad jie ir kitą šabą pakalbėtų apie šituos dalykus" (Apd 13,42). Sinagogos seniūnui buvo nejauku. Vyrai aiškinosi vieni su kitais pranašų žodžius, o prozelitai ir "pagarbiai Dievo bijantieji" džiaugėsi, kad nėra jokio skirtumo tarp jų ir kitų.

Žinia apie Kristų — sensacija

Apaštalo kalba sinagogoje tapo Antiochijos sensacija. Žmonės lankėsi pas apaštalus, norėdami pasiteirauti, ar Paulius iš tikrųjų matė Prisikėlusįjį.

Kitą šabą sinagoga prisipildė dar prieš pamaldas. Sinagogos seniūnams nepatiko, kad didžiuma žmonių buvo pagonys. Jie nenoromis užleido svečiams vietą prie pulpito, bet šį kartą buvo pasiryžę kelti priekaištų.

Paulius kalbėjo atvirai apie Kristų. Tai, kas svarbu, jis teigė, nėra kraujo ryšiai, bet tikėjimas Jėzumi. Jėzus atėjo nugriauti sienos tarp žydo ir pagonio. Kristuje nėra skirtumo tarp žydo ir pagonio, tarp šeimininko ir vergo, tarp vyro ir žmonos. Kristuje visi yra viena! Sinagogos seniūnai matė, kad atskirumo siena, statyta per šimtmečius, griūva. Atrodo, kad sinagogoje kilo sąmyšis.

"Tuomet Paulius ir Barnabas drąsiai pasakė: 'Pirmiausia jums turėjo būti skelbiamas Dievo žodis; kadangi jūs jį atmetate ir patys laikote save nevertais amžinojo gyvenimo, tai mes kreipiamės į pagonis. Taip mums liepė Viešpats:

'Paskyriau tave, kad būtum šviesa pagonims,
kad gelbėtum juos iki pat žemės pakraščių'.

Tai girdėdami, pagonys džiaugėsi ir šlovino Viešpaties žodį; ir įtikėjo visi paskirtieji amžinajam gyvenimui" (Apd 13,46-48).

Žinia apie Kristų išplito po visą Galatiją

Nuo tos dienos Krikščionių Bendrija nešioja Apaštalo Pauliaus įspaudą, nes jis buvo ištyręs nuodugniau už kitus visuotinę Mokytojo dvasią. Kristaus Bendrija yra pasaulinė Bendrija, — ji priima visas tautas ir nė vienai nėra pavaldi. Nūdien mums tai savaime suprantama, bet tada žydams reiškė dvasinę revoliuciją.

Pauliui ir Barnabui buvo uždrausta skelbti Žinią apie Kristų sinagogoje. Užtat jiedu tai darė savo užeigoje, šeimose, lauke, gatvėje. Iš pradžių vakarais tikintieji rinkdavosi pas Paulių ir Barnabą, o ilgainiui jie eidavo pas apaštalų parengtus katechetus — mokytojus. Paulius *Laiške galatams*, užsimindamas apie mokytojus, suteikia jiems teisę laukti paramos savo pragyvenimui iš tų, kuriuos jie moko: "Kas mokomas žodžio, tegul dalijasi savo gėrybėmis su mokytoju" (Gal 6,6).

Pisidijos Antiochija, panašiai kaip Antiochija prie Oronto upės, buvo derlingas Apaštalų triūso laukas. Dabar jie galėjo skelbti Žinią apie nukryžiuotąjį Mesiją — Kristų — nevaržomi. Pauliaus ir Barnabo Dievas nebuvo sąskaitas vedantis pirklys, skaičiuojantis centus ir trupmenas, bet didis karalius, dalijantis palaimą visiems nusidėjėliams savo malonės žodžiu.

Klausantis Pauliaus, pasakojimai apie Dzeusą jiems atrodė kvailoki. Dzeusas nuolat buvo įsivėlęs į romantišką nuotykį, o Kibelė visad gedėjo savo mylimojo Ačio. Apeigos, kuriomis Kibelės statula buvo prausiama upėje ir paskui vežiojama po miestą dviejų asilų traukiamame vežime, atrodė vaikų žaidimas.

Jie žinojo, kad šis garbingasis Kristus iš tikrųjų buvo gyvenęs vos prieš penkiolika metų, kad jo mokiniai dar tebegyvi, kad jis pats buvo pasirodęs Pauliui. Jie jautėsi laimingi, kai Paulius juos išlaisvino iš jų dvasių ir demonų baimės. Ryšys tarp apaštalų ir bendrijos darėsi vis artimesnis. Vėliau Paulius rašys galatams: "... jūs būtumėte išsilupę akis ir atidavę man" (Gal 4,15).

Naujasis krikščionių sąjūdis plito po visą Galatiją. Žemdirbiai, kai atkakdavo į turgų, išgirsdavo apie savo giminių ir bičiulių laimę. Jie eidavo pas apaštalus, kviesdami atvykti ir į jų kaimus skelbti Žinios apie Kristų.

Laiškas galatams ir Pauliaus liga

Laiške galatams Apaštalas Paulius rašo: "Jūs žinote, kad pirmą kartą jums paskelbiau Gerąją Naujieną sirgdamas" (Gal 4,13). Atrodo, kad ši liga paguldė jį čia, Pisidijos Antiochijoje, pirmą kartą. Paulius susirgo maliarija keliaudamas per Pamfilijos pelkes, pilnas maliarinių uodų. Antiochijoje liga jį paguldė. Dieną ar dvi jis turėjo gulėti ir nuožmaus karščio kankinamas kliedėjo savo užeigoje, o vėliau dienų dienas jautė didelį nuovargį. Tris kartus Paulius buvo patyręs šiuos priepuolius, kai rašė *Antrąjį laišką korintiečiams*, ir tris kartus buvo maldavęs Viešpatį, kad atitolintų šį "dyglį kūne" (2 Kor 12,7). Kai gulėjo bejėgis, maliarijos nualintas, jo laukė skubūs darbai. Užtat jis maldavo Viešpatį. Bet girdėjo balsą: "Gana tau mano malonės, nes mano galybė geriausiai pasireiškia silpnume" (2 Kor 12,9)

Sirgdamas Paulius pajuto, kaip prisirišę prie jo ir kaip dėkingi jam galatai. Sergantis maliarija jaučia pasibjaurėjimą savimi ir mano, kad ir kiti juo bjaurisi. Užtat ligonis nori rasti vienišą kampelį ir išvengti lankytojų. Bet Rytuose tai nebuvo įmanoma, — nuošalaus kambario Pauliui nebuvo galima surasti. Maliarija, anot galatų, buvo viena iš ligų, kuria dievai ištikdavo žmogų už tai, kad jis įėjo į šventą vietą būdamas "nešvarus". To-

kio dievų baudžiamo žmogaus akivaizdoje prietaringi galatai, būdavo, nusispjauna, norėdami išvaryti maliarijos demoną. Paulius turbūt turi galvoje šį paprotį, kai *Laiške galatams* rašo: "Mano kūno negalė buvo jums išmėginimas, bet jūs jo nepaniekinote ir neatmetėte, o mane priėmėte kaip Dievo angelą, kaip patį Kristų Jėzų" (Gal 4,14). Galatai, lankydami Apaštalą, nespjaudė norėdami išvaryti demoną. Jie ėmė suprasti, kaip krikščionys priima kančią ir mirtį.

Pauliaus liga privertė jį keisti misijos planus. Užuot keliavęs į Jonijos pajūrį, jis nutarė atsidėti Žinios apie Kristų skelbimui visoje pietinėje Galatijoje. Paulius vadovavosi savo "atvirų durų" taisykle, — jis ėjo ten, kur atsidarydavo durys Gerajai Naujienai. Tokia buvo Galatijos bendrijų pradžia. Galatija — mažoji Galija (Prancūzija). Iš pradžių Galatijos gyventojai buvo galai ir keltai, bet Pauliaus laikais Galatija apėmė visas skirtingas tauteles, kurias buvo sujungęs galatų karalius Amyntas — keltus, frygus, pisidiečius, likaoniečius. Tikrieji galatai buvo Keltų legiono veteranai.

... išvijo juos iš savo žemių

Praėjo metai. Galatų krikščionų bendrija, sudaryta bemaž vien iš pagonių, klestėjo. Bet Pauliaus ir Barnabo sėkmę gaubė persekiojimo šešėlis. *Apaštalų darbų* knyga rašo: "Tuo tarpu žydai sukurstė maldingas bei kilmingas moteris ir įtakingus miesto piliečius. Jie sukėlė Pauliaus ir Barnabo persekiojimą ... " (Apd 13,50). Žydai Pisidijos Antiochijoje buvo turtingi ir įtakingi. Daugelis žydžių buvo graikų ir romėnų pareigūnų žmonos, todėl žydai puoselėjo draugystę su jų vyrais. Sinagogos vadovai per savo moterų įtaką palenkė savo pusėn miesto valdžią.

Žydai įrodinėjo valdžios įstaigoms, kad Paulius ir Barnabas, skelbdami Kristų Rytų karaliumi, įveda svetimą ir uždraustą kultą. O tas Kristus Piloto laikais buvo romėnų valdžios nubaustas mirtimi. Taigi jie nusikalsta imperijos išdavimu.

Minią galima lengvai sukurstyti kelti sąmyšį. Taip ir atsitiko. Tuomet tvarkos saugotojai pareiškė, kad jie už tvarką mieste bus atsakingi tik tada, kai Paulius ir Barnabas bus išvaryti. O Paulius ir Barnabas, — rašo *Apaštalų darbų* knyga, — "nusikratę prieš juos nuo kojų dulkes, atvyko į Ikoniją" (Apd 13,50b-51).

Ikonijuje

Man į Ikoniją — nūdien vadinamą Konija — teko atkeliauti patogiu autobusu iš Tarso, o Paulius ir Barnabas, išvyti iš Antiochijos, atėjo į Ikoniją pėsčiomis. "Panašiai ir Ikonijuje, — rašoma *Apaštalų darbų* knygoje, — jie nuėjo į sinagogą ir taip sėkmingai kalbėjo, jog įtikėjo didelė daugybė žydų ir graikų" (Apd 14,1).

Kai Paulius ir Barnabas buvo išvyti iš Antiochijos, jie galėjo rinktis kelią arba į vakarus, arba į rytus. Eidami į vakarus kalnuota Pamfilija per Apamėją, jiedu būtų nuėję į Efezą. O rytuose, anapus druskingos stepės ir beveik nepereinamų pelkių, buvo Ikonijus. Apaštalus turbūt traukė eiti į rytus, nes čia buvo pamiltųjų galatų kraštas. Galatai — krikščionys iš pagonijos — buvo pavergę jų širdį!

Ikonijus — Konija, šventasis Anatolijos miestas — išsidėstęs plačioje plynaukštėje, kurią supa tolimi sniegu dengti ugniakalniai. Plynaukštė yra tyrai, panašūs į centrinės Azijos stepes. Vasarą ši plynaukštė, — bent tūkstančio metrų stepės, — elgiasi lyg nesvetinga dykuma, po kurią viesulas varo dulkių debesis, žiemą apsikloja stora sniego antklode, o pavasarį, kai baigiasi žiemos pūgos, tampa klampiomis pelkėmis.

Tarkime, kad Paulius ir Barnabas triūsė Antiochijoje vienerius metus. Taigi turėjo būti 46 m. ruduo, kai jiedu atėjo prie Konijos centre esančios kalvos, kur nūdien stūkso didingos tvirtovės pamatai. Ši tvirtovė iš kryžiuočių laikų. Istorija pasakoja, kad Fridrikas Barbarosa po nepaprastai sunkaus žygio Ikonijaus

link, praradęs daug riterių, buvo turkų valdovo vis viliojamas į spąstus. Galop 1190 m. gegužės 18 d. išretintos jo gretos, šaukdamos kovos šūkį "Christus vincit, Christus imperat", vis dėlto pajėgė įsiveržti į Ikonijų. Imperatorius įsakė jį lydėjusiam vyskupui surengti padėkos pamaldas ir pasakyti pamokslą, remiantis *Apaštalų darbų* knygos tekstu: "Bet jie, nusikratę prieš juos nuo kojų dulkes, atvyko į Ikonijų" (Apd 13,51). Net nūdien Ikonijaus miestas atrodo lyg užburta žydinti oazė, apsupta plačių smėlio tyrlaukių, tarsi nejudanti šimtmečių ir kultūrų kryžkelė.

Ikonijaus vardo kilmė

Ikonijaus gyventojai didžiavosi savo miestu. Pasak padavimų, jis buvo įkurtas prieš Tvaną ir po Tvano atstatytas. Prometėjas padirbdino naujus žmones iš molio pagal seną "ikon" — paveikslą, norėdamas pakeisti nuskendusius Tvano metu. Ikonijaus gyventojai siejo savo miesto vardo kilmę su šiuo įvykiu. Kitas padavimas sieja vardo kilmę su Persėju ir Medūza. Kadaise Medūza buvo gražuolė. Bet ji įžeidė deivę Atėnę, užtat Atėnė pavertė jos plaukus gyvatėmis ir jos veidą padarė tokį šlykštų, kad kas tik į ją pažvelgdavo, pavirsdavo akmeniu. Persėjas, Atėnės įsakytas, ją nužudė ir jos galvą pamovė ant stulpo kaip "ikoną", nes Medūzos galva neprarado savo galios paversti akmeniu net po mirties. Iš čia vardas "Ikonion" — Ikonijus.

Kai Paulius ir Barnabas atvyko, miesto vardas buvo Klaudikonijus. Mat imperatorius Klaudijus buvo įkūręs čia legionierių veteranų koloniją, o pastarieji, jį pagerbdami, vardą praturtino. Miesto pareigūnai buvo romėnai. Rasta romėnų monetų su Popėjos, Nerono žmonos, atvaizdu.

Didžiumą gyventojų sudarė sugraikėję galatai, romėnų pareigūnai ir veteranai bei žydai. Ikonijus buvo tuomet garsus, kaip ir nūdien, vilnų audyklomis. Užtat Paulius galėjo be vargo rasti darbą ir pastogę.

Pauliaus ir Teklos darbų knyga

Pauliaus ir Teklos darbų knyga yra apokrifinė. Ji nepriklauso Naujojo Testamento knygų kanonui. Tekla, pasak knygos, buvo jauna pagonė, Apaštalo Pauliaus konvertitė. Pati knyga — vaizdinga novelė.

Novelės turinys įdomus. Paulius ir Barnabas, išvyti iš Antiochijos pasuko Karaliaus vieškeliu — Via Sebaste — Listros link. Prie Ikonijaus kryžkelės jų laukė žmogus, vardu Onesiforas. Mat jis per sapną buvo gavęs žinią apie jų atėjimą. Įsižiūrėjęs į du praeivius, jis atpažino Paulių iš jo išvaizdos: smulkaus sudėjimo, suaugusiais antakiais virš kumpos nosies, praretėjusiais plaukais, kreivomis kojomis, patraukliai spindinčiu veidu. Onesiforas parvedė apaštalus į Ikonijų ir priglaudė pas save. Taip jo namai tapo pirmąja Bendrijos sueigų vieta Ikonijuje.

Onesiforas turėjo turtingą kaimyną. Sėdėdama namų lange, jo duktė galėdavo girdėti visa, ką Paulius kalbėjo. Tarp kitų dalykų Tekla išgirdo Paulių giriant skaistybę. Tai jai padarė tokį įspūdį, kad ji atšaukė savo sutikimą tekėti už jaunuolio iš turtingos šeimos. Abi šeimos stebėjosi jos elgesiu ir pradėjo sekti Paulių, nes pas jį į užeigą ateidavo daug jaunimo. Kai kurie jų padarė išvadą, kad jis draudžia vedybas. Paulius buvo įmestas į kalėjimą ir kaltinamas kišimusi į piliečių šeimos reikalus bei magija.

Tekla, papirkusi savo tėvų namų durininką, nakčia nuėjo metu į kalėjimą pas Paulių. Visą naktį jis ją mokė tikėjimo tiesų. Ryto metą, Pauliui dar ją tebemokant, Teklos motina ir sužadėtinis atrado ją prie Pauliaus kojų. Tada miestas pasidalijo į dvi stovyklas: vieni už Paulių, kiti prieš Paulių. Minia buvo kyšiais papirkta, Paulius gavo lazdų nuo romėnų pareigūnų. Apaštalai turėjo bėgti iš Ikonijaus.

Ką rašo *Apaštalų darbų* knyga

Ikonijuje apaštalai taip sėkmingai skelbė Žinią apie Kristų, jog "įtikėjo didelė daugybė žydų ir pagonių" (Apd 14,1). Apie Teklos legendą nieko neužsimena.

Apaštalų darbų knygos autoriui rūpi parodyti dvejopą žmonių laikyseną: Žinios apie Kristų priėmimą ir atmetimą. Po žodžių " ... įtikėjo didelė daugybė žydų ir graikų" eina "Bet tikėjimą atmetusieji žydai kurstė ir pjudė pagonis prieš brolius [ir seseris]" (Apd 14,2).

Paulius ir Barnabas "pasiliko ilgesnį laiką ir drąsiai kalbėjo, remdamiesi Viešpačiu, kuris liudijo savo malonės žodžius ir per jų rankas darė ženklus ir stebuklus" (Apd 14,3). Galime manyti, kad apaštalai Ikonijuje triūsė daugiau negu metus, darydami išvykas į apylinkės gyvenvietes, kur jie įkūrė krikščionių bendrijėles, vėliau prisidėjusias prie Ikonijaus bendrijos. Kartu su Pisidijos Antiochija Ikonijus ilgą laiką reiškėsi kaip svarbi krikščionybės vietovė vidurinėje Mažojoje Azijoje ir apėmė patriarchatą su keturiolika miestų.

Viskas persimainė. Atėjo metas, kada Ikonijus tapo sultonų sostine ir svarbiausiu Šokančių dervišų centru turkiškoje Mažojoje Azijoje. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Ikonijus turėjo 60 000 gyventojų ir garsėjo dėl geležinkelio į Bagdadą. Armėnai krikščionys Ikonijuje ištikimai laikėsi savo tikėjimo, kol karo metu turkai juos iššudė. Taip Pauliaus paveldas, jo pastangų ir kančių vaisius, — mylimoji galatų bendrija, — buvo visiškai ištrinta iš gyvenimo.

Ieškau Šventojo Pauliaus šventovės

Mano viešbutis vakariniame Mevlanos gatvės gale. Mevlanos gatvė — viena iš pagrindinių Konijos gatvių. Su žemėlapiu rankoje leidžiuosi į dienos klajonę. Noriu pažinti šiuolaikinę Koni-

ją — Ikonijų — ir užsukti į Šventojo Pauliaus šventovę. Žemėlapyje ji vadinama "Prancūzų dievnamiu".

Mieste jau verda gyvenimas. Kai kur dar kuopiamos šiukšlės ir laistomos gatvės. Šaligatviai pilni žmonių su naštomis ant pečių. Neša į krautuves šviežią duoną pintinėse, daržoves ir vaisius krepšiuose. Kvapu. Diena dar neįkaitusi. Bet rytas neįprastai tvankus. Stebina drėgmė Anatolijos plynaukštėje.

Namai neaukšti, dažniausiai mūriniai ir tamsūs. Daug kur kyšo minaretai. Mevlanos gatvė tiesi. Žengiu sparčiu žingsniu, lyg žinodamas, kur einu. Ūmai atsiduriu aikštėje. Iš čia prasideda keletas kreivų gatvių ir nežinia kur jos baigiasi. Žvalgausi ieškodamas Ala ed-Din bulvaro, nes Šventojo Pauliaus šventovė yra prie Ala ed-Din parko. Rytą iš gido perskaičiau, kad Ala ed-Din parkas yra kalva su seldžiukų tvirtovės griuvėsiais. Kalvą akimis surasti nesunku. Pasirenku tiesiausią gatvę kalvos link. Pataikiau. Gatvės vardas — Ala ed-Din Bulvari.

Ant kalvos gaivus parkas, jame seldžiukų rūmų griuvėsiai, Ala ed-Din mečetė ir turistų paviljonas. Iš čia galima mėgautis miesto vaizdais. Parko kalvą supa plati gatvė. Mečečių ir Korano seminarijų portalai vilioja turistus. Daugiausia vokiečių ir prancūzų mokyklinio jaunimo grupės. Korano seminarijose auklėtiniai kadaise skaitė ne tik Koraną, bet ir studijavo astronomiją bei filosofiją. Ant sienų juoduoja įrašai, nuolat primindami žmogaus sprendimų trapumą ir žmonijos žinojimo būklę. Nūdien šios Korano mokyklos yra muziejai.

Šventojo Pauliaus šventovė — Prancūzų dievnamis — pietiniame Ala ed-Din parko šone. Skubu prie durų. Uždarytos. Ir jokio ženklo, kur kreiptis. Apeinu aplinkui, kitų durų nerandu.

Dvylika Herkulio žygių

Musulmonų mečetė, krikščionių dievnamis — šventovės. Kelionėse pamėgau muziejus — žmonijos pažinimo šventovę.

Muziejuje pajunti žmonijos savipratą, religiją, kultūros ir civilizacijos proveržius.

Konijos archeologijos muziejus turi tik vieną salę. Bet dėmesį patraukia savo III a. po Kristaus sarkofagu, išpuoštu Dvylika Herkulio žygių. Herkulis ir liūtas, Herkulis ir hidra, Herkulis ir šernas ... Ką visa tai reiškė anuometiniam žmogui? Ilgai žiūriu į sarkofago savininko pavidalą, bandydamas atspėti jo mąstyseną.

Prie salės durų iš šonų stovi Afroditės statulos. Bronzinė — kairėje, marmurinė — dešinėje. Salės gale — vitrina romėniškų stiklo dirbinių. Būdinga, kad muziejuje neužsimenama apie Ikonijaus krikščioniškąją praeitį. Graikų ir romėnų laikai, rodos, turkų nevaržo, bet krikščionybė lieka paslėpta.

Konija nėra klaidi

Rytmečio tvankumas virto vidurdienio šutra. Stabteliu prie biufės — sunkų kiosko — greitosiom atsigaivinti. Turkai turi įvairiausių sunkų. Paprastai jos esti pašaldytos. Be to, daug kur galima gauti ayrano — pieno su prieskoniais.

Biufė maža, bet atgaivos ieškančių eilė. Berniukas padeda savo tėvui aptarnauti pirkėjus. Vienas turkas domisi mano "Minolta". Sako, kad tokių pas juos dar nėra.

— Gal norėtumei parduoti? — klausia.

— Duočiau vieną milijoną lirų, — šiek tiek luktelėjęs priduria.

Turiu progą tapti Turkijos milijonieriumi ... Trumpa naktis ir dienos tvanka verčia ieškoti poilsio — eiti pokaičio. Grįžtu į viešbutį. Vokiečių jaunimas dalijasi įspūdžiais ir žiniomis apie Fridriką Barbarosą ir seldžiukų sultonus.

Sufis Mevlana

Konija Apaštalu Pauliumi nesidomi. Ji turi savo šventąjį. Tai Čelal ed-Din Rumi (Jalal al-Din) — sufis, pravarde Mev-

lana, Didysis šeichas. Mevlana yra XIII šimtmečio asmenybė. Gimęs Afganistane, šeimoje garsaus šiitų teologo, kuris, bijodamas Čingischano gaujų, pasitraukė į Vakarus ir priėmė Konijos sultono kvietimą apsigyventi jo valdose. Čelal ed-Din'as tuomet buvo dvidešimt ketverių metų. Jis studijavo šios svetingos seldžiukų sostinės filosofiją ir religijas. Ilgainiui jį burte užbūrė Šems'as iš Tabrizo — paslaptingas, savitas, audringas pamokslininkas. Šems'o veikiamas Čelal ed-Din'as tapo sufiu — mistiku.

Šems'as mokė, kad meilė viršija protą ir kad protavimas žmogų varžo bei riboja. Šems'o vardas reiškia "saulę". Čelaled-Din'ui jis atrodė ir apšvietimo saulė, ir žmogiškumo viršūnė, ir Dievo įsikūnijimas; jo vadovaujamas pateko į ekstazę, pajuto savyje poetinės kūrybos polėkį ir atsidėjo "šemai" — mistiniam šokiui, skriejimui sukantis. Visi didieji šuoliai prasideda nuo kitų pastatytos scenos!

Kai Šems'as nežinia kur pradingo (turbūt buvo nužudytas?), Čelal ed-Din'as išliejo begalinį savo skausmą poemų rinkiniuose *Divan-i-Kebir* ir *Mesnevi*. Jie laikomi sonetų pirmtakais pasaulinėje raštijoje. *Mesnevi* rinkinį Čelal ed-Din'as padiktavo persų kalba vienam savo mokiniui, atlikdamas savo "šemą" palydint nendrinės fleitos muzika. Tai vienintelė filosofinė sistema, išreikšta poetine forma, užimanti islamo raštijoje antrą vietą po Korano ir pelniusi persų mistikui — sufiui — Mevlanos, Didžiojo šeicho, titulą, prie kurio buvo pridėta "Rumi" — "Romietis", norint pabrėžti sultono valdžią antrosios Romos — Konstantinopolio — valdose.

Mevlanos vienuolinis sufizmas tiki, kad žmogus yra ne tik Dievo kūrinys, bet ir Dievo atspindys, — mylintis žmogus yra Dievo dalelė. Kas laikinai yra atskirtas nuo Dievo, trokšta grįžti pas Dievą. Protas yra niekas palyginti su meile. Tokia savita poezijos bei filosofijos sintezė įprastas institucijas laikė varžtais ir užtat skatino iš jų vaduotis, peržengiant tautinį bei religinį žmonių pasidalijimą.

Mevlana buvo įsitikinęs, kad muzika ir šokis — muzikos draugas — yra nuostabi priemonė atsiduoti Dievo meilei ir išsilaisvinti iš žemiškų varžtų. Skriejimo sukantis judesį jis laikė ir išoriniu Žemės ir vidine sielos nerimo būklės išraiška. Nenuostabu, kad šis įspūdingas išorinis bruožas supažindino pasaulį labiau su Šokančiais dervišais, negu su jų teologu bei jo mokymu.

Mevlana mirė 1273 m. gruodžio 17 d., o Mevlanos sūnus Sultan Veled'as įkūrė dervišų broliją.

Į svečius pas Mevlaną

Mevlanos tekkė — vienuolynas — ir tiurbė — mauzoliejus — yra arti mano viešbučio. Nuo balkonėlio galiu matyti kūgio formos, žydros spalvos čerpėmis dengtą kupolą ir skarda dengtus kupolėlius virš dervišų namelių, išsirikiavusių tarsi garbės sargyba aplink sodą, prie įėjimo nusagstytą marmuriniais vėliavų stovais.

Mevlanos tekkė ir tiurbė arti, bet nueiti ten ne taip lengva. Mat reikia pereiti gatvių sankryžą, o vieškeliu be perstojo zuja sunkus eismas. Bet turint kantrybės pasiseka.

Krinta į akis aštuoniolika marmurinių stovų vėliavoms. Aštuoniolika yra mistinis dervišų skaičius. Tekkę Mustafa Kemal Atatiurkas padarė muziejumi, bet Mevlanos tiurbė liko maldos vieta. "Kad ir kas tu būtum — ištikimas tikintysis, žydas ar krikščionis, paprastas žmogus ar gatvės mergina, ateik ir būk namie!"

Pirmasis muziejaus kambarys yra kvadrato formos menė — Korano salė. Ant sienų rėmuose kabo išgarsėjusios musulmonų kaligrafijos pavyzdžiai. Virš pasidabruotų durų įrašas: "Kas ateina čia netobulas, išeis tobulas". Kairėje ir dešinėje žymiausių mokinių, artimiausių Mevlanai, karstai — iš viso 65! Vyriausio Mevlanos sūnaus karstas šalia tėvo tiurbės.

Milžiniškas Mevlanos sarkofagas — tiurbė — ilsisi ant pakylos. Prie galvos padėtas jo juodasis turbanas ir savitas, kūgio pavidalo, dervišų brolijos galvos apdangalas. Du pasidabruoti

laiptai veda prie sarkofago ant pakylos. Aplink sarkofagą stovinėja daug žmonių. Tikintieji glaudžia prie jo veidą. Sunkus, aukso siūlais išsiuvinėtas, beveik 50 kg sveriantis užtiesalas dengia Mevlanos ir jo sūnaus sarkofagus.

Menės kairėje — įėjimas į muzikos salę, kur kadaise vykdavo dervišų ekstazės malda — skriejimas Dievop sukantis. Dvi galerijos supa visus keturis muzikos salės šonus. Žemutinė skirta vyrams, o aukštutinė — moterims. Moterų galerija turi pinučių sienelę.

Šokančių dervišų festivalis

Mustafa Kemal Atatiurkas 1925 m. uždraudė Šokančių dervišų brolijos veiklą, bet po poros metų leido jiems vieniems skriejimo į ekstazę šokiu melstis. "Derviš'as" yra persiškas žodis ir reiškia "(namų) slenkstį". Perkeltine prasme šis žodis turi dvi reikšmes: dervišas — elgeta, kuris ateina prie slenksčio prašyti išmaldos; dervišas — sufis, kuris yra ant slenksčio — skriejimo į ekstazę šokiu išgyvena Dievo Artumą. Nūdien, sakoma, dervišų yra visoje Turkijoje. Be to, Šokantys dervišai sudaro folklorinę šokėjų grupę, kuri gastroliuoja Europoje ir JAV.

Prieš keletą metų man teko būti dervišų festivalyje Niujorke. Ši garsi Šokančių dervišų malda padarė didelį įspūdį. Ji simbolizuoja žmogaus meilę Dievui. Be galo smulkmeniški ir ypatingi nurodymai valdo net mažiausią judesį šio apeiginio šokio, kurio galutinis tikslas yra pasiekti mistinę vienybę. Muzikantai ir giesmininkai sėdi priešais aslą, ant kurios šokėjai sukdamiesi skrieja į ekstazę. Šeicho lazda stovi aslos gale, ir tariama linija, jungianti šią lazdą su angos į salę viduriu, yra tiesiausias kelias į vienybę su Dievu. Šeichas įkūnija Mevlanos mokymą ir apeigose atstovauja islamui. Lazda — raudona. Tai vienybės ir skriejimo į ekstazę sukantis apeigos spalva.

Dervišų ritualas prasideda maldos ir mąstymo sueiga. Ri-

tualo dalis be žodžių prasideda, kai muzikantai, šokėjai ir Šeichas įeina ir užima savo vietas. Fleitos užgroja melodiją, išreiškiančią troškimą susivienyti su Dievu, ir duoda ženklą pradėti skriejimo į ekstazę šokį. Tris kartus Šeichas ir dervišai skrieja sukdamiesi, muzikos lydimi, aslos viduryje.

Dervišų drabužiai yra simboliški: kūgio pavidalo kepurė vaizduoja antkapį, apsiaustas — patį kapą, o sijonas — įkapes. Dešinė salės pusė vaizduoja tai, kas pažįstama — pojūčių pasaulį, o kairė yra tai, kas yra, bet nepažįstama ir neregima.

Kiekvienas skriejimas į ekstazę sukimosi judesiu turi tris tarpsnius: pirmasis — Dievo pažinimas; antrasis — Dievo matymas; trečiasis — vienybė su Dievu. Po pirmojo tarpsnio Šeichas grįžta prie savo lazdos, o dervišai užima savo vietas. Dabar prasideda pagrindinė šokio dalis. Dervišai nusivelka apsiaustus, simbolizuodami, kad jie atsisako žemiškų varžtų ir veržiasi iš savo kapų.

Dervišai, skriedami sukimosi judesiu, tiesia dešinę maldai delnu, atsuktu aukštyn, o kairę — delnu, atsuktu į aslą, tarsi šiais gestais norėtų pasakyti, kad ką gauname iš Dievo, duodame žmogui, — mes patys nieko neturime. Dervišų skriejimo judesys yra Visatos sukimosi simbolis Dievo akivaizdoje. Jis yra ir priemonė pasiekti ekstazei, kuri sielai atveria laimę ir visapusišką dieviško Artumo išgyvenimą. Visi dervišai seka vadovo kojų ir galvos gestus.

Paskutiniame dervišų šokio tarpsnyje Šeichas — Mevlanos įsikūnijimas — įsiterpia tarp šokėjų ir skrieja sukimosi judesiu jų viduryje. Užbaigęs skriejimą, jis lėtu žingsniu grįžta prie lazdos, ir šokis baigiasi.

Metinės paminėjimo apeigos — dažniausiai "šema" palydint mistinei muzikai ir simpoziumas apie Mevlanos gyvenimą ir filosofiją — tęsiasi visą savaitę su užsklanda Vedybų naktį — gruodžio 17-ąją dieną. Šokantys dervišai tiki, kad tą naktį Mevlana susivienijo su Dievu.

Dievo ieškantis musulmonas

Vos įėjus į Mevlanos mauzoliejų, mane prakalbina vokiškai jaunas turkas. Neseniai baigęs studijas kalbų skyriuje Konijos universitete. Malonus, žiningas. Pasiūlau jam kartu aplankyti Mevlaną. Sakosi esąs musulmonas, bet nepraktikuojąs. Stebisi mano smalsumu ir dėmesiu islamui. Klausia, ar aš nesu musulmonas. Atsakau netiesiogiai, bet aiškiai: "Tikiu, kad Dievas yra vienas ir vienintelis. Tikiu, kad Jėzus — Isa musulmonams — yra Dievo Sūnus". Atrodo, kad jam šio atsakymo pakanka. Musulmonas nesakytų, kad Isa yra Dievo Sūnus! Mano naujasis pažįstamas islamo istoriją, teologiją ir teisėtvarką mažai tepažįsta.

Mevlanos muziejaus lankymas turiningas. Mudviejų pokalbis įdomus. Jaučiu, kad jis yra Dievo ieškantis musulmonas. Po apžiūros jis pakviečia mane į biufę atgaivai. Sakau, kad dabar Ramadano pasninkas ir dar šviesu ... Primena, kad islamo nepraktikuoja.

Biufėje girkšnojame arbatą. Šnekamės apie Šokančius dervišus. Sako, kad Konijoje esą apie 100 dervišų. Tarp jų daug paprastų žmonių ir mokytojų bei įstaigų darbuotojų. Jie meldžiasi skriedami į ekstazę tarp savųjų. Esanti ir grupė Šokančių dervišių, — ir jos šoka uždaruose rateliuose. Dervišų amžius esąs įvairus — nuo 10 iki 70 metų!

Pokalbis nukrypsta į studentų gyvenimą. Įdomu, kad daugelis studentų vengia privalomos karinės tarnybos, stengiasi nuo jos išsisukti tarnybos studijomis. Mat karinė tarnyba bauginanti kiekvieną jauną turką!

Kaip pasiekti Listrą ir Derbę?

Anot *Apaštalų darbų* knygos autoriaus, Žinios apie Kristų skelbimą lydi ir priėmimas, ir atmetimas. Nors Ikonijuje įtikėjo didelė daugybė žydų ir graikų, bet "tikėjimą atmetusieji žydai

kurstė ir pjudė pagonis prieš brolius. ... Miesto gyventojai suskilo: vieni už žydus, kiti už apaštalus. Pagonys ir žydai su savo vyresnybe rengėsi juos iškoneveikti ir užmušti akmenimis. Sužinoję šie pabėgo į Likaonijos miestus Listrą ir Derbę. Ten jie skelbė Žinią apie Kristų". (Apd 14,1-2.4-7)

Antrą kartą apaštalai buvo priversti palikti savo triūsą mieste ir bėgti. Šį kartą kelias vedė juos į nesvetingą Likaonijos sritį. Likaonija buvo pagarsėjusi smurto veiksmais. Imperatorius Klaudijus buvo mėginęs ten smurtą tvardyti, kurdamas romėnų kolonijas. Ypač kalnuose plėšikai jautėsi esą viešpačiai. Jau Ciceronas, būdamas Kilikijos prokonsulu, kartą leidosi į žygį prieš šiuos plėšikus. Viename laiške savo bičiuliui Romoje jis rašė: "Atžygiavau į Laodikėją liepos 31 d. [? 51 m. prieš Kristų]. Ši data turėtų ženklinti naujo kalendoriaus pradžią. Šiandien kursiu stovyklą Likaonijoje, o iš ten žygiuosime Tauro kalnų link, kur mėginsiu priversti stoti į mūšį plėšikų vadą Morageną (Moragenes) ir užbaigti šį reikalą".

Per šimtmečius, turkams viešpataujant Mažojoje Azijoje, Pauliaus ir Barnabo įsteigtų galatų bendrijų vieta, išskyrus Ikoniją, nebuvo žinoma. Tik pereito šimtmečio pradžioje buvo aptikta Pisidijos Antiochija, o šimtmečio užsklandoje Listra ir Derbė.

Veltui ieškau autobusų stotyje autobuso į Listrą ir Derbę. Šiedu senovės miestai — tik vardai archeologų žemėlapyje. Stoties kontoroje mėginu rasti taksį kelionei į Listrą. Ji maždaug už 40 km į pietus nuo Konijos, o Derbė — 104 km į pietryčius. Veltui taksistas mėgina surasti Listrą ir Derbę šiuolaikiniame žemėlapyje. Vežti nesutinka. Sako, man gaila mano taksio!

Kreipiuosi į archeologijos muziejaus darbuotojus. Gaunu tikslesnių žinių apie Listrą ir Derbę.

— Listra turbūt yra prie Hatunsaray–Zolduros kaimo, nes tame kaime buvo rastas romėnų aukuro akmuo su įrašu "Listra", ženklinančiu seną to vardo karinę stovyklą. Bet kelias, — įspėja, — į Hatunsaray–Zoldurą pernelyg pavojingas šiuolaikiniams

ratams. Kai kur tik šunkelis, o kai kur ir baigiasi pelkyne.

— O Derbės griuvėsių, — sako paslaugusis muziejaus darbuotojas, — kadaise buvo ieškoma ant Karos (Kara) kalno šlaito. Bet įrašai su Derbės vardu buvo užtikti Kerčio (Kerti) gyvenvietėje, maždaug 24 kilometrai nuo Karamano (Karaman).

Pauliaus ir Barnabo nuotykis Listroje

Likaoniečiai buvo geraširdžiai ir prietaringi nemokšos. Jie kalbėjo anatoliška tarme, išjuokta Aristotelio ir Cicerono. Tik nedaugelis likaoniečių kalbėjo ar suprato graikiškai. Graikai, įkūrę Listroje nausėdiją, buvo atnešę padavimus apie Dzeusą ir Hermį bei pritaikę juos prie vietinių likaoniečių padavimų. Dažnai šie padavimai siejosi su neįprastais gamtos reiškiniais. Prie Listros vartų augo dvi senos liepos, susipynusiais kamienais ir šakomis. Graikai, visad atviri mitams, sakė, kad šios liepos buvo Filemonas ir Baukidė (Baucis) — pora, priėmusi į svečius dievus — Dzeusą ir jo palydovą Hermį. Ilgai ieškoję ir neradę užeigos, jiedu atėjo į Filemono ir Baukidės lūšną. Čia buvo vaišingai priimti. Ryto metą apsireiškę dievai liepė juos prašyti viško, ko jų širdis trokšta. Svetingoji pora sakė, kad jiedu norėtų būti sveiki iki žilos senatvės ir tuomet tą pačią dieną mirti. Noras buvo suteiktas. Be to, Dzeusas nutarė, kad jiedu būtų paversti tomis dviem liepomis ir liktųsi amžinai sujungti.

Šis gražus padavimas apreiškia seną žmonijos troškimą bendrauti su Dievybe ir slaptingą Dievo bei jo žodžio/Žodžio įsikūnijimo ir apsireiškimo ilgesį, nes Hermis buvo dieviškas pasiuntinys ir delegatas. Dievybės ilgesys reiškiasi visur, pagonių liaudies mituose ir žydų Raštuose, — Dievas apsilankė pas Abraomą prie Mamrės ąžuolų (žr. Pr 18). Betgi graikų padavimas apie Dievo nužengimą pas žmones ilgainiui virto parodija, — Dzeusas persirengė ir įsimylėjo žmonių dukras, tapo svetimautoju.

Listros gyventojai buvo pašventę savo miestą Dzeusui ir pa-

statę šventovėlę dievų kunigui prie miesto vartų. Rytietiško miesto vartai yra turgaus, teismo ir bet kokios visuomeninės sueigos vieta. Vieną dieną, Dzeuso šventės ir turgaus dieną, miestas buvo pilnas žmonių iš plačios apylinkės. Apaštalai pasinaudojo proga skelbti Žinią apie Kristų.

Apaštalų darbų knygoje pasakojama: "Listroje gyveno vienas vyras nesveikomis kojomis. Jis buvo luošas nuo pat gimimo, niekuomet nė žingsnio neženges. Jis klausėsi Pauliaus kalbant. Šis įdėmiai pažvelgė ir, pamatęs jį turint tikėjimą, kokio reikia pagyti, garsiai pasakė: 'Stokis ant savo kojų!' Tasai pašoko ir ėmė vaikščioti" (Apd 14,8-10).

Stebuklo neįmanoma išaiškinti įtaigos sau pačiam jėga. Tiesa, stebuklas apima gamtos jėgas, bet jomis nesiriboja, nes jas viršija. Nežinome, kokia yra toji riba, kai dieviškoji žiežirba šokteli panaikinti nuotolį tarp gamtos jėgų ribotumo ir baigtinio antgamtinio poveikio.

"Minia, — pasakoja *Apaštalų darbai,* — pamačiusi, ką Paulius padarė, pradėjo garsiai likaoniškai šaukti: 'Dievai, pasivertę žmonėmis, nužengė pas mus!' Barnabą jie vadino Dzeusu, o Paulių — Hermiu, nes jis vadovavo kalbai" (Apd 14,11-12).

Dzeuso kunigai pradėjo ruoštis atnašauti jiems auką. Atrodo, kad iš karto apaštalai nesuprato, ką žmonės šaukė savo kalba, bet ilgainiui perprato jų aukos prasmę. *Apaštalų darbų* knygoje užrašytas pradinės Žinios apie Kristų kerygmos pagonims pavyzdys:

> ... Barnabas ir Paulius persiplėšė drabužius ir šoko prie minios, šaukdami: "Vyrai, ką darote?! Juk mes tokie pat mirtingi žmonės kaip ir jūs. Tik mes jums skelbiame gerąją naujieną, kad nuo šių tuštybių atsiverstumėte į gyvąjį Dievą, kuris sukūrė dangų, žemę, jūrą ir visa, kas juose yra. Praėjusiais amžiais jis buvo leidęs visoms tautoms eiti savais keliais. Vis dėlto jis nepaliko savęs nepaliudyto geradary-

bėmis: iš dangaus duodavo jums lietaus bei vaisingų metų, teikė jums maisto ir širdies džiaugsmo". Taip sakydami, jiedu šiaip taip perkalbėjo minią, kad jiems neaukotų (Apd 14,14-18).

Atimti žaislą iš žmonių, kurie dar nėra išaugę iš savo vaikystės, ar paneigti kokią nors jų numylėtą idėją visad pavojinga. Pavadinti kvailyste prietaringų ir nemokšiškų žmonių iliuzijas, kai jie nori garbinti žmogų, dar pavojingiau. Jų laikysena gali visiškai pasikeisti: "Jeigu tiedu vyrai nėra dievai, jie turi būti magai!"

... vienąkart buvau muštas akmenimis ...

Dabar reikėjo tik pakurstyti, kad ugnis virstų gaisru. Taip ir įvyko: "Iš Antiochijos ir Ikonijaus atvykę žydai sukurstė žmones, tie mušė Paulių akmenimis ir išvilko iš miesto, palaikę jį mirusiu" (Apd 14,19).

Atrodo, kad tą dieną Barnabas skelbė Žinią apie Kristų kitoje miesto dalyje. Vakare, Pauliui nesugrįžtant, Barnabą apėmė nerimas. Greit jis sužinojo iš krikščionių, kas buvo nutikę. Vėlai tą naktį Barnabas ir krikščionys išėjo mirusiojo apraudoti. Paulius nebuvo miręs! Viešpats jį buvo išgelbėjęs, nes jo darbas dar nebuvo užbaigtas.

Drovus vaikinas, jaunasis Timotiejus, išgyveno šį nakties įvykį prie Listros vartų. O Apaštalas Paulius laimėjo vieną ištikimiausių mokinių, guodusių jį gyvenimo užsklandoje. Tą naktį Timotiejus ėmė suprasti, ką reiškia būti apaštalu ir kentėti už Kristų. Po dvidešimties metų, kai Timotiejus jau buvo Efezo vyskupu, laiške jam ši naktis bus priminta: "Juk tu esi stebėjęs mano mokymą, gyvenimo būdą, sumanymus, tikėjimą, ištvermę, meilę, kantrybę, persekiojimus, kančias, ištikusias mane Antiochijoje, Ikonijuje, Listroje" (2 Tim 3,10-11).

Apaštalai nebegalėjo triūsti Listroje. "Rytojaus dieną {Paulius} kartu su Barnabu iškeliavo į Derbę" (Apd 14, 20b).

Apaštalo Pauliaus mokinys Timotiejus

Atrodo, kad Paulius ir Barnabas, atkeliaudami į Listrą, atsinešė iš Ikonijaus tikinčiųjų laišką kokiai nors žydų šeimai šiame pernelyg pagoniškame mieste. Šeima, pas kurią apsistojo, buvo jaunojo Timotiejaus šeima. Laiške Timotiejui rašoma: "Aš vis prisimenu tavo nuoširdų tikėjimą, kuris iš pradžių gyveno tavo senelėje Loidėje, tavo motinoje Eunikėje ir, esu tikras, tebegyvena tavyje" (2 Tim 1,5). Taigi šią Listros šeimą sudarė trys asmenys: žydė senelė Loidė, jos duktė Eunikė, kurios pagonis vyras buvo miręs, ir jos sūnus Timotiejus. Timotiejaus tėvas turbūt buvo romėnų pareigūnas. Mišrios vedybos dažnai pasitaikydavo tarp išsisklaidžiusių žydų. Šios šeimos motina ir senelė gyveno laukdamos Izraelio paguodos atėjimo ir uoliai dalijosi su jaunu Timotiejumi Raštų pažinimu.

Galime spėlioti, jog moterys patikėjo Pauliui, kad jų berniukas dar nebuvo apipjaustytas. Bet Paulius, rodos, apipjaustymo nelaikė labai svarbiu dalyku, nes krikšto, — jis mokė, — visiškai pakanka. Timotiejaus šeima tapo Listros krikščionims sueigų vieta.

Antrosios misijų kelionės metu Paulius "atvyko į Derbę ir Listrą, — rašoma *Apaštalų darbų* knygoje. — Ir štai ten buvo vienas mokinys, vardu Timotiejus. Jo motina buvo įtikėjusi žydė, o tėvas graikas. Kadangi Listros ir Ikonijaus broliai apie jį gražiai liudijo, Paulius panorėjo jį padaryti savo palydovu. Paėmęs apipjaustydino jį dėl žydų, gyvenančių tame krašte. Visi žinojo jo tėvą esant graiką" (Apd 16,1-3). Mat vaikas, gimęs iš žydės, laikomas žydu. Užtat jis gali būti apipjaustytas pagal žydų papročius. Anot Pauliaus, žydas gali sekti apipjaustymo papročiu, bet pagonis neprivalo to daryti.

Apaštalai Derbėje

Nuotolis tarp Listros ir nūdien tariamosios Derbės — maždaug 60 km. Derbė — kalnų miestelis ties Galatijos riba. Jis buvo buvęs plėšikų lindyne, bet imperatorius Klaudijus čia įkūrė veteranų koloniją.

Žinoma, apaštalų priešai, būdami tikri, kad Paulius buvo užmuštas akmenimis, jų į Derbę nesivijo. Priešų nevarginami, apaštalai galėjo skelbti Žinią apie Kristų ir kurti krikščionių bendriją tarp pagonių. Vėliau *Apaštalų darbų* knygoje bus užsiminta apie Gajų iš Derbės (žr. Apd 20,4). Labai tikėtina, kad apaštalai rado pas jį saugią užuovėją.

Derbėje apaštalai triūsė maždaug metus, išplėsdami savo skelbimo tarnystę į aplinkinius kalnų slėnius. Paulius palaikė ryšį su Listros, Ikonijaus ir Antiochijos bendrijomis. Timotiejus turbūt buvo visad ištikimas pasiuntinys.

Ketveri metai buvo prabėgę nuo to laiko, kai Paulius ir Barnabas leidosi į kelionę iš Antiochijos prie Oronto upės. Tiesa, jie galėjo palaikyti šiokį tokį ryšį per keliaujančius pirklius ir karavanus, nes jautė pareigą pranešti Bendrijai apie Gerosios Naujienos sėkmę.

Apaštalų darbų knygoje rašoma: "{Derbėje} jie skelbė Gerąją Naujieną ir sulaukė nemaža mokinių. Paskui pasuko atgal į Listrą, Ikonijų ir Antiochiją. Ten jie stiprino mokinių dvasią bei ragino juos išlaikyti tikėjimą ir sakė: 'Per daugelį vargų mes turime įeiti į Dievo karalystę'. Kiekvienoje bendrijoje su malda ir pasninku, uždėdami rankas, jie paskyrė vyresniuosius {graikiškai "presbyterous": Kunigystės šventimai apėmė ir vyskupus, ir kunigus} ir pavedė juos Viešpačiui, kurį šie buvo įtikėję. Apkeliavę Pisidiją, jie atvyko į Pamfiliją ... " (Apd 14,21-24).

Tragiškas krikščionybės likimas

Kur dingo šios bendrijos, įkurtos tokiu triūsu ir tokia kančia? Dėl ko pražuvo visos šaunios krikščionių bendrijos Mažojoje Azijoje, Armėnijoje, Šiaurės Afrikoje? Ar ne dėl to, kad nesilaikė Jėzaus ir jo Tautų Apaštalo dvasios?

Ar ne dėl to, kad nepaisė *Laiško galatams* ir *Apreiškimo Jonui* įspėjimų? Ar ne dėl to, kad sustabarėjo, tarnaudamos raidei ir brangindamos išorę? Ar ne dėl to, kad leido sau paskęsti ginčuose apie teologines subtilybes ir asmeninę naudą? Ar ne dėl to, kad atsiskyrė nuo dvasią atnaujinančio šaltinio, trykštančio iš Petro uolos?

Apokaliptiniai raiteliai su žalia Mahometo vėliava jojo per druskingas stepes, buvusias kadaise krikščioniška tauta.

Laikas man keliauti Apaštalų pėdomis

Konija — didmiestis, kuriame girdi ankstyvą gaidžių giedojimą, balandžių ulbavimą, žvirblių čirškimą ... Be to, muedzinus, šaukiančius ankstyvai maldai minaretuose. Turkų muedzinai neturi arabiškos dykumos reiklumo ir tolių aidėjimo.

Išvykstu anksti į autobusų stotį. Vakare turėčiau būti Antalijoje — senovės Atalijoje. Maždaug 400 km kelionė su persėdimais. Taksį viešbučio tarnautojas pašaukia švilptelėjimu. Taksistas, matyt, visą naktį budėjęs laukdamas keleivių, sveikina su "Marhaba!" Didžiosiomis gatvėmis nevažiuoja, sako, ten daug "trukdymo", bet gatvelėmis. Stotį pasiekiu greičiau, negu tikėjausi.

Stotis nauja, bet žvirbliai ir balandžiai jau spėję įsigyventi. Ir dabar sunku pasakyti, ar tėvas žvirblis barasi ant žvirbliuko, ar jauniklis pagalbos šaukiasi. Kartkartėmis ir kregždė meistriškai įskrenda į savo lizdą aukštame palubyje. Ilgai ten neužtrunka. Ji vėl gina keleivius nuo uodų.

Pusryčiai prie biufės. Šviežia bandelė ir saldi arbata. Taip

valgo didžiuma keleivių. Įdomu stebėti žmones svetimame krašte. Vietiniai keliauja ne iš malonumo, bet iš reikalo. Vyrai, krepšiais ir sulankstytais dalgiais nešini, moterys su mažyliu ant dešinės ir kitą kaire paskui save tempdamos, senukai ir senutės. Turistų, keliaujančių vietiniais autobusais, maža. Būdamas Konijoje sutikau tik vieną — vokietį studentą iš Dortmundo. Jaunas pramuštgalvis. Buvęs net Sirijoje!

Stebina, kad berniukai bučiuojasi: atsibučiuoja ir išsibučiuoja. Mergaičių viešai bučiuojantis dar nematau. Užtat berniukų bučiavimasis juo labiau krinta į akis. Tėvą sūnus išbučiuoja į abu žandus, o motinai tik ranką pabučiuoja. Moteris Turkijoje, kaip ir kitose musulmonų šalyse, dengiasi daugiaskariu apdaru. Šilta ar šalta, moteris praeina lyg stirta.

Beje, moterys mečetėse turi savo "bobinčių". Net čia jos skaromis atitvertos — uždengtos — nuo besimeldžiančių vyrų. Stebina turkų laikraščių nuogybės. Tokių Europoje nematyti. Turkijoje nematyti moterų, skaitančių laikraštį. Laikraščiai turbūt vyrams skirti.

Turkai mėgsta punktualumą

Lygiai aštuntą valandą suskamba prie vairuotojo sėdynės skambutis. Motoras ima ūžti, patarnaujantis vaikinas nubėga už autobuso ir įspėja žmones trauktis į šalį. Prie išvažiavimo vartų — užkarda ir budėtojas. Mūsų vaikinas su kelialapiu rankoje iššoka iš autobuso, budėtojas pasižymi savo sąraše, deda antspaudą. Užkardos buomas pakeltas!

Iš Konijos oazės išvažiuojame į saulės nurudintą stepę. Stepė su kalvų bangomis. Toli toli dunkso kalnai. Kur ne kur matyti kaimeliai. Turkai, rodos, vienkiemių nemėgsta. Vieškelis ir geležinkelis tai sueina į draugystę, tai atsiskiria. Ahšehiro mieste reikės persėsti.

Autobusas sustoja paimti keleivių kiekviename miestelyje.

Išlipti niekas neišlipa. Stabtelėjus Ilgino mieste, autobusą pasitinka mūsų "berniuko" — patarnaujančio vaikino — tėvas. Labai rūstus. Beveik nieko nesakydamas apdaužo vaikinui ausis ir nuvaro namo. Mat jis buvo pasprukęs iš namų, norėdamas ieškoti laimės ne Ilgine, bet plačiojoje Turkijoje. Tėvui mušant sūnų, žmonės nesikišo, tik kai sūnus mėgino nuo tėvo gintis, žmonės jį sutramdė ... Vienas policininkas palydi sūnų su tėvu namo ... Tėvas ir sūnus — senoji ir naujoji Turkijos karta ieško kelio į ateitį.

Pisidijos Antiochijos griuvėsiai prie Jalvačo

Ahšehiro mieste persėdu į vietinį autobusą kelionei į Jalvačą (Jalvač). Prie Jalvačo — už 2 km į šiaurę — Pisidijos Antiochija.

Jalvače krapnoja. Turgaus diena. Arklių nematyti. Motociklas ir asilas; minibusas ir mulų traukiamas vežimas.

— Ar laisvi? — priėjęs prie pirmojo taksio eilėje, klausiu.

— Kur norite keliauti?

— Į Antiochiją, — atsakau.

— Į kurią? — taria, palydėdamas savo klausimą paauksuotų dantų šypsena.

Taksistas turi būti įdomus žmogus. Jis žino, kad Turkijoje yra daugiau negu viena Antiochija.

— Į artimiausią!

Pisidijos Antiochija buvo įkurta Seleuko Nikatoro anksčiau negu 280 m. prieš Kristų toje vietoje, kur būta senos frygų šventovės. Roma, nugalėjusi seleukidus mūšyje prie Magnesijos 190 m. prieš Kristų, paskelbė Antiochiją laisvu miestu, bet ilgainiui jis grįžo į Romos valdas. Pisidija buvo varginama plėšikų. Imperatorius Augustas atsiuntė savo patikėtinį Publijų Sulpicijų Kviriną, — jį mini Luko Evangelija (Lk 2,2), — plėšikams malšinti ir suteikė miestui daug lengvatų. Užtat Antiochija romėnų laikais buvo klestintis miestas.

Vieversėlis gieda Pisidijos Antiochijoje

Keletas senojo miesto pastatų — pamatai ir aslos — buvo atrasti archeologinių kasinėjimų metu. Radiniai kuklūs. Trigubos akropolio propilajos — vartų — liekanos iš Augusto laikų. Už vartų — aikštė, žinoma kaip Augusta Platea. Jos viduryje pamatai šventyklos, kuri turbūt buvo skirta Augustui ir frygų mėnulio dievui Menui (Men).

Vartų priekyje kita aikštė, vadinama Tiberia Platea — Tiberijaus aikštė. Šiauriniame aikštės šone būta kolonados prekystaliams. Aikštės asla tebeturi įspaudus žaidimų, kurie padėdavo gyventojams leisti laiką.

Tolokai šiaurėje, slėnyje, liekanos romėnų akveduko, kuris tiekdavo vandenį Antiochijai. Žvalgausi nuo nykaus Antiochijos akropolio ir klausausi. Šniokščia vanduo. Tai Anthios upokšnis, tekantis stačiu tarpekliu. Girdžiu "čyrū vyrū". Ausis pastatau! Juk tai vieversėlis?! Nejaugi ir Turkija yra vieversio šalis?

O kur dabar?

Gudrusis taksistas iš taksio nelipo. Mat pradėjo labiau krapnoti.

— O kur dabar? — klausia.

— Į otogar (autobusų stotį).

Vidurdienis. Ikonijuje buvo tvanku. Pisidijos Antiochijoje lašnoja. Ką rasiu pakeliui į Ataliją, keliaudamas per Tauro kalnus?

Grįžus į Jalvačą, dėkoju taksistui už paslaugą.

— Iš kur esate? — domisi.

— Iš Lietuvos ...

— ?!

Ar neskaudu! Ieškau vietovių, kurių vardai žinomi net po šimtmečių, o tuo tarpu Lietuvos vardo Turkijoje nebegirdėti. Jis ištrinamas iš žemėlapių ir atlasų ...

Autobuso dar nėra. Jis atvyks po kelių minučių, tvirtina kontoros tarnautojas. Stoties biufė turi kavos ir jogurto. Esu Turkijos užkampyje. Viskas pernelyg skirtinga nuo Konijos. Moterys sulinkusios, — nešioja sunkias naštas. O vyrai sėdi be darbo, girkšnoja kavą, arbatą, traukia vandeninę pypkę. Matyti moteris, sekanti paskui vyrą, bent per žingsnį ar du atsilikusi.

Per Tauro kalnus į Ataliją

Paulius ir Barnabas atžingsniavo pėsčiomis į Pisidijos Antiochiją per Tauro kalnus iš Atalijos. Jie užtruko kelias savaites. Keliauju iš Pisidijos Antiochijos į Ataliją. Užtruksiu tik kelias valandas.

Tauro kalnų virtinė apima 560 km palei Mažosios Azijos Vidužemio pajūrį. Ji sudaro pietinę Anatolijos plynaukštės ribą. Aukščiausia viršūnė — Allos kalnas 3734 m aukščio. Per priekalnius vieškelis asfaltuotas, bet siauras. Priekalniai miškingi. Jalvače krapnojo, dabar būriais palyja. Autobuse vėsu. Ieškau krepšyje megztuko.

Žemėlapis rodo, kad netoli didžiulis Ehridyro (Egredir) ežeras. Iš tikrųjų vieškelis ima palengva leistis žemyn priekalnių šlaitais. Atsiveria graži panorama. Pro debesų properšas saulė glamonėja ežerą šešėliais ir dangaus mėlyne. Pisidijoje yra ne tik pelkynų su uodais, bet ir žavių ežerų! Po trumpo poilsio Ehridyro mieste vieškelis, perlipęs ežero šlaitą, veda uolėtų kalnų link. Lietaus debesys už nugaros. Kalnų gamta tviska saulėje. Pačioje Aglasuno kalno papėdėje — miestas, vardu Isparta, pasiskleidę vešlioje kalnų lygumoje su rožių laukais. Maži, baltai dažyti namai, švarios gatvės ir kvapus kalnų oras daro Ispartą patrauklų miestą. Autobuso vairuotojas prisėda atsigaivinti su stiklu arbatos.

Nuo Ispartos leidžiamės kalnų tarpekliais ir slėniais. Slėniai platūs ir derlingi. Driekiasi milžiniški saulėgrąžų laukai. Sau-

lėgrąžos, visos kaip viena, atsisukusios į saulę ir linguoja, vėjeliui pajudinus. Turkija — spalvingas kraštas! Kai kur slėniuose pasitaiko ir aguonų laukų. Jie mažesni. Turkija augina aguonas opiumui. JAV narkotikų specialistai ir Jungtinių Tautų pareigūnai pasitiki Turkija, nes ji garantuoja, kad visas aguonų derlius perduodamas Olandijos ir JAV laboratorijoms vaistų gamybai.

Kai kur matyti vieškelio nuorodos į chromo ir mineralų kasyklas. Atrodo, kad Tauro kalnai teikia Turkijai švino, sidabro, lignito, cinko, geležies rūdos.

Vidužemio pajūryje

Po ketverto valandų kelionės kalnų vieškeliu išlendame iš slėnių ir tarpeklių į žalią pelkėtą pajūrio lygumą. Pelkės plačios, pasipuošios baltomis vandens lelijomis. Pelkėmis netenka ilgai džiaugtis. Autobusas negaišuoja įriedėti į Antaliją — senąją Ataliją.

Antalija glaudžiasi prie Antalijos įlankos. Vakariniame šone — aukšta kalnų virtinė, šiaurėje pelkėta lyguma staiga baigiasi statmenomis uolomis, o pietų pusėje mėlynuoja Antalijos įlanka. Gamtovaizdis nepaprastai įspūdingas.

Antalija knibždėte knibžda turistų. Didžiuma vokiečiai. Ypač daug jaunimo su manta ant kupros.

Antalijos senovė

Šiuolaikinė Antalija senovėje buvo vadinama Attaleia — Atalija, nes buvo įkurta Pergamo karaliaus Atalo (Attalus) II a. prieš Kristų. Romėnai jam pavedė valdyti Pamfiliją. Bet tame pačiame amžiuje romėnai Pamfiliją prijungė prie Kilikijos, o vėliau prie Galatijos ir Likijos ir ilgainiui imperatoriui Hadrianui valdant, 135 m. po Kristaus, ją padarė Senato provincija. Hadriano laikais Atalija tapo įtvirtintu miestu — tai ir nūdien liudija masyvių pylimų liekanos. Kryžiaus karų metu Atalija bu-

vo labai svarbi, nes iš čia kryžiuočiai sėsdavo į laivus plaukti į Palestiną, vengdami kelionės per seldžiukų valdomą Anatoliją. Po Kryžiaus karų Atalija tapo otomanų Antalija.

Man Atalija yra svarbi dėl to, kad čionai iš Kipro atvyko Tautų Apaštalas kartu su Barnabu ir Jonu Morkumi. Užtat viešnagę Atalijoje pradedu uosto aplankymu. Ankšta įlankėlė, aptverta aukšta uolų siena, yra nūdien mažo patrauklaus žvejų uosto vieta. Nuo jūros bangų įlankėlę saugo akmenų molas.

Stoviu prie pylimo virš uolų sienos ir skaitau *Apaštalų darbų* knygą: "Apkeliavę Pisidiją, jie atvyko į Pamfiliją, skelbė Dievo žodį Pergėje ir leidosi žemyn į Ataliją. Iš čia išplaukė į Antiochiją [prie Oronto upės], kur buvo buvę pavesti Dievo malonei, kad nuveiktų darbą, kurį dabar pabaigė" (Apd 14,24-26).

"Laikas trumpas!"

Besižvalgant nuo pylimo į uostą, atplaukia burlaivis. Pasiekęs įplaukimo angą mole, laivas nuleidžia bures. Jam belieka įplaukti į doką. Laikas trumpas! Prisimenu Apaštalo Pauliaus mokymą *Pirmajame laiške korintiečiams*, "Sakau jums broliai [seserys]: laikas trumpas! Belieka tiems, kurie turi žmonas, gyventi, tarsi jų neturėtų, ir kurie verkia, tarsi neverktų, ir kurie džiaugiasi, tarsi nesidžiaugtų, ir kurie perka, tarsi neįsigytų, ir kurie užsiėmę pasaulio reikalais, — kaip neužsiėmę. Nes šio pasaulio pavidalas praeina" (1 Kor 7,29-31). "Laikas trumpas" yra graikiško posakio "kairos synestalmenos" vertimas. Lietuviškasis vertimas yra prasmingas, bet neturi graikiškojo posakio vaizdingumo. Sakytume: "Laikas! Burės jau nuleistos!" — graikiškasis žodis "systello" gali ženklinti ne tik ribą (laiko), bet ir nuleidimą (burių).

Apaštalo mokymas reiklus, nes yra eschatologinis. Didysis Atpirkimo įvykis — Kristaus mirtis ir Prisikėlimas — jau įvyko, bet dar ne pabaiga, nes istorija tęsiasi. Burės jau nuleistos, be-

lieka tik įplaukti į doką. Užtat laikas buvo ir yra trumpas ... Užtat ir krikščionio laikysena gyvenime yra "gyventi, tarsi neužsiėmus pasaulio reikalais, nes belieka ... " Apaštalas Paulius nuo pasaulio nebėgo, bet mylėjo jį nušviestą tikėjimu.

Ką matysiu Antalijoje?

Pačiame miesto centre yra Archeologijos muziejus. Jis užima seną krikščionių dievnamį, buvusį paverstą mečete. Kai seldžiukų sultonas XIII a. pradžioje pavertė jį mečete, jis pristatė aukštą "raukšlėtą" minaretą, kuris dabar man padeda nepasimesti senamiesčio gatvelių labirinte.

Muziejus teturi vieną salę. Įėjus į vidų, pasitinka priešais duris stovintis Apolonas (iš III a. prieš Kristų) ir sarkofagas su Herkulio žygdarbiais, užtiktas Pergėje (iš II a. po Kristaus).

Salės gale stovi vitrinos su graikiškos keramikos radiniais, su Afrodite bei Tiche, laikančia rankoje gausybės ragą.

Muziejus turi ir šį tą krikščioniško — bizantišką relikvijorių iš Demrės, vaizduojantį šv. Nikalojų — tikrąjį Kalėdų senelį.

Vakaras Antalijoje

Po klajonių po rytinę Turkiją ir aukštumų stepes Antalija — atgaiva. Be to, kur tik eitum, visur girdi kurią nors pažįstamą kalbą. Pajūris gaivus.

Pasižvalgęs muziejuje, nutariu niekur neiti į vidų, tik vaikščioti ir sustoti ten, kur man įdomu. Ūmai pastebiu pašto įstaigą. O man pravartu turėti pašto ženklų ... Užeinu.

Atatiurko gatvė eina palei romėnų statytų senamiesčio sienų liekanas. Hadriano vartai sustabdo daugelį. Kadaise jie buvo miesto sienų dalis. Statyti iš balto marmuro, norint pagerbti imperatorių, kuris lankėsi Antalijoje. Šis Romos imperatorius nuo seno mane stebina. Villa Adriana prie Tivoli, Italijoje, liu-

dija jo pomėgį keliauti, domėtis vietos reikalais ir gražinti provincijų miestus.

Hadrianas numalšino Palestinoje Bar Kokbos sukilimą (132-135). Šis karas buvo vienas iš nuožmiausių jam valdant. Atstatydamas sunaikintą Jeruzalę, jis pastatė Jeruzalėje, Kristaus karsto vietoje, Kapitolijaus Jupiterio šventyklą, o Jeruzalę pavadino Colonia Aelia Capitolina. Atrodo, kad visur jo rankos būta: arka Atėnuose, atnaujintas Panteonas ir mauzoliejus Romoje, gynybos sienos Vokietijoje ir Britanijoje ... Be to, Villa Adriana prie Tivoli!

Pasivaikščiojimą baigiu Atatiurko gatvės gale — Karaali parke įspūdingame sode, pilname gėlynų ir atgaivos užeigų. Nuostabi vieta sutikti Ramadano pasninko vakarą.

Į Pergę vietiniu autobusu

Iki Pergės tik 13 km į rytus nuo Antalijos pajūrio vieškeliu. Keliauju ne vienas, keliauja ir vasarotojai.

Pergė — miestas, įkurtas achajų ant akropolio pirmojo prieškristinio tūkstantmečio pradžioje. Kai persų Kyras Didysis išplėtė savo valdas, Pergė plėtėsi akropolio papėdėje. Ji pasidavė Aleksandrui Didžiajam, kai tik jo kariuomenė atžygiavo į Pamfiliją (333 m. prieš Kristų). Helenizmo laikais Pergė klestėjo, — seleukidų karaliai miestą aprūpino stipriomis sienomis ir įgula. Graži Artemidės šventykla garsino Pergę visoje Pamfilijoje. Romėnai, nugalėję seleukidus prie Magnesijos 190 m., Pergę apgulė. Seleukidų įgula ilgainiui pasidavė.

Pergė minima *Apaštalų darbų* knygoje: "Iš Pafo {Kipre} Paulius ir jo palydovai atplaukė į Pergę ... Apkeliavę Pisidiją, jie atvyko į Pamfiliją, skelbė Dievo žodį {Žinią apie Kristų} Pergėje" (Apd 13,13; 14,24-25).

Smilgos tarp Pergės griuvėsių

Pradedu Pergę apžiūrėti nuo teatro. "Išraustas" kalvos šlaite šalia miesto sienų. Balto marmuro sėdynių eilės neseniai nuvalytos. Jos spindi rytmečio saulėje. Galerija — viršutinis teatro aukštas — dar tebesipuošia reljefų likučiais. Paaiškinimo lentelė lankytojui sako, kad kadaise čia išgyvendavo Eschilo, Sofoklio, Euripido ... dramas 15 000 žmonių.

Graikų miesto kultūrai buvo būdinga skirti tam laiko ir mėgautis teatru, stadionu ir šventykla. Netoli teatro, kitoje kelio pusėje, tarp teatro ir miesto sienos yra stadiono griuvėsiai. Tai vienas iš geriausiai išsilaikiusių romėnų laikų stadionų. Dvylika sėdynių eilių kur ne kur tebesiremia ant tvirtų pamatų. Stadionas — pasagos formos (234 m ilgio ir 34 m pločio). Ir stadionas turėjo sėdynių 15 000 žiūrovų.

Girdžiu dūzgiant bites. Tušti, bet tamsūs debesys tingiai slenka nuo pajūrio. Pavieniai turistai ir grupės jaunų moksleivių iš Vokietijos tyliai žingsniuoja Pergės vartų link. Senasis miestas apėmė keturkampę erdvę į pietus nuo akropolio. Įėjimas į miesto griuvėsius turi dvejus vartus: romėniškus ir graikiškus. Graikiškieji vartai iš III a. prieš Kristų. Pro juos įžengė apaštalai — Paulius ir Barnabas, nešdami Žinią apie Kristų! Nišos vartų sienose — tuščios. Be abejo, kadaise jose buvo mitologinių dievų ir žymių Romos imperijos asmenų statulos. Šonuose prie graikiškųjų vartų stovi du apgriuvę aukšti apvalūs bokštai. Praėjęs pro vartus, atsiduriu akmenimis grįstoje gatvėje su kolonada šonuose. Kadaise čia būta krautuvių. Akmenyse — romėnų ratų paliktos žymės. Šaligatviai grįsti mozaika.

XIII a. Pergę ištikęs žemės drebėjimas nuvertė visas kolonas. Nūdien kai kurios vėl atstatytos. Net su savo kapiteliais! Keturios papuoštos dievų statulomis, dievai — Demetra, Dzeusas, Artemidė ir Apolonas — atrodo tokie vieniši. Vargu ar visi Pergės lankytojai panori jų vardus sužinoti.

Užlipu ant akropolio kalvos. Čia tik griuvėsių krūvos. Visur auga aukštos smilgos. Bet įdomu pasižiūrėti į Pergės keturkampę erdvę. Ji atrodo lyg platus, kalvų apsuptas dubuo žemame, pelkėtame pajūryje. Paulius turbūt ketino ilgiau užsibūti, bet staiga paliko Pergę ir Pamfiliją. Labai gali būti, kad tai susiję su "dygliu kūne" (2 Kor 12,7) ir maliarijos liga.

"Vieno pasaulio" idėja

Kelionė po Artimuosius Rytus atveria istoriją tautų — imperijų, puoselėjusių "vieno pasaulio" idėją. Būta nuožmių imperijų — tai Asirija ir Babilonija; būta imperijų, norėjusių dalytis kultūros gėrybėmis, tai Persija ir Graikija; būta imperijų, norėjusių dalytis civilizacija, tai Roma.

Į Pergę Paulius ir Barnabas atėjo per Tauro kalnų tarpeklius ir slėnius. Čia jie įsteigė naujas bendrijas. Pirmoji Tautų Apaštalo misijų kelionė buvo reikli ir stebinanti. Su Žinia apie Kristų apaštalai prakalbino žmones daugelyje vietovių ir grįžo į Antiochiją prie Oronto pranešti apie septynias bendrijas Kipro saloje ir Mažojoje Azijoje: Salaminą, Pafą, Pisidijos Antiochiją, Ikonijų, Listrą, Derbę ir Pergę.

Sirija, Kipro sala, Pisidija, Galatija, Pamfilija ... buvo vienos "pasaulio valstybės", Romos, valdos. Tautų Apaštalas buvo ir "civis Romanus" — Romos imperijos pilietis, — ir helenistas, graikiškai kalbantis žydas. Žinia apie Kristų, šnekinusį žmogų aramėjiškai, skambėjo graikiškai ... Ilgainiui ir lietuviškai, ir žemaitiškai.

Į Aspendą tik pusvalandis autobusu

Laukiu autobuso grįžti į Antaliją. Atvažiuoja autobusas su užrašu: "Aspendos".

— Ar toli Aspendas? — teiraujuosi.

— Pusvalandis autobusu ...

Žiūriu į laikrodį. Į Denizlio autobusą, lipantį per Tauro kalnus, dienos metu nebespėju. Nakvosiu dar naktį Antalijoje. Dieną keliauti naudingiau.

Aspendas, nūdien vadinamas Belkiu, yra maždaug už 27 km nuo Pergės. Apie Aspendą buvau skaitęs vienur ir kitur. Ksenofontas savo knygoje *Anabasis* mini Kyro Jaunojo kariuomenės kareivius samdinius iš Aspendo. Tada Aspendas buvo svarbiausias Pamfilijos miestas. Vėliau, pasak Tukidido *Peloponeso karų* istorijos, daugiau kaip 147 Atėnų galeros rado doką Eurymedono upės uoste prie Aspendo.

Mane į Aspendą traukia ne istorinės užuominos, bet Aspendo teatras. Apie jį su dideliu entuziazmu buvo kalbėję vokiečių moksleiviai Konijos viešbutyje. Teatras, romėnų statytas II a. po Kristaus, ir nūdien tarnauja.

Šiandien noriu pasiekti Denizlį

Tauro kalnynas su savo kalnagūbriais, plokščiakalniais ir tarpukalnių slėniais tęsiasi lyg vientisas bastionas, tik jį kerta keletas perėjų palei pietinį Turkijos pajūrį. Dvi pajūrio lygumos — Pamfilija ir Kilikija — yra laistomos Čeyhano ir Giogsu'o upių, mėgaujasi smėlio paplūdimiais.

Autobusas zigzago vingiais kopia vieškeliu į kalnų tarpeklį. Noriu šiandien pasiekti Denizlio miestą. Ten, apsirūpinęs nakvyne, ketinu nukakti į Honazą ir pasiekti Kolosų piliakalnį. Sakoma, žmogus ketina, o Dievas užbaigia ... Autobusui lipant aukštyn zigzagais šlaitu, vis dar galiu užmesti akį į Pamfilijos lygumą — Antaliją, Pergę prie Aksu'o upės. Vieškelis kol kas tas pats, kuriuo atvažiavau. Žemyn leidžiantis tarpekliai, rodos, nebuvo tokie gilūs ir tamsūs kaip dabar.

Mintimis grįžtu į lankytus muziejus. Kiek daug juose radinių iš senų senovės, iš graikų ir romėnų laikotarpių, bet kaip mažai

iš krikščioniškosios Romos imperijos ir Bizantijos laikų! Nuo graikų ir romėnų laikotarpių peršokama į seldžiukų ir otomanų laikus.

Pax Romana ir Pax Bizantina

Romos sukurtoji taika Anatolijoje buvo ir reikli, ir veiksminga. Užtat, rodos, ilgą laiką nebuvo ko užrašyti. Romos legionai palaikė ramybę. Bizantijos taika turėjo protarpių, nes Bizantiją vargino religiniai ir politiniai sankirčiai.

Trečiojo kristinio šimtmečio gale imperatorius Dioklecianas išsirinko Nikomediją — nūdienį Izmitą — pagrindine imperatoriaus buveine, pripažindamas, kad imperija Rytuose reikalauja daugiau dėmesio. Po pasikartojančių krikščionių persekiojimų ir net pilietinių karų Konstantinas Didysis (306-337) perkėlė ir sostinę iš Romos į Bizantiją ir paskelbė krikščionybę imperijos religija. Tačiau šis naujas ir svarbus santykis tarp krikščionybės ir imperijos bemaž tuojau pat buvo sumenkintas dėl kivirčų, kilusių Pirmajame visuotiniame Susirinkime, kuris įvyko 325 m. Nikėjoje — nūdieniame Izniko mieste. Šie kivirčai tapo imperijos reikalais, kai trys Konstantino įpėdiniai — sūnūs — metėsi skatinti ir remti savo imperijos dalies valdose tikėjimo tiesų išpažinimą, skirtingą nuo kitų. Teodosijus Didysis (378-395) suvienijo krikščionybę ir imperiją, nes jis jautėsi ir dvasinis, ir laikinas Krikščionių Bendrijos regentas žemėje, tačiau besipešančios krikščionių grupuotės neišvengiamai priešinosi vienai ir kitai valdžiai. Imperija buvo padalyta jo sūnums. Arkadijus gavo svarbesniąją Romos imperijos dalį Rytuose, o Honorijus — vakarinę Romos imperijos dalį. Arkadijaus įpėdiniai buvo bejėgiai užkirsti kelią germanų tautelėms pasidalyti Romos imperijos dalį Vakaruose.

Kai pati Roma krito 476 m., — paskutinis imperatorius buvo Romulus Augustulus (!), — beliko tik rytinė jos dalis. Čia hele-

nizmo paveldas buvo įteisinęs graikų kalbą kaip antrinę imperijos kalbą, bet dabar ji palengvėle užėmė pirmąją vietą. Lotynų kalba pamažu išnyko, — ilgainiui ir romėniškoji pertrauka išblėso iš istorijos. Betgi iki pat galo ir jos imperatoriai, ir jos piliečiai taip sėkmingai laikė nesamą Romos imperiją tikrove, kad iki pat turkų imperijos žlugimo jos krikščionys pavaldiniai buvo vadinami "rumi" — romėnais. Žodis "Bizantija" buvo istorikų imtas vartoti XVII šimtmetyje.

Rytų imperija pasiekė savo zenitą valdant Justinianui (527-563). Norėdamas atkariauti šiaurinę Afriką ir Italiją, jis nesigailėjo žmonių ir švaistė iždo lėšas. Valdant jo įpėdiniams, persai, nepatenkintų monofizitų ir nestorijonų sektų skatinami, nusiaubė pietinę imperijos dalį. Imperatorius Heraklijus (610-641), tiesa, apsigynė nuo persų, bet dabar Rytų imperiją ir Persiją užpuolė arabai — musulmonai. 636 m. Rytų imperija neteko visam laikui Sirijos, Palestinos ir Egipto, o kitais metais žlugo Persija. 663 m. Arabai pasiekė Bosforą, o vėliau apgulė ir Konstantinopolį.

Rytų imperiją per šimtmečius vargino ir vidaus bėda — pražūtingas religinis sankirtis — draudimas vaizduoti Dievybę statula ar paveikslu. Tai žydų ir musulmonų religijų nuostata. Fanatiškas statulų daužymas ir paveikslų draskymas skaldė Rytų imperiją per šimtmečius.

Schizma ir seldžiukai

Konstantinopolio patriarchas Michaelis Cerularius 1054 m. atsiskyrė nuo Romos kilus samyšiui dėl teologinio ginčo apie Šventosios Dvasios prigimtį. Ginčo fonas buvo kivirčai dėl Krikščionių Bendrijos primato ir apeigų. Nors po penketo metų patriarchas buvo iš pareigų pašalintas, bet sukurta schizma tarp Rytų ir Vakarų krikščionijos neišgijo, nepaisant pastangų ieškoti krikščionių vienybės. Kur anksčiau buvo dvi imperijos, atsirado

dvi Krikščionių Bendrijos.

Schizma ištiko krikščioniją pačiu blogiausiu metu. Rytų imperijai teko pakelti antrąją milžinišką musulmonų invaziją. Į imperijos valdas iš centrinės Azijos veržėsi seldžiukų kariauna. Seldžiukai buvo T'u-Kin'ų šaka, — kinai šiuo vardu ženklino turkus, — pagarsėję savo narsumu. Būdami gana gausūs ir galingi, jie sekė paskui savo vadą į Persiją, ten priėmė islamo tikėjimą ir pramoko valdymo meno. Ilgainiui seldžiukai užkariavo Armėniją ir Persiją. Abasidas, Bagdado kalifas, nominalus islamo galva, paskyrė Seldžiuką Togrul Beiją (Togrul Bey) Rytų ir Vakarų sultonu — rytinio islamo pasaulio valdovu.

Armėnija buvo visą tūkstantį metų užuovėja nuo užpuolimų iš Azijos. Kai ji pateko į seldžiukų valdžią, imperatorius Romanas IV susidūrė tiesiogiai su Seldžiuku Alp Arslanu. Imperatorius buvo nugalėtas ir paimtas į nelaisvę prie Mantzikerto 1071 m. Sultonas paklausė imperatorių, ką jis būtų daręs, jeigu likimas būtų buvęs kitoks. Turkų pasakotojai mėgsta kartoti imperatoriaus atsakymą: "Būčiau tave kalaviju nudūręs!" ir pasakojimą užbaigti sultono žodžiais: "Nenoriu nusikalsti veiksmu, kuris yra priešingas tavo Viešpaties Jėzaus Kristaus mokymui". Tai pasakęs, sultonas grąžino imperatoriui laisvę.

Po Mantzikerto pergalės Alp Arslanas įkuria Anatolijoje karalystę su sostine Konija. Mongolų ir otomanų varginama, ši seldžiukų karalystė suskyla į emyratus. Keleto Kryžiaus karų riteriai, žygiuodami per Mažąją Aziją dviejų šimtmečių būvyje — tarp 1096-1204 — Palestinos atkariauti, nusiaubia Konijos karalystę. O 1258 m. mongolai, Hulagu vedami, įsiveržia į Anatoliją.

Otomanų imperija

Ir otomanų tėviškė yra centrinė Azija. Iš rytinių Kaspijos jūros sričių, chano Ertugrulo vedama, kita turkiška tautelė įsiveržė į Mažąją Aziją 1281 m. Jo sūnus Otomanas, vadinamas ir

Osmanu, sukūrė mažą karalystę tarp Eskišehiro, Šiogiuto ir Domaničo miestų prie pat Bizantijos ribos. Otomanai vadinosi jo valdose gyvenantys turkai.

Otomanas plėtė savo valdas nuolatiniais karais su Bizantija ir seldžiukais. Jo sūnūs Orhanas ir Ala ed-Din'as savo sostine padarė Bursą; subūrė reguliarią kariuomenę, gerai apmokytą ir gerai apmokamą, viršijančią bet kokios Europos tautos karines pajėgas. Orhano įpėdinis Muratas I, pirmasis otomanų sultonas, įvedė į savo kavalerijos ir pėstininkų kariuomenę, sudarytą iš jam pavaldžių žemvaldžių, janyčarus — "naujas pajėgas". Ilgą laiką janyčarais buvo į vergovę pakliuvę krikščionys vaikinai. Tapę musulmonais, jie buvo rūpestingai išauklėti ir įpratinti būti pavaldūs Sultono vergai. Ilgainiui jie pasidarė Sultono šeimininkais! Muratas I pasinaudojo šia didžiule kariuomene nuolatiniam karui dviem frontais. Iš pradžių jis užėmė Ankarą ir užpuolė savo varžovus turkus pietuose. Tada išplėtė turkiškąjį prietiltį Europoje, užimdamas Bulgariją, ir pradėjo raudonosios pusmėnulio vėliavos žygį Vienos link. Sutriuškinęs prie Kosovo 1389 m. serbus, bosnius ir albanus su jų sąjungininkais vengrais ir lenkais (galbūt ir lietuvių ten buvo!), jis buvo vieno serbo didiko klastingai nudurtas.

Murato I sūnus Bayezitas, tapęs sultonu dar mūšio lauke, įsakė nužudyti jaunesnįjį brolį, kovojusį visą dieną šalia jo, norėdamas pašalinti varžovą dėl sultono sosto. Mat brolžudystė buvo vienintelis kelias išvengti politinio karo, nes, nors sultonatas perėjo iš tėvo sūnui, nebuvo aišku, kuriam sūnui, — pirmagimystės įstatymo otomanai neturėjo. Dabar Bayezito tikslas buvo užkariauti Konstantinopolį. Prieš tai jam atrodė svarbu susidoroti su Vengrijos karaliumi Zigmantu ir užkariauti Graikiją. Bayezitą I lydėjo sėkmė. Žmonės jam suteikė "Jilderimo" — "Žaibo" — pravardę.

Bizantijos laimei, rytinėje Anatolijoje pasirodė užkariautojas mongolas Tamerlanas — Timūras Luošys. 1402 m. prie Ankaros

Timūro Luošio mongolų kariauna stojo į mūšį su Bayezito Žaibo kariais. Sultonas buvo nugalėtas ir paimtas į nelaisvę, o Anatolijos miestai nuniokoti. Žygis į Konstantinopolį turėjo būti atidėtas.

Dešimt metų truko sąmyšis, broliams rungiantis dėl sosto. Mehmetas I savo brolį tik apakino ir uždarė į patogią buveinę Bursoje.

Otomanų imperijos zenitas

Du sultonai — Mehmetas II (1421-1451) ir Suleimanas (Siuleyman) Iškilusis (1520-1566) — buvo dvi otomanų imperijos žvaigždės. Dėl Mehmeto II pergalių Turkija tapo svarbia Europos galybe. Pergalės buvo triuškinančios: Konstantinopolio užėmimas (1453), frankiškų (prancūzų) ir bizantiškų kunigaikštysčių Graikijoje užkariavimas. Be to, Mehmetas II uždėjo duoklę valdoms, prijungė prie savo imperijos Serbiją ir Bosniją, Juodąją jūrą padarė turkų ežeru.

Mehmetas II buvo ne tik talentingas karvedys, bet ir neparastas valdovas, jis pertvarkė imperijos įstaigas ir susistemino jos įstatymus. Atrodo, kad jis norėjo atgaivinti Rytų imperiją, nes save vadino "Kayser-i-Rum" — Romos cezariu, — nors oficialiu titulu tapo "Padiša" — imperatorius.

Suleimanas I tapo sultonu būdamas dvidešimt šešerių metų. Greitai jis tapo "Kanuni" — įstatymų leidėju — savo imperijoje, o europiečiai jam davė "Iškiliojo" titulą, nes laikė jį galingiausiu tarp galingųjų monarchų. Užėmęs Belgradą ir Vengriją, jis pasuko Vienos, Vakarų Europos imperatoriaus sostinės, link. Tiesa, jam nepavyko miesto užimti, bet Turkija jautėsi saugi galybė centrinėje Europoje, Artimuosiuose Rytuose ir šiaurinėje Afrikoje. Užtat imperijos valdose klestėjo vietos savivalda. Suleimanas padvigubino kariuomenę, jos artilerija ir drausmė neturėjo sau lygių Vakaruose, janyčarų skaičius išaugo iki 20 000. Išgudrėję janyčarai mėgino varginti sultoną, bet Suleimanas pats savo

rankomis nukirto dviem vadeivoms galvą.

Otomanų pergalių banga viliojo žmones tapti musulmonais. Taigi didėjo ir konvertitų skaičius. Suleimanui valdant, iš dešimties vizirių aštuoni buvo konvertitai, panašiai dvylika iš žymiųjų pašų ir beveik visi garsūs admirolai. Tačiau prekyba liko krikščionių ir žydų rankose, nes šį verslą musulmonai niekino. Imperijos taryba mielai teikė lengvatines prekybos teises Europos imperijoms. Padariniai buvo pražūtingi, — įplaukų mažėjimas ir kitoms valstybėms suteiktos lengvatos ilgainiui išsekino imperiją.

Sudie, Pisidija!

Nuo Antalijos iki Burduro miesto tik 130 km, bet autobusas į jį užkopia tik vidurdienį. Vieškelis siauras. Be to, vietomis išplovos.

Kai kur vieškelis taisomas. Tenka laukti, kol leis pravažiuoti. Užuot ritęsi per Tauro kalnus, šliaužiame.

Burduras lygumoje prie ežero. Randu autobusą į Denizlį. Sako, tik apie 170 km. Truksime kokias keturias valandas. Ši Anatolijos dalis yra Turkijos ežerų sritis. Diena saulėta, bet ne karšta. Rytų ir pietų pusėje boluoja snieguotos kalnų viršūnės.

Ežerų sritis, būdama nuošali, tebesaugo savo giedrą ir paprastą gyvenimo būdą. To nematyti Antalijoje ar Konijoje. Vietinė architektūra savita. Namai medinėm sijom. Stogai dengti raudonomis čerpėmis. Sakau sudie Pisidijai. Pisidijos gyventojus istoriniai šaltiniai vaizduoja kaip "laukinę, neišprususią tautelę, graikų kolonistų išvarytą iš pajūrio srities". Taigi ir pisidai kadaise buvo "Dievo paukšteliai". Nepaisant išvarymo, jie išliko ir savitai stato namus ...

Didžiulis Dinaro kaimas — geležinkelio ir vieškelių mazgas. Žaliuoja obuolių ir kriaušių sodai. Vieškelis, kirsdamas kviečių ir miežių laukus, suka tiesiai į vakarus. Ir tabako daug auginama. Karvės slepiasi nuo stiprios saulės po karobo medžiais, avys

glemžia pilkos žolės kuokštus, juodos ožkos, regis, patenkintos laipioja po plikas uolas.

Artėjant prie Denizlio, gamtovaizdis pasikeičia. Dabar vieškelis kerta Tauro priekalnių slėnius su vynuogynais ir sodais jų šlaituose, su medvilnės ir tabako laukais bei alyvmedžių miškeliais. Denizlis — turtingas miestas ir svarbi vieškelių kryžkelė. Matyti daug eismo nelaimių. Turkai — valdingi vairuotojai ir, sėdę už vairo, nepaiso "mandagumo taisyklių", nes reikalauja, kad kitas tai darytų. Užtat ir daug avarijų ... Denizlis — miestas palyginti naujas. Mat jį buvo nušlavę du žemės drebėjimai.

Į Kolosus pas Filemoną

Susiradęs viešbutį, užsisakau taksį ir skubu į Honazą. Kelionė trumpa — 20 km. Vairuotojas pažada padėti "nueiti" iki Kolosų piliakalnio. Iš pradžių jo pažado nesupratau, bet, atvažiavus į Honazą, jo pažadas buvo didelė pagalba.

Honazas yra nuošalus kaimas, o Kolosų piliakalnis maždaug už šešeto kilometrų. Vairuotojas vietos žmonių gerai pažįstamas. Sustojame prie lokantos — kaimo valgyklos. Kiemelyje keliasdešimt vyrų, įdegusiais veidais, girkšnoja alų ir sunką. Ramadano pasninkas jau pasibaigė?! Žmonės labai svetingi. Pasodina tarp garbingųjų Honazo vyrų, kviečia nuplauti dulkes. Tuo tarpu vairuotojas papasakoja jiems apie mane ir mano norą eiti aplankyti Kolosų piliakalnio. Vyrai linguoja galvas.

— Bet juk tai toli nuo Honazo?

— Reikia eiti palaukėmis, lipti per tvoras!

— Ten nėra ko pamatyti ...

Vienas vaikinas pasižiūri į mano kojas, nusišypso ir taisyklinga vokiečių kalba taria:

— Ich werde mit Ihnen gehen ... (Eisiu su jumis.)

Iš tikrųjų ėjimas į Kolosus buvo per laukus, lipant per tvoras, gaivinantis prinokusiais pomidorais.

Ant Kolosų piliakalnio

Nūdien Kolosai tik nuošalus piliakalnis. Neaukšta kalva. Niekad archeologų nekasinėtas. Plikos kalvos viršūnėje keletas granito ir marmuro nuolaužų.

Kolosai yra Frygijoje, Lykaus (Lykus) upės aukštupyje. Vieta labai spalvinga. Gęstanti pavakario saulė glamonėja piliakalnį ir slėnį, gaivus tylus vėjelis padeda stebėtis vieta, kur kadaise gyventa bent 10 000 žmonių — frygų, graikų ir žydų. Krikščionių bendriją, daugiausia iš pagonių (žr. Kol 1,21.27; 2,13), Kolosų mieste turbūt buvo įkūręs Epafras, vietos gyventojas (žr. Kol 1,7; 4,12). Ir vergas Onesimas buvo iš Kolosų, turbūt ir jo šeimininkas Filemonas (žr. *Laišką Filemonui*).

Kolosai buvo svarbus miestas vėlesniuoju Antikos laikotarpiu ir yra minimas Herodoto, Ksenofonto ir Strabono raštuose. Jame klestėjo vilnos ir audyklų verslas. Žodis "colossinus" — "kolosinis" — ženklino tamsiai raudonus vilnos dažus. Kolosų piliakalnis ir griuvėsiai buvo užtikti 1835 m., bet kol kas archeologų nepaliestas. Krikščioniškosios eros pradžioje Kolosus nusmelkė Laodikėja, o 60 m. po Kristaus žemės drebėjimas sunaikino didžiumą Lykaus slėnio miestų drauge su Kolosais.

Du Apaštalo Pauliaus laiškai — *Laiškas kolosiečiams* ir *Laiškas Filemonui* — buvo skaitomi Kolosų mieste. Paulius rašė: "Dabar aš džiaugiuosi savo kentėjimais už jus ir savo kūne [žmogiškojoje prigimtyje] papildau, ko dar trūksta Kristaus kančioms dėl jo Kūno, kuris yra Bendrija" (Kol 1,24). Iš tikrųjų, nors žmogus būtum aukso grynuolis, bet, norint tapti Karalystės piniginėliu, tenka pereiti per Dievo pinigų kalyklą. O Filemonui apie vergo laisvę Paulius iš Romos kalėjimo rašė: "Nors tikrai galiu Kristuje tau liepti, bet verčiau prašau meilės vardu, toks, koks esu: aš, Paulius, senas žmogus, o šiuo metu ir Kristaus Jėzaus kalinys, prašau tave už savo vaiką, kurio tėvu tapau, būdamas surakintas, — už Onesimą. Seniau jis buvo tau nenaudingas, o dabar

ir tau, ir man naudingas. Siunčiu jį tau kaip savo širdį ... " (Fm 8-12).

Man malonu, kad lankote mano šalį ...

Iškyla iš Honazo į Kolosus užtruko apie dvi valandas. Grįžtame tylėdami. Saulė jau pasislėpė už Honazo kalno. Vėsu.

Grįžus į Honazo lokantą — užeigą, malonu sėstelti. Turkų kaimas taip vaišingas, kaip Žemaitijos vienkiemiai. Klausiu savo gidą, kiek esu kaltas už paslaugą. Atlyginimo jis atsisako. Mėginu jam šį tą paduoti. Nepriima.

— Man malonu, kad lankote mano šalį ... — paaiškina.

Bandome nusifotografuoti. Deja, jau per tamsu. Vyrai užeigoje giria vaikino paslaugumą.

Į Denizlį nakvynei grįžtu visiškai sutemus.

Laodikėja ir "Medvilnės tvirtovė"

Grįžtant į Denizlį, sutariu su vairuotoju rytoj rytą užsukti į Laodikėją bei Hierapolį — "Medvilnės pilį" ir iš ten važiuoti į Afrodisiją (Afrodisias). Laodikėja yra viena iš septynių bendrijų, kurioms *Apreiškimo Jonui* knygos autorius rašė:

> Laodikėjos {bendrijos} angelui rašyk: "Tai skelbia Amen, ištikimasis bei tiesiakalbis Liudytojas, Dievo kūrybos Pradžia. Žinau tavo darbus, jog nesi nei šaltas, nei karštas. O, kad būtum arba šaltas, arba karštas! Bet kadangi esi drungnas ir nei karštas, nei šaltas, aš išspjausiu tave iš savo burnos. Tu sakai: 'Aš esu turtingas ir pralobęs, ir nieko man nebereikia', — o nežinai, kad esi skurdžius, apgailėtinas, beturtis, aklas ir plikas. Aš tau patariu pirkti iš manęs išgryninto ugnyje aukso, kad pralobtum, baltus drabužius, kad apsirengtum ir nebūtų matoma tavo nuogumo gėda,

ir tepalo pasitepti akims, kad praregėtum. Aš baru ir ugdau tuos, kuriuos myliu; būk tad uolus ir atsiversk! Štai aš stoviu prie durų ir beldžiu: jei kas išgirs mano balsą ir atvers duris, aš pas jį užeisiu ir vakarieniausiu su juo, o jis su manimi. Nugalėtojui aš leisiu atsisėsti šalia savęs, savo soste, panašiai kaip aš nugalėjau ir atsisėdau šalia savo Tėvo jo soste". Kas turi ausis, teklauso, ką Dvasia skelbia {bendrijoms} (Apr 3,14-22).

Laodikėja, įkurta III a. prieš Kristų, buvo žemės drebėjimo sunaikinta. Liko tik imperatoriaus Vespasiano statyto stadiono kontūrai, vėliau Tito pristatyto teatro arkos ir maudyklų pamatai. Būta ir žemės drebėjimo sukelto gaisro. Griuvėsiai ugnies paženklinti. Būta ir Izidės šventyklos. Spėjama, kad Izidė buvo garbinama tarp II-V a. po Kristaus.

Laodikėjoje buvo įsikūrusi žydų nausėdija. Miestas greitai sukrikščionėjo. Atrodo, kad Laodikėjos krikščionys buvo pasiturintys ir užėmė palyginti aukštą vietą visuomenėje. Būdami pasiturintys ir gerbiami, jie jautėsi savimi patenkinti. Užtat *Apreiškimo Jonui* knygos autorius juos šaukia liudyti savo tikėjimą, nors tai reikštų visuomeninį paniekinimą ir medžiaginį nuostolį, valdžios įstaigų apkaltinimą ir mirtį. Žodžiai "Štai aš stoviu prie durų ir beldžiu" atrodo lyg nuoroda į ateitį, tačiau tolesni žodžiai rodo į dabartį: " ... jei kas išgirs mano balsą ir atvers duris". Labai tikėtina: kad Laodikėjos krikščionių drungnumas ar jų nerimas, kad neteks visuomenės pagarbos, paskatino jų nesvetingumą Jonui, kai jis keliavo po Aziją, ir dėl to jie atmetė jo mokymą. Nuoroda į valgį gali būti nuoroda į Paskutinę vakarienę. Jėzaus išaukštinimas Dievo dešinėje yra nepaprastas jų lygybės vaizdinys.

"Medvilnės tvirtovė" — Pamuk–Kalė

Pamuk–Kalė vadinama "Medvilnės tvirtove" dėl savo neįprastos išvaizdos. Milžiniška, apvali, balta, 100 m aukščio uola kyla nuo lygumos į aukštumą, iš kurios kaskadomis teka kalkingas vanduo ir laša nuo aukštesnės pakopos telkinio į žemesnės pakopos telkinį, kristalizuojasi į spindinčius iš baltumo stalaktitus tartum į savotiškus vargonų vamzdžius. Iš tolo baltoji uola atrodo lyg baltos medvilnės tvirtovės siena.

Nuo kelio į Pamuk–Kalę matyti romėnų akveduko likučiai. Romėnų statytas Lykaus upės tiltas dar tebetarnauja.

Pamuk–Kalės vardu turkai ženklina senąjį Hierapolį, įkurtą II a. prieš Kristų. Senasis miestas buvo žemės drebėjimo sunaikintas 17 m. po Kristaus ir atstatytas. Jis pasiekė savo žydėjimo metą II-III kristiniame amžiuje. Krikščionybė atsirado Hierapolyje anksti. Pasak padavimų, čia 87 m. mirė kankinio mirtimi apaštalas Pilypas. Be to, Hierapolis man tapo garsus dėl vyskupo Papijo liudijimo apie Jėzaus "žodžius". Maždaug 140 m., būdamas Hierapolio vyskupu, Papijas rašė: "Matas surinko Viešpaties žodžius hebrajų (t.y. aramėjų) kalba, o kiti juos vertė, kaip išmanydami". Po Jėzaus mirties ir Prisikėlimo, Krikščionių Bendrijos vadovai laikė savaime suprantamu uždaviniu surinkti Jėzaus mokymą ir parodyti, kokiai elgsenai ir kokiam gyvenimo būdui juos šaukė Prisikėlusis Viešpats.

Senienos plaukykloje

Trinu akis ir vis negaliu patikėti. Virš baltosios uolos viešbučiai, aplink mineralinių vandenų plaukyklos su romėnų senienomis! Jose tarp senienų plūduriuoja vokiečių turistai! Pernelyg neįprasta "archeologija" ...

Pamuk–Kalės stebuklas nėra nei gydomieji šilti vandenys (35°C), teikę romėnams pasakiškas sąlygas mėgautis plaukyk-

lose, nei neįtikimas atsparumas Hierapolio pastatų, pragyvenusių du nuožmių žemės drebėjimų tūkstantmečius. Tikrasis stebuklas yra pati vietos gamta. Vanduo trykšta kartu iš visur. Šviežias geriamas vanduo sruvena žemyn šlaitu, o karšto vandens iš gelmių srovelės, nematomos dėl gausaus kalkių karbonato, skirstosi tarsi į šydus, grauždamos uolą, kurdamos joje pakopas ir per kraštus besiliejančius vandens telkinius. Dalis krintančio žemyn vandens suakmenėja, virsdamas blizgančiais baltais stalaktitais. Ši nuostabi pavidalų visuma yra stulbinantis reginys, fantastiška sukietėjusio, kabančio ore skysčio terasų ir užuolaidų šūsnis.

Tylą prie baltosios uolos šnekina nepaliaujamas karšto vandens čiurlenimas. Vėjas jį verčia purškulais, žemė jį geria, o jis pats darosi akmeniu.

Bizantijos pilies sienos supa Tusano motelį, kurio plaukykloje galima mėgautis ant pat baltosios uolos briaunos ir žvalgytis po platų Denizlio slėnį. Plaukykloje kolonos, paminkliniai akmenys, kapiteliai. Motelio valdyba įspėja nešokti žemyn galva į vandenį ...

Ar dar ketinate važiuoti į Afrodisiją?

Hierapolio plotas, ypač kapinyno dydis, stebina. Žmonės, sergantys reumatizmu ar artritu, atvykdavo čia ieškoti sveikatos. Kai numirdavo, — o didžiuma jų buvo pasiturintys, — buvo jiems statomi brangūs ir ilgalaikiai paminklai. Travertino — Romos pasididžiavimo — čia buvo apsčiai, o marmuro, būdami pasiturintys, atgabendavo iš kitur. Marmuriniai paminklai kapinyne, statulų skeveldros ir kolonos, nors šimtmečių dilinti ir žemės drebėjimų niokoti, primena lankytojui, kad Hierapolis turi garsingą senovę.

Prie "Plutono karalystės" — Požemio angos — nuodingos gamtinės dujos kyla iš žemės. Hierapolio gyventojai dusinantį

šių dujų poveikį priskyrė piktosioms dvasioms. Užtat ši vieta buvo saugoma kunigų, turinčių pareigą ir įspėti, ir numalšinti praeivių baimę.

— Ar dar ketinate važiuoti į Afrodisiją? — mane pasivijęs, klausia maniškis taksio vairuotojas. — Juk kelionė ilgoka. Daugiau negu šimtas kilometrų, — skatina nebeapžiūrinėti Hierapolio.

Afrodisijas — paminklas deivei Afroditei

Pakeliui į Afrodisiją mėginu susipažinti su Afrodisijo atradimo istorija. Ji įdomi. Vienas jaunas nenuorama archeologas apsilankė 1959 m. turkiškame Geyrės kaime. Stebėjosi, kad neseniai statyti namai paremti korintiškomis kolonomis. Mat per metų metus kaimo gyventojai, ardami savo derlingus laukus, atrasdavo senos civilizacijos skeveldrų ir panaudodavo jas savo reikalams. Prašmatniai iškalti marmuriniai sarkofagai tapdavo patogiais loviais avims girdyti ar kubilais vynuogėms traiškyti.

Pasak legendos, graikai ir romėnai pastatė didingą marmuro miestą, norėdami pagarbinti Afroditę — meilės, gyvybės ir apvaisinimo deivę. Po trisdešimties metų kasinėjimų pavyko susidaryti jo vaizdą. Tai būtų plataus kultūros centro, turėjusio 30 000 žiūrovų stadioną, šildomas maudyklas ir dirbtuves, kur skulptoriai paliko savo meno kūrinius.

Nūdien Afrodisijas yra viena įdomiausių Turkijoje archeologinių vietų. Matant Geyrės žemdirbius, ariančius, akėjančius, javus pjaunančius šių senienų fone, kyla mintis apie dingusią gerovę.

Archeologų nuomone, Afrodisijo akropolis turėjo gyventojų jau bronzos amžiuje (II tūkstantmetyje prieš Kristų). Afroditės šventykla, rodos, buvo dedikuota deivės kultui VII a. prieš Kristų, bet pats miestas tapo reikšmingas tik romėnų laikotarpiu — I-II a. po Kristaus. Kadangi Afrodisijas buvo ištikimas

Romai, Julijus Cezaris ir Augustas laidavo miestui apsaugą ir suteikė Afroditės šventyklai prieglobsčio teisę. Turėdamas šias lengvatas, Afrodisijo miestas klestėjo.

Apaštalas Paulius, matyt, į Afrodisiją nenukako, nes krikščionybė Afroditės šventovę pasiekė vėlokai. Bizantijos laikotarpio pradžioje, turint omeny palaidą Afroditės kultą, miesto vardas "Afrodisijas" buvo pakeistas į "Stavropolį" — "Kryžiaus miestą".

Galiu tik akį užmesti

Naujas Geyrės kaimas yra už trijų kilometrų į rytus nuo senojo Afrodisijo. Bizantiškoji siena aplink miestą, bent trejeto kilometrų ilgumo, vietomis išlikusi sveika. Kadangi man laiko maža, Afrodisiją apžiūrinėti pradedu nuo svarbiausios vietos — Afroditės šventyklos. Artėdamas prie šventyklos, prieinu prie Tetrapilono — kolosališkų vartų, kuriuos sudaro keturios eilės korintiškų kolonų su išdrožomis. Prašmatniai išpuoštos lubos vaizduoja Erotą, meilės dievą ir Afroditės sūnų, išdykaujantį su Nike, pergalės deive. Iš pradžių Tetrapilonas buvo dalis sienos, sudarančios vartus į šventyklą.

V a. Afroditės šventykla buvo paversta krikščionių bazilika. Drožinėtos korintiškos jos kolonos buvo perstatytos, sudarant centrinę navą ir dvi šonines.

Spėjama, kad savo žydėjimo laikotarpiu Afrodisijas galėjo turėti bent 30 000 gyventojų. Taigi visi gyventojai galėdavo kartu susėsti stadione, šiauriniame miesto gale, ir mėgautis sporto žaidynėmis, o vėliau ir gladiatorių bei žvėrių kovomis.

Viena iš Afrodisijo kasinėjimų sėkmių yra teatro, statyto I a. prieš Kristų, atstatymas. Prieš kasinėjimus teatro vieta buvo apstatyta šio amžiaus gyventojų nameliais iš sutrupėjusių kolonų ir sudaužytų marmuro sėdynių. Kasinėtojai užtiko prašmatnias statulas, kurios kadaise puošė teatrą.

Kolonados palei agorą. Viena jų dedikuota Tiberijui. Taigi

ji turėjo būti pastatyta tarp 14 ir 29 m. po Kristaus. Miesto centre dvi ilgos lygiagretės stoginės sueina į šventovę, šlovinančią Romos imperatorius.

Afrodisijo muziejuje

Pagal dabartinius archeologijos pokyčius didžiuma radinių laikoma vietos muziejuje. Užtat smagu užbėgti į turtingą Afrodisijo muziejų. Jame dvi salės: imperatorių ir Afroditės. Aibė imperatorių ir jų žmonų statulų pripildo imperatorių salę, o Afroditės statulos dalijasi salės erdve su savo kunigais ir kunigėmis.

Afrodisijas buvo savito stiliaus skulptūros centras. Skulptoriai naudojo žaliavą — marmurą — iš netolimo Baba Dag ("Tėvas kalnas"). Afrodisijo stiliui būdingas pomėgis pabrėžti realizmą ir kreipti dėmesį į detales. Begalvė Romos imperatoriaus statula su karišku apdaru pabrėžia raumeningas galiūno kojas. Polis, miesto reljefas, — grakšti angeliško veido moteris, simbolizuojanti miestą — vaizduoja vėją, pučiantį per jos drabužių klostes, prispaudžiantį audinį prie kojų.

Afrodisijo radiniai rodo, jog kadaise marmurinių sarkofagų verslas turėjo būti pelningas, nes daug jų prigaminta Vienas sarkofagas muziejaus kieme vaizduoja kerubišką Erotą, apkabinusį Psichę virš vynuogių kekės ir lapų. Toks vynuogių panaudojimas sarkofagų šonuose "pamokė" nūdienius Geyrės kaimo gyventojus naudoti sarkofagus vynuogėms traiškyti!

Antra naktis Denizlio mieste

Iš Afrodisijo grįžau vėlai naktį. Taksio vairuotojas pasisiūlo parūpinti bilietą kelionei autobusu į Izmyrą — Smirną. Jis — šaunuolis. Stebina nuoširdus turkų paslaugumas.

Naktis Turkijos mieste ar kaime skiriasi nuo nakties Niu-

jorke ar Šiaurės Amerikos prerijoje. Nors Turkija ir yra supasaulietinta — nuo Atatiurko laikų — respublika, islamas tebėra viena religija. Nėra kas skųstųsi ankstyvu muedzino šaukimu maldai. Kas kita būtų JAV ir net Europoje. Skambinti varpais trečią valandą ryto! Žmonės kleboną iš namų išvarytų ... Krikščionybė vis labiau darosi patogia religija. Nesiryžta kelti nerimo ir mįslės, kaip daro islamas.

Smirna — amazonių didvyrė

Vėl autobuse. Šį kartą keliauju į gerai pažįstamą Smirną. Nūdien turkai Smirnos miestą vadina Izmyru. Nuo Denizlio vieškelis vingiuoja kartu su upe Mendero (Menderes) slėniu. Izmyras man bus vieta, iš kurios galėsiu domėtis ne tik Apaštalo Pauliaus pėdsakais, bet ir Evangelisto Jono veikla.

Legenda priskiria Smirnos įkūrimą ant Tepekulės kalvos prie Bayraklio, į šiaurės rytus nuo jūros įlankos, Smirnai, amazonių karalienei. Pasak graikų mitologijos, Mažojoje Azijoje buvo karingų moterų giminė. Amazonių visuomenė buvusi matriarchatas, — moterys kariavusios ir valdžiusios, o vyrai rūpinęsi namų apyvoka. Prieš tuokdamasi kiekviena amazonė privalėjusi užmušti vieną vyrą, o visi berniukai vos gimę būdavę arba užmušami, arba suluošinami. Jos buvusios narsios galiūnės, ėmusios pirmos naudoti mūšyje kavaleriją ir kadaise užkariavusios dalį Mažosios Azijos, Frygijos, Trakijos ir Sirijos. Net keletas graikų didvyrių mėginę savo jėgas kovodami su amazonėmis: Heraklis nusegęs auksinį Arėjo diržą nuo jų karalienės Hipolitės, Tesėjas pagrobęs Hipolitės seserį Antiopę ir nugalėjęs kerštingą amazonių kariauną prie Atėnų. Amazonės dalyvavusios net Trojos kare!

Iš stoties skubu į Babadan Oteli — "Tėvo Dano" viešbutį. Mat ten jau keliskart buvau apsistojęs. Izmyre turistams brangu. Čia ne rytinė Turkija ir ne plynaukštės miestai. Pirmąsyk per visą kelionę vakarienė kainuoja tris su puse dolerio. Po trejeto

savaičių pagaliau sveikai pavalgiau. Valgis pakelės valgyklose būna seniai pagamintas. Jame visko rasi. Viešbučio restorane vaišino gerai iškepta aviena, bulvių griežinėliais ir pomidoru. Be to, sriubos lėkštė cu citrinos prieskoniu!

Visa bėda, kad Izmyre labai karšta.

Mano pirmosios kelionės į Izmyrą

Pirmą kartą į Izmyrą atplaukiau laivu. Tai buvo 1958 m. vasarą. Baigęs Šventojo Rašto studijas archeologijos semestru Artimuosiuose Rytuose, atkeliavau į Izmyrą, o iš čia — į Efezą. O antrąjį kartą turėjau progą Izmyre ilgiau pabūti. Tai buvo 1976 m. vasarą Popiežiškojo Šventojo Rašto instituto studijų kelionės metu. Tada buvau ne vienas. Du mėnesius keliavę po Iraką, Iraną ir Turkiją, Izmyre skirstėmės į du būrelius, norėdami skirtingais keliais grįžti į Europą. Didžiuma rengėsi grįžti autobusu į Stambulą, o iš ten kiekvienas savo keliu. Buvau tame būrelyje, kuris keliavo į Graikiją, pakeliui aplankydami Samo ir Patmo salas Egėjo jūroje.

Prisimenu paskutinį vakarą grupėje žmonių, pasišventusių tyrinėti *Šventąjį Raštą. Šventojo Rašto* tikėjimo istorija — judanti ilgaamžė kryžkelė — buvo pokalbio tema. Per du mėnesius susipažinta ne tik su *Šventojo Rašto* istorija bei archeologija, bet ir su klausimais bei studijomis šiuolaikinių *Šventojo Rašto* tyrinėtojų iš Europos, JAV, Kanados, Azijos bei Afrikos, išmokta "garsiai pamąstyti" apie Dievą, prakalbinusį žmogų per žmones, gyvenusius ir keliavusius šiose judriosios kryžkelės šalyse. Tiesa, kelionė per spalvingą Turkiją, nejaukų Iraką ir sparčiai priekin žengiantį Iraną buvo įdomi, bet ir varginanti. Nenuostabu, kad šį vakarą, vienas sėdėdamas viešbučio kambaryje, ir noriu daug ką prisiminti.

Balandžiai burkuoja žemaitiškai

Mano kambarys — trečiojo aukšto palėpėje. Nevėsinamas. Ieškodamas gaivos, laikau atidarą langą. Deja, langas atsidaro į tarpeklį tarp namų, o tarpeklyje bemaž tiek pat šilumos, kiek mano kambaryje.

Širyt mane pabudina ne muedzino šaukimas maldai, bet balandžių burkavimas. Du balandžiai, užtikę atvirą langą, gaivinasi vėsa ant palangės ir burkuoja žemaitiškai. Turbūt jiedu keikiasi "rupūž, rupūž, rupūž ... ", nes ir jiedviem karšta.

Balandžių pabudintas, ieškau atgaivos po drungno vandens dušu. Metas planuoti tolesnę kelionę. Viešbutį užsisakiau savaitei, nes taip pigiau. Taigi Izmyras bus mano išvykų centras. Lankysiu Apaštalo Pauliaus ir Evangelisto Jono veiklos vietas šioje Turkijos dalyje.

Turizmo paslaugos Izmyre

Keliauti iš didesnio į didesnį centrą — lengva. Kai nori nukakti į vietos įdomybes, susiduri su bėda. Mat turistinių paslaugų biurų svarbiausias tikslas nėra noras patarnauti, bet užsidirbti pragyvenimui. Tiesa, turizmo įstaigos siūlo keliones į visas puses, bet kai imi jomis domėtis, patiri, kad bus keliaujama tik "jeigu atsiras pakankamas skaičius" turistų. Čia ir reiškiasi grupinių kelionių patogumas. Užtat kartais tenka ribotis ir brangiai mokėti.

Rankų nuleisti niekuomet nedera! Be to, man šypsosi laimė. Ramtur turizmo įstaiga paskambina ir praneša, kad turi pakankamai keleivių ne tik į Efezą, bet ir į Pergamą ir net į Miletą, Prienę bei Didimus. Be to, yra proga ir nukakti į Sardus.

Kelionė į Pergamą

Dešimtą valandą manęs kelionei į Pergamą paimti atvažiuoja malonus turkas, vardu Murat Paša. Angliškai kalba labai vaizdingai. Sako dar turįs paimti du keleivius iš Biujuk Efes Oteli — Didžiojo Efezo viešbučio. Šis viešbutis — ištaigingiausias Izmyre — netoli. Bendrakeleiviai — amerikiečių pora iš Chapel Hill universiteto, Šiaurės Karolinos. Jis — medikas, patologijos profesorius emeritas. Jauni senukai! Jis švenčiąs šiandien 76-ąjį gimtadienį. Jinai šį faktą išduoda. Ramturo turizmo paslaugų įstaiga šiandien turi tris turistus. Tiesa, ir automobilyje vargu ar daugiau negu trys patogiai sutilptų.

Muratas ir vairuoja, ir pasakoja apie Izmyrą ir pakelės įdomybes. O jų daug. Judrus Izmyro uostas siaurame plačios Viduržemio įlankos fiorde rodo savo nugarą Pago (Pagos) kalnui. Nuo palmėmis pasipuošusio pajūrio bulvaro kopia į priekalnius daugiaukščių namų kvartalai. Vieškelis į Pergamą — turkiškai Bergama — eina palei įlanką Bayraklio pusėn ir ten suka į dešinę Tepekulės — tariamosios amazonių karalienės Smirnos sostinės — link.

Egėjo pajūris yra Antikos vitrina. Iš europiškosios Graikijos dorėnų išstumti, eoliečiai ir jonėnai rado užuovėją svetingose salose ir Egėjo jūros pakrantėse. Čia lėtasis žmogaus dvasios atsibudimas po trijų šimtmečių buvo epinio ir lyrinio poetų genijaus transformuotas. Homero, Sapfo, Anakreonto, Simonido, mums geriausiai pažįstamų tarp daugelio kitų, įkvėpti filosofai, matematikai, architektai ir skulptoriai šlovingajame VI a. prieš Kristų, padėjo Vakarų mąstysenos ir meno pamatus. Tiesa, dėl persų invazijos jie turėjo laikinai pasitraukti anapus jūros, tačiau graikų kultūra pergalingai sugrįžo su Aleksandru Didžiuoju po dviejų šimtmečių ne tik į pajūrio miestus, iš kur ji buvo kilusi, bet pasklido ir po visą vakarinę Aziją. Turtingi ir dosnūs helenistiniai karaliai mieste ir kaime statė įstabaus grožio ir dydžio

šventyklas, rūmus ir paminklus. Egėjo pajūryje, senosiose Mysijos bei Pergamo karalystėse ir dvylikoje Jonėnų lygos miestų, gausu graikų šventyklų ir teatrų, helenistinių ir romėnų rūmų bei viešųjų pastatų.

Į Pergamo akropolį

Asfaltuotas kelias vingiuojasi 6 km stačiu kalno šlaitu akropolio link. Pravažiuojame terasą su žemutinės agoros ir Demetros šventyklos griuvėsiais. Atsiveria plati Pergamo apylinkės panorama.

Pats Pergamas — nūdien Bergama — įsikūrė 330 m aukščio Pergamo kalno papėdėje. Per miestą teka upė Bergama. Senovėje jos vardas buvo Selinus. Svarbiausios Pergamo įdomybės yra dvi: šis akropolio kalnas ir kalno papėdėje Asklepėjus — sveikatos dievui Asklepijui skirta šventykla.

Pergamo kilmė miglota. Labai tikėtina, kad kalnas, kurio papėdėje buvo įkurtas helenistinis miestas, jau VI a. prieš Kristų buvo persų įgulos buveinė, nes nuo jo matyti derlingas Kaikaus (Kaikus) slėnis. Lisimachas, gavęs Trakiją, Bitiniją ir Lidiją kaip Aleksandro Didžiojo imperijos dalį, įvertino šios vietos strateginę reikšmę ir įsakė pastatyti tvirtovę, norėdamas joje laikyti savo lobį. Filetairas, Pergamo įgulos vadas, 282 m. prieš Kristų sukilo prieš Lisimachą ir, pasinaudodamas jo lobiu, įkūrė Pergamo karalystę. Ir jo įpėdiniai — atalidai — buvo ryžtingi, veiklūs, meną mylintys valdovai. Jie sukūrė įžymų helenizmo centrą.

Atalidų dinastija valdė Pergamo karalystę 150 metų. Šiuo laikotarpiu Pergamo akropolis buvo įtvirtintas ir išpuoštas didingais pastatais. Eumenas II (197-159 m. prieš Kristų) pastatė garsiąją, antrą savo didumu, biblioteką. Galima atpažinti keturių jos salių pamatus ir aslą. Didžiausios salės matmenys įspūdingi: 16x14 metrų. Išlikusių pjedestalų įrašai rodo, kad ant jų kadaise

stovėjo Homero, Sapfo ir pergamento išradėjo Herodiko statulos. Rankraščių skaičius stulbinantis. Plutarchas rašo, kad, Julijaus Cezario legionams padegus Aleksandrijos biblioteką, Markas Antonijus "paėmė iš Pergamo bibliotekos 200 000 knygų kaip dovaną Kleopatrai", norėdamas jai atlyginti už patirtas netektis. Tarp žymiųjų Pergamo mokslininkų buvo Parmenidas ir Zenonas.

Pergamo biblioteka, archeologų nuomone, buvo pati pirmoji graikiškai kalbančiame pasaulyje. Aleksandrijos karaliai, sekdami Pergamo pavyzdžiu, tapo svariu varžovu. Ptolemėjas V, norėdamas pakenkti savo varžovams, uždraudė išvežti iš Egipto papirusą. Eumenas II atkeršydamas pagamino naują rašymo priemonę iš avių odos — pergamentą, pramintą vardu miesto, kuriame jis buvo išrastas. Carta pergamena — pergamentas buvo brangesnis, bet taupesnis, nes galėjo būti rašoma ant abiejų šonų. Be to, pergamentas ilgiau išsilaiko.

Pergamas ir nūdien didžiuojasi skulptūros šedevrais: garsiuoju "Mirštančiu galu", kurio kopiją teko matyti Romos Kapitolijaus muziejuje, "Dzeuso aukuru", kurį turi Berlyno muziejus, "Laokoonto ir sūnų grumtynės" su mirtinais slibinais dabar Vatikano muziejuje ... Jie priklauso dviem skirtingiems Pergamo istorijos laikotarpiams. Pirmojo laikotarpio skulptoriai mėgavosi Atalo (Attalus) I lemtinga pergale prieš galatus (230 m. prieš Kristų), — nugalėtas galas smeigia durklą sau į kaklą. Realizmas skulptūroje! Vėlesnį laikotarpį atspindi Dzeuso aukuro frizai, šlovinantys Seleukidų karaliaus Antiocho III pralaimėjimą prie Magnesijos.

Pergamo nepriklausomybė baigėsi dramatiškai, kai Atalas III savo testamentu paliko karalystę romėnams (133 m. prieš Kristų). Romai valdant, Pergamo karalystė tapo Azijos provincija.

Dzeuso aukuras

Pergamo akropolis pilnas senovės pastatų. Mano bendrakeleiviai pavargo ir, radę medžių paunksmę ant Dzeuso aukuro pakylos, sėdasi poilsio. Dvylikos metrų aukščio aukuras kadaise stovėjo ant 167 m^2 pakylos. Dabar jo vietoje auga du medžiai lapuočiai. Nūdien ant pakylos tik keletas marmuro skeveldrų, apaugusių smilgomis, — tuščia, seniai Dzeuso palikta vieta.

Vokiečių archeologai išsiuntė viską — kiekvieną užtiktą akmenį — į Pergamo muziejų Berlyne. Ten aukuras buvo kruopščiai atstatytas. Nuostabieji frizai, šlovinantys Pergamo pergalę prieš galatus, Dievų mūšis su Milžinais. Šioje milžiniškoje reljefų serijoje daugiau negu 1200 dievų ir žmogaus–žvėries pavidalo milžinų. Nepaprastas besiraitančių figūrų sąmyšis — dievų pergalė prieš chaosą ir pikta — vaizduoja atalidų karalystės laimėjimą.

Muratas primena, kad archeologai padarė "tikrą" Dzeuso aukuro kopiją ir pažada užvežti jos pamatyti į muziejų.

Dzeuso aukuras — "šėtono sostas"

Leidęsis į antrąją misijų kelionę, Apaštalas Paulius turbūt žingsniavo romėnų vieškeliu pro Pergamą. Ar jis stabtelėjo užmesti akį į šią didžiulę Dzeuso šventyklą, stovinčią ant pakylų? Ta šventykla vaizdavo dievų mūšį, kuriame Apaštalo Pauliaus pamiltieji galatai buvo graikų kultūros pavergti.

Apreiškimo Jonui knygos autorius rašė laišką Pergamo krikščionių bendrijai.

> Pergamo bendrijos angelui rašyk: "Tai sako tas, kuris turi aštrų dviašmenį kalaviją. Aš žinau, kur tu gyveni: ten, kur šėtono sostas. Bet tu tvirtai laikaisi mano vardo ir neišsigynei mano tikėjimo net ir tomis dienomis, kada pas jus, —

kur gyvena šėtonas, — buvo nužudytas mano ištikimasis liudytojas Antipas. Vis dėlto aš turiu šį tą prieš tave: tu tenai turi besilaikančių mokymo Balaamo, kuris yra mokęs Balaką viešai suvedžioti Izraelio sūnus, kad šie valgytų stabams aukojamą mėsą ir ištvirkautų. Ir tu turi panašiai besilaikančių nikolaitų mokslo. Tad atsiversk! O jeigu ne, aš greitai ateisiu ir kovosiu su jais savo burnos kalaviju". Kas turi ausis teklauso, ką Dvasia kalba bendrijoms: "Nugalėtojui aš duosiu paslėptos manos ir baltą akmenėlį, o ant akmenėlio bus įrašytas naujas vardas, kurio niekas nežino, tiktai gavėjas" (Apr 2,12-17).

"Tas, kuris turi aštrų dviašmenį kalaviją", yra Kristus. "Šėtono sostas" įvairiai suprantamas: Dzeuso aukuras Pergamo akropolyje, Asklepijo šventovė, Romai ir Augustui dedikuota šventykla, Romos valdytojo Pergame buveinė. Tiesioginis kontekstas "šėtono sostą" sieja su mirtimi Antipo, kurį Kristus vadina "ištikimu liudytoju". Šėtonas laikomas paskutiniu kurstytoju priemonių, kurių ėmėsi prieš krikščionis vietos valdžia. Taigi "šėtono sostas" yra Romos valdytojo būstinė — Pergamas — kaip pagrindinė imperatoriaus kulto vieta. Pergamas buvo paskelbęs cezarį Augustą dievu.

" ... mokymo Balaamo": Balaamas buvo kanaanietis kerėtojas, Moabo karaliaus Balako priprašytas užkerėti — suvedžioti — izraeliečius (žr. Sk 22-24). Daroma tipologinė sąsaja tarp *Apreiškimo* knygos Jono varžovo ir *Senojo Testamento* Balaamo, mokiusio Balaką padėti suklupimo akmenį izraeliečiams ant tako. Balaamas ir Balakas suvedžiojo izraeliečius, liepdami vesti moabietes ir garbinti jų dievus (žr. Sk 25,1-2). Žydų tikėjimo kraityje Balaamas buvo laikomas nedoru pirmavaizdžiu tų, kurie mokė žydus garbinti stabus. Stabų garbinimas siejosi su valgymu maisto ir apeigine prostitucija — religiniu kekšavimu. Lytinis ištvirkavimas *Senajame Testamente* yra metafora stabų garbinimui ženk-

linti. Ši metafora dažna *Apreiškimo Jonui* knygoje (žr. 14,8;17,2.4; 18,3.9; 19,2). Nikolaitų mokymas aiškiai yra tapatus Balaamo mokymui.

Pasak žydų apokaliptinio kraičio, Mesijo dienomis mana vėl kris iš dangaus kaip penas teisiesiems. Kristus duos kankiniui "baltą akmenėlį" su "nauju vardu" jame — su vardu, kurį žinos tik tas, kuris jį gauna. Paslaptinga malonės dovana!

Muratas nori viską parodyti

Mano bendrakeleiviai nuvargo. O Muratas nori viską parodyti. O parodyti yra daug ko. Su Muratu apeiname visą akropolį. Kasinėjama, atstatoma, dedami ženklai ... Akropolio šlaite milžiniškas teatras, nuo kurio matyti jūra, karaliaus Eumeno rūmai, Trajano ir Atėnės šventykla, karalienės sostas. Galop mudu grįžtame į Dzeuso šventyklos pakylą.

— Dar ne viskas, — šypsosi Muratas. — Matau, kad jau pietų metas, — šmaikščiai priduria.

Važiuojant akropolio šlaitu žemyn, išsikalbu su bendrakeleiviais. Daktaras Brinkhous buvęs mūsų garsaus lietuvio dr. Avižonio kolega Chapel Hill universitete. Buvę netgi kaimynai! O aš prieš keletą savaičių, būdamas Romoje, sutikau dr. Avižonienę. Pasaulis tikrai mažas! Jiedu su žmona domisi, kaip jai sekasi. Buvo smagu jiems pasakyti, kad ji rūpinasi dr. Avižonio raštų leidyba.

— Užsukime dar į "Raudonąją salę", — įsiterpia Muratas.

Raudonoji salė — milžiniškas apkiužęs raudonų plytų pastatas, iškilęs virš Selino (Selinus) upės. Jis paskirtas imperatoriaus Hadriano (117-138 m. po Kristaus) dievo Serapio (Serapis) garbei, o vėliau krikščionių dedikuotas Apaštalui Jonui.

Muratas, užmokėjęs sargui už įėjimą, paprašo vietos gidą mums salę parodyti. Pastarasis, priėjęs prie įrašų, sako:

— Tai įrašai Serapio garbei egiptiečių kalba ...

O įrašai hebrajiški. Neiškentęs įsikišu į jo aiškinimą. Įrašą ir perskaitau, ir išverčiu. Gidas nenori tikėti. Atskuba Raudonosios salės galva su knyga rankoje:

— Žiūrėk, — sako, — taip valdžios gide išspausdinta...

Muratas mus skubina

Skuboti pietūs. Muziejuje stabteliu prie Dzeuso aukuro modelio. Jis labai sumažintas ir neįspūdingas. Būtų įdomu tikrąjį aukurą Berlyne pamatyti!

Turizmo paslagų darbuotojai Turkijoje, rodos, turi sutartį su kilimų audyklomis. Ir Muratas mus nutempia į vieną iš jų, pažadėdamas ar turkiškos kavos, ar arbatos. Sako, turėsite progą pasidomėti viena iš pelningųjų Turkijos pramonės šakų. Pirkti neprivers!

Viduje keletas staklių. Prie vienų audžia motina su dukterimi. Motina moko dvylikametę dukterį austi kilimą. Motina moka raštuoti, duktė be žodžių įsijaučia į motinos mokėjimą. Motina — kilimo audimo "trintukas". Ji taip įgudusi, kad pastebi ir "ištrina" dukters klaidas. Audimas — kūryba, žaismas, poezija ... Dabar suprantu, kodėl žmonės taip noriai perka Rytuose kilimus.

— O dabar pas daktarą Galeną, — išėjus iš audyklos, sako Muratas.

Į Asklepėjų

Pergamas buvo ne tiktai žymiojo daktaro bei chirurgo Galeno tėviškė, bet ir medicinos dievo Asklepijo garbinimo centras. Jam čia buvo skirta šventykla su medicinos biblioteka ir teatru, galėjusiu susodinti 3500 žiūrovų.

Asklepėjus yra rūpestingai atstatytas. Įdomu jį lankyti su šiuolaikiniu medicinos daktaru. Beje, vos atvažiavus į Asklepėjų, dr. Brinkhous užmiršta nuovargį. Atsigauna. Dabar jis ir Muratas

pakaitomis maitina mus žiniomis.

Pirmiausia mitas — spalvingas pasakojimas apie patį dievą Asklepiją. Pasak mito, jis buvo Apolono ir nimfos Koronidės (Koronis) sūnus. Sužinojęs, kad jo meilė jam neištikima, ją nužudė strėle ir, išėmęs iš jos kūno savo negimusį sūnų, atidavė jį kentaurui Chironui auginti. Išmokytas gydymo menų, jaunasis Asklepijas, savo sėkmės drąsinamas, nuėjo per toli ir užerzino Dzeusą, nes, sugrąžindamas žmones į gyvenimą, jis vogė iš Hado numirėlius. Užtat Dzeusas nutrenkė jį žaibu ir, norėdamas parodyti, kad jis negriežė ant jo danties, padėjo jį į dangaus skliautą tarp Nemirtingųjų su žvaigždėse įrėžta jo mediko lazda.

Žodžiai, įrėžti virš durų staktų, tebeliudija neribotą gydančiojo išdidumą: "Vardan dievų, Mirčiai čia įeiti neleidžiama". Romėnų laikais ir Karakala, ir Markas Aurelijus lankėsi kurorte, kuriame gydymas apėmė įtaigą, sapnų aiškinimą, teatro vaidinimus ir maudymąsi dar ir nūdien trykštančių šaltinių vandenyje.

Žiūriu, du kareiviukai, pripildę baką vandens, tempia jį nuo šaltinio į netolimą kariuomenės stovyklą. Eidamas prie šaltinio atsigerti, pasveikinu juodu su "Salaam aleikum!" Sustoja. Vienas nuima savo puoduką nuo diržo ir pasemia man Asklepijo vandens. Atsisveikiname lyg seni pažįstami, ranką paspausdami.

Asklepijas atkeliavo iš Graikijos

Istorikai sako, kad Asklepėjų įkūrė princas Archijas. Sužeistas mūšyje, jis iškeliavo gydyti savo žaizdų į Graikiją, į garsią Asklepijo gydyklą–šventyklą prie Epidauro. Reikšdamas dėkingumą už išgydymą, parsivežė keletą gydytojų–kunigų ir pastatė savo mieste šventyklą.

Teatras ir biblioteka buvo vėliau, valdant Antoninui Pijui (138-161 m. po Kristaus), pristatyti. Be to, trys šventyklos: apvali Telesforo, Asklepijo sūnaus ir garsaus gydytojo, Higiėjos, vyriausios Asklepijo dukters, sveikatos globėjos, ir apvali, kaip pirmoji,

paties Asklepijo. Tik Asklepijo jauniausioji duktė Panacėja — vaistų globėja — neturėjo savo šventovės Asklepėjuje!

Lankome Asklepėjų

Perėjus mažą kiemelį, kadaise apsuptą iš trijų pusių puošniomis korintiškų kolonų stoginėmis, mus pasitinka marmuro aukuras su įraižytu žalčiu, Asklepijo simboliu. Už propilajos — įėjimo salės — nulipame dvylika pakopų į didelį vidaus kiemą. Dešinėje likučiai II a. po Kristaus bibliotekos su mozaika išgrįsta asla, sutrupintomis marmurinėmis lentynomis ir kai kur išlikusia ant sienų spalvoto marmuro apdaila. Šiek tiek tolėliau, vidaus kiemo šiauriniame šone, iš dalies atstatyta stoginė veda į erdvų maždaug 3500 sėdynių teatrą. Ant afišų lentos tebekabo skelbimas apie gegužės mėnesį vykusį Bergamos festivalį! Vidaus kiemo viduryje žymės šventųjų tvenkinių ir šventasis gydamojo vandens šaltinis. Prie šaltinio — laiptai į šventąjį tunelį, kuriuo, aplankę šaltinį, bėgdavo ligoniai, prašantys sveikatos, kunigams drąsinant šauksmais pro tunelio stogo angas. Jiems bėgant būdavo šaukiama, kad jų organizme ima reikštis šventyklos gydymo jėga, ir, kai jie atbėgs į apskritąją Telesforo, sapnu apreiškiančio gydymą dievo, šventovę, bus išgiję.

Asklepėjų su miestu kadaise jungė šventasis kelias. Iš dalies jis atkastas. Dr. Brinkhous švyti iš pasitenkinimo pamatęs vietą, kur Galenas gydė. Net nuovargį pamiršo!

Saulė skęsta vakaruose į Vidužemio jūrą. Muratas tyli. Tylime ir mes. Tik retkarčiais kelionės bendrai vienu kitu žodžiu persimeta. Atsisveikindami Efeze, žadame vieni kitiems susitikti "stateside" — Valstijose.

Apaštalas Paulius ir Efezas

Grįžęs nakvynei į viešbutį, mėginu atnaujinti pažintį su Efezu. Mat rytoj ten keliauju Ramturo turizmo paslaugų autobusiuku.

Apaštalų darbų knygos autorius rašo: "Paulius pasiliko Korinte {antrosios misijų kelionės metu} ilgesnį laiką. Paskui atsisveikino su broliais ir kartu su Priskile bei Akvilu iškeliavo į Siriją. Kenchrėjoje jis nusiskuto galvą, nes padarė {naziro} įžadą. Atvykęs į Efezą, jis atsiskyrė nuo palydovų, nuėjo į sinagogą ir ėmė skelbti žodį žydams. Jie prašė jį pasilikti ilgesnį laiką, bet jis nesutiko ir atsisveikindamas tarė: 'Jei Dievas panorės, aš vėl atvyksiu pas jus'. Ir iškeliavo iš Efezo" (Apd 18,18-21).

Kai Korinto bendrija pajėgė atsistoti ant savo kojų, Apaštalas Paulius nebenorėjo pasilikti Graikijoje. Keistas nerimas ragino jį lankyti senąsias savo triūso vietas ir ieškoti naujų dirvonų Žiniai apie Kristų. Anksčiau "Dievo Dvasia" nukreipė jį nuo Efezo, kai jis ruošėsi ten vykti. Šį kartą, būdamas pakeliui į Siriją — Antiochiją prie Oronto upės, — Apaštalas Paulius stabtelėjo Efeze.

Efeze buvo turtinga žydų nausėdija, turinti savivaldą ir religijos laisvę. Visų Azijos provincijos žydų suaukotas Jeruzalės Šventyklai lėšas tvarkė žydiškas Efezo bankas. 61 m. prieš Kristų Ciceronas teisme gynė Azijos provincijos valdytoją Flaką (Flaccus), apkaltintą trukdymu išvežti "aurum iudaicum" — žydų Šventyklos lėšas. Apaštalas Paulius ir jo palyda be vargo rado užeigą pas savo turtingus tautiečius. Iki to laiko Efezo žydai mažai težinojo apie krikščionybę. Bet Žinios apie Kristų jie noriai klausėsi. Atrodo, kad laivas į Siriją kitą savaitę turėjo išplaukti, užtat Paulius galėjo Efeze praleisti tik vieną savaitę. Kadangi Žinia apie Kristų buvo mielai priimta, jis pažadėjo greitai pas juos sugrįžti.

Paulius antrąkart atvyksta į Efezą

Apaštalų darbų knygoje rašoma: "Šiek tiek pabuvęs [Sirijos Antiochijoje, Paulius] vėl leidosi į kelionę, eidamas per Galatijos kraštą, per Frygiją ir stiprindamas visus mokinius. ... Paulius keliavo aukštumomis ir atvyko į Efezą" (Apd 18,23; 19,1).

Tai buvo trečiosios misijų kelionės metu. Apaštalas leidosi į kelionę, norėdamas aplankyti bei padrąsinti savo įkurtas bendrijas ir pasiekti Jonijos pajūrį — Efezą.

Efezas buvo Azijos provincijos šerdis, nes šis miestas buvo Mažosios Azijos metropolis, visi kaimynai jam pavydėjo. Efezas, į kurį atėjo Paulius, — kadaise miestas buvo atstatytas vieno iš Aleksandro Didžiojo įpėdinių — Lisimacho, — kvėpavo tarptautine helenizmo dvasia. *Apreiškimo Jonui* knygos regėtojas, aprašydamas milžiniškus Romos imperijos turtus ir prabangą, tikriausiai turėjo mintyje didžiulius Efezo sandėlius ir pasaulinę prekybą. Užtat galima teigti, kad Efezas buvo *Apokalipsės* Babilonas, — ne Romos miestas, bet Efeze viešpataujanti dievaitė Roma, nes jo žodžiai tinka tik uosto miestui: "Per vieną valandą niekais virto šitokie lobiai!" Kiekvienas laivo vairininkas, kiekvienas jūros keleivis, jūreiviai ir visi, kurie prekiauja jūroje, sustodavo iš tolo ir, matydami gaisro dūmus, šaukė: 'Kas galėtų lygintis su didžiuoju miestu?!' Jie bėrė dulkes sau ant galvos, šaukė, verkdami ir gedėdami sakė: 'Vargas, vargas tam didžiajam miestui, kuriame pralobo visi, turintys laivų jūroje, iš jo prabangos. Per vieną valandą jis virto tyrlaukiais!'" (Apr 18,17-19).

Efezas — magijos centras

Jeruzalė, Atėnai ir Efezas buvo trys šventi Antikos miestai. Turėdamas Artemisiumą — Dianos šventyklą, Efezas buvo pagrindinė visos Mažosios Azijos magijos buveinė, įvairiausių malonumų, ydų ir Rytų misterijų religijų rojus. Aibė dievų ir deivių

statulų galėjo priminti Pauliui Atėnų agorą. O Artemisiumas — Dianos šventykla — ant milžiniškos pakopos buvo vienas iš septynių pasaulio stebuklų.

Efezo Artemidė nebuvo graikiškoji medžiotoja ir mergelė ar romėnų Diana, bet šlykšti Kibelė. Pajuodijęs stabas, išdrožtas iš medžio, bet ji buvo laikoma nukritusia iš dangaus. Diana atrodė lyg kokia priešistorinė gamtos deivė su daugybe krūtų, stambiomis šlaunimis, miesto sienų pavidalo vainiku ant galvos ir netašytu vėzdu rankoje.

Dianos šventykla buvo taip pat ir didžiulė banko įstaiga, nes žmonės ja aklai pasitikėjo. Jos apsaugai buvo patikėtas visas Azijos provincijos iždas, — čia, kaip ir Jeruzalės Šventykloje, buvo padėta saugoti visos kunigų santaupos ir indėliai. Pati Dianos šventykla, sudegusi tą naktį, kai gimė Aleksandras Didysis, buvo atstatyta. Jos stogas rėmėsi ant 127 kolonų. Vieną jų teko matyti Londono Britų muziejuje. Beje, joje yra Lidijos karaliaus Krezo iš VI a. prieš Kristų įrašas.

Efezo senamiestis buvo Dianos kunigijos rankose. Aibė kunigių, įpareigotų saugoti deivės statulą, ir lygus skaičius kunigų, — didžiuma eunuchai, — buvo vyriausiojo kunigo valdžioje. Be to, buvo samdomi šventyklos sargai, muzikantai, giesmininkai, magai ir fakyrai. Šventykla turėjo ir teisę teikti prieglobstį — užuovėją — nusikaltėliams.

Artemidės–Kibelės garbinimas Anatolijoje turbūt siejosi su padavimais apie amazones. Pasak padavimų, amazonės leisdavosi į lytinius santykius su vyrais kartą per metus, norėdamos palaikyti žmonijos prieauglį. Artemidė graikų skulptūroje vaizduojama amazone. Tai paaiškina medžioklės deivės skaistybės kultą ir kilmę metinės orgijos Artemidės šventės dienomis. Efezo gyventojai prekiavo tikėjimu, norėdami pasipelnyti. Užtat metinės šventės sudarydavo progą apeigoms ir pramogoms, kurios ne visad būdavo dvasiškos.

Į Efezą Ramturo furgonu

Muratas atvažiuoja į viešbutį manęs paimti anksti rytą. Veža prie savo turistinių paslaugų įstaigos. Čia laukia furgonas. Šiandien esame šešetas keleivių. Gidė, jauna mergina, vardu Ikrnura, kalba angliškai amerikietiška tarme. Patraukli savo atvirumu. Net apie savo būsimas vestuves kalba ... Sako, iki Efezo yra 78 km.

Vos išvažiavę iš Izmyro, sustojame puodų gamykloje. Egiptietė nusiperka du turkiškus puodus. Ji — kultūros atašė Ankaroje. Įdomi moteris — perka puodus, nes pigu. Be to, sako, atvažiavau iš Ankaros į Izmyrą apsipirkti. Sustojame ir kilimų įmonėje. Egiptietė perka turkiškus kilimus, nes autentiški. Užmoka $ 4800 už pusantro metro ilgio, vieno metro pločio kilimą! Perka kilimą turbūt todėl, kad brangus!

Bendrakeleivių grupė įspūdinga. Keli su diplomatiniais pasais. Airis — konsulas, amerikietis — Jungtinių Valstijų darbuotojas Ankaroje. Be to, egiptietė. Kelionė kol kas neįdomi, nes diplomatams rūpi pirkiniai.

Sekmadienis. Žemdirbiai nepramogauja, bet triūsia laukuose. Jauti skirtumą tarp Stambulo ir Izmyro. Stambule sekmadienį pramogaujama, o Izmyre triūsiama.

Lankau Efezą

Pasiekus Seldžiuką — Efezo naujamiestį, mūsų gidė Ikrnura paaiškina, kad ji turinti rūpintis ypatingaisiais Ramturo svečiais — diplomatais. Užtat mus, likusius tris, perduoda Efezo gidui. Jis — irgi Ramturo darbuotojas.

Senasis Efezas — griuvėsiai. Seldžiukas — naujamiestis — turkiškas miestelis su bizantiška, arabų sau pritaikyta tvirtove. Tvirtovės papėdėje ant kalvos yra Šv. Jono bazilikos likučiai. Statyta VI a. imperatoriaus Justiniano ir jo žmonos Teodoros toje vietoje, kur jau II a. būta šventovės Apaštalo Jono garbei.

Bazilika — 110x40 m asla, navų kolonos — nūdien restauruojama. Dešinės navos asloje — vieta su šv. Jono kapu. Kuris "Jonas"? Apaštalas, Evangelistas, Teologas ... Jis visaip vadinamas. Lenta su įrašu, kad Popiežius Paulius VI ir Popiežius Jonas Paulius II čia meldėsi, sustabdo kiekvieną lankytoją.

Užkariavę Efezą, seldžiukai perdirbo baziliką į mečetę. Ilgainiui žemės drebėjimas ją sunaikino.

Iš Artemisiumo — Dianos šventyklos — nieko nelikę. Viena kolona atstatyta. Ant jos gandras lizde tupi. Vieta — pelkėta daubelė, kurioje varlės kvarkia. Tarp išmėtytų marmuro luitų, moters prižiūrima, ganosi karvė.

Milžiniški Artemisiumo turtai sugundė Neroną apiplėšti šventyklą. Gotai dar kartą ją nualino, bet ji buvo vėl atnaujinta. Ilgainiui, susilpnėjus tikėjimui Diana ir imperatoriui Teodosijui IV a. uždraudus imperijoje pagoniškus kultus, šventykla neteko lankytojų. Šventyklos marmuras buvo panaudotas statant Hagija Sofijos baziliką Konstantinopolyje, Šv. Jono baziliką Efeze ir kitus bizantiškus bei turkiškus pastatus.

Nuo Artemisiumo autobusas mus apveža apie Piono kalną ir priveža prie senojo Efezo Magnesijos vartų. Čia nemaža spūstis. Automobilių, furgonų, autobusų pilna. Be to, aibė vertelgų, siūlančių pirkti skaidrių, atvirukų, atminų. Vyksta metinis Efezo festivalis.

Magnesijos vartai kadaise turėjo tris pravažiavimus. Dabar pro juos įeinama į helenistinį romėnų miestą. Abiejuose Kuretų — Kunigų tarybos — gatvės šonuose romėnų Efezo likučiai. Lankyti — lengva, nes Austrijos archeologijos institutas nuo 1895 m. ne tik rausiasi po Efezo senovę, bet ir sumaniais įrašais padeda lankytojui su ja susipažinti. Gerai žinomi imperatorių vardai — Domicianas, Trajanas, Hadrianas ... — tampa apčiuopiami, kai juos susieji su gatvės, šventyklos, paminklo vardu. Tiesa, jie vėlesni už Apaštalo Pauliaus veiklos Efeze laikotarpį, bet buvo tikri istoriniai asmenys ir paliko mums savo liudijimą. Domicianas ir Trajanas persekiojo krikščionis Romos imperijo-

je, o Hadrianas, numalšinęs žydų sukilimą pirmoje II kristinio amžiaus pusėje, pakeitė iš esmės Jeruzalės veidą.

Marmuro gatve

Dar ne visas Efezas atkastas. Kuretų gatvė prie didvyrių kapų iš Augusto laikotarpio įeina į Marmuro gatvę. Čia telkiasi daug pastatų likučių: kairėje Celso biblioteka ir helenistinė agora, o dešinėje viešieji namai ... Pastatą savo tėvo, Azijos provincijos valdytojo filosofo Celso garbei 135 m. pastatė sūnus. Šiuo metu biblioteka archeologų atstatoma. Nišos tuščios, prie užpakalinės sienos — rūsys su Celso sarkofagu.

Filosofą Celsą teko pažinti studijų metu. Jis Kristų laikė kvailiu, kam, būdamas visagalis, savo galybe nesinaudojo, bet mirė ant kryžiaus. Juk, anot Celso, būtų užtekę pasakyti Pilotui, kas jis ir ką nori padaryti. Pilotas būtų pasitelkęs Romos legionus ... Kryžius ir Celsui buvo suklupimo akmuo.

Agora — 110 m kvadrato formos prekyvietė. Kadaise ją supo kolonados su krautuvėmis. Nuo agoros eina takas tariamojo Pauliaus kalėjimo link. Nūdien šis kalėjimas — miesto sienų bokšto griuvėsiai.

Viešieji namai prie Kuretų ir Marmuro gatvių kampo statyti IV a.

Efezo teatras

Efezo teatras yra vakariniame Piono kalno šlaite. Jį pradėjo statyti Lisimachas — graikai, o užbaigė romėnai — imperatoriai Klaudijus ir Trajanas. 25 000 žiūrovų 66 sėdynių eilėse rasdavo vietos atsisėsti, norėdami dalyvauti dramos vaidinime ir Artemidės šventėse.

Teatras ir nūdien naudojamas. Kaip tik šį sekmadienio vakarą čia vyks "Šviesų ir vaizdų" spektaklis. Montuojama reikalinga

technika.

Palipu iki pat teatro viršaus. Iš šia matyti Arkadijaus alėja ir Kaystros upės — nūdien vadinamos Biujuk Menderes — sąnašomis užnešta jūros įlanka. Pusės kilometro ilgio Arkadijaus alėja kadaise jungė Efezo uostą su teatru. Imperatoriaus Arkadijaus įrengta, ji buvo išklota prašmatniu šaligatviu po dengtomis galerijomis, kuriose buvo užeigų vietos ir krautuvės. Naktį galerijos būdavo apšviečiamos. Kadaise į šią alėją iš laivo išlipo ir į Efezą įėjo Kleopatra.

Dvigubas dievnamis

Gidas nori poilsio. Aplankius teatrą sako: turite pusę valandos laiko sau. Man rūpi apžiūrėti "dvigubą dievnamį", kurio griuvėsiai apima Hagija Marijos šventovę, dviejų Krikščionių Bendrijos Susirinkimų — 431 ir 449 m. — vietą.

Hagija Marijos šventovė yra IV a. Ji pastatyta ant didžiulio romėniško antrojo šimtmečio pastato, buvusios Mūzų šventyklos. Po kelių šimtmečių pristatytas šalia antrasis dievnamis. Nūdien abu — griuvėsiai. Ir čia marmuro lenta su įrašu, kad Popiežius Paulius VI aplankė šią baziliką 1967 m., o Popiežius Jonas Paulius II — 1983 m.

Paskutiniai Marijos namai

Maždaug už 8 km į pietus nuo Efezo ant Biulbiul'o (Lakštingalos) kalno yra Meryem Ana — Paskutiniai Marijos namai, arba Panaya Kapulu — Mergelės tarpduris. Kelias į Meryem Ana kopia staigiais posūkiais. Atsiveria plati Efezo lygumos panorama. Retkarčiais pasirodo net Vidužemio jūra su Samos sala. Po pusvalandžio sustojame Biulbiul'o kalno viršuje.

Palikę furgoną plačioje automašinų aikštelėje, einame per įdomią musulmonų krašto Marijos šventovę. Mat ir musulmonai

laiko Mariją Pranašo Jėzaus — ne Dievo Sūnaus — Motina. Užtat ją gerbia. Pilna maldininkų — krikščionių ir musulmonų. Šventovė — kuklus pastatas. Pamatai iš I a. po Kristaus, didžiuma sienų iš bizantiško laikotarpio, atstatyta 1951 m.

Viduje — mažas paprastas altorius. Jo dešinėje Marijos Užmigimo kambarys ir gėlių puokštės. Lauke lyg iš sienos auga klevas. Dar įmanoma atpažinti senųjų namų pamatus, nes jie atskirti juoda linija nuo vėlesnių sienų. Namo gale auga kitas gražus klevas. Po jo šešėliu smagu atsiremti į Marijos namelį. Šiek tiek žemiau nuo namo iš mišku apaugusių uolų trykšta Marijos šaltinis. Nepaisant skirtingų įsitikinimų, ši vieta gaubia giedra kiekvieną lankytoją.

Ar Marija buvo paimta į dangų iš Efezo, ar iš Jeruzalės, nėra aptarta. Kai kurie autoriai, įskaitant šv. Joną Damaskietį (676-754), kurių nuomonė remiasi vyskupo Juvenalio laišku imperatorei Pulcherijai V a., teigia, kad Mergelė Marija buvo palaidota prie Getsemanės sodo ir iš ten angelų paimta į dangų. Kiti autoriai tvirtina, kad Mergelė Marija atkeliavo į Efezą su Apaštalu Jonu tarp 37 ir 48 m. po Kristaus. Diskusijos buvo itin karštos XIX a., bet iki šiol nėra pavykę tiksliai nustatyti vietos, kur žemėje Marija baigė savo dienas.

Kaip tik tada pasirodė vertimas į prancūzų kalbą knygos *Švenčiausiosios Mergelės gyvenimas*, kuri rėmėsi mistikės Katerinos Emmerich regėjimais (1774-1824). Knyga apėmė pernelyg tikslų Efezo vietos aprašymą. Be to, anot mistikės, paskutiniai Mergelės Marijos namai buvo ant kalno prie Efezo. Pasinaudodamas mistikės duomenimis, tėvų lazaristų vienuolis P. Poulinas (Poulin) atrado namo griuvėsius mistikės nurodytoje vietoje. Nuo to laiko vietiniai krikščionys ir mulsumonai pradėjo vietovę vadinti Švč. Mergelės namais.

Popiežius Benediktas XIV (1740-1758) tikėjo, kad Marija mirė Efeze. Popiežius Paulius VI aplankė Meryem Aną 1967 m., o Jonas Paulius II 1983 m.

Apaštalas Paulius Efeze

Efezo sekmadienį baigiu Izmyro uoste. Saulė leidžiasi toli toli už įlankos. Šviesus, daiktais raudonas lyg aksomas takas virš vandens kviečia eiti į saulę. Smagu sėdėti. Vaikščioti po griuvėsius įdomu, bet nuvargina.

Mintimis nuklystu į Apaštalo Pauliaus veiklą Efeze. Jis čia lankėsi du kartus. Pirmą kartą, keliaudamas į Sirijos Antiochiją, Paulius tik trumpam stabtelėjo Efeze (Apd 19-20), o trečiosios misijų kelionės metu antrą kartą skelbė Žinią apie Kristų sinagogoje "per tris mėnesius" (Apd 20,1.8). Kadangi "kai kurie, užkietėję ir atmetę tikėjimą, piktžodžiavo {Kristaus} keliui didžiumos akyse, užtat Paulius pasitraukė nuo jų, atskyrė mokinius ir pradėjo juos mokyti Tirano mokykloje. Tai truko dvejus metus" (Apd 19, 9-10).

Saulė palengvėle skęsta toli jūroje. Dabar visas jūros paviršius parausta. Uostas tuštėja. Ką tik išplaukė keltuvas į kitą įlankos pusę. Grįžtu į viešbutį. Gatvės tuščios. Džiugiosios Ramadano pasninko vakaronės pasibaigė.

Apolas iš Aleksandrijos

Trečioji Apaštalo Pauliaus kelionė įvyko 53-58 m. *Apaštalų darbų* knygoje rašoma: "Paulius {grįžęs iš antrosios misijų kelionės} pasveikino {Jeruzalės} bendriją ir patraukė į Antiochiją. Šiek tiek pabuvęs, vėl leidosi į kelionę, eidamas per Galatijos kraštą, per Frygiją ir stiprindamas visus mokinius" (Apd 18,22-23).

Atkeliavęs į Efezą, Apaštalas Paulius rado sau paruoštą svetingą užeigą Priskilės ir Akvilo namuose. Atrodo, kad Efezo krikščionys buvo savita, neužbaigta, pusiau krikščioniška, neapaštalinė ir nebendrijinė religija. Tai buvo pasauliečių sąjūdis, prasidėjęs su Jonu Krikštytoju, skelbiančiu Žinią. Šie Efezo krikščionys dar nebuvo pažinę savo tikėjimo.

Efeze Paulius susidūrė su labai įdomiu šios Jono Krikštytojo skelbtos Žinios apie Kristų atstovu. Jis, vardu Apolas, buvo helenistas žydas iš Aleksandrijos, puikiai išmanantis Raštus, ugningas kalbėtojas, patraukli asmenybė. Ir jis buvo Krikštytojo sąjūdžio narys ir "rūpestingai mokė apie Jėzų, nors tepažinojo Jono krikštą" (Apd 18,25).

Apolas įnešė gaivų kultūrinį pradą į pirminę Bendriją: kultūrą Aleksandrijos mokyklos, kurios filosofiniai skrydžiai ir drąsios Raštų aiškinimo įžvalgos buvo svarbus indėlis į Žinią apie Kristų. Tuo metu Aleksandrijos miestas buvo laisvų pažiūrų judaizmo teologinis centras, mėginantis padaryti savą visų tautų išmintį, graikų "žodžio" — "logos" — mokymą, jų užuomazginių sąvokų teoriją ir protui prieinamą Mozės Įstatymą. Visų pripažinta šio sąjūdžio galva buvo Filonas, mėginantis taip glaudžiai susieti Platoną su *Senojo Testamento Raštų* išmintimi, jog buvo sakoma, kad "arba Filonas platonizuoja, arba Platonas filonizuoja". Pagrindinis Aleksandrijos žydų mokyklos tikslas buvo padaryti graikų filosofiją ir graikų kalbą parankia priemone, padedančia suprasti Mozės mokymą žydams helenistams ir pagonims. Apolas galbūt buvo Filono veikiamas. Užtat jo religija buvo krikščionybė su Platono priemaiša. Jis uoliai sekė Jėzaus dorovės mokymu, jo religijos samprata — Dievo garbinimu "dvasia ir tiesa", bet neįvertino Žinios apie Kristų šerdies — Kristaus mirties bei Prisikėlimo ir Šventosios Dvasios atėjimo.

Apolas tapo vadovu Aleksandrijos krikščionių, uoliai skaitančių Šventąjį Raštą, bet nepažįstančių Bendrijos. Jie buvo sinagogos dalis. Efeze Apolas tapo sensacija. Atrodo, kad vieną dieną ir Priskilė su Akvilu nuėjo jo pasiklausyti. Apolas skelbė mesijinę Žinią, kalbėjo apie žodį, "logos", bet jo Žinia stokojo Dvasios. Po pamokslo Priskilė su Akvilu pasikvietė Apolą pas save ir papasakojo jam išsamiau apie "Dievo kelią" (Apd 18,26).

Sužinojęs apie Korinto bendriją ir jos Dvasios dovanas, Apolas nusprendė ten vykti, norėdamas patirti pilnutinį Bendrijos

gyvenimą. Atrodo, kad Korinte Apolas buvo priimtas į Bendriją Krikštu ir Sutvirtinimo sakramentu. Ilgainiui Apolas tapo vadovaujančiu asmeniu Korinto bendrijoje.

Jono Krikštytojo sekėjai Efeze

Ne tik Egipto Aleksandrijoje, bet ir Mažosios Azijos Efeze būta Jono Krikštytojo sekėjų. Paulius laikė pirmąja savo pareiga parodyti šiems pusiau krikščionims ir keistiems šventiesiems kelią į pilnutinį krikščionio gyvenimą ir tikėjimą. *Apaštalų darbų* knygoje pasakojama:

> {Paulius} atvyko į Efezą. Ten jis užtiko kelis mokinius ir paklausė: "Ar, tapę tikinčiaisiais, gavote Šventąją Dvasią?" Jie atsakė: "Mes nė girdėti negirdėjome, kad yra Šventoji Dvasia". Jis klausė toliau: "Tai kokį krikštą jūs esate priėmę?" Jie atsakė: "Jono krikštą". Tada Paulius paaiškino: "Jonas krikštijo atsivertimo krikštu, ragindamas žmones tikėti tą, kuris ateis po jo, būtent Jėzų". Tai sužinoję, jie buvo pakrikštyti Viešpaties Jėzaus vardan. Paskui Paulius jiems uždėjo rankas, ir ant jų nužengė Šventoji Dvasia. Jie ėmė kalbėti kalbomis ir pranašauti. Iš viso jų buvo bene dvylika vyrų (Apd 19,1-7).

Apaštalo klausimas "Ar gavote Šventąją Dvasią?" buvo lemtingas klausimas pirminėje krikščionybėje. Ne krikštas buvo krikščionio tapatybės antspaudas, bet Dvasios gavimas. Užtat Sutvirtinimas yra Krikšto pilnatvė, lygiai kaip Sekminės yra Velykų pilnatvės užsklanda. Buvimas krikščioniu — kelionė maitinantis Eucharistija. Ne veltui šie trys Sakramentai ir nūdien yra vadinami Atpirkimo sakramentais.

Apaštalas įsteigia Efezo bendriją

Efeze "Paulius nuėjo į sinagogą ir ten per tris mėnesius drąsiai įtikinėjo ir aiškino Dievo karalystę" (Apd 19, 8). Efezo sinagoga, nesuvokdama ir nenoromis, buvo tapusi Žinios apie Kristų prieškambariu. Tačiau tik Pauliui atvykus krikščionys suvokė savo iš esmės skirtingą pobūdį. Skelbdamas Žinią apie Kristų sinagogoje, Paulius užmezgė ryšius su žydų prozelitais, kurie ilgainiui sudarė Efezo bendrijos branduolį. Per tris mėnesius Apaštalas laimėjo daug mokinių Kristui, bet ir žydai pajuto, kad Žinia apie Kristų reiškė jų tautiškai ribotos religijos galą. Paulius nevengė nuoširdaus pokalbio, bet pokalbiai dažnai baigdavosi nemaloniai.

Tuo tarpu domesys naująja religija gyvėjo, — Pauliui teko ieškoti naujų būdų dalytis Žinia apie Kristų. Kadangi bičiulių pirkios sueigoms buvo per ankštos, Apaštalas pradėjo mokyti apie Kristų agoroje ir gatvių kampuose. Bet, artėjant žiemai, Apaštalas jautė, kad veikiai lauke mokyti nebebus įmanoma. Kažkoks mokytojas, vardu Tiranas, turbūt vienas iš konvertitų, mielai išnuomojo Pauliui savo erdvius namus. Paulius "pradėjo juos mokyti Tirano mokykloje. Tai truko dvejus metus ... " (Apd 19,9-10). Bandau įsivaizduoti Apaštalo dienotvarkę. Visą rytą sėdėdavo staklėse, norėdamas užsidirbti pragyvenimui, popiet skubėdavo į mokyklą, kur jo laukdavo klausytojai — mokiniai, krautuvininkai, pirkliai, tarnautojai, darbininkai, pareigūnai, filosofai, kilmingi vyrai ir moterys, vergai ir laisvieji.

Artemidės festivaliai sutraukdavo daug lankytojų iš visos Azijos provincijos. Nenuostabu, kad "visi Azijos gyventojai, tiek žydai, tiek graikai, išgirdo Viešpaties žodį" — Žinią apie Kristų (žr. Apd 19,10).

Pauliaus rankomis Dievas darė stebuklų

Apaštalų darbų knygoje pasakojama: "Pauliaus rankomis Dievas padarydavo ne bet kokių stebuklų. Žmonės net dėdavo ligoniams jo kūną lietusias skepetaites, prijuostes, ir nuo jų pasitraukdavo ligos, išeidavo piktosios dvasios. Panašiai ir kai kurie keliaujantys žydų egzorcistai mėgindavo piktųjų dvasių apsėstiesiems prišaukti Jėzaus vardą, sakydami: 'Aš jus saikdinu per Jėzų, kurį skelbia Paulius'. Taip darė vieno žydų vyresniojo kunigo Skėvo septyni sūnūs. Bet piktoji dvasia jiems atšovė: 'Pažįstu Jėzų ir žinau Paulių. O jūs kas būsite?' Ir žmogus, turįs nelabąją dvasią, užpuolė juos, apgalėjo vienus bei kitus ir taip nutąsė, jog jie nuogi ir sužaloti turėjo bėgti iš anų namų. Tatai sužinojo visi žydai ir graikai, gyvenantys Efeze. Visus pagavo baimė, o Jėzaus vardas buvo išaukštintas" (Apd 19,11-17).

Skėvos epizodas yra sudėtinis Pauliaus legendos pasakojimas, brangintas tolesnėje krikščionių kartoje. Žydai egzorcizmą naudojo iš seno, — žydų egzorcistai klajojo po Palestiną. Jėzus apie juos užsimena (žr. Mt 12,27; Lk 11,19); evangelistai pasakoja apie egzorcistus, dariusius stebuklus Jėzaus vardu (žr. Mk 9,38; Lk 9,49). Vyriausiasis lotynišku vardu kunigas lieka nežinomas, bet jo vieta didina jo septynių sūnų gėdą. Apie sūnų paraudimą iš gėdos pasakojama su sąmoju, norint atskirti Žinią apie Kristų — Dievo darbą — nuo magijos darbų. Dievo darbas — stebuklas — nėra magiškas "abrakadabra" burtažodis, bet paslaptinga, nuostabą kelianti tikėjimo ir Dievo visagalybės sąveika. Gerąją Naujieną atskiria nuo magijos faktas, kad Kristus nėra pavaldus magui.

Užtat *Apaštalų darbų* knygos autorius pažymi: "Daug įtikėjusių ateidavo išpažinti ir pasisakyti, ką buvo darę. Nemaža užsiiminėjusių kerais sunešdavo savo {magijos} knygas ir visų akyse sudegindavo. Apskaičiuota, kad jos buvo vertos penkiasdešimties tūkstančių sidabro drachmų" (Apd 19,18-19).

Vienas tokių papiruso lapų pasiekė mūsų laikus su savo raidėmis, su savo nesuprantamų žodžių palaida bala: "Aski-Kataski-Aiks-Tetraks". Tokie kerų bilietai buvo tarsi atsiųsti iš dangaus, kaip nūdienės laiškų grandinės, ir laikomi priemonėmis nuo visokiausio pikto: ne tik gydė reumatizmą bei podagrą, bet gynė ir nuo raganų, ir nuo piktos akies.

Apaštalo laiškai iš Efezo

Netrukus po atvykimo į Efezą Paulius parašė *Laišką galatams.* Daugelio Naujojo Testamento tyrinėtojų nuomone, *Laiškas filipiečiams* ir *Laiškas Filemonui* priklauso šiam laikotarpiui. Pauliui Efeze triūsiant, kilo bėdų su Korinto bendrija. Norėdamas taisyti padėtį — išklaidyti abejones, klikas, apmaudą prieš save, skandalus, jis parašė bent penkis laiškus į Korintą. Tik du laiškai yra išlikę (vienas iš jų yra sudėtinis). Pirmasis Pauliaus laiškas, kuriame Apaštalas įspėja korintiečius nebendrauti su nedorais krikščionimis, mūsų nepasiekė (žr. 1 Kor 5,9). Mūsų skaitomas *Pirmasis Pauliaus laiškas korintiečiams* — 1 Kor — buvo parašytas prieš pat Sekmines, turbūt 57 m. Šis laiškas korintiečių nepatenkino, ir Apaštalo santykiai su korintiečių klikomis pablogėjo. Ši padėtis privertė Apaštalą vykti į Korintą — "su liūdesiu" (2 Kor 2,1; žr. 12,14; 13,1-2). Bet padėtis nepagerėjo. Grįžęs į Efezą, Paulius rašė korintiečiams trečią kartą — laišką "su daug ašarų" (žr. 2 Kor 2,3-4,9; 7,8.12; 10,1.9). Šį laišką turbūt nunešė Titas, kuris pats lankėsi Korinte, mėgindamas pagerinti santykius tarp korintiečių ir Apaštalo.

Labai galimas daiktas, kad, Titui esant Korinte, įvyko sidabrakalių sukeltas sąmyšis (Apd 19,23-20,1). Žinios apie Kristų — "Kelio" — skelbimas sukursto Demetrijų, sidabrinių Artemidės šventovės miniatiūrų dirbėją, sušaukti į teatrą triukšmingą minią protestuoti prieš Paulių ir krikščionių Kelią. Šis įvykis privertė Apaštalą palikti Efezą ir vykti į Troadą (žr. 2 Kor 2,12). Neradęs

ten Tito, jis nusprendė vykti į Makedoniją (žr. 2 Kor 2,13). Paulius surado Titą turbūt Filipuose ir sužinojo iš jo, kad bėdos su korintiečiais taikiai išspręstos. Iš Makedonijos Paulius parašė korintiečiams savo ketvirtą laišką 57 m. rudenį (žr. 2 Kor 1-9). Tik nėra aišku, ar Apaštalas tuojau pat nuvyko į Korintą, ar pasuko į Ilyriją (žr. Rom 15,19). Iš čia jis galėjo parašyti 2 Kor 10-13. Galop Paulius atvyko į Korintą ir išbuvo Achajoje trejetą mėnesių (žr. Apd 20,2-3; 1 Kor 16,5-6; 2 Kor 1,16).

Esate pašaukti laisvei

Apaštalui Pauliui atėjo žinia, kad jo mylimieji galatai pasidavė žydžiuojančių krikščionių įtakai. Atvykę iš Jeruzalės nešini apaštalų laišku, pastarieji sakė, jog nuo dabar jie vadovausią galatų bendrijoms. Atrodo, kad žydžiuojantys krikščionys teigė, jog Paulius buvo skelbęs iškraipytą Gerąją Naujieną, o iš tikrųjų Paulius nesąs apaštalas ir Jėzaus niekad nesąs matęs. Be to, Paulius nepasirūpino jiems paskelbti svarbiausio dalyko — būtent, kad visi konvertitai iš pagonių privalo paklusti Mozės Įstatymui. Paulius to nereikalavo, nes norėjo pritaikyti Gerąją Naujieną pagonių skoniui. Kartais, žydžiuojantys krikščionys sakė, Paulius laikėsi vienos taisyklės, o kartais — kitos: Listroje, norėdamas patikti žydams, jis apipjaustė Timotiejų, o būdamas tarp pagonių apie apipjaustymą visiškai nekalbėjo. Užtat jie ir atvykę iš Jeruzalės skelbti vietoj iškraipytosios Gerosios Naujienos tikrąją.

Pati krikščionybės esmė atsidūrė pavojuje. Nejau Bendrija, išgyvenusi tokį gaivų pavasarį Galatijoje, ims garbinti iškraipytą Kristų ir ilgainiui išnyks? *Laišką galatams* Paulius turbūt parašė 54 m., trečiosios misijų kelionės pradžioje, netrukus po atvykimo į Efezą.

Laiške galatams randame Pauliaus Gerosios Naujienos sampratą: ką reiškia būti krikščioniu? Jame kalbama apie kelią į

Jėzų Kristų. Žydžiuojantys krikščionys kėlė du svarbius klausimus. Ar pagonis, norėdamas tapti Jėzaus mokiniu, turi pirmiausia tapti žydu, apsipjaustyti ir laikytis žydiškojo gyvenimo būdo? Ar tapti krikščioniu užtenka tikėti Jėzų Kristų ir būti pakrikštytam? Ar nieko daugiau nereikalaujama?

Prieš atsakydamas į šiuos klausimus, Paulius jautėsi turįs paaiškinti galatams, kad jo "paskelbtoji Geroji Naujiena nėra iš žmonių" (Gal 1,11), nes "tas, kuris mane pasirinko dar esantį įsčiose ir pašaukė savo malone, panorėjo apreikšti manyje savo Sūnų, kad paskelbčiau Gerąją Naujieną pagonims" (Gal 1,15-16). Todėl jis ir aprašo savo gyvenimą prieš ir po atsivertimo (Gal 1,11-17). Prisikėlusiojo Jėzaus apsireiškimas jam kelyje į Damaską tapo Pauliaus gyvenimo šerdimi (žr. Fil 3,12).

Mėgindamas nušviesti pagonio kelią į Jėzų Kristų, Paulius ir apie save šį tą pasako. Jo bendradarbis Titas, graikas krikščionis, nebuvo verčiamas apsipjaustyti. Paulius jį laikė pavyzdžiu kitiems, tuo nustatydamas principą: nė vienas, norintis tapti krikščioniu, neturi būti verčiamas priimti žydų apipjaustymo. Žydų tikėjimas ir jo apeigos nėra koks prieangis, per kurį turi pereiti konvertitas, norėdamas būti priimtas į Kristaus Bendriją. Kelias iš pagonybės į krikščionybę — tiesus. Reikia vien tikėjimo išganinguoju Dievo darbu per Jėzų Kristų. Jeruzalės bendrija, priimdama Titą kaip brolį, tuo pripažino šį Apaštalo dėsnį. Įžymesnieji Jeruzalės bendrijos asmenys "įsitikino, jog man patikėta skelbti Gerąją Naujieną pagonims kaip Petrui žydams, nes tas pats, kuris paskyrė Petrą apipjaustytųjų apaštalu, paskyrė mane pagonių apaštalu. Pripažindami man suteiktą malonę, Jokūbas, Kefas ir Jonas, laikomi šulais, padavė man ir Barnabui dešinę draugystės ženklan, kad mes eitume pas pagonis, o jie — pas žydus" (Gal 2,7-9).

Laiškas galatams siejasi su *Laišku romiečiams.* Abu laiškai kalba apie Dievo teisumą ir meilę, apreikštą per Jėzų Kristų, kuri teikia žmogui nuteisinimą ir išganymą — Kelią, kurio ištaka yra

tikėjimas. *Laiškas romiečiams* yra taikus dėstymas, o *Laiškas galatams* — karštas įspėjimas Galatijos bendrijoms apie žydžiuojančių krikščionių klaidą. Paulius pabrėžia laisvę nuo įstatymo, kuri buvo laimėta žmonijai per Jėzų Kristų.

Paulius rašo:

> O neprotingi galatai! Kas apkerėjo jus, kuriems akivaizdžiai buvo nupieštas nukryžiuotasis Jėzus Kristus? Noriu jus paklausti tiktai vieno dalyko: ar jūs gavote Dvasią įstatymo darbais, ar paklusdami tikėjimo skelbimui? Nejaugi jūs tokie neprotingi, kad, pradėję Dvasia, dabar užbaigsite {dužlia žmogiška prigimtimi}? Nejaugi tiek daug esate iškentėję veltui? O, iš tiesų būtų veltui!.. Ar tas, kuris jums teikia Dvasią ir pas jus daro stebuklus, tai daro dėl jūsų įstatymo darbų, ar dėl jūsų klusnumo tikėjimui? (Gal 3,1-5).

Apipjaustymas ar neapipjaustymas nėra svarbu. Svarbus dalykas — naujasis gyvenimas Kristuje, naujoji būtis Kristuje. Žmogus savo trapia prigimtimi — egzistencine būkle — nėra pajėgus įvykdyti tai, ko reikalauja bet koks įstatymas. Pačiam vienam, būnančiam be malonės, nėra įmanoma tapti/būti pilnutiniu žmogumi — Dievo paveikslu ir panašumu, nes žmogus yra bejėgis. Dievas prakalbina žmogų Žinia apie Kristų — savo išmintimi ir jėga nugalėti nuodėmę ir mirtį, — o žmogus tikėjimu paklūsta Žiniai apie Kristų — Dievo išminčiai ir jėgai nugalėti savo trapioje būklėje nuodėmę ir mirtį.

Paulius rašo:

> Iš tiesų, broliai {ir seserys}, jūs esate pašaukti laisvei! Tiktai dėl šios laisvės nepataikaukite {trapiai žmogiškai prigimčiai}, bet stenkitės vieni kitiems su meile tarnauti. Juk visas įstatymas telpa viename sakinyje: "Mylėk savo artimą kaip

save patį". ... Aš sakau: gyvenkite Dvasia, ir jūs nepasiduosite {trapios žmogiškos prigimties} geismams. Mat {trapios žmogiškos prigimties} veiksmai priešingi dvasiai {atvirybei Dievui, imlumui}, o dvasios {atvirybės dievui, imlumo} — {trapiai žmogiškajai prigimčiai}; jie vienas kitam priešingi, todėl jūs nedarote, kaip norėtumėte. Bet jei leidžiatės Dvasios vadovaujami, jūs nebesate įstatymo valdžioje ... Jei gyvename Dvasia, tai ir elkimės pagal Dvasią (Gal 5,13-18.25).

Apaštalas aptaria laisvės sąvoką. Naujoji žmogaus būtis Kristuje leidžia žmogui taip elgtis, kad jis pasieks laisvę. Dievo teisumas ir meilė žmogų išgydo ir padeda vykdyti tai, ko reikalauja įstatymas. Mozės Įstatymas ir bet kokie kiti nuostatai įsako — reikalauja — daryti, bet nepadeda įvykdyti tai, ko reikalauja, nes jie yra žmogaus išorėje. Lygiai kaip gležnam, neseniai pasodintam medeliui lazdos, prie kurių jis yra pririštas, nepadeda augti, bet padeda nesvyruoti vėtrai užėjus, taip įstatymas, būdamas išorinis veiksnys gyvenime, nepadeda žmogui tapti/būti žmogumi.

Mozės Įstatymui Paulius priskyrė "paidagogos" — auklėtojo — vaidmenį. Graikų auklėjimo papročiu pirmieji vaiko metai praeidavo arba motinos, arba auklės globoje. Septynmetis berniukas būdavo atskiriamas nuo moteriškos įtakos ir pavedamas "paidagogui". Pastarasis nebuvo mokytojas. Jis buvo šeimos vergas, įpareigotas prižiūrėti berniuko elgesį ir, svarbiausia, palydėti jį į mokyklą. Pasitaikydavo, kad "paidagogos" buvo išauklėtas ir gero būdo asmuo, bet dažnai jis būdavo šlubas ir nusenęs vergas. "Paidagogos" nemokė, bet vedė pas mokytoją. Kai vaikas pasiekdavo brandos metus, jau nebebūdavo "paidagogos" globojamas.

"Pilnametystės" diena romėnų–helenistų visuomenėje buvo svarbi. Tai būdavo "Liberalia" — Laisvinimo diena — kovo 16-oji arba Bakcho (Bacchus) šventė. Diena prasidėdavo namie atna-

šomis šeimos dievams. Atnašaudamas aukas, jaunuolis nusivilkdavo savo raudoną togą ir apsivilkdavo baltą — "laisvą" — vyriškumo togą. Ji buvo jaunuolio laisvės simbolis. Tada jaunuolis būdavo nuvedamas į forumą pas piliečius, kurie nuo dabar turėjo priimti jį į savo tarpą.

Laisvės be Dievo nėra žmogaus gyvenime. Užtat krikščionio laisvė yra krikščionio meilės jėga. Laisvės ir meilės ištaka yra Šventosios Dvasios dovana ir Artumas (žr. Rom 5,5; 2 Kor 3,17). Dievas laikosi savo žodžio!

Skelbiame Kristų — Dievo išmintį ir galybę

Pirmasis laiškas korintiečiams yra langas, per kurį galime susipažinti su viena pradine Krikščionių Bendrija. Korinto krikščionys turėjo daug Dvasios dovanų — charizmų — ir daug bėdų bei klausimų, būtent apie Eucharistiją, Kryžių, prisikėlimą, Bendriją kaip mistinį Kristaus kūną, eschatologiją, meilę ir jos santykį su krikščioniškąja išmintimi bei žinojimu, tikėjimo kraitį, Šventosios Dvasios vaidmenį, krikščioniškąją laisvę, santuoką ir bepatystę ... Nenuostabu, kad pastarasis laiškas taip dažnai skaitomas nūdien liturgijoje.

Apaštalas skiria daug vietos Bendrijos vienybei ir Prisikėlimui. Po trumpo pasveikinimo jis rašo apie veiksnius, vedančius Bendriją į susiskaldymą, kylančius nesutarimus ir palaidumą.

Kryžiaus kvailystė

Pauliaus *Laiškuose korintiečiams* Žinios apie Kristų skelbimo ir mokymo branduolys yra Kristaus kryžius, žmogaus silpnumo bei trapumo simbolis. Žmogiškai žiūrint, Jėzus buvo tragiškai žuvęs nenusisekėlis. Nei jis, nei jo sekėjai nemokėjo išsisukti iš Romos nagų. Išmintingai galvojantis žmogus tegalėjo piestu stoti prieš Pauliaus mokymą, kad Dievo planas buvo įvykdytas

mirtimi žmogaus, kuris buvo visų atmestas ir paniekintas. Jeigu Jėzus žemėje nepajėgė susidoroti su savo priešais, kas gali jį laikyti baigtiniu pergalės įrankiu Dievo rankose, kaip Paulius tvirtino? Mirtimi ant kryžiaus Jėzus tapo "prakeikimu" (Gal 3,13) pagal Mozės Įstatymą (Įst 21,23). Žydams nukryžiuotasis Mesijas buvo papiktinimas — suklupimo akmuo, o pagonims — kvailystė (1 Kor 1,23).

Nepaisydamas galimų priekaištų, Paulius tvirtina, kad Dievas atpirko žmogų per kryžių, žmogiško silpnumo ir trapumo ženklą, nes "{Dievo} galybė geriausiai pasireiškia silpnume" (2 Kor 12,9). Tai Dievo kelias kuriant Naujosios Sandoros tautą. Dievas pasirinko klusnųjį iki mirties (žr. Fil 2,8) ir leido jam mirti nusikaltėlio mirtimi (žr. Gal 3,13). Taip pat Dievas pasirinko silpną ir baimingą pasiuntinį — Paulių — skelbti pagonims gerosios Žinios apie Kristų. Paulius aiškina, jog Dievas rinkosi silpnuosius ne dėl to, kad neturėjo kito kelio, bet dėl to, kad "niekais paverstų tai, kas laikoma kažin kuo, — kad joks žmogus negalėtų didžiuotis prieš Dievą" (1 Kor 1,28-29). Tik tokiu keliu žmogus, įklimpęs į savo trapią prigimtį, gali atsiverti savo Kūrėjui. Taigi Žinia apie žmogaus atpirkimą kryžiumi, žmogiškai imant, daugeliui buvo ir lieka suklupimo akmuo bei nesąmonė (žr. 1 Kor 1,23).

Bendrijos vienybė

Paulius primena korintiečiams, kad tikroji krikščionio branda yra džiugus įsiliejimas į Bendrijos gyvenimą. Tikras dvasingumas yra jautrumas Dvasios atskleistai Dievo išminčiai ir, kuriant pašauktųjų Bendriją, elgimasis pagal jos reikalavimus. Bendriją Paulius lygina su Dievo "dirva" ir Dievo "statyba" (žr. 1 Kor 3,5-9). Medžiaga, kuri naudojama šiai Dievo statybai, bus išbandoma ugnimi, ir tik vertingoji dalis išliks (žr. 1 Kor 3,10-15). Klikomis griauti Bendriją yra tas pats, kaip griauti šventovę, kurioje gyve-

na Dievo Dvasia (žr. 1 Kor 3,16-17). Bendriją statant, nėra pagrindo girtis savo darbais ar žmonėmis, kurie darbuojasi, nes "ar Paulius, ar Apolas, ar Kefas {Petras} ... — viskas yra jūsų, bet jūs patys Kristaus, o Kristus — Dievo" (1 Kor 3,22-23).

Išmintis, kurią Paulius nori perduoti — Dvasios teikiama išmintis, — liečia ne vien tik Anapus. Anaiptol! Dvasia duoda išmintį, kuri vis šviežia druska padažo kasdienį elgesį: asmeninį apsiėjimą, santuokinius santykius, susikirtimą su artimu teisme, triūsą dėl pragyvenimo, svečiavimąsi pas pagonis kaimynus, dejones dėl sunkaus likimo ir net blaivumą švenčiant Eucharistiją krikščioniškoje agapėje — meilės puotoje.

Pirmasis konkretus klausimas, kurį Paulius imasi spręsti Dvasios išmintimi, yra kraujomaišos nusikaltimas, pasitaikęs tarp korintiečių: " ... kažkas {vienas korintietis krikščionis} gyvena su savo tėvo žmona {savo pamote}" (1 Kor 5,1). Atrodo, kad čia korintiečiai ne tik nematė nieko bloga, bet netgi didžiavosi savo krikščioniška dorine laisve, kad taip gali elgtis. O graikai, kaip liudija Edipo tragedija, kraujomaišą laikė šiurkščiu ir pasibaisėtinu dievų valios pažeidimu. Korintiečiai krikščionys jautėsi pranašesni už pagonis, nesiskaitydami su šiuo doros dėsniu. Tačiau Apaštalas jų laikysenoje matė bendrijos supuvimo pradžią, nes "truputis raugo suraugina visą maišymą" (1 Kor 5,6).

Korintiečiai krikščionys buvo patekę į kitą bėdą. Nepajėgdami išspręsti kivirčų tarp savųjų, bylinėdavosi vieni su kitais pagonių teismuose (žr. 1 Kor 6,1-11). Paulius išbara juos, pavadindamas neišmanėliais, nes jie dar nesupranta savo vaidmens, kada "šventieji teis pasaulį" (1 Kor 6,2-3).

Dar kiti Korinto bendrijos nariai, girdamiesi naujai patirta laisve Kristuje, pradėjo palaidai gyventi. Savo laisvę garsindami, rūpinosi tik pilvu (žr. 1 Kor 6,13), ištvirkavo su gatvės merginomis (žr. 1 Kor 6,15). Juos sudrausdamas, Paulius kreipia jų dėmesį į krikščionio būtį ir savimonę. Krikščionis, rašo Paulius, nėra vien savarankiškas lopelis bendrijoje, bet kiekvienas jo

veiksmas geras ar blogas, banguote nubanguoja per mistinio Kristaus kūno narius — kelia arba teršia Bendriją. Piktu jis išniekina Šventosios Dvasios buveinę (žr. 1 Kor 6,12-20).

Dvasios dovanos — charizmos

Charizma, rašo Apaštalas, yra Dvasios dovana, kuri leidžia atlikti užduotį. (Vokiečiai sakytų: " ... die Gabe für eine Aufgabe"; amerikiečiai — " ... gift for a task".)

> Esama skirtingų malonės dovanų, tačiau ta pati Dvasia. Esama skirtingų tarnysčių, tačiau tas pats Viešpats. Ir esama skirtingų darbų, tačiau tas pats Dievas, kuris visa veikia visur kur. Kiekvienam suteikiama Dvasios apraiška bendram labui. Antai vienam Dvasia suteikia išminties žodį, kitam ta pati Dvasia — pažinimą, kitam — tikėjimą toje pačioje Dvasioje, kitam — gydymo dovaną toje pačioje Dvasioje, kitam — stebuklingus darbus, kitam — pranašavimą, kitam — dvasių atpažinimą, kitam — įvairių kalbų dovaną, kitam — kalbų aiškinimą. Ir visa tai veikia ta pati Dvasia, kuri dalija kiekvienam atskirai, kaip jai patinka (1 Kor 12,4-11).
>
> ...
>
> Jūs esate {mistinis} Kristaus kūnas ir atskiri jo nariai; ir Dievas kai kuriuos paskyrė Bendrijoje, pirmiausia apaštalais, antra — pranašais, trečia — mokytojais; paskui eina stebuklų darymas, po to gydymo dovanos, pagalbos teikimas, vadovavimas, įvairių kalbų dovanos ... Argi visi apaštalai? ar visi pranašai? ar visi mokytojai? ar visi stebukladariai? ar visi turi gydymo dovanų? ar visi kalba kalbomis? ar visi aiškina? (1 Kor 12,27-30).

Nė vienas neturėjo šių visų dovanų. Dievas pasirūpino ir

užduoties padalijimu, ir dovanų skirtingumu. Tada Apaštalas atkreipia korintiečių dėmesį į meilės dovaną — buvimą dėl kitų. Meilės dovana — buvimas dėl kitų — yra jėga, kuri atnaujina žmogų ir veda į Bendriją.

Pauliaus himnas meilei

Tryliktasis *Pirmojo laiško korintiečiams* skyrius — Pauliaus himnas meilei — buvo, yra ir liks vienas nuostabiausių literatūros kūrinių ne tik *Šventajame Rašte*, bet ir pasaulinėje raštijoje. Atrodo, jog Apaštalas, rašydamas šį himną, nepraleidžia progos priminti savo skaitytojams, kad gyventi vien sau — nemylint — reiškia likti nesubrendėliu.

Aš trokštu jums parodyti dar prakilnesnį kelią:
Jei kalbėčiau žmonių ir angelų kalbomis,
bet neturėčiau meilės,
aš tebūčiau
žvangantis varis ir skambantys cimbolai.
Ir jei turėčiau pranašystės dovaną
ir pažinčiau visas paslaptis ir visą mokslą;
jei turėčiau visą tikėjimą,
kad galėčiau net kalnus kilnoti,
tačiau neturėčiau meilės,
aš būčiau niekas.
Ir jei išdalyčiau vargšams visa, ką turiu,
jeigu atiduočiau savo kūną sudeginti,
bet neturėčiau meilės, — nieko nelaimėčiau.

Meilė kantri, meilė maloninga, ji nepavydi;
meilė nesididžiuoja ir neišpuiksta.
Ji nesielgia netinkamai, nėieško savo naudos,
nepasiduoda piktumui, pamiršta, kas bloga,

nesidžiaugia neteisybe,
su džiaugsmu pritaria tiesai.
Ji visa pakelia, visa tiki,
viskuo viliasi ir visa ištveria.
Meilė niekada nesibaigia.

Pasibaigs pranašystės, paliaus kalbos, baigsis žinojimas. Mūsų žinojimas dalinis ir mūsų pranašystės dalinės. Kai ateis metas tobulumui, pasibaigs, kas netobula. Kai buvau vaikas, kalbėjau kaip vaikas, mąsčiau kaip vaikas, protavau kaip vaikas; tapęs vyru, mečiau tai, kas vaikiška. Dabar mes regime lyg veidrodyje, mįslingu pavidalu, o tuomet regėsime akis į akį. Dabar pažįstu iš dalies, o tuomet pažinsiu, kaip pats esu pažintas. Taigi dabar pasilieka tikėjimas, viltis ir meilė — šis trejetas, bet didžiausia jame yra meilė (1 Kor 13,1-13).

Apaštalas Paulius suprato meilės jėgą kaip buvimą dėl kitų. Betgi jo meilės samprata: " ... gyvenu tikėjimu į Dievo Sūnų, kuris pamilo mane ir paaukojo save už mane" (Gal 2,20) niekuo nesiskiria nuo Evangelisto Jono meilės sampratos: "Mes pažinome ir įtikėjome meilę, kuria Dievas mus myli. ... Mes mylime, nes Dievas mus pirmas pamilo" (1 Jn 4,16.19).

Prisikėlimo sąvoka užgavo graikų protą

Graikų protą užgavo dvi krikščionių tikėjimo tiesos: kūrimas ir mirusiųjų prisikėlimas. Paulius tai patyrė Areopage, skelbdamas Atėnuose Žinią apie Kristų. Atėniečiai, išgirdę jį kalbant apie prisikėlimą iš numirusių, "vieni ėmė tyčiotis, o kiti sakė: 'Apie tai paklausysime kitą kartą'" (Apd 17,32).

Prisikėlimo tiesa yra Pauliaus Gerosios Naujienos širdis. Nenuostabu, kad jis jaudinosi, kai Korinte krikščionys ėmė

abejoti prisikėlimu. Graikai laikė žmogaus sielą nemirtinga, o mirtį išlaisvinimu iš kūno varžtų. Aiškindamas prisikėlimo tiesą, Paulius rašo: "Štai aš jums atskleidžiu paslaptį: ... visi būsime pakeisti, — staiga, viena akimirka ... Juk reikia, kad tai, kas genda, apsivilktų negendamybe, tai, kas maru, apsivilktų nemarybe" (1 Kor 15,51-53). Pauliui prisikėlimas nebuvo koks mistinis regėjimas, bet įvykis "trečiąją dieną" (1 Kor 15,4) po Jėzaus mirties ant kryžiaus. Anot žydų, diena prasidėdavo ir baigdavosi saulėlydžiu, ir net dienos dalis buvo laikoma visa diena. Taip nuo Jėzaus mirties penktadienio popietį iki prisikėlimo anksti "pirmosios savaitės dienos" rytą susidarė trys dienos. Be to, posakis "trečiąją dieną" turi ne tik chronologinę, bet ir teologinę prasmę. Paulius "trečiąją dieną" sieja su pranašo Ozėjo, guodusio kenčiančią Dievo tautą vilties žodžiu: "{Dievas} atgaivins mus po dviejų dienų, pažadins mus trečią dieną, ir mes būsime gyvi jo akivaizdoje" (Oz 6,2). Taigi Paulius Jėzaus Kristaus Prisikėlimą suprato kaip Dievo galybės darbą. Anot jo, Žinia apie Kristų "kalba apie {Dievo} Sūnų, kūnu kilusį iš Dovydo giminės, šventumo Dvasia per prisikėlimą iš numirusių pristatytą galingu Dievo Sūnumi, — Jėzų Kristų, mūsų Viešpatį" (Rom 1,3-4).

Fariziejai, o Paulius buvo vienas iš jų, tikėjo kūno prisikėlimu iš numirusių. Nors prisikėlimas *Senajame Testamente* minimas tik užuominomis ir prabėgomis (žr. Iz 53,10-12; Ez 37; Dan 12,1-3), fariziejai mokė, kad Mesijo amžiaus pabaigoje Dievas prikels visus mirusius, atlygins teisiesiems ir nubaus nedorėlius. Paulius, tapdamas krikščioniu, šios sampratos neatmetė, bet pritaikė tikėjimui Prisikėlusiojo Viešpaties pažinimo šviesoje.

Apaštalas žino, kad Dievas prikėlė Jėzų Kristų, nes savo akimis matė Prisikėlusįjį. Prisikėlimo tiesa jam nebuvo tiktai sąvoka, bet jo asmeniškas susitikimas su Prisikėlusiuoju. Būdamas fariziejus, jis turėjo prisikėlimo viltį, bet ta viltis tapo tikrove, kai jis pamatė Prisikėlusįjį. Anot Pauliaus, Jėzus Kristus savo Prisikėlimu yra žmonijos pirmtakas, — jis "pirmagimis tarp užmigu-

siųjų", pirmieji atkurtos žmonijos pjūties vaisiai (1 Kor 15,20; Įst 26,1-11). Anot Apaštalo mokymo, Kristus, paaukojęs save Tėvui, tapo naujosios žmonijos — Prisikėlimo tautos — pirmavaizdžiu.

Pauliaus laikų žmonėms buvo taip pat sunku, o gal net sunkiau, suprasti prisikėlimo tiesą, kaip mums. Helenistinė mąstysena prisikėlimo nepripažino. Tiesa, ypatingi žmonės, paskelbti didvyriais, galėjo gyventi su dievais po mirties. Bet paprastas žmogus tegalėjo tikėtis, kad, jam mirus, jo kūnas virs dulkėmis.

Ilga vakaronė su Pauliaus laiškais

Vartau *Pirmąjį laišką korintiečiams.* Sustoju prie vietos, kur Paulius rašo apie savo ryžtą aukoti gyvybę dėl Gerosios Naujienos: "Jei aš grynai kaip žmogus kovojau Efeze su laukiniais žvėrimis, tai kokia man iš to nauda? Jeigu mirusieji nebus prikelti, tai 'valgykime ir gerkime, nes rytoj mirsime'" (1 Kor 15,32). Jeigu žmogaus viltis ribojasi tik šio gyvenimo akiračiais, labai lengva nuleisti rankas ir netekti drąsos, kai nematai savo triūso vaisių. Prisikėlimo viltis leido Paulių įprasminti dabarties sunkumus. *Laiške filipiečiams* Paulius sako: "Trokštu pažinti [Kristų], jo prisikėlimo galybę ir bendravimą jo kentėjimuose, noriu panašiai kaip jis numirti, kad pasiekčiau ir prisikėlimą iš numirusių" (Fil 3,10-11).

Labai galimas dalykas, kad *Laišką filipiečiams* Apaštalas rašė būdamas Efezo, o ne Romos, kalėjime.

Mirties geluonis

"Kada tai, kas genda, apsivilks negendamybe ir tai, kas maru, apsivilks nemarybe, tuomet išsipildys užrašytas žodis:

'Pergalė sunaikino mirtį!

Kurgi, mirtie, tavoji pergalė?

Kurgi, mirtie, tavasis geluonis?!'

Mirties geluonis yra nuodėmė, o nuodėmės jėga — įstatymas. Bet dėkui Dievui, kuris duoda mums pergalę per mūsų Viešpatį Jėzų Kristų" (1 Kor 15,54-57).

Didi efeziečių Artemidė!

Savo ilgąją vakaronę baigiu, balandžiams sugrįžus ant kambario langinės, skaitydamas apie Efezo sidabrakalių sukeltą sąmyšį. Atrodo, kad Paulius buvo ką tik sugrįžęs iš trumpos kelionės kaip tik tuo metu, kai buvo švenčiamas Artemidės keturmečio gegužės festivalis. Paprastai ši iškilmė paversdavo miestą didžiule muge ir bakchanalija, kurios centras buvo gražioji Artemidės šventovė. Minios žmonių iš jonėnų miestų ir visos Mažosios Azijos, būdavo, pripildo užeigas. Atėjus gegužei, šventės dalyviai leisdavo dienas atnašaudami aukas, dalyvaudami kaukių eitynėse ir varžybose, o naktį šokdavo ir linksmindavosi.

Festivalį tvarkė dešimties turtingų piliečių — aziarchų — taryba. Efezas didžiavosi Artemidės kultu. Efezo griuvėsiuose buvo užtiktas įdomus marmure įrašytas dekretas, susijęs su Artemidės festivaliu:

> — kadangi šventovės, sodai, statulos ir aukurai yra pašvęsti Artemidei ne tik Efeze, bet ir visoje Graikijoje;
> — kadangi ypatingas mėnuo yra paskirtas Artemidės garbei, vadinamas Artemision'u;
> — kadangi dera, kad šis visas mėnuo, paženklintas deivės vardu, privalo būti švenčiamas jos garbei,
> — Efezo gyventojai nutarė šiuo dekretu tvarkyti Artemidės garbinimą. Kiekviena šio mėnesio diena bus šventadienis ir per visą mėnesį bus rengiami festivaliai, panegirikos ir šventos apeigos. Šie dalykai skleis vėl mūsų miesto šlovę ir garsą.

Žaidynės, kurios vykdavo Artemisiumo metu, buvo vadinamos Efesia, Artemisia ir Okumenika.

Atrodo, kad Pauliaus veiklos dėka Efeze ir aplinkiniuose Mažosios Azijos miestuose ir salose buvo įkurtos krikščionių bendrijos. Krikščionys nebelankė Artemidės festivalio, — sidabrakalių profsąjunga pastebėjo pajamų smukimą. *Apaštalų darbų* knygoje rašoma:

> Vienas sidabrakalys, vardu Demetrijas, gamindavo sidabrines Artemidės šventovės miniatiūras ir duodavo gerai uždirbti amatininkams. Susivadinęs juos ir kitus to amato darbininkus, jis kalbėjo: "Vyrai, jūs suprantate, kad šiuo amatu remiasi mūsų gerovė. Bet jūs matote ir girdite, jog tasai Paulius ne tik Efeze, bet ir kone visoje Azijoje įtikino ir patraukė į savo pusę daug žmonių. Jis tvirtina, esą tai ne dievai, kurie pagaminami žmonių rankomis. Gresia pavojus, kad ne tik nusmuks mūsų amatas, bet kad bus paniekinta didžiosios deivės Artemidės šventykla ir žlugs didybė tos, kurią garbina visa Azija ir visas pasaulis". Tai išgirdę, jie labai įniršo ir ėmė šaukti: "Didi efeziečių Artemidė!" Sąmyšis apėmė visą miestą, ir visi kaip vienas pasileido bėgti į teatrą, pasigriebę Pauliaus palydovus, makedoniečius Gajų ir Aristarchą. Pauliaus, panūdusio įsimaišyti į minią, mokiniai neleido. Taip pat ir keli jo bičiuliai aziarchai per kitus prašė, kad jis neitų į teatrą (Apd 19,24-31).

Demetrijas gudriai maišė pelną su religija, vietinį patriotizmą ir prietarus. Sakoma, kad alkis atveria žmogui platesnius akiračius. Iš dalies taip atsitiko žmonėms, subėgusiems į pirmąją *Šventajame Rašte* aprašytą amatininkų profsąjungos sueigą Efezo teatre.

Miesto tarybos raštvedys nuramina minią

Sueigoje vieni rėkavo vienaip, kiti — kitaip. Sueiga buvo tokia pakrika, jog daugumas net nežinojo, kuriam galui sueita. *Apaštalų darbų* knygoje rašoma:

> Kai kas iš minios ragino kalbėti Aleksandrą [vieną iš pikčiausių Pauliaus priešų], kurį žydai stūmė į priekį. Aleksandras, pamojęs ranka, norėjo pasiaiškinti miniai. Bet, pažinę jį esant žydą, visi vienu balsu ėmė spiegti ir kokias dvi valandas šūkavo: "Didi efeziečių Artemidė!" Galiausiai miesto raštvedžiui pavyko nuraminti minią. Jis pasakė: "Efeziečiai! Kur rasite žmogų, kuris nežinotų, jog efeziečių miestas globoja didžiosios Artemidės šventyklą ir iš dangaus nukritusią jos statulą?! Šito niekas negali paneigti. Taigi nusiraminkite ir nieko galvotrūkčiais nedarykite. Jūs atitempėte čionai šiuos vyrus, kurie nėra nei šventvagiai, nei piktžodžiautojai mūsų deivei. Jei Demetrijas ir jo bendrai amatininkai turi prieš ką nors skundą, tai tam yra teismo dienos ir prokonsulas, tegul sau bylinėjasi. O jeigu jūs turite kokį kitą apsvarstytiną reikalą, tai jį bus galima išspręsti teisėtoje sueigoje. Šiaip jau yra pavojus būti apkaltintiems maištu dėl to, kas šiandien čia dėjosi, nes nėra jokio pagrindo, kuriuo galėtume pateisinti šį triukšmingą sambūrį". Tai pasakęs, jis paleido sueigą (Apd 19,33-40).

Miesto tarybos raštvedys rankos mostu paleido sueigą. Sąmyšis aprimo. Likosi tik aidai dviejų šauksmų: "Didi yra Diana!" ir "Didis yra Jėzus Kristus!"

Sąmyšiui pasibaigus, "Paulius sukvietė mokinius, davė jiems nurodymų ir atsisveikinęs iškeliavo į Makedoniją" (Apd 20,1).

Apaštalas buvo priežastis didžiulių lūžių ir pervartų: Mozė ar Kristus? Artemidė ar Kristus? Demetrijas buvo teisus, baimin-

damasis dėl Artemidės likimo. Jos šventyklos vieta — pelkėta dauba pilna kvarkiančių varlių. Artemidės didybė dingo, o kartu su ja ir visuomeninė pagonijos santvarka ir kultūra. Jėzus nugalėjo Artemidę ir imperatorių garbinimą. Čia, Efeze, Evangelistas Jonas rašys savo Evangeliją ir laiškus: "Juk kiekvienas, kuris yra gimęs iš Dievo, nugali pasaulį, ir štai pergalė, nugalinti pasaulį: mūsų tikėjimas!" (1 Jn 5,4). Tikėjimu žmogus įeina į Dievo teisumo ir meilės užmojį.

Dar kartą į Efezą

Ramturo turistinių paslaugų darbuotojas paskambina klausdamas, ar nenorėčiau pamatyti Miletą, Prienę ir Didimus. Ši kelionė prasideda nuo trumpo Efezo muziejaus ir griuvėsių aplankymo. Įdomu dar kartą nukakti į Efezą. O Miletas užima svarbią vietą Apaštalo Pauliaus misijų veikloje.

Po pusvalandžio Ramturo furgonas rieda Efezo link. Gidas — pats Ramturo įstaigos savininkas. Išpruseęs. Nežinia kodėl, bet primena, kad šiandien nestosime puodų ar kilimų pirkti ... Į mane su užjaučiančia šypsena pasižiūri. "Teks keliauti, — sako, — maždaug 400 km".

Du apaštalai — Paulius ir Jonas — paliko Efeze daug pėdsakų. Bet su Efezu siejasi ir daugiau ištikimų Kristaus mokinių: Timotiejus, Pauliaus bendradarbis ir Efezo vyskupas; Onesimas, Efezo vyskupas; Ignacas, Antiochijos vyskupas, vežamas į Romą kankinio mirčiai, ilsėjosi Smirnoje ir priėmė pasiuntinius iš Efezo bendrijos. Savo laiške efeziečiams Ignacas šiltai išgiria Efezo bendriją.

431 m. įvyko lemtingas visuotinis Bendrijos Susirinkimas, ženklinęs pamaldumo Marijai, Dievo Motinai, pergalę ir padėjęs pamatus tikėjimo tiesos aptarimui, kad Kristuje yra dvi prigimtys, sujungtos viename asmenyje. Bet praėjus aštuoniolikai metų — 449-aisiais — Efezas tapo vieta, kur buvo švenčiamas, anot

popiežiaus Leono Didžiojo, "Plėšikų sinodas", ir jame nuomonių skirtumai tarp fanatiškų vienuolių ir eretiškų vyskupų buvo sprendžiami kumštynėmis. VII a. nauja jėga — islamo galybė — atkilo iš Arabijos ir įvykdė *Apokalipsės* pranašystes septynioms bendrijoms. Krikščionių bendrijos buvo nualintos. 1403 m. garsusis Efezo miestas pateko į Tamerlano valdas. Prie anų dviejų šauksmų — "Didi yra Diana!" ir "Didis yra Jėzus Kristus!" — buvo pridėtas trečias šauksmas: "Didis yra Al-La ir jo pranašas Mahometas!" Nūdien Al-La traukiasi iš gyvenimo ir Pusmėnulis ima blėsti ... Turkija nori supasaulėti!

Nuo Efezo į Didimus

Didimų — Dvynių — šventovė buvo skirta Apolonui, Artemidės dvyniui broliui. Šventovė, nors sugriauta, yra didinga ir nuostabi. Nuo įlankos Šventasis kelias veda į šventyklą, kurios pranašystės buvo branginamos, tarsi būtų iš Delfų orakulo.

Prie įėjimo pasitinka senas persiškas marmurinis liūtas. Šventovės visumos fone pasijunti toks mažutis. Monumentalūs laiptai užveda į mišką — net 124! — gerai išsilaikiusių kolonų. Kai kurios dar tebelaiko savo akmenines sijas. Šventovės matmenys stebinantys — 190 x 51 m.

Kolonos buvo padirbtos iš vienas ant kito užkeltų raudono marmuro luitų. Kolonų šonai raukšlėti — su statmenomis išėmomis. Keletas neraukšlėtų kolonų rodo, kad šventykla liko neužbaigta. Įėjimo stoginė laiptų viršuje apima dvylika kolonų — tris keturių kolonų gretas. Milžiniškas marmuro luitas, sveriantis 60 tonų, saugojo įėjimą į patalpą, kur žynys pranešdavo žmonėms dievų valią.

Abiejuose šventyklos šonuose nuožulnūs praėjimai, iškirsti uolienoje, veda į didžiąją menę — atriumą, o iš ten kiti laiptai veda į pačią šventyklą. Marmurinės menės sienos tebestovi. Senieji graikų meistrai išmanė, kaip panaudoti šviną tarp marmu-

ro luitų. Fontanas menės viduryje — sausas. Gidas sako: "Fontanas, buvęs sausas per šimtmečius, ėmė trykšti tą dieną, kai gimė Aleksandras. Tačiau paskui vėl užako ... "

Po šventovės kiemu yra tinklas koridorių. Aidesys nuo jų sienų suteikdavo žynio balsui sodrų ir paslaptingą virpesį, užgožtamas žmones dievų baime. Žynys kalbėdavo garsiai orakulo patalpoje į angą, kuri jungėsi su koridorių aidesio tinklu. Kunigai ar kunigės užrašydavo žynio žodžius ir juos žmonėms paskelbdavo.

Didimų Apolono šventykloje didžiulė marmurinis liūtas pasitiko, marmurinė Medūzos galva palydi. Negaišuodami skubame į lokantą — pakelės restoraną — atsigaivinti.

... dar po dienos {pasiekėme} Miletą

Apaštalas Paulius po sąmyšio Efeze nuvyko trečią kartą į Korintą, turbūt 57 m. žiemą, ir išbuvo tris mėnesius Achajoje. Paulius puoselėjo širdyje ketinimą sugrįžti į Jeruzalę. Vykdydamas Jeruzalės Susirinkimo įsakymą padėti pradinės bendrijos vargšams, Paulius rūpinosi rinkliava Galatijos, Makedonijos ir Achajos bendrijose (žr. 1 Kor 16,1; Rom 15,25-26). Apaštalas ketino nugabenti rinkliavą į Jeruzalę ir taip užbaigti rytinio Viduržemio jūros pasaulio evengelizaciją.

Atėjus pavasariui, Paulius nusprendė plaukti iš Korinto į Siriją (žr. Apd 20,3). Bet, prieš lipant į laivą, jis buvo įspėtas, kad grupelė žydų rengiasi jį nužudyti. Užuot keliavęs laivu, Paulius, mokinių lydimas, pasuko per Makedoniją. Atšventę 58 m. Velykas Filipuose, jie tęsė kelionę į Mažąją Aziją — į Troadą — laivu. "{Troadoje}, — rašo *Apaštalų darbų* autorius, — užtrukome septynias dienas. ... Įsėdę į laivą, mes išplaukėme į Asą, kur ketinome paimti Paulių, nes jis buvo taip patvarkęs, pats norėdamas ten nuvykti pėsčias. Susitikę Ase, paėmėme jį ir nuplaukėme į Mitilėnę. Iš ten plaukdami toliau, kitą dieną at-

sidūrėme priešais Chiją. Rytojaus dieną pasiekėme Samo {salą} ir dar po dienos — Miletą" (Apd 20,6b.13-15).

Apaštalas Paulius Milete

Kai atvyko į Miletą, Paulius išsiuntė pasiuntinius į Efezą, kviesdamas bendrijos seniūnus atvykti atsisveikinti. Atsisveikinimo scena Milete yra vienas iš labiausiai jaudinančių pasakojimų *Apaštalų darbų* knygoje. Seniūnų sueigoje Apaštalas kalbėjo:

> Jūs žinote, kaip aš visą laiką, nuo pirmosios dienos, kurią įžengiau į Aziją, pas jus elgiausi, kaip tarnavau Dievui visu nusižeminimu, ašaromis ir bandymais, kuriuos teko iškęsti dėl žydų pinklių. Kaip nieko nenutylėjau, kas jums buvo naudinga, bet kalbėjau ir mokiau tiek viešumoje, tiek po namus, žydus ir graikus ragindamas atsiversti į Dievą ir įtikėti mūsų Viešpatį Jėzų.
>
> Ir štai aš, Dvasios belaisvis, keliauju į Jeruzalę nežinodamas, kas man ten nutiks, tiktai Šventoji Dvasia kiekviename mieste man skelbia, kad manęs laukia pančiai ir vargai. Bet aš per daug nebranginu savo gyvybės. Svarbu, kad tik baigčiau savo bėgimą ir įvykdyčiau tarnystę, kurią esu gavęs iš Viešpaties Jėzaus: paliudyti Dievo malonės Evangeliją.
>
> Ir štai dabar aš žinau, kad daugiau nematysite mano veido jūs visi, su kuriais esu buvęs, skelbdamas Dievo karalystę. Todėl aš šiandien iškilmingai pareiškiu, kad nebūsiu kaltas, jei kas pražus! Aš jums nieko nenutylėjau ir paskelbiau visus Dievo nutarimus.
>
> Būkite rūpestingi sau ir visai kaimenei, kuriai Šventoji Dvasia jus paskyrė vyskupais, kad ganytumėte Dievo

Bendriją, kurią jis yra įsigijęs savo krauju. Žinau, kad, man pasitraukus, įsibraus pas jus žiaurių vilkų, kurie nepagailės kaimenės. Net iš jūsų atsiras tokių, kurie klastingomis kalbomis stengsis patraukti paskui save mokinius. Todėl budėkite ir nepamirškite, kad aš per trejus metus dieną ir naktį nepaliaudamas, su ašaromis įspėjinėjau kiekvieną. O dabar pavedu jus Dievui ir jo malonės žodžiui, kuris turi galią jus išugdyti ir duoti paveldėjimą tarp visų pašvęstųjų.

Nė iš vieno netroškau nei sidabro, nei aukso, nei drabužio. Jūs gi žinote, kad mano ir palydovų reikalams tarnavo šitos va mano rankos. Ir aš jums visur rodydavau, kad, šitaip triūsiant, reikia paremti silpnuosius ir atminti Viešpaties Jėzaus pasakytus žodžius: "Palaimingiau duoti negu imti" (Apd 20,18-35).

Koks nuostabus atsakomybės jausmas, kokia ištikimybė pareigai kiekviename žodyje! Apaštalas būtų galėjęs palengvinti sau naštą, nekreipdamas dėmesio į judaizmo ir krikščionybės skirtingumą Antiochijoje, Korinte, Ikonijuje, Efeze, stengdamasis įtikti žmonėms ar pasiduodamas bailumui. Bet kas būtų ištikę Bendriją? Bendrijai reikia ne tik protingų ir santūrių vadų, bet ir įsitikinusių kankinių! Apaštalas nežinojo, kad jo kelionė ves jį į kalėjimus ir pančius, gyvenimo smūgius ir užgaules, laivo sudužimą ir galop į kankinio mirtį. Jam pakako žinoti, kad jo Viešpats žinojo, kur vedė jo kelias. "Palaimingiau duoti negu imti". Šie žodžiai yra prasmingi tik meilės plotmėje.

Apaštalas tiesė rankas atsisveikindamas. "Visi pradėjo graudžiai verkti ir, puldami Pauliui ant kaklo, jį bučiavo. Jie ypač nuliūdo dėl žodžių, kad nebematysią jo veido. Paskui jie palydėjo jį į laivą" (Apd 20,37-38).

Miletas, įkurtas prie jūros, nuskendo smėlyje

Atgaiva skubota. Mūsų furgonas skuba nuo Didimų į Miletą keliu per drėgną pajūrio lygumą kurioje žaliuoja ryžių laukai. Kadaise čia būta jūros dugno. Pasiekus skurdų Balato kaimą, vieškelio dešinėje už keleto kilometrų dunkso kalva su griuvėsiais.

— Sveikinu atvykus į Miletą! — šmaikščiai prabyla gidas.

— Antikoje Miletas buvo svarbus kultūros, politikos ir pramonės centras. Įkurtas pusiasalyje prie jūros įlankos, Miletas nuskendo smėlyje, — tęsia gidas, ranka rodydamas taką, kopiantį į milžinišką amfiteatrą kalvos šone.

Iš tikrųjų pusiasalio kalvą iš abiejų šonų supa daubos su smėlio dugnu. Kadaise čia būta jūros įlankų aukštokais krantais, ant kurių kūrėsi Miletas — dviejų uostų miestas. Šiaurėje matyti sąnašinė didžiosios Mendero upės žiočių lyguma. Ir ji puošiasi ryžių laukais. O jūra pasistūmėjo keletą kilometrų į vakarus dėl smėlingo Mendero sąnašų.

Jonėnai užtiko šį saugų pusiasalį prie jūros įlankos XI a. prieš Kristų. Jų įkurtoji nausėdija, jausdamasi saugi, ilgainiui tapo pranaši avininkyste, davusia žaliavų vilnoniams audiniams, ir prekyba, padėjusia įkurti gerą kapą prekybos punktų nuo Egipto iki Juodosios jūros pakrančių. Ekonominė gerovė, padariusi Miletą vienu pirmųjų graikų monetų kaldinimo miestų, skatino gyventojų dvasią nesitenkinti vien gamtos pažinimu, bet atsidėti ir dvasinio pasaulio tyrinėjimui. VI a. prieš Kristų Milete susikūrė pirmoji graikų filosofijos mokykla. Čia Talis, Anaksimandras, Anaksimenas padėjo Vakarų filosofijos, Kadmas — istorijos, o Hekatėjas, sudarydamas pirmąjį žemėlapį, — geografijos pagrindus. Be to, čia gyventa ir Diogeno, ir Anaksagoro ... Savo mąstyseną jie grindė gamtinėmis priežastimis, o ne mitais. Remdamiesi gamtos stebėjimu — astronomijos, meteorologijos,

geometrijos įžvalgomis ir technikos laimėjimais, jie ieškojo bendrojo gamtos — Visatos — prado. Pasaulį aiškino kaip visumą, sudarytą iš vienarūšės, sugyvintos, judančios medžiagos. Tuo bendruoju Visatos pradu Talis laikė vandenį, o Anaksimenas — orą. Mileto mokyklai rūpėjo Kosmoso kilmė — ir jėgos, kurios jį sąlygojo, ir medžiagos, iš kurių jis sudarytas.

Miestas su stačiakampių gatvių tinklu

Palypėjus šlaitu į amfiteatrą, gidas pasiveda mus į šešėlį po imperatoriaus ložės baldakimu.

— Matau, kad esate pailsę. Atgaiva ne pro šalį... Užtat noriu tik išsamiau supažindinti jus su Mileto istorija ir archeologiniais kasinėjimais. Tada, kas norės, galės apžiūrėti stačiakampes Mileto gatves ir archeologų užtiktus antikos statinius.

— Amfiteatras, — sako, — iš graikų laikotarpio, bet bemaž iš naujo atstatytas Trajano laikais (97-117 m. po Kristaus). Šito milžiniško pastato priekis turi 140 m ilgio, o sėdynių eilės kyla į 30 m aukštį. Viršum sėdynių eilių ant kalvos vėlesnio laikotarpio griuvėsiai ten būta bizantiškos pilies, statytos iš amfiteatro akmenų ...

Bendrakeleiviai, regis, nekantrauja ir gido žiniomis nesidomi. Tai pastebi ir pats gidas. Reikšmingai apsižvalgęs, dar priduria:

— Nuo kalvos galite matyti pirmojo miestų planuotojo Hipodamo (V a. prieš Kristų) stačiakampių gatvių tinklą ir Liūtų įlanką — smėliu užneštą uostą ...

— Ar archeologai užtiko ką nors iš krikščioniškosios praeities? — teiraujuosi.

— To nežinau, — galvą kraipydamas atsako gidas.

Domiuosi Miletu visą pusvalandį. Lygumoje nuo kalvos matyti keletas kauburių. Tikriausiai kadaise jie buvo salelės, kyšančios iš jūros. Stebina persų, graikų, romėnų ir bizantų kultūrų likučiai: trejetas agorų, dvi Apolono ir Atėnės šventyklos, sporto

salės ... Šiaurinėje agoroje Tarybos susirinkimams skirta salė — Buleuterionas.

Ką matė Apaštalas Paulius Milete

Mileto centras ant pietinio Liūtų įlankos kranto atkastas. Čia vyrauja griuvėsiai iš II kristinio amžiaus — romėnų laikotarpio. Didi Mileto statytoja buvo Faustina, imperatoriaus Marko Aurelijaus žmona. Po ilgesnės viešnagės Milete ji parūpino lėšų maudyklų statybai. Maudyklų pastatas milžiniškas ir gerai išsilaikęs. Ir nūdien Faustinos vardu paženklintas. Apaštalui lankantis, šio maudyklų pastato dar nebuvo. Kai Apaštalas lankėsi, Milete buvo trys didžiulės graikų agoros — aikštės. Pietinė agora — milžiniška. Nuo kalvos matyti gerai išsilaikę jos šiauriniai vartai ir grindinys. Spėju, kad Apaštalas čia kalbino miletiečius Žinia apie Kristų. Kai Apaštalas lankėsi Milete, jis galėjo matyti ir Atėnės šventyklą bei Apolono šventovę — Delfiniumą — prie Liūtų įlankos.

Prieš grįždamas į furgoną, dar kartą perskaitau Apaštalo kalbą Efezo bendrijos seniūnams (žr. Apd 20,17-38). *Antrajame laiške Timotiejui* Paulius užsimena: " ... Trofimą palikau Milete" (2 Tim 4,20). Tai turėjo įvykti kitos kelionės metu.

Iš Mileto *Apaštalų darbų* autorius rašo: "Išsiplėšę iš jų {miletiečių} glėbio, mes išplaukėmė ir tiesiu keliu atvykome į Kosą, o kitą dieną per Rodą į Patarą. Radę laivą, plaukiantį į Fenikiją, įlipome ir išplaukėme" (Apd 21,1-2).

Dienos iškyla baigiasi Prienėje

Mano laisvą žvalgymąsi po Miletą nutraukia furgono signalas. Bendrakeleiviai jau visi vėsinamame furgone ir dalijasi įspūdžiais ne apie Miletą, bet apie pirkinius. O pirkti yra ko. Turkijoje dar nematyti atminų su ženkle "Pagaminta Taivane".

— Prienė už 26 km. Važiuosime per didžiosios Mendero upės sukurtą derlingą lygumą, — primena gidas — Kadaise ši lyguma buvo jūros įlanka, jos pietinis krantas siekė Miletą, o šiaurinis — Prienę.

Gidas nutyla. Tyla naudinga. Ji leidžia akimis paklajoti po derlingus ryžių laukus lygumoje. Mendero upė tingiai atvingiuoja plačiu slėniu iš šiaurės ir, kurdama vis naujas žiotis, reikliai verčia jūrą trauktis. Kadaise Mendero upė dėl savo vingių buvo vadinama "Maiandra". Lotyniškai imta vadinti "Meander". O anglų kalba šį žodį padarė veiksmažodiu "meander" — vingiuoti, bastytis — ir priėmė į savo žodyną.

Didimai, Miletas ir Prienė — trys svarbūs Jonijos lygos miestai. Lyga apėmė siaurą Viduržemio jūros pakrantę ir keletą Egėjo jūros salų. Tai buvo labai svarbi antikos sritis, nes jonėnai iš Graikijos žemyno, vienuoliktajam tūkstantmečiui prieš Kristų baigiantis, bėgdami nuo įsiveržėlių dorėnų, čia sukūrė savo nausėdijas.

Mendero upė pamažu nutolsta. Kelias kopia į vakarinį slėnio šlaitą. Upės vingiai ryškesni. Slėnio šlaitas kairėje eina staigyn. Kopiame į uolėto iškyšulio papėdę. Kadaise jį supo jūra, o nūdien tik tingiai pro šalį vingiuoja savo naujų žiočių link smarkioji Mendero upė.

Į Prienę reikia aukštai kopti

Furgonas, pervažiavęs per pavėsingą Giuliubančės (Giuliubahcė) kaimą, dejuodamas slenka stačiu, akmenimis grįstu keliuku į automašinų aikštelę prie įėjimo vartų. Prie įėjimo būriuojasi anksčiau atvykę turistai. Turkai "moka" iš antikos mėgėjų išplėšti pinigėlio. Paprastai už įėjimą į archeologines vietas apmokama turistinių paslaugų įstaigai, gidas pasirūpina mokesčiu už įėjimą.

— Už teisę fotografuoti reikia atskirai mokėti, — praneša

gidas. Tai "antrasis" įėjimo bilietas. Prisisegi jį prie kepurės ar ant rankovės.

— Prienę lankant reikia aukštokai kopti, — dalydamas įėjimo bilietus, įspėja gidas. — Be to, Prienės gatvės grįstos slidžiu marmuru ...

Prienės miestas kadaise saugiai žvalgėsi į jūros įlanką nuo aukštokos terasos, glausdamasis prie pušimis apaugusio bemaž statmeno Mikalės (Mykale) kalno šlaito. Nūdien Prienė — griuvėsiai. Vietoj jūros įlankos tįso platus Mendero upės slėnis.

— Prienės miestas suplanuotas pagal miletiečio Hipodamo stačiakampių gatvių tinklą maždaug 350 m. prieš Kristų, — įėjus pro rytinius vartus, rodo į gatvių sankryžas gidas. — Vandens saugykla buvo suplanuota Filės, pirmosios moters architektės, — priduria gidas, reikšmingai pasižiūrėdamas į moteris — iškylos bendres. — Tuomet Prienė nebeturėjo savo uostų.

Šešetą išilginių gatvių stačiais kampais nuo rytų į vakarus kerta bent penkiolika skersinių gatvių. Tiesa, namai nėra išlikę. Matyti tik gatvių grindinys ir namų pamatai. Rytiniai vartai — Teatro gatvė. Teatras iš III a. prieš Kristų. Gidas teigia, kad Prienės teatre vietos užteko visiems miesto gyventojams.

— O kiek gyventojų buvo Prienėje? — kažkas paklausia.

— Apie šešis tūkstančius, — nė nemirktelėjęs atsako gidas.

Teatras dar gerai išsilaikęs. Penketas garbės sėdynių pirmojoje eilėje lyg naujos. Amžiai nepajėgė jų apšepinti. Teatrą puošusios statulos, anot gido, nūdien puošia Vokietijos muziejus.

Į vakarus nuo teatro stovi penketas rūpestingai atstatytų Atėnės šventyklos kolonų. Pati šventykla, — kadaise labai graži, jonėnų architektūros modelis Azijoje, — tapo dažnų žemės drebėjimų auka. Kolonų dalys ant marmuru dengtos platformos vilioja prisėsti ir pamąstyti apie Atėnės, išminties, mokslo ir menų deivės, trapų likimą. Ją pagimdė dievas Hefaistas, smogdamas kirviu jos tėvui Dzeusui per galvą. Net didiesiems graikų dievams tokia skausminga buvo išminties, žinojimo ir menų užuomazga!

Prienės akropolis

Pušimis apaugusi 400 m Mikalė su helenistine pilimi viršūnėje yra Prienės akropolis. Žemiau tarsi kregždžių lizdas ant šlaito pakopos prigludusi Demetros, pjūties deivės, ir jos dukters Persefonės, pavasario deivės, šventykla.

Jonėnai, keldamiesi į Mažąją Aziją, nepamiršo neštis to, kas jiems buvo šventa, — savo religinio kraičio. Gidas, nors turkas ir musulmonas, bet kalba pagarbiai apie jonėnus — antikos gyventojus.

— Vieną dieną, — ima gidas pasakoti, — Persefonė skynė gėles laukuose ir buvo savo dėdės Hado pagrobta. Nusivedęs į Požemio karalystę, Hadas padarė ją savo karaliene. Veltui Demetra visur ieškojo dukters. Netekusi vilties, ji uždraudė medžiams nešti vaisių ir javams augti. Gamtai grėsė žūtis. Abiem pusėms iš dalies nusileidžiant, buvo skubiai sutarta, kad Persefonė turi grįžti kasmet devyniems mėnesiams pas motiną, o likusią metų dalį — žiemą — nužengti į Požemį. Taip jonėnai, — baigia savo pasakojimą gidas, — išreikšdavo metinį mirties ir atgimimo ratą.

Apie Demetrą ir Persefonę teko daug girdėti Graikijos šventovėse. Įdomu šį mitą vėl išgirsti Turkijoje. Gidas — musulmonas. Užtat skubiai priduria: "Tai buvo 'džehilijos' — 'nežinojimo', t.y. politeizmo, amžiai".

Helenizmo poveikis

Prienė — įspūdinga vieta. Aplinkos parinkimas miestui ir helenistinio laikotarpio žmonių namai, viešieji pastatai ir šventyklos — pamatų likučiai, gatvių grindinys, net aslos, liudija nepaprastą helenizmo poveikį Mažojoje Azijoje. Būdinga, kad, pačiai Graikijai vystant, helenizmas — pasaulio sugraikinimas — svetur žydėjo. Graikų įtaka — pasaulio praturtinimas menu,

mokslu, patirtimi, kalba, elgesio normomis ir netgi religija — jaučiama ir Prienėje, ir Milete, ir Didimų šventovėje.

Gidas veda bendrakeleivius į atminų krautuvę. Primena, kad šios dienos iškyla baigta. Išvažiuosime, — sako, — Izmyro link po pusvalandžio. Skubomis aplankau miesto centre agorą, Tarybos menę, stadioną ir Dzeuso šventyklą. Tarp Tarybos menės ir agoros romėnai buvo pastatę iškilnią Šventąją stoginę, nuo kurios leidosi į uostą kolonomis išpuošta gatvė.

Stabteliu ant terasos kranto. Mendero upės sąnašos derlingos. Nūdien jūros įlankoje žaliuoja ryžių laukai. Prienę dabar nuo jūros skiria bent penkiolika kilometrų.

Graikija ir Roma

Didimai, Miletas ir Prienė — trys Jonijos lygos miestai — liudija glaudžią graikų ir romėnų sąveiką. Furgonui riedant Izmyro link, bandau pamąstyti apie šios reikšmingos sąveikos veiksnius. Furgone tylu. Gidas snaudžia. Bendrakeleiviai domisi pakelės vaizdais. Pavakario saulė teikia jiems savitą grožį.

Nors Romos imperija užkariavo Graikiją, romėnų pagarba graikams ne sumažėjo, bet nepaprastai išaugo. Ta Roma, kuri užkariavo Graikiją, jau buvo iš dalies graikiška. Raštija, filosofija, dailė, netgi didžiuma religinės mitologijos, kurią romėnai brangino, buvo graikiška. Graikų kalba buvo itin mėgstama ir gerbiama. Romėnai rodė ypatingą pagarbą graikų atletikai, stebėjosi patogiai tolima graikų laisvės idėja, net pagarbiai kalbėjo apie graikų žemdirbius ir piemenis. Atrodo, kad romėnai laikė graikus fiziškai gražesniais už save. Nūdienis mūsų požiūris į graikus remiasi romėnų raštija ir romantika. Politiniu atžvilgiu romėnai ir niekino, ir be galo žavėjosi Graikija, — graikus jie laikė idealu.

Proga prisiminti kelionę į Patmą

Mano mintis apie Graikiją ir Romą nutraukia pajūris ir Kušadasio (Kušadasi) miestas. Mat 1976 m. liepos 30 d. iš čia teko keliauti su grupe kolegų į Patmo salą, *Apreiškimo Jonui* knygos autoriaus tremties vietą.

Tada po ilgos kelionės per Iraką, Iraną ir Turkiją liepos 30 d. pasiekėme Kušadasio uostą — "Paukščio salą". Kelionės autobusu išvarginti, džiaugėmės būsima išvyka motorlaiviu į Graikiją — Samo ir Patmo salas.

Į atmintį įstrigo Kušadasio nakvynvietė su dušu ir vakarienė pas "Sibelę" ant uosto molo, saugančio žvejų laivus nuo bangų mūšos. Iki vėlyvos nakties, gaivindamiesi turkiška rakija(raki), kalbėjome ir apie žmogų — judančią kryžkelę, ir apie tikėjimo istoriją — stakles, kuriomis audžia Dievas. Trys su Abraomu susijusios religijos — judaizmas, krikščionybė ir islamas — staklėse, kuriomis audžia Dievas.

Keturios dienos Egėjo jūros salose

— Kur lagaminas? — klausia muitinės darbuotojas.

— Nešuosi su savimi, — paaiškinu.

— Tai viskas?!

Pasų kontrolė ir muitinės formalumai uoste trumpi. Tik šuo apuostinėja keleivių krepšius. Ant motorlaivio šono kabo lentelė su įrašu: Vathi (Samos).

Esame šešetas: keturi amerikiečiai, danas ir lietuvis. Bendrakeleivių pusšimtis. Girdėti vokiečių ir italų kalbos. Pagaliau jūroje. Rami. Tik dangus apsiblausęs. Vėsoka. Reikia ieškoti megztinio.

Nūdien turkai su graikais nebendrauja. Vieni nuo kitų jie daug kuo skiriasi ir dėl daug ko nuo senų laikų pešasi. Tai dvi skirtingos tautos: graikai — seni indoeuropiečiai, turkai — sel-

džiukai ir otomanai iš centrinės Azijos; graikai — krikščionys, turkai — musulmonai. Šie du požymiai — tautinis ir religinis — sąlygoja Turkijos ir Graikijos santykius. Be to, Kipro problema!

Laive sklinda gandas, esą kėsintąsi į Turkijos ministro pirmininko gyvybę Niujorke. Pasikėsinimą vykdęs graikas. Užtat laukiama nemalonumų pasienyje ... Turkai viršija graikus skaičiumi, — Turkija turi keturiasdešimt su viršum milijonų gyventojų, o Graikija tik devynis. Jūroje sienos tarp Turkijos ir Graikijos nematyti, tačiau gandas apie pasikėsinimą Niujorke kamuoja ne tik vietos žmones, bet ir turistus.

Kušadasio pakrantė tolsta. Smagu stebėti Mažąją Aziją iš laivo. Kyšulys su Mikalės viršūne ženklina Prienę. Po ilgos kelionės autobusu kelionė laivu — atgaiva akims ir plaučiams. Akis patraukia tolima Samo salos panorama. Ilgainiui ji, laivui išsijudinus, ima augti ir rodyti savo kalnus. Kušadasio įlanka, artėjant prie salos, mažėja ir tampa tik sąsiauriu.

Vienas palydėjo, kitas pasitinka

Dar nepasiekus uosto, mūsų laivą pasitinka graikų kateris. Įlipa šuniuku vedini graikų pasieniečiai. Šuniukas, dviejų darbuotojų lydimas, vizgina uodegą ir skuba nuo lagamino prie lagamino. Niekur nesustoja. Kiti du pasieniečiai kontroliuoja pasus.

Bestebint miškuotas Samo pakrantes, laivas įplaukia į spalvingą, pasagos formos įlanką. Po keleto minučių motorlaivis prie molo. Švaru, ramu, lėta ... Jokių pasienio formalumų.

Samo sala mano atmintyje

Iš filosofijos istorijos buvo įstrigę į atmintį, kad iš Samo salos yra kilęs VI a. prieš Kristų gyvenęs pitagorizmo pradininkas Pitagoras. Iš savo gimtosios Samo salos jis persikėlė į Krotoną

pietinėje Italijoje ir ten įkūrė uždarą religinę broliją. Pitagoras mane domino, nors jo gyvenimas ir raštai mažai pažįstami. Kadangi Pitagoro mokiniai laikė jį pusdieviu ir priskyrė jam visą savo brolijos mokslą, sunku atskirti jo mokymą nuo jo sekėjų mokymo. Pitagorizmas skelbė sielų persikėlimą ir teoriją, kad skaičiai sudaro tikrąją daiktų esmę. Užtat pitagorininkai atlikdavo apsivalymo apeigas ir laikydavosi doros bei askezės taisyklių ir dietos, norėdami pasiekti aukštesnį rangą tolesniame gyvenimo rate ir ilgainiui išsilaisvinti iš "gimimų rato". Ši nuostata padėjo jiems laikyti lygiais abi lytis — vyrus ir moteris, elgtis žmoniškai su vergais ir rūpintis gyvuliais. "Kilniausias apsivalymas, anot pitagorininkų, yra filosofija", — taip sakydavo Telšių Kunigų seminarijos jaunas filosofijos profesorius kun. Kazimieras Ruibys. Pasak jo, Pitagoras graikų išminties meilę pirmasis pavadino "filosofija".

Pitagorininkai mokė, kad visi daiktai yra skaičiai, — daiktų esmė yra skaičius ir visi jų tarpusavio santykiai — net atsajos etikos sąvokos, pavyzdžiui, teisingumas — gali būti išreikšti skaičiais. Jie buvo įtakingi matematikai, geometrai, sąlygojo medicinos ir astronomijos pažangą ir vieni iš pirmųjų mokė, kad žemė yra sferinė planeta. Iš Krotonos pitagorininkai turėjo bėgti, nes žmonės ėmė juos persekioti už kišimąsi į įprastą religiją.

Nenuostabu, kad likusią dienos dalį klajoju po Samą, pagrindinį salos miestą prie uosto įlankos, ir Ano Vatį (Ano Vathi) — aukštutinę miesto dalį. Įdomu iš salos žvalgytis į žemyną. Tolima Mažosios Azijos panorama su Jonijos lygos miestais. Vienąme jų — Milete — svečiavosi Apaštalas Paulius.

Pakeliui į Patmą

Kitą rytą autobusu keliaujame į Pitagorioną — senąjį Samo miestą, nes iš ten tikimės plaukti į Patmą. Kelias pakyla iki salos nugaros ir vėl nusileidžia prie jūros. Kelionė tik 12 km, bet il-

goka. Vietos gyventojai keliauja į pakelės kaimus. Vieni neskubiai įlipa, kiti neskubiai išlipa. Matyt, važiuoja į turgų. Vežasi daržovių, vaisių, uogų. Autobusas be šonų.

Samo salos plotas 472 km². Gyventojų apie 40 000. Labai derlinga, miškuota. Nuo salos nugaros galima matyti visą salą. Abu nugaros šlaitus vagoja slėniai su kaimais mažose lomose. Namai mediniai raudonų čerpių stogais. Samo sala senovėje buvo turtingas prekybos centras. VI a. prieš Kristų tironas Polikratas (Polykrates) užgrobė Samo salą. Jo korsarai tapo Egėjo jūros siaubu. Vėliau Atėnai čia įsiviešpatavo. Ilgainiui romėnai ir — Viduramžiais — bizantai, arabai, venecijiečiai, genujiečiai bei turkai. Turkams užėmus Konstantinopolį (1453 m.), Samo sala nuskurdo, nes neteko gyventojų. Išlikusieji slapstėsi kalnuose, bijodami turkų. Kartą turkų admirolas Kilidž Ali Paša, ieškodamas pramogų, užsuko medžioti į salą. Samo sala jam labai patiko. Ali Paša ją pamilo. Gavęs sultono sutikimą, jis sutelkė graikus iš kitų imperijos vietų į Samo salą ir davė jiems teisę naudotis savivalda. Ilgainiui Samo sala tapo krikščioniška karalyste Turkijos imperijoje, o 1922 m. prisijungė prie Graikijos.

Pasiekę Pitagorioną sužinome, kad prie Patmo siaučia audra, todėl laivelis negali išplaukti. Stebimės, nes čia prie Samo ramu — jokio vėjelio. Kapitonas ramina ir, rodydamas į savo laivelį, sako: "Mano laivas — brangi gelda. Man gaila ją į pavojų statyti ... "

Pitagorione

Nėra to blogo, kas neišeitų į gera ... Turime progą susipažinti su Pitagorionu. Šiuolaikinis Pitagorionas — nežymus, bet jo garbinga senovė kyšo iš vandens. Polikrato uosto įrengimai — molai — tebesigrumia su bangų mūša, miesto sienos tebestovi, bent kilometro ilgio tunelis per uolas vis dar aprūpina Pitagorioną vandeniu ...

Susiradę taksį, keliaujame į Koloną — deivės Heros, Dzeuso žmonos, šventyklą. Ji pelkėtos jūros pakrantės lygumoje. Vardas "Kolona" duotas šventyklai dėl to, kad jos milžiniškoje asloje — 116 x 55 metrų — stovi viena atstatyta kolona. Įdomu, kad deivės Heros šventyklos buvo statomos lygumoje, o Dzeuso — Olimpo kalne. Dzeusas — dangaus skliauto dievybė, o Hera — žemės motina. Būdinga gamtos religijos įžvalga.

Taksistas mėgina įkalbėti keliauti apie visą Samo salą. Sako, — visur pajūriu eina vieškelis ir labai įdomu ... O Patmo salos nepasieksite, nes ten visą dieną siaus audra ...

Pasiūlymu nesusiviliojame. Grįžę į Pitagorioną, gauname žiną, kad bus įmanoma išplaukti antrą valandą po pietų. Laivo kapitonas bemaž tikras, kad taip bus. Mat, be mūsų šešeto, atvyko dar penki turistai. Tiek daug turistų ne kasdien į Patmą keliauja. Norėdamas mus (ir save!) įpareigoti, pasiūlo apmokėti už kelionę ...

Laukimas padeda įsivaizduoti kelionę senovėje. Apaštalui Pauliui turbūt teko daug kur laukti, kol audra nurims ir dangus prašvis. Be to, jam buvo kur kas pavojingiau, nes apie audras jis negalėjo sužinoti nei telefonu, nei per radiją. Gaudavo plaukti į nežinią. Nūdien uosto policija neleidžia išplaukti, nes žino, kad, nors čia saulė šviečia, ten — prie Patmo — esama audros.

Kelionės planai keičiasi

Maždaug 4.10 val. po pietų atburzgia iš Patmo motorlaivis, kuris vėl plaukia į Patmą. Jis triskart didesnis už mūsiškį. Turi ne tik denį, bet ir kajutę. Uosto policija mažajam laiveliui plaukti vis dar draudžia. Vyksta derybos tarp laivų kapitonų. Atrodo, mes esame nebloga prekė! Parduoti ...

Vėlyva popietė. Jūra uoste ir Samo salos užuovėjoje rami. Danguje jokio debesėlio. Motorlaivis eiklus. Praplaukiame pro Heros šventyklą. Hera, būdama žemės deivė, mėgo lygumas,

nes lygumoje žemdirbiui lengviau žemę apdirbti. Kur ne kur mažuose įlankėlių paplūdimiuose turistai lepinasi. Netoliese saugiai plūduriuojančios jachtos tikriausiai jiems priklauso. Pakrantės uolos nesiliauja stabdyti Egėjo jūros bangų. Tik iki čia, o ne toliau!

Netrukus išneriame iš salos užuovėjos. Oi bangos bangelės! Su baltomis skiauterėmis! Atrodo lyg stogais plauktume. Apsikabinęs denio turėklus, mėginu fotografuoti, bet turiu dėti aparatą į krepšį, nes jūra putoja.

Vienas bendrakeleivis, saulės mėgėjas, buvo užsimanęs saulintis laivo priekyje. Dabar, išplaukus į atvirą jūrą, buvo bangos užlietas. Sugriebęs šlapius drabužius, lekia į kajutę. Man, bededant aparatą į krepšį, vėjas nuneša kepurę, mano ištikimą kelionės bendrą. Suprantu, kad ir man reikia nerti į kajutę.

Tarp keleivių jauna prancūzė. Jai tenka pirmajai susirgti jūros liga. Nors jos vyras ir be galo ja rūpinasi ir užjaučia, ji nesiliauja "važiavusi į Rygą". Jūros liga užkrečia bendrakeleivius. Štai esame gilioje bangos duobėje. Ūmai atsiduriame ant bangos keteros. To užtenka, kad liga plėstųsi ...

Jūra audringa ir nerami, o dangus tyras, be debesėlio. Saulė nužeria bangų putas tūkstančiais deimantų. Ketvertą valandų neramioje Vidužemio jūroje. "Mus baisiai vargino audra" (Apd 27,18).

Iš atviros jūros į Patmo užuovėją

Patmo sala — mažutė. Jos plotis 32 km^2. Pailga, plika, uolėta. Patmo uostas — Skala — rytiniame salos šone. Jūra ima aprimti. Palengvėle pliūkšta balti purslai, slūgsta slugsta bangų slėniai ir keteros. Drįstu ir aš išlįsti iš kajutės ant denio.

Plaukiame palei rytinę Patmo pakrantę. Atvira jūra liko už vakarinės pakrantės. Užtat ramiau. Mus saugo Patmo užuovėja. Gęstanti saulė jau virš Patmo uolų. Į saulę nuo laivo per jūrą

tįsta šviesos takas.

Skala — kuklus žvejų uostas. Atrodo, kad šis uostas turtingų jachtų nelaukia. Patmo sala — šventa vieta krikščionims. Čia buvo parašyta *Apokalipsė — Apreiškimo Jonui* knyga. Ieškome užuovėjos nakčiai "lovos ir pusryčių" tipo užeigoje. Patmo sala turi maždaug 3000 gyventojų. Didžiuma verčiasi žvejyba ir avių auginimu. Namai salos šlaite balti. Vietoj gatvių — siauri takai su laiptais.

Šeštadienio vakaras. Uosto aikštėje keletas valgyklų ir kafenionų — kavinių. Paprastai jų pastate — tik virtuvė, o svečių stalai po atviru dangumi. Daug klegesio. Vakarieniauja šeimos. Mūsų vakarienė su mūsaka ir retcina virsta ilga vakarone — pokalbiu apie *Apokalipsės* autorių ir prasmę.

"Aš, Jonas ... buvau saloje, vardu Patmas"

Nuo pat pradžios krikščionybė su veržliu ilgesiu laukė, kad Dievas, galutinai nugalėdamas blogį, atbaigtų išganymo darbą žmonijos istorijoje. Antroje I kristinio amžiaus pusėje reiškėsi grupė Jėzaus mokinių, kurie labai sielojosi, nes jautė didėjančios įtampos tarp Romos imperijos — Žmogaus miesto — ir Krikščionių Bendrijos — Dievo miesto — skaudžius padarinius. Ši mokinių grupė gyveno Mažojoje Azijoje. Joje buvo pranašas, vardu Jonas, *Apreiškimo Jonui — Apokalipsės* — knygos autorius. Įprasta šį pranašą tapatinti su Apaštalu Jonu, Zebediejaus sūnumi.

Pokalbio apie *Apreiškimo Jonui* knygą ir jos prasmę Patmo uosto aikštės kafinione ištaka — pirmojo knygos skyriaus skaitymas. Turime tik graikiškąjį Naująjį Testamentą. Iš dalies jis patogus, nes mūsų šešetas daugiakalbis. Kun. Česlovas Kavaliauskas *Apreiškimo Jonui* knygą padarė mums, lietuviams, prieinamą savo sklandžiu ir žodingu vertimu:

Jėzaus Kristaus Apreiškimas, kurį Dievas jam davė, kad jis atskleistų jo tarnams, kas turi greitai įvykti. Per savo pasiųstą angelą jis padarė jį žinomą savajam tarnui Jonui. Šis paliudijo Dievo žodį bei Jėzaus Kristaus liudijimą — visa, ką buvo matęs. Laimingi pranašystės žodžių skaitytojas ir klausytojai, ir tie, kurie laikosi, kas joje parašyta, nes laikas yra arti.

Jonas, septynioms Azijos bendrijoms: malonė ir ramybė jums nuo to, kuris yra, kuris buvo ir kuris ateis, ir nuo septynių dvasių, esančių prieš jo sostą, ir nuo Jėzaus Kristaus, ištikimojo liudytojo, mirusiųjų pirmagimio, žemės karalių valdovo. Tam, kuris mus myli ir nuplovė savo krauju mūsų nuodėmes, ir padarė iš mūsų karalystę bei kunigus savo Dievui ir Tėvui, — jam šlovė ir galybė per amžių amžius! Amen. Štai jis ateina su debesimis, ir išvys jį kiekviena akis, net ir tie, kurie jį perdūrė; ir dėl jo raudos visos žemės giminės. Taip, amen!

"Aš esu Alfa ir Omega", — sako Viešpats Dievas, kuris yra, kuris buvo ir kuris ateis, Visagalis.

Aš, Jonas, jūsų brolis ir sielvarto, karalystės bei ištvermės bendrininkas Jėzuje, buvau saloje, vardu Patmas, dėl Dievo žodžio ir Jėzaus liudijimo. Aš turėjau dvasios pagavą Viešpaties dieną ir išgirdau sau už nugaros galingą balsą, tarsi trimitą, sakantį: "Ką matai, surašyk į knygą ir pasiųsk septynioms bendrijoms: į Efezą, į Smirną, į Pergamą, į Tiatyrus, į Sardus, į Filadelfiją, į Laodikėją". Tuomet aš atsigręžiau pažiūrėti balso, kalbančio su manimi, ir atsigręžęs išvydau septynis aukso žibintus, o žibintų viduryje — panašų į Žmogaus Sūnų, apsivilkusį ilga tunika ir apsijuosusį per krūtinę aukso juosta. Jo galva ir plaukai buvo balti kaip balčiausia vilna ar sniegas, jo akys tarsi ugnies liepsna, jo

kojos panašios į krosnyje įkaitintą žalvarį, ir jo balsas buvo tarytum didžių vandenų šniokštimas. Dešinėje rankoje jis laikė septynias žvaigždes, iš jo burnos ėjo aštrus dviašmenis kalavijas, o jo veidas buvo tarytum saulė, žibanti visu skaistumu.

Jį išvydęs, aš puoliau jam po kojų tarsi negyvas. Bet jis uždėjo ant manęs savo dešinę ir prašneko: "Nebijok! Aš esu Pirmasis ir Paskutinysis, ir Gyvasis. Aš buvau numiręs, bet štai esu gyvas per amžių amžius ir turiu mirties ir mirusiųjų pasaulio raktus. Tad užrašyk, ką būsi regėjęs, kas yra ir kas turi vėliau įvykti. Štai septynių žvaigždžių, kurias regėjai, ir septynių aukso žibintų paslaptis: septynios žvaigždės — tai septynių bendrijų angelai, o septyni žibintai — tai septynios bendrijos" (Apr 1,1-20).

Vilties vizija

Vakaras saloje, kurioje buvo parašyta *Apreiškimo Jonui* knyga. Reta proga grupėje žmonių, atsidavusių *Šventojo Rašto* tyrinėjimui, "garsiai pagalvoti" apie Dievą, prakalbinusį žmoniją per žmogų, kadaise buvusį čia tremtiniu.

Apreiškimo Jonui — Apokalipsės — knyga atsirado Krikščionių Bendrijai patiriant nuožmų persekiojimą dėl Romos imperijoje tuo metu privalomo imperatoriaus garbinimo. O persekiojimas kilo dėl to, kad I kristinio šimtmečio pabaigoje galingoji Pax Romana pradėjo jaustis esanti trapi. Daugiatautė imperija, kurios valdos šakojosi Europoje, Azijoje ir Afrikoje, buvo varginama ardančių jėgų. Norint garantuoti vienybę, tautos buvo verčiamos pareikšti savo pilietinį lojalumą: nepaisant tautinės religijos, visi žmonės turėjo pagarbinti imperatoriaus statulą ir išpažinti jo dievybę. Kas atsisakydavo tai padaryti, buvo laikomas nusikaltusiu imperatoriaus orumui ir vertu mirties

bausmės. Žydai buvo išimtis, remiantis ypatingu įstatymu, gerbiančiu jų religinius įsitikinimus, bet krikščionys tuo įstatymu neturėjo teisės pasinaudoti, nes didžiuma jų buvo kilę iš pagonijos. Be to, krikščionys laikėsi nuošaliai, nesimaišydami šventyklų apeigose, ir atsisakė elgtis pagal pagonių papročius. Užtat kildavo daug įtarimų. Krikščionių priešinimąsi imperatoriaus kultui imperijos įstaigos naudojo kaip įrodymą, kad krikščionys rengiasi kelti perversmą. Taip prasidėjo krikščionių persekiojimas: jau Nerono valdymo užsklandoje (po Romos gaisro 64 m.), bet dar nuožmiau valdant Domicianui (81-96).

Tikėjimas Geraja Žinia apie Jėzų, nugalėjusį nuodėmę ir mirtį, galynėjosi su Dievo išganymo paslaptimi istorijoje. Krikščionys, mėgindami išvengti tiesioginio susirėmimo su imperijos įstaigomis, atšalo nuo tikėjimo. Nenuostabu, kad *Apreiškimo Jonui* knyga, perduodama Jėzaus žodžius Laodikėjos bendrijai, ją kaltina drungnumu:

> Žinau tavo darbus, jog esi nei šaltas nei karštas! O kad būtum arba šaltas, arba karštas! Kadangi esi drungnas ir nei karštas, nei šaltas, aš išspjausiu tave iš savo burnos (Apr 3,15-16).

Apokalipsės Jonas vadovavosi ne vien tik toli numatančia sveika nuovoka, bet ir giliu šios tikėjimo krizės suvokimu. Tikėjimo krizėje jis atpažino aiškaus apsisprendimo reikalą ir jo padarinius. Jonas numatė, kad krikščionys, likdami ištikimi savo tikėjimui, neišvengs susirėmimo su imperijos įstaigomis, joms reikalaujant imperatoriui teikti tik Dievui skiriamą garbinimą. Tačiau jo tikslas, rašant Apokalipsę, nebuvo vien tik duoti gaires, kaip elgtis šiuo kritišku metu, bet aprašyti baigtinį Dievo ir blogio sankirtį istorijos arenoje. Įžūlus valdžios įstaigų reikalavimas jam buvo tik viena pakopa iš daugelio Dievo ir blogio — Dievo karalystės ir Žmogaus karalystės — sankirčių. Apokalipsė yra

pranašystė su nauju drabužiu: Jonas šaukia krikščionį Kristaus vardu nesvyruoti ir būti ištikimą. Nesvyruojanti ištikimybė Kristui yra vienintelis kelias į pergalę prieš nuodėmę ir mirtį, kuria Dievas atbaigs savo istorinį užmojį bei išganingąją veiklą. Tokia yra Apokalipsės Jono ateities vizija.

Po įspūdingos Apokalipsės įžangos (žr. Apr 1,1-8) Jonas laiškais kreipiasi į septynias Mažosios Azijos bendrijas (žr. Apr 1,4-3,22). Kiekvienas laiškas parodo blogąsias bei gerąsias bendrijos puses ir ateities galimybes. Kai kurios bendrijos yra apsnūdusios — reikia jas pažadinti; kai kurios drįsta flirtuoti su pagonių stabais — reikia jas įsakmiai įspėti dėl tokio elgesio tragiškų padarinių. Pats Jonas už drąsą liudyti tikėjimą Jėzumi Kristumi yra ištremtas į Patmos salą.

Kas parašė *Apreiškimo Jonui* knygą

Knygos įžangoje užsimenama apie autorių kaip Dievo tarną (žr. Apr 1,3). Autorius savęs nevadina nei Jėzaus apaštalu, nei mokiniu. Nepriskiria sau net pranašo titulo, nors yra artimas pranašams ir pranašavimui (žr. Apr 10,11; 22,9).

Ankstyviausias krikščionybės autorius, kalbėjęs apie *Apreiškimo Jonui* knygos autorystę, yra Justinas Kankinys. Knygoje *Pokalbis su Trifonu* Justinas *Apreiškimo Jonui* knygos autoriumi laiko Joną — vieną "iš Kristaus apaštalų". O Irenėjas teigia, kad ir *Apreiškimas Jonui*, ir Ketvirtoji evangelija buvo parašytos Jono, Viešpaties mokinio. Panašiai manė ir daugelis kitų senovės autorių: Hipolitas, Tertulianas ir Origenas.

Atrodo, kad *Apreiškimo Jonui* knygos parašymą galima priskirti dviem autoriams: Jėzaus mokiniui apaštalui Jonui ir bevardžiui Jono mokiniui. Apaštalas Jonas buvo Efezo bendrijos Mažojoje Azijoje galva ir čia paliko savo veiklos pėdsakų. Užtat galimas dalykas, kad savo mokymu jis įkvėpė mums nepažįstamą mokinį rašyti. Taigi *Apreiškimo Jonui* knyga liudija ir Jėzui artimo

apaštalo savimonę, ir drauge pirmojo krikščionybės šimtmečio pabaigos krikščionių Bendrijos rūpesčius. Knygos svarba glūdi ir jos turinio įsakmume, ir jos priėmime į *Šventojo Rašto* kanoną.

Apreiškimo Jonui knygos šventovė

Po ilgos vakaronės rytas atrodo pernelyg ankstyvas. Patmo saloje keliamasi su gaidžiais. Gaidžių džiugų pranešimą apie naują dieną lydi asilų mykimas. Spirdamiesi jie nenoriai paklūsta į laukų darbus skubantiems šeimininkams.

Mėgaujuosi rytmečio gaiva. Vaikinas kafenione nedelsia užkaisti vandens kavai. Šviežia duona su sviestu ir marmeladu jau ant stalo. Jūra čia pat, bet tyli. Gili įlanka saugo uostą nuo bangų mūšos. Patmo sala — Apokalipsės šventovė.

Grįžtu mintimis į vakaronės pokalbį. Kokia yra *Apreiškimo Jonui* knygos svarba? Anuomet jos svarba buvo milžiniška, nes padėjo persekiojamiems krikščionims pakelti Romos imperijos galybę ir suteikė jiems jėgų išlikti ištikimiems savo religijai. Nuoseklu teigti, kad ji ir nūdien yra svarbi įkvėpta mūsų tikėjimo istorijos knyga, nes amžinai liudija mūsų religijos pirmūnų nuostabią drąsą ir ištikimybę beviltiškame sankirtyje su pagonizmu ir stabų garbinimu.

Kopiu į Jono vienuolyną

Ūmai pasigirsta tolimas varpų skambesys. Jau pora mėnesių, kai varpų negirdėjau. Musulmonų kraštuose muedzinas iš minareto savo balsu šaukia žmones maldai. Klausiu kafeniono vaikino, iš kur tie tolimi varpų garsai.

Jis pavedėja mane tolėliau į uosto aikštę ir ranka rodo į uolėtą šlaitą, kuriame kyla keleta terasų su baltai dažytais pastatais.

— Ten, — sako, — šlaito viršūnėje Jono vienuolynas, o šiek tiek žemėliau — Kunigų seminarija.

— Ar yra takas į vienuolyną? — klausiu.

— Ne tik takas, bet ir vieškelis, — paaiškina. — Autobusas pradeda kursuoti po devynių, — priduria.

— Kiek laiko truktų pėsčiomis? — domiuosi.

— Gerą pusvalandį, — į mane gerai pasižiūrėjęs, atsako.

Šlaitas nestatus. Spėju, kad reikės palypėti apie tris šimtus metrų. Vieškelis siauras, bet asfaltuotas. Paėjėjęs užtinku ir taką. Takas grįstas akmenimis, kai kur šone turėklai ir net suolelis prisėsti.

Prieš pasiekdamas šlaito viršūnę, pastebiu prikaltą prie medžio lentą — nuorodą į "Teologo olą" — taką į *Apreiškimo Jonui* vietą. Šventovė mažutė. Su varpine. Vienuolis triūsiasi šventoriuje. Ola išpuošta ikonomis, kurios vaizduoja "[Joną] Teologą" apimtą pagavos.

Vienuolis, mane pastebėjęs, prisiartina. Pasisveikiname su "Kalimera!" (Labą rytą!) Oloje stovi pulpitas, prie kurio buvo parašytas *Apreiškimas Jonui.* Jį rodydamas, vienuolis ranka nubraukia vakarykštės dienos dulkes. Sidabriniai aureolės spinduliai puošia akmenį, kuris Jonui Teologui atstojęs pagalvę. Pasak padavimo, — aiškina vienuolis, — čia Apaštalas Jonas leido tremties dienas, kai 94-95 m. imperatorius Domicianas jį buvo ištrėmęs į Patmo salą. Spėjama, kad Domicianas mėgino sunaikinti Jėzaus gimines. Taigi atrodo, kad Apaštalas Jonas buvo laikomas Jėzaus giminaičiu. Vienuolis svetingas ir paslaugus. Leidžia net viduje fotografuoti.

Hora — žavus Patmo miestas

Hora yra Patmo "sostinė" su didžiuliu, panašiu į tvirtovę vienuolynu, įkurtu eremito Christoduolo (Chistodoulos) XI a. po Kristaus. Prieš vienuolyno įkūrimą sala keletą šimtmečių buvo be nuolatinių gyventojų, nes joje šeimininkavo piratai.

Vienuolyno šventovė didžiuojasi puikia Apaštalo Jono iko-

na. Ir čia matyti *Apreiškimo Jonui* knygos pulpitas, tačiau jis pernelyg šiuolaikinis. Vienuolynas niekad nenukentėjo nuo jūros piratų. Užtat turi daug liturginių reikmenų iš aukso ir sidabro. Garsi vienuolyno biblioteka. Brangiausias dalykas — Codex Porphyrius (Purpurinė Knyga). Tai trisdešimties trijų lapų, kone visos Morkaus Evangelijos, rankraštis. Ši graži knyga buvo parašyta V a. sidabro raidėmis purpuru dažyto pergamento lapuose. Kiti šio Kodekso — Morkaus Evangelijos — lapai išbarstyti Petrapilio, Vienos, Londono (Britų Muziejuje) ir Vatikano muziejuose.

Nuo vienuolyno stogo terasų ir varpinės matyti visa Patmo sala. Nuostabi visos salos panorama! Ilgai žvalgausi aplinkui. Netoliese Jono Teologo ola. Čia pat ir graikų ortodoksų Kunigų seminarija. Patmo uolos plikos. Tvoros iš akmenų! Namai baltutėliai, dengti raudonomis čerpėmis!

Mane pasiveja bendrakeleiviai

— Kodėl mūsų nepažadinai? — skundžiasi kelionės bendrai.

— Nedrąsu nutraukti sapnus apie *Apreiškimą Jonui*, — juokauju. Šiandien sekmadienis. Mūsų šešetas — visi katalikai. Be to, keli esame kunigai. Kreipiamės į vienuolyno vyresnįjį su prašymu nurodyti kokį atskirą kambarį šv. Mišioms. Vienuolis, mus išklausęs, sako:

— Kreipkitės į archimandritą.

— Kur jį galime rasti? — klausiame.

— Atėnuose ... — atsako.

Supratome, kad graikai ortodoksai Patmo saloje katalikų nemėgsta. Leisdamiesi į Skala šlaitu, užtinkame medį lapuotį, o po juo — stambią uolą. Išsiskleidę ant jos nešiojamą altorių, švenčiame Eucharistiją. Man tenka vadovauti. Švenčiame *Apreiškimą Jonui* — Dievo žodį, kviečiantį į drąsų pasitikėjimą Dievu.

" ... regėjau naują dangų ir naują žemę, nes pirmasis dangus ir pirmoji žemė išnyko ir jūros nebeliko ... išgirdau galingą balsą, skambantį nuo sosto: 'Štai Dievo padangtė tarp žmonių. Jis apsigyvens pas juos, ir jie bus jo tauta, o pats Dievas bus su jais. Jis nušluostys kiekvieną ašarą nuo jų akių; ir nebebus mirties, nebebus liūdesio, nei aimanos, nei sielvarto, nes kas buvo pirmiau, tas praėjo'. O Sėdintysis soste tarė: 'Štai aš visa darau nauja!' Ir sako: 'Rašyk, nes šie žodžiai patikimi ir tikri'" (Apr 21,1-5).

Septynios Azijos bendrijos

Keturios dienos, praleistos kelionėje į Patmo salą, paliko man neišdildomą įspūdį. Jau tuomet buvau aplankęs septynias Azijos bendrijas, kurioms *Apreiškimo Jonui* knygos pranašas rašė laiškus. Šios kelionės metu turėjau progą vėl lankytis Laodikėjoje ir Pergame — dviejose iš septynių bendrijų. Šį vakarą, grįžęs iš kelionės į Didimus, Miletą ir Prienę, ilsiuosi skaitydamas pranašo Jono laišką Efezo bendrijai:

> Efezo bendrijos angelui rašyk: "Tai sako tas, kuris laiko savo dešinėje septynias žvaigždes, kuris vaikščioja tarp septynių aukso žibintų. Aš žinau tavo darbus, tavo triūsą ir tavo ištvermę. Žinau, kad tu negali pakęsti piktųjų ir ištyrei tuos, kurie sakosi esą apaštalai, bet tokie nėra, ir radai juos esant melagius. Žinau, kad esi ištvermingas, kad dėl mano vardo nenuilsdamas kentėjai vargus. Bet aš turiu prieš tave tai, kad palikai savo pirmąją meilę. Taigi prisimink, nuo ko nupuolei, atsiversk ir vėl imkis pirmykščių darbų, o jeigu ne, — jei neatsiversi, — tai aš ateisiu ir išjudinsiu iš vietos tavo žibintą. Savo naudai tu turi, kad nekenti nikolaitų darbų, kurių ir aš nekenčiu!" Kas turi ausis, teklauso, ką Dvasia skelbia bendrijoms: "Nuga-

lėtojui aš duosiu valgyti nuo gyvybės medžio, esančio Dievo sode!" (Apr 2,1-7)

Pirmąjį laišką derėjo siųsti Efezo bendrijai, nes Efezas buvo Romos imperijos Azijos provincijos sostinė, prekybinis, kultūrinis ir religinis Azijos centras. Čia Apaštalas Paulius buvo triūsęs bemaž dvejus su puse metų (žr. Apd 19,8-10). Apokalipsė mėgsta simbolius. "Angelas" reiškia dvejopą tikrovę: angelai rūpinasi pasauliu, tautomis, bendrijomis ir pavieniais žmonėmis; angelai yra bendrijų vadovai–ganytojai. Kristus "vaikščioja" — yra — visad arti Bendrijoje. Piktieji, "kurie sakosi esą apaštalai", — neįgalioti ir netikri misionieriai (žr. Apd 20,29-30). "Nikolaitai" mokė, kad krikščionis yra laisvas valgyti stabams paaukotą maistą ir gali dėl religijos atsiduoti gašlumui. Taigi nikolaitai atgaivino žynio Balaamo mokymą (žr. Sk 25,1-2). "Nekęsti" to, kas pikta, yra tolygu "mylėti" tai, kas gera. Dievas nekenčia nuodėmės ir nusidėjėlių tik dėl to, kad jie yra prisirišę prie nuodėmės, bet kartu jis laukia jų grįžtant ir trokšta jiems atleisti. "Dvasia" kalba Jonui per Kristų. "Nugalėtojas" ženklina kiekvieną krikščionį, tvirtai besilaikantį savo tikėjimo ir vykdantį Dievo valią kenčiant persekiojimą. "Gyvybės medis" ženklina pirmykščio Rojaus medį (žr. Pr 2,9), — nūn nuosprendis neprileisti žmonijos prie gyvybės medžio yra Kristaus atšauktas. Valgyti nuo gyvybės medžio ir/ar nuo pažinimo medžio yra tolygu įgyti amžiną išmintį, atskirti tai, kas gera, nuo to, kas pikta, ir tapti nemirtingam.

Jonas Teologas giria Efezo bendriją už ištvermę pavojuje, bet primena, kad ji stokoja "pirmosios meilės". Užtat ragina ją atsinaujinti. Ir nūdien, skaitant laišką Efezo angelui, šis paraginimas prakalbina kiekvieną krikščionį.

Diena Smirnoje

Turkai Smirną vadina Izmyru. Kai atkeliavau į Izmyrą, jo įžymybių nelankiau, nes naudojausi Ramturo turizmo įstaigos paslaugomis, o ji vežė į Pergamą, Efezą, Didimus, Miletą, Prienę ... Šiandien Ramturas neturi klientų iškyloms. Turiu progą aplankyti jau keletą kartų matytas Izmyro įžymybes.

Užsisakau taksį su gidu penketui valandų. Laukiu jo viešbučio laukiamajame. Sutartu laiku atvažiuoja kresnas turkas.

— Ich bin Ahmed (Esu Ahmedas), — tiesdamas dešinę, prašnekina vokiškai.

— Ką parodysite? — klausiu.

— Viską, ką norite pamatyti, — paslaugiai atsako.

— Pradėkime nuo Pago kalno su Kadifekalės tvirtovės likučiais. Mane domina romėnų agora ir Archeologijos muziejus ...

— Ar pirmą kartą lankotės Izmyre? — domisi Ahmedas.

"Giuzel Izmir" — gražuolė Smirna

Pago kalnas su tvirtovės likučiais — vieta, iš kurios smagu pasigėrėti Izmyru. Izmyro grožis — jūra, įlankos vingiai ir kalvos, judančios bangų spalvos ir "imbat'as" — švelnus vėjelis, vėsinantis nemalonų vasaros karštį. Vakaruose pajūrio promenadą puošia palmės, rytuose į kalvų šlaitus lipa aukštabučiai namai, šiaurinėje miesto dalyje "Kultūros parkas" — milžiniška žalia oazė aplink dirbtinį ežerą, viliojanti pramogų centrais ir restoranais. Specialiuose pastatuose kasmet vyksta tarptautinė paroda.

— Izmyras savo didumu — du su viršum milijonai gyventojų — yra trečias Turkijos miestas, — pasakoja Ahmedas. — Be to, po Stambulo Izmyras yra antrasis Turkijos uostas ir pramonės centras, — Stambulo uoste svečiuojasi keleiviniai laivai, o Izmyre iškraunami ir pakraunami krovininiai.

Kadifekalė — "Aksominė pilis" — žvelgia iš viršaus nuo Pago kalno į miestą. Iš pradžių ji buvo Smirnos sienos įtvirtinimų dalis, romėnų kelias jungė ją su agora. Raudono akmens ir pilkos uolos mišinys sienoje blizga lyg aksomas. Užtat ji Kadifekalė — "Aksominė tvirtovė". Įspūdingi įtvirtinimai, plėsti ir stiprinti vienas po kito sekusių užkariautojų, archeologų atstatyti ir turėklais aprūpinti, nūn kviečia pasivaikščioti. Tarp tvirtovės pylimų įrengta jaukus šiuolaikinis "arbatos sodelis" ir bizantiška cisterna. Tvirtovės bokštai bizantiškos statybos, bet su helenistiniais pamatais. Pakviečiu Ahmedą atsigaivinti arbata. Vieta vėsi, iš čia atsiveria miesto, uosto, įlankos, jūros ir miestą supančių kalnų panorama.

Senasis Smirnos miestas ir Izmyras

— Senasis Smirnos miestas, — rodydamas į tolimą kalvą šiaurės rytuose nuo įlankos, aiškina Ahmedas, — buvo įkurtas ant Tepekulės kalvos antrajame tūkstantmetyje prieš Kristų. Smirna ir Troja tuomet buvo svarbiausi vakarinės Anatolijos miestai.

— O kas įkūrė Smirnos miestą? Jonėnai? — klausiu Ahmedą.

— Kas jums labiau patinka: legenda ar istorija? Senamiestis ar naujamiestis? — atsako klausimu į klausimą.

— Legenda priskiria pirmąją nausėdiją ant Tepekulės arba Smirnai, amazonių karalienei, arba lelegams — bastūnams piratams. Istorija kalba apie hetitus, eoliečius ir jonėnus. Hetitų kultūra ir civilizacija smarkiai veikia antrojo prieškristinio tūkstantmečio Smirną; eoliečiai atsikėlė tik XI a. prieš Kristų, o jonėnai dar vėliau — IX amžiuje. Beje, — įterpia Ahmedas, — tai buvo Homero laikai.

Ahmedas — pakaustytas gidas. Primena, kad, jonėnams valdant, Smirna klestėjo, tačiau Lidijos karalius Alyatas (Alyattes)

VI amžiuje prieš Kristų Tepekulės Smirną sunaikino. Užklaustas apie Aleksandro Didžiojo žygį į Mažąją Aziją, Ahmedas skuba pasakoti:

— Aleksandras Didysis įsakė savo generolams Lisimachui ir Antigonui Smirną atstatyti kaip tik ant Pago kalno — nūdienės Kadifekalės — šlaitų. Ir ši tvirtovė, — pabrėžia Ahmedas, — buvo tada pastatyta. Smirna daug nukentėjo nuo žemės drebėjimų ir gaisrų ...

Ahmedas papasakoja apie neseną gaisrą, sunaikinusį Smirną. O buvę taip. Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui, graikai užėmė Smirną. Pagal Sevrės (Sevres) sutartį visas Egėjo jūros krantas buvo atiduotas graikams. Bet Gazi — Mustafa Kemal Atatiurkas — privertė graikus trauktis. Po nuožmių kovų graikų pajėgos buvo priverstos trauktis į Smirną ir evakuotis drauge su kitais krikščionimis. 1922 m. rugsėjo 9 d. Gazi su pergalinga kariuomene iškilmingai įžengė į išlaisvintą Smirną. Bet žmonių džiaugsmas buvo trumpas. Staigus gaisras palietė visus lygiai — ir gyventojus, ir kareivius, ir draugus, ir priešus. Mediniai namai degė lyg degtukų dėžutės, paslėptų ginklų sandėliai sproginėjo. Anot paties Mustafos Kemalo, tai buvo "eros užsklanda". Smirnos išlaisvinimas — nuo dabar žinomas savo turkišku vardu "Izmir" — ženklino Nepriklausomybės karo galą.

Kylame nuo atgaivos stalo. Dar kartą aplankau akimis miestą nuo Tepekulės su Smirnos senamiesčiu iki Pago Kadifekalės. Suvokiu iš namų aukščio ir stogų, kur senamiestis ir kur naujamiestis.

Į Agorą ir marmuro baziliką

— Dėl žemės drebėjimų ir gaisrų Izmyre maža istorinių paminklų, — aiškina Ahmedas. — Romėnai įsiviešpatavo Smirnos srityje apie 27 metus prieš Kristų. Smirna vėl pradėjo klestėti. Romėnai, ištikimi sau įprastai didybei, statė daug didin-

gų pastatų. Archeologiniai kasinėjimai, tiesa, užtinka tik jų pamatų liekanas. Imperatorius Tiberijus suteikė Smirnai ypatingų lengvatų, kurias patvirtino Hadrianas ir Karakala. Kai 178 m. žemės drebėjimas sunaikino Smirną, Markas Aurelijus, graikų bičiulių prašomas, įsakė miestą atstatyti.

Man rūpi krikščioniškoji Smirnos istorija. Juk čia buvo viena iš Septynių Apokalipsės bendrijų. Persekiojimų metu krikščionys čia buvo ant laužo deginami. Ahmedas apie šį laikotarpį arba nieko nežino, arba nenori kalbėti. Kai krikščionybė gavo laisvę, Konstantinui Didžiajam valdant, Smirna tapo svarbiu krikščionių centru. Efezui žlungant, Smirna klestėjo. Klestėjimą nutraukė VII a. arabų proveržis į Anatoliją. Šį kartą nepajėgė Smirnos užimti. Tik nuniokojo žemutinį miestą. Seldžiukams labiau sekėsi. Nuo 1097 m. Smirna tapo islamo ir krikščionijos pajėgų mūšio lauku. Bizantinų ir seldžiukų sunaikintą ir atstatytą, Smirną kurį laiką valdė Rodo riteriai, kol Tamerlanas 1402 m. ją sunaikino ir iššudė gyventojus. Po trylikos metų sultonas Mehmetas I prijungė Smirną prie otomanų imperijos.

— Agora, — privažiavus prie didžiulės kvadrato pavidalo aikštės su eile kolonų, aiškina Ahmedas, — senovės graikams buvo ir viešų reikalų vieta, ir turgus.

Man besižvalgant, Ahmedas nuperka įėjimo bilietą man ir mano fotoaparatui. Izmyro agoroje tebėra liekanos įspūdingo, 160 m ilgio pastato, kuris kadaise buvo dviaukštė marmurinė bazilika.

— Žodis "bazilika" nūdien ženklina šventovę, — prakalba Ahmedas, — bet antikos laikais jis ženklino pastatą, kuriame rinkdavosi pirkliai ir bankininkai, politikai ir valdžios žmonės aptarti bendrų reikalų. Bazilika buvo tartum miesto rotušė ir biržos įstaiga. Būdama miesto gyvenimo centras, ji turėjo savo turgų ir šventyklą.

— Ji gerai išsilaikiusi, — sakau.

Iš tikrųjų simetriški bazilikos skliautai tebestovi, atlaikę šimt-

mečių liūtis ir vėją. Agorą kadaise supo kolonados su krautuvėmis ir sandėliais. Veltui ieškau vietos laužo, ant kurio, imperatoriui Trajanui valdant, buvo sudegintas Polikarpas. Agoros kampe stovi marmurinis sužalotas Poseidonas ir šiek tiek sveikesnė Demetra.

— Abi jos, — aiškina Ahmedas, — kadaise turbūt stovėjo prie aukuro.

Muziejuje

Ahmedas nerimauja. Man skirtas laikas baigiasi. Jam reikia skubėti kitiems turistams patarnauti. Turistai — dvi suomių–turkų kilmės amerikietės — atskrenda į Izmyrą susitikti su savo giminaičiais. Tai matydamas, paprašau pavėžėti mane iki muziejaus ir ten palikti. Lankydami Kadifekalę ir agorą, daug kalbėjomės apie islamą ir krikščionybę. Man nedavė ramybės "supasaulėjęs" islamas. Atsisveikindamas Ahmedas klausia:

— Kada išvažiuojate iš Izmyro?

— Kai aplankysiu Sardus, Tiatyrus ir Filadelfiją, — išvardiju tris Apokalipsės miestus graikiškais vardais.

— Kviečiu rytoj vakare į savo šeimą pavakarieniauti, — taria, — pamatysite mano šeimą. Ji ir turkiška, ir musulmoniška.

Padėkoju už kvietimą ir apgailestauju, kad nežinau, kada grįšiu iš kelionės po Apokalipsės miestus. Ahmedas pažada užsukti rytoj šeštą valandą į viešbutį. Jeigu būsiu grįžęs, važiuosime į jo šeimą pasisvečiuoti.

Muziejaus radiniai — graikų ir romėnų senienos, rastos Tepekulėje ir Kadifekalėje. Amazonė, miegantis Erotas, Poseidonas ir Artemidė — marmure įamžinti — patraukia lankytojų dėmesį. Šios statulos nenuobodžiauja ...

Nespėjus apsiprasti vėsinamame muziejuje, girdėti lankytojams skirtas pranešimas turkiškai. Kai jį pakartoja angliškai, aišku, kad lankymo laikas baigiasi.

Ieškau Švento Polikarpo šventovės

Dar tik vėlyva popietė. Užtikęs gatvėje taksį, paprašau nuvežti į Švento Polikarpo šventovę. Gaila, ji uždaryta. Prie durų jokio ženklo, kur rasti šventovės šeimininkus.

Polikarpas buvo Smirnos vyskupas. Gimė Smirnoje 70 m., mirė kankinio mirtimi 156 m. po Kristaus. Studentaujant apie Polikarpą buvo daug girdėta ir daug skaityta: Ignaco Antiochiečio laiškas Polikarpui, užuominos Irenėjo veikale *Prieš erezijas* bei Euzebijaus *Bendrijos istorijoje* ir anonimo *Polikarpo kankinystė*. Euzebijus, cituodamas Irenėją, tvirtina, kad Polikarpas buvo Apaštalo Jono mokinys.

Polikarpo kankinystė buvo parašyta netrukus po 156 m. įvykio, nes Irenėjas šį rašinį cituoja 180 m. Polikarpo nukankinimą šitaip aprašo: Smirnoje pradėjus persekioti krikščionis, Polikarpas buvo išduotas, suimtas ir atvestas pas policijos galvą — Herodą. Kai prokonsulas paprašė jį "prisiekti cezario genijumi", Polikarpas atsakė: "Aštuoniasdešimt šešerius metus tarnavau {Kristui}, ir jis man nieko bloga nepadarė. Kaip aš galėčiau keikti savo karalių, kuris mane yra išgelbėjęs?" Užtat Polikarpas buvo tuojau pat pasmerktas mirti ant laužo, bet, liepsnoms atsisakant deginti jo kūną, budelis jį pervėrė kalaviju. Kraujo čiurkšlė plūdo iš žaizdos, užgesindama ugnį ir stulbindama minią.

Polikarpo kankinystė užima ypatingą vietą krikščionių raštijoje kaip pirmas literatūrinio žanro — martirologijos, kankinių gyvenimo aprašymo — pavyzdys.

Saulėlydis Izmyro uoste

Izmyre svečiuojuosi ketvirtą kartą. Paprastai po dienos iškylų įpratau ieškoti vakaro atgaivos uoste. Ir ši vakarą pajūrio bulvaru — promenada — einu į uostą, norėdamas ten pasėdėti saulėlydžio metu. Kalnai vilioja kopti, o jūra — ilgėtis ir keliauti. Pa-

augliu būdamas pirmą kartą pamačiau jūrą — Baltiją. Kas nenorėtų jūroje pasisupti? Beribėje ir neramioje ... Kas drįstų eiti šviesos taku į gęstančią saulę? Saulė čia leidžiasi, kad ten tekėtų ... Apaštalas Paulius buvo žmogus, kuris kasdien mirė sau, kad gyventų dėl kitų.

Izmyro uostas judrus. Keltai vienas po kito atplaukia ir išplaukia. Tai užmiestiniai vandens autobusai. Žmonės skuba namo! Tik vienas kitas neskuba — stovinėja, sėdinėja prie kiosko gaivindamiesi kava ar ledais. Kodėl aš keliauju? Ketvirtą kartą po Izmyrą? Traukia pamatyti dabartinį Turkijos veidą? Taip, jis spalvingas ir įdomus. Bet juk yra ir daugiau kraštų, kurie mažiau vargintų? Kodėl tiek daug žmonių stengiasi pamatyti vietas, susijusias su istorija? Reikšmingi, lemtingi, likiminiai įvykiai. Turkija — pasaulis, kuriame Vakarų žmogus buvo judanti kryžkelė. Devyni tūkstantmečiai, dvylika kultūrų ir/ar civilizacijų. Lemtingi įvykiai turi kontekstą; Apaštalo Pauliaus laiškai turi kontekstą. Nesuprasi įvykio ar laiško, nepažindamas konteksto. Tiesa, konteksto pažinimas yra ribotas. Tai savaime suprantama. O vis dėlto senovės liekanos "prašnekina" žmonijos senolių svajone apie anapusinę Tikrovę, veržlia drąsa kurti "miestą" — kultūrą — ir pasiduoti "miesto" — civitas — civilizacijos poreikiams.

Pranašo laiškas Smirnos bendrijai

Kada buvo įkurta Smirnos krikščionių bendrija, nėra žinoma. Antrajame kristiniame šimtmetyje ji buvo svarbus Mažosios Azijos krikščionybės centras. Kai Roma ir Kartagina grūmėsi, norėdamos savo ežeru padaryti Vidužemio jūrą, Smirna statė šventyklą deivei Romai, o kai Tiberijus leido statyti šventyklą imperatoriui garbinti, Smirna tapo imperatoriaus kulto centru. Smirna buvo žinoma kaip pernelyg lojali Romai. Be to, Smirnoje spietėsi gausi krikščionims priešiška žydų bendruomenė.

Stilistinės laiško Smirnos bendrijai priemonės artimai siejasi su miesto istorija.

> Smirnos bendrijos angelui rašyk: "Tai sako Pirmasis ir Paskutinysis, kuris buvo numiręs ir vėl grįžo į gyvenimą. Aš žinau tavo priespaudą ir tavo neturtą, — o vis dėlto tu turtingas! — ir kaip tau piktžodžiauja tie, kurie sakosi esą žydai, bet nėra tokie, o tik šėtono sinagoga. Nebijok būsimųjų kentėjimų! Štai šmeižikas [graikiškai "diabolos"; nuo veiksmažodžio "diaballo" — perskiriu, apkaltinu, apšmeižiu, — Septuaginta vartoja daiktavardį "diabolos", ženklindama šėtoną — tą, kuris perskiria, apkaltina, apšmeižia, suvilioja] įmes kai kuriuos jūsiškius į kalėjimą, kad būtumėte išbandyti. Jūsų laukia dešimties dienų priespauda. Būk ištikimas iki mirties, ir tau duosiu gyvenimo vainiką!"
>
> Kas turi ausis, teklauso, ką Dvasia sako bendrijoms: "Nugalėtojas nenukentės nuo antrosios mirties" (Apr 2,8-11).

Kalba Kristus — Žmogaus Sūnus. Būdingi kraštutiniai kontrastai:

pirmasis	*ir*	*paskutinysis*
buvo numiręs	*bet*	*vėl grįžo į gyvenimą*
neturtingas	*o vis dėlto*	*turtingas*
sakosi esą žydai	*bet*	*nėra tokie*
iki mirties	*ir*	*gyvenimo vainiką*

Iš visų septynių laiškų laiškas Smirnos bendrijai yra labiausiai užjaučiantis. Kalbantysis žino apie jos priespaudą ir neturtą, bet vis dėlto ją laiko turtinga. Šmeižtai ir kaltinimai, metami žydų kaimynų, sukėlė krikščionių persekiojimą. Už šmeižikų ir kaltintojų slypi piktųjų dvasių galva — šėtonas. Persekiojimas

ilgai nesitęs — "dešimt dienų", trumpą laiką. "Antroji mirtis" ženklina amžiną mirtį, kai nusidėjėliai gaus savo atlygį.

Iškyla į Sardus

Grįžus iš vakaronės uoste, viešbučio kontoros darbuotojas man perduoda gerą žinią iš Ramturo turizmo įstaigos: "Rytoj keliaujame į Sardus. Praneškite, ar jūs dar domitės kelione į Sardus". Žinia mane pradžiugina, nes poryt turiu leistis į kelionę Trojos link. Paskambinu į Ramturo įstaigą. Ir jie patenkinti. Mane paims iš viešbučio rytoj rytą apie aštuntą valandą.

Rytą, kaip sutarta, atvažiuoja Ramturo furgonas su gidu. Vairuotojas ir gidas pažįstami. Turime, sako, paimti iš Efes viešbučio tris keleivius. Privažiuojame prie Efes viešbučio, vieno iš geriausių Izmyre, gidas užbėga į vidų. Grįžta tuojau pat ir mosuodamas rankomis paaiškina:

— Žmona susirgo ...

Lieku vienas. Grįžtame vėl prie Ramturo įstaigos. Ar bevažiuos? Tik furgoną pakeičiame. Grupė, vykstanti į Efezą, persėda į Sardų grupei skirtąjį, — jis didesnis, — o mane persodina į mažesnįjį. Taigi keliauju į Sardus turistiniu furgonu. Be gido, tik su vairuotoju. Jis šiek tiek supranta vokiškai. Mat buvęs darbininku Vokietijoje dvidešimt vienerius metus.

Vieškelis į Manisą — Afjoną — Ankarą ... Smirnos priemiestyje "juodosios rinkos" turgus: vaisiai, daržovės, avys, ožkos ... Pakelėje daug pramoninių pastatų ir įmonių.

Šiuo vieškeliu jau ne sykį keliauta

Pirmą kartą į Sardus keliavau 1976 m. vasarą. Tada turėjau progą aplankyti ir Tiatyrų miestą bei Filadelfiją. Tiatyrai ir Filadelfija buvo Mažosios Azijos miestai, kurių Krikščionių bendrijos kadaise gavo laišką iš Patmo. Nūdien Tiatyrai vadinami

Akhisaru, o Filadelfija — Alašehiru. Abu — tingūs Turkijos provincijos miestai, Sardų — Lidijos karalystės sostinės griuvėsių — kaimynai. Antikoje Tiatyrai, Magnesijos lygumos miestas, buvo prekybos centras, garsėjo pirklių gildijomis, kurios periodiškai rengdavo stabų garbinimo iškilmes. Lidija, Apaštalo Pauliaus konvertitė, buvo iš Tiatyrų ir prekiavo purpuro audiniais Filipuose (žr. Apd 16,14). Nūdien Tiatyrai niekuo nesiskiria nuo kitų Turkijos miestų. Senovės liekanos — marmuro luitai — suversti vienoje nuošalioje aikštėje.

Atrodo, kad šį kartą Tiatyrų ir Filadelfijos nepasieksiu. Nors furgonas atrodo lyg naujas, tačiau vairuotojui kelia nerimą didelis alyvos degimas. Užtat sustojame keletą kartų pakelėje prie garažo. Veltui. Furgonas prancūzų gamybos, o turkai mechanikai tokių motorų nesupranta ir nedrįsta taisyti.

Kelionėje visaip pasitaiko. Gaunu laiko domėtis *Apreiškimo Jonui* knygos laiškais, skirtais Tiatyrams ir Filadelfijai.

> Tiatyrų bendrijos angelui rašyk: "Tai skelbia Dievo Sūnus, kuris turi akis tarytum ugnies liepsną ir kurio kojos panašios į skaistvarį. Žinau tavo darbus, tavo meilę, tikėjimą, tarnavimą, ištvermę ir kad tavo paskutinieji darbai didesni už pirmuosius. Bet turiu prieš tave, kad leidi moteriškei Jezabelei, kuri sakosi esanti pranašė, mokyti bei suvedžioti mano tarnus, kad jie ištvirkautų ir valgytų stabams skirtą mėsą. Aš jai daviau laiko atsiversti, bet ji nenori nusigręžti nuo savo ištvirkavimo. Štai aš ją nublokšiu į ligos patalą, o ištvirkavusius su ja — į didį vargą, jeigu jie nenusigręš nuo jos darbų. Jos vaikus aš iššudysiu, ir visos bendrijos sužinos, kad aš esu tas, kuris kiaurai permato širdis; aš atlyginsiu kiekvienam pagal jūsų darbus. O kitiems tiatyriečiams, kurie nesilaiko ano mokslo, kurie, kaip sakosi, nėra pažinę vadinamųjų šėtono gelmių, aš sakau: neužkrausiu jums kitokios naštos, tiktai laikykitės to, ką turite, iki atei-

siu. Tam, kuris nugali ir iki galo laikosi mano darbų, aš duosiu valdyti pagonis; jis ganys juos geležine lazda, ir jie bus sudaužyti tarsi moliniai indai, — kaip ir aš esu gavęs valdžią iš savo Tėvo; — ir dar jam duosiu aušros žvaigždę".

Kas turi ausis, teklauso, ką Dvasia skelbia bendrijoms! (Apr 2,18-29).

Laiškas Tiatyrų bendrijai pagiria šią mažutę krikščionių bendriją už dorumo pažangą, bet įspėja, kad nesusigyventų su juos klaidinančia netikra pranaše. Jos likimas nuspręstas, bet jos sekėjams kelias į atgailą yra atviras. Jezabelė, netikra pranašė, panaši į nedorąją ir stabus garbinusią Izraelio karalienę (žr. 1 Kar 19,1-2; 21,1-14; 2 Kar 9,22.30-34). *Senajame Testamente* stabų garbinimas dažnai laikomas svetimavimu — atsiskyrimu nuo Dievo, savo Tautos vyro (žr. Įst 31,16; Ts 2,17; 1 Kr 5,25). "Šėtono gelmės" — aštri nuoroda į pagoniškų apeigų įvedimą Izraelio religijoje; ši naujoji Jezabelė darė tą patį su krikščionybe. Krikščionis, kuris lieka ištikimas, dalyvaus mesijinėje Kristaus pergalėje (žr. Ps 2,8-9) ir nugalės mirtį, kurią simbolizuoja aušros žvaigždė. "Duoti aušros žvaigždę" — padaryti krikščionį tartum aušros žvaigždę! Įdomu, kad graikų didvyriai — Heraklis ir Persėjas — gali būti perkeisti į žvaigždynus už jų dorus darbus. Laiške netgi paprasti žmonės, jeigu jų gyvenimas buvo doras, gali užžengti į dangų, kur jie bus perkeisti į žvaigždes!

Laiškas Filadelfijos bendrijai

Filadelfija — šiuolaikinis Alašehiras — yra nežymus miestas siaurame Kogamio (Kogamis) slėnyje Tmolo (Tmolus) kalno papėdėje, maždaug 45 km į šiaurės rytus nuo Sardų. Matyt, ji buvo vyno centras, nes svarbiausias dievas — Dionisas. Ją įkūrė Atalas II Filadelfas (159-138 m. prieš Kristų), Pergamo karalius,

norėdamas parūpinti graikų kultūrai "atviras duris", bet buvo žemės drebėjimo sunaikinta 17 m. po Kristaus. Atstatytas imperatoriaus Tiberijaus lėšomis, miestas buvo pavadintas Neocezarėja, bet Neronui valdant jam sugrąžintas Filadelfijos vardas. Nuoseklu daryti išvadą, kad Filadelfija mėgo pagoniškas apeigas. Nepaisant žemės drebėjimų ir gaisrų, antikinės Filadelfijos sienų, miesto vartų bei akropolio likučiai liudija vietą, kurioje krikščionių bendrija skaitė Jono — tremtinio laišką — iš Patmo salos.

Laiškas Filadelfijos bendrijai panašus į laišką Smirnos bendrijai. Krikščionys giriami už ištikimą laikyseną ir drąsinami. Kristus vadinamas Šventuoju, Tiesiakalbiu — vardais, kuriais paprastai vadinamas pats Dievas. Tuo norima ne tik atsakyti Filadelfijos žydams, laikiusiems Kristų netikru mesiju, bet ir pabrėžti, kad Kristus, būdamas Šventasis ir Tiesiakalbis, ištesės savo pažadus.

> Filadelfijos bendrijos angelui rašyk: "Tai kalba Šventasis, Tiesiakalbis, turintis Dovydo raktą, — tas, kuris atrakina, ir niekas negali užrakinti, užrakina, ir niekas negali atrakinti.
>
> Aš žinau tavo darbus. Štai aš atvėriau prieš tave duris, ir niekas nebegali jų užrakinti; žinau, nedaug turi jėgų, bet išlaikei mano žodį ir neatsižadėjai mano vardo. Štai aš tau duodu kai kuriuos iš šėtono sinagogos, iš tų, kurie tvirtina, jog jie žydai, bet tokie nėra, nes meluoja. Taigi aš padarysiu, kad jie ateitų, pultų tau po kojų ir suprastų, jog aš esu tave pamilęs. Kadangi tu laikeisi mano ištvermės žodžio, tai ir aš tave apsaugosiu nuo išbandymo valandos, kuri ištiks visą pasaulį, kad būtų išmėginti žemės gyventojai. Ateisiu netrukus. Sergėk, ką turi, kad niekas neatimtų tavo vainiko. Nugalėtoją aš padarysiu šulu savo Dievo šventovėje, ir jis nebeišeis laukan; užrašysiu ant jo savo

Dievo vardą ir vardą savo miesto, naujosios Jeruzalės, nužengiančios iš dangaus nuo mano Dievo, ir savo naująjį vardą".
Kas turi ausis, teklauso, ką Dvasia skelbia bendrijoms! (Apr 3,7-13).

Laiške Dvasia kalba per Kristų Jonui. Kristus turi Dovydo raktą, kuris "atrakina, ir niekas negali užrakinti, užrakina, ir niekas negali atrakinti" (Iz 22,22). Tai pranašo Izaijo nuoroda į Eljakimo paskyrimą karaliaus Dovydo valdytoju. Šiame kontekste Dovydo raktas yra Eljakimo autoriteto simbolis. Jonas suteikia pranašo žodžiams mesijinę ir eschatologinę prasmę: Jėzus Kristus, būdamas mesijinis Dovydo palikuonis, turi jo raktą su galia atrakinti ar užrakinti dangiškąjį Dovydo miestą, Naująją Jeruzalę, ką nori įleisti ar neįleisti. Nors Filadelfijos bendrija yra menkutė, Kalbantysis teiks pagalbą ir atlygins jai už ištikimybę, atverdamas duris. "Atviros durys" — progos dalytis ir skelbti tikėjimą (žr. Apd 14,27; 1 Kor 16,9; 2 Kor 2,12). "Atviras duris" galima susieti ir su šėtono sinagogos nugalėjimu, kuris apibūdinamas pagal *Senojo Testamento* pranašo Izaijo pagonių atsivertimo aprašymą (žr. Iz 45,14; 49,23; 60,14). Už tai, kad Filadelfijos bendrija laikėsi žinios apie Kristaus ištvermę, jis globos ją išbandymo valandą, kuri ateis visam pasauliui. "Ateisiu netrukus!" Pažadas nugalėtoją padaryti "šulu Dievo šventykloje" yra išankstinė vizija naujosios Jeruzalės, kurioje šventykla nėra pastatas, bet tiesioginis ryšys ir buvimas drauge Dievo su žmonėmis (žr. Apr 22,3-4).

Vienui vienas Sarduose

Turkijos Vidužemio pajūris yra helenizmo iždas, o plynaukštė — musulmonų turkų civilizacijos valdos. Pajūris dar išsaugojęs savo žavingas įlankas, kalnus ir gamtovaizdį, o ply-

naukštė yra darbščių žmonių ir ėdrių ožkų apnuoginta. Tai ryšku keliaujant toliau nuo jūros per plynaukštę. Atsiveria didinga stepė su neaprėpiamais akiračiais. Tarp pajūrio ir stepės tęsiasi plati sritis, kurioje savitai maišosi abi kultūros. Šios dienos iškyla padeda susipažinti su šia įdomia "kultūrų siūle" Turkijoje.

Kai pasiekėme Sardus, vairuotojas palieka mane vienui vieną griuvėsiuose, o pats važiuoja į Sarto miestelį, norėdamas surasti mechaniką. Vidurdienis. Sardų griuvėsiai — Lidijos sostinė — kitoje Tmolo kalno papėdėje, apžergę Paktolo upę. Šiandien tik upės vaga. Kadaise čia Krezas aukso grynuolius rinko ir auksą plovė. Auksingo upės vagos smėlio plovimas iš tikrųjų buvo Sardų valdovų turtų šaltinis. Nūn nei aukso dulkių, nei vandens. Matyt, kur nors aukštupyje yra užtvanka. Girdžiu karvės bliovimą ir vaikų balsus, bet jų nematau. Žvirbliai, rodos, nepatenkinti mano pasirodymu, nes ima čirkšti, balandžiai burkuoliai vieni kitus šnekina dienos kaitroje. Kažkur gieda gaidys! Daugsyk. Nejaugi jam galva perkaito — jau vidurdiens! Kregždės grakščiai suka virš griuvėsių. Griuvėsių kairėje siauri paslaptingi tarpekliai kalno, kurio viršūnėsje kadaise stovėjo Sardų pilis. Aukštai kalno šlaite išgriauti pylimai, saugoję karaliaus rūmus nuo užpuolikų.

Vienui vienas Sarduose! Ką daryčiau pirmąkart atsidūręs ant Medvėgalio prie Požerės? Susiradęs pavėsį, atsisėsčiau po ąžuolu susipažinti su Medvėgalio ir Žemaitijos istorija. Kuo man Sardai įdomūs? Kodėl čia antrąkart atsibaldžiau?

Sardų istorija

Sardų miesto istorija yra gana miglota. Ši Anatolijos sritis tapo lidų valdomis turbūt XIII a. prieš Kristų. Nežinia, ar lidai įsikūrė mieste, kurį buvo pastatę jų priešai, ar patys sau miestą pasistatė.

Pasak spalvingos legendos, dievas Hermis pardavė Heraklį

Lidijos karalienei Omfalei, o ji, įsimylėjusi Heraklį iki ausų panaudojo jį ne rūmų darbams, bet dinastijos kūrimui. Heraklidų dinastija užgeso VII a. prieš Kristų, kai Gygas nužudė karalių Kandaulą.

Herodotas detaliai aprašo Lidijos karalius iki Gygo. Pasak jo, Heraklidų buvo dvidešimt dvi kartos, jie valdė penkis šimtus penkerius metus. Paskutinis Heraklidų dinastijos karalius Kandaulas, rašo Herodotas, turėjo nuostabiai gražią žmoną, vardu Nysija. Labai ją mylėjo ir ja didžiavosi, visiems girdamas jos grožį. Tada karaliaus sargybos samdytiems kareiviams vadovavo pareigūnas Gygas. Karalius mėgo Gygą. Kartą ir jam didžiuodamasis kalbėjo apie Nysijos grožį. Betgi Gygo, regis, jo žodžiai nepaveikė. Tada karalius sušuko:

— Gygai, tu mano žodžių neimi į širdį. Akys aiškiau pasako tiesą negu ausys! Tu turi pamatyti ją nuogą!

Toks pasiūlymas taip pritrenkia Gygą, kad jis negaišuodamas pripažįsta karalienės grožį ir taria:

— Kai moteriai nuplėšiami drabužiai, jai nuplėšiamas ir gėdos jausmas. Man nedera pažvelgti į mano valdovo žmoną. Maldauju, neversk manęs daryti to baisaus pikto. Aš tikiu, kad ji yra gražiausia moteris visame pasaulyje.

Karalius nesiduoda perkalbamas.

— Nebijok, Gygai, — jis taria, — aš padarysiu taip, jog ji net nežinos, kad tu gali ją matyti. Tu pasislėpsi už miegamojo durų.

Neišvengiamai Gygas buvo pastebėtas. Karalienė pamatė jį, kai jis išėjo. Ji įtarė, kad karalius buvo kaltas dėl šio įvykio, bet nieko nesakė. Bet kitą rytą, pasišaukusi ištikimus tarnus, įsako atvesti pas ją Gygą ir jam sako:

— Gygai, tu turi prieš akis du kelius. Arba tu nužudysi Kandaulą, vesi mane ir užimsi Lidijos sostą, arba pasiruošk mirti, kad daugiau niekad nepažvelgtumei į tai, ko neprivalėjai matyti, bet pažvelgei, norėdamas įtikti karaliui. Vienas iš judviejų turi

mirti. Arba tu, kuris padarei tokį šlykštų nusikaltimą, žiūrėdamas į mane nuogą, arba tas, kuris privertė tave šį bjaurų nusikaltimą padaryti.

Gygas ilgai maldavo, bet galų gale buvo priverstas nužudyti karalių, kad išgelbėtų savo gyvybę. Karalienė paslėpė Gygą dienos metu savo kambaryje, o sutemus nakčiai, jis nužudė Kandaulą karaliaus duotu durklu. Taip Lidijos karalystė gavo naują valdovą, ir ši legenda davė pradžią Gygo dinastijai.

Garsusis karalius Krezas

Lidijos karalystė pasiekė savo klestėjimo viršūnę valdant Krezui, ketvirtajam ir paskutiniam karaliui, pasak Herodoto, tuomet turtingiausiam žmogui (563-546). Sardų karaliaus dvaras buvo filosofų sueigų vieta, nes karalius "išmintingai skyrė laiko karui, malonumui ir menams". Tremtinys Solonas, atėnietis įstatymų leidėjas, kuriam Krezas, girdamasis savo laime, aprodė turtus, sarkastiškai ištarė: "Negalima nė vieno žmogaus laikyti laimingu prieš mirtį". Betgi Solono žodžiai, nors tuo metu ir sugadino Krezo nuotaiką, vėliau išgelbėjo jam gyvybę.

Istorija liudija, kad Kyro Didžiojo, Persijos karaliaus, kariuomenė leidosi žygin į Anatoliją ir susidūrė su Lidijos pajėgomis ant Halio (Halys) upės, nūdienio Kizilimako, kranto. Krezas kreipėsi su dovanomis į Delfų orakulą, klausdamas Apolono ištarmės. Orakulo atsakymo padrąsintas, — "Jeigu kelsiesi per Halio upę, sunaikinsi didelę karalystę", — Krezas ėjo į mūšį, bet buvo Kyro Didžiojo nugalėtas ir turėjo skubiai trauktis į Sardus, planuodamas ruoštis ilgam karui. Bet persai kariavo žaibiškai, Krezui, nespėjus po pralaimėto mūšio atsigauti, reikėjo ginti savo sostinę. Deja, jau buvo per vėlu. Vieni persai spietėsi prie miesto sienų, o kiti, jodami ant kupranugarių, vaikė lidų raitelius. Kupranugariai gąsdino lidų arklius, raiteliai buvo priversti ieškoti užuovėjos mieste. Krezo Sardai buvo užimti per

dvi savaites. Tai įvyko 546 m. prieš Kristų.

Pasakojama, kad Krezas, vedamas ant laužo, prisiminė tremtinio Solono žodžius ir sušuko: "O Solonai! Solonai!" Kyro paklaustas, ką jis norįs šiuo vardu pasakyti, Krezas pakartojo išmintinguosius Solono žodžius. Kyras Didysis, akivaizdžiai pajutęs, kokia trapi yra karališkoji garbė, pasigailėjo Krezo ir dovanojo nugalėtam priešui gyvybę

— Krezai, — klausė Kyras Didysis, — kas tau pakuždėjo užpulti mano valdas? Kodėl atėjai pas mane kaip priešas, o ne kaip bičiulis?

— Tai buvo mano nelaimė, o tavo laimė, — jam atsakė Krezas. — Kalti graikų dievai, įdiegę man apgaulingą puikybę, padrąsinusią pulti tave. Niekam neverta eiti į karą, kai yra proga tartis dėl taikos, nes taikos metu sūnūs laidoja tėvus, bet karo metu tėvai savo sūnus leidžia į duobę.

Lidijos karalystės žlugimas nešė negandą graikų nausėdijoms, — helenizmas Mažojoje Azijoje buvo priverstas trauktis. Iš tikrųjų Lidija išbuvo Persijos satrapija iki Aleksandro Didžiojo proveržio į Aziją IV a. prieš Kristų. Atrodo, kad Aleksandras buvo dosnus Lidijos gyventojams, nes davė jiems lengvatų ir teisę laikytis savo papročių. Be to, atstatė lidų deivės Kibelės šventyklą, besinaudojančia teise teikti prieglobstį. Su Aleksandro Didžiojo proveržiu atgimė ir helenizmas. Ant išlikusių Lidijos karaliaus rūmų pamatų buvo pastatyta šventykla su aukuru Dzeusui ir atstatyta didinga šventovė deivės Artemidės garbei.

Lidiją valdė ir seleukidai, ir Pergamo karaliai, ir Roma. 133 m. prieš Kristų Pergamo karalius Atalas testamentu ją paliko Romos imperijai. Lidija pergyveno viską — invazijas, plėšimus, gaisrus ir žemės drebėjimus, bet vis kėlėsi iš griuvėsių, kol 1402 m. Tamerlanas ją visiškai sunaikino.

Archeologai atkasa Sardus

Amerikiečių Rytų tyrinėjimo institutai — American Schools of Oriental Research — pradėjo kasinėti po Sardų griuvėsius tik 1958 m. Išardyti pilies pylimai ant masyvios uolos dominuoja plačioje Sardų vietovėje. Tik kai kurios viena nuo kitos nutolusios dalys tėra atkastos. Prie Sarto kaimo, palei pagrindinį vieškelį, akis sustabdo įdomiai atstatytas kiemas, skirtas imperatoriaus kultui. Kiemo grindinys marmurinis. Kadaise ant jo stovėjo šimtas penkios kolonos, tik keletas jų iš išlikusių marmuro luitų teatstatytos. Kiemo gale maudyklos, milžiniškas maudymosi baseinas su dušais ir palestra — gimnastikos sale. Visi statyti imperatorių Karakalos ir Getos III a. po Kristaus.

Prie kiemo prisišliejusi sinagoga irgi sumaniai atstatyta. Ir ji turi mozaikos grindis ir marmuru dengtas sienas. Prie atstatytos sinagogos lenta ilgas sąrašas tų, kurie aukojo atstatymo darbams. Daugiausia amerikiečių žydų pavardės. Šalia sinagogos atkasta dalis vieškelio, ėjusio nuo Efezo į Sūzą. Kadaise jo šonus supo mažos krautuvėlės — rytietiško turgaus statiniai.

Artemidės šventykla, milžiniška helenistinio laikotarpio šventovė, buvo Aleksandro Didžiojo pastatyta ant kalvos Paktolo upės slėnyje, kur kadaise stovėjo Krezo šventykla. Ji stačiakampio pavidalo, su aštuoniomis kolonomis kiekviename fasade ir dvidešimčia kiekviename šone. Dvi rytinio fasado kolonos dar tebestovi. Jos sudėtos iš marmuro luitų ir tinkuotos. Šventyklos vakarinio fasado angoje aukuras. Artemidės šventyklos pietryčių kampe maža bizantiška šventovėlė iš VIII a. po Kristaus.

Sardai — viena iš septynių Apokalipsės bendrijų

Juozapas Flavijus savo veikale *Žydų senovė* rašo, kad Sarduose buvo gausi ir turtinga žydų bendruomenė. Tai liudija ir

puošni sinagoga. Pasak jo cituojamo miesto potvarkio, žydams buvo duota "vieta, kurioje jie galėjo rinktis..., kalbėti savo senolių maldas ir atnašauti aukas Dievui".

Nėra žinių apie krikščionybės pradžią Sarduose. Laiškas Sardų bendrijos angelui liudija, kad Sarduose buvo krikščionių bendrija. Laiškuose kitoms šešioms bendrijoms randama už ką pagirti kiekvieną bendriją, bet šiame laiške matome tik aštrų papeikimą.

> Sardų bendrijos angelui rašyk: "Tai sako tas, kuris laiko septynias Dievo dvasias ir septynias žvaigždes. Aš žinau tavo darbus: tave vadina gyvu, o tu esi lavonas. Prabusk ir stiprink, kas dar nenumirę! Aš nerandu tavo darbų, kurie būtų atlikti mano Dievo akivaizdoje. Todėl prisimink, kaip esi priėmęs ir išgirdęs (Evangeliją); laikykis to ir atsiversk! Jeigu nebudėsi, aš ateisiu kaip vagis, ir tu nežinosi, kurią valandą tave užklupsiu. Vis dėlto tu Sarduose turi tegul ir nedaugelį žmonių, kurie nėra susitepę drabužių. Jie vaikščios su manimi, apsirengę baltai, nes jie šito verti. Taigi nugalėtojas bus aprengtas baltais drabužiais, ir jo vardo neištrinsiu iš gyvenimo knygos. Aš išpažinsiu jo vardą savo Tėvo ir jo angelų akivaizdoje".
>
> Kas turi ausis, teklauso, ką Dvasia skelbia bendrijoms! (Apr 3,1-6)

Šio laiško pamokymas išreikštas pernelyg bendrais bruožais. Sardų krikščionys apibūdinami: "garsu gyvas, bet esi miręs". Nepaisant gyvenimo išorės, iš tikrųjų Sardų bendrija yra mirusi. Hebrajui "miręs/mirusi" ženklintų dvasinio gyvastingumo netektį. Sardai tad yra žadinami atsibusti gyvenimui ir būti budrūs.

"Atsibusti ir būti budrūs" — šiame pamokyme slypi aštri užuomina apie du tragiškus įvykius, kai Sardai buvo priešų ne-

tikėtai užimti: Krezo dienomis 549 m. ir Antiocho Didžiojo dienomis 195 m. prieš Kristų. "Kaip vagis" — tada, kada nesitikėta (Žr. Mt 24,42-44; 1 Tes 5,2). Balta spalva yra pergalės ir džiaugsmo — Prisikėlimo — spalva. Sardų krikščionių, kurie atgailaus, atlygis bus trigubas: aprengti baltais drabužiais, vardai įrašyti gyvenimo knygoje ir Kristaus pripažinti danguje Tėvo akivaizdoje.

Grįžta mano vairuotojas

Sardai mane prašnekino. Ilsiuosi Artemidės kolonų pavėsyje, laukdamas savo vairuotojo. Vėluoja.

Galbūt furgonas visai sugedo?

Galbūt turistui pokštą iškrėsti sumanys ...

Įdomios mintys lenda į galvą! Be to, ir išalkau ... Motoro ūžesio negirdėti. Vėstant kregždės žvaliau uodus gaudo, nepažįstami paukščiai pradeda triukšmauti Paktolo slėnyje. Kregždės nebijo žmogaus. Be to, jos gudrios. Mat uodės, mane pajutusios, ieško kraujo savo būsimosios kartos labui. Karvę palikęs, piemenukas iš tolo žiūri į mane. Arčiau prieiti nedrįsta.

— Es ist schon spät {jau vėlu}, — staiga išgirstu.

Mano vairuotojas ateina pėsčiomis.

— Was ist denn los? {Kas nutiko?} — klausiu nerimo apimtas.

— Negalėjau privažiuoti, nes kelias labai blogas. Furgoną palikau prie sinagogos ...

Mūšiai ir mitai

Vairuotojas sąžiningas žmogus. Sako, paprastai grįžtant į Izmyrą iš Sardų, užvažiuojama į Manisą — Magnesiją prie Sipylo. Manisos muziejus turi daugybę Sardų, Tiatyrų ir Filadelfijos radinių.

Lygumos pakraštyje prie Manisos kalno 190 m. prieš Kristų

įvyko lemtingas mūšis, pakeitęs antikos istoriją. Čia Kornelijus Scipionas, Romos legionų priešakyje pirmąkart nužygiavęs taip toli į rytus, visiškai sutriuškino seleukidų Antiochą III. Liga sutrukdė Scipionui Afrikiečiui vadovauti mūšiui, bet brolis, laikydamasis jo strategijos, užbaigė didžiojo Kartaginos karvedžio Hanibalo, seleukidų karaliaus patarėjo, stulbinančią karjerą. Tame antikos pasauliniame kare ne tik nuožmios grumtynės tarp Romos ir Kartaginos buvo išplėstos į Mažąją Aziją, bet ir Apamėjos sutartis pradėjo helenistinių karalysčių saulėlydį, padarydama Romą Rytų likimo lėmėja.

Manisa buvo svarbi poilsio stotis prie karališkojo hetitų kelio į Izmyrą. Būdama dviejų slėnių — Kumo ir Gedizo — samplaikoje, Manisa tapo svarbia atramos tvirtove. Manisos vardas siejasi su Magnesijos miestu Tesalijoje (Graikijoje). Istorija liudija, kad Magnesija buvo pareigingas Tesalijos miestas, nes Trojos karų metu atsiuntė Agamemnono kariuomenei karių būrį. Bet, karui pasibaigus, šie Magnesijos kariai atsisakė grįžti ir metėsi ieškoti nuotykių Mažojoje Azijoje, sukurdami net dvi nausėdijas: Magnesiją prie Sipylo kalno derlingoje, Gedizo upės laistomoje lygumoje ir Magnesiją šiek tiek toliau į pietus prie Mendero upės. Magnesija patyrė Lidijos karalystės likimą, dėl jos grūmėsi Aleksandro Didžiojo įpėdiniai, ji rėmė seleukidus jų grumtynėse su Roma ir ilgainiui tapo Romos imperijos dalimi.

Magnesija — šiuolaikinė Manisa — turėjo gausią krikščionių bendriją. Ignacas Antiochietis, vežamas į Romą kankinystei, rašė jiems laišką, kuris nūdien padeda susipažinti su pirmųjų amžių krikščionybe. Nūdien šis miestas, kaip ir visi Mažosios Azijos miestai, didžiuojasi didingomis mečetėmis su smailiais turkiško stiliaus minaretais.

Muziejų pasiekiame tik trumpas pusvalandis prieš uždarymą. Radiniai iš Sardų, Tiatyrų bei Filadelfijos. Daugiausia helenistinio ir romėnų laikotarpio.

Mažojoje Azijoje, panašiai kaip ir Graikijoje, istoriją papildo

mitologija. Vairuotojas paslaugus. Nepaisant dienos rūpesčių dėl furgono ir turisto, mane užveža į mažą giraitę prie čiurlenančio tarp medžių upeliuko su mažais kriokliais. Čia, pasak mitų, buvo Tantalo, be galo tragiškos šeimos protėvio, karalystė. Rusvoje uoloje, viršum giraitės medžių, hetitų, o galbūt lidų skulptoriaus, iškaltas deivės pavidalas. Ilgą laiką buvo manoma, kad tai Kibelė, Mažosios Azijos deivė Motina, bet ilgainiui ją nurungė Niobė, Tantalo duktė ir Tebų karaliaus Amfiono žmona. Pasak legendos, Niobės puikavimasis savo keturiolika vaikų — septyniais berniukais ir septyniomis mergaitėmis — erzino kitą išdidžią motiną — Letą. Ji įsakė savo sūnui ir dukteriai — Apolonui ir Artemidei — nueiti su lanku bei strėle ir iššudyti visus Niobės vaikus. Niobei nieko neliko, tik ašaros. Dzeusas, pasigailėjimo vedamas, pavertęs ją bejausme uola. Betgi net uola verkia, vandens lašai be perstojo trykšta iš uolos, o kai vėjas pučia, uola ima dejuoti, nes nei Dievo ranka, nei laiko slinktis negali palengvinti motinos skausmo dėl vaiko netekties.

Paskutinė naktis Izmyre

Kelias nuo Manisos į Izmyrą eina per kalnų perėją ir jauną mišką. Turkai stengiasi savo kraštą padaryti žalią. Pakelėje poilsio aikštelės. Patys turkai mėgsta būti turistais. Autobusai, prieš kopdami per kalno perėją, atšaldo savo motorus, šeimos vaišinasi, dalijasi atgaiva. Tik žemdirbiai nepramogauja.

Izmyre tvanku. Sunkūs debesys dengia miestą. Dar kartą nueinu į Konaką — miesto centrą prie jūros. Turguje — bazare — šį vakarą vietoj maisto ir įvairiausių rakandų pardavinėjamos senos knygos, erotinė raštija ir bulvariniai žurnalai. Stebina pirkėjų gausa ir vertelgų telkinys.

Naujos šakos sename alyvmedyje

Ryto metą smagu žvalgytis pro autobuso langą po vakarinę Vidužemio jūros pakrantę. Autobusas turistinis — patogus. Turistai ne vien iš tolimų kraštų, bet ir iš Turkijos. Esu pakeliui į Troją. Vietomis pajūris siauras. Dešinėje kalnai. Asfaltuotas vieškelis tai vingiuoja palei jūrą, tai turi palipti šlaitu. Važiuojant šlaitu, atsiveria platesni akiračiai. Kairėje, vakarų pusėje, matyti Mitilenės sala — Graikija, o tiesiai šiaurėje žydra Edremito įlanka su spalvingais pajūrio miesteliais. Aivalike sustojame poilsio. Poilsio stotis judri. Kioskai, krautuvėlės, valgyklos ... Šiuo vieškeliu bilda sunkvežimių voros Čenakalės link, o iš ten keltu perkeliami į Trakiją, europietiškąją Turkiją.

Palei Edremito įlanką vieškelis neatstoja nuo pajūrio. Retkarčiais net glaudžiasi prie smėlėto paplūdimio. Vieškelio dešinėje kalvos apaugusios plačiais alyvmedžių sodais. Stebina gumbuoti alyvmedžių kamienai ir nauji skiepai. Mintimis nuklystu į Apaštalo Pauliaus *Laišką romiečiams:*

> "Jei šaknis šventa, tai ir šakos. Jeigu kai kurios šakos nulaužtos, o tu — laukinis alyvmedis — esi jų vietoje įskiepytas ir tapęs šaknies bei alyvmedžio sulčių dalininku, tai bent nesididžiuok prieš anas šakas! O jeigu didžiuojiesi, tai žinok, kad ne tu išlaikai šaknį, bet šaknis tave. Gal pasakysi: 'Šakos nulaužtos tam, kad aš būčiau įskiepytas?' Gerai! Jos netikėjimo nulaužtos, o tu stovi tikėjimu. Tad nesipuikuok, verčiau bijok! Jei Dievas nepagailėjo prigimtinių šakų, tai kažin ar pagailės tavęs? Įsižiūrėk į Dievo gerumą ir griežtumą: nupuolusiems — griežtumas, o tau — Dievo gerumas, jei laikysiesi jo gerumo, antraip ir tu būsi iškirstas! Bet ir anie, jei nepasiliks netikintys, bus priskiepyti... Tad jeigu tu buvai iškirstas iš prigimtojo laukinio alyvmedžio ir prieš prigimtį įskiepytas tauriajame alyvmedyje, tai dar

lengviau anie bus priskiepyti pagal prigimtį savajame alyvmedyje (Rom 11,16b-24).

Apaštalas Paulius kreipiasi į krikščionis iš pagonijos, įspėdamas juos nesipūsti ir nesididžiuoti dėl savo ypatingos būklės. Jiems nedera niekinti Kristaus netikinčių žydų, atskirtų nuo gyvybės šaltinio. Laukinio alyvmedžio šakelės įskiepijimas į seną, išsekusį alyvmedį, nenešantį gero vaisiaus, buvo įprastas senovės sodininkams. Apaštalas palygina krikščionis iš pagonijos su laukiniu alyvmedžiu, įskiepytu į senąjį Izraelį vietoj nulaužtų šakų — Kristaus netikinčių žydų. Senasis Izraelis vis dar užima ypatingą vietą pasaulio išganymo istorijoje. Apaštalas neneigia, kad Izraelio atsitraukimas palengvino pagonių atsivertimą, bet Izraelis nebuvo nulaužtas dėl to, idant pagonys būtų įskiepyti į kamieną. Verčiau Izraelio nepasitikėjimas buvo nulaužimo priežastis ir todėl neturi esminio ryšio su išrinkimu pagonių, įskiepytų jų vietoje. Pagonių būklė remiasi laisvu Dievo išrinkimu ir jų įtikėjimu, o ne krikščionių iš pagonijos nuopelnais. Užtat jeigu šakos, priklausiusios alyvmedžiui savo prigimtimi, galėjo būti nulaužtos dėl neištikimybės, gali būti nulaužti ir į kamieną įskiepytieji, jeigu taptų neištikimi. Dievo "gerumas ir griežtumas" yra artimos sąvokos Dievo gailestingumui ir teisumui. Nors Dievas ir laisvai išsirinko krikščionis iš pagonijos, bet tą išrinkimą sąlygoja tikėjimo įpareigojimų vykdymas. Galų gale Apaštalas paaiškina, kaip nulaužtosios šakos galės rasti gyvybę savo tėvo Abraomo kamiene. Kadangi Dievas gali įskiepyti laukinį alyvmedį, juo labiau jis gali vėl įskiepyti kamieną. Dievas Izraelio nenumetė į šiukšlyną! Tai tik laikina būklė.

Mintimis grįžtu į Apaštalo Pauliaus kelionę pėsčiomis per šiuos sodus. Ar ne čia, eidamas per šiuos alyvmedžių "miškus", Apaštalas pastebėjo laukinio alyvmedžio skiepus sename Dievo kamiene ir todėl įspėjo krikščionis iš pagonijos nesipūsti ir nesididžiuoti savo būkle?

Edremito įlanka pasipuošusi plačiais alyvmedžių sodais, — jie driekiasi visą šimtą kilometrų — stebiu juos jau antrą valandą! — ir galimos sąsajos su Apaštalo Pauliaus "laukinio alyvmedžio" įvaizdžiu lydi mane iki pat Čanakalės. Artėjant prie Dardanelų, gamtovaizdis keičiasi.

Siauriausia Dardanelų vieta

Čanakalėje įsikurti man labai lengva. Nebe pirmą sykį. Gaunu užuovėją viešnagei Truva — Trojos — viešbutyje. Čanakalė, įdomi savo geografine padėtimi ir istorija, glaudžiasi prie siauriausios Dardanelų sąsaurio vietos. Dardanelų ir Bosforo sąsiauriai skiria Europą nuo Azijos. Skiria tik tariamai, nes istorijos amžiais jie panėšėjo labiau į tiltus, o ne į barjerus, skiriančius priešingas religijas, kultūras ir imperijas. Šie sąsiauriai nepajėgė sutrikdyti nei persų kėlimosi į Europą, nei graikų kėlimosi į Aziją. Jungdami tris jūras — Juodąją, Marmuro ir Viduržemio, — jie yra seniausias pasaulio prekybinis jūros kelias, prie kurio kūrėsi garsūs miestai. Troja buvo pasakiškiausia, Stambulas — prašmatniausias, o Nikėja, Nikomedija bei Čanakalė nestokojo garso.

Dardanelai — Homero Helespontas — yra 61 km ilgio ir nuo vieno su ketvirčiu kilometro iki septynių su puse kilometro pločio. Keletą savaičių klajojęs po vakarinę Aziją, vėl matau senutę Europą. Saulė, pradėjusi dieną rytų pusėje, lėtai rengiasi leistis vakaruose anapus Galipolio. Iki Trojos — 27 km. Troja buvo seniausia ir garsiausia nausėdija, kurią prie siauriausios sąsiaurio vietos įkūrė graikai, mėginę prieš tris tūkstantmečius kontroliuoti jūrų prekybą. Ir sąsiauris buvo pavadintas legendinio Trojos karaliaus Dardano vardu. Dardanelai prie Trojos buvo Kserkso II tiltas į Europą, o Aleksandrui Didžiajam — tiltas į Aziją. Čia pat yra Graniko mūšio laukas.

Iš Čanakalės turkų karinės pajėgos 1354 m. pirmą kartą

pajudėjo į Europą. Pora šimtmečių vėliau sultonas Mehmetas II čia statėsi tvirtovę. Su tvirtove išaugo miestas. Kadangi molio — čanak — dirbiniai, naudoti tvirtovės statybai, buvo gaminami šiame mieste, jis buvo pavadintas "Molio tvirtove" — Čanak–Kale.

Sėdžiu Azijoje, matau Europą

Dardanelų sąsiaurio krantas Europos pusėje yra Galipolio pusiasalis. Pirmajame pasauliniame kare 1915 m. pagal Winston Churchill'io planą, sąjunginkų pajėgos mėgino pralaužti Dardanelų gynybą keletu kruvinų mūšių, bet buvo priverstos pasitraukti. Matyti pusiasalio atšlaitėse milžiniškos kapinės, sąjunginkų ir turkų kapinės. Jose pusė milijono kritusių kareivių. Didžiulė keturiasdešimt vieno metro aukščio statula generolo Mustafa Kemalo–Atatiurko garbei iš tolo baltuoja.

Viešbutis Truva yra arti kelto į Europą prieplaukos. Krovininių sunkvežimių voros laukia eilės keltis į Europą, o iš Europos atkeliauja ne tik sunkvežimiai, bet ir turistų autobusai bei keleiviniai automobiliai. Sąsiaurio pakrantė nuolat pilna žmonių. Moterys su vaikų vežimėliais, turistai su žemėlapiais rankoje, būriai mokyklinio amžiaus vaikų, lydimų mokytojo, kariniai patruliai ... Be to, pilna suolelių žmonėms prisėsti. Kitoje sąsiaurio pusėje matyti vieškelis, kuriuo zuja automobiliai. O pačiu sąsiauriu plaukia aibė laivų. Rusų laivai apšepę — krovininiai, italų ir graikų — pramoginiai, o turkų — kariniai.

Į Trojį

Kitą rytą sutartu laiku mane paima taksis nuvežti į Trojį, *Iliados* miestą. Nūdien ji vadinama Hisarliku — Pilies kalva. Didžiulis medinis arklys, šiuolaikinė groteskinė turkų dovana, saugo Trojos vartus. Nepaisant šio arklio, Trojį ir jos apylinkę

verta pamatyti.

Iki XIX a. vidurio Troja, apskritai kalbant, buvo laikoma poetų vaizduotės padaru — mitu. Bet vienas protestantų kunigo sūnus iš Meklenburgo Vokietijoje tvirtai tikėjo, kad senoji Homero legenda liudija istorinius įvykius. Jo vardas buvo Heinrichas Šlimanas. Jis buvo paprastas maisto produktų krautuvės darbuotojas. Ilgai sirgdamas išmoko šešetą svetimų kalbų. 1863 m., Kalifornijos aukso karštligės metu, tapęs turtingas, atsidėjo savo aistrai, norėdamas įrodyti, kad Homeras — aklasis graikų dainius — skelbė ne mitą, bet tikrą istoriją.

Keletas mokslininkų, drįsusių laikyti Trojį istorine vieta, buvo įsitikinę, kad Troja turi būti prie Bunarbasio kaimo, nes du netolimi šaltiniai atitiko du šaltinius, kurie minimi dvyliktoje *Iliados* giesmėje. Bet ši vieta buvo toliau nuo jūros, kur graikai turėjo pasistatę stovyklą. Užtat graikams būtų reikėję kasdien žygiuoti po tris valandas iki mūšio vietos. Nuvargusiems eiti į mūšį, teigė Šlimanas, neišmintinga. Jis pastebėjo, kad Hisarliko kalva, besižvalganti po Troados lygumą, labiau panašesnė į ta vietą, apie kurią pasakoja *Iliada.*

Šlimanas pradėjo kasinėti Hisarlike 1870 m. pavasarį. Per metų metus jis samdė iš savo kišenės šimtinę darbininkų ir padėjėjų, o tuo tarpu mokytieji archeologai, tik iškyrus vieną kitą, šaipėsi iš savamokslio archeologo pastangų. Ilgainiui Šlimanas užtiko devynias viena po kitos ėjusias ir viena ant kitos įkurtas nausėdijas, kurių pirmoji kūrėsi prieš penkis tūkstantmečius, su be galo vertingais radiniais.

Didysis medinis arklys pabalnotas ne balnu, bet lūšna. Jeigu Trojos gynėjai buvo tokiu gramozdu prigauti, nėra ko jų užjausti. Atgaivos sodelyje, apstatytame romėniškais kolonų ir kapitelių luitais, šiuolaikinė Trojos Elena, apsirengusi senovišku apdaru, elgiasi kaip šeimininkė. Matyt, šiandien laukia daug lankytojų. Perėjus mažą muziejų, kuriame eksponuojami radiniai iš romėnų laikotarpio, negali patikėti: Trojos miestas toks mažas! O

juk per dešimt metų jį buvo apgulę ir vis puolė ne kokia kariauna, bet legendiniai narsuoliai! Kodėl graikai nesirūpino užkirsti kelio maisto, vandens ir reikmenų tiekimui tokiam mažam miestui? Kur tos arklidės, kuriose buvo laikomi kovos vežimų žirgai? Spėju, kad Troja dar ne visa atkasta.

Devynetas Trojų

Pirmoji Troja — 3000-2600 m. prieš Kristų. Galima atpažinti mažą tvirtovę su rūmų stiliaus namu, kuriame buvo stačiakampis kambarys su židiniu.

Antroji Troja — 2600-2300 m. prieš Kristų. Šiuo laikotarpiu maža pilis tapo įtvirtintu miestu su sienomis. Jose Šlimanas užtiko paslėptus brangius puošmenis, kuriuos jis apsirikęs priskyrė Priamui. Savo ruožtu šie brangūs puošmenys sukėlė gyvus ginčus ir, Šlimano slapta išgabenti iš Turkijos puošdavo jo graikę žmoną švenčių metu. Palaikius nežinioje pasaulio muziejus dvidešimt metų, vokiškasis Šlimano patriotizmas pasirodė stipresnis už teisėtą turkų reikalavimą ir graikų jausmų pagerbimą. Jis brangiuosius puošmenis testamentu paliko Berlynui. Ten jie išbuvo iki 1945 m. pavasario ir po karo dingo be pėdsakų. (Dabar Priamo turtai rodomi Sankt Peterburgo Puškino muziejuje. Pasirodo, jie buvo sovietinės armijos pagrobti ir Sovietų Sąjungos laikomi karo grobiu.)

Šlimanas nusprendė, kad antroji Troja buvo tas miestas, kuris aprašomas *Iliadoje*. Jam atrodė, kad platūs vartai su nuožulniais pylimais kovos vežimams parėmė jo išvadas. Nepaisant rūpestingo trečiojo, ketvirtojo ir penktojo piliakalnio klodų kasinėjimo, — laikotarpis nuo 2300 iki 1900 m., — neįmanoma nustatyti, kur šios Trojos prasideda ir kur jos baigiasi.

Šeštoji Troja — 1900-1300 m. prieš Kristų — liudija hetitų įtaką. Archeologų nuomone, sienų liekanos yra iš hetitų Trojos. Septintoji Troja dalijama į du laikotarpius: A — 1300-1220 ir

B — 1220-900 m. prieš Kristų. Archeologai remiasi rasta mikėniečių keramika. Septintoji A Troja buvo atstatyta po žemės drebėjimo. Graikai ją užėmė ir sunaikino maždaug 1220 m. prieš Kristų. Jiems pasitraukus, trojėnai ir jų sąjungininkai pradėjo miesto atstatymą. Taip atsirado septintoji B Troja; plačiu mastu ji buvo naujos žmonių grupės nausėdija.

Aštuntoji Troja — 900-350 m. prieš Kristų — rodo didėjantį graikų proveržį, ypač po aeoliečių invazijos maždaug VII a. ir nepaisant keletą amžių trukusio persų dominavimo.

Devintoji Troja — nuo 350 m. prieš Kristų iki 400 m. po Kristaus — tapo helenistiniu–romėnišku miestu, kurį globojo ir Aleksandras Didysis, ir Julijus Cezaris. Aleksandras laikė save Achilu ir Patrokliu, kurių garbei atidarydamas žaidynes, jis apibėgo tris sykius nuogas aplink Naująją Trają — Ilioną. Cezaris, karo žygio metu lankydamasis Trojoje, tvirtino, esą jis kilęs iš Enėjo, Trojos princo, atvedusio keletą išlikusių trojėnų į būsimosios Romos apylinkes. Trojos praeities garsas buvo gerbiamas ir krikščioniškoje eroje. Konstantinas Didysis, prieš keldamasis iš Romos į Bizantiją, žvalgėsi į Trają — Ilioną — kaip į patrauklią imperijos sostinę. Tik ilgainiui, apie 400 m., Troja — Ilionas — dingo iš žemėlapio ir tapo paslaptimi.

Trumpa piliakalnio apžiūra

Troja turi daug lankytojų. Užtat pakanka sekti rodykles. Lengva ją apžiūrėti. Senieji septintosios Trojos pylimai ir mūro sienos likučiai su kvadratinio bokšto pamatais. Mūro sienos likučiai primena Mikėnų — Mycenae — piliakalnį Peloponese: apvalainė, maždaug šešeto šimtų metrų aplink piliakalnį, beveik penkių metrų aukščio, pastatyta iš netašytų akmenų ir nedegtų plytų.

Apžiūra veda pro penktosios Trojos rytinius vartus, kurių likučiai jungiasi su gyvenamųjų namų liekanų krūva. Archeo-

logija, eidamas sau sakau, reikalauja vaizduotės ir pasitikėjimo! Kas kita, kai užlipi ant tuščios aikštės ir stabteli pasižvalgyti! Atsiveria plati pajūrio lygumų ir jūros panorama, matyti tolimi Idos kalno priekalniai. Šiauriniame šios aikštės kampe — tariamieji Atėnės šventyklos pamatai. Kur kadaise buvo kuriamos, naikinamos ir atkuriamos nausėdijos, dabar vėjelyje linguoja smilgos.

Palei šiaurinius pylimus guli išmėtytos įvairių laikotarpių liekanos. Trečiojo prieškristinio tūkstantmečio akmenimis grįsta rampa į miestą gyvai primena, kokia buvo pirmoji Troja ir kaip ji kadaise atrodė.

Dar kartą palipu ant terasos. Noriu bent pažvelgti į mūšių lauką. Jis buvo šiaurės vakaruose už miesto. Nuotolis nuo Trojos iki jūros — maždaug penki kilometrai — atitinka nuotolį, kurį mini *Iliada* (VII, 381 ir 421). Skamanderio upė dalija Trojos lygumą į dvi dalis, kurias jungia brasta prie Skamanderio santakos su intaku. Toli toli tyvuliuoja Dardanelų mėlyni vandenys. Vietoj graikų burlaivių plaukioja šiuolaikiniai laivai.

Trojos karas

Į Čanakalės autobusų stotį taksis pavėluoja. Autobusas į Bursą jau išvažiavęs. Grįžtu į Truva viešbutį dar vienai nakčiai Čanakalėje. Tingi popietė. Turiu laiko pavartyti Homero *Iliadą.*

Pasakojimas apie Trojos karą prasideda grožio karalienės varžybomis. Varžybų dovana laimėtojai buvo auksinis obuolys, Nesantaikos deivės suktai skirtas įrašu "Visų gražiausiajai". Dalyvavo trys varžovės: Afroditė, Hera ir Atėnė — meilės, santuokinės ištikimybės ir moters mergeliškumo, skaistybės deivės. Varžybų teisėju jos išsirinko piemenį, vardu Paris, kuris iš tikrųjų buvo Trojos princas. Mat jis buvo tėvo liepimu pamestas ant Idos kalno šlaito, nes orakulas buvo įspėjęs, kad jis užtrauks pražūtį savo gimtajam kraštui. Paris buvo užaugęs nežinodamas, kad jo

tikrieji tėvai Trojos karalius ir karalienė — Priamas ir Hekuba. Afroditė, Hera ir Atėnė mėgino papirkti jaunąjį vyrą: Hera žadėdama didybę, Atėnė išmintį, o Afroditė gražiausią moterį.

Paris paskiria varžybų dovaną Afroditei. Savo nuosprendžiu Paris nuteikia kitas dvi Olimpo deives prieš save, Trojų ir trojėnus. Meilės deivės globojamas, Paris aplanko Spartą karaliui Menelajui nesant namie, pavagia jo žmoną grąžiąją Eleną ir pabėga su ja į Trojų. Menelajas prisiekia atkeršyti ir, savo brolio Agamemnono, Mikėnų karaliaus, padedamas, sutelkia iš visos Graikijos didžiulę kariuomenę. Graikų laivai pakelia bures tik tada, kai Agamemnonas paaukoja vieną iš savo dukterų, norėdamas iš dievų gauti paslaugių vėjų.

Mūšių sėkmė svyruoja, nes siejasi su tuo, kuriai deivei priklauso mūšio diena. Kai Achilas atsisakydavo kovoti ir nuobodžiaudavo savo palapinėje, graikai, neturėdami vado, pralaimėdavo. Bet kartą atsitiko, kad Hektoras, Pario brolis ir trojėnų vadas, nukovė Patroklą, Achilo jaunystės draugą. Achilas, didžios širdgėlos apimtas, negaišuodamas keršijo. Nelygioje kovoje jis užmušė Hektorą.

Dabar atėjo Pario eilė atkeršyti už savo brolį. Achilui gimus, jo motina Tetidė buvo panardinusi jį į Stikso — Požemio karalystės — upės vandenis, padarydama jį nesužeidžiamą, išskyrus tą kulną, už kurio buvo jį laikiusi. Nūn Paris, užkopęs ant pylimo, įtempė lanką ir paleido strėlę, kuri pataikė tiesiai Achilui į kulną. Didvyris krito, ir Trojos sienos liko nepaliestos.

Taip karas užsitęsė dešimt metų. Ilgainiui Itakės karalius Odisėjas sumanė klastą. Su triukšminga iškilme buvo parengti laivai išplaukti. Jiems išplaukus, ant jūros kranto liko tik didžiulis medinis arklys kaip paskutinė atnaša dievams. Trojos gyventojai, dainuodami ir juokdamiesi iš graikų, metėsi tempti arklį į miestą ir šventė pergalę iki pat aušros. Atėjus šaltai aušrai, Trojos galiūnai pastirę nuo šalčio, girtutėlaičiai gulėjo pasliki, vieni savo gultuose, kiti kaimynų lovose, o kai kurie tysojo gatvėse. Tada

atsidarė Trojos arklio pilvas ir iš jo iššoko garsiausi Graikijos galiūnai. Vieni atrakino miesto vartus, įleisdami slapta sugrįžusius bičiulius, o kiti pradėjo žudynes mieste. Troja buvo sunaikinta.

Apie Trojos karą teturime tik šį epą, aklo dainiaus Homero užrašytą po penketo šimtų metų. *Iliada* — pirmojo žmonijos karo korespondento poetinis praeities mūšio aprašas! Troja, kurioje šie įvykiai rutuliokosi, buvo septintoji iš devynių. Šiandien tą Trojį aplankiau. Įdomi vieta, nuostabus epas!

Trojos apgula yra istorinis įvykis — atsitikimas — achajų nausėdijų kūrimo istorijoje. Pasak graikų istorijos, Troja buvo sunaikinta 1184 m. prieš Kristų. Be abejo, kai kurie *Iliados* veikėjai yra istoriniai asmenys, bet pasakojimas apie karo žygį prieš Trojį apima krūvą legendų, perduotų gyvu žodžiu ir bėgant šimtmečiams praturtintų.

Apaštalas Paulius išplaukė į Europą iš Troados

Netoli Trojos yra Troada. Kadaise Troada buvo uostamiestis, nūn tik žvejų kaimas su tingia prieplauka žvejams ir burlaiviams. *Apaštalų darbų* knygoje rašoma:

> {Paulius, Silas ir Timotiejus} perėjo Frygiją ir Galatijos šalį, nes Šventoji Dvasia draudė jiems skelbti žodį {Žinią apie Kristų} Azijoje. Atvykę netoli Mysijos, jie mėgino pasukti į Bitiniją, tačiau Jėzaus Dvasia jų neleido. Perėję Mysiją, jie nuėjo į Troadą. Čia Paulius naktį turėjo regėjimą: jam pasirodė makedonietis, kuris maldavo: "Ateik į Makedoniją ir padėk mums!" Po šio regėjimo mes nedelsdami nutarėme keliauti į Makedoniją, įsitikinę, kad Dievas mus pašaukė skelbti jiems Evangelijos.

Išplaukę iš Troados, leidomės tiesiog į Samotrakę ir ryto-

jaus dieną į Neapolį. Iš čia atvykome į Filipus — pirmąjį šitos Makedonijos dalies miestą bei koloniją (Apd 16,6-11).

Į Troadą turėjau progą užsukti prieš keletą metų. Nūdien ji sunkiai pasiekiama. Žvyro kelias. Taksis vengia juo važiuoti. Senosios Troados nėra likę jokio ženklo. Tuomet uostelyje prie medinio molo mačiau žvejus, besitaisančius plaukti į žvejonę.

Į Bursą — seldžiukų sostinę

Keliaujame į Bursą. Vieškelis palei Dardanelus. Sąsiauris ramus. Jokio vėjelio. Rodos, dėkis pačiūžas ir čiuožte jį perčiuožk į Europą. Man vis neišeina iš galvos Kserkso II ir Aleksandro Didžiojo statyti tiltai! Laivai lyg kupranugariai praslenka sąsiauriu ar į Egėjo jūrą, ar Stambulo link. Jie turi labai lėtai plaukti, nes sąsiauris siauras. Leidžiama sukelti tik bangeles ...

Šį rytą turėjau anksti pajudėti. Autobusas išeina aštuntą valandą, o stotis tolokai. Anksti atsikėlus, buvo galima stebėti turkų miesto atsibudimą naujai dienai. Tiesa, kareiviai ir policija nesiliovė patruliuoti krantinėje visą naktį. Muedzinas atsikėlė pirmasis ir Dievo vardu šaukė keltis ir ateiti į mečetę pasimelsti. Turkų muedzinas neturi arabų kraštų muedzino balso. Muedzinas arabų kraštuose savo balsu išreiškia žmogaus ilgesį ir dejonę, o Turkijos muedzinas — įsakymą eiti melstis. Ilgesys ir dejonė jo balse neslypi. Gaidžiai beveik kartu su muedzinu šįryt žadino. Turkai į mečetes neskuba. Mečetė yra bendrai penktadienio maldai. Šiaip meldžiamasi namie. Maldos kilimėlis yra jų asmeniška mečetėlė. Daug kur autobusų stotyje matyti būdelė su užrašu "mesdžid" — pagarbinimo vieta. Dar prieš saulėtekį pasirodė gatvėse vyrai su šluotomis. Gatvės nors ir negrįstos, bet šluojamos. Laikraščiai neišmetami, o naudojami prekėms suvynioti. Gyvenimas krantinėje tirštėjo. Žvejų būrelis lipo į laivelius ir leidosi į sąsiaurio šoną prie Europos.

Vieškelis glaudžiasi prie Marmuro jūros. Vieškelio dešinė-

je — Žemaitijos gamtovaizdis, kalvos apaugusios krūmais ir miškeliais. Lankose pūpso šieno kupetos, tyso pradalgės. Kai kur jau rugiapjūtė. Javų gubos kraunamos į arklių traukiamą vežimą. Žemė atrodo derlinga.

Trinu akis iš nustebimo. Nejaugi tai būtų gandrai? Ne vienas ar keletas, o keliasdešimt! Iš tikro, tai gandrai. Turbūt šie gandrai nebemėgsta valdžios Lietuvoje! Jiems smagiau Turkijoje lizdus krauti ir vaikus auginti.

Vieškelis tolsta nuo Marmuro jūros ir vingiuojasi slėniais. Praskubame pro Graniko lygumą. Čia 334 m. prieš Kristų Aleksandras Didysis pirmajame mūšyje Azijos žemyne sunaikino rinktinę Persijos kariuomenę. Slėniai ima platėti, jų atšlaitės palengvėle darosi statesnės, bet kalnų nematyti. Aplinkui tik aukštos kalvos. Bandirmos mieste sustojame poilsiui. Stoties aplinka labai švari, o išvietės ne tik švarios, bet ir nekvapios. Matyti turkių su madingomis kelnėmis. Kaimietė — žemdirbė — žiūri į jas šnairomis. Gal su įtarimu, o gal ir su pavydu? Šeimos išlydi šeimos narį į kelionę ... Ne tik mama ar tėtis, bet ir senelė ar senelis, brolis ir sesuo. Mama palydi sūnų į karinę prievolę, išbučiuodama jam abu žandus ir ranka paliesdama jo kaktą.

Išvažiuojant iš Čanakalės buvo saulėtas rytas, o į Bursą įvažiuojame lynojant. Išlipus iš vėsinamo autobuso, užklumpa lietaus gūsis. Be to, nemaloniai karšta. Skubu ieškoti nakties prieglobsčio į pirmąjį, nors ir gerokai apšepusį, viešbutį.

Viešbučio darbuotojas Imamas

Viešbutis apšepęs, bet labai jaukus. Priėmimo kontoroje darbuotojas kalbina, tarsi būtume seni pažįstami. Į mano "Giun aidin" — "Labą dieną" — atsako arabišku "Wa salaam aleikum!" Pastebėjęs pase daugelio kraštų antspaudus, teiraujasi, kokie įspūdžiai iš kelionės po Iraną, Iraką, Egiptą ...

— Ar po Turkiją įdomiau keliauti negu po Iraną? — klausia.

— Turkija panašesnė į Vakarų Europą, — mėginu jam atsakyti, — užtat čia galima jaustis kaip namie.

— O kuo domitės kelionėse? — ūmai užklausia.

— Žmonėmis, jų religija ir senove ...

— Savo malonumui?

— Iš dalies taip. Be to, noriu nuodugniau susipažinti su krikščioniškąja Turkijos praeitimi, su islamu ir Turkijos poslinkiu į sekuliarizmą — islamo supasaulėjimą.

Mudviejų pokalbį nutraukia nauji viešbučio svečiai. Darbuotojas grąžina man pasą, nurodo kambarį ir šypsodamasis sako:

— Esu imamas. Kviečiu apsilankyti mečetėje.

— Su malonumu.

Imamas yra bendros musulmonų maldos vadovas. Kunigų islamas neturi. Imamu gali būti kiekvienas padorus, vadovauti tinkamas vyras musulmonas.

Bursa — pirmoji otomanų sostinė

Nors Bursa yra senovės frygų, lidų ir mysiečių valdose, jos įkūrimas siejamas su Bitinijos karaliumi Prusiju I trečiajame šimtmetyje prieš Kristų. Pirmojo prieškristinio šimtmečio pradžioje romėnų legionai grūmėsi su Ponto karaliumi dėl Bitinijos. Ilgainiui Bitinija ir Bursa — ar Brusa — tapo Romos imperijos valdomis. Antrajame kristiniame šimtmetyje Plinijus Jaunesnysis savo laiškuose imperatoriui Trajanui keliskart mini Bursos vardą, bet Bursa tuo laikotarpiu niekuo nepasižymėjo.

Apaštalas Andriejus yra laikomas Bitinijos apaštalu. Dėl jo Bursa tapo svarbiu Žinios apie Kristų židiniu Rytuose. Be to, bizantų laikotarpiu mineralinių vandenų šaltiniai apylinkėse Bursą labai praturtino. Imperatorius Justinianas šeštajame šimtmetyje čia pasistatė rūmus ir prabangias maudyklas. Šilkaverpių auginimas, — sakoma, kad jis prasidėjo Justiniano laikais, —

padarė Bursą pasauliniu šilko ir šilko audinių gamintoju. Ir nūdien šilkaverpių auginimu ir šilko audinių gaminimu verčiasi didelė dalis Bursos gyventojų.

Bursos taiki gerovė baigėsi septintojo šimtmečio pabaigoje, kai arabai įsiveržė į Mažąją Aziją. 1075 m. Bursą užėmė turkai seldžiukai, bet buvo priversti po dviejų dešimtmečių ją palikti, kai Pirmojo Kryžiaus karo armija atžygiavo prie Bursos. Turkai otomanai XIV a., otomanų dinastijos pirmūno Otomano Gazio (Gazi) vedami, sugrįžo prie Bursos sienų. Bursa priešinosi dvidešimt metų! Galų gale 1326 m. balandžio 6 d. gynėjai pasidavė Otomano Gazio sūnui Orhanui.

Bursa tapo pirmąja otomanų imperijos sostine. Tapęs sostine, miestas sparčiai augo ir puošėsi gausybe savitos turkų architektūros paminklų. Tiesa, šiuolaikinės pramonės poreikiai sukūrė naujus priemiesčius, kuriuose susispietė bent pusantro milijono gyventojų. Panašiai kaip Vilnius ir Kaunas turi savitus senamiesčius, taip Bursa garsi savo turkišku senamiesčiu.

Bursa buvo tik laikina otomanų sostinė. Tamerlanas pristabdė otomanų pastangas suvienyti turkų musulmonų valstybeles Anatolijoje ir sunaikinti Bizantijos imperiją. Tamerlano nugalėti prie Ankaros, otomanai metėsi vidurinės Europos link, norėdami ją užkariauti. 1413 m. sostinę perkėlė į Edirnę Europoje. Iš Edirnės buvo paranku ne tik valdyti imperiją dviejuose žemynuose, bet ir rengtis baigtiniam karo žygiui prieš Konstantinopolį.

Po lietaus smagu

Lietaus gūsiai atvėsino orą ir nuskaidrino dangų. Smagu žvalgytis po spalvingąjį senamiestį ir gėrėtis Olimpo kalno prie Bursos, — nūdien vadinamo Uludahu (Uludag), — priekalniais. Uludahas žiūri iš 2543 m aukščio viršūnės į labai derlingą lygumą, į Bursos senamiesčio žaliai žydros spalvos mečetes bei

jų minaretus ir iškilius pirmųjų sultonų mauzoliejus. Bursa išsaugojo ir saugoja ne tik senovės pastatus, bet ir senamiesčio gatveles bei sodus. Į akis krinta Ulu Čami — Didžioji mečetė — prie rytinių senamiesčio vartų įtvirtinimų. Mečetės siluetas su dvidešimčia kupolų daro ją itin ženklią ir paslaptingą. Vidaus sienas puošia meniški kaligrafiški Korano posakių įrašai. Mečetėje daug žmonių. Moterys meldžiasi dešiniajame mečetės kampe. Stebina jaunų vyrų pamaldumas.

Sakoma, kad Romoje kas ketvirtas pastatas yra baroko stiliaus šventovė. Bursos senamiestyje, galima sakyti, kas ketvirtas pastatas yra arba mečetė, arba sultono mauzoliejus, arba su sultono dvaru susijęs namas. Už Orhano, Bursos užkariautojo, mečetės slepiasi bazaras — dengtas Bursos turgus — su savo mažomis vingiuotomis gatvelėmis ir senovės karavanų keleiviams skirtais užeigos namais.

Senamiestyje vyrauja šventiška nuotaika. Atrodo, kad visi Bursos gyventojai smaginasi po gaivaus lietaus. Mėginu eiti Atatiurko gatve Pilies link. Čia upė automašinų. Sunku — pavojinga — per gatvę pereiti. Turkai, sėdėdami už vairo, jaučiasi visagaliai. Reikia eiti iki tolimo šviesoforo, norint į kitą gatvės pusę nukakti. Pilies vieta mane domina, nes ji liudija senąjį romėnų ir bizantų miestą. Ir nūdien dar galima atpažinti jo sienas, kai kur ir gynybos bokštų bei pilies vartų likučius.

Keltuvu į Uludahą

Mečetės įdomios. Smagu klajoti po bazarą — turkiškąjį turgų. Lietus atvėsino orą, bet akys pavargsta, kojos pailsta ... Užtikęs prie keltuvo į Uludahą picos užeigą, susigundau prisėsti. Turkiška pica skiriasi nuo itališkosios. "Dioner kebab" lengvesnė už mūsiškę. Užeiga mažutė. Picą atneša pats šeimininkas. Jis, kaip daugelis buvusių svečiais darbininkais Vokietijoje, kalba vokiškai. Domisi mano pasauliu. Labai svetingas. Vietoj sąskaitos

paduoda savo užeigos kortelę. Sako, šį kartą buvote mano svečias ... Įtikinu, kad kitą kartą daugiau valgysiu ir būsiu svečias, o dabar privalau atsilyginti. Rytuose sunku suprasti svetingumą.

Į Uludahą vieškeliu — 35 km. Keltuvu tik dešimt minučių. Akimis lankau Bursą, stovėdamas keltuve pakeliui į tautinį Turkijos parką. Ant keltuvo sienos reklama: nuo gruodžio iki balandžio atviros slidžių juostos. Parke turbūt visais metų laikais smagu pakvėpuoti pušų oru.

Romėnai ir bizantai mėgaudavosi parke vasaros metu. Be to, naudodavo parko sniegą vynui ir vaisiams atšaldyti.

Pokalbis su imamu

Grįžęs į viešbutį, vėl sutinku budintį imamą.

— Ką matėte? — domisi.

— Daug ir mažai ...

— Bursa yra turkiškiausias Turkijos miestas, — pritaria, pabrėždamas kiekvieną žodį.

Imamas pakviečia sėstelti. Pasiūlo kavos, klausdamas "su cukrumi ar be cukraus". Turkams įprasta į kavą daug cukraus dėti. Imamas pasakoja apie save. Supasaulietintas islamas jam nepatinka. Samprotauja apie mečetę ir jaunimą. Sako, ir jaunimui supasaulietintas islamas ne prie širdies. Pastebėjęs, kad pažįstu Turkijos istoriją ir islamą, teiraujasi apie mano užsiėmimą. Papasakoju jam vaikystėje girdėtas kalbas apie rusų ir turkų karus, kai lietuviai vyrai buvo rusų gaudomi į kariuomenę žygiuoti prieš Turkiją. Sakau, kad Bursoje galiu lietuviškai "vyšne", "arbūz" ir "kilim" nusipirkti ...

Pokalbis tapo vakarone. Imamas kalba apie krikščionybę ir jos supasaulėjimą. Sako, daug intelektualų iš Prancūzijos ir Vokietijos atvyksta į Bursą, norėdami nuodugniau susipažinti su islamu ir tapti musulmonais ... Prieš atsisveikinant imamas man padovanoja arabišką Koraną. Gal, sako, padės nuodugniau pa-

žinti tikrąjį Dievo apreiškimą, nes žydai ir krikščionys jį sudarkė. Musulmonai kaltina žydus už jų atskirumą, o krikščionis už tikėjimą Švč. Trejybe ir Jėzaus dievyste.

Į Izniką — senąją Nikėją

Nuo Bursos lig Izniko — maždaug 88 km. Vieškelis šiuolaikinis. Prie Gemliko pasukame į kuklesnį, tiesiog į rytus einantį kelią. Važiuojame palei Izniko ežerą. Senoji Nikėja glaudžiasi prie jo rytinio galo. Ežeras — 30 km ilgio.

Iznikas — senoji Nikėja — mane domina, nes čia 325 m. įvyko Pirmasis visuotinis Krikščionių Bendrijos Susirinkimas, kuriame buvo aptartas Apaštalų tikėjimo išpažinimas. Nikėjoje įvyko ir Septintasis visuotinis Susirinkimas, pasmerkęs ikonoklazmą — statulų daužymą ir paveikslų plėšymą. Miesto įkūrimo data laikoma 316 m. prieš Kristų. Lisimachas, vienas iš Aleksandro Didžiojo įpėdinių, jį užkariavo ir pavadino savo žmonos garbei Nikėja. Nikėja buvo Bitinijos sostine iki Nikomedijos miesto įkūrimo 264 m. prieš Kristų. Kai Bitinija buvo prijungta prie Romos imperijos 74 m. prieš Kristų, Nikėja tapo vienu svarbiausių romėnų Azijos provincijos miestų. Plinijus Jaunesnysis, Bitinijos valdytojas, iš Nikėjos rašė laiškus imperatoriui Trajanui 111-112 m. po Kristaus, klausdamas, kaip elgtis su krikščionimis: persekioti ar nekreipti dėmesio?

Antrajame krikščioniame šimtmetyje. Nikėja buvo klestintis miestas. Kas penkti metai buvo švenčiami įmantrūs festivaliai Dioniso, mitinio miesto įkūrėjo, garbei. Po festivalių būdavo žaidynės Romos imeratoriams pagerbti. 362 m. Julianas Atskalūnas atgaivino trumpam laikui pagonių papročius.

Nikėją vargino ne tik arabų užpuoliai, Kryžiaus karų kariaunos, seldžiukai ir otomanai, bet ir nuožmūs žemės drebėjimai. Otomanams užėmus Bursą 1326 m., ir Nikėja po ilgos apgulos pasidavė sultonui Orhanui. Otomanų laikotarpiu miestas kles-

tėjo. Iš Azerbaidžano atkelti menininkai ir amatininkai labai praturtino otomanų imperijos architektūrą ir menus. Nikėjoje, otomanų vadinamoje Izniku, suklestėjo keramikos įmonės, kurios per du šimtmečius gamino įmantrius fajanso koklius, spalvingas čerpes bei keramikos dirbinius, ir nūdien puošiančius mečetes ir sultonų rūmus Turkijos miestuose.

Trys valandos Nikėjoje

Atvažiavęs į Izniką, stotyje skubu prie kontoros autobusų linijos, kuri veža keleivius į Stambulą. Keletas autobusų man parankūs. Jau dešimta valanda ryto. Apsisprendžiu išvykti pirmą po pietų. Turiu tad tris valandas viešnagei Iznike. Belieka susirasti taksį, kuris nuvežtų į man įdomias vietas ir laiku parvežtų į autobusų stotį.

Didelė dalis romėnų ir bizantų laikotarpio miesto sienų tebestovi su gynybos bokštais. Galima atskirti jų statyboje ketvertą viena po kitos ėjusių stadijų, kiekviena yra ženklinanti naują šeimininką. Romėniškosios liekanos apima Stambulo vartus, kurių dalį sudaro Vespasiano ingreso arka. Netoliese piramidės pavidalo kapas iš antrojo krikščionio šimtmečio. Rytiniai vartai buvo pastatyti Hadrianui pagerbti jo apsilankymo proga. Turbūt patraukliausi vartai yra pietiniai, pastatyti Klaudijui II valdant. Kadangi priešai dažniausiai užpuldavo iš pietų, matyt, kad šie vartai būdavo dažnai atstatomi. Išgriauti Giol Kapisi — Ežero vartai — veda prie mėlynų ežero vandenų. Ežero pakrantėje auga vienišas medis ir mėtosi keliolika marmuro luitų iš Konstantino Didžiojo rūmų, kurių didžiuma nūdien skęsta ežero vandenyje. Čia imperatorius buvo sušaukęs Pirmąjį visuotinį Susirinkimą 325 m.

Septintasis visuotinis Susirinkimas buvo švenčiamas Aya Sofjos — Šventosios Išminties — bazilikoje 787 m. Šis pastatas buvo seldžiukų ir otomanų perstatytas į mečetę. Ir kitos dvi

krikščionių šventovės — Koimesis (Mergelės užmigimo) ir Agios Trifono — griuvėsiai, nūdien tik turistinės įžymybės. Koimesio šventovė rodo, kad ji buvo paversta tvartu. Stogo nebeturi. Bokštas nors ir sutrumpėjęs, bet pakankamai aukštas gandrams lizdui krauti. Man įėjus, gandrė — gal gandras? — tik pasuko galvą pasižiūrėti.

Nikėja — šiuolaikinis Iznikas — nūdien nežymus. Taksis parveža mane į autobusų stotį laiku.

Pirmasis Nikėjos visuotinis Susirinkimas

Susirinkimą sušaukė imperatorius Konstantinas, norėdamas išspręsti ginčus, kuriuos kėlė Arijus, teologas iš Libijos (256-336). Jis buvo kunigas Aleksandrijoje (Egipte) ir mokė, kad Kristus yra daugiau negu žmogus, bet mažiau negu Dievas. Taigi, anot jo, Kristus yra iškiliausias kūrinys, bet ne Dievas. Jo mokymą įprasta vadinti arianizmu. Aleksandrijos vyskupas Atanazas Arijų ekskomunikavo, bet tasai pabėgo į Mažąją Aziją.

Istorikai ginčijasi dėl skaičiaus vyskupų, dalyvavusių Susirinkime: vieni teigia, kad 318 vyskupų dalyvavo, o kiti — kad tik 225. Visi pripažįsta, kad Susirinkime dalyvavo visi svarbūs Rytų vyskupai, keturi Vakarų vyskupai, — tarp jų Hosijus iš Cordova'os, Susirinkimo pirmininkas, — ir du Popiežiaus legatai. Pagrindiniai Susirinkimo veikėjai buvo Arijus ir jo oponentas Atanazas.

Susirinkimas priėmė Tikėjimo išpažinimo formuluotę, kuri, rodos, buvo pagrįsta paprastu krikšto tikėjimo išpažinimu, pateiktu Euzebijaus iš Cezarėjos. Formuluotė apėmė graikišką žodį "homoousion" — "vienos prigimties", — kuris buvo vartojamas kalbant apie Tėvą ir Sūnų. Tas žodis, turbūt Hosijaus pasiūlytas, tapo prabos akmeniu Susirinkimui ir baidykle arianizmui, nes aptarė Sūnaus dieviškumą ir lygybę Švč. Trejybėje. Tikėjimo išpažinimas buvo priimtas visų vyskupų, išskyrus du; pastaruo-

sius imperatorius Konstantinas ištrėmė į Ilirijų (325 m.). Net po Susirinkimo ginčas tęsėsi. Imperatorius įsakė Atanazui priimti Arijų į tikėjimo bendruomenę, bet Arijus staiga mirė (326 m.).

"O kuo jūs mane laikote?"

Į Jėzaus klausimą mokiniams: "O kuo jūs mane laikote?" buvo įvairiai atsakyta *Naujajame Testamente:*

> Apaštalas Paulius: Jėzus yra nukryžiuotasis ir Prisikėlusis Kristus.
> Morkus: Jėzus yra Kenčiantis Mesijas.
> Matas: Jėzus yra naujasis Mozė, naujojo įstatymo Mokytojas.
> Lukas: Jėzus, pilnas Šventosios Dvasios, yra visų Išganytojas.

Kai Krikščionių Bendrija įėjo į helenistinį pasaulį, Žinios apie Kristų skelbimas ir tikėjimo pastangos suprasti, kas yra žmogui Jėzus Kristus, pradėjo vartoti Vidužemio jūros tautų filosofinę kalbą — filosofines kategorijas. Šios graikų filosofijos kategorijos atsiejo nuo pažinimo, kaip daiktai reiškiasi ar veikia, klausimą, kaip daiktai yra savyje, išreikšdamos šią įžvalgą sąvokomis "prigimtis", "būtis" ir pan. Pradinės krikščionių bendrijos buvo sutelkusios dėmesį į tai, ką Dievas buvo jiems padaręs per Jėzų Kristų, taigi kas yra Jėzus darbais, dabar šios vėlesnės helenistinės Krikščionių bendrijos pradėjo stebėtis Jėzumi savyje, taigi jo prigimtimi ir būtimi. Kitaip kalbant, nuo skelbimo, ką Jėzus daro — Jėzus išgano, — jų klausimai nukrypo į tai, kokia yra Jėzaus prigimtis ir būtis: kas yra Jėzus, mūsų Išganytojas, savyje? Nuo pažinimo, kad jis yra iš Dievo, jų tikėjimo pastangos suprasti Jėzų kėlė klausimą apie jo santykį su vienu Dievu, vadi-

namu Tėvu. Ar tai buvo du Dievai? Negalima manyti! Ar Jėzus buvo mažesnis Dievas? Galima sutikti, bet kaip jis galėtų iš tikrųjų išganyti? Kaip galėtų Jėzus Kristus būti Dievas bei Dievas Tėvas būti Dievas ir, nepaisant to, būti vienas Dievas? Be to, ir klausimai apie Jėzaus sąlytį su žmonija tapo aštrūs. Jeigu jis tikrai yra iš Dievo, ar jis tkrai yra žmogus? Ar jo prigimtis yra iš tikrųjų žmogiška? Ar jis turi tikrai žmogiškai dvasingą sielą? Jeigu ne, tuomet įsikūnijimas buvo tik dingstis. Bet jeigu taip, tuomet Jėzus iš tikrųjų yra du asmenys, žmogiškas ir dieviškas. Jeigu jis iš tikrųjų yra žmogus, kaip jis gali būti laikomas Dievu ir būti vienas asmuo? Visi šie klausimai buvo išreikšti tuometine kalba ir tikintieji dalyvavo, norėdami atsakyti į klausimą: "O kuo jūs mane laikote?"

Nikėjos Susirinkime vyko įnirtingi svarstymai. Vienas vyskupas, pasakojama, išėjo duonos kepalo nusipirkti. Grįžęs pranešė, kad "net kepėjas" norėjęs pasvarstyti klausimą, ar Kristus turėjo vieną, ar dvi prigimtis!

Susirinkime du polinkiai kėlė sunkumų. Vieni norėjo neigti prigimties tapatumą tarp Dievo ir žmogaus — Jėzaus, laikydami jį tik kūriniu. Be abejo, jis yra iškilesnis kūrinys, — taip kartojo Arijus, — bet Dievas negali dalytis būtimi su tuo, kas ribota ir laikina. Vadinti Jėzų "Dievu" — Dievo įžeidimas, nes dieviškumas suteršiamas tuo, kas ribota ir laikina. Užtat titulas "Dievas" Jėzui gali būti tik mandagumo titulu. O Rytų vyskupai Nikėjos Susirinkime nutarė, kad šis Arijaus sekėjų polinkis klaidingas. Tikėjimo išpažinime, kurį ir nūdien kalbame bei giedame sekmadienio ir švenčių pamaldose, Jėzus yra išpažįstamas kaip "Dievas iš Dievo, Šviesa iš Šviesos, tikras Dievas iš tikro Dievo, gimęs, bet nesukurtas, esantis vienos prigimties su Tėvu". Jeigu tai nebūtų tiesa, pabrėžė Susirinkimo Tėvai, mes nebūtume išganyti Jėzaus, nes nuodėmė yra tokia galinga, kad joks kūrinys negali jos nugalėti. Išganyti gali tik Dievas!

Vėliau Popiežius Leonas I rašys: "Lygiai pavojinga paneigti

tiesą, kad Kristus turėjo žmogišką prigimtį, kaip ir atsisakyti tikėti, kad jo šlovė yra lygi jo Tėvo {šlovei}".

"Vienos prigimties su Tėvu"

Graikiškasis žodis "homoousion" — "vienos prigimties su Tėvu", — vartotas Nikėjos Susirinkime Sūnaus santykiui su Tėvu aptarti, ne visiems buvo prie širdies, nes jį buvo anksčiau vartojęs atskalūnas Sabelijus. Užtat pavyko įtikinti imperatorių Konstantiną sugrąžinti Arijų iš tremties į jo pareigas Aleksandrijoje. Sankirtis tarp Nikėjos Tikėjimo išpažinimo gynėjo Atanazo, Aleksandrijos vyskupo, ir Arijaus sekėjų buvo neišvengiamas. Dabar Atanazas buvo imperatoriaus išsiųstas į tremtį!

Konstancijui II, Arijaus sekėjui, tapus imperatoriumi, katalikai vyskupai buvo masiškai tremiami. Arianizmas tapo viena labiausiai paplitusių ir skaldančių atskalų Bendrijos istorijoje. Atanazo tremtis į Romą išjudino popiežių Julijų I į grumtynes. Bet susirinkimą, popiežiaus sušauktą Sardikoje (343 m.) Atanazui apginti, atmetė ir Rytų vyskupai, ir imperatorius Konstancijus. Nuo šiol katalikai galėjo remtis tik Roma. Kai Vakarai atsidūrė Konstancijaus valdžioje, kelete susirinkimų buvo panaikinti Sardikos nuosprendžiai, o popiežius Liberijus, vyskupai Hilarijus iš Poitiers'o ir Hosijus buvo ištremti. Dabar pergalingieji Arijaus sekėjai pradėjo tarpusavyje ginčytis. Netylėjo ir katalikai. Vakaruose — Hilarijus iš Poitiers'o, Rytuose — Bazilijus Didysis, Grigalius Nazianzietis ir Grigalius Nysietis nesiliovė gynę ir aiškinę Nikėjos Tikėjimo išpažinimą. 364 m. Vakarai buvo valdomi Valentino I, kataliko imperatoriaus. Kai 379 m. katalikas Teodosijus I tapo Rytų imperatoriumi, arianizmas buvo uždraustas.

Antrasis visuotinis Susirinkimas buvo sušauktas, kad iš naujo patvirtintų Nikėjos Tikėjimo išpažinimą. Tai buvo Pirmasis Konstantinopolio Susirinkimas, įvykęs 381 m. Toks buvo arianiz-

mo galas imperijoje. Rytų vyskupai samprotavo, kad esame išganyti Dievui prisiėmus visa, kas tik priklauso žmogiškajai prigimčiai. Jeigu kas nėra Dievo prisiimta, tampant žmogumi, tai nėra išganyta. Taigi tikra ir visapusiška Jėzaus žmogiškoji prigimtis yra išganančioji tiesa.

Arianizmas iš karto nemirė. Jis apėmė gotus, gyvenusius nūdienėje Serbijoje ir Vengrijoje, ir taip sėkmingai plito, kad visi gotai ir kitos germanų tautelės tapo Arijaus sekėjais. Arianizmas pasiekė Vakarų Europą ir Afriką.

Laikas kilti į Stambulą

Mėnesį klajojęs po Turkiją — rytinę, vidurinę ir vakarinę, grįžtu į Stambulą. Ką patyriau? Turkijos žemėlapis ir Turkija mano gyvenimo žemėlapyje. Ši kelionė — ilgiausia ir viena iš keliolikos. Spalvingas gamtovaizdis, žmonės, istorinė sampyna, archeologinės vietos, islamo pasaulis. Mano domesys išdilusiais Tautų Apaštalo Pauliaus pėdsakais.

Turkai gyvena būriais: kaimas — miestelis — miestas. Vienkiemių nematyti. Architektūra nuobodi: tokia pat pilka turkiška mečetė su laibu minaretu: Šiuolaikinių pastangų apvaldyti erdvę, sukuriant vietą maldos poreikiams, nematyti. Nors islamas Turkijoje ir supasaulėjo, bet yra išlikęs konservatyvus.

Turkai punktualūs. Įdomu stebėti autobusų išvykimą. Nustatytu laiku pasigirsta autobuse skambutis. Tučtuojau suūžia motoras, ir autobusas ima riedėti stoties vartų link. Ir autobusui riedant "berniukas", prikibęs prie atvirų durų, dar bando "medžioti" keleivius, šaukdamas vardą miesto, į kurį važiuoja: "Istanbul! Istanbul!"

Manasis "Istanbul! Istanbul!" autobusas privažiavo prie "Peron # 4" likus lygiai pusvalandžiui iki išvažiavimo. Lauke krapnojo. Nieko nelaukdamas įlipau į vidų. Vietos numeruotos, dėl jų varžytis nereikia. Palengvėle autobusas pilnėjo, bet laisvų vie-

tų dar liko.

Kelionė iš Azijos į Europą per lietų. Gamtovaizdis įvairus: kalnai, kalvos, Marmuro pajūrio lyguma. Keliauju per labiausiai supramonintą Turkijos dalį. Prie Izmito — senojo Nikomedijos miesto — ypač daug įmonių, daug taršos. Autobusas čia tik stabteli.

Autostrada į Kadikioy — Chalcedoną

Prie Izmito pasiekėme autostradą, kuri jungia Stambulą su Ankara. Pajūrio juosta siaura. Austostrada ir geležinkelio bėgiai daug kur vos vos išsitenka. Daug kur steigiasi naujos gyvenvietės. Pakelės ženklai rodo į Kadikioy — senąjį Chalcedoną, kuriame 451 m. vyko Ketvirtasis Krikščionių Bendrijos visuotinis Susirinkimas. Po valandos greito važiavimo įriedėjome į Kadikioy autobusų stotį. Daugelis keleivių išlipa, nes skuba į keltuvą, kuris greičiau nuveža į Stambulą. "Autobusu, — paaiškina įlipęs darbuotojas, — iki Topkapi autobusų stoties bus lėtas važiavimas per Bosforo tiltą". Susigundau nepalikti autobuso, nes jis veža į Topkapi stotį. Mat, išgirdęs Topkapi vardą, pamaniau, kad autobusų stotis yra prie Topkapi sultonų rūmų. Tik vėliau patyriau, kad "Topkapi" yra dviprasmiškas: Topkapi — sultonų rūmai, Topkapi — pagrindinė Stambulo autobusų stotis.

Prieš keletą metų, būdamas Stambule, mėginau surasti šv. Eufemijos šventovę Kadikioy'e. Ši šventovė buvo Susirinkimo vieta. Nūdien jos vietoje stovi didžiulės kareivinės.

Ketvirtąjį visuotinį Susirinkimą sušaukė imperatorė ir imperatorius — Pulcherija ir Marcianas, norėdami panaikinti gėdingą Plėšikų sinodo, įvykusio Efeze 449 m., sprendimą ir aptarti atskalūno Euticho mokymą apie Kristų. Eutichas buvo Konstantinopolio archimandritas ir didelis nestorianizmo priešas. Nestorianizmas laikėsi požiūrio, kad Jėzus Kristus buvo du artimai ir neatskiriamai sujungti skirtingi asmenys. Ši samprata bu-

vo atmesta Trečiajame Katalikų Bendrijos visuotiniame Susirinkime, įvykusiame 431 m. Efeze. Efezo Susirinkimas paaiškino katalikiškąją tiesą, aptardamas, kad Jėzus Kristus, tikras Dievas ir tikras žmogus, turi dvi skirtingas prigimtis, neatskiriamai sujungtas viename asmenyje, ir yra vienos prigimties su Tėvu. Eutichas teigė, kad žmogiškoji Kristaus prigimtis buvo dieviškosios prigimties "sugerta", todėl tikėti dvi jo prigimtis yra nestoriška. Eutichas buvo apkaltintas erezija ir Konstantinopolio patriarcho Fabijono sušauktame vietos sinode pašalintas iš archimandrito pareigų. Jis kreipėsi į savo bičiulius, ieškodamas paramos. Imperatorius Teodosijus įsakė vyskupams susirinkti į Efezą 449 m. rugpjūčio 1 d. Šis susirinkimas, vadinamas Plėšikų sinodu, buvo gėdingas iš pat pradžių. Aleksandrijos vyskupas Dioskoras, Euticho bičiulis, pirmininkavo ir atėmė balsavimo teisę visiems vyskupams, kurie buvo priešiški Eutichui. Susirinkimas sugrąžino Eutichą į jo pareigas ir paskelbė jį ortodoksu, o Flavianą ir Euticho kaltintoją Euzebijų iš Dorylaeumo atstatė nuo pareigų. Flavianas atsisakė paklusti susirinkimui, popiežiaus legatai pasmerkė susirinkimo svarstymus. Kareiviai, Dioskoro pasišaukti, privertė balsuoti už Eutichą; Flavianas buvo žiauriai susirinkimo narių sumuštas ir netrukus mirė; legatai vos išsigelbėjo.

Po Teodosijaus mirties (450 m.) jo įpėdiniai — Pulcherija ir Marcianas — sušaukė Chalcedono Susirinkimą, kuris pašalino iš pareigų Plėšikų sinodo vadus ir pasmerkė Euticho grupuotę.

Jėzaus Kristaus aptartis Chalcedono Susirinkime

Sėdžiu autobuse jau visą valandą. Vis nejudame. Sako, kad šiuo metu labai daug eismo ant tilto į Europą. Užtat geriau laukti nejudant, negu važiuoti po sprindį iki tilto, per tiltą ir net tiltą pervažiavus. Kadikioy'as niekuo nepanašus į Chalcedoną. Vietoj Šv. Eufemijos šventovės — turkų kariuomenės ka-

reivinės, vietoj Kryžiaus — plevėsuoja Pusmėnulis, vietoj Bizantijos legionų — triukšmingai pražygiuoja janyčarų orkestras.

Didžioji Chalcedono dovana Krikščionių Bendrijai buvo Jėzaus Kristaus prigimties ir asmens aptartis. Remdamiesi Popiežiaus Leono I formuluote, duota garsiajame *Tome* Flavianui, Susirinkimo Tėvai paskelbė, kad Antrasis Švč. Trejybės Asmuo turi dvi skirtingas prigimtis — vieną dievišką ir kitą žmogišką. Šios dvi prigimtys yra neatskiriamai sujungtos viename asmenyje. Ši aptartis yra tikrojo tikėjimo mastas ir Rytų, ir Vakarų krikščionybėje. Taigi, remdamiesi helenistinėmis kategorijomis, jie išpažino, kad Jėzus Kristus yra vienos prigimties su Tėvu — tikras Dievas — ir vienos prigimties su mumis — tikras žmogus.

Vėl Stambule

Kadikioy'e autobusas lūkuriavo visą valandą. Bet kai pasijudino, bėdos nebebuvo. Topkapi autobusų stotį už miesto sienų pasiekėme per valandą. Taksis nugabeno į viešbutį. Kambarį buvau užsisakęs išvykdamas iš Stambulo.

Turiu dar vieną dieną prieš kelionę į Romą. Skiriu ją muziejams — Senovės Artimųjų Rytų bei Archeologijos — ir sultonų Topkapi — Seralio — rūmams. Einu pėsčiomis. Smagu pasižvalgyti.

Ir Sovietų Sąjungos turistai keliasi anksti. Eina būreliu. Kuklūs. Apžiūrinėja krautuvių vitrinas. Į vidų neina. Senovės Artimųjų Rytų muziejų randu dar uždarytą. Vartai į kiemą atviri. Suolelis po medžiais prie bilietinės. Ateina ir du berniukai. Vaikai eina į muziejų vieni patys! Ateina ir dvi rusės. Laukiame kartu. Moterims atėjus, berniukai atsistoja ir užleidžia vietą joms sėstis. Jiedvi kone pašnabždomis kalbasi rusiškai. Bugščios. Dar ateina ir moteris su Leica fotoaparatu. Spėju, kad ji vokietė. Keturiese sėdime ant to paties suolo. Muziejų atidaro 9.30 valandą.

Senovės Artimųjų Rytų muziejus

Artimųjų Rytų muziejus saugo nepaprastai turtingus kasinėjimų rinkinius. Nuo 1517 iki 1917 m. Artimieji Rytai buvo otomanų imperijos valdos. Archeologiniai rinkiniai sutelkti iš Sumero, Babilono, Aššuro, Ninevės, Lagašo, įvairių hetitų imperijos vietovių, Sirijos, Libano ir Palestinos.

Aštuoniose salėse išdėstyti XIX a. (iki Pirmojo pasaulinio karo) archeologinių kasinėjimų radiniai iš plačiosios otomanų imperijos. Per tiek šimtmečių bemaž visos vietos, susijusios su *Šventuoju Raštu*, buvo turkų valdos. Užtat šis muziejus man itin įdomus.

Pirmose dviejose salėse laikomi radiniai iš Arabijos ir Egipto, Jie priklauso laikotarpiui prieš islamo pokyčius. Gausu paminklinių įrašų ant sienų finikiečių kalba, reljefų, statulėlių. Egiptui skirtoje salėje šventyklų liekanos, antkapių paminklai, paminklinės statulėlės iš Tebų.

Radiniams iš Mesopotamijos skirta trys salės — III-IV-V. Šios salės man ypač rūpi. Valdovai ir vietovės pažįstami iš *Šventojo Rašto* studijų ir skaitymo. Stebiuosi Adad-Nirario III — 810-783 m. prieš Kristų — obelisku su dantiraščio raidėmis, degtomis plytomis su gyvulių reljefais, puošusiomis Ištaros vartus ir Babilono šventąją gatvę. Vitrinose brangakmeniai, ginklai, įvairūs reikmenys ir spalvoti keramikos dirbiniai iš Tell-Halafo, — penktojo prieškristinio tūkstantmečio! Lugal Dalu'o, Adado karaliaus statula, bent 4500 m. senumo, lyg nustebusi žiūri į mane. Be to, Gudea, karaliavęs Lagaše sumerų valdose (2144-2124 m. prieš Kristų), spoksote spokso. Salėje, kuri skirta vien Asirijai, tarp antkapinių paminklų, reljefų ir paminklų fragmentų kyšo milžiniška Šalmanesero III (859-824 m. prieš Kristų) galva, mėtosi Hamurabio statulos gabalai.

Šeštosios salės radiniai — hurito kilmės reikmenys iš metalo.

Paskutinės dvi salės skirtos hetitų imperijos praeičiai —

daiktams, užtiktiems Anatolijoje: Bogazkioy'e ir Zinčirlyje. Radinių maža, bet jie vertingi: molio plokštė su Kadešo sutartimi, sudaryta tarp hetitų karaliaus Hatušilio ir egiptiečių faraono Ramzio po Kadešo mūšio 1268 m. prieš Kristų, užtikta Bogazkioy'e. Aštuntoji salė skirta Zinčirliui. Vyrauja rūmų sienų reljefai ir didžiulė hetitų valdovo statula iš devintojo prieškristinio šimtmečio.

Archeologijos muziejus

Šis muziejus buvo įsteigtas XIX a. užsklandoje. Gali didžiuotis graikų, romėnų ir bizantų kilmės radiniais iš Efezo, Mileto, Sidono, Trojos ir kitų svarbių centrų. Betgi, regis, nebuvo stengtasi juos sistemingai pateikti lankytojams. Jautiesi lyg sandėlyje, o ne muziejuje.

Garsus Archeologijos muziejaus radinys tarp daugelio sarkofagų yra tariamas Aleksandro Didžiojo sarkofagas iš IV a. prieš Kristų, atrastas Sidono mieste — nūdieniame Libane — 1887 m. Jis stovi aštuntosios salės viduryje. Sarkofago šonai išpuošti marmuro reljefais iš Aleksandro gyvenimo. Ant priekinio šono vaizduojamas mūšis tarp graikų ir persų. Trys mažesni sarkofagai buvo rasti tame pačiame kape kaip ir tariamasis Aleksandro sarkofagas. Atrodo, kad šis didysis sarkofagas iš tikrųjų saugojo finikiečių Sidono princo palaikus, o mažieji — jo vaikų kūnus. Tos pačios salės gale yra Verkiančių moterų sarkofagas. Aštuoniolikoje rėmtarpių matyti moterų pavidalai, — moterys ar stovi, ar sėdi, sielvartaudamos. Skulptorius nuostabiai įgudusiai, skirtinga moterų laikysena ir gestais išreiškė mirties skausmą.

Ilgiau stabteliu Mūzų kambaryje. Mūzų statulos, atrastos Milete, iš Faustinos maudyklų (II a. po Kristaus). Terpsikorės, Arės, Melpomenės ir Apolono su lyra statulos ...

Žinojau, kad Archeologijos muziejuje yra marmuro lenta

su įrašu, kurį turkai atsigabeno iš Hezekijo vandens tunelio Jeruzalėje. Judo karalius Hezekijas VIII a. prieš Kristų, nujausdamas, kad asirai užpuls Jeruzalę, įsakė savo inžinieriams iškasti tunelį nuo Gihono šaltinio Kidrono slėnyje iki saugaus Siloamo tvenkinio kitoje Jeruzalės pašonėje. Tunelį kasė skubiai iš abiejų galų. Kai kasėjai susitiko, džiaugsmo apimti savo sėkmę įamžino įrašu marmuro plokštėje. XIX a. ši marmuro lenta buvo atrasta ir nugabenta į Stambulą. Prieš keletą metų ją buvau atradęs muziejuje. Šiandien veltui ieškau.

Muziejų uždaro pietų pertraukai ... Po pertraukos nebegrįšiu, nes manęs laukia Topkapi — Seralis.

Pro Bab–i Hiumanyun — pro Didenybės vartus

Įėjimas į Topkapi — Seralį — įspūdingas. Vartai iš juodo ir balto marmuro, su nišomis. Nišose buvo laikomos vinys sultono nubaustų asmenų galvoms prikalti! Vartai statyti Mehmeto II 1478 m. Prieš tai ištisus aštuonis šimtmečius vieta, į kurią einu, buvo Šventieji Konstantino Didžiojo rūmai.

Už vartų laukia plati aikštė — Janyčarų kiemas. Kairiajame kiemo kampe kviečia užeiti Šv. Irenos — Taikos — šventovė. Nūdien ji muziejus. Statyta dar prieš Konstantino Didžiojo persikėlimą į Bizantiją toje vietoje, kur buvo garbinama Afroditė. Ji yra viena iš seniausių Bizantijos krikščionių šventovių. Konstantinas ją padidino ir paskyrė Šventosios Taikos garbei. 381 m. čia vyko Antrasis visuotinis Bendrijos Susirinkimas. Turkams užėmus Konstantinopolį, Šv. Irenos šventovė buvo paversta arsenalu.

Janyčarų kiemo gale įėjimas į Topkapi, — Ortokapi (Viduriniai vartai), vadinami ir Bab–i–Salam (Taikos vartais), — lanko pavidalo arka. Šalia du aštuonkampiai bokštai kūgiškais stogais. Vartai statyti Suleimano Iškilniojo 1524 m. ir tik sultonams buvo leista pro juos įjoti, visi kiti privalėjo nulipti nuo

arklio. Man tos bėdos nebuvo ... Vartų bokštai buvo kalėjimas asmenims, nusikaltusiems sultonui.

Už Ortokapio vartų laukia kitas kiemas, vadinamas Sultono tarybos kiemu, pilnas gražių kiparisų ir lapuotų platanų. Čia smagu. Daug pavėsio. Be to, įdomu pasižvalgyti po sultono rūmų pagalbinius pastatus. Tarybos kiemo kairėje — Mirusiųjų vartai. Pro juos įeini į Alebardininkų kiemą. Už jo — sultono raitelių arklidės. Nūdien arklidėse sultono vežimų muziejus. Tarybos kiemo dešinėje — virtuvės. XVI a. virtuvėse triūsė 1100 žmonių (žmonių, įskaitant virėjus, patarnautojus, konditerininkus, kurie taisė valgius kasdien daugiau negu 5000 asmenų, o puotų metu — 10 000 ir daugiau. Virtuvės atnaujintos ir turi nuostabų kiniško porceliano rinkinį.

Tretieji vartai — "Laimės vartai"

Šiaip ar taip, turkai apdovanoti lakia vaizduotę. Tretieji vartai turi, be arabiškojo Bab-i-Saadet vardo, ir turkišką Akagalar kapisi: Baltųjų eunuchų vartai. Už jų trečiasis Topkapi — Seralio — kiemas. Šių vartų priekyje po plačiu baldakimu būdavo pastatomas per iškilmes garsusis Ismailo sostas, kurį sultonas Selimas buvo pasigrobęs iš Persijos po sėkmingo žygio į Azerbaidžaną.

Antrasis kiemas — Sultono tarybos kiemas — buvo atviras viešajam sultono rūmų gyvenimui, o trečiasis, lygiai kaip ir ketvirtasis, buvo skirtas tik sultonui ir jo šeimynai. Baltieji sultono asmens sargybos eunuchai rūpestingai saugojo "Laimės vartus", leisdami pro juos įeiti tik tiems, kurių užimamoji vieta ar rangas leido tai daryti. Šie vartai iš tikrųjų buvo laikomi sultono rūmų slenksčiu. Kai sultonas mirdavo, jo palaikai būdavo išstatomi budynėms, o laidotuvių apeigos atliekamos antrajame kieme. Prieš otomanų armijai išžygiuojant į karą, "Laimės vartuose" pasirodydavo savo generolams sultonas su šventuoju pranašo

Mahometo ženklu — Sančak–i–Šerifu — rankoje.

Pagaliau įžengiu į Topkapi – Seralio — vidaus šventovę. Baltųjų eunuchų nebėra. Muziejaus darbuotojai tingiai perplėšia mano bilietą. Apie mano vietą bei rangą neklausia, — užtenka, kad noriu pasižvalgyti. Vos įėjęs, tiesiog priešais, išvystu Audiencijų menę — Arz Odazi. Tai mažas paviljonas su drąsiomis išsikišusiomis pastogėmis. Į vidų įeiti neleidžiama. Interjeras apima sostą su baldakimu, patrauklų bronzinį židinį ir fontaną. Į visa galima tik paspoksoti pro stiklinę sieną. Kiemo viduryje už Audiencijų menės stovi grakštus balto marmuro pastatas — Ahmeto III biblioteka, kadaise turėjusi tūkstančiius arabiškų ir graikiškų rankraščių. Gaila, kad į biblioteką neteko nė vieną kartą įeiti.

Topkapi — Seralio — iždė

Suku į trečiojo kiemo dešinį šoną. Patalpos prie vakarinės kiemo sienos kadaise buvo skirtos baltųjų eunuchų galvai ir mokyklai, kurioje buvo treniruojami sultono pažai. Nūdien šiame pastate rodomi turtingi miniatiūrų, kilimų ir drabužių rinkiniai.

Šalia patalpų su miniatūrų, kilimų ir drabužių paroda yra Iždas, kuriame laikomi brangūs otomanų imperijos sultonų, princų ir princesių daiktai. Keturios menės sklidinos įvairiausių karolių, brangiais akmenimis nusagstytų sieninių laikrodžių, gintarinių pypkės kandiklių ...

Sultonų sostai, išpuošti emeraldais, rubinais, dramblio kaulu. Atskiras kambarys skirtas elegantiškam Ismailo sostui su 25.000 brangakmenių. Sostas buvo padirbtas Indijoje Persijos karaliui, bet Selimas I po pergalingo karo žygio jį parsigabeno sau. Atskiras kambarys skirtas ir apeiginiam otomanų imperijos sostui iš XVI a. Visas paauksuotas ir brangiais akmenimis nusagstytas. Brangakmenių rinkinį sudaro 86 karatų deimantas, apsuptas

49 mažesnių deimantų ir keleto emeraldų (vienas jų sveria 3,26 kg!).

Teko matyti Didžiosios Britanijos ir Irano karalių iždus. Sunku pasakyti, katras įdomesnis ir turtingesnis. Vienur ir kitur galva ima suktis! Išskubu iš Iždo į sultono Mehmeto belvederį atsigaivinti — pasigėrėti puikia Bosforo panorama.

Ketvirtasis kiemas

Ketvirtąjį kiemą, susidedantį iš keleto terasų, dalija į dvi dalis siena. Pirmoje dalyje Abdiulmečito belvederis su šiuolaikiniu restoranu. Antrosios dalies dešinėje — Mustafos Pašos belvederis, o kairėje Tulpių sodas ir laiptai į Seralio smaigalį. Čia lyg išmėtyti ant įvairių terasų dailūs belvederiai, mečetės, fontanai ir tvenkiniai. Du gražiausi sultonų belvederiai — Bagdado ir Erivano — kviečia atsigaivinti. Bagdado belvederį pastatė Muratas IV, minėdamas Bagdado užėmimą 1638 m. Belvederis kryžiaus formos, o jo vidus oktagono pavidalo paviljonas su kupolu virš oktagono centro. Sienos iš dalies dengtos Izniko fajanso plokštėmis. Baldų, durų ir langų išpuošimas tiesiog užburia. Iš šio belvederio smagu akimis paklajoti po Bosforą ir Auksinio rago miesto dalį. Erivano belvederis vadinamas ir Auksiniu narvu, nes jame buvo laikomi stiprios sargybos prižiūrimi artimiausi valdančio sultono giminaičiai po to, kai paprotys išžudyti visus galimus sosto varžovus XIX a. buvo sušvelnintas. Didžiausias skaičius brolių — devyniolika — buvo pasmaugti 1595 m. sultono Murato III įsakymu.

Vėl grįžtu į rūmus. Iš Audiencijų menės pro nedūžtantį nišos langą galima pažvelgti į Relikvijų kambarį su švenčiausiomis islamo relikvijomis. Svarbiausias — Mahometo apsiaustas. Sultonas Selimas I jį pargabeno iš Kairo. Iki pat kalifato panaikinimo 1924 m. Mahometo apsiaustą pats sultonas asmeniškai pristatydavo Ramadano 15-ąją savo šeimynai ir rūmų didžiūnams

pagerbti. Matyti skrynia su brangakmeniais išpuoštais dviem Mahometo kardais — Alla ginklais, padėjusiais užkariauti didelę pasaulio dalį. Be to, Mahometo vėliava, lydėjusi jį žygiuose.

Į haremą

Arabiškas žodis "harem" reiškia raidiškai "tai, kas yra šventa, saugoma". Tačiau Rytuose žodis "haremas" vartojamas ženklinti seraliui, sultono rūmų daliai, skirtai jo sugulovėms ir vergėms. Jos buvo eunuchų saugomos; svetimiesiems buvo griežtai draudžiama įkelti koją į haremą. Žodis "seraglio", kuris yra tik suitalinta turkiško persiško žodžio "sarai", ženklinančio sultono rūmus, forma, paprastai ženklina haremą. Topkapi — Seralis — turbūt buvo pastatytas Suleimano Iškilniojo ir praplėstas daugeliu atvejų kitų sultonų. Nūdien jis yra labirintas beveik 400 kambarių, menių, mažų kiemų, požeminių kalėjimų, celių ir tamsių koridorių, vedančių į maudyklas ar kambarius, dažniausiai be langų. Lankyti nūdien galima tik 40 kambarių.

Sultonai turėjo teisę pagal Koraną turėti keturias (ar net septynias) teisėtas žmonas ir neribotą skaičių sugulovių. Didžiausia žmonų svajonė buvo pirmai pagimdyti savo viešpačiui berniuką — įpėdinį, nes tai reiškė itin dosnų aprūpinimą ateityje. Be to, kai jos sūnus tapdavo sultonu, jai buvo suteikiamas Motinos karalienės titulas. Nesunku įsivaizduoti, kiek daug sąmokslų ir intrigų buvo brandinama ir nuslopinama, kai žmonos, uždarytos hareme be jokio užsiėmimo, varžėsi viena su kita dėl šios aukščiausios garbės. Joms reikėjo galynėtis ne tik vienai su kita, bet ir su gudriomis sugulovėmis, gražuolėmis vergėmis, pirktomis imperijos prekyvietėse, ar vizirių, provincijų valdytojų, pergalingų generolų bei admirolų sultonui dovanotomis. Tamsieji haremo kambariai buvo daugelio kruvinų dramų scena, kai princai, kurių motinos nepajėgė jų apsaugoti, buvo pašalinami nuo kelio į sostą. Haremo moterys, pasmerktos beprasmiam

vienišumui, turėdamos gyvenime tik svajonę nugalėti savo varžoves, eunuchų padedamos grupavosi į priešiškus būrius. Sunku įsijausti į haremo moterų troškimus aplinkoje, kur neapykanta ir kerštas buvo svarbiausi veiksniai per keturis šimtmečius.

Į haremą įeiti pavieniam turistui neleidžiama. Reikia pirkti atskirą bilietą ir eiti su gido dešimtuku. Pro tarpdurį su bronziniu slenksčiu gidas mus veda per fajanso plokštėmis išpuoštą prieškambarį į mažą kiemą. Didžiuma mažučių celių aplink šį kiemą priklausė eunuchams. Pradžioje eunuchai buvo renkami iš baltųjų sultono pavaldinių, bet ilgainiui buvo pastebėta, kad šie vyrai, nors ir kastruoti, gali žadinti lytinę aistrą visiškai nuo vyrų atskirtoms moterims, todėl jie buvo pakeisti juodaodžiais ypač bjaurios išvaizdos eunuchais.

Gidas parodo keturių teisėtųjų sultono žmonų butus su kiemeliu. Tik pirmoji imperijos dama — sultono motina "Valide Sultan" — turėjo erdvų butą, visą antrąjį aukštą. Sugulovių kambariai dydžiu ir patogumais buvo panašūs į eunuchų celes. Gidas aiškina, kad eunuchai nuspręsdavo, kuri jų yra "talentinga" ir verta eiti kaip nakties favoritė Auksiniu keliu į privačius sultono kambarius.

Sultono "Divan" — Imperijos taryba

Grįžtu į Divano — Tarybos kiemą. Žodis "divan" gali reikšti sofą — vietą patinginiauti, bet turkiškai jis reiškia sunkaus darbo vietą — Imperijos tarybos Asamblėjos menę. Divanui pirmininkavo Didysis Viziris — Ministras pirmininkas. Sultonas galėjo teiktis dalyvauti slapta už lango su pinučiais ir užuolaida. Niekad nebuvo žinoma, kada sultonas klausosi svarstymų, nors kartkartėmis jis įsiterpdavo savo žodžiu į diskusijas.

Topkapi rūmai stovi ant senojo Bizantijo, kurį buvo įkūrę graikai — Byzas iš Megaros — daug šimtmečių prieš Konstantino Didžiojo sostinės perkėlimą čionai iš Romos. Po turkų per-

galės sultonas Mehmetas II nusprendė pasistatyti čia sau rūmus. Kadangi šie rūmai pakeitė pirmuosius otomanų užkariautojo rūmus, jie buvo pavadinti Yeni Sarai — Naujausiais rūmais. Šiuo vardu jie buvo vadinami per trejetą šimtų metų. Nūdienis Topkapi — Patrankos — vardas siejasi su Ahmetu III (XVIII a.) ir jo statytais rūmais, kurie buvo saugomi dviejų patrankų. Rūmai, tikriau sakant, pastatų junginys, kuris nūdien vadinamas Topkapi — Seralio — vardu, buvo pagrindinė otomanų imperijos rezidencija nuo sultono Mehmeto II (1451-1481) iki sultono Mahmuto II (1808-1839) viešpatavimo.

Kelionės galas

Mano kelionė po Artimuosius Rytus ieškant Apaštalo Pauliaus pėdsakų baigiasi.

Įdomi ir kupina įspūdžių paskutinė diena Stambule — Turkijoje! Kai išėjau iš Topkapio, lijo. Radęs taksį, grįžau permirkęs į viešbutį švęsti kelionės galo ir pasiruošti kelionei į Romą.

Artimieji Rytai yra kraštai, kur vyrauja didelė įvairovė ir aštri kaita. Indijos ir Kinijos civilizacijose reiškiasi savimonės tąsa per tūkstantmečius, išsaugodama tų pačių kalbų variantus ir šriftus, o Artimųjų Rytų kraštai perėjo kataklizminę kaitą. Juos kūrė ir perkūrė keturi vėliausi lūžiai ir pervartos: helenizacija, romanizacija, christianizacija ir islamizacija. Artimieji Rytai buvo užmiršti ir palaidoti, jų raštija užrakinta šriftais, kurių niekas nemokėjo skaityti; jų dievai ir religija priklausė žilai senovei. Apie antiką kalbėjo tik siauras žinovų būrelis. Ankstyvoji krikščionybė kovojo su antika kaip visų bjaurasčių motina. Islamo galybės nešėsi ir naują apreiškimą, ir naują Raštą iš Dievo, ir naują kalbą. Savimi pasitikinčiai islamo civilizacijai pagoniškoji praeitis buvo tik tamsybės šalis.

Stebiuosi Apaštalo Pauliaus laikysena. Atėnuose jis prakalbino graikus ne smerkdamas, bet siedamas atėniečių būseną su

Žinia apie Kristų: "Vaikščiodamas ir apžiūrinėdamas jūsų šventenybes, radau aukurą su užrašu: 'Nežinomam dievui'. Taigi aš noriu skelbti jums tai, ką jūs nepažindami garbinate. Dievas, pasaulio ir visko, kas jame yra, kūrėjas, būdamas dangaus ir žemės valdovas, gyvena ne rankų darbo šventyklose ir nėra žmonių rankomis aptarnaujamas, tarsi jam ko nors trūktų. Jis gi pats visiems duoda gyvybę, alsavimą ir visa kita. Iš vienos šaknies jis išvedė visą žmonių giminę, kuri gyvena visoje žemėje. Tai jis nustatė aprėžtus laikus ir apsigyvenimo ribas, kad žmonės ieškotų Dievo ir tartum apgraibomis jį atrastų, nes jis visiškai netoli nuo kiekvieno iš mūsų. Juk mes jame gyvename, judame ir esame ... " (Apd 17,23-28).

Apaštalas Paulius nesidrovėjo mokytis. Nenuostabu, kad apie reikalą mokytis rašė savo mylimiesiems Filipuose: " ... mąstykite apie tai, kas teisinga, garbinga, teisu, tyra, mylėtina, giriama, — apie visa, kas dorybinga ir šlovinga. Darykite, ką tik iš manęs išmokote, ką gavote, ką girdėjote ir matėte manyje, ir ramybės Dievas bus su jumis" (Fil 4,8-9).

Atrodo, jog Apaštalas Paulius tikėjo, kad "Su Dievo karalyste yra kaip su žmogumi, kuris beria dirvon sėklą. Ar jis miega ar keliasi, ar naktį ar dieną, sėkla dygsta ir auga, jam visiškai nežinant kaip. Žemė savaime duoda vaisių: pradžioje želmenį, paskui varpą, pagaliau pribrendusį grūdą varpoje" (Mk 4,26-28).

Vėl Romoje

Palikau Romą gegužei prasidėjus, grįžtu į Romą birželiui baigiantis. Kelionė iš Stambulo per Atėnus trumpa, tačiau ilgai trunka. Bet Švento Kazimiero kolegijos durų skambutį paspaudžiu pačiu laiku. Durininkas dar nemiega.

Kitą rytą skubu į San Paolo alla Regola šventovę — į kriptą, kurioje kadaise, pagal romėnų atsiminimus, kalinys Apaštalas laukė teismo. Nūdien šia šventove rūpinasi pranciškonų vienuo-

lija iš Indijos.

Veltui bandau sustabdyti minčių srautą. Imu į rankas kun. Česlovo Kavaliausko verstus Apaštalo Pauliaus laiškus. Atsiverčiu *Antrąjį laišką korintiečiams*:

> Kristaus meilė valdo mus, įsitikinusius, kad jei vienas mirė už visus, tai ir visi yra mirę. Jis yra miręs už visus, kad gyvieji nebe sau gyventų, bet tam, kuris už juos numirė ir buvo prikeltas.
>
> ...
>
> Taigi kas yra Kristuje, tas yra naujas kūrinys. Kas buvo sena — praėjo, štai atsirado nauja. O visa tai iš Dievo, kuris mus per Kristų sutaikino su savimi ir davė mums sutaikinimo tarnystę. Juk tai Dievas Kristuje sutaikino su savimi pasaulį ...
>
> ...
>
> Taigi Kristaus vietoje einame pasiuntinių pareigas, tarsi pats Dievas ragintų per mus. Kristaus vardu maldaujame: "Susitaikinkite su Dievu!" (2 Kor 5,14-20)

Kuo didžiavosi Apaštalas?

> Bet jei kas drįsta kuo nors didžiuotis, — tai sakau iš kvailumo, — drįstu ir aš. Jie žydai? Ir aš. Jie izraeliečiai? Ir aš. Jie Abraomo palikuonys? Ir aš. Jie Kristaus tarnai? Iš kvailumo sakau: aš juo labiau! Aš daug daugiau įdėjau triūso. Kur kas daugiau kalėjau. Esu gavęs nepalyginti daugiau rykščių ir daugel kartų buvęs mirties pavojuje. Nuo žydų gavau penkis kartus po keturiasdešimt be vieno kirčio. Tris kartus gavau lazdų, vienąkart buvau sumuštas akmenimis. Tris kartus pergyvenau laivo sudužimą, ištisą parą plūduriavau atviroje jūroje. Dažnai būdavau kelionėse, upių pavojuose, pavojuose nuo plėšikų, pavojuose nuo sa-

vo tautiečių, pavojuose nuo pagonių, miesto pavojuose, dykumos pavojuose, jūros pavojuose, pavojuose nuo netikrų brolių. Man teko daug triūsti ir vargti, dažnai budėti naktimis, badauti ir trokšti, dažnai pasninkauti, dažnai kęsti šaltį ir nuogumą. Be kita ko, kasdien esu žmonių apgultas, rūpinuosi visomis bendrijomis. Jei kas silpsta, ar aš nesilpstu? Jei kas piktinasi, ar aš nedegu apmaudu?! (2 Kor 11,21b-29)

...

Jei reikia girtis, girsiuosi savo silpnumu. ... man duotas dyglys kūne ... jau tris kartus maldavau Viešpatį, kad atitolintų jį nuo manęs. Bet jis man atsakė: "Gana tau mano malonės, nes mano galybė geriausiai pasireiškia silpnume". Todėl aš mieliausiu noru girsiuosi silpnumais, kad Kristaus galybė apsigyventų manyje (2 Kor 11,30; 12,7-9).

NAUDOTŲ ŠVENTOJO RAŠTO SKAITINIŲ RODYKLĖ

Pradžios knyga
Pr 2,2-3, 370
Pr 2,9, 533
Pr 2,20, 67
Pr 3,5, 229
Pr 6-9, 319
Pr 8,3-4, 319
Pr 11,31, 379
Pr 12,1, 41
Pr 12,5, 379
Pr 14,15, 14
Pr 15,2, 14
Pr 17,15-22, 43
Pr 18, 433
Išėjimo knyga
Iš 20,1-17, 332
Iš 20,8-11, 370
Skaičių knyga
Sk 22-24, 472
Sk 25,1-2, 472, 533
Pakartoto Įstatymo knyga
Įst 5,6-21, 332
Įst 6,4-6, 365
Įst 6-7 skyrius, 365
Įst 21,23, 496
Įst 26,1-11, 502
Įst 31,16, 544
Teisėjų knyga
Ts 2,17, 544
1 Karalių knyga
1 Kar 19,1-2 544
1 Kar 21,1-14, 544
2 Karalių knyga
2 Kar 9,22.30-34, 544
2 Kar 23,29-30, 377
1 Kronikų knyga
1 Kr 5,25, 544
1 Makabėjų knyga
1 Mak 1,1-5, 270
Psalmynas
Ps 2,8-9, 544
Ps 113-118, 365
Izaijo knyga
Iz 5,8, 546
Iz 7-11, 9
Iz 22,22, 546
Iz 45,14 546
Iz 49,23, 546
Iz 52,13-53,12, 33
Iz 53,10-12, 501
Iz 53,4-5, 267
Iz 60,14, 375
Jeremijo knyga
Jer 5,23, 378
Jer 17,9, 379
Ezekielio knyga
Ez 37, 501
Danielio knyga
Dan 12,1-3, 501
Ozėjo knyga
Oz 6,2, 501
Michėjo knyga
Mch 2,1-11, 375
Habakuko knyga
Hab 1,13, 378
Evangelija pagal Matą
Mt 8,11, 364
Mt 12,27, 489
Mt 16,22. 33
Mt 24,42-44, 553
Evangelija pagal Morkų
Mk 4,26-28, 591

Mk 8,32, 33
Mk 9,38, 489
Mk 10,33-37, 33
Mk 16,1-2, 371
Evangelija pagal Luką
Lk 1-2, 33
Lk 1,37, 114
Lk 2,2, 440
Lk 9,49, 489
Lk 11,19, 489
Lk 24,26, 33
Evangelija pagal Joną
Jn 4,3-26, 27
Jn 4,11, 27
Jn 4,27, 275, 500
Apaštalų darbai
Apd 7, 58 384
Apd 8,1, 384
Apd 8,26-35, 267
Apd 9,14, 16, 18, 32-33, 79, 386
Apd 9,1-21, 16
Apd 9,3-5, 33
Apd 9,22-25, 18
Apd 9,23, 79
Apd 9,26-30, 386
Apd 11,19-21, 384
Apd 11,22, 385
Apd 11,25-26, 386
Apd 11,26, 35
Apd 13,1-3, 391, 446
Apd 13,13, 446
Apd 13,13-14, 416
Apd 13,26-33, 416
Apd 13,38-39, 417
Apd 13,42, 417
Apd 13,46-48, 418
Apd 13,50, 420
Apd 13,50b-51, 421
Apd 13,51, 422
Apd 14,1-2.4-7, 432
Apd 14,2, 424
Apd 14,3, 424
Apd 14,8-10, 434
Apd 14,11-12, 434
Apd 14,14-18, 435
Apd 14,16-17, 96
Apd 14,19, 435
Apd 14,20b, 436
Apd 14,21-24, 437
Apd 14,24-25, 446
Apd 14,24-26, 444
Apd 14,27, 546
Apd 15,1, 391, 395
Apd 15,4, 395
Apd 15,5, 396
Apd 15,9-11, 397
Apd 15,12, 397
Apd 15,19-20, 397
Apd 15,22-29, 398
Apd 16,1-3, 336, 436
Apd 16,4-6, 336
Apd 16,6-8, 242
Apd 16,9-10, 243
Apd 16,11-12, 270
Apd 16,12b-15, 273
Apd 16,14, 274, 543
Apd 16,17, 276
Apd 17,1, 265
Apd 17,1-10, 125
Apd 17,4, 267
Apd 17,5, 269
Apd 17,7, 269
Apd 17,10, 269
Apd 17,10-12, 255
Apd 17,13-16, 87
Apd 17,16-34, 92
Apd 17,22b-23, 96
Apd 17,23, 82
Apd 17,23b, 98
Apd 17,23-24, 107

Apd 17,23-28, 591
Apd 18,1-3, 118
Apd 18,1-4, 115
Apd 18,2, 225, 235
Apd 18,4-6, 121
Apd 18,5, 125
Apd 18,12-17, 117, 119
Apd 18,18-21, 477
Apd 18,22-23, 485
Apd 18,24-28, 235
Apd 18,26, 486
Apd 19,1-7, 487
Apd 19,8, 488
Apd 19,8-10, 533
Apd 19,9-10, 485, 488
Apd 19,10, 488
Apd 19,11-17, 489
Apd 19,18-19, 489
Apd 19,23-20,1, 490
Apd 19,24-31, 504
Apd 19,33-40, 505
Apd 20,1, 485, 505
Apd 20,1-3, 225
Apd 20,2-3, 491
Apd 20,3, 508
Apd 20,4, 437
Apd 20,6b.13-15, 509
Apd 20,18-35, 510
Apd 20,29-30, 533
Apd 20,37-38, 510
Apd 21,28, 356
Apd 21,37-39, 356
Apd 21,39, 360

Laiškas romiečiams

Rom 1,3-4, 501
Rom 1,11-12, 226
Rom 1,14, 179
Rom 1,16-17, 223
Rom 1,18, 226
Rom 1,19-23, 88
Rom 1,21-22, 226
Rom 1,28, 227
Rom 1,31, 227
Rom 2,1, 227
Rom 2,17-18.21, 228
Rom 3,19-20, 234
Rom 3,20, 230
Rom 3,21-24, 229
Rom 3,23, 228
Rom 4,3, 230
Rom 5,5, 495
Rom 5,20, 116, 120
Rom 6,3, 229
Rom 7,9-10, 366
Rom 8,4, 234
Rom 8,5-15, 232
Rom 8,10, 233
Rom 8,15, 234
Rom 8,18-25, 292
Rom 8,32, 234
Rom 8,39, 235
Rom 10,10, 124
Rom 11,33, 225, 386
Rom 13,14, 80
Rom 15,14-15, 226
Rom 15,17-23, 225
Rom 16,3, 225, 235
Rom 16,13, 275
Rom 16,23, 123

1 Laiškas korintiečiams

1 Kor 1,14, 122
1 Kor 1,22-24, 32
1 Kor 1,23, 496
1 Kor 1,23-24, 121
1 Kor 1,24, 114, 168
1 Kor 1,25, 122
1 Kor 1,26-31, 122
1 Kor 1,28-29, 496
1 Kor 2,2, 114
1 Kor 3,5-9, 496

1 Kor 3,10-15, 496
1 Kor 3,16-17, 497
1 Kor 3,22-23, 497
1 Kor 5,1, 497
1 Kor 5,6, 497
1 Kor 5,9, 490
1 Kor 5,14-21, 222
1 Kor 6,1-11, 497
1 Kor 6,2-3, 497
1 Kor 6,13, 497
1 Kor 6,15, 497
1 Kor 7,22-23, 363
1 Kor 7,29-31, 127, 444
1 Kor 9,16, 391
1 Kor 9,20-27, 363
1 Kor 11, 178
1 Kor 11,5, 178
1 Kor 12,27-30, 498
1 Kor 13,1-13, 500
1 Kor 14,1-4, 178
1 Kor 14,19, 179
1 Kor 14,22-25, 179
1 Kor 14,26, 179
1 Kor 14,32-33, 179
1 Kor 15,4, 501
1 Kor 15,32, 502
1 Kor 15,51-53, 501
1 Kor 15,54-57, 503
1 Kor 16,9, 546
1 Kor 16,17, 121

2 Laiškas korintiečiams

2 Kor 1-9, 491
2 Kor 1,16, 491
2 Kor 2,3-4,9, 490
2 Kor 2,12, 490, 546
2 Kor 2,13, 491
2 Kor 3,17, 495
2 Kor 4,5-6, 77, 177
2 Kor 4,6, 77
2 Kor 4,4.6, 168
2 Kor 5,14-20, 592
2 Kor 5,17, 123, 200
2 Kor 5,17-18, 78
2 Kor 5,17-20, 292
2 Kor 5,19, 200
2 Kor 10-13, 491
2 Kor 11,21b-29, 593
2 Kor 11,25, 277
2 Kor 11,30, 593
2 Kor 12,7, 419, 448
2 Kor 12,7-9, 593
2 Kor 12,9, 419, 496
2 Kor 13,1-2, 490
2 Kor 13,4, 200

Laiškas galatams

Gal 1,11, 492
Gal 1,11-12, 80
Gal 1,11-17, 492
Gal 1,12, 78
Gal 1,15-16, 492
Gal 1,15-24, 363
Gal 1,17, 79
Gal 1,18, 79
Gal 2,1-2, 396
Gal 2,3-9, 397
Gal 2,7-8, 393
Gal 2,11-14, 392
Gal 2,19-20, 200
Gal 2,20, 500
Gal 3,1-5, 493
Gal 3,6-9, 42
Gal 3,13, 496
Gal 3,23-29, 228
Gal 4,4, 10
Gal 4,14, 420
Gal 4,15, 419
Gal 5,13-18.25, 494
Gal 6,6, 418

Laiškas efeziečiams
Ef 6,4, 367
Laiškas filipiečiams
Fil 2,5, 80
Fil 2,8, 496
Fil 2,25, 276
Fil 3,4-6, 364
Fil 3,7, 124
Fil 3,7-8, 80
Fil 3,10-11, 502
Fil 3,12, 225, 363, 492
Fil 3,12-14, 77
Fil 4,3, 276
Fil 4,8, 86
Fil 4,8-9, 591
Fil 4,14-16, 275
Laiškas kolosiečiams
Kol 1,7, 457
Kol 1,21.27, 457
Kol 1,24, 32, 457
Kol 2,13, 457
Kol 4,12, 457
1 laiškas tesalonikiečiams
1 Tes 1,1, 125-126, 397
1 Tes 1,2-3, 126
1 Tes 1,6-8, 125
1 Tes 1,7-10, 266
1 Tes 2,2, 277
1 Tes 2,7-8, 368
1 Tes 2,9, 266
1 Tes 2,10, 367
1 Tes 2,10-12, 268
1 Tes 2,18, 255
1 Tes 5,1-3, 128
1 Tes 5,2, 553
1 Tes 5,4-11, 129
2 laiškas tesalonikiečiams
2 Tes 2,5, 268
2 laiškas Timotiejui
2 Tim 1,5, 436
2 Tim 3,10-11, 435
2 Tim 4,20, 513
Laiškas Filemonui
Fm 8-12, 458
1 Jono laiškas
1 Jn 4,16.19, 500
1 Jn 5,4, 506
Apreiškimas Jonui Apr
Apr 1,1-20, 526
Apr 1,4-3,22, 528
Apr 2,1-7, 533
Apr 2,8-11, 541
Apr 2,12-17, 472
Apr 2,18-29, 544
Apr 21,1-5, 532
Apr 3,1-6, 552
Apr 3,7-13, 546
Apr 3,14-22, 459
Apr 3,15-16, 527

DALYKŲ IR VARDŲ RODYKLĖ

Abatas, 284, 401
Abraomas, 14, 42-43, 64, 66, 65, 68, 222, 228, 288, 322, 365, 374, 379-380, 394, 416, 557, 592
Abraomo tikėjimas, 42
Adriano vartai, 89
Areopagietis, 98-99
Afroditė, 139, 155, 175, 249, 251, 382, 462, 563-564, 584
Agamemnonas, 124, 130-132, 136-137, 139-142, 150-151 249, 253, 554, 564
Agora, 31, 91, 96, 103, 107, 116-117, 121, 463, 479, 482, 513, 517, 534-538
Agris, 316, 318, 320
Aguonos, 443
Ahmetas
  sultanas, 313
  mečetė, 308, 312-313
Akmuo, suklupimo, 267, 482, 496
Akrokorintas, 114, 116
Akropolis, 48-49, 61-62, 86, 96, 98, 101, 104, 111, 132, 132, 144, 153, 214-215, 222, 237, 258, 269-270, 375, 462, 469, 471, 516
Akvilas, 115, 118, 120, 225, 235-236
Alachas, 311
Alus, 219, 294, 302, 338-339
Alača Hiujuk'as, 339, 343-344
Albanija, 177
Aleksandras
  Didysis, 87, 214, 242, 253-254, 256, 259, 265, 363, 380-381, 391, 469, 478-479, 536, 550-551, 562, 567
  Makedonietis, 270
Aleksandrija, 35, 381
Alepas, 19, 36-37, 39-41, 43-46, 48
Alfabetas, 25, 77
Alis, 69
Alla, 13, 19, 35, 40, 70-71, 74, 291, 299, 311, 313, 321, 374, 414, 442, 588, 591
Alyvmedis, laukinis, 556-558
Amazonės, 105, 327, 465, 468, 535
Amžinybė, 97
Ananijas, 14-18
Anapus paslaptis, 35
Anapusinė Tikrovė, 540
Anatolijos civilizacijų muziejus, 329
Ankara, 300, 315, 325-326, 328-329, 333, 336, 344, 347, 358, 480
  galatai, 335
  "tarpeklis", 333
Antigonė, 150, 216
Antika, 104, 382, 457, 468, 478, 512, 514, 516, 537, 554
Antikristas, 71
Antiochija, 35-36, 38, 293, 336, 356, 358, 361, 366, 374, 380-385, 387, 390-391, 395, 397-399, 401, 402, 416, 418-421, 424, 432, 435, 437, 440-441, 444, 448, 478, 485, 506, 510
  bendrija, 399
  Pisidijos, 416, 418, 424, 432, 440, 442, 448
Antiochas Epifanas, 364
Antroji mirtis, 542
Antrasis Atėjimas, 127, 292
Antropologija, 92-93, 231
Apaštalas Andriejus, 568
Apaštalas Jonas, 528, 530
Apaštalas Petras, 33, 336, 361, 390
Apipjaustymas, 364, 378, 383, 391-

394, 436, 491-492, 493
Apokalipsė, 33, 327, 478, 507, 523, 526-529, 533, 537-538, 551
Apolonas, 117, 120, 141-143, 146, 154, 162, 166-173, 233, 246, 248-250, 257, 276, 295-296, 307, 399-400, 445, 447, 475, 507-508, 512-513, 549, 555, 583
Apvaizda, 360, 363
Arabija, 79
Arabai
kalba, 12, 34, 40, 300
proveržis, 537
Araksas, 318
Aramėjai
kalba, 63, 69, 460
Araratas, 316, 319
kalnas, 316, 318-319, 325
Archeologai, 24-25, 46-47, 49, 62, 76, 96, 108, 115, 119, 121, 123, 130, 160-161, 168, 212, 252-253, 256, 273-274, 319, 322, 327, 329, 331-332, 334, 342, 373, 375, 432, 457, 462, 470-471, 482, 512, 535, 551, 560-562
Archeologija, 29, 41-42, 62, 75, 77, 160-161, 254, 288, 293, 332, 334, 374, 426, 432, 445, 460, 464, 466, 481, 534, 581, 583
Architektūra, 14, 74, 90, 101, 104-106, 134, 138, 149, 175, 289, 284, 313, 316, 328, 350, 352, 455, 515, 569, 578
Areopagas, 90-91, 95, 107, 227, 500
Aretas, 79
Arianizmas, 574, 577-578
Arijus, 574-576
Aristotelis, 86, 107, 222, 224, 263, 288
Arka, Nojaus, 293, 316, 319-320
Arkiologai, 319-320
Armėnai, 22, 294, 317, 319, 321, 424
Artemidė, 146, 249, 335, 446-447, 479, 482, 488, 490, 503-507, 538, 550-551, 553
Artimieji Rytai, 12-13, 20, 23, 45-47, 49, 63, 65-67, 75, 80, 161, 214, 227, 265, 332, 340, 375, 528, 581-582, 590
muziejus 227, 582
Artūro legenda, 400
Arėjas, 90, 96, 101, 251, 465
Asirai, 45, 176, 377, 584
Askezė, 37, 520
Asklepėjus, 469, 474
Asklepijas, 144-148, 146, 148, 178, 469, 472, 474-476
Astrologija, 94, 370
Atanazas, 575, 577
Atis, 383
Atleidimas, 417
Atletai, 145, 156-157, 244
Atonas, 208-209, 271, 277-280, 282-283, 285-286
kalnas, 209, 278-280, 282, 285-286
vienuolių respublika, 285
Atpirkimas, 362, 444, 496
Atsiskyrėliai, 320
Atskirumas, 393, 417
Atėnai, 7, 85, 87, 89-91, 93, 95, 98, 100-101, 103-104, 106-107, 110, 112, 114-115, 118-120, 134, 138, 143, 151-152, 175, 203, 209-210, 213-215, 217, 220, 222-223, 227, 235, 237, 240-241, 243, 248, 252, 256, 264, 275, 278, 288, 308, 449, 465, 478-479, 521
Augustas, 8-9, 29, 87, 119, 242, 268, 334-335, 440-441, 463, 482
šventykla, 334

žygdarbiai, 334
Auklėjimas, 179, 322
Aukuras, Nežinomam Dievui, 82, 91, 96-97, 103, 591
Auksinis ragas, 297, 587
Aukso vilnos, 301
Azija, 220, 293, 301, 333, 357, 452, 504
krikščionių bendrijos 525, 528, 532

B

Baalas, 30
Bab Kisan, vartai, 18
Babilonas, 263, 582
Baimė, 94
Baltakis, Tėv. Paulius A., 222
Baltija, 327
Barbarosa, Fridrikas 421, 426
Barlaamas, 206
Barnabas, 385-387, 390-392, 395, 398, 403, 416-417, 420-424, 434-437, 442, 447-448
Bausmė, 140-141, 527
Bazilijus, 344-346, 349, 577
Bazilika, 272-273, 307-308, 311-312, 463, 481, 537
Beduinai, 22, 29, 38
Beka'a, 81
Bendrija, 32, 37, 39, 78, 179, 230, 267-268, 274, 276, 287, 292, 375, 384, 386-387, 392-393, 398, 401, 418, 420, 424, 457, 477, 490-492, 495, 540, 545-546, 552, 575
Berėja, 86, 241, 254-255, 269, 273
Beyazitas, 327
Biblioteka, 25, 62, 270, 272, 282, 284, 469-470, 474-475, 482, 531, 586
Bizantai, 45, 327, 521, 571
Bizantija, 22, 38, 100, 112, 151, 205, 265, 278, 297-298, 302, 305-306, 314, 316, 352, 450-451, 453, 461, 463, 569, 581, 584
Blogis, 93
Bogazkalė, 332, 337, 339, 342
Bosforas, 112, 218, 297-298, 301-304, 314, 558, 579, 587
Brolžudystė, 453
Bronzos amžius, 47, 329
Bursa, 453, 563, 566-569, 571-572
Byzas, 112, 297, 589
Bėgikai, 156, 363
Būtinybė, 123-124

C

Cerularius, Michaelis, 451
Cezaris Julijus, 272
Cezarėja, 345
Charizma, 495, 498
Christianizacija, 590
Chronologija, 46, 119, 145, 388
Ciceronas, 87, 265, 432, 477
Civilizacija, 14, 22, 24, 48-49, 107, 115, 123, 130-131, 133, 159, 177, 214, 297, 331, 426, 448, 462, 535, 540, 546
Čanakalė, 558, 563
Čatal Hiujuk'as, 330-331
Čingischanas, 327, 427

D

Dafnė, 178, 295, 296, 382, 399, 400
Damaskas, 3, 7, 10-11, 14-21, 28, 31, 33-34, 36, 42-43, 46, 63, 69-70, 74-75, 77-79, 81, 86, 363, 386, 388, 492
Dantiraštis, 24, 25, 48, 47, 49, 63, 65-68, 77, 330, 340-341, 582
Dardanelai, 558
Darijus, 110-111, 208, 260, 262, 270, 380

Darna, 161
Deglas, 156, 159
Deivė, motina, 330, 333
Dekalogas, 228
Deksnys, vysk. Antanas, 3-5
Delfai, 119, 142, 154, 167-174, 178, 200, 210, 216-217, 233, 243, 245, 276, 308, 339, 507, 549
Delinikaitis, kun. Vladas 86, 96, 99, 102, 105, 120, 131, 132, 147, 170, 172, 220
Delos lyga, 257
Demetra, 247
Demokratija, 85, 89, 152, 209, 221
Demonai, 233, 419
Derbė, 336, 432, 437
Derviš'as, 429
Dervišai, šokantys, 428-429, 431,
Didimai, 467, 506-507, 532, 534
Diena
  septintoji, 370-371
  Viešpaties, 100, 128, 371
Dieviškumas, 335
Dievas
  Artumas, 305
  garbinimas, 349
  ieškojimas, 345, 349
  karalystė, 127, 275, 527
  Mokymas, 40, 366
  Motina, 310, 401
  Sūnus, 16, 78, 122, 243, 431, 543
  Triasmenis, 35, 103
  teismas, 227, 345, 379
  teisumas, 223, 229, 378, 494
  įėjimas į istoriją, 390
Dievybė, 92, 97, 206, 224, 309, 343, 361, 433, 451, 522, 526
Diktatūra, 106
Dinastija, Heraklidų 548
Dioklecianas, 450
Dionisas, 92, 98-99, 115, 138-139, 149, 178, 251, 572
Domicianas, 481, 530
Dorėnai, 104-106, 116, 137-138, 169, 175, 201, 297, 468, 514
Dovydas, 14
Druzai, 22
Drąsa, 104, 176, 528-529
Duona, 13, 79, 240, 283, 300-302, 342, 355, 360, 402, 529
Dura Europas, 76
Dvasia, 32, 35, 114, 116, 179, 232-234, 242, 328, 335, 362, 364, 391, 398, 459, 472, 477-478, 486-487, 489, 493-494, 497-498, 501, 509, 532-533, 541, 544, 546, 552, 565
  jėga, 128, 234
  žyniavimas, 276
Dygys, Apaštalo kūne, 419, 448
Dykuma, 13, 21-22, 26, 41, 48, 65, 79, 421
Dzeusas, 6, 89-90, 97, 101, 136, 139, 141, 143, 146, 153-155, 157-164, 170-171, 177-178, 210, 247-248, 250, 253-254, 261, 365, 418, 433-434, 447, 470-475, 517, 522, 555
Dzeuso aukuras, 470

E

Ebla, 45-49, 62, 66, 68
  eblaitai, 46, 62, 65
  piliakalnis, 36, 49, 61-63
  Tell, 12
Edipas, 216-217, 258
Efesia, 504
Efezas, 357, 421, 464-465, 477-478, 480-481, 482-485, 487, 490-491, 503, 506, 509, 525, 533-534, 542, 580

susirinkimas, 401, 580
Egiptas, 25, 46, 214, 377-378, 582
Egėjo jūra, 85, 108, 151, 213, 240, 247, 253, 257, 270, 283, 285, 402, 414, 468, 514, 518, 521, 523, 536
Eklektikai, 94
Ekloga, 8-9
Ketvirtoji, 9
Eklogos, 8-9
Ekstazė, 178-179, 251, 429
Elektra, 130, 141
Elena, 37, 137, 139, 351, 560
gražioji 564
Eleusinas, 111-112
Eneida, 3-4, 9
Entuziastas, 128
Enėjas, 4-5, 9-10, 242
Epidauras, 136, 144, 146, 150, 236, 475
Epikūras, 86, 94
Epikūrizmas, 94
Erechtejonas, 104, 108
Eremitai, 37, 39, 204-205, 206, 305, 346
žr. Atsiskyrėliai
Erotas, 463-464
Erzurumas, 293, 314-316, 320-321, 325, 339
Eschilas, 130, 136, 138-139, 170, 176-177, 217, 258, 447
Etika, 42, 230, 520
Etruskai, 85
Eufratas, 338
upė, 375
Euripidas, 86, 107, 138, 170, 258, 447
Europa 3, 5, 109, 133, 145, 165, 177, 242, 265, 273, 275, 293-294, 298, 304-305, 314, 327, 333, 340, 380, 453-455, 466, 559, 566, 569
Evangelija, 9, 27, 77, 80, 168, 200, 223, 225-226, 230-231, 235, 243, 275, 363, 368, 371, 392, 396, 398-399, 440, 528, 531, 565
Ezopas, 173

F

Fariziejai, 124, 364, 394, 501
Ferrari, Padre V. Roberto, 388
Fidijas, 105, 107, 163
Filadelfija, bendrija 525, 538, 542, 544-545, 546
Filipai, bendrija 201, 241, 254, 265, 270-273, 275-276, 285, 566
Filosofija, 75, 93, 94, 106, 123, 178, 223, 288, 335, 427, 511, 517, 519-520, 575
istorija, 519
mokykla, 511
Finikija, 9, 384
Furijos, 142

G

Gabrielis, 40
Galatija, 348, 420, 448
bendrijos, 241-242, 293, 327, 336, 347, 420, 437, 443, 478, 485, 493, 508, 565
galatai, 335, 419-422, 471, 491, 493
Galenas, 474
Galionas, 117-119
Gamta, 93, 223, 253, 281, 285, 295, 318, 370, 442, 461
jėgos, 95, 434
stebėjimas, 511
Gamtovaizdis, 109, 144, 240, 318, 325, 337, 339, 354, 443, 456, 558, 567, 578-579
Gandrai, 202, 335-336, 354
Ganimedas, 163
Gaugamelai, 262

Gazientepas, 379
Geja, 169
Geležies amžius, 25
Geografija, 65, 145, 388
Geroji Naujiena, 18, 32, 40, 85, 90, 93, 98, 114, 200, 223, 270, 347, 360, 384, 387, 391, 393, 419, 434, 437, 489, 491-492, 500, 502
Geroji Žinia, 270, 393
Gilgamešas, 333
Gimimas, 42
Gioremė, 344, 346, 348, 350, 354
Gnosticizmas, 94
Gnostikai, 95
Gordijo mazgas, 261
Graikai, 9, 32, 45, 85, 90, 95-97, 100-103, 107, 110-112, 115, 117, 123, 134, 144-145, 154-155, 165-167, 172, 176, 204, 207-209, 212-214, 223-224, 231, 235, 238, 244-245, 247-248, 251, 253, 257, 263-264, 286, 291, 295, 301, 307, 327, 340, 364-365, 369, 433, 462, 482, 488-489, 497, 501, 518-519, 531, 536, 558, 560-562, 564, 589
Graikija, 3, 6, 85-86, 88-89, 99-100, 107-113, 133, 137, 144, 151, 156, 159, 174, 207-208, 211-212, 217, 220, 224, 243, 246, 264-265, 453, 466, 475, 517-518
Gralio taurė, 400
Grigalius Nazianzietis, 344
Grigalius Nysietis, 344, 577
Grota, Švento Petro, 382, 389
Grožis, 175, 534
Gydymas, 148, 476
Gygas, 548-549
Gyvatė, 146
Gyvybė, 331, 462, 509, 533, 557

H

Hadadas, 14, 45
Hadas, 150, 250, 516
Hadrianas, 446, 481-482, 537
Hagara, 42-43
Hagija Sofija, 297-298, 305, 307-309
Halys upė, 339, 347
Haranas, 322, 374, 379, 380
Haremas, 74, 588-589
Hatūšašas, 339-343
Hefaistas, 101, 251-252, 382, 515
Helenizacija, 590
Helenizmas, 31, 264, 305, 329, 387, 446, 469, 478, 516, 546, 550
Helespontas, 139, 210
Hera, 95, 139, 155, 158-159, 164, 249, 250-251, 522, 563-564
Heraklijus, 451
Heraklis, 150, 251, 383, 465, 544
Hermis, 142, 163-164, 250, 433, 547
Hermono kalnas, 22
Herodas Antipas, 79
Herodotas, 6, 86, 111, 133, 210, 213, 548
Hesiodas, 146
Hidra, 150
  žr. Idra
Hierapolis, 458, 460
Hieroglifai, 306, 330, 340
Hipodromas, 305-307
Hipokratas, 107, 148
Homeras, 3-4, 7, 9-10, 95, 97, 130, 136, 139, 145-146, 214, 217, 243, 251, 254, 261, 468, 470, 535, 558, 560, 563, 565
  legenda, 560
Horacijus, 87, 94
Hroznas, 341

I

Ibbit–Limas, 49

Idros sala, 238
žr. Hidra
Idėjos, 38, 85, 93, 95, 387
Iftar'as, 354, 415
Ignacas Antiochietis, 400, 539
Ikonografija, 206
Ikonoklastai, 70
Ikonoklazmas, 307, 350-351
Ikonos, 18, 34, 206-207, 284
Iliada, 559-560, 565
Iliuzija, 230
Imamas, 70, 567-568, 571
Indija, 262
Irenėjas, 528, 539
Islamas, 12-13, 18, 22, 30, 39-40, 69, 72-75, 214, 297, 299, 305, 313, 327, 347, 369, 414, 427, 431, 452, 465, 507, 518, 537-538, 568, 571, 578, 582, 587, 590
supasaulietintas, 571
Islamizacija, 590
Istorija, 10, 24, 28, 30, 39, 41, 65, 73, 89, 138, 145-146, 218, 229, 264, 278, 292, 295, 308, 321, 332, 337, 339, 349, 358, 372, 375, 377-378, 388, 421, 444, 462, 466, 512, 535, 537, 540-541, 547, 549, 554, 558
Išganymas, 394, 397
Išpažinimas, Tikėjimo, 576
Italija, 4
Izmyras, 464, 466, 468, 480, 534, 538, 540, 553-555
Iznikas, 572, 574
Izraelis, 10
Išmaelis, 42
Išmintis, Dieviškoji, 308
Išėjimas iš Egipto, 76, 292, 340
Išėjimas, Jėzaus, 292

Į
Įsakymas, 143, 366

Y
Yazilikaya, 339, 343

J
Janyčarai, 453
Jasonas, 266, 301
Jaspersas, Karlas, 214
Jeremijas, 376, 378-379
Jeruzalė, 15-16, 78, 85, 87, 95, 222, 334, 355, 365, 367, 384, 388, 393-394, 396, 446, 478, 584
bendrija, 15, 35, 63, 73-74, 80, 98, 225, 242, 336, 381, 384-385, 387-388, 390-398, 416, 477, 479, 482, 484-485, 491-492, 508, 546, 584
susirinkimas, 392
Jezabelė, 544
Jėzus, 15-16, 18, 27, 32-33, 39, 69-70, 78-80, 121, 124-125, 200, 222, 241, 268-269, 275, 311, 352, 371, 382, 385, 387, 393, 401, 417, 431, 489, 493, 495-496, 501, 505-507, 546, 575-576, 579-581
Mesijas, 255
Jihad (džihadas), 73
Jokūbo šulinys, 27
Jonas Teologas, 533
Jonijos lyga, 514, 517, 520
Jonas Krikštytojas, 70, 72, 310, 486-487
galva, 70, 72
Jonas Morkus, 444
Jonėnai, 104, 116, 468, 469, 503, 511, 514, 515, 516, 535
architektūra, 515
lyga, 469
Jošijas, 377-378
Judaizmas, 33, 64, 68, 228, 394-395,

401, 486, 510, 518
Julianas Atskalūnas, 335, 572
Julijus Cezaris, 115, 116, 201, 242, 463, 470, 562
žr. Cezaris Julijus
Juodoji jūra, 151-151, 235, 301, 454, 511
Juozapas Flavijus, 383, 551
Jupiteris, 6-7, 14, 370
Justinas Kankinys, 528
Justinianas, 297, 308-310, 312, 451, 568

K

Kafyrai, 39, 40, 74
Kaimas, Turkų, 322
Kalambaka, 171, 176, 202-203, 205
Kalba
gimtoji, 323, 361
turkų, 344
Kaligula, 268
Kalėdų senelis, 445
Kalėjimas, 95, 231, 273, 276, 291, 423, 541
Kalnai, Zagros, 48
Kalnynas, Tauro, 340, 355
Kančia, 32, 33, 139, 140, 143, 251, 258, 266, 267, 278, 292, 420, 438
Kapadokija, 305, 315, 330, 345-346, 353-354, 371
Kapas, 3, 10, 24, 88, 131, 134-135, 212, 275, 291, 416, 430, 511
Karalystė
lotynų, 73
žmogaus, 527
Karatepė, 371, 373
Kariatidė, 108
Karija, 278, 279, 281
Karkemišas, 374-375, 377-379
Katalikas, 11, 22, 33, 98-99, 166, 291, 369, 387, 388-389, 401, 531, 577, 580
Kavaliauskas, kun. Česlovas 524, 592
Kemal, Mustafa Atatiurkas, 328-329, 428-429, 536
Kentaurai, 105, 162
Keramika, 46, 171, 256, 331, 445, 573, 582
Kerštas, 141, 143
Kibelė, 115, 247, 333-334, 383, 418, 479, 550, 555
Kiklopai, 136
Kilikija
lyguma, 358
vartai, 355-356
Kipras, 25, 82, 85, 384, 391, 403, 416, 444, 448, 519
Kirkė, 3, 4, 7
Klaudijus, 118-120, 225
Kleopatra, 358, 361, 366
Klimatas, 315
Knyga 40
pranašai su Knyga, 39, 40
tikėjimo, 65
Kolosai piliakalnio, 449, 456-457
Komedijos, 118, 149
Konstantinas, 89, 297-298, 306-308, 310, 312, 314, 351, 450, 562, 574-575, 584
Didysis, 37, 297, 308, 335, 351, 450, 562, 573, 584, 589
Konstantinas I, 310
Konstantinas XI, 298, 314
Konstantinopolis, 112, 291, 278-279, 295-298, 302, 303, 305, 307-309, 314, 327, 346, 401, 427, 451, 453-454, 521, 569 577, 579-580
Koranas, 12, 40, 72, 294, 300, 313, 369, 389, 425, 427-428, 570-571, 588
Korintas, 85, 87, 109, 112-124, 133, 152, 165-167, 170-171, 178-179, 209, 216, 225, 235-236, 266-

267, 275, 357, 477, 486-487, 490, 495, 497, 508
bendrija, 497
sąsmauka, 112
senasis, 114, 115, 116, 120, 167
Kosmologija, 93
Kosmosas kilmė, 512
Kraujomaiša, 497
Kreta, 9, 25, 133-134, 137, 145
Krezas, 339, 547, 549-550
Krikštas, 16, 273, 486-487, 495
Krikščionija, 17, 39, 223, 236, 296, 451, 537
Krikščionys, 8, 13, 22, 35, 38, 69, 73, 82, 87, 103, 107, 120, 125, 127-128, 160-161, 255, 268, 307, 347, 350, 353, 369, 371, 384, 387, 390, 394-395, 401, 420-421, 424, 435, 451, 453, 459, 484-485, 488, 490, 500, 504, 519, 527, 536, 572
Bendrija, 37, 35, 39, 78, 87, 115, 127, 179, 225, 230, 267-268, 275, 345, 381, 384, 386, 392-393, 401, 418, 471, 495, 526, 540, 545, 552, 575, 581
laisvė, 396, 495
susirinkimas, 572
žydžiuojantys, 491
Krikščionybė, 85, 200, 253, 270, 275, 335, 371, 384, 388, 390-392, 394-395, 400, 426, 460, 463, 465, 486, 518, 524, 537, 590
esmė, 394, 491
Krispas, 122
Kristus, 78, 80, 121, 128, 168, 177, 200, 225, 232-234, 284, 311, 351, 384, 387, 390-391, 401, 419-420, 472-473, 489, 493, 497, 501-502, 505, 507, 533, 541, 545-546, 574-577, 579-581
apsivilkti Kristumi, 362
karalystės, 267
malonė, 395
paslaptis, 80
Pantokrator, 284
Kronas, 154, 247-248, 250
Kryžiaus karas, 22, 73, 443-444, 452, 572
istorija, 73
Ketvirtasis, 298, 306
Ksenofontas, 353, 449
Kserksas, 111, 208-214, 212-213, 215, 263, 279, 558, 566
Kultūra, 22, 45, 48, 49, 97, 115, 123, 130, 133, 138, 259, 272, 295, 305, 330, 340, 342, 357, 364, 371, 375, 387, 468, 486, 506, 535, 540
Kumranas, radiniai, 64
Kunigai, 4, 13, 15, 66, 147, 160, 462, 479, 481, 520, 529, 531, 568
Kurdai, 22, 73-74, 294, 299, 305, 317, 319, 321, 323-324
Kurdistanas, 299, 317-318
Kvailystė, 32, 121-122, 495-496
Kydno upė, 357
Kyras, 263, 339, 446, 549, 550
Kūdikėlis Jėzus, 310
Kūdikis, 8-9, 145, 164, 216, 298
Kūnas, 38, 93, 95, 135, 164, 231-232, 329, 498, 502
Kūnas ir Siela, 95-96, 231
Kūrimas ir Prisikėlimas, 92
Kūrėjas, 82, 91, 95, 118, 175, 227, 229, 234, 264, 321, 325, 370, 393, 591

L

Laidojimas, 331
Laidotuvės, 345
Laikas, 127, 444

Laisvė, 119, 144, 493-495, 517
Laodikėja, 432, 458, 525
Lapitai, 105
Lauras, 178, 296, 400
Legenda, 13, 145
Lemtis, 10
Leonidas, 153, 208, 211, 213
Leonas, 38
Lepantas, 165-166
Lidija, 273-274, 293, 543, 550
Lietuva, 11, 21, 30, 36, 43, 148, 156, 212, 222, 288, 294, 302, 327, 333, 354, 372, 441
Likaonija, 432
Likimas, 113, 123, 129, 138, 143, 153, 167, 173, 201, 213, 216-217, 349, 438, 452, 497, 506, 544, 554
Listra, 242, 336, 423, 431-433, 435-437, 448
Lukas, 78, 86, 91, 115, 117, 121-122, 125, 235, 242, 274, 270, 277, 398-399, 575

M

Maalula, 21, 63, 68-69
Madona, 310-311
Magija, 94-95, 423, 478, 489
Mahometas, 14, 19, 30, 39-40, 39, 69, 74, 219, 222, 299, 311, 347, 438, 507, 586-588
Makedonija, 86-87, 115, 125, 201, 241, 243, 247, 253-254, 256, 259-260, 266, 270-272, 274, 277, 295, 346, 491, 508, 566
Malda, 13, 35, 148, 299, 429, 437
Maliarija, 241, 419-420, 448
Malonė, 230, 363, 395, 417-419, 424, 473, 493, 498, 509-510, 593
Maratonas, 107, 110-111, 138, 208, 223, 243
Mardikhas, 12, 19
Mari, 45, 64, 75
Markas Antonijus, 265, 272, 358-359, 470
Marokas, 81
Maronitai, 82
Materializmas, 39
Marthiae'as, 45-46, 49
Mauzoliejus, 74, 269, 329, 431
Mažoji Azija, 29, 242-243, 254, 260, 293, 327, 368, 391, 402, 452, 508, 516, 519, 536, 554, 569, 574
  bendrijos, 528
Mečetė, 13, 70-71, 297, 299, 312-313, 370, 481, 566, 571, 573
Medicina, 146, 349
Megisti Lavra, 282-286
Mehmetas II, 298, 302, 307, 309, 314, 328, 454, 559, 590
Meilės dovana, 499
Meka, 35, 69, 72, 311
Menas, 45, 74-75, 92, 101, 105-106, 155, 172, 206, 244, 269, 284, 310-311, 313, 330, 352, 452, 462, 468
Menelajas, 137, 564
Mergelė, 8-9, 105, 310, 401, 483-484, 574
  Marija, 310, 484
Meropė, 216
Mesijas, 18, 32-33, 121-122, 227, 228, 255, 266, 267, 365, 384, 387, 394, 396-397, 416, 418, 473, 496, 501, 575
  nukryžiuotas, 32
  žr. Kristus
Mesopotamija, 46
Meteorai, 171, 176, 202-203, 208, 213
Mevlana, 426-428, 430
Miestas, žmogaus, 524
Mihrabas, 72, 311, 313
Mikėnai, 24, 124, 130, 132-134, 137, 150, 217, 236, 253, 295, 340, 562, 564
  kultūra, 340
Miletas, 467, 506, 508-509, 511, 513-

514, 532, 534
Minbaras, 72, 311, 313
Minerva, 101, 272
Minas, 133, 295
Mirtis, 76, 95-96, 125, 129, 229, 264, 270, 331, 378, 444, 542
Misterijų religija, 111, 118, 247, 362, 383
Misticizmas, rytų, 383
Mitai, 101, 154, 162-163, 254, 475, 553
Mitologija, 5, 25, 90, 96, 97, 108, 145, 254, 295, 399, 433, 465, 517, 555, 560
Mokslas, 95, 224, 332
Monasticizmas, 344, 348
Monoteizmas, 394
Moteris, 10, 15, 17, 27, 29, 39, 42, 72, 92, 139, 148, 162, 164, 169, 178, 213, 235, 248, 252, 273-275, 281, 304, 324, 343, 351-352, 361, 387-388, 414, 420, 439, 442, 464, 480, 515, 520, 548, 581
Moterys, 34, 37, 70, 98, 131, 155, 178, 235, 249, 260-261, 268, 275, 279-280, 297, 307, 317, 324, 332, 414, 436, 439, 442, 465, 488, 559, 570, 583, 588
Mozaikos, 284, 310, 399
Mozės Įstatymas, 228, 230, 234, 392, 393, 395, 417, 486, 494, 496
Musulmonai, 12-13, 18-19, 22, 34-35, 39-40, 42-43, 69, 71, 73-74, 82, 107, 207, 218-219, 294, 296, 298-300, 307, 338, 345, 360, 369, 380, 451, 455, 483, 519, 572
Muziejai, 74, 297, 334, 425
Muzika, 106, 149, 162, 166-168, 177, 249, 280, 295-296, 304, 306, 326, 427-428
Mūzos, 178
kalva, 96

N

Naram-Sinas, 47
Negyvoji jūra, 64
Neolito amžius, 24, 115, 329-331
Nerimas, 26, 38, 94, 122, 162, 234, 355, 398, 543
Neronas, 112, 113, 268, 481
Nestorianizmas, 401, 579
Nestorijus, 400
Nikalojus, šv., 445
Nikė, 104, 163, 308, 450, 558, 572-573, 574
Ninevė, 377
Niobė, 555
Nudelsimas, 291
Nuodėmė, 228-229, 366, 503, 576
Nuzi, 42, 47
Nysa, 345

O

Odisėja, 3, 9, 145
Odisėjas, 9, 10, 564
Oktavianas, 265
Oligarchija, 152
Olimpiada, 153-154, 160
Olimpija, 150, 154, 156-158, 160-161, 163-164, 170, 245
Olimpinės žaidynės, 110, 154-156, 159, 245, 253
Olimpas
dievai, 90, 95, 97, 101, 111, 123, 177, 247, 249, 253, 261
kalnas, 252
Omejadai, 19, 69-72
Onesimas, 457, 506
Orestas, 132, 137, 140-143, 248
Orestėja, 138, 143, 258
Oronto upė, 22, 23, 81, 381
Orumas, 123, 175, 223, 227
Otomanai, 298, 314, 316, 327, 453,

519, 569, 572
imperija, 328, 452
Ovidijus, 87

P

Pagonija, 8, 35, 42, 116, 227, 362, 395-397, 421, 506, 527, 557
Pagonys, 9, 123, 129, 225-226, 233, 267, 387, 391, 393-394, 417-418, 432, 557
Paidagogos, 228, 365, 494
Paleolito amžius, 330
Palmyra, 19-20, 23, 26, 28-29, 31, 75, 76
Pamuk–Kalė, 460
Pandora, 252
Paolo Matthiae'as, 45-46, 47
Papijas, 460
Papirusas, 470
Paris, 137, 139, 563-564
Parnaso kalnas, 166-168, 170-171, 174
Partenonas, 86, 89, 90, 98, 101, 104-108, 138, 222, 244, 258
Partija, 28
Paruzija, 125
Pasaulio pabaiga, 268
Pasaulėjauta, 214
Pasaulėžiūra, 214
Paskutinis teismas, 71, 268, 311
Patmas, 466, 518, 521-524, 529-532, 542, 545
Paulius VI, 18, 481, 483-484
Pausanijas, 111, 117, 133, 135-136, 149
Pax Romana, 9, 450, 526
Pažado Žemė, 41, 63-64, 292
Peloponesas, 107, 109, 112-113, 118, 124, 130, 137, 145, 150-153, 158-159, 164-165, 209, 236, 239-240, 258-259, 295, 449
karas, 151, 449
Pela, 254
Penktadienis, 297, 312
Pergamas, 467-472, 474, 525, 534
bendrija, 471
Pergamentas, 470
Pergė, 416, 446-448
Periklis, 87, 104-105, 107, 152, 213, 258
Persai, 29, 45, 85, 111, 152, 176, 208, 210, 212-214, 264, 301, 316, 327, 349, 451, 549
Persefonė, 111, 112, 250, 516
Persekiojimas, 78, 384, 526-527, 541
Persepolis, 214, 260, 263
Persija, 214, 257, 448, 451
Persėjas, 130, 136, 422, 544
Pettinato,Giovanni. 45
Pienas, liūto, 102
Pijus V, 166
Pilypas II, 256, 258, 271-272
Pirtis, 334
Pitagoras, 519-520
Pitija, 169, 178, 233, 246
Plaka, 91, 96
Platonas, 93, 222, 288, 486
Platonizmas, 94
Platėja, 107, 110, 307
Plėšikai, 356, 432
Pnygs, 96, 100, 102
žr. Mūzos
Poezija, 7, 8, 25-26, 138, 149, 177, 427, 474
Polikarpas, 538-539
Politeizmas, 97, 516
Pompėja, 332
Pompėjus, 87, 97, 201, 332
Popiežius Leonas I, 576
Poras, sala, 239
Poseidonas, 90, 101, 108, 115, 169, 247, 251, 285
Praksitelis, 163-164, 175
Pranašumas, 244-245

Pranašystė, 178-179, 216, 259, 267, 528
Prancūzija, 70, 372
Prekyba, 24-25, 28, 41, 69, 201, 250, 257, 274, 331-332, 357, 455, 511, 521, 543
Prienė, 467, 506, 514-517, 519, 532, 534
Prigimtis, 97, 109, 116, 153, 232, 234, 245, 363, 383, 401, 494, 574, 575-578, 580-581
Prisikėlimas, 42, 77, 91-92, 95, 118, 125, 126, 129, 222, 231, 292, 362, 371, 384, 390, 444, 460, 486, 495, 500-502, 553
  viltis, 502
Priskilė, 115, 118, 120, 225, 235, 477, 486
Prižgintas, Rimas, 110
Prometėjas, 159, 422
Propilaja, 104
Prostitucija, apeiginė, 472
Protas, 82, 85, 92-93, 95, 123, 142, 179, 222, 227, 248, 251, 372, 427
Protėvis, tikėjimo, 42, 48, 66
Prozelitai, 383, 392, 417, 488
Psichė, 464
Puteolai, 9, 10

R

Ramadanas, 218, 339, 344
Ramybė, 94, 168, 232, 417, 450
Ramzis II, 340
Ras Šamra, 23-24, 45, 63, 75-77
Religija, 11-12, 22, 33, 39, 64-65, 92, 96, 131, 214, 224, 253, 287, 313, 330, 375, 383, 385, 392-394, 400, 450, 465, 485-486, 488, 504, 517, 568, 590
  istorija, 372
  nuojauta, 330
  nuostata, 361
  patirtis, 103
Rojus, 14, 337
Roma, 4, 8-9, 35, 118, 222, 243, 272, 291, 297, 381, 440, 448, 450, 478, 517, 540, 550, 554, 577
Romanizacija, 590
Romos imperija, 35, 37, 87, 97, 112, 120, 123, 219, 268, 297, 357, 381, 447-448, 450, 478, 517, 524, 529, 533, 554, 568, 572
  pilietis, 364
  senatas, 335
Romėnai, 9, 29, 45, 70, 87, 101, 113, 115-116, 118, 147, 154-155, 201, 235, 246, 270, 306, 327, 334, 422, 443, 446, 462, 482, 517, 521, 536, 571
Ruibys, prof. Kazimieras, 520
Rumeli Hisari, 300, 302-304
Rytai, 225, 318, 582, 590

S

Saladinas, 73
Salaminas, 107
  sala, 109
Samas, 466, 509, 518-522
San Paolo alla Regola, 291, 591
San Paolo fuori le Mura, 291
Sardai, 467, 525, 538, 542, 547, 549, 551
  bendrija, 552
  griuvėsiai, 547
Sarono įlanka, 113, 238
Sara, 42-43, 64, 67, 230, 322, 365
Saulė, 23, 28, 35, 39, 45, 62, 68, 88, 90, 96-97, 102, 131, 158-159, 171, 203, 317, 353, 360, 370, 427, 442, 457-458, 476, 485, 517, 522-523, 526, 540, 558
Savaitė, 369
Saviprata, 145, 215, 223, 426

Savitvarda, 93
Sąmyšis, 417, 454, 471, 490, 504-505
Sąžinė, 226Schizma, 451-452
Seldžiukai, 314, 425-427, 444-445, 450, 452, 537, 566, 573
Seleukija, 402
Septimijus Odenatas, 29
Septuaginta, 364
Serbija, 283
Servantesas, 166
Sfinksas, 344
Sfinksė, 169, 172, 216
Sibilė, 147
Sidabrakaliai, 490, 503-504
Siela, 37, 93, 95-96, 135, 141-142, 231, 365
Silas, 87, 91, 265, 269, 276-277, 336, 380, 397-398, 565
Silvanas, 242
žr. Silas
Simeonas, 33, 36-37, 38-39, 55, 79, 346
Sinedrija, 79
Sirena, 5
Sinagoga
šėtono, 545-546
Sirija, 10-11, 21, 27, 35, 37, 39, 43, 65, 80, 108, 388, 448
Skulptūra, 104, 138, 162, 163, 258, 308, 332, 464, 470
Slėnis,
stebuklų, 349-350
Tempės, 201
Smirna, 465, 468, 535-537, 539-542, 545
bendrija, 540
Sofoklis, 86, 107, 138, 150, 170, 176, 216-217, 245, 258, 447
Sokratas, 86, 107, 222, 258
Solonas, 90, 549
Sounionas, 108
Sovietų Sąjunga, 11, 80, 301, 316, 326, 372, 561, 581
Sparta, 7, 85, 106-107, 110, 139, 151-153, 209,-211, 223, 257-258
Sportas, 148, 363
Stabai, 330
Stambulas, 297, 300, 305, 311, 328, 558
Stebuklas, 32, 85, 163, 225, 243, 288, 349-350, 385, 363, 434, 460-461, 479, 489, 498
Stoa, 107
Stratigrafija, 46
Sufiai, 305, 427
Suleimanas I, 454, 584, 588
Sumerai, 45, 46, 62, 65, 582
Sunitai, 22, 69, 294
Svajonė, 264, 267, 295, 301, 588
Svetingumas, 323, 571
Sveronijus, 119

Š

Šabas, 121, 370-372, 383, 395
metai, 372
Šaltinis, 26-27
Šėtonas, 472, 541
gelmės, 544
sostas, 472
Šiitai, 22, 68, 69, 73, 427
Širdis, 5, 88, 93, 100, 140, 226, 227, 230, 235, 250, 251, 262, 270, 273-274, 286, 319, 330, 378-379, 382, 391, 397, 421, 433, 458, 500, 508, 543, 548
Šokis, 428, 430
Šv. Mišios, 99, 390
Šlimanas,Heinrichas, 130, 560
Šventasis Atonas, 277
žr. kalnas
Šviesa, 264, 576
Šventasis Raštas, 25, 46, 48, 63-66, 68, 161, 241, 282, 284, 288, 293,

319, 339, 342, 374, 380, 399, 466, 526, 529, 582
Šventimai, kunigystės, 437
Šventoji Žemė, 301

T
Taisyklės, seniūnų, 365
Talasokratija, 257
Tamerlanas, 327-328, 453, 507, 537, 550, 569
Tamsa, 264, 382
Tapkapis, 314
Tapyba, 258
Tarsas, 354, 357-358, 363, 385-386, 415-416
Tautosaka, 130
Tautybė, 11
Teatras, 149-150, 170, 265, 449, 473, 475, 482, 515
Tebai, 152, 215-217, 555, 582
Technika, 95, 483
Teisingumas, 9, 75, 140-143, 520
Teismas, diena, 127, 345, 505
Teisumas, 124, 364, 492
Teisėtvarka, 64, 153, 178, 222, 341, 431
Tell-Hariri, 45
Tell-Mardikh, 36, 44, 46, 47
Tell el-Amarna, 63-64
Tell Halaf, 45
Temistoklis, 209, 213
Teodosijus, 38, 70, 156, 160, 306, 346, 450, 481, 577, 580
Didysis, 346, 450
Teologija, 95, 236, 291, 400-401, 431
Teračina, 6-7
Termopilai, 107, 111, 153, 176, 208, 210-213, 246
Tesalija, 146, 153, 171, 176-177, 200-201, 207, 209-210, 246-247, 295, 554
Tesalonika, 115, 125, 241, 254-255, 257, 264-265, 269, 275
Tiatyrai, 273-274, 542-544, 553-554
Tiberijus, 119, 537, 540
Tigris, 338
Tikėjimas, 22, 108, 123-126, 148, 222, 234, 266, 375, 388, 392, 417, 492-493, 500, 506, 527
Tiltai, 260, 304, 369, 566
Timotiejus, 87-88, 115, 124-126, 242, 255, 269, 277, 336, 435-437, 491, 506, 513, 565
Topkapis, 305
Tragedija, 97, 118, 123-124, 136, 137, 138-140, 148-149, 161-162, 217, 228, 497
Tragizmas, 123-124
Trakija, 110, 296, 469, 556
Troada, 242-243, 490, 508, 565-566
Troja, 10, 139, 243, 535, 558, 560-563,
karas, 3, 105, 137, 139, 140, 248, 254, 327, 465, 563, 565
devintoji, 562
Tudhalijas, 343
Tufas, 348, 352
Tukididas, 86, 111, 133, 151, 152
Turizmas, 100, 223, 321
Turkai, 45, 107, 112, 144, 151, 166, 201, 207, 219-220, 265, 294, 296-297, 302, 304, 314-316, 323, 325-328, 338, 344, 346, 355, 359-360, 366, 369-370, 375, 381, 424, 426, 439, 453, 456, 460, 465, 514, 518-519, 521, 534, 543, 555, 566, 569-570, 578, 584-585
Tvanas, 319, 422
Tyla, 11, 31, 48, 162, 243, 283, 314, 514

U
Ugaritas, 9, 64
Uranopolis, 277, 279

Urartu, 317, 330
Urfa, 322, 379
Urgiupas, 346, 348
Utmanas, 69

V

Vadi, 20-21, 26, 43, 575
Vakarai, 219, 225, 236, 247, 418
  pasaulis, 85
  žmogus, 540
Valstybė, 12, 29, 40, 45, 64, 85, 104, 128, 131, 153, 155, 216, 227, 297, 448
Vartai, Sirijos, 357, 380
Vasalai, 342
Vergilijus, 3-5, 7-10, 87, 242, 246
Via Egnatia, 265, 269-272
Viduramžiai, 218, 288, 521
Vilkis, 126, 148, 264, 292, 500-502
Visara, 92-95, 129, 175, 245, 430, 512
Visuotinumas, 387, 392-393
Vynas, 203, 284
Vyrai, 31, 34, 37, 70, 92, 117, 121, 131, 155, 157, 201, 213, 235, 254, 263, 275-276, 279, 286, 296-297, 317, 324, 332, 358, 395, 414, 417, 434-435, 439, 442, 456, 458, 465, 488, 504, 566, 571, 589
Vytautas Didysis, 301

Z

Zaratustra, 85, 214, 263
Zenobija, 28-29, 30, 31
Zenonas, 86
Zuavai, 88, 100-101

Ž

Žemaitija, 30, 47, 204, 314, 336, 354, 373, 402, 458, 547, 567
Žemė, 12-14, 25, 41, 63-6, 78, 82, 105, 114, 123, 128, 154, 158, 167, 212, 214-215, 259, 262, 285, 292, 301, 370, 428
Žinia, 118-120, 133, 243, 266, 384, 386, 416-418, 448, 477, 486, 488, 493, 496, 501, 513, 527, 542, 591
  apie Jėzų, 119-120, 266, 527
  apie Kristų, 124, 133, 267, 275, 384-487, 391, 400, 417-418, 424, 431, 434, 448, 477, 486, 488, 490, 493, 495-496, 501, 513, 568, 575
Žydai, 32-33, 43, 67, 118, 121, 123-124, 228, 272, 274, 347, 364, 367, 387, 392, 394, 420, 472, 489, 492, 527, 551
  Žemdirbystė, 331
Žmogus, 42, 65, 93-96, 114, 117-118, 122-124, 128-129, 138, 151, 175-176, 200, 209, 212, 215, 217-218, 222-223, 227-231, 233-234, 238, 241, 245-246, 256, 259, 261, 286, 292, 296, 304, 329, 344, 348, 355, 364, 376, 378, 385, 387, 399, 414, 423, 427-428, 440, 449, 457, 489, 493, 495-496, 502, 506, 540, 553, 574, 576, 580-581
Žmonija, 39-40, 68, 78, 85, 94, 138, 159, 162, 214-215, 224, 229, 248, 266, 287, 331, 372, 425-426, 433, 479, 493, 501-502, 524, 533, 540, 565
Žvaigždės, 80, 94, 454, 526

ROMA
BRINDIZIS
MESINA
REGIJUS
SICILIJA
SIRAKŪZAI
MAKEDONIJA
AMFIPOLIS
FILIPAI
NEAPOLIS
TESALONIKA
BERĖJA
APOLONIJA
TRAKIJA
MARMURO JŪRA
SAMOTRAKĖ
TROADĖ
TESALIJA
AHAJA
ATĖNAI
KORINTAS
KENCHRĖJA
MYSIJA
LESBAS
LIDIJA
Chijas
EFEZAS
AZIJA
TROGILIONAS
MILETAS
KARIJA
Samas
Patmas
LIKIJA
PATARA
MYRA
Rodas
FENIKSAS
Kauda
Matalos kyšulys
KRĖTA
Dailioji Prieplauka
KYRENĖ
KYRENĖJA
DIDYSIS SIRTAS
LIBIJA
ALEKSANDRIJA
EGIPTAS
JUODOJI JŪRA
NIKOMEDIJA
NIKĖJA
BITINIJA
PONTAS
PAFLAGONIJA
DORILĖJA
ANKARA
ARMĖNIJA
GALATIJA
KAPADOKIJA
ANTIOCHIJA
IKONIJUS
LISTRA
DERBĖ
LIKAONIJA
PERGĖ
KILIKIJA
TARSAS
SELEUKIJA
ANTIOCHIJA
SIRIJA
KIPRAS
SALAMINAS
PAFAS
BEIRUTAS
SIDONAS
TYRAS
DAMASKAS
PTOLEMAIDĖ
NAZARETAS
GALILĖJA
CEZARĖJA
SAMARIJA
JOPĖ
ANTIPATRIDĖ
LYDA
JERUZALĖ
GAZA
0
200
400
ŠVENTOJO PAULIAUS KELIONĖS
Pirmoji kelionė
Antroji kelionė

Rubšys, Antanas
Ru-12 Šventojo Rašto kraštuose: Apaštalo Pauliaus pėdsakais / Antanas Rubšys. - Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998-.
ISBN 9986-04-090-6
[T.] 2. - 615 [1] p., [4] iliustr. lap.: iliustr. - ISBN 9986-04-092-2

Lankydamas tas šalis, per kurias kadaise keliavo šventasis apaštalas Paulius, pats drąsiausias ir ryškiausias Kristaus mokslo skelbėjas, prelatas profesorius Antanas Rubšys apmąsto ne tik žmogiškąjį Apaštalo paveikslą, bet ir anų laikų tikėjimus, civilizacijas, kultūras.

A.Rubšys - poetas iš Dievo malonės, apdovanotas pavydėtinai lakiu, jautriu, Tėvynės meilės ir žemaitiško jaukumo sklidinu žodžiu. Jo plunksna prikelia suslūgusius laiko klodus, aną būtį, - žmonės ir daiktai atgyja, ima švytėti ir spinduliuoti, įgaudami savo prasmę „duobėtame gyvenimo vieškelyje".

UDK 888.2 - 94

Antanas Rubšys

ŠVENTOJO RAŠTO KRAŠTUOSE
II dalis
Apaštalo Pauliaus pėdsakais

Redaktorės *Albina Pribušauskaitė,*
Sigita Papečkienė
Vinjetės *Pauliaus Jurkaus*
Viršelio dailininkas *Jokūbas Zovė*
Nuotraukos *Antano Rubšio*
Korektorė *Salomėja Narkėliūnaitė*
Spaudai parengė ir apdaila rūpinosi
Jono ir Teresės Bogutų įmonė
Kovas Desktop Publishing, Cicero, IL, JAV
Lietuviškas raidynas *Jono Bogutos*

SL 364. 1998 03 25. Tiražas 1000 egz. Užsakymas 357
Leidykla „Katalikų pasaulis", Dominikonų g. 6, 2001 Vilnius
Spausdino Adomo Jakšto spaustuvė, Girelės g. 22, 4230 Kaišiadorys
Kaina sutartinė